Godišnjak BZK „Preporod” 2011

Godina XI

Sarajevo, 2011.

SADRŽAJ

POLITIKA I DRUŠTVO

Nijaz Duraković: *Politika Milorada Dodika i destrukcija države Bosne i Hercegovine* 9
Nurija Omerbašić: *Prenosom vlasništva nad državnom imovinom s države Bosne i Hercegovine na bh. entitet ruši se suverenitet države Bosne i Hercegovine i ugrožava njen opstanak* 15
Jasna Duraković: *Kako graditi imidž države na temelju kulture i kulturnog identiteta – bh. paradigma* 34
Merima Čamo: *Ksenofobija u ničijoj zemlji*..... 41

NAUČNI SKUP "BOSANSKOHERCEGOVAČKA DRŽAVA I BOŠNJACI"

Nijaz Duraković: *Prilog raspravi o ustavnim promjenama u Bosni i Hercegovini* 49
Marko Attila Hoare: *Dayton Bosnia: An Unworkable State* 56
Rusmir Mahmutćehajić: *O bošnjačkom pitanju* 62
Nena Močnik: *Count on us, thirty years later: Bosnian multiculturalism with European taste: youth actions and initiative for coexistence and multicultural dialog in BiH* 88
Edin Šarčević: "*Dejtonsko zatočeništvo": slučaj ili zakonomjernost − jedan javnopravni pogled* 100
Ivo Banac: *Bošnjaci, komunizam i njegovo nasljeđe* 108
Safet Bandžović: *Bošnjaci i antifašizam: rezolucije građanske hrabrosti (1941) i savremenost* 116
Adnan Jahić: *Bošnjačka elita u prvoj polovini XX stoljeća − naslijeđe, kontekst, prioriteti, interesi* 138
Sanela Bašić: *(Post)dejtonska BiH: protivrječnosti postkonfliktne izgradnje mira* 150
Senadin Lavić: *Zatvaranje bosanskog uma* 162
Asim Mujkić: *Bosanskohercegovačko građanstvo i bošnjačka dohomogenizacija − godine raspleta* 170

Dževada Šuško: *Percepcija Bošnjaka na Zapadu* 190
Mehmedalija Hadžić: *O potrebi reforme preovlađujućeg mentaliteta bosanskih muslimana* 199
Jusuf Žiga: *Kome je potrebna Bosna i Hercegovina kao surogat država? (Implikacije Aneksa 4 Dejtonskog mirovnog ugovora)* 204
Ahmet Hadrović: *Smjernice za opstanak i razvoj Bošnjaka* 211

GODIŠNJICE

280. godišnjica rođenja Mula Mustafe Bašeskije (1731-1809-2011)
Sead Šemsović: *Devri-iskat u tradiciji Bošnjaka* 221
80. godišnjica rođenja Lamije Hadžiosmanović (1931)
Isma Kamberović: *Bibliografija radova prof. dr. Lamije Hadžiosmanović: (uz 80. godišnjicu života)* 227
10. godišnjica smrti Avde Sućeske (1927-2001-2011)
Enes Pelidija: *Ajan među ajanima* 272

IZ HISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Esad Kurtović: *Iz historije trebinjskog kraja u srednjem vijeku* 279
Zijad Šehić: *Prilog istraživanju turizma u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske uprave 1878-1918* 302
Asim Zubčević: *Ghazalijeva djela u kućnim bibliotekama stanovnika Sarajeva prema kassam defterima iz 1762.–1802.* 323

KULTURNO STVARALAŠTVO BOŠNJAKA

Abdulah Sidran: *Da bi krenuo sa mrtve tačke − u Bosni čovjek najprije mora da umre: (povodom smrti Nedžada Ibrišimovića)*……..…..... 337
Aida Abadžić-Hodžić: *Sjećanje na akademika Mehmeda Zaimovića (1938-2011): Mehmed Zaimović: slikar koji je vjerovao da je umjetnost težak i odgovoran posao* 342
Sead Mahmutefendić: *Pjesme* 346
Sead Mahmutefendić: *Pismo majci kada bude imala hiljadu godina* 349
Nirha Efendić: *Tematika i motivika lirskog distiha u okviru bošnjačke usmene lirike*…..…….…..... 359
Melida Travančić: *Memoaristika Omera Pobrića* ……...…… 369

ČITANJE "DRUGOG"

Ena Begović-Sokolija: *Kako Jukića pamte savremeni bosanskohercegovački i hrvatski pisci* 377
Nehrudin Rebihić: *Etika univerzalne (globalne) i lokalne odgovornosti u poeziji S. S. Kranjčevića* 391

PRIKAZI I OSVRTI

Fahira Fejzić-Čengić: *Oni razmišljaju dok drugi duboko spavaju* (Hfz. dr. Fadil Fazlić: *Hafizi u Bosni i Hercegovini: U posljednjih sto pedeset godina*, El-Kalem, Sarajevo, 2011.) 405
Alen Kalajdžija: *Krajišnička pisma* (Lejla Nakaš: *Jezik i grafija krajišničkih pisama*, Slavistički komitet, Sarajevo, 2010.) 409
Elvira Ćemalović-Dilberović: *Bošnjakinje i emancipacija* (Selman Selhanović: *Bošnjakinje govore*, Sarajevo: Futur art, 2010.) 415
Belma Buljubašić: *Upoznaj susjeda da bi ga više poštovao* (Ivan Cvitković: *Moj susjed musliman*, Školska knjiga, Zagreb, 2011.) 418
Sarina Bakić: *O bosanskoj ženi je riječ (Prilozi za istraživanje sociokulturnog položaja žene u BiH: izabrana bibliografija (1900-2010),* Centar za edukaciju i istraživanje „Nahla", Sarajevo, 2011.) 422
Atif Kujundžić: *Dvije knjige Huseina Ćišića na rastojanju od dvadeset godina* (Husein Husaga Ćišić: *Mostar u Herceg-Bosni*, Mostar: BZK "Preporod", 1991; Husein Husaga Ćišić: *Bošnjačke teme*. Mostar: BZK "Preporod": VKBI, Podružnica Mostar, 2011.) 426
Mirza Džananović: *Jedno sjećanje iz Zenice* (Ezher Arnautović, *Sjećanje za budućnost*, Zenica: Eurocopy, 2011.) 434
Senadin Lavić: *Povodom naučnog skupa Pjesnik u bjekstvu. Književno djelo Kemala Mahmutefendića* 437
Nuhija Tairovci: *Proslava Dana Bošnjaka Kosova 2011. godine* 440

IZ „PREPORODOVE" DJELATNOSTI

Hatidža Duman: *Izvještaj o radu BZK "Preporod" Sarajevo za 2011. godinu* 445
Senadin Lavić: *Izvještaj predsjednika BZK "Preporod" Sarajevo o boravcima u Turskoj i SAD-u u 2011. godini* 451

Isma Kamberović: *Izvještaj o radu Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" za 2011. godinu* 458
Aktivnosti općinskih društava BZK "Preporod" u 2011. godini 461
Adresar općinskih društava BZK "Preporod" 520

BOŠNJAČKI MERHUMI (2011)

Isma Kamberović: *Sudionici naše prošlosti − umrli u 2011. godini* 531

Autori priloga 549
Upute autorima 551

GODIŠNJAK 2011

POLITIKA I DRUŠTVO

Politika Milorada Dodika i destrukcija države Bosne i Hercegovine

Pisano na molbu "Washington Posta", odnosno "Southeast European Timesa"

Nijaz Duraković
Fakultet političkih nauka, Sarajevo

Raspadom SFRJ, odnosno odlaskom iz te zajednice Republike Slovenije i Republike Hrvatske, te poslije (kratkog) rata u Sloveniji i (dužeg) u Hrvatskoj, poslije općenarodnog referenduma u martu 1992. i Bosna i Hercegovina se opredijelila za nezavisnu državu (63,7 posto građana se izjasnilo za nezavisnost Republike BiH). Kao takva, u maju 1992. BiH je primljena u Ujedinjene nacije. Rezultati referenduma su bili dobar povod (ali ne i uzrok) rata, odnosno agresije na BiH (5-6. april) i to od države krnje Jugoslavije (SRJ), odnosno Srbije i Crne Gore. Taj krvavi rat, koji je trajao sve do novembra 1995., odnosno do Dejtonskog mirovnog sporazuma, polučio je stotine hiljada mrtvih, više od milion prognanih, nasilu raseljenih, popaljenih i trajno unesrećenih ljudi. Pred moćnim satelitskim očima Evrope, Amerike i cijelog svijeta formirano je više od stotinu konc-logora tipa Auschwitza, Dachaua ili Buchenwalda, a izvršen je i najveći zločin genocida u Evropi od Holokausta nad Jevrejima, pa do danas. Genocid nije izvršen samo u Srebrenici (8500-11000 ubijenih civila za dva-tri dana), već i u zapadnom dijelu Bosne (Prijedor, Kozarac, Sanski most itd) u Posavini (Brčko, Derventa, Modriča, itd), u Bijeljini, te naročito u Podrinju (Zvornik, Bratunac, Vlasenica, Višegrad, Foča, Goražde, Čajniče, Rudo, Rogatica, itd.) te u Hercegovini (Gacko, Nevesinje, Kalinovik, Bileća). Više od 95 posto ubijenih civila su bili Bošnjaci, po vjerskoj opredijeljenosti predominantno muslimani. Suprotno Povelji UN-a, članu 51., koji govori o tome da svaka država članica UN-a, u slučaju agresije na nju ima pravo da se brani, a obaveza je UN-a da sankcionira agresora, UN donosi apsolutno nepravednu odluku kojom se kažnjava žrtva, a nagrađuje agresor: Odluku o uvođenju embarga na uvoz oružja za sve zemlje bivše SFRJ. Dakle, ta odluka je važila podjednako za SR Jugoslaviju, koja je zvanično imala po snazi četvrtu armadu u Evropi, i za BiH koja nije imala ništa i kojoj je upravo ta jugoslavenska armija (nekadašnja JNA) uglavnom oduzela sve oružje koje je bilo u formacijama socijalističke

"općenarodne odbrane". Interesantno je da su i SAD, suprotno Clintonovim predizbornim obećanjima, do kraja ostale za održanje tog embarga!

Radi američkih čitatelja da kažem sljedeće: BiH je jedna od najstarijih evropskih država. U različitim oblicima i pod raznim okupatorima, na približno istom geografskom prostoru, postoji već duže od hiljadu godina. Dakle, ona uopće nije nastala u Daytonu ili Pariskim mirovnom sporazumom (dec. 1995). Kako je istaknuto, BiH je (kao i svih drugih 5 federalnih jedinica ex Jugoslavije), kao suverena i međunarodno priznata država primljena u UN maja 1992. Dejtonski mirovni sporazum je djelo, prije svega, Clintona i njegove administracije (R. Holbrooka). On je, prvenstveno, zaustavio rat, odnosno donio mir, što je njegova najviša vrijednost. Zaustavio je dalji egzodus stanovništva, odnosno bar ustavno-pravno povratak izbjeglica, po principu "svi na svoje". Ali, pored svih dobrih stvari, Dejtonski (Pariski) mirovni sporazum, Bosni i Hercegovini, a posebno Bošnjacima i Hrvatima, donio je goleme političke nevolje, razne zavrzlame i začkoljice, velike nepoznanice, sumnje, blokade, podozrenja, često i mržnju, nacionalističke proteste, religijske netrpeljivosti i sl.

Šta je, zapravo, zbiljski uzrok tome?

Prvo, Dejtonskim-Pariskim sporazumom ukinuta je REPUBLIKA Bosna i Hercegovina, a uspostavljena REPUBLIKA Srpska, nasuprot drugom instaliranom entitetu zvanom FEDERACIJA BiH, plus, tih godina (95., 96., 97.) nedefinirani status DISTRIKTA Brčko.

Drugo, BiH je teritorijalno podijeljena u omjeru 51:49 posto u korist Federacije, uz naknadno, mukotrpno i često tugaljivo usaglašavanje oko "specijalnog" uređenja Distrikta Brčko, ali i uz još žestoke rasprave o statusu glavnog grada: Sarajevo i Srpsko Sarajevo, Sarajevo "Washington district", "Sarajevo kao posebna zona", itd.

Treće, prerogativi savezne države (države BiH) su nedostupivo reducirani u korist entiteta, odnosno Distrikta Brčko. Godinama je vođena, a i danas se vodi, žestoka politička bitka i otužna rasprava, prije svega, zaslijepljeno politički konotirana, da li, npr., Bosni i Hercegovini uopće treba jedinstvena valuta, ima li BiH i treba li imati jedinstvene granice, čak jedinstvene lične isprave (pasoše, lične karte, itd.). Nacionalistička bulumenta, uz svesrdnu pomoć inopartnera, BiH je vidjela i željela kao pokusni poligon na kome se realiziraju teorije "krvi i tla", striktne etničke podjele i "bantustane" koji vajnu međunarodnu zajednicu i Evropu nisu puno uznemiravali.

Četvrto, "Dejtonskim ustavom", politički sistem u Republici Srpskoj i Federaciji BiH (plus Brčko) je dijamentralno različit i, što je najvažnije, on eksplicitno uvodi nacionalnu neravnopravnost i praksu nacionalne, vjerske, političke, vaspitno-obrazovne, ekonomske i svake druge diskriminacije. Poslije petnaest godina, i pored svih kozmetičkih pokušaja, verbalnih obećanja, kvaziustavnih popravki, lukavih umivanja i sl., Bošnjaci i Hrvati su u RS manjina, ali i građani drugog reda, a u nešto lakšoj, ali opet manjinskoj i ponižavajućoj poziciji su Srbi u Federaciji

BiH. O tzv. ostalim opet niko ne vodi računa, jer oni nisu ukalkulisani u nacionalistički dogovor.

Peto, ustavnopravni mehanizmi i na nivou BiH i u entitetima, posebno u Federaciji, toliko su komplikovani i kontroverzni da blokiraju ukupan sistem odlučivanja, omogućuju zloupotrebu takozvanog nacionalnog interesa i veta prilikom odlučivanja o tom interesu, što parlamente na svim nivoima, gotovo po pravilu, dovodi u poziciju nemoći.

U takvoj, često sramnoj, ponižavajućoj poziciji, kada je parlamentarna vlast neustavna i kada se sve odluke ne donose parlamentarnom većinom, već AKLAMACIJOM na odluke koje su unaprijed skrojene u uskim centrima otuđene stranačke moći i kada je čitav sistem odlučivanja u „pat poziciji" zakovan vrhunaravnom voljom, prije svega nacionalističkih moćnika, odluke (često i naprečac i nepravedno) mora donositi visoki predstavnik ili njegovi ovlašteni ljudi. Dodatni problem je u tome što se zadnjih godina visoki predstavnik "sve manje miješa u svoj posao", a institucija OHR-a gotovo da gubi smisao.

Konsekvenca svega toga jeste da je i danas BiH u poziciji (polu)protektorata i da se njen Ustav u nekim bitnim segmentima faktički ne provodi, odnosno krši i devalvira. Najbolji su primjer tekući Briselsko-Vašingtonski dogovori ili tzv. političko usaglašavanje čelnika vladajućih i onih njima pribočnih stranaka i partija. Uz to ide i nemogućnost dogovora o zajedničkoj policiji, Zakonu o visokom obrazovanju, Javnom TV servisu, državljanstvu, raspodjeli državne imovine, pristupu NATO savezu, EU, itd.

Predsjednik Republike Srpske Milorad Dodik posljednih godina, a naročito poslije oktobarskih izbora iz 2010. godine (na kojima je u RS-u nadmoćno pobijedio), nastavlja politiku destrukcije Bosne i Hercegovine. Izgleda da je bio naročito ohrabren činom da mu je visoka predstavnica Evropske unije za vanjsku politiku i sigurnost Catherine Ashton "na noge" došla u Banju Luku i zamolila ga da odustane od u Narodnoj skupštini RS-a već izglasanog referenduma o odlukama visokog predstavnika i bh. pravosuđa. Dodik ponovo negira da je u BiH postojao bilo kakav genocid, veoma drsko i opetno negira srebrenički genocid, javno podržava i finansira srpske optuženike koji se nalaze u Međunarodnom tribunalu u Haagu. Glavna mu je teza da BiH ovakva kakva je ne može opstati, da je ta hiljadugodišnja država vještački stvorena, a da je Republika Srpska jedino samoodrživa, da je vječna, i da je on vidi u savezu ili jedinstvu s maticom Srbijom. Isto tako, on osporava i Federaciju BiH, smatrajući da je u njoj na sceni muslimanski fundamentalizam, čak i panislamizam ili "neosmanizam". Iako je za vrijeme agresije na BiH (1992-1995), pa i kasnije, u BiH od srpskih nacionalističkih falangi porušeno više od hiljadu i pet stotina džamija i vjerskih objekata, od kojih su mnoge bile nacionalni spomenici pod zaštitom države, Milorad Dodik izgradnju porušenih i novih džamija smatra novom muslimanskom opasnošću za Evropu, lažno se predstavljajući (kao svojevremeno Tuđman i Milošević) "predziđem" ili "glavnim braniteljem hrišćanstva", ovaj put u fundamentalističkoj pravoslavnoj verziji.

Zašto je Dodiku potrebna ova napadna i agresivno prezentirana muslimanofobija?

Prije svega, iz razloga što će time najbolje prikriti svoj velikonacionalistički koncept. Naime, od čuvenog "Memoranduma" SANU-a (Srpske akademije nauka i umetnosti) iz 1986. godine, pa do "Memoranduma" II iz januara 2011. godine, glavni cilj srpske nacionalističke indoktrinacije u BiH jeste da se BiH Srbi odreknu svog izvornog bosanskohercegovačkog identiteta, da se okrenu protiv svoje domovine, i protiv same države BiH. To se sve lukavo producira ne samo na ideološko-političkom planu već i u ekonomiji, kulturi, književnosti), i uopće društvenom životu, što se sve vrši putem strogo kontroliranih, cenzuriranih medija. Mnogi analitičari smatraju da je Dodik tu politiku doveo na nivo 1991.-1992. godine, "dnevno sijajući mržnju prema BiH", posebice prema Bošnjacima-muslimanima. Njemu smeta Sarajevo u "kome se osjeća gore nego u Teheranu", njemu smeta sve što je autohtono bošnjačko, bilo u medijima, u kulturi, filmu pozorištu, književnosti, itd., a Bošnjaci, Hrvati i tzv. ostali su u Republici Srpskoj potpuno marginalizirani, građani i uopće građanska opcija je stavljena „van zakona" i smatra se teškom herezom, a pravoslavlje je oficijelna religija u RS-u, gdje su mnogi pravoslavni, isključivo vjerski praznici proglašeni državnim praznicima. Npr., direktno po nalogu Dodika, potpuno se protuustavno i nelegalno mijenjaju čak i imena bh. gradova i sve ono što ima prefiks-atribut "bosanski". Npr., Bosanska Gradiška je samo Gradiška, Bosanska Dubica je "Kozarska Dubica", Bosanski Novi je "Novi Grad", itd. Sve što ima naziv "bosansko" ima da se potre, da se izbriše iz sjećanja i kolektivnog pamćenja.

Dodik vrlo lukavo, a u dogovoru s mnogim evropskim partnerima, državu BiH, odnosno Federaciju BiH, hoće predstaviti kao moguće jezgro nove tzv. bijele Al-Qaede. Pod tim iskonstruiranim šemama (koje su stvorene u centrima mnogih zapadnih obavještajnih službi), Bošnjaci su potencijalni najopasniji svjetski teroristi: zadojeni militantnim islamom, a izgledaju sasvim evropski i američki – visoki, dobrim dijelom plavooki, čistog slavenskog gena i izgleda. Zato Dodik, po nalogu ideoloških učitelja iz Beograda (Ćosića, Koštunice, prof. Darka Tanaskovića, Tadića, itd.) izmišlja neo-osmansku ili tursku opasnost po BiH, ali i po cijelu Evropu?!

I drugi razlog što Dodik vješto zloupotrebljava izmišljenu opasnost od bošnjačkog militantnog islama, odnosno od pan-turkizma ili neo-osmanizma jeste što on zasigurno ima punu (za sada tajnu) političku podršku nekih evropskih zemalja, a posebice Ruske Federacije koja RS tretira kao suverenu državu i čiji velikodostojnici (Medvedev, Putin i ostali) primaju i uvažavaju Milorada Dodika kao predsjednika suverene i međunarodno priznate države, stvarajući time diplomatski skandal i presedan. To isto čini i Republika Srbija, predvođena predsjednikom Tadićem.

U ovom kontekstu, nova Dodikova lakrdija je teza da BiH kao država nije ni postojala prije Dejtonskog sporazuma. Takvu laž, naprosto, ne treba ni objašnjavati, jer jedino što je istinito jeste da je RS porođena u Daytonu i da je ona, zapravo, nastala na zločinu genocida. I da su, prije svega, američki sponzori u vidu instaliranja RS kao ravnopravnog entiteta, nagradili taj zločin.

Prema mišljenju prof. dr. F. Boylea, jednog od najuglednijih profesora međunarodnog prava u SAD-u, Dejtonski ustav, i predložene ustavne promjene u suštini označavaju: (1) Da će Srbi imati snagu veta nad tako projiciranom državom i (2) da će Republika Srpska imati snagu veta nad takvom državom!

Stoga ništa neće funkcionirati na državnom nivou što Srbi i/ili Republika Srpska ne žele da funkcionira. To Dodik veoma dobro shvata i tako se i ponaša. To narušava temeljni demokratski koncept vlasti. U međuvremenu, Republika Srpska će nastaviti prakticirati de facto neovisnu državnost koja joj je dana u naknadnom tumačenju Dejtona. Stoga nije čudno da SDS, SNSD i PDP podržavaju ove amandmane, njima dobivaju sve što žele, gotovo zvaničnu neovisnost. U međuvremenu, državne institucije Bosne i Hercegovine će u suštini postati ništa više od debatnog društva. Prema međunarodnom pravu i praksi, jedan od uvjeta za postojanje države je njena funkcionalnost. Ako država ne funkcionira, ugrožen je i sam njen opstanak. To je suština ovih amandmana na Dejtonski ustav: Raspad BiH kao države po svim praktičnim uzusima.

Boyle preporučuje da svi odani i patriotski opredijeljeni Bosanci i Hercegovci odbace ove Haysove amandmane i sve prijedloge koji jačaju RS, a slabe državu BiH. Umjesto toga, trebalo bi konzistentno i uporno insistirati na dosljednoj i demokratski usaglašenoj ustavnoj reformi. U osnovi, 16 poslanika u Parlamentu BiH (april 2006) je zastupalo ove stavove. Boyle već godinama, počev od ženevskih pregovora (1993, 94, 95) preko Vašingtonskog sporazuma, pa do Dejtona i naravno poslije Dejtona (a on nije usamljen i mnogi u SAD-u u potpunosti podržavaju njegove stavove) ukazuje da je Bosni i Hercegovini potreban ustav koji nije zasnovan ni na koji način na rasističkom, apartheidskom i genocidnom konceptu, te eliminira dva rasistička i apartheidna entiteta – Republika Srpska i Federacija. Ali, za razliku od Federacije, Republika Srpska je stvorena na genocidu. Republika Srpska nije ništa drugo do genocidna državica. RS mora biti ukinuta i eliminirana za dobro BiH i svih Bosanaca i Hercegovaca, bez obzira koje su etničke ili vjerske pripadnosti.

I treći razlog ovakve Dodikove politike leži u zamršenoj historiji Balkana, odnosno BiH. Naime, u BiH u nacionalnom smislu žive Bošnjaci, Srbi i Hrvati (otprilike u omjeru Bošnjaka oko 46%, Srba oko 31% i Hrvata oko 17%), i ostali: Crnogorci, Jevreji, Romi, Ukrajinci, "Jugosloveni", itd. U religijskom smislu, Bošnjaci su predominantno – muslimani; Srbi – pravoslavci; Hrvati – katolici. Srednjovjekovna bosanska država izgubila je svoju samostalnost 1463. godine, kada ju je osvojio Mehmed Fatih. Turska vlast je trajala sve do 1878. godine, kada je na Berlinskom kongresu odlučeno da BiH bude okupirana od Austro-Ugarske monarhije. Austro-Ugarska je bila do kraja 1918. godine. Poslije BiH ulazi u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, a od 1928. godine Kraljevine Jugoslavije. Kao rezultat antifašističke narodno-oslobodilačke borbe, 1945. godine stvorena je nova socijalistička Jugoslavija, predvođena Josipom Brozom Titom. Ta Jugoslavija, zvana SFRJ, raspala se 1991. godine, a kako je rečeno, nezavisna BiH formirana je marta 1992. godine.

Srpski nacionalizam i uopće velikosrpski koncept po kome svi Srbi treba da žive u jednoj državi, vijekovima je bio nadahnut i svoje izvore je crpio u "Kosovskom mitu", odnosno porazu Srba i gašenju srednjovjekovne srpske države koja uslijeđuje nakon bitke između Turaka i Srba 1389. godine. Ali za ovih 622 godine (što je Amerikancima neshvatljivo), nije prestajala mržnja ili poziv na osvetu, što se u BiH drastično manifestiralo kroz deset genocida nad Bošnjacima u posljednjih 200 godina, od kojih je ovaj zadnji genocid 1992.-1995. bio najstravičniji, pogotovo što se odvijao pred očima i uz znanje cijelog tzv. slobodoljubivog i demoktarskog svijeta.

Dodik samo nastavlja politiku Slobodana Miloševića, ili još konkretnije – Radovana Karadžića i Ratka Mladića, kao perjanica nacifašističke ideologije.

Kako nedavno u sarajevskom časopisu "Dani" kaže istaknuti bosanski novinar Zija Dizdarević: "Zbog entitetsko-nacionalnog načela odlučivanja na državnoj razini, RS kao entitet i vlasti iz toga entiteta u ime Srba, mada ih je tek oko trećine od ukupnog bh. stanovništva, vladaju, bez konsenzusa, sudbinom cijele zemlje, blokirajući sve što ide u korist snaženja bh. države i njene evroatlantske perspektive. Bošnjaci smetaju jer su ubjedljiva većina i listom su za cjelovitu i demokratsku BiH. Previše ih je živih. Ustrajnim osporavanjem bh. države, blokiranjem centralnih institucija vlasti, osporavanjem genocida usprkos presudama međunarodnih sudova u Haagu i omalovažavanjem OHR-a, Dodik udara na temelje Dejtonskog sporazuma na koji se stalno poziva. Sve što Dodik govori i čini dokazuje da on nije za dejtonsku već miloševićevsko-karadžićevsko-mladićevsku Republiku srpsku o kojoj dovoljno govore haške presude."

UDK 332.012.332 (497.6)
332.21 (497.6)

Prenosom vlasništva nad državnom imovinom s države na bh. entitet ruši se suverenitet države Bosne i Hercegovine i ugrožava njen opstanak

Nurija Omerbašić
Institut za mir i suživot civilizacija
Sarajevo

Autor na početku rada konstatuje da postoje tri vrste imovine: lična ili privatna, imovina vjerskih zajednica i državna imovina. Potom iznosi šta sve predstavlja državnu imovinu, navodeći da su to: a) Nebo iznad cijele države Bosne i Hercegovine; b) More, koje pripada državi Bosni i Hercegovini; c) Sve šume, pašnjaci, livade, sve što nije privatno ili što nije vlasništvo vjerskih zajednica; d) Sva rudna bogatstva, čak i prostor u privatnom posjedu, ako bi bila pronađena ruda ili nafta ili bilo kakva ruda ispod površine privatnog imanja. Autor navodi sadašnju legislativu koja tretira pitanje vlasništva nad državnom imovinom, navodeći da su to: Član 1. Dejtonskog ustava; Zakonu o pretvorbi društvene svojine koji je donijela Skuština RBiH (Službeni list RBiH 33/1994); Evropsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda; Znači, cjelokupna legislativa o pitanju državne imovine je jedinstvena da je samo država Bosna i Hercegovina vlasnik nad državnom imovinom i njen titular. Nasuprot tako jasnom stavu o titularu nad državnom imovinom BiH, iznenada se pojavilo pitanje rješavanja državne imovine i to kao jedno od 5 najbitnijih koje BiH mora riješiti kao uslov za zatvaranje OHR-a. Da bi jasan stav o pitanju državne imovine bio gurnut u stranu, a prihvaćen totalno pogrešan stav, potrebno je bilo osmisliti prevaru o pitanju državne imovine. Autor konstatuje da je prevara osmišljena po etapama, a prva etapa počinje Odlukom Vijeća ministara BiH po kojoj u državnu imovinu ne spadaju prirodna bogatstva, što je suprotno stanju u zemljišnim knjigama Federacije BiH i legislativi države BiH. U nastavku, autor iznosi ulogu OHR-a u pokušaju prevare sa državnom imovinom, navodeći da se OHR odlučio da organizuje popis državne imovine, da bi pomogao da prevara bude uvjerljiva. Uvidom u popisnu dokumentaciju OHR-a, autor navodi da je popisano 351,076.398 m² i to prikazano u m², kako bi ispalo mnogo. A to je samo 351 km². Tih 351 km² u odnosu na ukupnu državnu imovinu od 27.652,96 km² je 1,27% od ukupne državne imovine. Autor podsjeća da je OHR uporno predlagao rješenje u kome bi se vlasništvo nad državnom imovinom u 100% iznosu, podijelilo i prenijelo na entitete, a država BiH bi ostala bez vlasništva, uz dozvolu entiteta da se država BiH

može samo služiti imovinom koja je potrebna institucijama države BiH. Takvom raspodjelom državne imovine, država BiH bi izgubila unutrašnji suverenitet, pa to dokazuje da je OHR praktično radio na rušenju suvereniteta države BiH i na potkopavanju integriteta države BiH. Autor iznalazi razloge zašto je bilo važno organizatorima prevare da se proglasi da prirodna bogatstva (pašnjaci, šume, livade,) ne spadaju u državnu imovinu, da su to javna dobra, ali ne i državna imovina i javna dobra. U nastavku rada autor iznosi posljedice, ako bi se vlasništvo nad državnom imovinom prenijelo sa države BiH na entitete, među kojima su najznačajniji: Država BiH bi izgubila unutrašnji suverenitet. Država BiH bila bi prazna ljuštura, koja bi postala totalno nefunkcionalna. Pošto nefunkcionalna država ne može u Evropsku uniju ni u NATO, uslijedilo bi "mirno razdvajanje" RS od ostatka BiH. Na kraju autor objašnjava ulogu Instituta za mir i suživot civilizacija u Sarajevu u medijskom razotkrivanje prevare sa državnom imovinom, te akcije Instituta za mir i suživot civilizacija u sprečavanju prevare, navodeći da je tim akcijama uspio da ostvari dva glavna cilja: prvi, da sve Bošnjake ujedini u stavu da je sva državna imovina vlasništvo države BiH; drugi, da je OHR javno iznio da OHR neće više nikad predlagati način raspodjele državne imovine BiH.

Ključne riječi: državna imovina, vlasništvo, Bosna i Hercegovina

1. *Vrsta imovine i koji značaj ima državna imovina*

U osnovi postoje tri vrste imovine:
- Lična ili privatna imovina, ono što svaki pojedinac posjeduje;
- Imovina vakufa ili imovina vjerskih zajednica, jer i druge vjerske zajednice imaju imovinu, samo što vakufska imovina ima svoju specifičnost;
- Državna imovina.

Svaki pojedinac bi se saglasio bez mnogo razmišljanja da je za njega najvažnija lična imovina, jer od toga živi. Mnogi bi naglasili značaj vakufa, s obzirom na plemenite ciljeve kojima služe. Međutim, ako dublje razmislimo, ipak je najvažnija državna imovina, i to za svakog pojedinca, pa i za vjerske zajednice. Evo zašto. Prisjetimo se 1992. godine, pa ćemo se sjetiti da su mnogi napustili svu ličnu imovinu, da bi spasili goli život. A te, 1992. godine, izgubili su zaštitu države. Nestalo je bilo države, pa je nestalo i državne zaštite, a pojedinac bez državne zaštite je nula, može ga ubiti ko hoće i kad hoće, a imovinu mu oduzeti.

Isto je i s vakufskom imovinom. Znamo koliko je džamija i mesdžida uništeno, a da niko nije odgovarao.

Neki će pomisliti, šta to ima veze s državnom imovinom. To je glavno pitanje. Upravo, moć države bi nestala s prepisom državne imovine s države na entitete, kao što to žele uraditi s državnom imovinom BiH. Gubitkom državne imovine država BiH bi se raspala, pa bi tako pojedinac ostao bez državne zaštite. O tome ćemo više u daljem tekstu.

Poslije Dejtonskog sporazuma, pitanje državne imovine je najznačajnije pitanje opstanka države BiH. Ovo iz razloga što je pitanje vlasništva isto što i pitanje suvereniteta države Bosne i Hercegovine.

2. *Šta spada u državnu imovinu?*

U državnu imovinu spada:
– Nebo iznad cijele države Bosne i Hercegovine;
– More, koje pripada državi Bosni i Hercegovini;
– Sve šume, pašnjaci, livade, sve što nije privatno ili što nije vlasništvo vjerskih zajednica;
– Sva rudna bogatstva, čak i na prostoru u privatnom posjedu, ako bi bila pronađena nafta ili bilo kakva ruda ispod površine privatnog imanja.

Kako podijeliti nebo nad bh. entitetima, a da ostane i bude države Bosne i Hercegovine? Nikako! Nikad i nikako se ne može podijeliti država imovina na entitete, a da i dalje bude države Bosne i Hercegovine! Neprijatelji države Republike Bosne i Hercegovine nisu je uspjeli uništiti za čitav period agresije 1992-1995. godine. Zato su osmislili plan uništenja države BiH putem prevare Bošnjaka i ostalih, kojima je stalo do opstanka države Bosne i Hercegovine.

3. *Sadašnja legislativa o pitanju državnog vlasništva*

U Dejtonskom ustavu, u članu 1. stoji: "Republika Bosna i Hercegovina, čije će službeno ime od sada biti 'Bosna i Hercegovina', nastavlja svoje pravno postojanje prema međunarodnom pravu kao država, uz prilagođavanje njenog unutarnjeg uređenja prema ovdje sadržanim odredbama te unutar njezinih međunarodno priznatih granica."

U Dejtonskom ustavu pojam države se jedino koristi kao atribut države Bosne i Hercegovine.

Prema Sporazumu o sukcesiji bivših republika SFRJ, državna imovina RBiH pripada državi BH, koja je naslijedila svu imovinu, ali i sve dugove. Entiteti nisu subjekti Sporazuma o sukcesiji, pa im ne može pripadati ni imovina, među kojom ni državna imovina. Znači, samo je država Bosna i Hercegovina subjekt državne imovine i njen titular.

Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda garantira pravo neometanog uživanja imovinom (titularu imovine), pa i prema tome entiteti nemaju pravo vlasništva nad državnom imovinom, koja u cijelosti pripada državi BiH.

Bitna Dejtonska odredba je da su zakoni Republike BiH važeći, dok se ne donesu drugi zakoni, kojima se poništavaju zakoni Republike Bosne i Hercegovine.

Shodno tome, po Zakonu o pretvorbi društvene svojine, koji je donijela Skupština RBiH (Službeni list RBiH 33/1994), državna svojna pripada državi RBiH, to jest državi Bosni i Hercegovini. Važno je napomenuti da su članu 1. tog zakona pobrojana dobra koja su postala vlasništvo države BiH, među kojima su najznačajnija: javna dobra (prirodna bogatstva i dobra u općoj upotrebi), društveni kapital pravnih lica na dan 31.12.1991.

Nasuprot pobrojanoj legislativi države BiH, imamo nelegalnu regulativu u RS, a čine je:

– Zakon o prenosu sredstava iz društvene u državnu svojinu (Službeni list RS 4/93) u „Republici srpskoj" koji je donesen u 1993. godini (znači, prije Dejtona) pa je zato nelegalno donesen! Ključna odredba ovog Zakona je u članu 3. koja po teritorijalnom principu određuje da *sva društvena sredstva na teritoriji ¨Republike srpske¨ postaju državna svojina.* Ovdje je bitna odredba da na nižim nivoima nije ništa određeno, već je sve skoncentrirano na nivou ¨RS¨, koja tada nije legalno postojala.

– U 2007. godini, u RS je doneseno "autentično tumačenje" toga Zakona (Službeni glasnik RS 74/2007) koje glasi: "Svojina koja je postala državna na osnovu člana 3. Zakona o prenosu sredstava društvene u državnu imovinu, upisat će se u zemljišnim knjigama kao svojina Republike Srpske. Dat je nalog svim zemljišnoknjižnim uredima da po službenoj dužnosti, umjesto društvenog i državnog vlasništva, izvrše upis vlasništvo Republike Srpske".

– Kako vidimo, tek u 2007. godini, pod patronatom visokog predstavnika Miroslava Lajčaka, na prostoru RS, državna svojina se preimenuje u svojinu Republike Srpske.

4. *Uzrok i karakter pokušaja prevare s državnom imovinom*

Kome je trebala prevara s državnom imovinom? U čemu se ogledala prevara? Prevara je trebala neprijateljima države BiH i neprijateljima Bošnjaka i ostalih građana kojima je stalo do opstanka BH, kako bi, na prevaru učinili državu BiH totalno nefukcionalnom, pa da bude neminovnost odvajanje entiteta RS od ostatka BiH.

Po Zakonu o pretvorbi društvene svojine, koji je važeći o pitanju državne imovine na prostoru cijele države BiH, državna imovina je vlasništvo države BiH. Pomagači sljedbenika ratnih zločinaca ne mogu javno tražiti da se izmijeni taj zakon, na način da se u Parlamentu BiH izglasa prenos vlasništva nad imovinom sa države BiH na entitete. Pogotovo ne mogu pronaći dovoljan broj glasova da to bude izglasano, a da ti glasači ne budu prislonjeni na stub srama kod Bošnjaka, zbog razvaljivanja sopstvene države. Zato je smišljena prevara naroda da bi entitet RS legalizirao upis državne imovine na entitet, pa kad se legalizira na Parlamentu BiH, prevarom, tada bi se entitet RS legalno odvojio, a za to ne bi bili krivi stranci, već Bošnjaci, zato što su glupi pa nisu otkrili prevaru i sami izglasali razvaljivanje svoje države.

Prevaru je neko osmislio mudro i podijelio u etape, vremenski razdvojene, da se zaboravi prethodna etapa, kad se odlučuje o sljedećoj etapi. Ono što je vidljivo, prevara počinje pogrešnom odlukom Vijeća ministara BiH još 2004. godine, prema kojoj državna imovina ne obuhvata prirodna bogatstva i dobra u općoj upotrebi, društveni kapital pravnih lica. Kako bi prevara, ako se otkrije, izgledala što manja, izmišljen je model da se pod državnom svojinom nazove samo ono što je bila imovina JNA ili imovina nekih institucija SFRJ, kao policijske postaje, zavodi itd., a *društvena*

svojina da se nazove javno dobro. Vrh SDA bio je bedem odbrane ovako pogrešne definicije državne imovine. Za takvu definiciju uspjeli su angažirati i neke profesore univerziteta, koji su, pritisnuti ekonomskom prinudom, podržavali tu definiciju, ukazujući na enciklopedije u kojima su pašnjaci, šume... nazvani javno dobro. Uporno su bahato odbijali stav da je, naprimjer, *pašnjak istovremeno i javno dobro i državna svojina*. Samo na taj način, ta pogrešna definicija poklapa se s definicijom o državnoj imovini, koju je 2004. godine usvojilo Vijeće ministara BiH.

Sljedeću etapu vrši OHR tako što umjesto problema povratka izbjeglica, postavlja problem državne svojine kao veliki problem i ubacuje u (5+2) uslova za zatvaranje OHR-a, pa je pitanje rješenja državne imovine ušlo i u odluke Vijeća za implementaciju mira (PIC). Zatim OHR riječ riješiti svojevoljno tumači podijeliti, pa predlaže da, od cjelokupne imovine, država BiH zadrži za sebe samo one objekte i lokacije na kojima su objekti institucija države BiH (zgrada Predsjedništva BiH, Vijeća ministara i nekih ministarstava), OHR praktično amnestira stanje u RS, i predlaže da tako bude i u FBiH, pa bi tako država BiH ostala bez vlasništva nad državnom imovinom.

Da bi pomogao da prevara bude uvjerljiva, OHR vrši popis državne imovine, i u javnosti širi uspješnu propagandu da OHR u saradnji s NATO-timom, koji je angažirao domaće i strane eksperte, vrši popis državne imovine na cijelom prostoru BiH.

Dvadeset trećeg decembra 2009. OHR-a je organizirao pompeznu konferenciju za štampu, na kojoj je objavio da je OHR popisao svu državnu imovinu, a popisni materijal predao Predsjedništvu Bosne i Hercegovine.

Uvidom u popisnu dokumentaciju OHR-a, nalazimo da je popisano *351,076.398 m²* i to prikazano u m², kako bi ispalo mnogo. A to je samo *351 km². Tih 351 km² u odnosu na ukupnu državnu imovinu od 27.652,96 km² je 1,27% od ukupne državne imovine***.** Primjera radi, na općini Olovo popisano je samo 1.243 m² državne imovine, a sačinjavaju je lokacija zgrade Općine na površini od 717 m² i dvorište starog MUP-a površine 526 m², a sva ostala imovine, nepregledne šume, pašnjaci, to je nekad bila društvena svojina. Znači, u popis OHR-a nije uključena državna imovina koja se nekad zvala društvena svojina, a čine je: pašnjaci, šume, livade i ostala prirodna bogatstva.

Pravi stručnjaci su odmah našli kontradiktornost u popisu OHR-a. Jer, načelno nije popisana nekad zvana društvena svojina (prirodna bogatstva: šume, pašnjaci...), a u samom popisu OHR-a navedeni su neki pašnjaci i šume, koje obuhvata nacionalni park "Sutjeska". Drugo, ispravnost popisa OHR-a demantira i spomenuti Zakon RBiH, o prenosu društvene svojine, koji u članu 1. navodi da državna svojina obuvata sva prirodna dobra. Na kraju, da su zavirili u zemljišne knjige, našli bi da su pašnjaci, šume... također državno vlasništvo.

Na TV istupima čelnici vrha SDA izjavljivali su da je ono što je popisao OHR državna imovina, a pašnjaci, šume..., da je to imovina BH, ali ne i državna imovina. Takvim neutemeljenim izjavama rukovodstvo SDA se potpuno kompromitiralo, jer su znali da je državna imovina i imovina BH jedno te isto, pa neposredno impliciraju da BiH nije država.

Da ponovimo zašto je bilo važno zagovornicima prevare da se proglasi da prirodna bogatstva (pašnjaci, šume, livade) ne spadaju u državnu imovinu? Zato što bi se prihvatanjem raspodjele 1,27% državne imovine, koju je popisao OHR prema teritorijalnom principu, pokrila otimačina 98,73% državne imovine u dejtonskoj tvorevini Republici Srpskoj, koju je izvršila takozvana Republika Srpska još 1993. godine, dakle, prije Daytona. Praktično, raspodjelom samo 1,27% državne svojine, sva bi se državna svojina prenijela s države BiH na entitete. Tako bi se udovoljilo zahtjevima političara iz RS, pa bi se, navodno, na taj način izbjegla "radikalizacija" stanja u BiH.

5. *Koja je uloga OHR u prevari?*

Imamo dva perioda u kome je OHR djelovao različito. U prvom periodu, kad je visoki predstavnik Paddy Ashdown donio zabranu raspolaganja državnom imovinom, učinjeno je iz sljedećih razloga: visoki predstavnik u BiH donio je u 2005. godini zakone kojima se privremeno zabranjuje raspolaganje državnom imovinom bilo gdje u BiH. Ovom odlukom *pravo vlasništva i upravljanja je zadržano u korist države* sve dok odgovarajuće vlasti, Komisija za državnu imovinu, Vijeće ministara i vlade entiteta ne odluče kako da *dodijele*, a ne podijele vlasništvo (apportion, not divide) imovine.

Rješavanje pitanja državne imovine i vojne imovine na održiv način je *neophodno da se osigura da Bosna i Hercegovina ima neophodne resurse za suočavanje s budućim izazovima, uključujući pristupanje Evropskoj uniji i puno učešće u Akcionom planu za članstvo u NATO-u.*

Prethodna dva pasusa su dio pisma od OHR-a, u kojim su reagirali na otvoreno pismo našeg Instituta za mir i suživot civilizacija, u kome smo zaprijetili da ćemo poslati i dopis svim državama, članicama UN-a, u kome ćemo iznijeti ulogu OHR-a u uništenju suvereniteta država BiH.

Naš odgovor na navedene stavove iz pisma OHR-a bio je da se pokazao opravdan naš stav da je državna imovina vlasništvo države BiH i da državi BiH je neophodna imovina da bi postala članica NATO-a i bila primljena u Evropsku uniju.

Suprotno datim razlozima zabrane raspolaganja državnom imovinom,visoki predstavnik Miroslav Lajčak dao je prešutnu saglasnost da entitet RS uknjiži nekadašnje društveno vlasništvo na Republiki Srpsku. To je učinjeno nelegalno i tiho, bez znanja javnosti. Sramnu ulogu nastavio je Valentin Inzko, koji je sebi uzeo ulogu da na prevaru legalizira to nelegalno uknjiženje 98,73% državne imovine na prostoru entiteta RS.

OHR je prihvatio pogrešnu definiciju državne imovine, suprotno važećem Ustavu BiH i važećem Zakonu RBiH, a suprotno i stanju u zemljišnim knjigama. To nije smio. Samim time i popis samo 1,27% države svojine je pogrešan i uklapa se u cilj prevare.

Da podsjetimo, OHR je uporno predlagao rješenje u kome bi se vlasništvo nad državnom imovinom u 100% iznosu, podijelilo i prenijelo na entitete, a država BiH bi ostala bez vlasništva, uz dozvolu entiteta da se država BiH može samo služiti imovinom koja je potrebna institucijama države BiH. Takvom raspodjelom državne imovine, država BiH bi izgubila unutrašnji suverenitet, pa to dokazuje da je OHR praktično radio na rušenju suvereniteta i potkopavanju integriteta države BiH.

Našim otvorenim pismom OHR-u i PIC-u, postignuto je da je OHR prestao javno iznositi svoj raniji prijedlog rapodjele državne imovine, kojim bi država BiH ostala bez vlasništva nad državnom imovinom i praktično ostala bez unutrašnjeg suvereniteta.

6. *Koje bi bile posljedice prenosa vlasništva s države na entitete*

U slučaju da se prenese vlasništvo nad državnom imovinom s države na entitete i kantone, tada bi država BiH izgubila unutrašnji suverenitet, a RS i Federacija, pa i kantoni bi stekli potpuni unutrašnji suverenitet. Država BiH bila bi prazna ljuštura, koja bi postala totalno nefunkcionalna. Pošto nefunkcionalna država ne može u Evropsku uniju ni u NATO, uslijedilo bi "mirno razdvajanje" RS od ostatka BiH.

Prenos vlasništva nad državnom imovinom s države na entitet bio bi konačan nestanak države BiH iz sljedećih razloga:

– Ako pođemo od jasnog saznanja da je državna imovina i nebo iznad BiH, onda podjelom neba, jasno je da se definitivno dijeli država BiH, zapravo bi nestalo države BiH, a nastala bi RS i nekoliko kantonalnih, da bi na kraju nastale tri države po nacionalnom ključu ili sve nestalo, priključenjem susjednim državama. Pošto to ne bi moglo bez ponovnih potoka krvi, to je avantura bez kraja.

– Entiteti bi konačno legalno dobili čitav unutrašnji suverenitet, poklonjen i priznat od Bošnjaka, a država BiH bi ostala totalno bez unutrašnjeg suvereniteta.

– S pravom vlasništva nad imovinom, entiteti bi stekli i vlasništvo sami nad sobom, pa bi postali de facto suverene države.

– Tada bi entiteti (suverene države) stekli pravo da uređuju pitanje državne i privatne imovine, tačnije čitave zemljišne politike na način kako žele i koji cilj žele da postignu, mogu državnu imovinu: prodavati, poklanjati, prenositi na druge.

– Sticanje neograničenog prava nad državnom imovinom, a time i s ukupnom zemljišnom politikom, entitet RS, kao suverena država, ostvario bi ono što se vać sad nazire i što pokušava ostvariti kroz zakone koje je već donijela Narodna skupština RS.

– Prenos vlasništva na entitet jednako je mirnom razdruživanju RS od BiH

– Kad bi entiteti postali vlasnici državne svojine, tada bi država BiH postala totalno nefunkcionalna. Primjera radi, takva država BiH ne bi mogla potpisivati ugovore o vanjskom zaduženju, a entiteti to svakako ne mogu po međunarodnom pravu, pa se ne bi imao ko potpisati za novo vanjsko zaduženje.

– Ispalo bi da su entiteti stariji od države BiH, kao sto žele nametnuti iz RS da je BiH stvorena u Daytonu. Ako bi prošla ta teze, onda su za stvaranje BiH bila potrebna dva entiteta, a za razvaljivanje države bio bi dovoljan samo jedan, RS. Znači da bi

pristanak na takvu tezu bio naizgled ustupak radi izbjegavanja radikalizacije, ali bi to praktično bila najveća radikalizacija, jer bi tako de facto ukinuli državu BiH.

– Državne granice bi postale entitetske, a bh. more bi pripalo samo jednom entitetu, ili kantonu ili Općini Neum. Katastrofa!!!

– Totalno nefukcionalna država BiH ne bi mogla u NATO, što je nedavno potvrdio generalni sekretar NATO-a, riječima: "Sve dok Ministarstvo odbrane BiH ne postane vlasnik nad vojnom imovinom, država BiH je nesposobna da bude primljena u NATO".

– Totalno nefukcionalna država BiH ne bi mogla biti primljena ni u Evropsku uniju, jer bi postala totalno nefunkcionalna, a kao takva ne može biti član Evropske unije.

– Zaključak: ako hoćemo u NATO i Evropsku uniju, ne smijemo pristati na prepis vlasništva nad državnom imovinom s države BiH na entitete.

Odlukom Parlamenta BiH, o prepisu vlasništva nad državnom imovinom s BiH na RS, na prostoru nazvan RS, entitet RS bi bio i vlasnik državne svojine, ali i vlasnik sam nad sobom**.** Entitet RS bi izgubio omotač koji ga spaja s ostatkom BiH, postao bi de facto samostalan, pa bi de jure entitet RS postao samostalan proglašavanjem "mirnog razdvajanja". Mirno razdvajanje značilo bi ponovni haos u BiH i na Balkanu.

7. *Novi zakon o državnoj imovini u entitetu RS*

Pošto su u rukovodstvu entiteta RS shvatili da prevara s državnom imovinom nije lahko prošla, a uvjereni su da je Zakon o državnoj imovini u RS iz 1993. nelegalan, pa s tim da je nelegalan i upis u zemljišne knjige kao imovina Republike Srpske, krenuli su da novim zakonima reguliraju pitanje vlasništva nad državnom imovinom, kao posljednjim pitanjem, koje bi im obezbijedilo razdvajanje od ostatka BH, ali i da odmah preuzmu kompletno reguliranje zemljišne politike kao nezavisna država.

S tim ciljem sačinjena su dva zakona.

– *Zakon o premjeru,* kojim se ukida broj katastarske čestice parcele u katastru, ako vlasnik nije uredno obilježio svoju parcelu, ili ako je vjetar odnio biljegu, pa nije snimljena biljega prilikom avio-snimanja terena. Gubitkom katastarske čestice automatski se gubi i ime posjednika, a u katastru se napiše nepoznat vlasnik.

– *Zakon o katastru,* kojim se preinačuje dosadašnja zakonska praksa da se u katastru vodi ime i prezime posjednika, koji može biti i vlasnik, ali ne mora. Po novom zakonu bi se u katastru vodilo i vlasništvo parcela. Sad dolazimo do situacije da se i u katastru i u gruntovnici pojavljuje vlasnik. Negdje bi bio isti vlasnik, pa to nije problem. Problem nastaje kad su različiti vlasnici. Različiti podaci o vlasniku u gruntovnici i u katastru usklađivali bi se na način da su prvi put podaci iz grunta manje vjerodostojni od podataka u katastru. Tako, onaj koji je neuredno obilježio parcelu, pa je izbrisan iz katastra, imao je nadu da je vlasnik u gruntovnici, pa se nije brinuo. Sad je to postao put oduzimanja, tačnije otimanja imovine, na "legalan" način.

Naglašavamo da se ovim zakonima na "legalan" način oduzima zemlja Bošnjacima. U prvom koraku nesnimanjem obilježenih tačaka gubi se broj čestice, a potom i ime vlasnika u katastru, a u drugom koraku, vlasništvo iz grunta se mijenja, jer se uvažava stanje u katastru, u kome već nema vlasnika. S ovom zakonskom shemom, koja je već počela u realizaciji na prostoru RS, ukazali smo da će privatna imovina Bošnjaka na prostoru RS biti ugrožena ako entiteti postanu vlasnici državne imovine, pa im to da pravo da reguliraju u cijelosti zemljišnu politiku na svom entitetu.

8. *Kako definirati sadašnje stanje upisa državne imovine na entitet RS*

Ako se pođe od stvarnosti da je u 2007. godini Narodna skupština RS donijela uputstvo i nalog ("Službeni glasnik", RS 74/2007), da se sva društvena imovina na prostoru entiteta RS upiše u gruntu kao imovina Republke Srpske, onda se postavlja pitanje, da li je to svršen čin ili nije. Tačnije, je li to legalno ili nije.

Odmah treba naglasiti i da to nije svršeni čin, jer to nije legalno. To bi se moglo objasniti primjerom kad nekom pojedincu neko jači otme bašču i koristi je godinama samo zato što je jači, a nema zaštite države da zaštiti slabijeg. Taj jači je i lopov i nasilnik, a bašča nije njegova, nego je ukradena. Kad vlasnik bašče pristane da u gruntu potpiše da je bašča siledžije, tada jači prestaje biti lopov i siledžija, bašča prestaje biti ukradena i postaje vlasništvo jačeg.

Tako je i s državnom imovinom upisanom na RS bez odluke Parlamenta BH. Ona je već upisana u RS kao vlasništvo RS, ali je nelegalna, pa zato sva ujdurma OHR-a i političara iz RS da izdjejstvuju neki sporazum dvaju entiteta o ovih 1,27%, da bi se tim sporazumom poništila sva sadašnja važeća ustavna i zakonska regulativa u BiH, a istovremeno legaliziralo ono 98,73%, što je već nelegalno upisano na RS. Ovo je svrha prevare, jer da su pokrenuli da se promijene Dejtonske odredbe i da se na prevaru promijeni Zakon o državnoj svojini BiH, sa ciljem da se država BiH razvlasti sa državnom svojinom, a da entiteti postanu vlasnici državne svojine, pa samim tim i da entiteti postanu države, zna se da to ne bi prošlo. Ali, to isto pokušava se postići prevarom.

Zato, nikad Bošnjaci ne smiju u Parlamentu BiH pristati da se izglasa prenos vlasništva nad državnom imovinom sa države na entitete. Nema razloga koji bi bio dovoljan izgovor da se pristane na to, pa i obećanje da bismo s tim bili kandidati za prijem u NATO i Evropsku uniju, jer je davno rahmetli Alija Izetbegović prevaren, pa je pristao da raspusti Armiju RBiH, razdijeli i uništi naoružanje, zarad lažnih obećanja da će BiH postati kandidat za NATO i Evropsku uniju. Tada smo prevarom ostali bez Armije i naoružanja, a sad nam traže da se odreknemo države, da bismo postali *kandidati* na prijem u NATO, ali ne i članovi. Članstvo u NATO i u Evropskoj uniji se plaća svaki mjesec, a država BiH prestala bi biti država bez vlasništva nad državnom imovinom. Ako hoćemo u NATO i Evropsku uniju, nikad za nikad ne smijemo pristati da se vlasništvo nad državnom imovinom s države BiH prenese na entitete.

9. *Koje je najbolje rješenje pitanja državne imovine za državu Bosnu i Hercegovinu?*

Kao zaključak, Bošnjaci i ostali kojima je stalo do opstanka države BiH, ne mogu istovremeno i sprečavati razdruživanje RS od ostatka BiH i pristati na prepis vlasništva nad državnom imovinom s države na niže cjeline. Jer je raspodjela državne imovine samo korak do razdruživanja.

Bošnjaci moraju istrajati u zahtjevu da vlasništvo mora ostati na državi Bosni i Hercegovini, a spriječiti prepis na niže cjeline: entitete, kantone i općine. Drugo je sa služenjem imovinom. Država može prenijeti *pravo služenja* nižim nivoima, s tim da država zadržava pravo vlasništva i pravo kontrole. Bošnjaci ne smiju pristati na prevaru OHR-a, a bez pristanka Bošnjaka ništavni su prijedlozi OHR-a.

10. *Kako se može ostvariti upis u zemljišne knjige, kako je po važećoj legislativi, ako neće RS?*

Ne treba pasti pod histeriju da to mora biti sad, a ako ne bude sad ispravljena greška u preknjižavanju, moramo znati da su na strani Bošnjaka međunarodni standardi, koje neće mijenjati međunarodna zajednica, da bi opravdala prevaru nad Bošnjacima. Znači, treba istrajati u sprečavanju legalizacije otetog. Bošnjaci nikad ne smiju u Parlamentu BiH izglasati pravo entitetima nad vlasništvom nad državnom imovinom.

Ako to bude jasno i u OHR-u i ostalim centrima moći koji rade protiv suvereniteta države BiH, onda će i velike sile putem PIC-a i OHR-a iznaći pravo rješenje koje će stabilizirati BiH i voditi je putem integracije u NATO i Evropsku uniju. I PIC i OHR će to shvatiti, ako budu naišli na čvrst bedem cjelokupnog bošnjačkog naroda, koji ne smije dopustiti da bude prevaren i koji će se silom oduprijeti osmišljenom uništenju, putem oduzimanja zemlje, što bi bilo dovršenje genocida nad Bošnjacima.

Sređivanje zemljišnih knjiga bi mogao naložiti OHR, jer on ima ovlasti da odradi onako kako je definirano Dejtonskim ustavom i Zakonom. OHR bi mogao narediti da se na prostoru entiteta RS isknjiži sva državna imovina koja je nelegalno upisana na ime entiteta RS, a da se uknjiži kao državno vlasništvo. Drugo, OHR bi morao naložiti da se sva imovina koju je popisao OHR upiše u zemljišne knjige na prostoru oba entiteta kao državno vlasništvo**.** Nadalje, lokacije koje su bitne za ulazak države BiH u NATO, te lokacije bi trebalo upisati kao vlasništvo Ministarstva odbrane BiH.

Zašto neće da to uradi OHR? Zato što ne postoji snažan zahtjev iz BiH prema svijetu, prema UN, prema PIC-u, prema OHR-u. Ne postoji jak, jedinstven zahtjev za očuvanje države BiH. Poznato je, kad jedna probosanska stranka nešto tako traži, druga bošnjačka stranka se utrkuje da to negira, pa smišlja prevaru svog naroda, da ostane bez države. Tako imamo situaciju da u državi BiH stranci nemaju s kim da razgovaraju. Nema nikog iza koga stoji velika većina naroda (gledajući broj poslanika u Parlamentu BiH), koji traži opstanak države BiH, koji traži provođenje odluke

Svjetskog suda u Haagu, o počinjenom genocidu nad Bošnjacima. Tako nešto je bilo, ali nije podržano u Parlamentu BiH od Bošnjaka, koje je BOŠNJAČKI narod birao.

11. *Šta ako OHR ne nametne upis državne imovine na državu Bosnu i Hercegovinu?*

To treba tražiti od OHR-a da učini, da provede ono što je u Daytonu, Zakonu RBiH, kako glasi Presuda Ustavnog suda BiH i kako je po Sporazumu o sukcesiji između bivših republika SFRJ. Taj zahtjev mora biti jedinstven od svih stranaka probosanskih, s hrvatskim predznakom i stranaka iz RS koje imaju razuma, pa ne srljaju u novi haos sa zahtjevom za otcjepljenjem. Jednostavno, treba dostaviti svima na potpis s tim zahtjevom, pa će se znati ko to neće, a laže birače da je za BiH, a ko hoće. Kad ode takav zahtjev prema OHR-u i UN-u, tada Bošnjaci i Hrvati i ostali neće biti odgovorni za zastoje u priključenju EU i NATO-u.

Bošnjaci, Hrvati i svi ostali, uključujući mnogo Srba kojima je stalo do opstanka države BiH, u kojoj bi mogli svi komotno živjeti i svi biti svoji na svome na cijelom prostoru BiH, ne moraju da potpištu ukidanje svoje države, a da ne dobiju ništa. Ne treba potpisivati, ali ne gubiti vrijeme u čekanju već raditi na razvoju države, zapošljavanju naroda. Raditi na izgradnji države, a čuvati je da nas ne prevare i da prevarom ne izgubimo državu BiH.

Još je rahmetli Alija Izetbegović prevaren, pa je pristao da se ukine Armije RBiH, na koju smo čekali 1000 godina, i pristao je da se rasproda naoružanje s kojim smo se odbranili, samo zarad lažnog obećanja da bi BiH postala kandidat za prijem u NATO i Evropsku uniju.

Danas, kao da ništa nismo žrtvovali, traže da se i države odreknemo da bismo postali kandidat. Poslije izglasavanja sigurno bismo dobili odbijenicu da nefunkcionalna država ne može ni u NATO ni u EU. Prisjetimo se 1992. godine, kako su mnoga sela ili dijelovi gradova prevareni kad su četnici govorili "predajte oružje, ništa vam se neće loše dogoditi". Ko je tada poslušao, taj je likvidiran, a ko se suprotstavio, ostao je živ. Danas je isto, samo što bi pristankom na prepis vlasništva nad državnom imovinom s države na entitete, došla u pitanje nestanak države, a potom čitavog naroda – Bošnjaka.

Zato niko nema pravo ni da traži, a niko od bh. političara nema pravo da pregovara o vlasništvu nad državnom imovinom, jer to znači da pregovara o suverenitetu, a o suverenitetu niko nema pravo da pregovara i da dogovara. To je izdaja. Bošnjaci ne smiju pristati na prevaru da ostanu bez države!!!

Kad već govorimo o prevari, želimo naglasiti još i da je ovo jedna u nizu pokušaja prevare. Najgora je bila s Aprilskim paketom. Da je usvojen, danas ne bi bilo države BiH. Objasnit ćemo najlakše s načinom hvatanja divljih životinja. Postoji mamac i zamka. Životinja vidi samo mamac, a ne vidi zamku. Kad uzme mamac, uhvati se u zamku, a mamac ostane nepojeden. Kod Aprilskog paketa, mamac su bile nadležnosti koje bi bile prenesene na državu BiH, a zamka je odredba

da se raspušta Skupština BiH, ako se Predsjedništvo BiH ne bi izabralo u tri kruga glasanja. Usvajanjem takvog ustava, nikad ne bi bile prenesene nadležnosti, jer ne bi imao ko da to provede. Neizborom Predsjedništva i raspuštanjem Skupštine BiH, na nivou BiH ne bi bilo ni Predsjedništva BiH, ni Vijeća ministara BiH, ni Skupštine BiH. Postupak izbora bi se mogao ponoviti, a kad bi se opet ponovilo neizglasavanje, ostalo bi da međunarodna zajednica samo proglasi odvojenim RS od ostatka BiH. RS bi postala država, a prostor Federacije BiH postao bi teren za sukobe Hrvata, Bošnjaka i Srba, gdje bi Bošnjaci na kraju ostali bez države, ali na najgori mogući način, da su glupi, pa su sami svoju državu izgubili iz neznanja.

12. *Medijsko razotkrivanje prevare s državnom imovinom*

Nije ovo sadašnje stanje najgore. Gore od ovog stanja je nestanak države BiH i novi haos na Balkanu. Uslov za sprečavanje haosa je borba za jačanje države BiH i sprečavanje raspada BiH, a za to je prvi uslov da se državna imovina na cijelom prostoru BiH konačno upiše u zemljišnim knjigama na državu BiH. Iako smo svjesni da se neće postići da se odmah upiše u zemljišnim knjigama vlasništvo države BiH, shvatili smo da se moraju poduzetu koraci za sprečavanje ostvarenja prevare i sprečavanje legalizacije razvaljivanja države BiH i otimačine, prvo državne, a potom i privatne imovine.

12.1. Gdje je korijen prevare?

Korijen prevare je nastao na pitanju definicije pojma državne imovine. Na ovom pitanju bila je pripremljena planetarna prevara Bošnjaka da se od države BiH oduzme vlasništvo nad državnom imovinom, pa da se Bošnjaci probude pred svršenim činom i spoznaju gorku istinu kako su sami ukinuli svoju jedinu državu BiH. Vidljiva prevara je počela s pogrešnom definicijom pojma državne imovine. Vijeće ministara BiH je 2004. godine donijelo definiciju o državnoj imovini. Prema toj definiciji, državna imovina nije obuhvatala prirodna bogatstva: šume, pašnjake, livade.., nije obuhvatala sve ono što se nekad zvalo društveno vlasništvo. Kad se to sve izuzme, ostaje da pod pojmom državne imovine u državi BiH spadaju: imovina bivše JNA na prostoru BiH, razni zavodi, nacionalni parkovi, imovina policijskih postaja bivše SFRJ. Oko ovakve definicije državne imovine nastalo je neslaganje među političarima, profesorima fakulteta, koje su mediji prenosili bez arbitriranja. Ovakvu definiciju su podržavale SDA, HDZ i stranke sa prostora RS. Nih su podržavali neki profesori univeziteta, koji su definiciju branili tezom da su: pašnjaci, šume... *javna dobra, ali ne i državna imovina*. Ovakvu definiciju je prvo osporila Stranka za BiH s dr. Silajdžićam na čelu, zatim SDU, u ime koje se eksponirao dr. Nijaz Duraković. Mučno je bilo pratiti medije i slušati kako o jednostavnom pitanju nisu saglasni čelni političari i profesori univeziteta. Jedni druge su nazivali neznalicama i izdajicama, ali nisu iznosili argumente za svoje tvrdnje, smatrajući nepotrebnim, pošto se sve zna. Vijeće ministara BiH osnovalo je Komisiju koja je

imala zadatak da predloži raspodjelu državne imovine na entitete i državu BiH. OHR je izašao sa prijedlogom da se državna imovina podijeli na teritorijalnom principu, pa da svakom entitetu pripada ona imovina koja je lokacijski na tom entitetu, a da se državi dodijele samo oni objekti koji služe institucijama BiH i lokacije ispod tih objekata, ali samo na služenje. Znači, država BiH bi totalno ostala bez vlasništva.

Da bi bilo jasnije o čemu se radi, zatraženo je da se popiše državna imovina, kako bi znali o čemu odlučuju. OHR se prihvatio da organizira popis državne imovine, angažiranjem stranih i domaćih eksperata, uz asistenciju NATO snaga. Od ovakve ekipe očekivalo se ekspertno mišljenje.

12.2. OHR popisuje državnu imovinu

Dvadeset trećeg decembra 2009. OHR-a je predao popis državne imovine Bosne i Hercegovine, koji treba poslužiti da se izvrši planetarna prevara Bošnjaka i svih ostalih kojima je stalo do opstanka države Bosne i Hercegovine. Kako? Počnimo redom:

Uvidom u popisni materijal OHR-a može se konstatirati da OHR-ov popis, prema vrstama kultura, obuhvata sve vrste zemljišta koje su se našle na popisanim prostorima: šume, livade, pašnjaci, prostori pored zgrada i dvorišta. Ovo je izuzetno bitno zbog onih političara iz vrha stranaka i njihovih nazovi-naučnih radnika, koji su tvrdili da šume, livade, pašnjaci i sva prirodna bogatstva ne spadaju u državnu imovinu, već da su to "javna dobra, a ne i državna imovina", kako bi prevarili svoj narod.

Ovaj OHR-ov popis količinski ne obuhvata svu državnu imovinu, već samo 1,27% od ukupne državne imovine u BiH. Podsjetimo da država BiH raspolaže sa 51.209,2 km² ukupnog prostora. Od toga je 51.197 km² kopna i mora 12,2 km². Prema zvaničnim evidencijama, od ukupne površine BiH 54% ili 27.652,96 km² je državna svojina. Prije pretvorbe 1994. godine, zvala se društvena svojina. Prema popisu OHR-a, u Aneksu „A" ukupna popisana imovina iznosi 351.076.398 m², što u kvadratnim kilometrima iznosi 351 km². Tih 351 km², u odnosu na ukupnu državnu imovinu od 27.652,96 km² je 1,27% od ukupne državne imovine.

Koliko je malo popisano državne imovine u odnosu na stvarno stanje, najbolje se vidi iz popisa OHR-a po općinama. OHR u Aneksu navodi površine po općinama.

U ovih 1,27% popisane državne imovine spada imovina koja je služila bivšoj JNA, Kao što su kasarne, aerodromi, zatim zgrade i zemljišta s kojima su raspolagale republičke ustanove Republike BiH, kao što su Republički sekretarijat za narodnu odbranu, Republički sekretarijat za unutrašnje poslove, republički fondovi, instituti, zgrade i lokacije saveznih institucija SFRJ, koji su se nalazili na prostoru Republike BiH, te imovina bivše SFRJ, koja je u procesu sukcesije dodijeljena Republici bosni i Hercegovini. Šta sve sadrži OHR-ov popis po strukturi kulture, najbolje se vidi iz materijala šta je popisano na prostoru općina Olovo i Foča. U općini Olovo OHR je popisao lokaciju zgrade općine na površini od 717 m² i dvorište starog MUP-površine 526 m², što je ukupno 1,243 m² državne imovine, koja je data na

raspolaganje Općini Olovo. Poznato je da općina Olovo ima kilometre državnih šuma i pašnjaka, koji nisu popisani. Na prostoru općine Foča OHR je popisao 140.883.104 m², jer je pored općinskih i policijskih objekata i lokacija, obuhvaćen Nacionalni park Sutjeska, cijelo Tjentište: šume, livade, pašnjaci... sve što obuhvata prostor Nacionalnog parka.

12.3. Konačno medijsko razotkrivanje prevare s državnom imovinom

Osim autora ovog rada, ostali protivnici ovako pogrešne difinicije pojma državne imovine postali su umorni od negiranja pogrešne definicije pojma državne imovine, ali i zbog uvjerenja u ispravnost svojih stavova, pa se nisu upinjali da to razjasne širim slojevima društva, a zagovornici pogrešne definicije su ohrabreni podrškom OHR-a, pogotovo trvrdnjom da su strani eksperti i NATO učestvovali u popisu, što bi trebalo da upućuje na zaključak da bi popis OHR-a morao biti ispravan. Svi su prihvatili popis OHR-a, bez stručnog uvida šta je stvarno popisano.

Zato je postao najopasniji trenutak da se OHR-ov popis usvoji kao ispravan popis cjelokupne državne imovine, jer se niko, osim autora ovih redova, nije upustio u brzo razotkrivanje prevare na način da stručno prouči popis, uvidom šta sve sadrži, pa da se razotkrije prevara.

Stručnim uvidom OHR-ov popis je postao najmoćnije oružje u dokazivanju pogrešne definicije pojma i sadržaja državne imovine. Dokument za dokaz postoji, ali sad su nastala dva problema:

a) Prvi, kako sad uvjeriti vrhove političkih stranaka i profesore univerziteta da su na pogrešnoj strani.

b) Drugi, kako javnost obavijestiti i uvjeriti u neispravnost OHR-ovog popisa i u neispravnost definicije šta je sve državna imovina.

U katastru Općine Centar smo uzeli gruntovni broj jedne od najvećih parcela pašnjaka i potom u gruntu izvadili ZK izvodak. Radi se Zemljišnoknjižnom izvatku, uložak broj 38, u kome u „A" listu stoji da je površine 90 hektara, a to je 900 dunuma, a po kulturi pašnjak. U "B" listu ZK izvatka u kome se iskazuje vlasništvo stoji Tip: državno vlasništvo.

Ovaj ZK izvod i Zakon o prenosu sredstava iz društvene u državnu svojinu ("Službeni list", RS 4/93) poslali smo kao dva dokumenta, uz popratno pismo profesorima univerziteta, ali i predsjednicima političkih stranaka i njihovim najbližim saradnicima, da se uvjere da je pogrešna definicija o državnoj imovini suprotna stanju u zemljišnim knjigama, ali i suprotna važećem Zakonu o državnoj imovini BiH. Nakon toga smo uspjeli probiti medijsku blokadu, pa je članak o prevari s državnom imovinom objavljen u dnevnoj štampi "Dnevni avaz" od 22. maja 2010.; Preporod" od 01. oktobra 2010. godine. Zatim smo u jednosatnom intervjuu na TV 99 i TV ALFA objasnili gledaocima suštinu prevare, pokazujući spomenuti ZK izvadak, kao dokaz da taj i hiljade takvih ZK izvadaka ne sadrži popis OHR-a, te je samo sredstvo za prevaru, ali i kao neoboriv dokaz političarima da dalje ne

mogu varati sopstveni narod da pašnjaci, šume, livade... nisu državna imovina, kako prevaranti tvrde.

Zatim smo poslali drugi set pisama predsjednicima političkih stranaka i najbližim saradnicima političkih lidera, uz napomene da smo naše radove objavili na našoj web stranici: www.ipacc.ba kao i na drugim web portalima, da smo imali nastupe na TV 99, TV ALFA, s upozorenjem da je sad narod obaviješten o prevari, da zna ko je u pravu, pa da se ne usuđuju dalje varati ga, jer im prevara sopstvenog naroda ubuduće neće moći proći.

Ovim je dobijena velika bitka da se bošnjački korpus ujedini u spoznaji da je državna imovina sve prirodno bogatstvo, a ne samo onih 1.27%, što je popisao OHR, a drugo da državna imovina mora ostati u vlasništvu države BiH, kao uslov opstanka države i Bošnjaka.

12.4. Otvoreno pismo članovima Vijeća za implementaciju mira i visokom predstavniku

Da bismo otklonili opasnost da OHR upotrijebi sankcije protiv političara koji zagovaraju da se državna imovina ne treba i ne smije prenijeti u vlasništvo entiteta, Institut za mir i suživot civilizacija se odlučio na rizičan korak da uputi otvoreno pismo članovima Vijeća za implementaciju mira i visokom predstavniku.

U otvorenom pismu su, pored ostalog, postavljena sljedeća pitanja:

– Zašto OHR traži da se bh. političari dogovore o državnoj imovini, a ne razdvaja pojam dogovora o vlasništvu od pojma dogovora o upotrebi i korištenju državne imovine, što je već dogovoreno i što je regulirano postojećom legislativom o državnoj imovini (navedena legislativa)?

– Zašto OHR ne uvažava postojeću legislativu o pitanju vlasništva državne imovine, kao da ne postoji, pa nastoji da se važeća legislativa prevarom poništi, a da posebno pričom o korištenju državne imovine, prevarom legalizira nelegalno stanje o pitanju vlasništva nad državnom imovinom u zemljišnim knjigama na prostoru nazvanom RS?

– Prema postojećoj legislativi, titular državne imovine je poznat i to je država BiH, pa nema logike zašto OHR traži da se BiH političari dogovore o dogovorenom. Titular je vlasnik, pa se o titularu nema šta dalje dogovarati, ali se ima i treba dogovarati oko korištenja državne imovine, koja se treba koristiti od mjesne zajednice do vrha države, alo prema propisanim procedurama.

– Zašto je OHR prihvatio pogrešnu definiciju o državnoj imovini BiH, prema kojoj u državnu imovinu ne spada 98,8% državne imovine, koja se nekad zvala društvena svojina, a Zakonom Republike BiH je pretvorena u državno vlasništvo države RBiH, sadašnje BiH?

– Zašto je OHR popisao samo 2,7% od ukupne državne svojine? Uvidom u popisnu dokumentaciju OHR-a, nalazimo da je popisano 351,076.398 m² i to prikazano u m², kako bi ispalo mnogo. A to je samo 351 km². Tih 351 km² u

odnosu na ukupnu državnu imovinu od 27.652,96 km² je 1,27% od ukupne državne imovine.

– Zašto OHR pravi razliku nekog od pašnjaka koga je obuhvatio popisom, od pašnjaka čiji je izvod dostavljen OHR-u? Iz priloženog ZK izvoda vidi se da se radi o pašnjaku koji je državno vlasništvo, površine 90 hektara, to jest 900 dunuma. Takvih parcela ima na hiljade, a koje OHR nije obuhvatio u svom popisu državne imovine.

– Zašto OHR želi da učestvuje u prevari, koja bi učinila da država BiH postane totalno nefunkcionalna, a govore da žele da država BH postane funkcionalna?

– Zašto OHR ne poništava nelegalno upisanu državnu imovinu na prostoru RS, upisano kao vlasništvo Republike Srpske, jer je to suprotno važećoj legislativi prema kojoj je to vlasništvo države BiH, a istovremeno OHR naređuje da se prestane s upisom državne imovine na državu BiH, onog dijela koji je pripadao JNA?

– Zašto OHR nastoji da prevarom oduzme od države BiH državnu imovinu, a s tim i unutrašnji suverenitet, čime i tako državu BiH učinio totalno nefukcionalnom, pa ne bi BiH mogla biti primljena u NATO i Evropsku uniju?

– Zašto OHR radi suprotno zahtjevima Vijeća Evrope i Rezolucije Američkog kongresa broj 171 od 12. maja 2009., koji traže da Bosna i Hercegovina što prije uspostavi efikasnu funkcionalnu državu?

– Prema sadašnjoj legislativi o pitanju državne imovine, sva državna imovina pripada državi BiH, Tako je i u R Hrvatskoj i Srbiji. Zašto OHR traži da se pitanje državne imovine u BiH drugačije regulira, nego što je to u Hrvatskoj i Srbiji?

Pismo smo objavili u *Glasniku Kongresa RBiH* koji se internetom iz SAD-a šalje na 36 000 e-mail adresa, na web stranici Instituta za mir i suživot civilizacija www.ipacc.ba, a ličnom poštom smo pismo predali u ambasade u Sarajevu i to SAD-a, Njemačke, Velike Britanije, Francuske i Turske. Zatim smo poslali visokom predstavniku Evropske unije za spoljne poslove i bezbjednost, gospođi Catherine Ashton, i dr. Milanu Kučanu, bivšem predsjedniku Republike Slovenije i sada izvještaču Evropske unije za BiH.

Od OHR-a smo dobili odgovor u kome, pored ostalog, stoji:

"Prethodnik visokog predstavnika u BiH donio je u 2005. godini zakone kojima se privremeno zabranjuje raspolaganje državnom imovinom bilo gdje u BiH. Ovom odlukom pravo vlasništva i upravljanja je zadržano u korist države sve dok odgovarajuće vlasti, Komisija za državnu imovinu, Vijeće ministara i vlade entiteta ne odluče kako da dodijele (apportion) imovinu.

Rješavanje pitanje državne imovine i vojne imovine na održiv način je neophodno da se osigura da Bosna i Hercegovina ima neophodne resurse za suočavanje sa budućim izazovima, uključujući pristpanje Evropskoj uniji i puno učešće u Akcionom planu za članstvo u NATO-u."

Praktično, OHR je potvrdio naša stanovišta da je država BiH i vlasnik i posjednik državne imovine, pa da tako i treba ostati, da bi se sačuvali resursi i da bi država

BiH mogla ući u NATO i Evropsku uniju. Pošto je mr. Valentin Inzko nastavio s prijedlozima podjele državne imovine, suprotno stvavovima OHR-a iz 2005. godine, ponovo smo se obratili njegovom zamjeniku mr. Roderick W. Mooru, nakon čega je OHR obustavio Zakon RS o državnoj imovini, dok Ustavni sud ne odlučio statusu državne imovine u BiH. Nakon toga je Sulejman Tihić, u svojstvu predsjedavajućeg Doma naroda Parlamenta BiH uputio zahtjev Ustavnom sudu BiH da odluči ko je vlasnik nad državnom imovinom. Ovaj čin razumijevamo da su u vrhu SDA konačno shvatili da je pitanje vlasništva nad državnom imovinom, pitanje opstanka države BiH. Predsjednik SDA Sulejman Tihić, u vezi sa svojim dopisom upućenim Ustavnom sudu BH, izjavio je za medije da "sva državna imovina pripada državi BH" Ova izjava predsjednika SDA je dokaz konačne pobjede strpljivog i upornog rada Instituta za mir i suživot civilizacija Sarajevo, na razotkrivanju prevare o državnoj imovini. Za razliku od dr. Harisa Silajdžića, koji je od početka bio u pravu o pitanju državne imovine, ali koji nije nalazio za shodno da detaljima to rasvijetli i dokaže, smatrajući da je dovoljno što je u pravu, mi smo smatrali da mora biti jasno svakom pojedincu, Bošnjaku, ono što je svaki Bošnjak znao: da je nebo iznad BiH državno, da su planine, pašnjaci i sve što nije privatno, državni. Eto, ono što su znali obični seljaci, žalosno je da je bilo "nejasno" vodećim političarima u BiH. Zbog svega toga, naša pobjeda je veća i važnija. Pobjeda je postignuta na dva fronta.

Prvo, sav bošnjački korpus je ujedinjen u shvatanju da je sva državna imovina, sve što nije privatno ili imovina vjerskih zajednica, i da je sva državna imovina vlasništvo države BiH, a ne entiteta.

Druga pobjeda je što je konačno OHR prestao javno zahtijevati da se državna imovina podijeli na entitete, a da država BiH ostane bez vlasništva nad državnom imovinom. Odustao je pod prijetnjom da će o prevari biti upoznate sve države članice UN-a.

Koliko je bilo mučno i žalosno medijsko suprotstavljanje oprečnih mišljenja o pojmu i važnosti države imovine, najbolje ilustriraju sljedeća dva citata iz dnevne štampe, iz tog vremena:

Profesor Nijaz Duraković, samo nekoliko dana nakon potpisa na dogovor oko "Pruda" s ustrojstvom BiH kao "četiri teritorijalne jedinice", i s prihvatanjem spomenute metode raspodjele državne imovine, u intervjuu za "Avaz", Tihića je okarakterizirao kao izdajnika i naveo: "Tihić se po ko zna koji put pokazuje kao jedan diletant. On je pravno nepismen, politički neupućen i čini poteze katastrofalne po BiH. On ne zna ni šta je državna imovina, ne zna šta je teritorijalna ili entitetska podjela BiH, on ne shvata da je ono što on potpisuje na mala vrata uvođenje razvlašćivanja države u njenim bitnim funkcijama. Tihić ne zna, ili možda zna, ali ga je neko debelo potkupio, da podržavanje Prudskog sporazuma jeste zapravo prodaja BiH na jedan besraman način", rekao je tada Duraković.

U dnevnom listu "San", od 25. septembra 2010., na pitanje: "Jedno od pitanja koje je itekako bitno za BiH na putu euroatlantskih integracija je državna imovina.

Kako vidite rješenje za to?", Bakir Izetbegović je izjavio sljedeće: "Pitanje državne imovine je ispolitizirano. Od njega se pravi slučaj da bi se stvorila iluzija da neko brani državu, neko drugi entitet. Državna imovina čini jedan promil imovine BiH, hiljaditi dio koji nije tako bitan kako ga pokušavaju predstaviti. To je jedan kamičak u cipeli koji treba riješiti, možda i prodati privrednicima i iz tih sredstava dati povoljne kredite ili tim sredstvima pomoći proces povratka".

Ove dvije izjave, a takvih je bilo bezbroj, pokazuju koliko je važna dobijena bitka za spoznaju značaja državne imovine za opstanak države BiH, pa s tim i opstanak Bošnjaka.

TRANSFER OF OWNERSHIP OVER THE STATE'S PROPERTY FROM THE STATE BOSNIA AND HERZEGOVINA TO ENTITIES DEMOLISHES SOVEREIGNTY OF STATE BOSNIA AND HERZEGOVINA AND UNDERMINES ITS SURVIVAL

Nurija Omerbašić

Summary

At the beginning of paper author concludes that there are three types of property: own or private, property of religious community and state's property. Then, author outlines what is the state's property, as follows: a) the sky above all state Bosnia and Herzegovina; b) the see that belongs to Bosnia and Herzegovina; c) all woods, fields, meadows which are not private or property of religious communities; d) all mineral resources even on the private area if it was found mineral or oil, or any other mineral beneath the surface of private property.

The author outlines current legislation that deals with the question of ownership over the state's property, as follows: Article 1 of Dayton constitution; Law about conversion of social ownership established by the Assembly of Republic of Bosnia and Herzegovina (Official gazette RBiH 33/1994); European convention on Human Rights protection and freedom. That means that total legislation on state's property question is unique that only state of Bosnia and Herzegovina is the owner over the state's property and its titular.

Opposite the clear attitude about titular over the state's property in Bosnia and Herzegovina, suddenly has appeared the question of state's property solving, specifically one of five the most important questions that Bosnia and Herzegovina have to solve as a condition for OHR closing. In order to move away the clear attitude about state's property question and accept totally wrong attitude, it was necessary for them to figure out in which possible ways they could cheat on state's property. The author concludes that the cheat was figured out in steps. The first step starts with the decision of Bosnian-Herzegovinian Council of ministers according to that the state's property does not include the natural resources, which is opposite to land-ownership records of Federation Bosnia and Herzegovina and legislation of Bosnia and Herzegovina. Further, the author outlines the role of OHR in an attempt of cheat with state's property, pointing out that OHR decided to organize the list of state's property in order to help the cheat would be convincing. Having examined

in OHR's documentation, the author outlines that it was recorded 351,076.398 m², expressed in square meters in order it looks a lot. And that is only 351 km². This 351 km² in comparison to all state's property of 27.652,96 km² is 1,27% of total state's property. The author reminds that OHR persistently recommended the solution according to that the ownership over the state's property in 100% amount should transfer to entities, and the state Bosnia and Herzegovina would be without ownership with the entities' permission to use the property which is needed to Bosnian-Herzegovinian institutions. By doing such state's property division, the state of Bosnia and Herzegovina would lose inner sovereignty, so that proves that OHR practically worked on demolition of state Bosnia and Herzegovina sovereignty and undermining of its integrity. The author finds the reasons why it was important to cheat organizers to pronounce that natural resources (fields, woods, meadows) don't belong to state's property, that these are public goods but not state's property and public goods. Further, the author outlines the consequences in case that the ownership over the state's property would transfer from state Bosnia and Herzegovina to entities, the most important of them: the state Bosnia and Herzegovina would lose inner sovereignty. It would be empty shell which would become non-functional. Since non-functional state can go neither to European Union nor to NATO, the result would be „peaceful division" of Republika Srpska from the rest of Bosnia and Herzegovina. At the end, the author explains the role of Institute for peace and coexistence of civilizations, Sarajevo in cheat disclosure with state's property through media, and actions of Institute for peace and coexistence of civilizations in cheat preventing, pointing out that the Institute has achieved two main goals: the first, to join all Bosniacs to have an attitude that all state's property is ownership of state Bosnia and Herzegovina; the second, public announcement of OHR that it would never suggest the way of Bosnian-Herzegovinian state's property division.

Key words: state's property, ownership, Bosnia and Herzegovina

UDK 342.1: 316.75 (497.6)

Kako graditi imidž države na temelju kulture i kulturnog identiteta – bh. paradigma

Jasna Duraković
Fakultet političkih nauka, Sarajevo

Državno zanimanje za vlastiti identitet je u porastu, posebno kad je riječ o kulturnom identitetu, stoga je nužno ukazati na njegov značaj, jer se upravo na njemu gradi dobar imidž države. Uspješna izgradnja nacionalnog imidža bazira se na modelu "država je korporacija", što podrazumijeva dobro upravljanje svim raspoloživim državnim resursima, s posebnim osvrtom na kulturu i kulturno-historijsko nasljeđe, jer oni predstavljaju naš ponos te ih treba čuvati od propadanja i promovirati ih kao iskonske vrijednosti i glavne atribute u izgradnji pozitivnog imidža. S obzirom na to da država već godinama zanemaruje svoje obaveze u zaštiti i prezervaciji nacionalno-kulturno-historijskih institucija od vitalnog interesa za opstanak kulturnog identiteta, rukovodioci tih institucija trebaju biti samostalniji i poduzeti druge mjere, kako bi obezbijedili dostatna finansijska sredstva za njihovo očuvanje. Prije svega, ti ljudi moraju biti dobri menadžeri koji profesionalno i organizirano rukovode kadrovima i svojim komunikacijskim sposobnostima i pametnim potezima obezbjeđuju konstantan interes različitih javnosti i prilive novca.

Ključne riječi: država, državni imidž, državni identitet, nacionalni imidž, kulturni identitet, kulturno nasljeđe, Zemaljski muzej BiH

Prije svega, neophodno je definirati pojam *identitet*, jer državno zanimanje za vlastiti identitet stalno raste, baš kao i strah za njegovo očuvanje. Refleksijom nacionalnog identiteta države direktno se manifestira imidž te države na domaćoj sceni, pa tako i u širem smislu, u regionalnoj i onda međunarodnoj javnosti, te nacionalni identitet, zapravo, postaje temelj imidža i brendiranja države. Imidž države se velikim dijelom formira na temelju nacionalnog identiteta i načina kojim se on komunicira, a u središtu nacionalnog identiteta leži kulturni identitet. Proces kreiranja snažne strategije brendiranja i komuniciranja državnog imidža je istraživački posao, jer, kako kaže Božo Skoko, "sadržaje kroz koje se predstavljamo drugima moramo iskopati iz naše povijesti, kulture, zem-

ljopisa, načina života i sl."[1] Kada govorimo o imidžu, prvo moramo krenuti od vlastitog identiteta. Imidž odgovara na pitanje "ko su oni?" ili "kakvi su oni?" (mišljenje drugih o nekome), a identitet daje odgovor na ta pitanja iz našeg vlastitog ugla (kako se sami doživljavamo i definiramo). Stoga je jasno da imidž nastaje kao posljedica, a identitet se projektira ili kreira na temelju vlastitih vrijednosti i činjenica.

Identitet u suštini jeste razlikovanje od drugih, što znači da onaj koji ima svoj identitet jeste različit (poseban) od drugih. To su neke vrijednosti ili neki kvaliteti po kojima se razlikujemo od drugih i oni od nas. Manuel Castells definira identitet kao "proces stvaranja smisla na temelju kulturnog atributa ili srodnog niza kulturnih atributa kojima je data prednost u odnosu prema drugim izvorima smisla".[2]

Rječnik marketinga definira identitet kao "ličnost, karakter, individualnost" i kao "skup karakteristika pomoću kojih se osoba ili stvar mogu prepoznati ili znati".[3] Također se u rječniku navodi da postoji kauzalna veza između imidža i identiteta, u smislu da identitet djeluje na formiranje imidža, ali osoba, stvar ili organizacija bez imidža nema ni svog identiteta.

S obzirom na to da je pojam identiteta izuzetno složen u svojoj primjeni, tako se danas susrećemo s različitim oblicima identiteta, od ličnog, pojedinačnog do kolektivnog, grupnog ili nacionalnog identiteta. Jelić kaže da identitet u savremenom svijetu gotovo postaje sinonim za opće i brojne tendencije kroz koje se izražava otpor politici nasilne političke i kulturne unifikacije. Svaka unifikacija nastoji transcendirati različitosti, postati kreator neke nove društveno-kulturne i historijske svijesti, upotrebljavajući raspoloživu moć preobražavanja, težeći zatvaranju kulturnog kruga forsiranom diferencijacijom, ne obazirući se na povijesnu opomenu empirijske tradicije, koja uvijek nanovo svjedoči da ideju o poretku, državi, društvu, ako su represivni, najprije zamjenjuje ideja o slobodi, dakle o ravnopravnosti i solidarnosti, koje stoje uvijek u težištu identiteta. Ovo je, kaže Jelić, posebno važno u domeni kulturnog identiteta i osiguranja prava na razvoj takvog identiteta, čije su pretpostavke za ostvarivanje (težnja za zaštitom, potvrđivanjem), samo ona inicijalna faza u prepoznavanju životnog imperativa: ko je iskorijenjen iz svoje kulture i njene baštine, taj je iskorijenjen iz života.[4] Ovdje se misli na državni (nacionalni) identitet i koliko je jaka svijest o njemu bitna. Stoga, možemo reći da potvrđivanjem i jačanjem svijesti o kuturnom identitetu naših naroda jačamo i naš nacionalni identitet.

U literaturi se često spominje i pojam korporacijski identitet. Nicholas Ind kaže kako je korporacijski identitet termin koji se najčešće upotrebljava u određivanju

---

[1] Božo Skoko**,** *Komparativna analiza imidža Hrvatske u državama nastalim na prostoru bivše Jugoslavije*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti, 2008., str. 12.

[2] Manuel Castells, *Moć identiteta*, Golden Marketing, Zagreb, 2002,. str. 16.

[3] *Rječnik marketinga*, Masmedia, Zagreb, 1993., str. 150.

[4] Jordan Jelić, *Identitet, znanstvena studija*, D. S. M. Grafika, Zagreb, 1999. , str. 37 a preuzeto iz Božo Skoko*, Hrvatska: (Identitet, image i promocija),* Školska knjiga, Zagreb, 2004., str. 35.

programa komunikacija i promjena koje korporacija poduzima zajedno s vanjskim savjetnikom. Ind kaže da je identitet, zapravo, jako važna unutarnja dimenzija organizacija, odnosno njeno uvjerenje i filozofija, vlasništvo, ljudi, osobine vodećih ljudi u organizaciji, etičke vrijednosti i poslovne strategije. Prema Indu, korporacijski identitet se može projektirati, ali sam identitet je vrlo teško promijeniti, jer on nije sredstvo za uljepšavanje već sama bit postojanja jedne korporacije.[5] Identitet se postepeno stvara i razvija, a samo jedan značajan ili iznenadan događaj u trenutku može promijeniti taj identitet. Korporacijska komunikacija predstavlja proces prevođenja identiteta u imidž. Ako stavimo ovu tvrdnju u kontekst državnog identiteta, onda možemo reći da je potrebno taj identitet prezentirati svim nivoima javnosti, kako bi bio uočen i dobio neku vrijednost.

Ukoliko pojam korporacije zamijenimo pojmom država ili nacija, te ih shvatimo kao izvozni proizvod, lako možemo dalje definirati pojam identiteta države ili nacionalnog identiteta. To su, kako kaže Božo Skoko, "prije svega osobnost i prepoznatljivost države ili pojedinog naroda u šarolikosti međunarodne zajednice, odnosno ono što ih upečatljivo izdvaja i razlikuje od drugih država ili naroda te po čemu postaju dugoročno prepoznatljivi u svijetu. Nacionalni i državni identitet, u biti je sklop-onoga što pojedina država ili narod uistinu jesu (ili misle da jesu) i načina na koji se predstavljaju svijetu".[6]

Nacionalni identitet predstavlja identitet naroda. Nacionalni identitet je satkan od mnogih dimenzija, među kojima se izdvaja kultura. Mi svoju bogatu kulturu možemo koristiti kao najjači adut u stvaranju jakog kulturnog identiteta kojim ćemo poboljšati naš imidž. Stoga bi naš nacionalni identitet trebao biti manifest kulturnog identiteta. A kako bolje sagraditi kulturni identitet nego bogatom ostavštinom od naših predaka. Dakle, moramo učvrstiti naš kulturni identitet s bogatim kulturno-historijskim naslijeđem i tako izgraditi dobar imiž zemlje.

Kada govorimo o kulturi, možemo reći da je sudbina kulture usko u vezi s politikom. Još od pamtivijeka je poznato da je politika koristila kulturne sadržaje i zbivanja, protagoniste i publiku, ludost ili lucidnost umjetnika, snagu slike i simbola, metafora i jezika, čaroliju umjetničkog stvaranja, ljepotu i dubinu mitova u interesu svojih pragmatičkih ciljeva. Dovoljno je prisjetiti se starog Rima i Grčke. Preko kulture se utemeljuje identitet nacije. Kultura predstavlja istinski duh i bit države.

Simon Anholt navodi da kultura igra vrlo važnu ulogu u obogaćivanju ugleda države, u podsticanju javnih percepcija prema boljem i trajnijem razumijevanju države i njenih vrijednosti. Kultura često može igrati ključnu ulogu u mijenjanju trenutnog imidža države prema korisnijem imidžu. Kultura je, kaže Anholt, "komponenta koja je apsolutno nužna, kako bi imidž države bio potpuno zadovoljavajući".[7]

---

[5] Nicholas Ind, *The Corporate Image*, Kogan Page, London, 1990., str. 13.

[6] Božo Skoko, *Hrvatska: (Identitet, image i promocija)*, Školska knjiga, Zagreb, 2004., str. 39.

[7] Simon Anholt, *Competitive Identity - The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*, Palgrave Macmillan, New York. 2007., str. 89.

Ustvari, kultura predstavlja jedinstvenu odliku države i njen istinski identitet. Dakle, kultura je ona odlika identiteta, koja čini državu različitom od drugih država.

Jedan od razloga zašto kultura tako dobro funkcionira u promociji države i stvaranju njenog imidža je to što potrošači nisu sumnjičavi prema njoj kao prema klasično komercijalnim porukama, bez obzira što se i kultura nužno komercijalizira posljednih godina svugdje u svijetu. Čak i ako se radi o popularnoj kulturi, to je i dalje umjetnost ili bar zabava. Stoga ljudi smanjuju svoju opreznost i ne traže skrivene programe.

Kulturni aspekt nacionalnog imidža je nezamjenjiv i ne može se kopirati. Usko je u vezi sa samom državom, njenim duhom i svim njenim vrijednostima. Prednost kulturnog identiteta je što povezuje prošlost i sadašnjost države. Uz to i oplemenjuje, jer se povezuje i s nekomercijanim aktivnostima. On je dostojanstven, jer pokazuje duhovne i intelektualne kvalitete ljudi i institucija države.

Nažalost, u svjetlu aktuelnih događaja, posmatrajući kako se fundamentalne institucije kulture i umjetnosti od nacionalnog značaja (Zemaljski muzej BiH, Historijski muzej BiH, Nacionalna i univezitetska biblioteka BiH) polako raspadaju i zatvaraju svoja vrata zbog nedostatnih sredstava finansiranja i održavanja, počinjemo se pitati da li je uopće moguće da Bosna i Hercegovina gradi jak državni imidž na temelju njene kulture (nacionalnog blaga) i takvog kulturnog identiteta? Koliko god se to činilo suvislo mnogima, itekako je moguće, posebno još kad raspolažemo ovolikim kulturno-historijskim bogatstvima. Činjenica je da ove institucije od ključnog značaja za kulturu, nauku i umjetnost, kao bit ove države i njenih naroda, nemaju dovoljno podrške od državnih organa i vlasti uopće, tj. nemaju mecenu da ih održava u elitnom krugu i pokriva njihove nedostatke. Činjenica je istovremeno da je proces skrnavljenja i uništavanja kulture počeo tzv. tajkunskom privatizacijom i prihvatanjem tajkunskog pogleda na svijet, prema kojem je kultura samo ono što donosi novac. No, istovremeno potrebe modernog tržišta od nas nužno iziskuju da i te kulturne sadržaje brendiramo kao proizvode i komercijaliziramo, te da ih ponudimo u malo drugačijem obliku, koji neminovno privlači novac.

Živimo u teškim vremenima, u vremenima kiča, šunda i turbofolka, odsutnosti duha i morala svake vrste. Baš zbog toga se moraju boriti oni kojima je dat zadatak da promoviraju kulturne vrijednosti naše zemlje, prije nego što kultura počne izumirati. Kako cijeli svijet, pojavom globalizacije već odavno posmatra države kao korporacije koje nude vlastite brendirane proizvode, onda i mi treba da počnemo s ovakvim razmišljanjem, kako bi nam bilo bolje. Svaki poslovni subjekt treba sebe posmatrati kao korporaciju, što podrazumijeva dobro upravljanje, tj. menadžment ljudskim i materijalnim resursima, a u to nužno spada i iznalaženje dodatnih sredstava za održivi razvoj. Moramo se samostalno pomjeriti s mrtve tačke, jer vidimo da država već godinama ne poduzima ništa da promijeni ovu sliku nabolje, a pogotovo je vidno da i nakon ovog nedavnog kraha navedenih nacionalno-kulturnih institucija država može, ali ne želi obezbijediti adekvatna sredstva za održavanje

i promociju ovih vrijednosti. Upravo ovdje se još jednom potvrđuje prethodno navedeni argument, koji kaže da svaki poslovni subjekt sebe mora promatrati kao korporaciju i čelnici te korporacije moraju biti dobri menadžeri, koji moraju samostalno naći rješenja svih problema i prepreka koje ih zadese. Tako bi i direktori tih institucija trebali da se snađu i pronađu novac u svrhu zaštite kulturne baštine, i tako obezbijede stalne izvore koji ne samo da će održati ove institucije u životu, već će one postati ključni elementi u promociji boljeg imidža cijele države. S jedne strane, treba da postoji potpora države, recimo nekih 60 %, a ostalo treba da iznađu rukovodioci tih institucija, da na sve moguće načine animiraju domaću i stranu publiku i privuku pažnju na sebe, kako bi obezbijediti konstantan priliv novca.

Nedavno smo mogli čitati o izuzetno dobrim i validnim prijedlozima dr. Semira Osmanagića, koji je uzeo za primjer Zemaljski muzej BiH, predloživši nekoliko konkretnih poteza koji bi, prema njegovom mišljenju, ovu nacionalno historijsku instituciju iz beznađa pretvorili u top turističku destinaciju, te bi je postavili kao primjer kojim bi se trebale voditi i ostale vrste kulturnih djelatnosti u spašavanju od propasti. Dakle, Osmanagić je govorio o tome kako možemo u narednom periodu spasiti Zemaljski muzej od ključa u bravi i načiniti da, umjesto toga, svakodnevno, 12 mjeseci godišnje, hiljade ljudi čeka pred vratima najreprezentativnije muzejske institucije u zemlji.

Između ostalog, Osmanagić je predložio sijedeća konkretna rješenja, koja sigurno garantiraju uspjeh:

1. Izabrati direktora Zemaljskog muzeja koji je, prije svega, sposoban menadžer. Treba odlično vladati (barem) engleskim jezikom, imati određeno znanje muzejske djelatnosti, biti komunikativan i kreativan, uz to zaposliti i direktora marketinga, međunarodnih veza, PR-a i rukovodioca odjeljenja za aplikacije na fondove;
2. Postaviti realne ciljeve za kratkoročno i dugoročno finansiranje;
3. Najaviti održavanje pet svjetski važnih i kvalitetnih multimedijalih izložbi u petogodišnjem periodu;
4. Napraviti jaku medijsku ofanzivu, kako bi se privukla pažnja stranih investitora, a istovremeno iskoristiti postojeće TV resurse u Sarajevu i redovno ih koristiti kao platformu za pozitivnu promociju BiH u svijetu kroz aktivnosti Zemaljskog muzeja;
5. Produžiti radno vrijeme Muzeja i obezbijediti bolje i veće zaštitarske usluge, te razraditi sistem naplate ulaznica, prodaje knjiga i časopisa, izrade unikatnih suvenira, mini prodavnica, kafića unutar kompleksa;
6. Sklopiti ugovor s Ministarstvom obrazovanja da sve osnovne i srednje škole u svojim programima imaju zakonsku obavezu posjete muzejskim institucijama, te tako i napraviti posebnu službu koja će dnevno kontaktirati sve škole u BiH i dogovarati posjete;
7. Pregovarati sa svim ambasadama i međunarodnim organizacijama u BiH, organizatorima konferencija i domaćim firmama u vezi s iznajmljivanjem prostorija i botaničke bašte unutar kompleksa. Održavati koncerte i dramske predstave unutar kompleksa. Približiti ga građanima BiH i Regije kao kulturni centar Regiona;

8. Uvezati turističke zajednice, turoperatore i turističke agencije (prvo domaće, a kasnije regionalne) u muzejsku-turističku ponudu.

9. Ojačati s istraživanjima – prvo ponuditi arheološkim fakultetima i institutima širom svijeta saradnju na arheološkim lokacijama u BiH. Slično uraditi s etnografskim i odjeljenjem za prirodne nauke. Drugo – koristiti EU fondove za vlastita istraživanja. Treće – studente iz Sarajeva (sa više univerziteta), Mostara, Banje Luke i Tuzle redovno obučavati u okviru studentske prakse za muzejske poslove, a oni će, istovremeno, volonterski obaviti većinu poslova na pripremi i održavanju velikih izložbi i terenskih istraživanja;

10. Svakodnevno, pred Zemaljskim muzejom, 12 mjeseci godišnje, treba da hiljade ljudi čeka na ulaz u reprezentativnu muzejsku instituciju u kojoj će vodiči i kustosi s osmijehom dočekivati posjetioce iz čitavog svijeta.[8]

Nažalost, ovi i slični prijedlozi nisu doživjeli veliku slavu niti pozitivne komentare od mnogih, pogotovo onih koji sjede na čelu ovih institucija. Doima se da ljudi kod nas više vole "kukati" i omalovažavati sve koji pokušaju da se umiješaju s korisnim rješenjima, jer tobože oni su "sumnjivih referenci", a pored toga traže dio kolača za sebe, te na kraju, ipak, sve ovo treba organizirati i novac treba zaraditi, a to nije tako jednostavno kako se priča. Iz ovakve nepoduzetnosti se jasno vidi da mi, jednostavno, ne možemo da se probudimo iz te dugogodišnje letargije niti da se uklopimo u novonastale trendove moderne komunikacije, ekonomije i tržišta kapitala. U nama još leži zarobljen duh socijalizma i socijalnog samoupravljanja. Hoćemo li i narednih 20 godina nastaviti da čekamo da država nešto učini i zakrpi sve naše rupe i da, država bez funkcionalnog političko-pravnog okvira, na čelu koje sjede nesposobni ljudi, riješi sve naše probleme, dok mi onako otužno sjedimo skrštenih ruku? Dok god sebe ne izbavimo iz takve robije, promjene neće biti. I dok god ne dozvolimo kvalitetnim ljudima koji "pametno zbore" i nude praktična rješenja, i misle ovoj zemlji dobro, solucija se neće pronaći. Krenuli smo putem totalnog ponora i učmalosti, a ako tako i nastavimo, potonut ćemo jako brzo, i za sobom povući i one čile, vrle, entuzijastične sposobne, pune ideja i dobrih prijedloga. Dobar imidž i dobra pozicija se, kažu, gradi u ljudskoj svijesti, stoga samo u promjeni svijesti leži naš početak i tzv. "Happy end".

Literatura:

1. Anholt, Simon (2007) *Competitive Identity - The New Brand Management for Nations, Cities and Regions,* Palgrave Macmillan, New York.

[8] Vidjeti više u članku "Semir Osmanagić predlaže deset poteza za spas Zemaljskog muzeja BiH", Depo.ba Internet portal, 19.12.2011. http://depo.ba/front/semir-osmanagic-predlaze-deset-poteza-za-spas-zemaljskog-muzeja-bih

2. Castells, Manuel (2002) *Moć identiteta*, Golden Marketing, Zagreb.
3. Ind, Nicholas (1990) *The Corporate Image*, Kogan Page, London.
4. Jelić, Jordan (1999) *Identitet*, znanstvena studija, D. S. M. Grafika, Zagreb.
5. Skoko, Božo (2004) *Hrvatska: (Identitet, image i promocija)*, Školska knjiga, Zagreb.
6. Skoko**,** Božo (2008) *Komparativna analiza imidža Hrvatske u državama nastalim na prostoru bivše Jugoslavije*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti.
7. *Rječnik marketinga*, (1993) Masmedia, Zagreb.

Internet članci:

Depo portal Depo.ba (19.12.2011.) "Semir Osmanagić predlaže deset poteza za spas Zemaljskog muzeja BiH", http://depo.ba/front/semir-osmanagic-predlaze-deset-poteza-za-spas-zemaljskog-muzeja-bih

HOW TO BUILD STATE'S BRAND BASED ON CULTURE AND CULTURAL IDENTITY – BOSNIAN-HERZEGOVINIAN PARADIGM

Jasna Duraković

Summary

State's interest for own identity is on the increase, especially when we talk about cultural identity, therefore it is necessary to point out its importance because, good state's brand is built on it. Successful building of national brand is based on model „the state is corporation", which means good managing of all disposable state resources, with special reference to culture and cultural-historical heritage, because they are our pride and they should be preserved from decay and promoted as primordial values and main attributes in positive brand building. As regards the state over the years neglects its obligations regarding protection and preserving of national cultural-historical institutions of vital interest for cultural identity survival, managers of these institutions should be more independent and undertake other measures in order to maintain sufficient financial means for their preserving. First of all, they have to be good managers who professionally and in an organized manner lead their personnel and using their communication capabilities and clever moves maintain continuous public interest and cash income.

Key words: state, state's brand, state's identity, national brand, cultural identity, cultural heritage, National museum of Bosnia and Herzegovina

UDK 316.722 (497.6):316.647.6

Ksenofobija u ničijoj zemlji

Merima Čamo
Fakultet političkih nauka, Sarajevo

Pojam modernizacije savremena literatura svrstava u red relativno plodonosnih i po društvo pozitivnih pojava. Međutim, historija bilježi i negativne aspekte ovog sveobuhvatnog procesa, koji je nerijetko dovodio do razvoja neke nove "kulture nezadovoljstva". Ta sudbina je u XIX stoljeću od političke elite Zapadne i Sjeverne Evrope bila namijenjena Balkanu na kojem se, shodno zapadnim strategemama, fiksirao i pokusni prostor, a to je bila Bosna i Hercegovina. Prvotna težnja da se etnička kompozitnost, religijska tolerancija i multikulturalnost kao konstituente islamske civilizacije intelektualno anuliraju prerasla je u militariziranu intervenciju pod zastavom dvojne Monarhije. Iz mimikriziranog procesa modernizacije deriviraju ideološki izdanci poput deorijentalizacije, debalkanizacije i evropeizacije, koji počinju prekrivati pukotine južnoevropskog poluotoka – "sekularnog otoka", kako ga je već osioni Zapad uveliko obnarođivao. S tim u vezi, u tekstu je akcentuiran kulturni kontakt islamsko-orijentalnog i centralnoevropskog civilizacijskog kruga na prostoru Bosne i Hercegovine iz kojeg će putem postupnog miješanja i prepleta oprečnih i po svojoj prirodi različitih kulturnih elemenata proisteći jedna sasvim nova kvaliteta bosanskohercegovačkog života. Proces koji je trebao biti uvertira zapadnoevropskoj (de)balkanizaciji, postao je svojevrsni rezistencijski štit okcidentalnoj "geografiji mita i patriotskoj letargiji".

Ključne riječi: Balkan, Evropa, Bliski Istok, debalkanizacija, deorijentalizacija, evropeizacija, multikonfesionalnost, akulturacija.

Od kada je Bosna i Hercegovina dospjela pod vlast Habzburške monarhije, zainteresirala je strani svijet, više nego bilo koja druga balkanska država. Stara Evropa koja je na svom putu modernizma sve beskompromisno izjednačavala i izravnavala, najednom je u svom okrilju pronašla novu zemlju, potpuno drugačiju od njenih balkanskih sestara. Iako je ova zemlja u susretu sa zapadnim načinom života i njemu svojstvenom kulturom počela postupno gubiti čari starodrevnosti, njena ljepota, privlačnost, zanimljivost i bogatstvo neprestano su izvirali iz tajnih levantskih pretinaca, čiji se pravi vrijednosni sadržaj mogao samo

naslutiti. To je pokatkad uspijevalo njenim starim znancima i strancima koji su Bosnu prihvatali kao drugu otadžbinu, jer Bosnu moraš zavoljeti da bi je upoznao i shvatio. Srednjoevropska tendencija da se treća država Monarhije ubrzano uvrsti u modernističke kalupe ─ urbanističke planove, privredne zone i turističke prospekte, kod bosanskohercegovačkog naroda je izazivala otpor, te se austrougarski protektorat počesto znao okititi atributima poput okupatorski, neprijateljski, švapski itd. Već prvi dojam o neobičnom istočnjačkom životu putnik je mogao steći na nekoj od novosagrađenih željezničkih stanica, čekaonica i gostionica, koje su ponekad izgledale kao male urbane pozornice na kojima se odvijao dinamičan život. Tu su se ljudi sastajali, upoznavali, razgovarali, rastajali, mimoilazili, pričali o mjestima iz kojih dolaze i onima u koja putuju. Na toj pozornici često su se mogli vidjeti pripadnici muslimanske vlastele u tradicionalnoj gradskoj nošnji, pravoslavni, katolički i sefardski trgovci, kojima je odjeća, ako nije sasvim poevropljena, bila slična vlastelinskoj, skrojena u orijentalnom stilu samo tamnije boje s više ukrasa, zatim vojnici, civilni činovnici, nacifrana evropska gospoda, seljaci, vjerski službenici, žene dotjerane po posljednjoj bečkoj modi, ali i hanume pod feredžom i jašmakom spojeni istim polazištem, odredištem, zajedničkim putovanjem, ugodnim razgovorom, slučajnim poznanstvom itd. U tom uzavrelom ambijentu mogli su se čuti i razaznati dijalozi vođeni na nekoliko evropskih jezika: bosanskom, turskom, njemačkom, mađarskom, španskom, a opet posmatrač se nije mogao oduprijeti utisku da se svi međusobno odlično razumiju, komunicirajući naklonom, osmijehom i ljubaznom gestom. Interesantan je podatak da je u Bosni i Hercegovini krajem XIX stoljeća, osim narodnog (zemaljskog) bosanskog jezika, bilo zastupljeno osamnaest različitih evropskih jezika, što konotira prisustvo približnog broja različitih etničkih skupina na ovom prostoru, prostoru za koji često kažu da je Balkan u malom. (Renner 1900:1-3).

Balkan je kolijevka različitih civilizacija, region miješanja različitih kultura i društvenih sistema, most/jaz između Istoka i Zapada, prostor i tradicija koja istodobno izaziva fascinaciju i prezir, metafora stalnog cijepanja, sudaranja, ali i spajanja i zacjeljivanja. Premda navedena obilježja dugo iskre u jednom semantičkom, valerskom i praktičnom (ne)suglasju, ona predstavljaju gradotvorne imperative duboko upletene kako u balkansku, tako i u bosanskohercegovačku prošlost i sadašnjost. Iako ovaj južnoevropski poluotok čini neodvojiv dio Evrope, zapadnjački osmanofobisti (E. Kazaz) su na razmeđu XIX i XX stoljeća njegovu zbilju definirali kao 'unutrašnju drugost', koja je bila pogodna za apsorbiranje političkih, kulturnih, moralnih i drugih frustracija proisteklih iz „nenarodnih" i ksenofobičnih ideologija svojstvenih moderniziranim društvima izvan Balkana. (Kazaz 2011:397).

Naime, u periodu kada je jugoistočnom Evropom gospodarila Osmanska imperija i dinastija Habzburgovaca, sve do Prvog svjetskog rata na Zapadu su ovaj dio svijeta nazivali Bliskim Istokom, izjednačavajući ovu sintagmu s istočnom islamskom urbanizacijom i civilizacijom uopće, tj. osmanskom konfesionalnom baštinom. Sintagma Bliski Istok odnosila se na upornije i trajnije otomansko

kulturno naslijeđe na prostoru Bosne i Hercegovine, zastupljeno u svim aspektima ondašnjeg društvenog života. U sutonu XIX stoljeća racionalni Okcident mobilizira svoje vanbalkanske snage s ciljem kontestiranja tog naslijeđa, aktivirajući, pritom, po ovaj dio Starog kontinenta dugotrajne i tegobne procese deorijentalizacije, deotomanizacije i debalkanizacije, tačnije *evropeizacije*. Prikladna pozornica za tzv. političko integriranje Bliskog Istoka u te evropske tokove koji su, u primaru, težili ka formiranju jednonacionalnog Balkana bez etničkih, kulturnih i regionalnih identiteta, nalazila se u srcu starog Haemusa. Kao periferna pokrajina smještena na sjeverozapadnoj granici Osmanskog carstva, Bosna i Hercegovina je od predstavnika apsolutnih i ustavnih monarhija tretirana kao *ničija zemlja,* odnosno aplikabilan (pokusni) prostor za uspostavljanje nacionalne ravnoteže i implementiranje novih svjetonazora, vrednota i iskustava. (http// w.w.w.orbus.be./zbornik/timeo_europeo.htm)

U tu svrhu velike zapadnoevropske sile su velikodušno dopustile dvojnoj Monarhiji da okupira (1878), a kasnije i anektira (1908) Bosnu i Hercegovinu. Iako se austrougarska vlast u Bosni i Hercegovini u vanbalkanskim krugovima tretirala kao dekorativni šef države koji ne može preduzeti nijedan akt za koji je ovlašten bez saglasnosti drugih evropskih sila, upadajući tako u dobro osmišljenu zapadnoevropsku klopku (postavljajući temelje svoje vlastite propasti), ova centralnoevropska država imala je nekoliko posebnih razloga da se učvrsti u novoj pokrajini. Prije svega, ona joj je pružala značajne prirodne resurse, te velike privredne i tržišne mogućnosti. Držeći ovu južnoslavensku zemlju, Austro-Ugarska je uspostavljala efikasnu protutežu utjecaju Rusije na Balkanu, te mogla mnogo djelotvornije nadzirati susjedne zemlje, a istodobno se primicala realiziranju krupnog plana, prodoru na Istok. Konačno, direktnom prisutnošću u Bosni, Monarhija je tražila lijeka svom najvećem strahu – opasnosti od nastajanja jednog većeg južnoslavenskog državnog organizma koji bi, u krajnjoj liniji, ugrozio njen polažaj i integritet u Evropi. (Lovrenović 1999:135).

Međutim, primjena evropskih strategema kojima se nastojala izvršiti postupna deorijentalizacija u Bosni i Hercegovini je poprimila drugačiju dimenziju u odnosu na ostale balkanske države. Ono što je počelo razlikovati ovaj evropski region od zapadnog i sjevernog dijela Evrope jeste specifična sinkrazija dva, po zapadnoevropskim parametrima, nespojiva kulturna i civilizacijska kruga. Bosanski aranžman je zapadne maksime umnogome postponirao (zapostavio), čime se, ovo, evropski kumovano svrstavanje i stapanje okarakteriziralo interesantnim, egzotičnim i osebujnim, a ne kratkoročnim i neodrživim, kako je zapadna javnost očekivala. Deorijentalizacija je bila zasnovana na dihotomijama tipa tradicija – modernost, feudalizam – kapitalizam, zanatstvo – industrija, ruralno – urbano, religija – svjetovnost (sekularizam), regresivno – progresivno, emocionalno – racionalno, kolektivno – individualno, konzervativno – liberalno, te na stalnom podstrekavanju međudjelovanja istih, pri čemu se forsirala „druga vrsta" u ovoj podjeli, a sve u svrhu

približavanja modernim društvenim tokovima. Pa ipak, zapadni stereotipi o Bosni i Hercegovini kao bliskoistočnom lageru kojim je pored Porte, upravljao njihov diplomacijski pijun – dvojna Monarhija, sučeljavali su se s neočekivanim akulturacijskim produktom – novom kvalitetom društvenog načina života, proizišlom iz susreta, miješanja i spajanja islamsko-orijentalne i srednjoevropske kulture. (Todorova 1999: 202-214).

Mada je na pragu XX stoljeća bilo očito da su u protekla dva desetljeća snage Moderne bile tehnički jače, logistički naprednije i društveno avangardnije, islamsko-orijentalno naslijeđe se u domeni svakodnevnog života pokazalo izuzetno respektabilnim. Tradicionalni elementi su još bili primjetni u autentičnim islamsko-orijentalnim kategorijama-strukturi i arhitekturi gradova, urbanitetu, jeziku, nošnji, načinu ishrane, ponašanju, kao i u samom procesu prilagođavanja domaćih institucija, tradicionalnih kulturnih obrazaca i stanovništva savremenom društvu. Ono što se u ovom kontekstu javlja kao svojevrsni socio-kulturološki paradoks odnosi se na efekte deotomanizacije u lokalnim okvirima. Naime, najradikalnije promjene austrougarske uprave izvršene su u izgledu urbanih sredina, građevinarstvu, gradskom načinu života, stambenoj kulturi, odijevanju, govoru, ishrani itd. Dakle, evropeizacija je bila najefikasnija u domeni izvornog naslijeđa, naročito u njegovom (javnom i vidljivom) materijalnom dijelu, gdje su se koncentrirali, uporedo egzistirali i miješali različiti sadržaji s orijentalnim i evropskim obilježjima. S druge strane, u sferi mentaliteta (općih uvjerenja, običaja, stavova, sistema vrijednosti) svaki pokušaj deorijentalizacije pokazao se mnogo težim. Psihološka akulturacija je, prije svega, bila uslovljena zahtjevom okoline što konotira dobrovoljno sudioništvo, učestvovanje i uživanje građana u novoj kulturi. Primjera radi, domaće stanovništvo se lakše moglo privoljeti na korištenje veleljepnih zgrada, željezničkog saobraćaja, bankarskog sistema, raznovrsnih bečkih i peštanskih novotarija, ali mnogo teže na liberalizaciju odnosa u patrijarhalnoj porodici, gašenje institucije komšiluka, ukidanje esnafske etike itd. Zadržavši oblike života proizašle iz islamsko-orijentalnog civilizacijskog kruga, jedan dio stanovništva se principijelno okretao ranije oformljenoj društvenoj strukturu i utvrđenom vrijednosnom sistemu unutar kojih su prethodne generacije ustanovile kategorije, institucije i obrasce ponašanja s kojima se bosanskohercegovački narod još identificirao. *Naravno, stupanj rezistencije općem napretku (ukupnost životnih uvjeta: dohodak, stan, prehrana, kulturne potrebe, zabava itd.) nije bio visok, ali je bila sveprisutna težnja ka pomirenju želja i mogućnosti, emocionalnog i racionalnog, prošlosti i sadašnjosti, raznorodnih životnih prilika koje su se netom dogodile i onih koje su rezultat ustaljene pakse, na način koji bi simbolizirao najbolja iskustva dva oprečna svijeta, dvije stvarnosti*. (Todorova 1999:306-310).

Literatura:
1. Čulinović, Ferdo, *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX i XX vijeka*, Školska knjiga, I, Zagreb, 1953.
2. Kazaz, Enver, "Historiografski i kulturopovijesni metanarativi u osmanskoj Bosni"*, Sarajevske Sveske*, br. 32/33 (2011)
3. Lovrenović, Ivan, *Unutarnja zemlja, Durieux*, Zagreb, 1999.
4. Lovrenović, Ivan, *Mit o sretnom dobu*, u *Svjetlost Evrope u Bosni i Hercegovini*, Buybook, Sarajevo, 2004.
5. Renner, Henrik, *Herceg - Bosnom uzduž i poprijeko*, Sarajevo, 1900.
6. Todorova, Marija, *Imaginarni Balkan*, *Fond za otvoreno društvo*, Beograd, 1999.
7. http// w.w.w.orbus.be./zbornik/timeo_europeo.htm. /Sokolović, Džemal, *Bosna, Balkan, Evropa i Amerika*/ (preuzeto: decembar, 2008.)

XENOPHOBIA IN NON-MAN'S-LAND

Merima Čamo

Summary

As a concept, contemporary literature classifies modernization under relatively fruitful and society oriented notions. History, however, includes negative aspects of such complexed process which had seldom led into development of, so called, new "disappointment culture." Political elite of Western and Northern Europe created destiny as such to the Balkans in 19th century, which, according to the western strategies, had determined tentative space, and that was Bosnia and Herzegovina. Primary tendency to have ethnical complexity, a religious tolerance and multi – culture as constituents of the Islamic civilization intellectually annulled had developed into military – oriented intervention under the flag of so called double Monarchy. Ideological results such as recentralization, de-balkanization and Europeization had been derived from the modernization mimicry process, and as such started to cover gaps of Southern Europe peninsula – "secular isle", as the arrogant West has largely populated it. In relation to that the text emphasizes the cultural contact of Islamic – Oriental and Central European civilizations that existed on the territory of Bosnia and Hercegovina out of which will follow one new quality of Bosnian and Hercegovinian lifestyle through the successive mixture and transposition of opposite and by its nature different cultural elements. A process that should have been an introduction to Western European de – balkanization, had become sort of residential shield to accidental "geography of myths and patriotic lethargy."

Key words: Balkans, Europe, Middle East, de-balkanization, recentralization, Europeization, multi-confession, acculturation.

NAUČNI SKUP "BOSANSKOHERCEGOVAČKA DRŽAVA I BOŠNJACI"*

* Ova rubrika sadrži pristigle radove s Naučnog skupa "Bosanskohercegovačka država i Bošnjaci", koji je održan 6. 3. 2011. godine, u organizaciji BZK "Preporod" iz Sarajeva.

UDK 342.41 (497.6)

Prilog raspravi o ustavnim promjenama u Bosni i Hercegovini

Nijaz Duraković
Fakultet političkih nauka, Sarajevo

U prilogu se govori o različitim pristupima i kontroverzama povodom najavljenih ustavnih promjena u Bosni i Hercegovini. Akcenat je na kritičkoj analizi predloženih amandmana na Ustav BiH, koji se pred svake izbore nastoje po svaku cijenu "progurati" u Parlamentu BiH. Autor upozorava na goleme političke posljedice ukoliko bi se u novom sazivu ponovo pokušao nametnuti isti prijelog.

Ključne riječi: BiH, Federacija BiH, Republika Srpska, Ustav, međunarodna zajednica, reforma, ustavne promjene, amandmani

Mjesecima uoči netom završenih izbora, kao i uoči izbora 2006. godine, najvruća politička tema u Bosni i Hercegovini svakako je bila: ustavne promjene ili ponuđeni amandmani na Ustav Bosne i Hercegovine. Politička scena se potpuno polarizirala na one koji su u predloženim amandmanima vidjeli spas i reformski napredak, i one koji su smatrali da bi usvajanje tih amandmana značilo korak nazad, legalizaciju Republike Srpske, cementiranje postojećeg stanja i dalje održavanje nemoći i potpune nefunkcionalnosti države Bosne i Hercegovine. U tom kontekstu opozicija ili slučajni raspršeni interesni blok političkih stranaka koje grčevito hoće vlast, u usvajanju tih amandmana je naročito bila nezadovoljna činjenicom da oni nisu dirali u postojeća rješenja koja se, prije svega, odnose na način rada Državnog parlamenta. Naime, prema Aprilskom paketu, u Donjem, Zastupničkom domu Državnog parlamenta i dalje je predviđeno da ostane entitetski način odlučivanja, čime se taj dom faktički pretvara u svojevrstan dom naroda, u kome je, naprimjer, voljom samo četrnaest poslanika moguće opstruirati donošenje bilo kog zakona na nivou BiH, što je u proteklom četverogodišnjem radu Parlamenta bila česta praksa. Predloženi amandmani na Ustav BiH na aprilskom zasjedanju Parlamenta BiH nisu dobili potrebnu većinu.

Međutim, odmah poslije izbora iste one političke snage (SDA, SDS, SNSD, SDP, PDP, SP) smatraju da te iste amandmane ponovo stave na dnevni red Parlamenta i da ih, eventualno, vještačkom većinskom koalicijom, prekonoćno usvoje. I u aprilu 2006. godine, kao i danas, mišljenja sam da bi to bilo katastrofalno po budućnost BiH, posebno sa stanovišta njenog uključivanja u euroatlantske integracije. To, pogotovu, što to mišljenje dijeli i Vijeće Evrope, američki Senat, te Venecijanska komisija. Ove visoke instance smatraju da postojeći, tzv. Dejtonski ustav odudara od evropskih ustavnih standarda, da je on, u osnovi, nedemokratičan i da je potpuno nefunkcionalan. Ako je to tako, a jeste, onda treba iznaći načine i naznačiti segmente temeljite ustavne reforme, puteve za donošenje novog ustava.

Od početka sam bio na stajalištu da je Dejtonski (Pariski) mirovni sporazum, pored svih dobrih stvari (ako se u množini može govoriti?), Bosni i Hercegovini, a posebice Bošnjacima i Hrvatima – donio golemu političku nevolju, razne zavrzlame i začkoljice, velike nepoznanice, sumnje, blokade, podozrenja, često i nanovnu mržnju, provalije nepovjerenja i sl.

Šta je, zapravo, zbiljski uzrok tome?

Prvo, Dejtonskim-Pariskim sporazumom ukinuta je REPUBLIKA Bosna i Hercegovina, a uspostavljena REPUBLIKA Srpska, nasuprot drugom instaliranom entitetu zvanom FEDERACIJA BiH, plus, tih godina (95, 96, 97.) nedefinirani status DISTRIKTA Brčko.

Drugo, BiH je teritorijalno podijeljena u omjeru 51:49 posto u korist Federacije, uz naknadno, mukotrpno i često tugaljivo usaglašavanje oko "specijalnog" uređenja Distrikta Brčko, ali i uz još žestoke rasprave o statusu glavnog grada Sarajevo i Srpsko Sarajevo, Sarajevo "Washington district", "Sarajevo kao posebna zona", itd.

Treće, prerogativi savezne države (države BiH) su nedostupivo reducirani u korist entiteta, odnosno Distrikta Brčko. Godinama se vodila, a i danas se vodi žestoka politička bitka i otužna rasprava, prije svega, zaslijepljeno politički kontrolirana, da li npr. Bosni i Hercegovini uopće treba jedinstvena valuta, ima li BiH i treba li imati jedinstvene granice, čak jedinstvene lične isprave (pasoše, lične karte, itd.), automobilske tablice, itd. Karadžić-Krajišnikova, kao i Tuđman-Šušak-Bobanova bulumenta, uz svesrdnu pomoć inopartnera, BiH je vidjela i željela kao pokusni poligon na kome se realiziraju teorije "krvi i tla", striktne etničke podjele i "bantustane" koji vajnu međunarodnu zajednicu i Evropu nisu puno uznemiravali.

Nacionalni interesi

Četvrto, Dejtonskim ustavom politički sistem u Republici Srpskoj i Federaciji BiH (plus Brčko) je dijamentralno različit i, što je najvažnije, on eksplicitno uvodi nacionalnu neravnopravnost i praksu nacionalne, vjerske, političke, vaspitno-obrazovne, ekonomske i svake druge diskriminacije. Poslije petnaest godina, i pored svih kozmetičkih pokušaja, verbalnih obećanja, kvaziustavnih popravki, lukavih

umivanja i sl., Bošnjaci i Hrvati su u RS manjina, ali i građani drugog reda, a u nešto lakšoj, ali opet manjinskoj i ponižavajućoj poziciji su Srbi u Federaciji BiH. O tzv. ostalim, opet niko ne vodi računa, jer oni nisu ukalkulisani u nacionalistički dogovor.

Peto, ustavnopravni mehanizmi i na nivou BiH i u entitetima, posebno u Federaciji, toliko su komplikovani i kontroverzni da blokiraju ukupan sistem odlučivanja, omogućuju zloupotrebu takozvanog nacionalnog interesa i veta prilikom odlučivanja o tom interesu, što parlamente na svim nivoima, gotovo po pravilu, dovodi u poziciju nemoći (nedavno sam u intervjuu BBC-u na slično pitanje ironično ukazao da se kod nas i hajdučka sječa balvana proglašava vitalnim nacionalnim interesom?!)

U takvoj, često sramnoj, ponižavajućoj poziciji kada je parlamentarna vlast neustavna i kada se sve odluke ne donose parlamentarnom većinom, već AKLAMACIJOM na odluke koje su unaprijed skrojene u uskim centrima otuđene stranačke moći i kada je čitav sistem odlučivanja u „pat poziciji" zakovan vrhunaravnom voljom, prije svega nacionalističkih moćnika, odluke (često i naprečac i nepravedno) mora donositi visoki predstavnik ili njegovi ovlašteni ljudi. Dodatni problem je u tome što se posljednjih godina visoki predstavnik "sve manje miješa u svoj posao" a institucija OHR-a gotovo da gubi smisao.

Konsekvenca svega toga jeste da je i danas BiH u poziciji (polu)protektorata i da se njen Ustav u nekim bitnim segmentima faktički ne provodi, odnosno krši i devalvira. Najbolji su primjer tekući Briselsko-Vašingtonski dogovori ili tzv. političko usaglašavanje čelnika vladajućih i onih njima pribočnih stranaka i partija. Uz to ide i nemogućnost dogovora o zajedničkoj policiji, Zakonu o visokom obrazovanju, Javnom TV servisu, državljanstvu itd.

Primjera radi: Nema nijednog relevantnog političara iz RS koji neće priznati da je sistem nefunkcionalan, da je skup, da je protivrječan i da ovakva kakva je BiH nije ni ekonomski ni politički samoodrživa.

Poluprotektorat

I svi će ti političari kazati da su nam ustavne i svake druge promjene neophodne. Ali, uz jedan gvozdeni uslov: "Nema ni govora o ukidanju Republike Srpske", "Nema ni govora o unitarizaciji BiH", "Nećemo centralizaciju i bošnjačku predominaciju"; mi hoćemo da smo "ravnopravni, konstitutivni, jednakopravni", sa "ravnopravnim statusom entiteta i sa državnom vlašću koja će garantirati srpske nacionalne interese" itd. S tzv. hrvatske strane se čuju slični poklici: "Hrvati su rezolutno za radikalnu ustavnu reformu, za decentralizaciju BiH, za ukidanje entiteta, za ukidanje Federacije BiH" koja je "ugušila", "onemogućila" hrvatske nacionalne interese. U krajnjoj konzekvenci "najmanje što tražimo jeste hrvatska samouprava" ili "treći entitet" po logici: "Ako Srbi imaju Republiku", "Bošnjaci dominiraju u Federaciji", "Hrvati su, kao manjinski narod u BiH u apsolutno neravnopravnom položaju". Prema toj opciji, izbor je: "kantonizacija cijele BiH ili TREĆI –hrvatski entitet". Ili,

"treći hrvatski entitet sa glavnim hrvatskim stolnim gradom – Mostarom". Inače uoči i poslije izbora od oktobra 2010. godine, ponovo se, u najekstremnijoj formi afirmiraju koncepti "Hrvatske Republike Herceg-Bosne", "Hrvatske samouprave", "banovinske podjele" i sl., koje podržavaju i javno promoviraju ne samo čelnici političkih stranaka, već i najviši velikodostojnici Katoličke crkve.

U ovom kontekstu i omjeru političkih snaga Bošnjacima ostaje da se sami bore ze "suverenu, cjelovitu, međunarodno priznatu i funkcionalnu", itd. BiH. S jedne strane su optuženi za UNITARIZACIJU, a s druge za DISKRIMINACIJU, a za sada se svaki pokušaj da se ojača država BiH, njen suverenitet, i da se provodi radikalna ili bar postepena ustavna reforma koja bi išla u tom pravcu, proglašava bošnjačkim unitarizmom, ili muslimanskim nacionalizmom, pa čak i islamskim fundamentalizmom?!

Ukinuti RS i Federaciju BiH

Niko nema recepta za bosansku golgotu. Ali, u vrijeme kada naši politički predstavnici idu po mišljenje u svoje "nacionalne matice", kod međunarodne zajednice, i Amerike, Njemačke itd., moralo bi se u polazištu apstrofirati nekoliko stvari:

Prvo, da BiH ne može sama riješiti ovaj golemi problem i da oni koji su ga napravili i generirali, snose golemi dio odgovornosti. Otužno zvuči ponovljeno upozorenje tzv. međunarodne zajednice da je "sve do nas", i da mi u BiH "demokratskim dogovorom moramo pronaći rješenje", "da domaći političari i institucije moraju preuzeti odgovornost", "da visoki predstavnik nije tu da nameće rješenje", itd. To je, zapravo, prebacivanje krivice, jer je BiH, "ni kriva ni dužna" stavljena na vjetrometinu sukobljenih interesa svjetske politike. Ona bi možda i pronašla rješenje, da se svjetski moćnici nisu tako direktno i konfrontirano upleli u njenu sudbinu.

Drugo, treba rezolutno kazati, bez obzira kako će se kome od domaćih političkih snaga to svidjeti, da je Dejtonski sporazum iscrpio povijesne mogućnosti i da ga, kao i njegov Ustav, treba radikalno mijenjati.

Treće, ta promjena, prije svega, podrazumijeva ukidanje RS, analogno i Federacije BiH, te neko geopolitičko i teritorijalno ustrojstvo BiH na principima Povelje o ljudskim i građanskim pravima i slobodama, te evropskim standardima o lokalnoj samoupravi (decentralizacija, regionalizacija i nova neetnička teritorijalizacija shodno povijesnim iskustvima BiH).

Bosanskohercegovački političari konačno moraju shvatiti da nemaju nikakvog razloga da imaju kompleks prema svjetskim moćnicima. U osnovi oni su sve zakuhali i oni danas tu paprenu bosansku kašu trebaju i kusati. Drugačije rečeno: moraju nam ponuditi demokratska i civilizacijska rješenja koja bi nas ravnopravno uvela u proces euroatlantskih integracija.

Dodatni razlog zašto su predloženi amandmani neprihvatljivi

Predloženi amandmani na Ustav BiH (tzv. "Aprilski paket"), koje su potpisali lideri SDA-SDS-SDP-SNSD-PDP-HDZ, i to pod žestokim pritiskom, prije svega američke i britanske administracije, a koji su u osnovi kreirani u prljavoj kutiji Donalda Haysa (često se i nazivaju "Haysovi amandmani"), prema mišljenju prof. dr. F. Boyla, jednog od najuglednijih profesora međunarodnog prava u SAD, pored navedenog, u suštini označavaju: (1) Da će Srbi imati snagu veta nad tako projiciranom državom i (2) da će Republika Srpska imati snagu veta nad takvom državom!

Stoga ništa neće funkcionirati na državnom nivou što Srbi i/ili Republika Srpska ne žele da funkcionira. To Dodik veoma dobro shvata i tako se i ponaša. To narušava temeljni demokratski koncept vlasti. U međuvremenu, Republika Srpska će nastaviti prakticirati de facto neovisnu državnost koja joj je dana u naknadnom tumačenju Dejtona. Stoga nije čudno da SDS, SNSD i PDP podržavaju ove amandmane, njima dobivaju sve što žele, gotovo zvaničnu neovisnost. U međuvremenu, državne institucije Bosne i Hercegovine će u suštini postati ništa više od debatnog društva. Prema međunarodnom pravu i praksi, jedan od uvjeta za postojanje države je njena funkcionalnost. Ako država ne funkcionira, ugrožen je i sam njen opstanak. To je suština ovih amandmana na Dejtonski ustav: Raspad BiH kao države po svim praktičnim uzusima.

Boyle preporučuje da svi odani i patriotski opredijeljeni Bosanci i Hercegovci odbace ove Haysove amandmane i sve prijedloge koji jačaju RS, a slabe državu BiH. Umjesto toga, trebalo bi konzistentno i uporno insistirati na dosljednoj i demokratski usaglašenoj ustavnoj reformi. U osnovi, 16 poslanika u Parlamentu BiH (april 2006) je zastupalo ove stavove. Boyle već godinama, počev od ženevskih pregovora (1993, 94, 95) preko Vašingtonskog sporazuma, pa do Daytona i naravno poslije Daytona (a on nije usamljen i mnogi u SAD u potpunosti podržavaju njegove stavove), ukazuje da je Bosni i Hercegovini potreban ustav koji nije zasnovan ni na koji način na rasističkom, apartheidskom i genocidnom konceptu, te eliminira dva rasistička i apartheidna entiteta – Republiku Srpsku i Federaciju. Ali, za razliku od Federacije, Republika Srpska je stvorena na genocidu. Republika Srpska nije ništa drugo do genocidna državica. RS mora biti ukinuta i eliminirana za dobro BiH i svih Bosanaca i Hercegovaca, bez obzira koje su etničke ili vjerske pripadnosti. Nasuprot tome, Haysovi amandmani će dodatno osnažiti i utemeljiti Republiku Srpsku – što je, zapravo, razlog zašto ih podržavaju SNSD, SDS, i PDP. Stoga su bosanskohercegovački građani i Parlament odbacili sve prijedloge koji idu u prilog slabljenja države BiH i njenih osnovnih prerogativa.

Već smo ukazali na kontradiktornosti i očitu štetu po budućnost države Bosne i Hercegovine i njenog uključivanja u euroatlantske integracije. Ali, upravo ovih dana, kada treba da se konstituiše nova vlast i kada se nagovještava da će njen prvi korak biti ponovno razmatranje jednom već odbačenih amandmana ("Aprilski paket"),

treba ponoviti šta bi to značilo? Ukoliko bi se to desilo (da se amandmani prihvate u predloženoj verziji), treba jasno i glasno objelodaniti da se nijedna odluka u Državnom parlamentu ne može donijeti dok je posebno ne usvoje poslanici iz Republike Srpske, posebno poslanici iz Federacije BiH. U vezi s tim, to znači da je odlučivanje u Parlamentu BiH entitetski paritetno i vezano za konzensus. Svaki entitet ima jedan glas, bez obzira na broj stranačkih zastupnika. Nonses je da Parlament BiH nije jedinstveno zakonodavno tijelo, već se sastoji iz entitetskih dijelova. Bolje rečeno, RS i Federacija premještaju svoje entitetske parlamente u Parlament BiH, u kome onda očito separatno djeluju.

U praktičnom političkom smislu, to znači da svaki entitet može blokirati donošenje zakona ili bilo koje druge odluke (npr. najvažnije odluke o budžetu). Paritetno entitetsko glasanje, u kojem jedan glas imaju zastupnici RS a jedan glas zastupnici Federacije, eksplicitno ugrožava princip ravnopravnosti (jednakopravnosti) naroda.

Kako kaže prof. dr. Ivo Komšić ("Avaz" 20.03.2006. godine): "...S obzirom na faktičku nacionalnu strukturu u RS i u Federaciji, to se svodi na to da Srbi imaju jedan glas, Bošnjaci i Hrvati zajedno jedan glas. Hrvati su dodatno u podređenom položaju jer nije teško izbrojati da će u Zastupničkom domu biti manjina".

Komšić dalje ukazuje da neće biti moguće u budućnosti ("drugi korak") jačati državu, jer se ovim ustavnim aranžmanima entiteti premještaju u Parlament BiH. Svaki pokušaj smanjivanja nadležnosti entiteta ili eventualnog ukidanja ojačat će entitete na kvadrat u Parlamentu BiH, jer je on ustrojen kao mehanički spoj entitetskih zastupnika. Entiteti će svoje interese prebaciti u Državni parlament i izbjeći mogućim domaćim i stranim pritiscima. U Državnom parlamentu oni će biti ustavom zaštićeni.

Parlament BiH neće djelovati kao predstavničko tijelo političkih stranaka i u njemu će se izgubiti različitost političkih interesa koja je, inače, u svim zemljama motor razvoja i demokracije.

Parlament BiH mogao bi se pretvoriti i već se pretvorio u entitetsko-nacionalnu otimačinu oko državne svojine, budžeta, koncesija, privatizacija, međunarodnih ugovora, raznih projekata, itd. O tome najbolje govori aktuelna farsa i smijurija oko formiranja nove vlasti.

Vitalni nacionalni interes

U postdejtonskoj praksi ni oko čega nije bilo više manipulacije kao oko famoznog "vitalnog nacionalnog interesa". U analizi predloženih amandmana na Ustav BiH, koju je sačinila Stranka za BiH u aprilu 2006. godine, apostrofira se i to pitanje. Niame, među predloženim amandmanima nalazi se i stavka koja kaže da "vitalni nacionalni interes štiti se i na državnom nivou".

Ovakav koncept prenosi još jednu nadležnost na izvorni nivo entiteta s nivoa države, a time precizira da entiteti imaju primarno pravo štititi vitalne nacionalne

interese umjesto da se isti, kao po sadašnjem Ustavu, štite isključivo na nivou BiH. (Najbolji je primjer aktuelna žestoka svađa oko raspodjele državne imovine).

Stavka 10 (c) amandmana II precizira da "Vitalni nacionalni interes štiti se i na državnom nivou". Nejasno je zašto je ovaj posve novi koncept uopće ušao među predložene amandmane, ali ostaje činjenica da ova predložena stavka kaže "i na državnom nivou", te time jasno, i prvi put, uvodi princip da se VNI, prvenstveno, štiti na nivou entiteta. Ovakav koncept prenosi još jednu nadležnost na izvorni nivo entiteta s nivoa države, a time precizira da entiteti imaju primarno pravo štititi vitalne nacionalne interese, umjesto da se isti, kao po sadašnjem Ustavu, štite isključivo na nivou BiH.

Jedan od predloženih amandmana podiže status vitalnog nacionalnog interesa s trenutno neophodnog mehanizma opravdanog nedostatkom povjerenja između tri naroda u jedno prirodno ljudsko pravo. Precizirajući da je VNI "neotuđivo pravo" svakog naroda, ovaj amandman prvi put stavlja VNI na istu ravan kao prava zagarantovana raznim konvencijama, te time pokušava onemogućiti njegovo postepeno uklanjanje u budućnosti. Ovakav koncept je ogroman korak unazad u pokušajima da se dođe do potpune deblokade rada institucija BiH. Ovaj stav dijeli i Venecijanska komisija u svom "Mišljenju".

O manjkavostima predloženih amandmana koji su u vezi s načinom izbora i funkcije Predsjedništva BiH, načinom odlučivanja Vijeća ministara, Parlamenta BiH, odnosno Doma naroda istog Parlamenta, itd., dalo bi se naširoko pisati i kritikovati, ali s obzirom na ograničen prostor, apostrofirao sam samo bitne manjkavosti i kontroverze u osnovi političke nametnute tzv. amandmanske reforme.

CONTRIBUTION TO DISCUSSION OF CONSTITUTIONAL CHANGES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Nijaz Duraković

Summary

The paper deals with different accesses and controversies regarding announced constitutional changes in Bosnia and Herzegovina. The accent is on the critical analysis of proposed amendments to the Constitution of Bosnia and Herzegovina, that are intending to "push" in the Parliament of Bosnia and Herzegovina, as before every elections. The author warns of huge political consequences if the same proposal would be forced again to the new session of Parliament.

Key words: Bosnia and Herzegovina, Federation of Bosnia and Herzegovina, Republika Srpska, Constitution, International community, reform, Constitutional changes, amendments.

UDK 341.382: 341.383 (497.6)

Dayton Bosnia: An Unworkable State

DEJTONSKA BOSNA: NEPROVEDIVA DRŽAVA

Marko Attila Hoare
Faculty of Arts and Social Sciences
Kingston University, London

Ustavni poredak uspostavljen Dejtonskim sporazumom reflektirao je ciljeve zapadne diplomatije u vremenu koje je utemeljeno na potrebi da se umiri Srbija i pobunjeni Bosanski Srbi, a ne na težnji da se ponovo stvori funkcionalna Bosna i Hercegovina ili promovira balkanski oporavak. Pošto je politika Bosanskih Srba nacionalista bila i ostaje da prevenira funkcionisanje, nezavisnost Bosne i Hercegovine u nastajanju, rezultiranje ustavnog poretka osigurava da će oporavak Bosne i Hercegovine od rata pretrpjeti neuspjeh. Iako je od kasnih 1990-ih do sredine 2000-ih godina zapadna politika imala pomak u korist reintegracije Bosne i Hercegovine, a stvoren je vidljiv napredak u tom pravcu, to se pokazalo privremenim. Slabljenje međunarodnog nadzora nad Bosnom i Hercegovinom od 2006. godine i dosljedno popuštanje pritiska na rukovodstvo Republike Srpske, omogućilo je potonjem da obnovi svoju politiku rastapanja Bosne i Hercegovine. Ova politika će, vjerovatno, naposlijetku uspjeti ako se postojeći bosanski ustavni poredak ne obori.

Ključne riječi: Država Bosna i Hercegovina, Dejtonska Bosna

The weaknesses of the state and constitutional order that were established in Bosnia-Hercegovina by the Dayton Accords of 1995 are familiar to all students of the country: a crippled central state; power divided between the two entities; power within the Federation of Bosnia-Hercegovina diffused between the cantons; an over-heavy bureaucracy; two-frequent rotation of office between members of the state and Federation presidencies; and an absence of integrating factors at the state level.

Paradoxically, the very element of this constitutional order that is able to function as a result of it – the Serb entity or Republika Srpska (RS) – is the one whose very functioning prevents the rest of the state from doing so. During the last five years, the Bosnian state has deteriorated further, as a result of a deliberate policy on the part of the leadership of the RS under Milorad Dodik. The latter has withdrawn RS

participation and goodwill from the state-level bodies, and openly expressed its opposition to Bosnia's continued existence. It has rejected the authority of the Office of the High Representative (OHR) and deliberately escalated tensions within the country; Dodik has engaged in Srebrenica genocide denial and publicly befriended the convicted war-criminal Biljana Plavsic.[1] It has unilaterally appropriated former Bosnian state property for the RS, disregarding the directives of the Office of the High Representative (OHR) in the matter.[2] Yet the strategy has worked, as the international community has retreated before Dodik's belligerence, withdrawn its support from the OHR and allowed the RS to become a *de facto* independent entity. Consequently, Bosnia-Hercegovina is weaker and more dysfunctional than at any time since Dayton.

This outcome was the only likely one, given the policy pursued by the international community – i. e. the Western alliance - since the 1990s: of appeasing Serb aggression and partitioning Bosnia-Hercegovina, but dressing the policy up as one of 'compromise'. The fig-leaf of 'compromise' was most blatantly expressed by the Owen-Stoltenberg Plan of August 1993, which proposed that Bosnia-Hercegovina be divided into a Serb, Croat and Bosniak entity, nominally linked in a Bosnian 'union' but possessing the right to secede; the word 'union' being a euphemism that meant in fact the opposite. The Dayton settlement disguised the partition slightly more convincingly, since the entities were not granted the right to secede, but despite this, and despite the fact that Dayton was imposed on the Bosnian Serb rebels by force, it did not mark a break from the prior Western policy. This policy had, since the start of the war in spring 1992, under British and French leadership, been predicated upon the assumption of a Serb military victory.[3] In the summer and autumn of 1995, the US under President Bill Clinton simply used military force to coerce the Bosnian Serb rebels to 'compromise' that gave them most of what they wanted. The peace settlement was the alternative to a continuation of the war that, had the West maintained pressure on Croatia to continue to cooperate militarily with Bosnia-Hercegovina, would have produced an outright Serb defeat and Bosnian victory.[4] The settlement was imposed in order to appease Clinton's domestic critics in the US; the fact that the settlement resulted in a non-functioning Bosnia-Hercegovina was deemed irrelevant by his administration.

---

[1] 'Biljanu Plavšić u Beogradu dočekao Milorad Dodik: Kako se osjećam ? Slobodno !', *Index. Hr*, 27 October 2009, http://www.index.hr/vijesti/clanak/biljanu-plavsic-u-beogradu-docekao-milorad-dodik-kako-se-osjecam-slobodno/457097.aspx, accessed 25 January 2011.

[2] 'HR suspends application of RS Law on State Property', Ekonom:east Media Group, 8 January 2011, http://www.emg.rs/en/news/region/143815.html, accessed 25 January 2011.

[3] See Brendan Simms, *Unfinest Hour: Britain and the Destruction of Bosnia*, 2nd ed., Penguin, London, 2002.

[4] Norman Cigar, 'Serb War Effort and Termination of the War', in Branka Magas and Ivo Zanic (eds*), The War in Croatia and Bosnia-Herzegovina 1991-1995*, Frank Cass, London and Portland, 2001, pp. 200-235.

Some observers, such as Sumantra Bose, have wrongly viewed the Dayton Settlement as a compromise between the conflicting national projects of the Bosnian Serbs, Croats and Bosniaks.[5] But a compromise between the fundamentally antithetical principles of a unified, multinational Bosnia-Hercegovina and a Great Serbia is an impossibility. The Bosnian Serb nationalists had waged war and committed genocide for the purpose of destroying Bosnia-Hercegovina, and it was not possible to reach a 'compromise' with them that would permit a unified Bosnian state to function. Ultimately, any 'compromise' settlement had to be a fig-leaf concealing either the *de facto* reunification or *de facto* partition of Bosnia-Hercegovina. That the Dayton settlement amounted to partition rather than reunification should have been apparent from the start, since the two entities it established represented a fact on the ground embodying partition that could not subsequently be abolished, whereas the functioning of 'Bosnian unity' was left dependent upon external intervention that might not always be forthcoming. Furthermore, this partition was cemented by the population exchange that had taken place during the war and that Dayton made no effective provisions for reversing. It is tragic that the war did not continue a little longer after autumn 1995, for the more largely or predominantly Serb areas that fell to the Bosnian armed forces, the larger would have been the constituency of Bosnian Serbs favouring Bosnian reintegration – as the only means of being able to go home.[6] But as it is, the RS has remained to this day an ethnically homogenous entity; its Serb inhabitants living without day-to-day contact with non-Serb Bosnians.

In fact, a genuine compromise was possible for the Bosnian national question, and it was in functional operation from 1945 until 1990. During this period, a unitary, multinational Bosnia-Hercegovina existed, linked in a federation to both Serbia and Croatia. Under this Titoist Yugoslav system, the Bosniaks realised their traditional national goal of Bosnian self-rule (a goal that Bosnian Serbs and Croats had also at times supported) while the Bosnian Serbs were linked in a wider union with the Serbs of Serbia, Croatia and Montenegro. This compromise was possible because Serbs and Croats in Bosnia-Hercegovina historically shared a sense of Bosnian identity with the Bosniaks; hence the outcome of the civil war of the 1940s, when the greater part of the Bosnian Serbs ultimately supported the Partisan movement, which supported Bosnian unity and statehood, against the Chetniks, who supported a Great Serbia.[7]

---

[5] Sumantra Bose, *Bosnia after Dayton: Nationalist Partition and International Intervention*, C. Hurst and Co., London, 2002.

[6] Thus, in the late 1990s, the representatives of the Serb community of Drvar, which had been displaced from its homes by the Bosnian and Croatian military advances of September 1995, supported the principle of a general return of all Bosnian refugees to their homes. See 'Return of Bosnian Serb Displaced Persons to Drvar, Bosansko Grahovo and Glamoc', International Crisis Group, 1998, http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6a6d018.html, accessed 25 January 2011.

[7] See Marko Attila Hoare, *Genocide and Resistance in Hitler's Bosnia: The Partisans and the Chetniks, 1941-1943*, Oxford University Press, Oxford, 2006.

The Bosnian Serbs initially enjoyed also the *de facto* position of first among equals in Titoist Bosnia-Hercegovina vis-à-vis the Bosniaks and Croats, though less so from the late 1960s, while the Bosnian Croats were also linked in a federal union with the Croats of Croatia.

Following the break-up of Yugoslavia, such a union could have been replicated in the form of an independent, unitary and multinational Bosnia-Hercegovina linked through the framework of the European Union with Serbia and Croatia, whereby the Bosnian Serbs and Croats would again have been part of the same wider community as their co-nationals outside of Bosnia-Hercegovina. A solution to the Bosnian question along these lines would have been entirely in keeping with traditional pre-1918 Bosnian Serb national goals. Had the international community genuinely sought a compromise to the Bosnian national question, it could have enforced a compromise along these lines. By contrast, the partition of Bosnia-Hercegovina, formalised through the Dayton Accords, represented the triumph of a more recent, divergent Bosnian Serb national goal, first pioneered by Milan Srskic in the 1920s and subsequently championed by Stevan Moljevic, Dobroslav Jevdjevic, the Chetniks of World War II and finally Radovan Karadzic.[8] This project of partitioning Bosnia-Hercegovina represented at all times the rejection of a Serb compromise with the Bosniaks (if not always with the Croats), in favour of a 'solution' to the Bosnian question wholly at their expense. By embracing this option, the international community rejected compromise in favour of the appeasement of the Serb-nationalist goal of destroying Bosnia-Hercegovina.

Nevertheless, from the late 1990s until 2006, and particularly during the term in office of Paddy Ashdown as High Representative, Western policy appeared to be shifting toward reintegrating Bosnia-Hercegovina from above, and even of taking decisive action against Bosnian Serb and Croat politicians who obstructed this reintegration. This was the period when Tony Blair and Jacques Chirac were in government in the UK and France; when NATO was taking military action against Serbia over Kosovo; and when the ICTY was indicting Slobodan Milosevic and other top officials in Serbia for war-crimes. In Bosnia-Hercegovina in this period, reforms were enacted that strengthened the central Bosnia state and restricted the RS. This included the abolition of the RS's Supreme Defence Council; the removal of all references to 'statehood' from its constitution; the creation of formally unified military, intelligence and police forces for Bosnia; the unification of the state's customs authorities; and the abolition of nationalist place names in the RS and restoration of the original names (hence 'Srbinje' was changed back to 'Foca'). An official RS apology for the Srebrenica massacre was given in November 2004, and the president

[8] Marko Attila Hoare, 'The national identity of the Bosnian Serbs', in Darko Gavrilovic et al., *Facing the Past, Searching for the Future: The History of Yugoslavia in the 20th Century*, Institute for Historical Justice and Reconciliation, Centre for History, Democracy and Reconciliation and the Faculty for European Legal-Political Studies, Sremska Kamenica, 2010, pp. 179-204.

of the RS attended the tenth anniversary commemoration of the massacre at Potocari on 11 July 2005.[9]

This period of progress in the reintegration of Bosnia-Hercegovina was, however, brought to an end by changes in international politics, above all, the rise of a more aggressive Russia under the leadership of Vladimir Putin; the turn of France and Germany toward appeasement of Russia; and the decline of US interest in Bosnian affairs. The international community ceased to support the OHR in its confrontations with the RS, and instead increasingly pursued the line of least resistance.[10] So long as Serbia and the RS made a lot of noise and threatened trouble, while the Bosniaks kept quite and behaved themselves, the international community found it easier to appease the Serbs. In such a context, all negotiations for reform of the Bosnian constitutional order, as attempted at Prud and at Butmir, are an exercise in futility. Once outside pressure relaxed, the Serb-nationalist leadership in the RS, which possessed the advantage of a unitary, functioning entity, would be in an advantage over those who supported a unified Bosnia-Hercegovina. Indeed, supporters of RS independence have pointed to its relative cohesion as an entity to justify their position.[11]

The current trend is for the dissolution of Bosnia-Hercegovina to continue. The Dodik regime in the RS may not seek formal independence, as this would threaten international isolation, a Bosniak military response, and the possibility of being swallowed up by Serbia – something that would be unwelcome to the RS political classes if not to the RS's population, since politically conscious Bosnian Serbs having traditionally fought to preserve their autonomy vis-à-vis the Serbs of Serbia.[12] But as time goes by, these dangers will lessen. Once Bosnia-Hercegovina joins the EU, taking with it the RS, it will be much more difficult to isolate and punish the latter. Countries like Serbia and Turkey that are not in the EU but that want to join can be pressurised to reform, but countries already in the EU have much greater freedom to behave badly without fear of consequences – as the example of Greece demonstrates.

There are, nevertheless, some possible occurrences that could improve the situation in Bosnia-Hercegovina. Serb nationalism could overreach itself and bring about its own defeat – as it did in 1914-16, 1941 and 1999. Russia could enter into a new conflict with the Western alliance, that would make the current German-led policy of Western friendship with Moscow untenable, and bring about a hardening of Western policy in the Balkans. But ultimately it is up to the Bosnian people themselves to rise to the challenge and begin to overturn the Dayton order that is crippling their country. The

---

[9] Marko Attila Hoare, 'Bosnia and Herzegovina since Dayton', in Dominic Heaney (ed.), *Central and South-Eastern Europe 2010*, Routledge, London, 2009, pp. 38-43.

[10] Ibid.

[11] For example Matthew Parish, 'Republika Srpska: After Independence', *BalkanInsight*, http://old.balkaninsight.com/en/main/comment/23797/, accessed 25 January 2011.

[12] Hoare, 'The national identity of the Bosnian Serbs', op. cit.

political classes in the Federation of Bosnia-Hercegovina are too comfortable with the status quo; the bloated, multilayered bureaucracy provides too many of their members with comfortable jobs. The Federation does not function properly as an entity largely because of the system of cantons, which cripple it; yet the Federation's political classes are, for reasons of self-interest, committed to maintaining the cantons. Thus, when Doris Pack, Chairwoman of the European Parliament Committee for South-East Europe, suggested the abolition of the cantons in July 2008, her proposal was rejected by Croat and Bosniak nationalist politicians in the Federation.[13] When a new Bosnian politics arises that is ready to challenge the status quo, positive change may be possible in Bosnia-Hercegovina.

DAYTON BOSNIA: AN UNWORKABLE STATE

Marko Attila Hoare

Summary

The constitutional order established by the Dayton Accords reflected the goals of Western diplomacy at the time, which were premised on the need to appease Serbia and the Bosnian Serb rebels, not on any desire to recreate a functioning Bosnia-Hercegovina or promote Balkan recovery. Since the policy of the Bosnian Serb nationalists was and remains to prevent a functioning, independent Bosnia-Hercegovina from emerging, the resulting constitutional order has ensured that Bosnia-Hercegovina's recovery from the war would fail. Although from the late 1990s to the mid-2000s, Western policy shifted in favour of Bosnia-Hercegovina's reintegration, and apparent progress in this direction was made, this proved temporary. The weakening of the international supervision of Bosnia-Hercegovina since 2006, and consequent relaxing of pressure on the Republika Srpska's leadership, have enabled the latter to resume its policy of dissolving the Bosnia-Hercegovina. This policy is likely ultimately to succeed if the existing Bosnian constitutional order is not overturned.

Key words: State Bosna and Herzegovina, Dayton Bosnia

[13] 'Bosnia's cantons "must be scrapped"', *BalkanInsight*, 7 July 2008, http://www.balkaninsight.com/en/article/bosnia-s-cantons-must-be-scrapped, accessed 25 January 2011.

UDK 323.1 (497.6=163.43*)

O bošnjačkom pitanju

Rusmir Mahmutćehajić
Međunarodni Forum Bosna
Sarajevo

Središnje pitanje u srpskim i hrvatskim etnonacionalnim programima je bosansko. Moguće je govoriti o fenomenološkom spektru odgovaranja na njeg s te dvije strane. Odmah nakon Prvog svjetskog rata Bosna je kao politički subjektivitet nestala u novoj državnoj konstrukciji. Njeno teritorijalno i demografsko dijeljenje je nastavljeno, a društveni i kulturni sadržaji su joj osporavani i razarani. U toku Drugog svjetskog rata ponovo je uobličena kao politički subjekt jugoslavenske komunističke federacije. I nakon tog, Bosna je ostavljena nezaštićenom od razornih djelovanja svojih susjeda. Da je tako, dokaz je i posljednji rat protiv nje. Tim ratom proizveden je i sadašnji bosanski državni poredak. Zato on u sebe uključuje i gotovo sve učinke tog antibosanskog rata, kao i brojne druge posljedice antibosanskih projekata dugog trajanja. Bošnjački etnonacionalni subjektivitet je u središtu bosanskog pitanja. Čini se da je on najteža prepreka konačnog rješenja "srpsko-hrvatskog pitanja" u vidiku spomenutih etnonacionalnih projekata. Bošnjačke odgovore na bosansko pitanje moguće je također prikazati u širokom fenomenološkom spektru. U njima prevlađuju okrivljavanja srpskih i hrvatskih sadržaja neprijateljstva prema Bosni i Bošnjacima. Gotovo da i nema bošnjačkih osvrta na stanja unutar tog etnonacionalnog kolektiva, te njegovih odgovornosti i krivica. U ovome radu razmatrano je sedam oblika društvene, političke i kulturne razdijeljenosti unutar bošnjačkog društvenog i psihološkog arhipelaga.

Ključne riječi: bošnjačko pitanje, Bosna

Proslov

Dvadeseto stoljeće na središnjem prostoru slavenskog juga proteklo je uglavnom u sukobljavanjima i dogovaranjima elita dvaju nacionalnih programa – srpskog i hrvatskog. U tim ideologijskim projektima postulirana je etnonacionalna cjelovitost Srba i Hrvata, pri čemu su sve područne, kulturne i etničke zasebnosti, koje nisu bile u skladu s ideologijskom slikom homogenosti naroda i cjelovitosti teritorije, konstruirane kao neprihvatljiva drugost, nametnuta stranost i nečistoća koju treba otkloniti.

Bosansko pitanje je središnje u ta dva nacionalna programa. Moguće je govoriti o fenomenološkom spektru odgovaranja na njeg na obje uključene i uglavnom suprotstavljene strane. Njime je obuhvaćena cjelina bosanskog društva, politike i kulture. Ona je u dugome stisku između dva stožera nacionalnih programa, jednog u Beogradu i drugog u Zagrebu kao glavnim gradovima.

U ta dva nacionalna programa Bosna je smatrana dijelom koji ili u potpunosti ili djelomično pripada pretpostavljenim cjelinama ili hrvatskog ili srpskog prostora.[1] Za Bošnjake kao slavenske muslimane traženo je rješenje kojim bi oni u tim programima bili predstavljeni ili kao uključivi dio ili kao strano tijelo koje je smetnja ozbiljenju nacionalnog cilja. U svim inačicama odnosa prema njima moguće je prepoznati ideologijsko antimuslimanstvo kao bitan sadržaj i srpske i hrvatske nacionalne ideologije.

Odmah nakon Prvog svjetskog rata, Bosna je kao politički subjektivitet Austro-Ugarskog carstva nestala u novoj državnoj konstrukciji. Nova politička naracija konstruirana je tako da bosanska cjelovitost bude isključena iz političke slike budućnosti Srba i Hrvata. Tako su ideologijske imaginacije o homogenosti Srba i Hrvata, na jednoj, i postojanju Bošnjaka, na drugoj strani, bile u naracijskoj opreci.

Te ideologijske naracije uzete su kao zbilja, pa su nametane silom i prostoru i vremenu i živih i mrtvih ljudi. Teritorijalno i demografsko dijeljenje Bosne je nastavljeno, a društveni i kulturni sadržaji su joj razarani, u skladu s postavkom: ne postoje ni društvena, ni kulturna, ni politička, ni demografska cjelovitost Bosne, već je sve to samo imaginacijska konstrukcija koju je opravdano otkloniti. Nametanju takvog gledanja poticaj i snagu davala su iskustva zločinačkih uništavanja muslimanstva u susjednim zemljama, koja su preinačena u junaštva i uspjehe "nacionalnih oslobođenja od Turaka".

U toku Drugog svjetskog rata Bosna je ponovo uobličena kao politički subjekt jugoslavenske komunističke federacije, i to u skladu s pragmatičnim potrebama jugoslavenskih komunista i prema postavkama nastalim u okviru lenjinsko-staljinističkih ideologijskih konstrukcija o rješenjima nacionalnog pitanja. Taj pothvat jest bio u skladu s historijskom voljom većine bosanskog stanovništva. Podržavala ga je i etička uvjerljivost antifašističkih osjećanja i djelovanja. Ipak, to stanovništvo je nakon završetka Drugog svjetskog rata ostavljeno u dubokoj traumatiziranosti i ideologijskoj anesteziji, pa tako i bez demokratskih sredstava da se razvija i štiti od razornih djelovanja svojih susjeda i ideologijskog nasilja. Gotovo svi ideologijski sadržaji antimuslimanstva koji su bili uključeni u sentimentalizme

[1] U ovim razmatranjima ime "Bosna" bit će korišteno za ukupnost povijesnog trajanja kojem je sadašnja država Bosna i Hercegovina samo jedan od mnoštva iskaza. Iako je opravdivo neizbrojivim mnoštvom razloga, takvo korištenje tog imena uznemirava i gnjevi svjesne i nesvjesne ideologe modernog antibosanstva. Oni naspram njega ističu i "Hercegovinu", iako tu besmislicu ničim ne mogu opravdati. Tako je protivljenje korištenju tog imena u njegovom obuhvatnom značenju oznaka prepoznavanja sudionika u antibosanskim sentimentalizmima i racionalističkim pothvatima.

nacionalnog oslobođenja nastavili su prisutnost u novim formama nove totalitarne vladavine.[2]

Da je iznijeta tvrdnja tačna, jasno je pokazano u ratu protiv Bosne, koji su vodile prvenstveno Srbija i Hrvatska od 1991. do 1996. godine. Njena sadašnja državna arhitektura proizvedena je tim ratom, te u sebe uključuje gotovo sve njegove učinke, i više od tog. U sadašnjem stanju su ponovo osnažena i ojačana ona djelovanja dvaju nacionalističkih programa u kojima su bosanski muslimani smatrani ključnom preprekom nacionalne emancipacije i nacionalnog oslobođenja Srba i Hrvata, što je bilo prisutno i u komunističkom programu, ali preinačeno u drukčiji ideologijski oblik.

U središtu bosanskog pitanja je bošnjački etnonacionalni subjektivitet. (To nikako ne znači da su srpsko, hrvatsko, romsko i jevrejsko pitanje u Bosni etički manje važna pitanja, te da ih je moguće izostaviti ili zanemariti u projektima normaliziranja bosanskog društva i njegove države.) Čini se da bi na bosansko pitanje odavno bio nađen odgovor u okviru srpskog i hrvatskog odnosa ako Bošnjaka ne bi bilo ili ako bi bili posve podložni voljama srpske i hrvatske etnonacionalne elite.

Bošnjačke odgovore na bosansko pitanje moguće je, također, prikazati u širokom fenomenološkom spektru. U njima preovlađuju odnosi prema srpskim i hrvatskim sadržajima neprijateljstva prema Bosni i Bošnjacima. To je tipični ideologijski uzvrat traumatiziranog i pometenog kolektiva: većina njegovih članova u drugom ne vidi objektivnu sliku sebe kao i zlih i dobrih, već svako svoje poimanje zla i dobra uobličuje tako da drugom pripisuje samo zlo, a sebi ostavlja samo dobro uz koje pristaje. Gotovo da i nema bošnjačkih osvrta na stanje unutar tog etnonacionalnog kolektiva. Ne postoje nikakvi naučno zasnovani prikazi društvene, političke i kulturne traumatiziranosti, razlučenosti i pometenosti tog kolektiva i odnosa među njegovim dijelovima.

Tako se može prepoznati sedam unutarnjih provalija koje onemogućuju graditeljsko uključivanje bošnjačkog kolektiva u traganje za odgovorom na bosansko pitanje: (1) neosviještena trauma dugog trajanja, na jednoj, i graditeljsko sudjelovanje u odnosu sa susjedima i svijetom kao cjelinom, na drugoj strani; (2) nepostojanje razgovora o formativnim tekstovima koji određuju kolektivni subjektivitet, na jednoj, i moderna znanost kao vladajući okvir moderne slike svijeta, na drugoj strani; (3) nepostojanje svijesti o dijahronijskom trajanju, na jednoj, i moderna ideologijska tumačenja i predstavljanja tog trajanja, na drugoj strani; (4) nepostojanje svijesti i znanja o sinhronijskom odnosu s drugim i drukčijim kao neposrednim susjedima, na jednoj, i nužnost političke zajednice u kojoj društvo čine pluralni individualni i kolektivni identiteti, na drugoj strani; (5) prevlast emocionalizma i moralizma

[2] Da bi dokazivali svoju lojalnost Komunističkoj partiji, komunisti muslimanskog porijekla vršili su poslije Drugog svjetskog rata ona razaranja muslimanskih sadržaja bosanske kulture koja su ranije vršili srpski i hrvatski ustanici "protiv Turaka". O tome vidjeti u: Rusmir Mahmutćehajić, "On Ruins and the Place of Memory: A Bosnian Post-Scripts to Communism", *East European Politics & Societies*, 25/1 (2011): 153–192.

koja obznanjuje nerazriješenu kolektivnu traumu, te površni imitacijski racionalistički diskurs o modernosti, na jednoj, i kritički odnos prema tradicijskom dogmatizmu i racionalističkom apsolutizmu, na drugoj strani; (6) paradržavne svijesti i ustanove, na jednoj, i uključenje u međunarodni politički poredak, na drugoj strani; i (7) kukavičluk pred društvenom atrofijom, na jednoj, i vizionarsko konstruiranje privlačne i uvjerljive slike budućnosti, na drugoj strani.

Uvod

Navedenih sedam provalija bošnjačkog pitanja nije teško predstaviti u jasnome govoru. Ali među Bošnjacima nema, a nikada nije ni bilo, ustrajnog razgovora u kojem kazivanje obavezuje na slušanje, a slušanje priskrbljuje pravo na kazivanje, pri čemu sve što je izrečeno mora biti i preispitano među onima koji su to čuli. Održivost javno izrečenih stavova ovisi jedino o onoj snazi koju im daju njihovi jasnost i smisao.

Za takav razgovor potrebni su uvidi u sve razine pojedinačnog i kolektivnog postojanja u okviru međunarodnih procesa. Tih uvida nema kao stanja kolektivne svijesti. Može ih biti jedino u pokretanju i održavanju razgovora u kojem nijedan od njegovih sudionika nije suvišan, u kojem svaki od njih govori s punom osobnom odgovornošću i s pravom na nepovredivost svog pojedinačnog dostojanstva. U uobličavanju psihološko-socijalne subjektivnosti Bošnjaka presudnu ulogu imaju tri sadržaja – dugotrajna smještenost u imperijalne okvire; totalitarni režim i paternalističko skrbništvo; te nepoštedno osporavanje kompatibilnosti s evropskim emancipacijskim tokovima.

Nikada do sada nije se dogodilo okupljanje onih pripadnika bošnjačkog naroda koji bi u središte te svoje okupljenosti stavili pitanja koja ih se tiču i bez kojih nije moguće ispunjavati odgovornost prema sebi i drugima. Kada se kaže "pripadnici bošnjačkog naroda", misli se na one pojedince koji su osposobljeni da istražuju, odmjeraju i razmatraju društvene, političke i ekonomske prilike u kojima traju pojedinačni i kolektivni subjekti te artikuliraju i javno izriču svoje stavove, s odgovornošću da ih preispituju i mijenjaju u skladu s kritičkim uzvratima na njih. Tu bi svakako valjalo isključiti svako postuliranje kolektivne svijesti i govorenja u ime imaginacije o njoj. Tek uz uvažavanje pojedinca kao suverenog subjekta govorenja moguće je pretpostaviti utjecanje na promjenu društvene svijesti.

Da su se ta okupljanja ikada dogodila, njihovo trajanje i učinci bili bi vidljivi kao osviještena tradicija, tok u kojem su njegovi sudionici sposobni da utječu na umanjenje svojih patnji i stradanja, te da predviđaju svoje obaveze prema budućnosti. A patnje i stradanja bošnjačkog naroda se nastavljaju kroz stoljeća, i ne prestaju ni danas. Niko razborit ne može jamčiti da će i biti otklonjeni u nekoj skoroj budućnosti. Kada se kaže da treba izaći iz osjećanja i naracije o kolektivnoj žrtvi, poziv je i opravdan i valjan. Ali, ni iz kakvog stanja nije moguće izaći, naročito ne iz onog koji je u

pojedinačnome jastvu, ako ono ne bude osviješteno u njegovom ontotopološkom vidiku, što znači u raspravljanju o bivanju žrtvom i projektiranju tog bivanja u nekoj privlačnoj graditeljskoj viziji.

Kada se kaže da su postojala okupljanja koja bi mogla biti slična takvim, za koja bi se moglo reći da dokazuju neistinitosti netom iznijete tvrdnje, valja odmah naglasiti da su ona bila dopuštana i vođena izvana, iz nekog pripadanja u kojem su bile postavljene granice slobode pojedinca i njegovih prava da se može i ne slagati s bilo čime što sazna, te to i javno izreći. Navedena tvrdnja o nepostojanju okupljanja radi razgovora i znanstvenog preispitivanja teme iz naslova iskazuje se u sedam provalija koje dijele bošnjački narod od domislive budućnosti.

Teško je dokazati da su bosanski ljudi ikada ranije živjeli u uvjetima slobode govora i udruživanja. Ako je tako, to bi bio dovoljan razlog da se nakon minulih stoljeća u pojedinačnim i skupnim osjećanjima tih ljudi ugnijezde različiti oblici mržnje kao nerazriješenog straha. A kada govori iz takvog stanja svijesti, pojedinac se ne može osloniti na javno izricanje stavova s uvjerenjem da njihovu održivost ne jamči ništa do logična razgovjetnost, etička pouzdanost te nepovredivost dostojanstva i govornika i slušatelja.

Pojedincu s takvom dubokom i nerazriješenom traumom svaki otvoreni razgovor uzrokuje osjećanje nelagode i nesigurnosti. Njemu su potrebni neki oslonci izvan povjerenja u vlastito dostojanstvo i načine slobodnog izricanja. Takav pojedinac se oslanja na jednosmjerni govor, moć koja nije u njegovoj spremnosti da ustrajno uči te da na osnovi tog mijenja svoja znanja i ponašanja.

U takvome govoru on sebe predstavlja u obrnutoj optici: svoje slabosti i nesigurnosti projektira u propovjednu moć i naglašenu sigurnost. Uskraćena je njegova odgovornost za ono što je rekao. A rečeno može imati vrijednost ako je izraženo na pristojan i razgovijetan način, među slušateljima koji imaju i pravo i dug da uzvrate, i to na osnovi svog slobodnog tumačenja čutog te otvorenog preispitivanja njegove održivosti.

Uz to, u stoljećima patnji i stradanja nastala je dvoličnost u pripadanju. Za najteže poteškoće okrivljivani su drugi, pri čemu nisu razlučeni pojedinačni krivci od njihovog kolektivnog pripadanja, niti su njihova djelovanja dovedena u okvir cjeline elita-ideologija-ustrojstva-izvršitelji. Tako nastaju zatvorena područja govorenja "među nama" i "među njima". Javni prostor je, u skladu s time, ispunjen dvoličnošću i kukavičlukom, te varanjima i nemoralnim kalkulacijama dobiti. U zaštićenim okvirima traju dvije naracije, pa se moralna odgovornost iskazuje u spremnosti okrivljavanja drugih ovisno o komunikacijskom prostoru. Tako najvažnija pitanja kolektivnog identiteta ostaju bez mogućnosti da na njih bude i odgovoreno u javnome prostoru.

Prva provalija

Neosviještena trauma dugog trajanja, na jednoj, i graditeljsko sudjelovanje u odnosu sa susjedima i svijetom kao cjelinom, na drugoj strani

Bosansko muslimanstvo uobličeno je, jednako kao i svako drugo religijsko pripadanje, u različitim historijskim tokovima koje nije moguće izdvojiti iz cjeline ukupnosti svjetskog, pa tako i evropskog trajanja. U historijskim naracijama o podizanju vjesnika Hvala (Muhammeda) moguće je odrediti gotovo neizbrojivo mnoštvo vidika. Svi oni su raspoređeni između dviju krajnosti.

Za sljedbenike vjesnika Hvala on je materno i pečatno počelo sveg postojanja, pa suštinski sadržaj i svih drugih objava kojima Bog pomaže ljudima u nalaženju izbaviteljskog puta. Taj vjesnik, kao i svi prije njega, ne donosi ništa suštinski novo. Ne donosi, jer je istina na koju podsjeća oduvijek i zauvijek jedna. On podsjeća ljude na njihovu izvornu prirodu i mogućnosti obnove njihove izvorne savršenosti. Nov je samo oblik izricanja tê vazda iste suštine.

Oblici su različiti od jedne do druge objave, ali njihova suština je jedna. Zato oblici nisu i ne mogu biti u sukobu. U sukobu su onda kada budu svedeni na same sebe, te kada suština koja ih sve povezuje u simfoniju bude zaboravljena, zamračena ili porečena. Različitosti jezika, značenja i simbola među pojedinim tradicijama su dobro kojim Bog kuša i vodi ljude njihovome cilju.[3]

Za svoje poricatelje i protivnike vjesnik Hval je osporavatelj punine prethodnih objava. On sljedbenike dobiva među Jevrejima, kršćanima i drugim, te tako ugrožava i razara njihovo postojanje. Borba za opstanak kršćana i Jevreja, kao i drugih, jeste borba protiv vjesnika Hvala i njegovih sljedbenika. Nije moguće vidjeti budućnost slobodnih kršćana i Jevreja bez zaustavljanja te razorne opasnosti koju donose sljedbenici vjesnika Hvala. Zato je on predstavljen kao druga aksiološka strana svega što je dobro i lijepo u kršćanskom i jevrejskom pripadanju – lažni vjesnik, navjestitelj antikrista ili on sam.[4]

Između navedenih dviju krajnosti je cijeli raspon pokušaja građenja mira, toleriranja i preoblikovanja pogubnih isključivosti. I za jednu i za drugu krajnost razlozi su traženi u istim izvorima i istim historijskim iskustvima. Te su se krajnosti

---

[3] O toj pluralnoj i univerzalističkoj slici svjedočenja jednosti Boga, poslanosti Hvala i povratka svega Bogu, kao bitnim sadržajima muslimanskog intelektualnog naslijeđa, vidjeti u: William C. Chittick, *Science of the Cosmos, Science of the Soul: The Pertinence of Islamic Cosmology in the Modern World*, Oxford: Oneworld, 2007.; Sachiko Murata i William C. Chittick, *The Vision of Islam: The Foundations of Muslim Faith and Practice*, London: I. B. Tauris Publishers, 1996.; Huston Smith, *The World's Religions: Our Great Wisdom Traditions*, San Francisco: Harper Collins, 1991.; i Frithjof Schoun, *The Transcendent Unity of Religions*, Wheaton, Ill.: The Theosophical Publishing House, 1984.

[4] O takvoj slici vjesnika Hvala kao ključnog u ukupnosti muslimanske tradicije vidjeti u: Robert G. Hoyland, *Seeing Islam as Others Saw It: A Survey and Evaluation of Christian, Jewish and Zoroastrian Writings on Early Islam*, Princeton: The Darwin Press, 2007.; Tomaž Mastnak, *Crusading Peace*: *Christendom, the Muslim World, and Western Political Order*, Berkeley: University of California Press, 2002.; i John V. Tolan, *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*, New York: Columbia University Press, 2002.

nerijetko odmjerale u odnosima moćī. Kako se mijenjala ravnoteža tih moći, tako se mijenjao i položaj zagovornika tih krajnosti. Nema doba bosanske prošlosti u kojem nije moguće posvjedočiti odnose među muslimanima, kršćanima i Jevrejima kao primjerne potvrde dobrote u različitosti. Ali, različite naracije koje su se osnivale na doktrinarnim i ideologijskim tumačenjima tih zasebnosti uglavnom su zanemarivale i/ili nijekale takva iskustva.

Od sedamnaestoga stoljeća moguće je pratiti promjenu odnosa moćī koje su uzrokovale nikada dovoljno opisana stradanja slavenskih muslimana. Oni su tokom osamnaestoga i devetnaestoga stoljeća posve nestali s teritorija Mađarske, Slavonije, Like Krbave, Kotara te Dalmacije, Srbije i Crne Gore. Ta njihova nestajanja su u doslovnom smislu pojave koje u modernom dobu nazivamo genocidom. Svi muslimani na tim područjima bili su pred izborom: iseljenje, pogubljenje ili pokrštenje.

Nerijetko je taj izbor sužavan na pokrštenje ili pogubljenje, pri čemu čak nikada ni on nije jamčio da pokršteni neće biti poubijani.[5] Dokaza o tome je posvuda u svim oblicima. Taj obrazac radikalnog antimuslimanstva ostao je središnji sadržaj nacionalističkih ideologija sve do našeg doba. On je ukorijenjen u traumu bosanskih muslimana koja je, vjerovatno, najbitniji sadržaj njihovog individualnog i kolektivnog identiteta.

Ako neki čovjek dio ili cjelinu osobnih nesreća te nesreća svoje zemlje i svog naroda pripisuje prisutnosti muslimanskih sadržaja u toj zemlji ili zajednici, ako predlaže da to stanje bude razriješeno ili izliječeno oduzimanjem muslimanima nekih njihovih prava, njihovim ponižavanjem te prisiljavanjem da prihvate aparthejd, njihovim izgonjenjem iz zemlje, ili istrebljivanjem dijela ili svih njih, te ako zagovara i vrši uništavanje njihovog pokretnog i nepokretnog kulturnog naslijeđa, uobličava i širi konstrukcije o ukupnosti muslimanstva kao opasnih i nedopustivih sadržaja – tada kažemo da on ima antimuslimansko mišljenje. A kada je to mišljenje preinačeno u cjelovitu ideologiju, onda je time ispunjen uvjet da bude ustrojena cjelina elita-ideologija-organizacije-izvršitelji kao okvir za mogući genocid.[6] Bosanski muslimani su u dugome razdoblju svog trajanja iskusili i eruptivne i spore genocide, ali taj proces nikada nisu objektivizirali u svojoj slici svijeta.

Uobičajeno je da se antimuslimanstvo konstruira kao odnos nemuslimana prema muslimanima. Kada ga artikuliraju muslimani, odnos prema njemu je emocionalistički, pa je naracija o antimuslimanstvu nerijetko način odvraćanja pažnje muslimana od njihove odgovornosti za svoj položaj i sudbinu. Nesposobnost pojedinaca i naroda da osvijeste antimuslimanstvo, te da mu se ne samo suprotstave, već da u njemu i ne sudjeluju, opravdano je nazvati muslimanskim antimuslimanstvom.

Sadašnje psiho-socijalno stanje bosanskih muslimana je u najvećoj mjeri odredljivo kao muslimansko antimuslimanstvo. Jasno su prepoznatljiva njegova tri oblika –

[5] Vidjeti slučaj muslimana Like, Kotara i Krbave u: Radoslav Lopašić, *Dva hrvatska junaka: Marko Mesić i Luka Ibrišimović*, Zagreb: Matica hrvatska, 1888., 44.

[6] Antimuslimanom je općenito određen onaj pojedinac koji smatra da su muslimani gori od drugih ljudi i koji im zato želi nanijeti štetu.

unutarnji, kada kao član svoje zajednice musliman svjesno i/ili nesvjesno prihvata i primjenjuje obrasce koji su antimuslimanski; vanjski, kada se u konstruiranju osobnog položaja ideologijski izdvaja iz te zajednice, pa usvaja stanovišta kojima osporava i niječe njene vrijednosti; i otpadnički, kada pojedinac ili skupina javno svjedoči da ne pripada toj zajednici, te je osporava kao otpadnik od nje.

Takva psiho-socijalna stanja muslimana nastala su u dugome razdoblju okrivljivanja, patnji i stradanja. U posljednja tri stoljeća vanjski okvir njihovog nastajanja postajao je sve odlučnije poricanje njihovog prava na opstanak u balkanskim državama. Teško je naći muslimansku porodicu koja ne baštini traume od progonjenja, ponižavanja i ubijanja. Obrazac o pokrštenju, pogubljenju i progonu je preovlađujući sadržaj odnosa prema balkanskim muslimanima. Milivoje Blaznavac, oficir i državnik u vladi Knjaževine Srbije, 1870. godine u Beogradu kaže Antunu Kneževiću, bosanskom franjevcu: "Dok se dignete, odmah na Turke izdajte proglas: ol nek se odmah krste, ol odmah nek sele kuda znadu, ako ne misle biti sasječeni!"[7]

U toku Prvog svjetskog rata, nedugo prije njegovog završetka, Stojan Protić, vodeći političar Narodne radikalne stranke, kaže:

> Kad pređe naša vojska Drinu, dat ću Turcima dvadeset i četiri sata, pa makar i četrdeset osam, vremena da se vrate na pradjedovsku vjeru, a što ne bi htjelo, to posjeći, kao što smo u svoje vrijeme uradili u Srbiji.[8]

Taj obrazac rješavanja "muslimanskog pitanja" moguće je naći u stoljećima prije, ali i sada. Njegovo nastavljanje moguće je jasno poznati u govorenjima i djelovanjima Slobodana Miloševića i Radovana Karadžića, te tisuća njihovih saradnika. Slijedeći ih i pokoravajući im se u tome, Sveto Veselinović, predsjednik Srpske demokratske stranke, 1992. godine kaže: "Trećina Muslimana bit će pobijena, trećina će ostati pravoslavna, a trećina će pobjeći."[9]

Iako im je u gotovo cijelom njihovom trajanju osporavana mogućnost da prežive kao kolektiv u državama izvan Osmanskog carstva, Bošnjaci nikada u svojoj historiji nisu formulirali nikakvu ideologiju koja bi isključivala pravo drugih i drukčijih. Zato je ideja o bosanskom društvu kao religijski pluralnom ključni sadržaj njihovog kolektivnog identiteta. Na tome mjestu svoje povijesti oni se susreću s najboljim idealima evropskog integriranja različitosti. Ali to nikako ne znači da bošnjački

---

[7] Antun Knežević, *Njeke moje bilješke iz zadnjih godinah*, Beograd/Banja Luka: Rad/Besjeda, 2001., 54.

[8] Navod u: Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Buenos Aires: Knjižnica Hrvatske revije, 1961., 73; preuzeto iz: Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika*, prev. Josip Šentija, Zagreb: Durieux, 1995., 84.

[9] KDZ051 svjedočenje, *Krajišnik*, T.11278. Krajisnik case, ICTY Archive; navod u: Edina Bećirević, "The Issue of Genocidal Intent and Denial of Genocide: A Case Study of Bosnia and Herzegovina", *East European Politics & Societies*, 24/4 (2010): 480–502, 486.

pojedinci i skupine nisu iznevjeravali taj princip te prihvatali službu u ideologijama koje isključuju različitosti bez koje nema i ne može biti bosanskog društvenog i političkog jedinstva.

Kada se govori o poželjnoj budućnosti u porecima koji su predviđeni kao evropska integracija, bosanski muslimani imaju tri presudno važna razloga da artikuliraju svoju sliku pripadanja u tom poretku. Prvi je razlog da oni u svome bosanskom naslijeđu kao religijski pluralnom imaju pojedinačno i društveno blago koje mogu iznijeti pred svakog kao zajedničku riznicu. Drugi razlog je u mogućnosti da svoje traume kao činitelje svog psiho-socijalnog stanja razriješe u odnosu s činiteljima evropskog poretka za koje vrijede ona mjerila o pojedinačnim i kolektivnim pravima kakva jedino mogu osigurati koegzistenciju i razvoj različitosti. I treći razlog je da osvještenje bosanskog muslimanstva nije moguće bez oslobođenja od razornih i sada preovlađujućih emocionalističkih povezanosti s ideologijskim imaginacijama koje su prvenstveno ne-evropske.

Druga provalija

Nepostojanje razgovora o formativnim tekstovima koji određuju kolektivni subjektivitet, na jednoj, i moderna znanost kao vladajući okvir moderne slike svijeta, na drugoj strani

Bosanski pravoslavci, katolici, Jevreji i muslimani su narodi svojih Knjiga. Nije moguće govoriti o njihovom subjektivitetu bez uzimanja u obzir njihovih različitih odnosa prema svojim objavljenim Knjigama. A one su izravni Božiji govor u ljudskome jeziku ili nadahnuti govor Njegovih vjesnika. Ti govori su dostupni svakome pojedincu jedino preko njegovog jastva. Svako pojedinačno jastvo je, načelno govoreći, slobodno da prihvati ili odbije istinitost tog što je u Knjigama rečeno o njima samim. I prihvatanje i odbijanje su pravo pojedinca, pa tako i njegova uključenost u posljedice i jednog i drugog.

Nijedan čovjek ne može govoriti to što Bog govori. Taj govor uključuje odnos transcendencije i imanencije, što znači Božijeg Ja i ljudskog ja. Tako je čovjeku dostupno jedino tumačenje koje se od jednog do drugog časa mijenja, onako kako se mijenja ljudsko jastvo. Ta promjena može biti prema gorem ili boljem, te prema ljepšem ili ružnijem.

U svakome tumačenju koje ne doprinosi boljem ili ljepšem iznevjerena je uloga objavljenih knjiga koje su Božija pomoć čovjeku da ozbilji svoj razlog bivanja u svijetu. Gledajući u vidiku religijskog pripadanja, dvadeset i šest knjiga jevrejske Biblije, koju kršćani nazivaju Starim zavjetom, i dvadeset i sedam knjiga kršćanskog Novog zavjeta sačinjavaju formativne tekstove prvog reda za Jevreje i sve kršćane.

Ali, te knjige traju u neprekinutome toku tradicije koja obuhvata različite krajeve, jezike i iskustva. Moguće je govoriti o prihvatanju i trajanju tih tekstova u hebrejskom, aramejskom, grčkom, latinskom te slavenskom i drugim naslijeđima. Tako uz temeljne

knjige univerzalnog kršćanstva nastaju i brojne predaje i tekstovi unutar pojedinih kolektivnih subjektiviteta.

Za bosanske muslimane moguće je reći da im pripadaju sve te knjige, kao i veliki dio neprekinute tradicije njihove prisutnosti u svijetu. Za njih je kur'anska objava dio te univerzalne simfonije Božijeg objavljivanja u ljudskome jeziku. Odnos prema Kur'anu i svim objavljenim knjigama koje mu prethode je različit od jednog do drugog doba, te od jednog do drugog područja i jezika. Kad god je ta različitost zanemarena na račun neke homogene imaginacije, dostojanstvo mnoštva pojedinačnih i kolektivnih zasebnosti zamračeno je i izobličeno. Tako, nema i ne može biti odnosa prema svim objavljenim Knjigama ni u jednome od njegovih mogućnosti mimo živog trajanja bosanskih muslimana.

Taj odnos se raspoređuje od jednostavnog emocionalizma do visoke učenosti. U svakome od svojih oblika on je samo tumačenje, dostupno pojedincu i neprestano u promjeni. Ako se i pogreške i mudrost stečeni u povezanosti s Kur'anom saberu u današnjem vidiku, jasno je da nikada nije uspostavljen odnos u kojem bi pojedinci zajednički proučavali tekst koji prihvataju kao spušten od natpojedinačnog počela, uz priznanje da nema i ne može biti kolektivnog trajanja koje poriče pojedinačne različitosti. Upravo te različitosti su razlog i izvor stalne mogućnosti unapređenja jastva u njegovoj sposobnosti da otkrije i ozbilji svoju svrhu u svijetu.

Kada je riječ o bosanskim muslimanima, njihovi formativni tekstovi su i oni koji pripadaju najstarijim dokumentima slavenske pismenosti – ćirilometodska tradicija, sve pisano bosansko naslijeđe te i sve njihove preinake do danas. Među Bošnjacima nikada u akademskome okviru nije artikulirana ta integristička slika povijesti, ali oni nikada nisu bili bez kolektivne svijesti o svome neprekinutom trajanju u toj bosanskoj cjelini.

Tek u modernome dobu, uz artikuliranje etnonacionalnih ideologija, a s antimuslimanstvom kao njihovim bitnim sadržajem, konstruirane su historiografske sheme o nepostojanju kontinuiteta između srednjovjekovne bosanske države i bosanskog muslimanstva.[10] Zato je govorenje o integraciji bosanskih različitosti u održivi i relaksirajući politički sistem neuvjerljivo sve dok bošnjački intelektualci ne budu sposobni da svoju povijest artikuliraju u integriranu i otvorenu naraciju koja u sebe može primiti i cijelu budućnost. Spomenuta neuvjerljivost je prilog održavanju i promicanju antimuslimanstva kao ideologijskog antibosanstva.

Da se ukaže na tu razbijenost i raspršenost slike bosanskog trajanja, opravdano je, radi otvaranja rasprave o tome, postaviti pitanja: Šta u vidiku bosanskih muslimana danas znače njihova neprekinuta svetkovanja svetog Jurja i svetog Ilije, te prekidanja ramazanskog posta somunom ili zakvašenim hljebom; šta su za njih bosanska

[10] Mnoštvo je primjera takvog pseudohistoriografskog konstruiranja antimuslimanske ideologije. Među njima se ističu djela Srećka M. Džaje. Takva je i njegova knjiga *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine: Predemancipacijsko razdoblje 1463. – 1804.*, prev. Ladislav Z. Fišić, Mostar: Ziral, 1999.

Evanđelja raspršena širom svijeta; te kako je to njihovo naslijeđe povezano s tisućama bosanskih kur'anskih rukopisa i trajućim pomazanjem nevjeste spuštanjem svete knjige na njenu glavu?

Ontologija, kozmologija, antropologija i psihologija svih svetih tekstova su temeljno drukčiji u usporedbi s njima u modernim slikama svijeta. Moderna znanost, s fizikom kao njenim vrhuncem i uzorom, svodi tradicijsku sliku u isključivo mjerljivi okvir svijeta. Za nju nema zbilje mimo mjerljivog svijeta. Priznanje i shvatanje ta dva posve obrnuta vidika svijeta i čovjeka je preduvjet oslobađanja od nepovjerenja prema tradicijskom naslijeđu i nekritičkog pristajanja uz njegovo poricanje i odbacivanje.

U modernoj slici svijeta kakvoća, kao presudna odrednica tradicijske slike svijeta, isključena je ili svedena na količinu. Kada se taj okvir prihvati kao jedina zbilja, tradicijska slika svijeta postaje maštarija za kojom su ljudi posezali na nižoj razini svog postojanja. Tako se formativni tekstovi nastali u tradicijskom dobu moraju promatrati kao relikti minulih i razvojno nižih razina ljudskog razvoja. U takvome okviru isključeni su formativni tekstovi bosanskog trajanja razdijeljeni u etnonacionalne muzeje, te posve odvojeni od apsolutizirane scijentističke slike sadašnjosti i budućnosti.

U toj raspodjeli najgori odnos je prema Kur'anu. Njemu je poređena spojivost s evropskim kršćanskim naslijeđem, pa mu nema i ne može biti čak ni mjesta u evropskim muzejima. Da je tako, vidljivo je i iz odnosa modernih bosanskih intelektualaca prema spomenutoj cjelini objavljenih knjiga, a naročito prema Kur'anu kao najznačajnijem sadržaju bosanske muslimanske ukupnosti.

Nema nikakvih razgovora o tumačenjima te knjige u bosanskome jeziku, što znači u otvorenosti svih pojedinaca za slušanje i govorenje o krajnjim pitanjima svijeta i čovjeka, razgovora preko kojih bi bilo moguće snažiti živi i odgovorni odnos pojedinca prema društvenoj, kulturnoj i ekonomskoj zbilji. Uzmu li se zamisao i iskustvo evropskih univerziteta, u punom značenju tog pojma, neshvatljivo je da ni na jednom od njih nema teoloških studija koje bi bile izvan tutorstva konfesionalnih organizacija. Takvo stanje produljuje i snaži dva neizmirljiva dogmatizma – jedan religijski i drugi sekularni.[11]

Treća provalija

Nepostojanje svijesti o dijahronijskom trajanju, na jednoj, i moderna ideologijska tumačenja i predstavljanja tog trajanja, na drugoj strani

Bosanski muslimani nisu došli u svoju zemlju, jednako kako tu nisu došli ni bosanski katolici niti bosanski pravoslavci. To ih nikako ne čini ni uskraćenim niti

[11] O pitanjima odonosa sekularnog dogmatizma i teološkog autizma u postmodernoj Evropi vidjeti više u: David F. Ford, *Shaping Theology: Engagements in a Religious and Secular World*, Oxford, UK: Blackwell Publishing Ltd., 2007.

počašćenim u odnosu na bilo koje druge pojedince i skupine koji su u Bosnu došli, te u njoj potražili vrijeme i prostor za svoja ljudska ozbiljenja. Iako je tako, u svijestima, osjećanjima i slikama historija gotovo svih susjeda bosanskih muslimana, ali u velikoj mjeri i njih samih, postoji čudna saglasnost da njihov historijski početak prekida neko bosansko trajanje, te da oni u srednjovjekovnom bosanskom naslijeđu nemaju svoju baštinu. Taj prekid je postuliran, razvijan i branjen kao neosporna historiografska istina, iako principi na koje se njegovi zagovornici pozivaju nikad nisu primjenjivani na jednak način i na druga kolektivna trajanja istog geopolitičkog prostora.

Bosanski muslimani pripadaju Bosni u ukupnosti njenog dijahronijskog trajanja. Suprotne tvrdnje su ideologijski zasnovane i redovito su antimuslimanski usmjerene. To je pitanje presudno za premoštenje provalije između bosanskih muslimana unutar njih samih, te potom između njih i svih drugih kojima ova zemlja u ukupnosti svog trajanja pripada na jednak ili sličan način. Bez obzira na to ko su i ko bi mogli biti preci bosanskih muslimana od desetog stoljeća – neki katolici, pravoslavci ili drugi kršćani onog doba – njihovi potomci u prijelomnom razdoblju ne usvajaju ništa a da za to početne razloge ne nalaze u tome što jesu, u svome bivanju katolicima, pravoslavcima ili bosanskim krstjanima.

U svome svjedočenju da nema boga do Boga i da je Hval Njegov rob i Njegov poslani, nijedan musliman ne iznevjerava ništa od onog što svjedoče njegovi preci ili njegovi savremenici koji ostaju to što jesu. Sve razloge za prihvatanje tog svjedočenja muslimani nalaze u svim svetim objavama. To nikako ne znači da oni to isto nalaženje očekuju i od drugih.

Onako kako kršćani u cjelini jevrejske Biblije vide i navještenje i potvrdu da je Marijin sin Isus Mesija – što Jevreji, s punim pravom na slobodu izbora u vjerovanju, nigdje u svojim knjigama, iako formalno istim s kršćanskim, ne nalaze na takav način – tako i muslimani u svih pedeset i tri knjige jevrejske Biblije i kršćanskog Novog zavjeta nalaze najavu i potvrdu vjesnika Hvala kao maternog i pečatnog iskaza one iste perenijalne poruke koju prenose svi poznati i nepoznati Božiji vjesnici, svaki od sto dvadeset i četiri tisuće njih.

U skladu s time, muslimani u ukupnosti svog bivanja i prije i poslije, u svojim precima i svojim potomcima, ne nalaze nikakav prekid, onako kako čovjek koji mijenja svoja odijela ne nalazi ništa kao prekid u svom individualnom trajanju. Oni ni od kog ne mogu tražiti da prihvati takvo njihovo vjerovanje. Ako hoće da drugi priznaju to što oni vjeruju, muslimani su obavezni da priznaju pravo tih drugih da vjeruju to što hoće. Tako, zlatno pravilo: "Učini drugome ono što želiš da drugi učini tebi!" – može biti uobličeno kao: "Priznaj drugome pravo da vjeruje to što vjeruje, jer želiš da on prizna tebi tvoje pravo da vjeruješ to što vjeruješ."

U modernim ideologijskim slikama svijeta, u kojima je za konstruiranje nacionalne zasebnosti potreban jasan početak, i bosanski muslimani, slijepo imitirajući novovjeke uzore, gube jasnoću slike neprekinutog trajanja i univerzalnosti svog pripadanja

kojem bosanski okvir ništa ne uskraćuje. Oni prestaju shvatati kako i zašto u njihovom jeziku, običajima i vjerovanjima postoje ili su postojali oni oblici kulture koji su njihovim precima bili posve njihovi, a koje oni ne shvataju i žele odbaciti kao nemuslimanske. Da su tek u modernome dobu izgubljeni ta obuhvatna slika trajanja i nužnosti razlika unutar nje, moguće je navesti tri bosanska dokaza.

Prvi dokaz je Zemaljski muzej. Svi njegovi izlošci raspoređeni su u dijahronijskom slijedu, ali tako da se nigdje ne može vidjeti i zašto oni jesu ili nisu samo bosanski, niti zašto su samo zemaljski. Iako bosansko trajanje određuju tri abrahamske religije, nigdje u Zemaljskome muzeju nije moguće vidjeti zašto i kako su one povezane, i pored formalnog razlučenja.

U tome redoslijedu nema ni traga o spomenutoj jedinstvenosti ontologije, kozmologije, antropologije i psihologije u svim svetim knjigama bosanskog trajanja. Uz to, nema nikakve naznake o bosanskoj cjelovitosti u koju je integrirano i bosansko muslimanstvo, niti ičeg o muslimanskoj graditeljskoj prisutnosti i stradanjima. Oni su poput nekog dodatka u ideologijski konstruiranom prirodnom toku, i to samo preko nekoliko vanjskih oblika koji ih naglašavaju kao izdvojene, drukčije i strane.

Drugi dokaz je Orijentalni institut, čemu je sjena i studij orijentalnih jezika. Iako je bosanska prošlost prvenstveno istraživački predmet tog instituta, on je određen maglovitim i ničemu prikladnim pojmom "orijentalni". Time se projektira, potvrđuje i promiče stranost bosanskog muslimanstva, te se pomaže održavanju i primjenjivanju antimuslimanskih ideologija o čišćenju slavenskog i kršćanskog prostora od stranih došljaka i uzurpatora.

Prisutnost arapskog, turskog i perzijskog jezika kao preuzetih kulturnih sadržaja u bosanskom trajanju ima značaj samo u njenoj povezanosti s ukupnošću jezika, značenja i simbola u cjelini bosanske kulture. Njihovo izdvajanje i odvajanje od bosanske cjeline je ideologijsko i nasilno okretanje ljudi prema navodnim vanjskim izvorima i određenjima muslimanstva kao sadržaja bosanske kulture.

Treći je dokaz Islamska zajednica, baštinik i navodni vlasnik svih kulturnih dobara koja su bila u nadležnosti osmanskog sultanata sve do njegovog povlačenja iz Bosne i njenog predavanja Austro-Ugarskoj monarhiji. Nema i ne može biti u muslimanskome trajanju nikakvog magisterija koji bi odgovarao obrascima bilo koje kršćanske crkve.

Nijedna ustanova u bosanskome muslimanstvu nema i ne može imati nikakav sakralni značaj ako nije posve demokratska i s odgovornošću prema pravu pojedinaca na slobodan pristup zajedničkoj tradiciji. Sva dobra kojima upravlja ta zajednica pripadaju cjelini bosanskog naroda u Bosni. Taj narod ne može opstati kao politički bez države koja je kompatibilna s evropskim političkim principima, ali ni bez postojanog i u skladu s najboljim evropskim iskustvima artikuliranog civilnog društva.

Upravo tu, u toj potrebi i mogućnosti bosanskih muslimana, određena je i odgovarajuća uloga njihovog vjerskog organiziranja kao sadržaja bosanskog civilnog društva, a ne u autoritarnom i imitacijskom učiteljstvu kojem je društvena pluralnost

smetnja, a individualna nepovredivost zapreka. Zato njegovo vjersko organiziranje ne može uskraćivati nijedan oblik državne suverenosti a da pri tome ne ugrožava opstanak tog naroda.

Četvrta provalija

Nepostojanje svijesti i znanja o sinhronijskom odnosu s drugim i drukčijim kao neposrednim susjedima, na jednoj, i nužnost političke zajednice u kojoj društvo čine pluralni individualni i kolektivni identiteti, na drugoj strani

Bosanski muslimani nikada ni u dijahronijskom niti u sinhronijskom trajanju nisu imali neposrednog dodira ni s kim drugim do katolicima, pravoslavcima i Jevrejima. Oni nikada nisu dijelili svoj društveni, kulturni i politički prostor s nekim drugim muslimanima. Izuzetak su bosanski Romi, što je u paradigmatičnome značenju presudno važno, pa o tome valja otvoriti sistaemsko govorenje.

Iako bosanski Romi žive posve uključeni u društvenu cjelinu bosanskih muslimana, nikada nije artikulirana moralna odgovornost prema njima kao manjini. A većina uvijek ima trajan i neopoziv moralni dug prema manjini s kojom živi. Tako je odnos bosanskih muslimana prema bosanskim Romima neosviješteno prenošenje njihove traume za koju na emocionalnoj razini okrivljuju druge, a prije svega Srbe i Hrvate.

U odnosu drugih prema njima bosanski muslimani sebe doživljavaju kao žrtvu, a te druge kao neodgovorne i nasilnike. Takav odnos mogao bi se, načelno govoreći, prenijeti na položaj bosanskih Roma kao žrtve prema kojoj su bosanski muslimani neodgovorni i nasilnici. Dekonstruiranje etičke slike odnosa ja/mi–ti/vi moglo bi među bosanskim muslimanima početi od preispitivanja njihove odgovornosti za položaj bosanskih Roma koji stoljećima žive među njima.

Iako i sinhronijski i dijahronijski žive samo s kršćanima i Jevrejima, nikada bosanski muslimani nisu tu najvažniju činjenicu svog trajanja artikulirali do razine razumskog diskursa. Njihovi susjedi – Jevreji, pravoslavni Srbi i katolički Hrvati – objektivna su slika koja omogućuje bosanskim muslimanima da izađu iz mraka svoje subjektivnosti koju oblikuju nerazriješeni strahovi, traume dugog trajanja i posljedična osjećanja nesigurnosti. Sve što mogu vidjeti u svome odnosu s pravoslavnim Srbima i katoličkim Hrvatima tiče se njih samih, pa je znanje o njima uvjet znanja o sebi.

Koliko bosanski muslimani ne znaju o svojim susjedima, toliko ne znaju o sebi. A to neznanje je neizmjerno veliko. Ono ih ugrožava u ukupnosti njihovog trajanja, a vjerovatno danas više nego ikada ranije. Ima li odgovora na sljedeće pitanje: Koji je bosanski musliman u posljednjim stoljećima s punom ozbiljnošću i odgovornošću istraživao i saznavao sve što se može istraživati i saznavati o bosanskim Jevrejima, pravoslavnim Srbima i katoličkim Hrvatima? Ako ima neko ko bi sa sigurnošću mogao odgovoriti na to pitanje, neka to učini.

Kada je to pitanje postavljeno nekim od najuglednijih istraživača bosanske prošlosti, oni su na njeg odgovorili niječno: Niko nije s punom ozbiljnošću istraživao pitanja o najbližim drugim u bosanskoj cjelini. A nijedno drugo znanje nema i ne može imati presudniji značaj za bosanske muslimane od njihovog znanja o susjedima. Takvo znanje je uvjet za oslobođenje od straha u odnosu na sadašnjost i budućnost.

Svako neznanje je nepostojeće za onog koji ga ima. Osvještenje neznanja o nečemu, te njegovo otklanjanje znanjem, preduvjet je oslobođenju od straha. Kada neko može reći da zna da ne zna, to je već znanje kojim su otvorena vrata za oslobođenje od neznanja. Nema straha kojem je izvor nešto drugo mimo neznanja. A strahovi koji nisu razrješivi oblikuju mržnje u pojedinačnim i kolektivnim identitetima.

U modernome dobu, kada su religijska pripadanja svedena na materijalnu ravan, te kada u ljudskim svijestima zemaljske različitosti ne nadlazi i ne objedinjuje transcendentni Bog, neznanja o drugom i drukčijem, onom koji je iza zida vlastite kuće, s narastanjem znanja postaju sve okrutnije mržnje, jer neotklonljiva razlika, koja svakoj pojedinačnosti daje smisao, ostaje neobjašnjiva. Tako se znanje moderne ontologije pokazuje etički slabijim od onog u slučajevima prividno neukih pojedinaca i skupina koji vjeruju da jedan i isti Bog daje i uzima svima, bez obzira na razlike u vjerovanjima, klanjanjima i vrlinama.

Sekularna slika svijeta nastala je kao uzvrat na osjećanje nedovoljnosti tradicijske teleologije u kojoj razrješenje ljudskih patnji nije moguće bez mesijanskog izbavljenja. U tome uzvratu zbiva se svođenje cijele ljudske drame u svijet i društvo, pri čemu su razumske procjene i predviđanja, te ovladavanje prirodnim i društvenim tokovima, pretpostavljeni kao dovoljni za dostizanje kraja historije i ozbiljenje raja na zemlji. U modernoj ontologiji, što znači u svedenosti ljudskih odnosa u prirodu i društvo, ljudi su obuzeti određivanjem granica u odnosu na druge i drukčije. Uspostavljanje i potvrđivanje granica u odnosu na druge ljude je način mišljenja modernog čovjeka.

Bosansko društvo je jedinstveno, i to u punom značenju tog pojma. Kakva god da je razlučenost unutar njega, ono je cijelo i jedinstveno. Ta tvrdnja je gotovo posve strana vidicima danas preovlađujućeg političkog mišljenja. Kada se govori o jedinstvenosti u okviru modernog sentimentalizma, pretpostavlja se nužnost granice između kolektivnih subjektiviteta koji u sebi obuhvataju sve svoje pripadnike, te granicu u odnosu na druge sužavaju do te mjere da na njoj ne postoji mogućnost razmjene među pojedincima. Kako takve granice nema i ne može biti, te kako nema ni zatvorenih kolektivnih identiteta, ona se konstruira u imaginaciji i preinačuje u naraciju kojom je pojedinačnost potčinjena imaginarnom kolektivu.

Ali bosansko društvo nije i ne može biti jedinstveno na način ideologijskog konstruiranja jedinstvenosti. Ono nasljeđuje i obuhvata različite religijske tradicije koje su nužnost objavljenja jednog počela. A jedno počelo se ne može objaviti ni u kakvoj jedinstvenosti koja bi trajala neovisno o svojoj vezi s počelom. Za objavljenje su mu potrebne neograničene i neograničljive razlike u svemu, pa tako i u ljudskim pojedinačnostima i ukupnostima.

Kada se isključi tradicijska pluralnost kao počelno utemeljena, ostaje ideologijska nužnost da se relativiziranjem svih sudionika pluralnog svijeta grade i primjenjuju slike u kojima će različitosti biti usklađene. Kako bi inače bilo moguće objasniti činjenicu da su se najužasnija ljudska stradanja u Evropi, pa tako i u Bosni, dogodila u dvadesetome stoljeću, i to u okviru programa isključenja drugosti s teritorije koja je postulirana kao prostor na koji pravo ne mogu imati drugi i drukčiji?

Umjesto odgovora na to pitanje, puno je lakše izmaći u imaginacijska konstruiranja o starim sukobima i mržnjama, te tako ostati u anesteziji pred činjenicom da su posvuda u Bosni ruševine džamija, neosviještena stratišta djece, žena i staraca, te da se svaka budućnost prvo zbiva u ljudskoj svijesti, a tek potom u djelovanjima. Iako o masovnim zločinima u Drugom svjetskom ratu postoji jasna svijest, ona je bila potisnuta u anestezijsku sliku jedinstva kojom su komunisti amnestirali brojne zločince.[12]

U dugome trajanju bosanski muslimani su ubijani i progonjeni u okviru programa kreiranja nacionalnih država.[13] U posljednja dva stoljeća oni imaju vrlo slabu ili nikakvu vojnu i političku moć, pa je njihovo preživljenje u cijelosti ovisilo o volji drugih, što znači o političkim okolnostima i odnosima moći. Bez ikakvog izuzetka su u nacionalnim ideologijama, koje su uključivale i prostore njihove prisutnosti, bili neprihvatljivi drugim.

Razlozi toleriranja bosanskih muslimana oblikovani su kao nužnost koju nameće realna politika, ponekad indiferentnost imatelja političke moći ili pretpostavljanje da su oni prolazna pojava koja će sama od sebe iščeznuti. A ponekad su ti razlozi na osnovi modernih sekularnih humanističkih postavki o mogućnosti religijskih pluralnih društava. Nikada im nije priznato pravo na opstanak na osnovi principa koji bi bili jednako primjenljivi za sve. Današnje pojedinačne i kolektivne svijesti u Bosni uobličene su manje ili više direktno, te manje ili više vidljivo na osnovi prevlasti obrazovnih programa koji proistječu iz antimuslimanskih sadržaja nacionalističkih ili nekih drugih ideologijskih okvira.

Kada se danas promatra bosanska država, jasno je da njenu nenormalnu konstrukciju nije moguće shvatiti bez odnosa najvažnijih činitelja međunarodnog poretka prema bosanskim muslimanima. Razlog za očitost nenormalne konstrukcije te države je prisutnost bosanskih muslimana u njoj. Za održavanje i pravdanje takvog stanja potrebni su razlozi u ponašanju bosanskih muslimana koji su neprihvatljivi za te

---

[12] Gotovo svi zločini nad muslimanima u toku Drugog svjetskog rata ostali su nekažnjeni. U novi komunistički poredak bili su uključeni i nekažnjeni brojni izvršitelji tih zločina. Opis zločina u Kulen-Vakufu je paradigmatičan za slučajeve kakve je moguće naći u svim bosanskim gradovima. Vidjeti: Max Bergholz, "The Strange Silence: Explaining the Absence of Monuments for Muslim Civilians Killed in Bosnia during the Second World War", *East European Politics & Societies*, 24/3 (2010): 408–434.

[13] O tome vidjeti u: Justin McCarthy, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821–1922*, Princeton: The Darwin Press, 1995.

činitelje međunarodnog poretka ili koji mogu biti tumačeni kao takvi. Zato je presudno važno prepoznati oblike muslimanskog antimuslimanstva, te ih vidjeti kao najvažniji interes razaratelja bosanskog jedinstva.

Peta provalija

Prevlast emocionalizma i moralizma koja obznanjuje nerazriješenu kolektivnu traumu, te površni imitacijski racionalistički diskurs o modernosti, na jednoj, i kritički odnos prema tradicijskom dogmatizmu i racionalističkom apsolutizmu, na drugoj strani

Sistemsko uništavanje balkanskog muslimanstva, kao bitan sadržaj svih nacionalnih oslobodilačkih pokreta u Jugoistočnoj Evropi, ima dva odraza u pojedinačnim i kolektivnim osjećanjima bosanskih muslimana. Iako su vidljivi posvuda u Bosni i njenom susjedstvu, učinci tog uništavanja nikad nisu artikulirani u razumski prikaz koji bi bio postavljen u okvir diskurzivnog raspravljanja.

Prvi od dva spomenuta odraza je traumatski emocionalizam u kojem je zapriječen gotovo svaki racionalni diskurs, te učvršćena kolektivnost s dva lica – jednim unutar emocionalističke okupljenosti i drugim prema okružujućem svijetu. U takvoj razlučenosti otežano je raspravljanje o stanju pojedinaca i naroda, jer nije moguće postići saglasnost o perenijalnim etičkim principima koji ne mogu biti ni osporeni niti dokinuti. Bosanski muslimani se osjećaju nezaštićenim i ugroženim, pa nikada nije ni bilo moguće govoriti o razrješenju i liječenju te traumatske dihotomije.

Drugi je odraz površno i pojednostavljeno shematiziranje "nas kao žrtve", na jednoj, i "njih kao vječnih zločinaca", na drugoj strani. Takvim odrazom uobličava se slika bosanskih muslimana kao nerazriješenog antievropskog zaostatka. S obzirom na dugu povijest bosanskog muslimanstva kao anomalije u razvojnim procesima okružujućih nacionalnih programa, ta slika prima mnoštvo oblika i prilagođenja, ovisno o potrebama vladajućih ideologijskih naracija. I sami muslimani su na nju priviknuti, pa u velikoj mjeri i neosjetljivi na njenu razornu narav u njihovoj ukupnosti.

Iako se pred očima cijelog svijeta u posljednjoj deceniji dvadesetog stoljeća zbiva programirani rat protiv Bosne, koji je tumačen kao nastavljanje oslobodilačkih nacionalnih pokreta i kao štićenje nacionalnih prava, vrlo je malo istraživača koji su pokušali antimuslimanske sadržaje tog programa smjestiti u pitanja o međunarodnom poretku. Pokušavajući naći odgovor na nepodnošljivu klaonicu posljednjeg rata protiv Bosne, William Jefferson Clinton, predsjednik Sjedinjenih Američkih Država, obraća se Françoisu Mitterrandu, predsjedniku Republike Francuske, i drugim u Evropi, očekujući podršku za svoju volju da zaustave neravnopravni rat.

Važna ilustracija razmjera prisutnosti antimuslimanstva u savremenom političkom mišljenju je svjedočenje Taylora Brancha, jednog od bliskih saradnika Billa Clintona, predsjednika Sjedinjenih Američkih Država, o odnosu najvažnijih činitelja međunarodnog poretka prema ratu protiv Bosne. On piše:

U toku sedmica nova administracija je istražila mogućnosti da ublaži međunarodnu zabranu dostave oružja u to područje, shvatajući da ta zabrana kažnjava najslabiji i najugroženiji narod u Bosni i Hercegovini. Za razliku od njihovih susjeda u Srbiji i Hrvatskoj, jadno muslimansko stanovništvo u Bosni bilo je izolirano i bez pristupa oružju koje je krijumčareno preko granica. Bosanska vlada je zahtijevala ukidanje te zabrane kako bi se njen narod mogao sam braniti, otvarajući tako mogućnost vojne ravnoteže među protivnicima, što bi moglo dovesti do političkog rješenja. Clinton je rekao da su evropski saveznici Sjedinjenih Američkih Država spriječili prijedloge da zabrana bude ili prilagođena ili ukinuta. Svoje protivljenje pravdali su prividno uvjerljivim humanitarnim razlozima, dokazujući da bi više oružja jedino raspaljivalo prolijevanje krvi, ali privatno su, rekao je Predsjednik, glavni saveznici upozoravali da bi neovisna Bosna bila "neprirodna" kao jedina muslimanska nacija u Evropi. Rekao je da su oni podržavali zabranu upravo zato što je ona držala Bosnu u nepovoljnom položaju. I još gore, dodao je, oni su izbjegavali i brojne drukčije mogućnosti kao opasnost za gotovo osam tisuća ljudi iz Evrope koji su kao mirovne snage bili raspoređeni u Bosni da bi zaštitili nužne dostave hrane i medicinskih sredstava. Oni su osporavali zahtjeve Sjedinjenih Država da predlože promjenu politike bez ijednog američkog vojnika u opasnosti. Dok su svoje mirovne snage isticali kao dokaz uključenosti, oni su ih zapravo pretvorili u štit srpskih trupa koje su odlučno komadale Bosnu. Kada sam pokazao zgražanje pred takvim cinizmom, podsjećanjem na slijepu diplomaciju u odnosu na užasno stanje evropskih Jevreja tokom Drugog svjetskog rata, predsjednik Clinton je samo slegnuo ramenima. Rekao je da je François Mitterrand, predsjednik Francuske, bio naročito bezobziran u tvrdnji da Bosna ne pripada, a to su govorili i britanski saveznici, bolnom ali realističnom ponovnom uspostavljanju kršćanske Evrope. Nasuprot Britanije i Francuske, rekao je, njemački kancelar Helmut Khol je, među drugim, podržao težnje da bude preispitana zabrana Ujedinjenih naroda na uvoz oružja, ali bez uspjeha, djelomično i zato što Njemačka nije članica Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda.[14]

U tome navodu naznačeni odnos ključnih političkih činitelja međunarodnog poretka prema "muslimanskom pitanju" u Bosni je temeljni sadržaj i razaratelja bosanskog jedinstva i njihovih ideologa. I Radavon Karadžić i Ratko Mladić smatraju svoje pothvate ubijanja i razaranja nastavkom borbe protiv Turaka. U gotovo svim od njihovih obraćanja javnosti pretpostavljana su dva emocionalizma – prvi u starim odnosima prema saracenskim i turskim prijetnjama Evropi; i drugi u novim evropskim neraspoloženjima prema muslimanskim imigrantima.

Nikada među bosanskim muslimanima nije artikuliran otpor tom poistovjećivanju s pojavama u evropskoj historiji koje su im *de facto* strane. Naprotiv, emocionalizam takozvanog jedinstva muslimana je zamračivao zbilju stradanja i nemogućnosti određivanja pravog mjesta u evropskom, političkom i kulturnom poretku. Tako su bosanski muslimani gurani u emocionalni zagrljaj nedemokratskim, tiranskim i dalekim režimima, te su za male pojedinačne mafijaške dobiti njihovē pseudoelite sami pravdali onu sliku kojom ih njihovi neprijatelji određuju kao ne-evropski zaostatak u evropskoj cjelini.

[14] Taylor Branch, *The Clinton Tapes: Wrestling History with the President*, New York: Simon & Schuster, 2009., 9.

Osvrćući se na odnos Williama Montgomeryja, bivšeg diplomate Sjedinjenih Američkih Država, sa Tomislavom Nikolićem, predsjednikom Srpske napredne stranke, Daniel P. Serwer, voditelj centara za inovacije US Instituta za mir, piše u februaru ove godine:

> Podjele koje Montgomery predlaže sigurni su obrasci za ponovno raspaljivanje sukoba na Balkanu, s razornim posljedicama koje uključuju i nastajanje islamske republike u srednjoj Bosni. Sjećaš li se, Bill? To smo zvali "neodrživom krnjom islamskom republikom koja bi bila platforma za iranski terorizam u Evropi.[15]

Kako se vidi iz danih navoda, na početku dvadeset prvog stoljeća, jednako kao i na početku prethodnog, bosanski muslimani su u središtu bosanskog pitanja sa svim njegovim međunarodnim implikacijama. Tako na njih gledaju promatrači iz susjedstva, a mnogi i među njima samim, pa i neki od ključnih činitelja međunarodnog poretka. Jednu i istu opasnost oni vide u bosanskom muslimanstvu. Vide, jer, prema njima, bosanski muslimani nisu jednako vrijedni u evropskoj političkoj arhitekturi kao drugi narodi, jer u sebi nose potencijale koji remete evropski poredak i jer su skloni da prihvate savezništva sa snagama koje jesu ili mogu biti evropski neprijatelji.

Takvi sadržaji navedene slike o bosanskim muslimanima u vidiku drugih tiču se njihovog opstanka. Za nju ne mogu biti odgovorni samo ti drugi, kako se ta pojava u uobičajenim sentimentalističkim naracijama želi prikazati. Za nju su odgovorni i bosanski muslimani, a prije svih oni pojedinci u javnome prostoru koji bi, ispunjavajući svoju moralnu odgovornost, morali pomoći osvješćivanju te pojave. Koliko god da je takva prevlađujuća slika istinita ili kriva, za njeno otklanjanje moraju postojati odgovorni pojedinci među bosanskim muslimanima te dovoljna osjetljivost među svim sudionicima bosanskog javnog prostora. To su i osnova i okvir svakog političkog mišljenja o evropskoj budućnosti Bosne. A ima li svijesti, mišljenja i govorenja o toj nužnosti?

Kako na pitanje tog naroda gledaju njegovi najglasniji govornici? Ima li negdje prepoznatljive njihove odgovornosti za promjenu stanja svijesti, mišljenja i djelovanja koje je uključeno u naznačenu sliku muslimana kao stranih i opasnih u evropskoj političkoj arhitekturi? Reis-l-ulema Mustafa Cerić kaže u septembru 2008. godine:

> Kroz projekt izgradnje trajnog sjedišta islama na Kovačima došlo je do povijesnog susreta među Bošnjacima u smislu njihovog vjerskog – musliman, njihovog etničkog – Bošnjak, njihovog nacionalnog – Bosanac, i njihovog civilizacijskog identiteta – Evropljanin.[16]

U toj konstrukciji postoje sadržaji koji su razorni za svako uobličavanje pitanja o pravima i odgovornostima, stanju i perspektivama te promjenama i oslobođenju bosanskih muslimana u okviru društvene, političke i ekonomske zbilje države u kojoj žive. U pitanju se, kako je to lahko pokazati, nalaze upravo oni ideologijski sadržaji

[15] *Dnevni avaz*, on line, 23. februar 2011.

[16] *Dnevni avaz*, 29–30. septembra 2008., 5.

kojima je u dugome vremenu pravdana negativna slika bosanskih muslimana, ali i priječeno premoštenje spomenute psiho-socijalne dihotomije u tome kolektivu.

Imenica "mirenje" (*islam*) označava odnos "mirnog/miritelja" (*muslim*) s Bogom kao "Mirom" (*al-salam*). Kada se isključi transcendentni Bog, Kojem je Mir jedno od najljepših imena, sam odnos čovjeka s Njime postaje odredljiv, pa tako i opredmetljiv sadržaj. Islam prestaje biti odnos, pa zamjenjuje Boga. Njemu se pridijevaju ona svojstva koja u svakoj svetoj tradiciji pripadaju jedino Bogu. Tako odnos čovjeka i Boga biva preinačen u ideologiju s kojom se poistovjećuje ideologijska elita koja provodi reduciranje svete tradicije na svoje ideologijsko tumačenje.

Kada se govori o tako opredmećenom odnosu, u ovome slučaju islamu, njegovo sjedište je isto što i sjedište prvog njegovog svećenika, i obrnuto. Njegovo utjelovljenje i povezivanje s obredima preko kojih se oblikuje postaju svrha sebi. Na njih se može ljudski utjecati, pa tako nastaje ideologija fundamentalizma. Elita koja se veže za nju smatra sebe znalcem ukupne teleologije svog djelovanja, pa tako određuje šta je povijesni a šta nepovijesni susret.

Umjesto transcendentnog prijestolja – a to je samo drugo ime za sjedište u punom značenju tog pojma – koje je za slobodnog čovjeka jedino Božije i koje obuhvata nebesa i Zemlju, opredmećeno sjedište islama, poistovjećeno sa svojom ideologijskom elitom, postaje trajno. Njemu kao takvom svi bi ljudi, u toj ideologijskoj konstrukciji, trebali biti potčinjeni.

Takva ideologijska elita poistovjećuje sebe s povijesnom teleologijom, te se nudi kao konačni tumač razloga i svrhe sveg stvaranja.[17] Da bi takvo tumačenje bilo i sprovodivo, "trajno sjedište islama" se poistovjećuje sa sjedištem jednog vjerskog prvaka. Iako je jasno da islam ne može ni sjediti niti stajati, te da to može samo čovjek ili dresirana životinja, njemu se dodjeljuju sjedište i prijestolje.

U toj karikaturi mišljenja nisu na prvi mah vidljivi razlozi za intelektualnu zabrinutost. Ali upravo takvo postuliranje svjetskog okvira bosanskih muslimana je ono zašto su zabrinuti najvažniji činitelji međunarodnog poretka i zašto su ravnodušni pred patnjama i stradanjima tog naroda. O tome da ta karikatura nije samo neuka izmišljotina, već da je zbilja koje se svi trebaju bojati, govore svi protivnici bosanskog jedinstva.

Pretvaranje sakralnog pojma "islam" u utjelovljenje simbola preko kojeg se ozbiljuje homogeniziranje traumatiziranog naroda onemogućuje misaono razlučenje užasne tragedije tog kolektiva. Tako se zbilja uvodi u *camera obscura*, pa su fantazije nametnute zbilji, laž istini, nasilje pravdi te groteska poretku. Dok pojedinci i skupine gorljivo brane islam, uz njih i pored njih ostaje i traje njihova potpuna gluhoća za psihološku, kulturnu i političku razorenost cijelog naroda.

---

[17] O odnosu fundamentalizma kao modrene ideologije i tradicijske intelektualnosti u bosanskim klerikalnim tumačenjima vidjeti više u: Rusmir Mahmutćehajić, "Fundamentalism versus Traditional Intellectuality", *Sophia*, 12/1 (2006): 33–54.

Patnje koje obuhvataju zapuštenu djecu i nezbrinute starce, ustrajno skrnavljenje grobova, nepostojanje svijesti o razaranju prirodnog i kulturnog naslijeđa te manjak moralne odlučnosti – kao da se uopće ne tiču tih "branitelja". Na teoretski okvir te zbilje može ukazati i sljedeći zaključak antropologinje Mary Douglas:

> Ako vrijedi teorija kompenzacije, trebalo bi da one mase koje trpe to što ih neki objekti kontroliraju, u uzvratu na to, traže da se učinkovitije razlučuju. Ali umjesto tog, one hrle da usvoje simbole nerazlučivanja, te da tako naglase onaj uvjet od kojeg trpe. To je onaj opasni uzvrat u simboličnome iskustvu kojeg bismo trebali biti svjesni. Čovjek koji je podignut traži simbole svog visokog položaja. A onaj koji je ponižen traži simbole poniženja.[18]

Šesta provalija

Paradržavne svijesti i ustanove, na jednoj, i uključenje u međunarodni politički poredak, na drugoj strani

Konstruiranje jednog sadržaja bosanske cjeline kao izdvojenog i sebi dovoljnog je način razaranja tog društva i njegove države. Najopasniji oblik muslimanskog antimuslimanstva je ideologijsko postuliranje bosanske države kao mehaničkog zbira triju ili više etnonacionalnih identiteta. Unutar takvog postuliranja promiče se pseudoplemenska svijest u kojoj su pojedinci potčinjeni svojim poglavicama kao utjelovljenju neke sakralne vrijednosti. To je način koji je primjenjivan kroz prethodna dva stoljeća u pothvatu poricanja, razaranja i dijeljenja Bosne.

U taj pothvat uključuju se svjesno i nesvjesno, te direktno i indirektno i brojni muslimani. Među posljednjim pokušajima da se tom pothvatu razaranja Bosne dodijeli i neki teoretski okvir je formuliranje takozvanog "konsocijalnog" rješenja koje nije ništa do svođenje religijskih različitosti i kulturnih iskustava u okviru njih u matricu modernih etnonacionalnih ideologija.

Koliko god da su dijelile bosansko društvo, njegove religijske razlike ga nikada nisu i dokrajčile. U oba ta sadržaja bosanskog trajanja – i društvenoj cjelovitosti i religijskim razlikama – ostaju moćni potencijali za harmoničnu graditeljsku budućnost i kompatibilnost s međunarodnim poretkom. Razviđanje tih potencijala pretpostavlja shvatanje odnosa paradržavnog i državnog djelovanja.

U potrebi za izdvojenošću iz cjeline brojna su djelovanja među Bošnjacima koja je opravdano odrediti i nazvati paradržavnim. Da bi ta teza bila razvijena i dokazana, valjalo bi poći od nekoliko bitnih određenja države. "Riječ 'država' može biti korištena da označi neki historijski entitet ili filozofsku ideju, perenijalni oblik ljudske zajednice ili naročitu modernu pojavu. Ta različita značenja nisu nužno proturječna, ali moraju biti pažljivo razlučena."[19]

---

[18] Mary Douglas, *Natural Symbols: Explorations in Cosmology*, London: Rutledge, 1996., 153.

[19] David Miller, Janet Coleman, William Connolly i Alan Ryan, ur., *The Blackwell Encyclopedia of Political Thought*, Oxford: Blackwell Publishing, 1991., 503.

Bosanska država, s njenim današnjim imenom Bosna i Hercegovina i ustavnim ustrojstvom, određena je međunarodnim mirovnim ugovorom. Time je ona postavljena u okvir evropske geopolitike, što znači da su promjene unutar nje usmjerene prema uključenju u Evropsku uniju i NATO. Takvo uključenje ima zagovornike i protivnike. I jedni i drugi su podijeljeni ovisno o svojim očekivanjima od tog procesa: Da li on snaži ili slabi njihova shvatanja bosanske države?

Bosanska država je, kako su to pokazale i uključenosti Srbije i Hrvatske u posljednji rat protiv nje, dugo smatrana zaprekom ozbiljenja zamisli o velikoj Srbiji i velikoj Hrvatskoj. Neosporiva legitimnost uobličavanja Srbije i Hrvatske, kao nacionalnih država Srba i Hrvata, jednostavno je iskorištena u predstavljanjima Bosne kao neriješenog srpskog i hrvatskog nacionalnog pitanja.[20]

Da bi za to pitanje bio nađen i odgovor, nužno je odrediti bosanske muslimane kao anomaliju u geopolitičkoj cjelini i zapreku njenom evropskom konsolidiranju. Tako nastaje široki spektar gledanja na bosansku državu. U njima su prepoznatljivi sadržaji imperijalnih svijesti totalitarnog naslijeđa i etnonacionalnih programa, naspram kojih nejaka građanska akademska elita nudi i liberalna iskustva najrazvijenijih zapadnih zemalja.

U razmatranja o bosanskoj državi u svim njenim mogućim oblicima opravdano je uvesti pitanja: Da li se njome ozbiljuje pravni poredak društva; je li taj poredak pravedan; i jesu li odnosi sa susjedima i svim drugim činiteljima međunarodnog poretka u skladu s potrebama i ciljevima bosanske političke zajednice? Gledajući s tog stanovišta, država nije samo nužnost nametnuta čovjeku, oblik djelovanja u koji se on može i mora uključiti, već je i trajno pitanje o pravu. Ona uključuje borbu za uspostavljanje ne samo poretka umjesto anarhije, već i poretka koji je doista vjerodostojan i pravedan, kao drukčiji od izopačenog, lažnog i despotskog.

Među presudno važnim iskustvima devetnaestoga i dvadesetoga stoljeća su i dva posve oprečna, iako oba *de facto* evropska. Prvo je razlučenje države i civilnog društva. Naspram tog je totalitarna država u kojoj je civilno društvo kao pozornica spontanog susretanja pojedinaca i skupina posve apsorbirano u nju. Takva država je posve potčinjena jednoj stranci koja je uobličena kao svođenje religijskih kategorija u političku teleologiju. Paternalističko liderstvo takve stranke je u nužnome sukobu s tradicijskim religijskim ustrojstvima. Oni mogu djelovati jedino u hijerarhijskim odnosima ili u nerazrješivim sukobima, kako je to vidljivo i iz najnovijih bosanskih iskustava.

Iz iskustava imperijalnih naslijeđa, te modernih fundamentalističkih redukcionizama, nepovredivost pojedinačnog jastva i njegova odgovornost za sebe i svijet je gotovo posve potisnuta na račun kolektivizma koji je artikuliran izvan razumskog

[20] O tome vidjeti više u: Veselin Đuretić, "Političke ideologije XX veka i srpsko etničko biće", u: Milan Duškov i Radovan Samardžić, ur., *Srbi u evropskoj civilizaciji*, Beograd: Balkanološki institut SANU, 1993., 65.

raspravljanja i prepoznatljive etičke odgovornosti njegovih zagovornika. Zato se tradicijskom naslijeđu moderni liberalni individualizam, kao ključna pretpostavka shvatanja i snaženja civilnog društva, čini stranim.

Čini se stranim, jer u javnome prostoru nema potrebnih razgovora kojima bi na odgovarajući način bilo pokazano da su izvorna nepovredivost čovjekovog jastva i njegov dug prema sebi, Gospodu, drugim ljudima i svemu što je u svijetu – najvažniji doktrinarni sadržaj svakog tradicijskog učenja, te da je autoritarna vlast koja se poziva na svete pologe tradicijskog naslijeđa *de facto* i *de iure* poganska. Uloga svakog društvenog organiziranja je u službi te nepovredivosti pojedinca i njegove otvorenosti za ozbiljenje u odnosu sa sobom, Gospodom i cijelim svijetom.

U radikalnome liberalizmu one vrste kakav je postigao značajnu popularnost na Zapadu u posljednjim desetljećima nastoji se suprotstaviti država kao utjelovljenje prisile, na jednoj, i društvo kao utjelovljenje slobodne i spontane razmjene pojedinaca, na drugoj strani, te potom dokazati da bi državno područje djelovanja trebalo svesti na najmanju moguću mjeru.

Država kao univerzalna historijska pojava i država kao filozofska zamisao zahtijevaju da im se dodaju razmatranja države kao izričito moderne pojave. Međutim, osporavanje da je država isključivo moderna pojava ne počiva samo na etimologiji. Ono je početno osnovano na zamisli da država nastaje u isto vrijeme kao i zamisao suverenosti; te da država mora raspolagati javnom službom ili osobom obdarenom neupitnim pravom i moći da odlučuje o rješavanju krajnjih slučajeva.

U tome smislu, država mora biti samoodređujuće tijelo. Ne može biti ni hlabavi konglomerat niti kompozitna struktura koju u zajednici održava neka prešutna ili otvorena trgovina između dijelova, pa se, u nekim okolnostima, može i raspasti. Kada te okolnosti prijete njenom opstanku, država ne može ovisiti o odlučivanju nekih drugih tijela.

Uzme li se bosanska država kao filozofski koncept, što znači kao okvir u kojem se pojedinci i kolektivi kojim oni pripadaju mogu slobodno razvijati, zamisao o suverenosti kao bitnome sadržaju određenja države kao historijske pojave ima i faktičku i simboličku važnost za postizanje tog cilja. Gledano iz sadašnjeg stanja bosanske države, očito je da nedostajanje jasnog političkog mišljenja o odnosu bosanskih muslimana i bosanske države u brojnim sadržajima priječi njeno konsolidiranje.

Istovremeno s idejom suverenosti – a djelomično u opoziciji njoj – izrasla je još jedna ideja koja, može se reći, određuje državu kao modernu pojavu, naime ideja da o obliku vladavine u političkom tijelu zakonito odlučuje i da ga konstruira narod ili nacija kao jedan entitet. Ta ideja dodatno je izvedena u Francuskoj i Američkoj revoluciji, što je uspostavilo predstavničku narav javnih ustanova te razvilo i shvatanje da je jedan od glavnih ciljeva takvih institucija da osigura prava pojedinih građana. Država kao moderna pojava može biti definirana kao institucionalno

predstavljanje narodne volje, što joj omogućuje da djeluje efektivno i u normalnim i u ekstremnim situacijama, da bi osigurala odbranu i dobrobit cjeline i prava dijelova – zajedno s tom aktivnošću.

Ideja države kao naročito moderne pojave nije nužno u suprotnosti s dva druga shvatanja države koja su razvijena ranije. Oni koji koriste tu riječ u ograničenom značenju "modernog političkog tijela" ipak moraju koristiti neki opći pojam da bi prenijeli ranije oblike, te rijetko mogu poreći da, koliko god bila duboka promjena izvedena doktrinom suverenosti, cijeli kontinuitet nije prekinut. Država kao univerzalna pojava, država kao moderna pojava i država kao filozofska ideja su nadopunjujuće konceptualizacije temeljnih sadržaja ljudskog postojanja.

Sedma provalija

Kukavičluk pred društvenom atrofijom, na jednoj, i vizionarsko konstruiranje privlačne i uvjerljive slike budućnosti, na drugoj strani

Budući da je većina oblika društvenog ponašanja bosanskih muslimana djelovanje iz straha, što znači na osnovi neznanja o ontotopološkim pitanjima njihovog postojanja: U kakvome smo stanju sada, kako smo u njeg došli i kamo iz njeg možemo otići? – pitanju bosanske države trebalo bi se, prije svega, obraćati kao filozofskoj zamisli i perenijalnom obliku ljudske zajednice, te potom potražiti u njenom historijskom identitetu sadržaje za i protiv njenih razloga i svrhe.

Današnje stanje u bosanskoj državi je nenormalno. To su društvo, kultura, politika i ekonomija koji su u brojnim svojim sadržajima pod pritiskom dugog trajanja. A to je proizvelo brojne nenormalnosti. U bosanskim muslimanima se nastoje otkriti glavni razlozi tih nenormalnosti. Umjesto da se ta okrivljavanja njih za stanje bosanske države razmotre s odgovornošću prema vlastitom opstanku, bosanski muslimani djeluju u velikoj mjeri u skladu s tim za što ih okrivljuju, te tako pomažu svima koji su svjesno ili nesvjesno protiv normaliziranja bosanske države.

Ako ključni činitelji međunarodnog poretka slute ili pronalaze razloge za sumnju o kompatibilnosti bosanske države u međunarodnom poretku zato što su njen dio i bosanski muslimani, onda je na svim pojedincima unutar tog naroda i moralna i intelektualna obveza da se s najvećom ozbiljnošću bave tom sumnjom, te da otklone sve razloge na kojima se ona osniva.

Takva reforma svijesti pretpostavlja odbijanje svake saradnje i podrške koja dovodi u sumnju graditeljski odnos bosanskih muslimana prema svojoj budućnosti u evropskom i svjetskom političkom poretku te s njime povezanom arhitekturom mira i sigurnosti. Bosanski muslimani ne smiju biti ničiji epigoni do svome dobru, što znači da moraju osvijestiti odgovornost prema sebi u državi koja na jednak način pripada svima u njoj.

Unutarnja razlučenja među bosanskim muslimanima uglavnom su posljedica nerazriješenih trauma. Preovlađujuća retorika u njihovom javnom prostoru je

junačka, hvalisava i razmetljiva, što je iskaz kukavičluka, oholosti i oskudice. U tome su razlozi nespremnosti za pokretanje, održavanje i razvijanje razgovora kao načina mijenjanja svijesti i djelovanja u kojem sve podliježe graditeljskome preispitivanju.

Onima koji kažu da ne postoji ur-Bosna, valjalo bi odgovoriti da nijedan historijski entitet nije moguće razumjeti u njegovome trajanju bez otkrivanja njegovog perenijalnog sadržaja. Čini se da povici o nepostojanju ur-Bosne ciljaju na prisutnost bosanskih muslimana kao diskontinuiteta i anomalije u nekoj od ideologijskih imaginacija historije.

Tako artikulirana zamisao o diskontinuitetu i anomaliji je antibosanska i antimuslimanska. Ona je potka gotovo svih historiografskih konstrukcija. Ali nema nacionalne ideologije koja ne konstruira svoju historiju, pa je neosporivo da te konstrukcije mogu biti i primjenjivanje i korištene u okviru pothvata ponižavanja, progonjenja i uništavanja drugih i drukčijih.

Bauk historijske krivice je vladajući sadržaj nacionalnih ideologija na koje se oslanjaju nacionalne elite. One su saglasne u svome antimuslimanstvu. Nema uvjerljivih odgovora na ulogu takvih historiografija u pokretanju i vršenju genocidnih pohoda protiv bosanskih muslimana. Neznanje o odgovoru i suprotstavljanju postaje strah, pa su brojni oblici pristajanja uz zločince i djelovanja iz mržnje prema sebi samom.[21]

Ako se shvati kao filozofska ideja, bosanska država ima neosporiv etički i politički sadržaj – usklađivanje različitih religijskih i nereligijskih pripadanja u državnoj cjelini. Nikada nije bilo bosanskog trajanja u kojem ta ideja nije bila ključno određenje pojedinačnih i kolektivnih identiteta. U njoj i s njome zbivala su se najmučnija razdoblja, ali samo je ona mogla osigurati trajanje svim sudionicima bosanskog jedinstva. Odustajanje od države znači gubljenje orijentacije i pojedinca i kolektiva te zemlje. Okretanje njoj znači otkrivanje perenijalnih sadržaja čovječanstva u njegovome nastojanju da ozbilji politički poredak kojim bi bila zapriječena razaranja i uništenja čovjeka i svijeta.

Nijedan bosanski čovjek nema i ne može imati vrjedniju riznicu mudrosti od te koja mu je sudbinski dodijeljena kao njegov susjed. Društvo i država u kojim žive su mali i krhki. Oni su takvi u svijetu u kojem razdaljine postaju sve manje. Ako ih to potiče potrebi za nečim boljim i ljepšim, onda ga ne mogu naći nigdje do u širećim prostranstvima svojih pojedinačnosti. Danas nema zajednice koju bi određivala samo jedna tradicija. Svijet je sve tješnje mjesto za uspostavljanje mira. Potrebno mu je proširenje u prostranstva pojedinačnih shvatanja i uvjerenja.

Za takvo promicanje uzajamnosti pojedinačnog jastva sa svim drugim ljudima i cijelim svijetom potrebno je barem dvoje – ozbiljno prihvatanje jednakosti ljudi

[21] Takvo djelovanje poznato je u historiji stradanja Jevreja kao "self-hating Jews". Vidjeti: Joseph Telushkin, *Jewish Literacy: The Most Important Things to Know about the Jewish Religion, Its People and Its History*, New York: Harper Collins, 2011., 519–521.

u njihovom izvornom dostojanstvu i oslobođenje od nesvjesnog poistovjećivanja strane drugosti s manjom vrijednošću u usporedbi s vlastitom. Obraćajući se tim pojedincima spremnim da u krvavome i bolnom iskustvu dvadesetoga stoljeća vide najavu novog doba, a ne samo samrtne hropce cijeloga svijeta, Huston Smith piše:

> Nužni su oni koji poštuju rad za mir, mir uspostavljen ne na crkvenim ili političkim hegemonijama, već na razumijevanju i međusobnoj brizi. Jer to razumijevanje, barem u područjima koja su toliko plemenita koliko i velika vjerovanja čovječanstva, donosi poštovanje; a poštovanje priprema put za višu moć, ljubav – jedinu moć koja može ugasiti vatre straha, sumnje i predrasuda, te dati sredstva kojim bi ljudi ove male ali dragocjene zemlje mogli postati jedan za sve.[22]

UPON BOSNIAC ISSUE

Rusmir Mahmutćehajić

Summary

The central issue in Serbian and Croatian ethno national programmes is Bosnian issue. It is possible to talk about phenomenological spectrum of answering on it from these two sides. Just after the First World War, Bosnia, as political subjectivity, has gone in the new state construction. Its territorial and demographic division was continued, and its social and cultural contents were disputed and devastated. During the Second World War it is re-formulated as political subject of Yugoslav communist's federation. And after that, Bosnia remains unprotected from devastating impacts of its neighbours. As it so, the right proof for that reflects in the last war against it. By this war it is produced current Bosnian state order. Therefore, the order includes almost all effects of the anti-Bosnian war, as well as numerous other consequences of long-lasting anti-Bosnian projects. Bosniacs ethno national subjectivity is at the core of Bosnian issue. It seems that it is the biggest obstacle of final solution „Serbo-Croatian issue" in the view of mentioned ethno national projects. Bosniacs answers on Bosnian issue are also possible to show in a wide phenomenological spectrum. Accusing the Serbian and Croatian contents of hostility towards Bosnia and Herzegovina and Bosniacs prevail in them. Almost there is not Bosniacs reviews of the state inside the ethno national collective, and its responsibility and culprit. This paper deals with seven forms of social, political and cultural division inside the Bosniacs social and psychological archipelago.

Key words: Bosniac issue, Bosnia

[22] Huston Smith, *The World's Religions*, 390.

UDK 321.7: 061.2 (497.6)

Count on us, thirty years later

Bosnian multiculturalism with European taste: youth actions and initiative for coexistence and multicultural dialog in BiH

Nena Močnik
Berlin, Njemačka

Računajte na nas, trideset godina kasnije
Bosanski multikulturalizam s okusom Evrope: akcije mladih i inicijativa za koegzistenciju i multikulturalni dijalog u Bosni iHercegovini

Nakon pada jugoslavenskog multikulturalizma, okončanog za vrijeme ratova u 1990-tim, Bosna i Hercegovina je ponovo uspostavila ravnotežu između tri velike etničke enklave. U vremenu njenog približavanja Evropskoj uniji, mladi Bosanci se organiziraju u različite nevladine organizacije, koje se finansiraju i logistički vode kroz programe Evropske unije. U ovom članku analiziram specifične karakteristike bosanskog multikulturalizma u svjetlu ranijih incidenata, kombinirajući ih sa programima Evropske unije koji ih ohrabruju i implementiraju nove oblike i ishode tzv. evropskog multikulturalizma. To se većinom dodjeljuje različitim nevladinim organizacijama a fokus je na tri organizacije: Telex (Tuzla), CreActiv (Banja Luka) i Dosta! (Mostar).

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, multikulturalizam, nevladine organizacije, Evropska unija, mladi.

It is impossible to be optimistic in this country.
However, it means, we must hope.
(Desmond Tutu)

Introduction

An activist from Banja Luka, working mostly on projects for multicultural dialog, summarizes all my questions about multiculturalism to only one thought: »Since the war has ended, I do not mind about *my own* religion,

my own culture, *my own* state, but I do mind about our better future.«(NGO Cre-Active, Banja Luka 2010).Thirty years later the history repeats itself. Ideology of cultural homogenization has been declined, pluralism is trendy again. For European Union, Bosnia and Herzegovina is a very peculiar phenomenon: a country, living and coincidently denying its multicultural every day, practicing domesticated European mistake of cultural distance, with strong internal struggles and at the same time, without any noticeable problems with Asians or Africans, with all those from the distant cultures. When in Bosnia ethnical cleansing was in the peak of its mission, ideologist of European Union have been already preparing the programs of institutionalized, funded and organized interethnic mobility, especially among young power. At the time of war in Bosnia, the institutionalized global celebration of cultural difference has been strongly settled on the European ground floor. Consequently, the main Bosnia's homework today, given by EU, is peace building and maintenance of harmony. How paradoxically it is, may be seen from the short overview through the great part of Bosnian history, where this two points were something very »Bosnian«, very authentic until 1990.

Since that fatal year, long and prime Bosnian multicultural file has been intensively erased; at least the youngest part of it, brotherhood and unity, which is definitely still alive and distributed through nostalgia also to the generations born in 80s and younger. These generations are nowadays, in their twenties, most active part of civil society, but they try to avoid the old experiences and tails of local multicultural legacy due to mostly negative and with war connected connotations.

In this article I am focusing on multicultural action, especially those inside of the European multiculturalism, which is usually implemented by EU into different non-governmental organizations or youth centers. Bosnia has more than one hundred of such centers, but I am paying my attention just on three of them: NGO Dosta! (Mostar), NGO CreActiv (Banja Luka) and NGO Telex (Tuzla). Emailing with the representatives from all of them was both bitter and sweet, with thoughts of historyloses and future challenges. Multiculturalism in the history of Bosnia has been mostly described as the failed attempt or even experience, but all of my respondents are – with the moment of desperation – optimistic about Bosnian multicultural future and have positive expectations of Bosnian membership in European Union as well.

Due to the specific form of the contemporary Bosnian multiculturalism, it cannot be explained in the frames of usual multicultural theories. Instead, I distinguish between American and European type of multiculturalism. Later on, »European multiculturalism« is understood as a specific action and initiative inside of NGOs, which benefit funding and organizational skills, offered by institutions and programs of European Union. In that context, Bosnian multiculturalism must be seen as an important step in the process of approaching the EU.

In the chapter »Bosnian pot«, I precise the specifics of Bosnian multiculturalism and stir them with similarities or/and differences with European one. At the very end

of the article, I expose the important point of it, i.e. potentials of youth activism and initiatives, their promotion of the multicultural dialog and harmony and to youth's strong desire, said by Djorde Balasevic and his legendary song, that people would start to *count on them*, because in their hands is the *destiny of the their future*.

Multicultural laboratories

Political, media discourse and the new vocabulary of international organizations has abused multiculturalism in the greatest dimension. Large quantity of definitions has been supplemented by never-ending everyday experiences. Definitions and experiences are not just determinable; they are labeled also by the particular territories and even cultures. On the following pages I am going to skip the wider and general theories about multiculturalism, its definitions and critics. In my focus is only »European« kind of it, characteristics which make multiculturalism on our territory »European« and especially multiculturalism as it is understood and distributed inside of European Union definitions. As mentioned in the previous chapter, from my point of view, while discussing Bosnian multiculturalism, that kind of definition and distinction between American and European type is one of the most important. Paradoxically, Bosnia has more to do with American multiculturalism as it may be expected. Let us see the arguments.

Due to the long term of racial discrimination, multiculturalism in United States of America has functioned as institutionalized apology to all members of that supranational community. Community defines itself as one, American, where white race is the prevailing and dominating one. Anyway, the whole nation consists of other races as well. In Europe, on the contrary, multiculturalism is primarily idea, implemented *because of* and *for* the non-members of the prime community. It is supposed to manage the relationship between the so called original, »indigenous« nation on the one side and immigrants and autochthonous ethnical minorities on the other.Nation consists of one prevailing, hegemonic, ethnical group and associated minorities. Said with the case, in France co-exists majority with French origins and usually of catholic religion and minority of African, Arabic, east-European roots. On the other side, in North Dakota live Americans, percent of them with south-American, percent with Irish, percent with African origins and so on. This may be also the reason, why co-existence with Muslim people in Europe has never became to life in such way as in USA.

> European multiculturalism addresses external groups and it is the reason why nothing but passive tolerance (dictated by liberalistic logic) is possible. In United States, on the contrary, an active, adapting multiculturalism is in practice (Joppke in Lukes, 2002, 17).

In spite of its programs, where European Union promote unlimited multicultural mixing, the mode of multiculturalism, where intercultural difference is tolerated without any doubts - it is even a value, where the unity and equality of all citizens are glorified in the name of liberalism – it is hard to deny the praxis side of the coin,

where multiculturalism usually means domination of one specific ethnical group. All other diversity is domesticated and formed by the prevailing ethnicity's codes and besides, it is harnessed to one dominant socio-political order and economy (McAllister in Magil and Brandon 2010, 1). Europe has been multicultural since ever, but its self-cleansing in the time of nation states forming has changed its primary multicultural structure. Therefore, violent ethnic cleansing in the Balkans in 1990 was just the very peak of similar interventions all around the Europe. The continent with nice multicultural mix has been transformed into the mosaic of parallel coexisting cultures. It is why nowadays multicultural politics focus mostly on balancing of the prevailing nations and immigrants. Not to be suspicious, but sometimes all colorful visualization, celebration of diversity and encouragement of cultural authenticity, appears like regret for historical sins. Kern (2010) understands the term »western« as very negative. He emphasizes that contemporary multiculturalism promotes orientalism and romanticizes differences (especially through the usage of ethno cuisine, ethno fashion and religious rituals) and that immigrants are encouraged to preserve and renovate their local cultures. It is not the same in USA where the sacredness of one, common community, American flag and patriotism, right hand put on the heart side of the breast and American anthem fade the competitive »cultural fetishisms« (Simensen 2006). Here subcultural feelings in the widest meaning shall be practice in the privacy; in public, loyalty to »America« must be shown in the everyday patriotic diction, already mentioned sacredness of the flag and other national symbols, which are in contemporary Europe controversial or even ridiculous.

Usage of European-American distinction between different implementations of multiculturalism might be unusual and is rarely given as reference. Researchers prefer to use Heywood's categorization between conservative/corporative, liberal, critical, cosmopolitan and pluralistic multiculturalism. But for the specific case of Bosnia and Herzegovina it offerssome effective explanations.The main aim of Bosnian multiculturalism is pretty similar to the American one. The real challenge for the Bosnia did not start after the WW2, when the greatest immigration wave started. Multiculturalism and the balance between different ethnics have been always presented in the region. Therefore, the main challenge is not the balance between the indigenous people and the immigrants, but a balance between three groups of indigenous people. »Bosnia is the greatest European multicultural laboratory« says one of young activist (NVO Dosta, Mostar 2010). However, I will give a word to the Bosnianmulticulturalism in the next chapter and would at this point rather give some argumentation on comparison between American and Bosnian type of it. Bosnia is not ideal European type of multicultural society, because there is no prevailing group; three sub-groups build up one common state. Multiculturalism was firstly understood as such: different cultures as complex, dynamic and coherent entities, every single one with its own identity, but living on the one united territory. Because of the European principle of nation states, is that kind of multiculturalism in praxis just in USA and in some European countries. As in USA, in Bosnia the biggest challenge is unity in one

supra-identity, called Bosnian. The aim is integration of those who are already members, integration of existing population and not that ones, who are »new« for society, who are still in the process of becoming members. Due to presupposed ethnic equality, balancing between them becomes active and continuous process. Formation of local identity and its adaptation to the supra-Bosnian-identity is again and again uncompleted. »In multicultural society, there is no one official culture« states one activist (NGO CreActive, Banja Luka), »all culture must be equal and of the same importance.« On the contrary in the countries of European Union, there is usually one *official* culture, which directs integration of the *unofficial* ones. In fact, three official cultures in Bosnia are in the European region very unusual; similar political orders were in Europe more or less erased during the processes of nationalization. However, Bosnia cannot be compared with American »melting pot«; wars in 90s drove it to the same order as it can be found across the Europe: single parts of it were ethnically cleaned and nowadays they are totally separated, although the one common country links them into the one entity.

Documentation of European Union defines multiculturalism, philosophy, politic and ideology of equal relationships between cultures as a principle of respecting all the cultural differences between EU members and stimulating intercultural cooperation between them and the Third world, acknowledging of cultural history and preserving the cultural heritage (Butigan 2004a, Kymlicka in Muhić 2004). However, European multicultural ideologies and their implementation to the Western Balkans must be primarily seen as a part of European Union approaching process. Although they were created and established for immigrants' regulations, i.e. inculturalization and re-socialization of immigrants (Lukšič-Hacin 1999), in the ex-Yugoslav region they were primarilysupposedto be used for the perpetual stability and harmony among different, existent ethnic groups, living there from the very beginning. Paradoxically, the politics focus on the balance, which was part of local people's life and was quickly destroyed in 1990. This one period labeledthe entire region with the myths of cruelty, primitivism and violence. Unfortunately it strongly disables faster approaching to the European Union.

Bosnian (multicultural) pot

Due to the wars in 90s many authors write about Bosnia as a conflict and ethnically complex region. Except these few years, this country and Balkan in general has variety of multicultural experiences.In the note no.9, where the exact percentage of the particular ethnic group is written and compared with the religious membership, equivalent proportion might be clearly shown. Namely, the percentage of ethnical Serbs is pretty same to the percentage of those, who proclaim themselves as members of Orthodox Church. Similar pattern is repeated with Croats/Catholics and Bosniaks/Muslims. Personal identifying on the base of religion and not ethnic group is ancient Balkan's tradition. Especially in the period of nation formation, religion has become »marker of national identity (…). It has become *the national religion*.«

(Mazower 2008, 85).The elemental ethnic structure has been formed centuries ago, states Mazower: »Balkan was too mountainous, too fragile and fragmented for unsophisticated religious and language uniformity« (Mazower 2008, 53-54). Nationhood as understood in the western parts of Europe is consequently for the Balkan region extremely unusual. »In the Balkan region, your origins and language do not matter at all. Your nationhood is determined by your Church«(Fraser inJezernik 1998, 179). Therefore, national/political consciousness has not been developed till the last Balkan wars (Rittih inJezernik 1998, 182).

»Indifference toward nationalistic categories" (Mazower, 2008, 52) is shown through the identification by religion. The concept of modern ethnic politics in the Balkan is relatively new, regardless of historical variety of different languages, ethnics and religious before the Slavs populated the region.

Bosnian ethnical triangle is a strong bone for Bosnians themselves as well. »Total hazy mess even for the citizens of Bosnia« says my respondent from NGO Telex, Tuzla.

> In Bosnia, personal identity means everything. If you criticize your own culture, it would be understand as stealing it. But among so many identities, living in this country, it is really hard to develop one constructive communication and intercultural dialog (ibid).

Non-governmental organizations organize numerous of seminars, trainings, educations, all to encourage youth generation in activism, pacifism and rising of harmony. Kymlicka (2003, 163) writes about interreligious seminars, organized mostly for Orthodox Serbians and Muslim Bosniaks, aiming to acknowledge the consciousness about deep religion feelings and consequently encouraging mutual respect.Likewise European multicultural projects, these seminars do not notice greater short-term effects and results: »Two or three seminars are not enough to ensure any observable »understanding« of something as complex as Islam and Christianity. Besides, »understanding« is not yet guarantee for respecting« (Kymlicka, ibid). Kymlicka takes religion to explain the importance to *comprehend* the coexistence of several religious groups in one place, but his theory might be implemented to the wider, cultural context as well. In his opinion, state in contemporary society does not belong to any religion, it must be secularized; therefore, people do not need to understand every single characteristic in other religions. What is important is the fact that these different groups *are* in (co) existence. Kymlicka divests power and importance only to the content and assigns them to the consciousness, that *difference is present*, it exists. Same theory could be developed for the culture although it would be kind of utopia in contemporary and already domesticated European way of multiculturalism. Paraphrasing Kymlicka, state should be the place of cultures in plural. What is utopian here is the European reality, where states are places of one, numerically superior nation and even more and it usually means the belonging religion as well. Bosnia and Herzegovina is on the other hand the country of three ethnic groups; it does not have one prevailing, dominating group, although Bosniaks are

numerically seen the strongest group.Formally, Bosnia is leaded by two autonomous and independent entities, Republic of Srpska and Federation of Bosnia and Herzegovina. The special status after Dayton agreement has gained the district of Brčko, which includes both of two entities. Nevertheless, the district is self-governing and has one centralistic, multiethnic and democratic political leadership and independent jurisdiction. Brčko is additional multicultural circle inside of the multicultural state of Bosnia and Herzegovina. And paradoxically is that Brčko and Bosnia in general are the plain case how multiculturalism functions in the whole Europe. States promote cultural pluralism, based on the ideology of unlimited equality, but in the praxis, rigorous cultural borders are preserved. Thus, there is no one continuous *multi-culture,* where individual cultures are mixed. From that point of view, Brčko is rather more multicultural then Paris. Here you may find Africans, Arabs and Asians. But all of them live in hardly separated districts with their own Arab barber shop, their own cheap calls to Africa, their own cancers and shrimps, imported from China and so on. In that manner Brčko maintains its three communities, under one common administration and political leader ship, but each of them with its own writing, with its own church. One of my respondents has described Brčko's multiculturalism with the case of beer drinking: there are bars, where you can drink Lav and there are those, where you drink Ožujsko.

Donald Shriver is convinced about negative aspects of Dayton agreement; especially the part which covers the sovereignty of Brčko and Republic of Srpska, the formal regulation and separation of these two regions, what in his opinion rather intensify the cultural distance than reduce it. »Centuries ago« he states,

> every child grew up surrounded by the church's ringing and imam's singing at the same time. Nowadays this harmony might seem idyllic, but it proves, that coexistence between different religions is possible (Shriver 2001, 51).

After the happenings in 90s, such harmony probably appears utopic. Many articles and pessimistic contributions on contemporary Bosnian multiculturalism in connection with the violent past make this harmony even less possible. Shriver drops a hint about potential future in the country and however Bosnia has all chances to gain it.As long as European Union and its leaders present themselves as multicultural ideal – with creating, defining and legalizing the patterns of it – and at the same time in the praxis the best multicultural case are culturally distant cohabitation, Bosnia and Herzegovina does not follow the very bad plan and is doing pretty well.

Ne spominjem prošlost, ni bitke daleke,
jer rođen sam te kposle njih
(Djorde Balašević, Računajte na nas)
Count on us!

While being imprisoned, Gavrilo Princip said to his psychiatrist: »Our society in general wants national liberation, but there is a big difference how elderly and how youth would like to reach it. Elderly wants a legal separation from Austro-

Hungarian, but we the youth does not believe that there is the option to do it in this way« (v Moller 1968, 248). Recently, the rap singer from Srebrenica has sung very similar about the dusky Bosnian present, which in his opinion will last until older generations, wrapped in traumas of 90s, do not change their pre- and war thoughts. Respondent from Tuzla (NGO Telex, 2010) notices more positive aspects toward multiculturalism coming from youth than older generations. Youth sees it as the most important Bosnian challenge, as most important Bosnian aim if they want to ensure peace, as something what is already in existence and has to be maintained or/and as characteristic that makes this country special. Since they do not find support on the national level, they are active inside of the EU programs, which include also countries from former Yugoslavia and non-EU-members. The most popular is *Youth in Action Program*, encouraging especially tolerance among youth and intercultural dialog. Its priority task is respect to intercultural differences and according to its forecast; it could be learned by regulated, continuous and precisely prepared plan (European commission 2010, 5-6).

> On the development level and project achievement it means the empowered consciousness about the multicultural reality. Project must encourage youth about different values. Youth shall be persuaded to invest into the multicultural extensiveness in every part of their life and shall be educated for respective and sensible dealing with different standpoints, which may lead to inequality and discrimination (ibid).

The case of such project would be for instance regional meeting of the youth from the ex-Yugoslavia, organized by Serbian non-governmental organization *Laboratorijdobrihvibracij* (Laboratory of good vibrations) last year. According to the axioms of European Union, it aimed to the intercultural, *inter-Europe* youth cooperation. Although the new, European multiculturalism prevailed, states Marija Jelić, the leader of the project and organization, it was primarily meant just for the countries of former Yugoslavia and consequently had an interesting post-Yugoslav, brotherhood and unity taste. Mostly all countries are in the phase of EU approaching and distribution of such multiculturalism is just one step toward it. The organization lead by Jelić is just one in the region, which focuses on EU projects distributing new multicultural ideology. In Bosnia and Herzegovina, non-governmental organizations as organized civil initiative are the most powerful missioners of new multicultural politics and new peaceful Bosnian future. Till the end of January 2011 there were more than 130 non-governmental organizations and 50 individual, registered inside of the Omladinskamreža, where the projects of democracy, anti-corruption, active citizenship and most of all – *internal multiculturalism*are performed.

> We try to educate pupils in local schools. We try to educate them about their culture, religion and ethics, about the importance of self-confident identifying of these categories, but, at the same time, about the people, who surround them, and their habits (NGO Dosta, Mostar, 2011).

Ideology of youth and youth power in the processes of reducing the old traditional conventions and increasing of the new, fresh ones has been returned in the European change after the fifteen years of break during the fall of Yugoslavia. As in the former federative republic of Yugoslavia, youth are glorified. As once in the ideology of »brotherhood and unity«, in pioneers, all-Yugoslav school trips and youth working brigades, EU stimulates and funds youth mobility to enable them intercultural contacts and therefore the opportunity to learn intercultural dialog and respect. Hence, the focus of the non-governmental organizationstill nowadays remains on youth and the belief that they can change the actual condition if they get an opportunity to do it.

I would like to make a short excursion here to the Moller's theory about youth as a force in the contemporary world and would like to link it with resistant and in-a-vacuum-stocked Bosnian everyday life, where the very first action is already the quandary. Although youth generations could be the golden hole of innovations and social improvements most societies through the history have been too poor, rigid and monopolistic in social structures, to encourage them. Besides, educational sources have been always limited and enormous amounts of perspective individuals were lost. Unfortunately, »undeveloped societies create undeveloped individuals as from the intellectual as emotional point of view« (Moller, ibid). Due to the very strong war legacy, add young respondents, there is no place for us, for our recreated Bosnia. It is pervaded by war traumas and memories, with repeating the history events, which labels the great majority of population. It is why multiculturalism, even though it is pretty newly coined term, in Bosnia has very negative connotations. Generations, born in late 80s, namely, nowadays the most political active generations, missed the sweet years of Yugoslav multiculturalism, brotherhood and unity, but they tasted following troubles. These »troubles« are many times (wrongly) understood as consequence of unsuccessful Yugoslav multiculturalism. It is not surprisingly hence, if the respond on the question about previous, historical Bosnian multiculturalism, was very often restrained or connected with war.

> For me, the topic of former Bosnian multiculturalism is very painful. First association here is…war. It is true that we always had some conflicts and I still guess why we did learn nothing, really nothing. Still! I hope you will not be angry if I leave this question unanswered… (NGO CreActive, Banja Luka, 2010).
> Bosnia and Herzegovina is a state, where endurance to the very extreme limits was tested during the history. For me, it is a bottomless abyss, Gordian knot and we do not know how to undo it. We are thought to know our history, to know who and what we are. However, till today, I have not met somebody, who would know his/her identity. There are too much sick memories, too much negative thoughts, linked with Bosnia and Herzegovina, history and multiculturalism (NGO Dosta, Mostar, 2010).

Philosopher Hannah Arendt claims that people can build their future at that point, when they are able to master their history, when they admit it, when they reach balanced judgment about it and finally, when they lose a desire for revenge (v Shriver

2001, 47). Young Bosnian activist are convinced that the history is the main blockade in their efforts for changes.

> During the war the big deep crack came into existence, but traumas are strongly presented in the post-war period too. Definitely, for Bosnia multiculturalism today is an ideology and it would be hard to bring it back to life, it would be hard to preserve it. There were the days, when multiculturalism has lived and after that came the days, which has proved that such co-existence is obviously not possible. And those days are strongly preserved in people's heads (NGO Telex, Tuzla).

During near Bosnian history, everything happened so fast, sinusoid ascent in brotherhood and unity, finished in the absurd fall of interethnic cleansing and in the period of post-Dayton agreement it increases back into multiculturalism mind. Nowadays the price for status quo preservation is distrust of youth; moreover, some of them are afraid of negative multiculturalism's potentials and its possible intolerant tensions. The biggest barrier in new tolerance building is finally the youth themselves. Under the everyday activism pacifist mission, the fear of new wars, potential struggles and of unstable state burn faintly all the time. All efforts to bring the permanent peace and tolerance into Bosnia arise also from that fears:

> Sometimes, I understand it (multiculturalism) as a gift as something very beautiful, something that we could be proud of it. But sometimes I really regret that I live in such a mixed country. However it happens to me just in the moments when I connect that thought with conflicts or potential wars in the future. I would like to answer more optimistic, freer, but this is Bosnian reality, for which we fight. And I wish we could together create better days for all of us (CreActive, Banja Luka, 2010).

For many people, EU membership means redemption and escape, a kind of promise for permanent peace and stability in the region. Respondent from Serbian non-governmental organization inBanja Luka states that EUbeside the Orthodox Church enjoys the deepest trust of people. In her opinion local or state political leaders has lost the status of important authority and furthermore, people usually do not observe them as significant political players in the future. »I am so curious« says respondent from NGO Telex (Tuzla, 2010),

> if we can recreate multiculturalism without the help of other countries, all the time warning us, what we have and from what we can build. At the same time, I am very skeptical if one day we will not all become crazy again here in Bosnia and, as in 90s, we will start to ruin everything. No, I will be rather optimistic and I will believe that we can create better future in Bosnia and Herzegovina.

Mustafa Cerić, the leader of Bosnian Muslim community, took a part at the Conference for the peace in Western Balkans in 2008 and he emphasized that in the future, Bosnian pervasion with the old ethnic, religious and cultural struggles is not going to be just a problem of the state itself, but of the whole European community. Saying with his words, in the time of Bosnia's approaching to EU, European Union has to assure political base for successful preservation of multiethnic tradition of the region. Therefore, efforts for multiculturalism in Bosnia are not even more of national importance, but of supra-national, European one.

Conclusion

The greatest privilege of the former Yugoslav multicultural ideology was in its adaptation to the local environment, to the exact environment where and for which it was created. Due to this local adaptation it took into consideration all local specifics and characteristics, it was more effective and more intense. Thinking about multiculturalism in the global frames is a task of great pretension, and it may be the reason why it is so many times so unsuccessful. For instance, Spain and France with the great pressure of African immigrants require different multicultural regulations and politics in general as post-Yugoslav countries, where struggles among particular ethnic groups are still alive. However, European Union promotes a form of multiculturalism, which is presupposed to be effective, but it could be dangerous or at least irrelevant as well. And its biggest danger is just mentioned universalism, the desire of one, uniformed vision and aims of multiculturalism.

European multiculturalism as it is distributed by youth from different non-governmental organizations in Bosnia is, as in years before the war, involved into consequent everyday battle to reach the peaceful co-existence among all ethnic and/or religious group. Throughout the history it has been clear on many points that culturally mixed environment has needed the official regulation and institutional leaded politics of co-existence and balanced communication. The most anxious sum up would be the big reservation or even kind of a fear up to the renewed failure, which accompanies every step in the multicultural actions of youth. Because of the traumatic legacy of the wars in 90s, the most skeptical toward new multiculturalism are elderlies, but with their attitude they usually contaminate younger generations as well and in the very big manner. I am skeptical as well if multiculturalism has its future, when it does not have enough support. Furthermore, older generations have been succeeding for more than forty years and the biggest challenge for youth today is to create a multicultural eternity. How utopic is that idea – not just in Bosnia but also in the whole Europe – will be seen as soon as first generation raise up with and within the multicultural dialog and when all multicultural actions will not last just for a week but will become a way of thinking.

Bibliography

1. EUROEPAN COMMISION (2010): *Mladi v akciji: vodnikpoprogramu*. http://www.mva.si/fileadmin/user_upload/doc/1_MLADI_V_AKCIJI/0_Info_o_programu/ Vodnik_po_programu_2010_splet.pdf (14. January 2011).
2. HEYWOOD, A.: *Political ideologies: an introduction*, New York: Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2007.
3. JEZERNIK, B.: *Dežela, kjer je vsenarobe: prispevki k etnologijiBalkana*, Ljubljana : Znanstveno in publicističnosredišče, 1998.
4. JOPPKE, C. in LUKES, S.: *Multicultural questions*, Oxford : University Press, 2002.

5. KERN, S.: *The Beginning of the End of European Multiculturalism*. Dostopnoprek: http://www.hudson-ny.org/1612/european-multiculturalism-end (20. January 2011)
6. KYMLICKA, W.: *Multicultural States and Intercultural Citizens* (2003): http://tre. sagepub.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/content/1/2/147.full.pdf+html (24. January 2011).
7. LUKŠIČ-HACIN, M.: *Multikulturalizem in migracije*, Ljubljana: ZRC SAZU, 1999.
8. MAGILL, C. in HAMBER, B.: *''If They Don't Start Listening to Us, the Future is Going to Look the Same as the Past'': Young People and Reconciliation in Northern Ireland and Bosnia and Herzegovina.* http://yas.sagepub.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/content/early/ 2010/ 10/31/0044118X10383644.full.pdf +html (23. January 2011).
9. MOLLER, H.: *Youth as a force in the modern world*.1968. http://www.jstor.org.nukweb. nuk.uni-lj.si/stable/pdfplus/177801.pdf (23. January 2011).
10. MUHIĆ, M.: *Multiculturalism in Central and Eastern Europe: Challenge or Threat*? 2004. http://condor.depaul.edu/rrotenbe/aeer/v22n2/Muhic%2022%282%29%20Fall %2004.pdf (25. January 2011).
11. SHRIVER, D. W.: *Bosnia in fear and hope*. 2001.http://www.jstor.org.nukweb.nuk.uni-lj.si/stable/pdfplus/40209745.pdf?acceptTC=true (24. January 2011).
12. SIMENSEN, H.: *The origins of European multiculturalism*. (2006) http://contexploration.net/mag/2006/08/the_origins_of_european_multic.html (20. January 2011).
13. *United Nations Development Programm*.2008. Human Development Report. http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/2868.htm (24. January 2011).

Count on us, thirty years later

Bosnian multiculturalism with European taste: youth actions and initiative for coexistence and multicultural dialog in BiH

Nena Močnik

Summary

After the fall of Yugoslav multiculturalism, finalized during the wars in 1990s, Bosnia and Herzegovina reestablishes balance between its three big ethnical enclaves. In times of its European Union approaching, youth Bosnians organize themselves in variety of non-governmental organizations, funded and logistically leaded by European Union programs. In the article I analyze special characteristics of Bosnian multiculturalism in the light of previous incidents, combining it with the European Union encourage programs and implementations of new shapes and outcomes of so called European multiculturalism. It is mostly distributed through different non-governmental organizations and I focus on three of them: Telex (Tuzla), CreActiv (Banja Luka) and Dosta! (Mostar).

Key words: Bosnia and Herzegovina, multiculturalism, non-governmental organizations, European Union, youth.

UDK 341.382 (497.6)

“Dejtonsko zatočeništvo”: slučaj ili zakonomjernost

– Jedan javnopravni pogled –

Edin Šarčević
Pravni fakultet, Leipzig

U široko rasprostranjene opise dejtonske Bosne ulaze formulacije o „nametnutom stanju“, o „oktroiranom ustavu” ili o stanju koje se naprosto “desilo”. Takve formulacije ne predstavljaju tekstualne ukrase koji imaju samo jezičko-režijsku ulogu. One svaki put asociraju, tačnije, navode na zaključak da su pravne činjenice nastajale u socijalnom vakuumu i da nisu imali kauzalnu vezu sa socijalnim pokretima, praktičnim politikama i normativno orijentiranim djelovanjima. Autor se upravo koncentrira na pitanje državnopravne involucije BiH od republike građana do države konstitutivnih naroda, kako bi pokazao da u “bosanskom slučaju” nema nikakve slučajnosti. On rekonstruira političke akte i političke procese koji su proizvodili javnopravne posljedice. U fokusu se nalazi pitanje da li je zaista “dejtonsko zatočeništvo” nametnuti događaj ili je ono izraz zakonomjernog okončanja procedure političke razgradnje građanskog društva, koja je počela s dolaskom na vlast tzv. nacionalnih partija. Odgovor podrazumijeva analizu ustavnopravnih procesa i politika koje su vođene u ime “konstitutivnih naroda”. Pokazat će se da je upravo “dejtonsko zatočeništvo” zakonomjerna posljedica “dogovora naroda” koji su najavili muslimanski politički prvaci 1990. godine, a da bi se umjesto “zatočeništva” zapravo moralo govoriti o “oslobađanju naroda”. Naravno da takav tip “oslobađanja” podrazumijeva tačno određen pojam sloboda; to je sloboda u kojoj se “etničko” oslobađa, gušeći “individaualno”.

Ključne riječi: Bosna, Dejtonski sporazum, dejtonsko zatočeništvo

1. Ko je zatočen?

Pojam "dejtonsko zatočeništvo", kako ga ističe naslov ovog skupa, podrazumijeva uskraćivanje slobode dejtonskim ustavnim modelom. Pitanje je, ko je "zatočenik". Danas možemo s pravom tvrditi da apstraktni građani nisu ustavno pozicionirani kao relevantna politička snaga koja determinira zakonodavni proces[1]. Prema tome, u "zatočeništvu" mogu biti samo apstraktni građani i pripadnici nekonstitutivnih naroda. Međutim, i jedni i drugi participiraju u legitimacionim procedurama: oni izborom parlamentarnih tijela u etnokratski ustrojenom modelu reproduciraju politički sistem.[2] U tom je smislu unekoliko nejasno da li je pozicija građanina/čovjeka ili Ostalih pravno-politički potpuno irelevantna. Ustavno uređenje u parlamentarnim tijelima koja prezentiraju cjelinu državnog naroda ili cjelinu etnitetskih birača (Predstavnički dom BiH i FBiH, NS RS) ne stavlja sasvim "građane" u status "zatočeništva". No, očigledno je da su ključni državni organi (Predsjedništvo, vijeća naroda, ustavni sudovi) institucionalizirani kao etnokratske strukture koje etnokratski element mogu "zatočiti" građanskim.

Da li ja takvo stanje u BiH nametnuto, da li je ono poželjno, očekivano, da li se iz ovog procesa kriju urotničke snage svjetskih moćnika? Pitanje nije trivijalno, budući da bosankohercegovački javni diskurs govori o "događaju", o "oktoriranom" ili o "nametnutom" uređenju. U odgovoru na njega možemo pronaći odgovore na zakonomjernosti ustavnopravnog razvoja višeetničkih država.

2. Kako je počelo?

Na početku stoji zahtjev *Alije Izetbegovića* iz uvodnog izlaganja s Osnivačke skupštine SDA:

> "Predstoji novi dogovor naroda BiH i naroda Jugoslavije o tome kakvu Bosnu i Hercegovinu i kakvu Jugoslaviju hoćemo. Takve dogovore mogu voditi samo istinski predstavnici naroda, a istinske predstavnike mogu odrediti samo narodi, na slobodnim izborima."[3]

Nastavak je uslijedio uspostavljanjem koalicije nacionalnih stranaka nakon izbora od 18. oktobra 1990. Osam mjeseci po obznanjivanju namjere o uvođenju dogovora naroda uslijedila je *Rezolucija muslimanskih intelektualaca* u kojoj je

---

[1] U tom smislu se može interpretirati presuda ESLJP Sejdić/Finci vs. BiH, od 22. 12. 2009. Vidi, ESLJP, *Sejdić i Finci protiv BiH*, aplikacije br. 27996/06 i 34836/06 godine, presuda se može preuzeti pod: http://www.mhrr.gov.ba/ured_zastupnika/novosti/?id=1008 (očitanje 02.02.2010).

[2] O etnokratiji kao državnoj formi koja karakterizira sadašnje ustavno uređenje usp. E. Šarčević: *Ustav iz nužde*, 2010., s.135-137.

[3] Emitirano u dnevniku sarajevske TV, citirano prema A. Izetbegović: *Sjećanja: autobiografski zapis*, 2001, s. 78; slična formulacija na konferenciji za štampu augusta 1991: "Nema mira i stabilne BiH bez saglasnosti tri naroda (…)" , *Oslobođenje*, 04. august 1991.

zaključeno da poseban značaj ima SDA *u zastupanju i tumačenju legitimnih interesa i ciljeva naroda*.[4] Ovaj stav nema političko-propagandni značaj. On predstavlja ključnu političku premisu na osnovu koje su SDA-u i Aliji Izetbegoviću uručena ekskluzivna prava na artikuliranje kolektivnih interesa i na političko predstavljanje Muslimana. Proces koji je ovim pokrenut nije stao na monopoliziranju muslimanske političke volje. On je, pod pretpostavkom da će se samo tako doći do dogovora naroda, vodio prema političkom rastakanju bosanskohercegovačkog državnog naroda i doveo je do uništenja socijalnog sloja koji je empirijski nosio i održavao građansku republiku.[5] S ovog nivoa *de-facto*-razvodnjavanja političkog uređenja prešlo se na *de-jure* uobličavanje nove javnopravne strukture BiH.

Na ovom putu je, samo kao logičan kraj, stajao Dejtonski model.

3. Kako se odvijalo?

Prvi politički odgovor na Izetbegovićevu inicijativu uslijedio je veoma rano, oktobra 1991. godine, proglašavanjem skupštine srpskog naroda u BiH. "Skupština" je držana pod pokroviteljstvom SDS-a, i ona je prema logici "dogovora naroda" vlastite predstavnike u Republičkoj skupštini pretvorilo u predstavnike srpskog naroda, a sebe u tumača srpske narodne volje.[6] Prema *Odluci o teritorijama opština, mjesnih zajednica i naseljenih mjesta u BiH koja se smatraju teritorijom Savezne države Jugoslavije* od 21. novembra 1991,[7] prema članu IV stav 1 imenovani su *srpski predstavnici* (R. Karadžić, N. Koljević, B. Plavšić, A. Buha i V. Maksimović) koji su trebali pregovarati sa *predstavnicima muslimanskog i hrvatskog naroda o organizovanju budućeg zajedničkog života na teritoriji dosadašnje Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*.

Drugi odgovor je uslijedio formiranjem Hrvatske Zajednice Herceg-Bosna. U preambuli Odluke o uspostavljanju HZ Herceg-Bosne[8] utvrđeno je da su je donijeli upravo *izabrani predstavnici hrvatskoga naroda* kroz *svoju stranku Hrvatsku demokratsku zajednicu*. Autentični tumač odluka HZ HB iz tog periota, *Mate Boban*, obrazlaže osnivanje HZ HB sljedećim riječima: "U tom smislu postavljeno je da je

[4] "Tačka 8 Rezolucije", *Oslobođenje*, 8. januar 1991.

[5] Detaljan opis ovog fenomena kod T. Haverić: *Ethnos i demokratija. Slučaj Bosne i Hercegovine*, 2006, passim, posebno s. 64 i dalje.

[6] Usp. "Odluka o osnivanju skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini" i "Odluka o davanju ovlaštenja za predstavljanje i zaštitu interesa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini", obje od 24. oktobra 1991. godine, objavljene u *Službenom glasniku srpskog naroda u BiH*, 1/1992 (od 15. januara 1992).

[7] *Službeni glasnik srpskog naroda u BiH*, 1/1992. (od 15. januara 1992)

[8] Odluka o uspostavi HZ H-B od 18. 11. 1991., prečišćeni tekst u *Narodni list HZ HB* br. 1/1992, s. 2.

to jedan okvir za izraz političke volje hrvatskog naroda, koju je na najoptimalniji način izrazila Hrvatska demokratska zajednica kojoj je narod povjerio sto posto vođenje, i to utemeljenje tih hrvatskih zajednica koje su dakle prostorno političko, kulturno, gospodarstveno određenje hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini za slučaj da Bosna i Hercegovina ostane nezavisna država ..."[9]

4. Dogovor naroda

"Dogovor naroda" je mogao početi. No, on u uslovima političkog ustrojstva BiH, prema Ustavu iz 1974. godine, naprosto, nije mogao biti uspostavljen. Ustavno uređenje u to vrijeme nema organe koji su mogli legitimirati "narodnu volju" i predstavljati "narode". Upravo je to zahtijevalo monoetničko partijsko pokroviteljstvo nad narodima. Izlaz je mogao biti potražen samo u razaranju postojećeg ustrojstva i u zamjeni građanske demokratje etnokratijom. Rituali koji su pratili mirnovne pregovore za BiH predstavljaju njihovo konkretno opredmećenje.[10]

Kako je rat za BiH srpski i hrvatski etnički korpus jasno pozicionirao kao razbijače bosanskohercegovačke državnosti, postavlja se pitanje kako su muslimanske/bošnjačke elite de-jure uobličavale bosanskohercegovačku državnost i da li je ono nužno vodilo dejtonizaciji BiH.

5. Dva dokumenta

Dva dokumenta će unijeti nešto svjetla.

5.1. Platforma Predsjedništva

Platforma za djelovanje Predsjedništva Republike BiH u ratnim uslovima je donesena 26. 06. 1992[11]. Njome je, suprotno važećem ustavu, *upravljanje državnim poslovima* proglašeno isključivom nadležnošću konstitutivnih naroda, Srba, Hrvata i Muslimana! Apstraktni građanin je od ove tačke postajao beznačajna politička činjenica, a republički organi vlasništvo muslimanske SDA.[12] Platforma je tako oslobodila prostor u kojem bi se državna vlast vršila u ime Bošnjaka. Do toga je u ratnim godinama i došlo: uz izigravanje važećeg Ustava je SDA, s Izetbegovićem na čelu, konstituirana u autentičnog, demokratski izabranog predstavnika bošnjačkog naroda. Sam Izetbegović je sopstveni mandat predsjednika republike pretočio u

[9] M. Boban, prema Zapisniku sa sastanka predsjednika Hrvatske F. Tuđmana s delegacijom HDZ-a BiH, Zagreb, 27. prosinca 1991., pod 4/5JG, randbr: 00850396.

[10] E. Šarčević: "Verfassunggebung und "konstitutives Volk": Bosnien-Herzegwina zwischen Natru- und Rechtszustand", JöR tom 50/2001., s. 493 i dalje.

[11] *Službeni list RBiH*, 8/1992.

[12] Detaljnije Šarčević (fn 2), s. 109 i dalje.

predstavnika muslimana/bošnjaka.[13] Formiran je neustavan sistem sa novim političkim vrijednostima.[14] Iz njega je do danas zadržan "dogovor naroda" kao elementarno polazište za svako buduće ustavno uređenje BiH.

5.2. Prečišćeni tekst Ustava

Platforma je dobila ustavni ekvivalent s prečišćenim tesktom Ustava Republike BiH[15]. Prečišćeni tekst je donijelo Predsjedništvo BiH, a Ustavni suda ga je ubrzo potom proglasio neustavnim.[16] Usvajanjem ovog akta je u bosanskohercegovačku ustavnu praksu ušlo svjesno kršenja važećeg ustava kao prirodan element političkog djelovanja. S ovim Tekstom su u prvom redu muslimanske/bošnjačke elite prilagodile vlastitim potrebama republički ustavni model.[17] Ustavni tekst je omogućio da SDA, kao jedina koaliciona partija koja je branila republičko uređenje i zahtijevala "dogovor naroda", vlada i održava neustavno stanje, onako kako ga je proizvela, sve do Dejtonskog sporazuma. Njegov značaj se ogleda, prvenstveno, u činjenici da su državni organi i internacionalni akteri uz punu svijest o neustavnom stanju, prema Prečišćenom tekstu Ustava pripremali dogovor naroda.

6. Rezultati dogovaranja naroda

Platforma i Prečišćeni tekst su predstavljali *de-jure* reakciju na političku programatiku jednopartijskog starateljstva nad "narodima". No, prvi konkretan ustavnopravni rezlutat mogao je prema modelu dogovaranja naroda, uslijediti kao sporazum političkih partija koje su monopolizirale političku volju bosanskih naroda. Jasno je da je prvi konkretan rezultat morao biti ugovaranje Ustava FBiH od 30. 03. 1994.[18]

Upravo se ovim aktom poništava republičko uređenje, a politička praksa koja izrasta na Platformi i Prečišćenom tekstu dobija konkretnu formu. Ona je sada opće-primjenljiv model utvrđivanja ustavnog teskta i njegovog sadržaja. U ovom postupku

[13] Detaljno dokumentirano kod Šarčević (fn 2), s. 110 i dalje.

[14] Opis ovog procesa i njegova dokumentacija kod Šarčević (fn 2), s. 110 – 112 i 240 i dalje.

[15] *Službeni list RBiH*, 5/1993.

[16] *Službeni list RBiH,* 3/1993. članovi 2, 4 i 5 ove Uredbe su odlukom ustavnog suda BiH stavljene van snage, usp. Odluka o utvrđivanju da odredba članova 2, 4 i 5 Uredbe sa zakonskom snagom o provođenju odluke republičkog referenduma (*Službeni list RBiH* 3/1993) i Odluka o utvrđivanju prečišćenog teksta Ustava Republike BiH sa Prečišćenim tekstom Ustava koji je njen sastavni dio (*Službeni list RBiH*, 5/1993) prestaju da važe, *Službeni list RBiH*, 20/1993.

[17] Detaljnije Šarčević (fn 2), 100 i dalje.

[18] *Službeni list FBiH*, 1/1994.

se dvije političke partije pojavljuju kao predstavnici naroda. One utvrđuju sadržaj Ustava, zatim uzajamno utvrđeno područje u kojem se dodiruju kolektivni interesi kao i načine uzajamnog kontroliranja.[19]

Razumijevanje uslova pod kojima je kao produkt "dogovora naroda" formirana Federacija BiH utječe na razumijevanje *zakonomjernosti* u razvijanju ustavnih sistema koji "dogovor naroda" stavljaju iznad "građanske odluke" o sadržaju ustava. Jer, ovdje nema nikakve slučajnosti: Ustav (FBiH) je svjesno izabran (i jedino moguć) ugovor između dvije strane, od kojih je jedna, samoproglašeni, ali politički institucionaliziran predstavnik hrvatskog, a druga, samoproglašeni i de-jure uobličeni predstavnik bošnjačkog naroda.[20]

On je u Dejtonskom ugovoru samo proširen trećom, srpskom stranom. Unutrašnja logika ugovaranja, političkog predstavljanja "konstitutivnih naroda" i svjesna ignorancija javnopravnih standarda zajedno s važećim ustavnim pravom su i jednom i drugom ugovoru zajednički. Ko je u građanskoj republici htio "dogovor naroda", mora na kraju htjeti "dejtonski model" ili neku približnu konstelaciju koja na jednak način kolektivna prava stavlja ispred individualnih i postavlja ustavni sistem kao antinomično, nefunkcionalno rješenje.[21]

7. Zaključak

Rezimirajmo:

a) Dejtonski model predstavlja željeno rješenje za postizanje cilja koji je pod egidom "dogovora naroda" formulirao vrh SDA 1990. godine. Upravo je u ovom modelu „dogovor naroda" postao isključivom determinantom svih političkih i parlamentarnih procesa, ali i cjelokupnog političkog života u BiH. Oni se sada zovu "konstitutivni narodi", nosioci su ustavotvorne vlasti i predstavljaju najvažniju polugu političkog odlučivanja. Već je zbog toga netačna tvrdnja da se ovaj model pojavljuje kao neka vrsta zatočeništva, on u cjelini oslobađa "narodnosno" i obrazuje institucionalni okvir za oslobađanje konstitutivnih naroda od svih normativnih, pravnih ili moralnih ograničenja. Oni

[19] Usp. Šarčević (fn 2), Dio treći, s. 239 i dalje.

[20] U tom smislu se uspostavljanje FBiH mora razumijevati kao prvi javnopravno odgovor na činjenicu da je bosanskohercegovačko društvo etnizirano i pripremljeno za "dogovor naroda", detaljno kod Šarčević (fn 2), s. 240 i dalje.

[21] O nefunkcionalnosti dejtonskog modela koja je uvjetovana zaštitom kolektivnih na račun individualnh prava detaljnije E. Šarčević: *Dejtonski ustav: Karakteristike i karakteristični problemi*, 2009., s. 73 i dalje.

su upravo u ovom modelu apsolutno slobodni, budući da dejtonsko "pravo" ozakonjuje sve što je u službi naroda. O zatočeništvu ne može biti govora, bar iz perspektive kolektiviteta. Sasvim drukčiju poziciju imaju apstraktni građani. No, oni u monopartijskom predstavljanju etnije od izbora iz 1990.[22] ne predstavljaju političku ili pravnu vrijednost. To se nije ni htjelo.

b) Dakle, ko je tražio "dogovor naroda", mora prihvatiti i premise Dejtonskog modela. Multietničke zajednice u kojima se ne razvija kultura lojalnosti državi nego se osnažuje etnokulturna lojalnost narodima, moraju uspostavljati ustavne sisteme koji približno odgovaraju Dejtonskom modelu. Tamo gdje se državna nacija i građanski ustavni patriotizam zamjenjuju državom etno-nacija i etno-nacionalizmom, država se mora uspostavljati kao sistem uzajamne kontrole i latentnog sukoba pojedinih naroda. U BiH je ovakvo stanje programirano SDA-ovim zahtjevom za dogovorom naroda, i upravo su muslimanske/bošnjačke političke elite dali odlučujući doprinos njegovom uspostavljanju.

c) Da je takav zaključak tačan, dokazuje normativna i de-facto razgradnja Ustava iz 1974. godine, kao i uspostavljanje Federacije BiH i entitetske BiH na mjestu građanske republike. Razgradnja građanskog sistema Republike BiH ne bi bila moguća bez koncentriranog političkog rada SDA i, iznad svih, Alije Izetbegovića. Kako to pokazuju *Platforma* i "Prečišćeni tekst Ustava", samo je neustavno djelovanje muslimanskih političkih elita moglo osigurati prelazak na ustavni model "dogovaranja naroda". Ovim se ne tvrdi da ovaj proces ne bi ionako bio otvoren i forsiran iz velikosrpskih i velikohrvatskih političkih krugova. No, inicijalni zahtjev je došao iz stranke „muslimanskog kulturnog kruga"[23] i njenog neprikosnovenog vođe. A, bez svjesnog kršenje ustavnog prava i bez permanentnog izigravanja ustavnih propisa Republike BiH, kako su to od *Platforme* činile muslimanske/bošnjačke elite, ovaj proces ne bi mogao biti priveden kraju i zasigurno bi imao drukčiji tok.

d) Prema tome, Dejtonski model nije nikakav slučaj ili produkt vanljudske instance, on nije izvana nametnut ili oktroiran. On stoji kao krajnji rezultat zakonomjernog razvoja od građanske republike prema državi u kojoj se *narodi dogovaraju*; on je upravno proporcionalan rezultatima politike koja umjesto građanina insistira na narodu; model je prihvaćen na formalnopravno validan način i do danas nisu ponuđeni pravno validni dokazi da je ugovor uslijedio na nezakonit način.

e) Dejtonsko ustrojstvo je već inicirano zahtjevom da komunisti siđu s vlasti, kako bi se narodi "lako dogovorili", pripreman je *Plaformom* i neustavnom vladavinom na osnovu Prečišćenog teksta, u međufazu je ušao ugovaranjem Ustava Federacije BiH, a očekivanu formu je dobio Dejtonskim mirovnim

[22] *Službeni list RBiH*, 21/1990.

[23] Formulacija je preuzeta od Izetbegovića u: isti, *Sjećanja: autobiografski zapis*, 2001., s. 68.

sporazumom. U zakonomjernosti razvoja građanske republike prema federaciji etnozajednica ulazi svako društvo koje u politički sistem, po cijenu kršenja vlastitog ustava i općeprihvaćenih pravnih standarda, instalira prevlast kolektivnog nad invidualnim, instalira lojalnost etničkim ili vjerskim grupama umjesto dţavi građana.

Bosanski slučaj je samo jedan radikalan i dovoljno jasan primjer.

"DAYTON CAPTIVITY": CASE OR LEGALITY

- A PUBLIC-LEGAL REVIEW -

Edin Šarčević

Summary

Formulation about "imposed condition", "octroyed constitution" or about situation which has simply "happened" are widely spread descriptions of Dayton Bosnia. Such formulations do not present textual decorations which have only language-editing role. Every time they remind, more precisely lead to conclusion that the legal facts have established in social vacuum and that they have not had causal connection to social movements, practical politics and normatively oriented actions. The author pays his attention to the question of state-legal involution of Bosnia and Herzegovina from republic of citizens to the state of constitutional people in order to show that in "Bosnian case" there is no coincidence. He recreates political documents and political processes which have produced public-legal consequences. In focus is the question whether the "Dayton captivity" is really imposed event or it is the output of finishing the legal procedure of political disintegration of civil society, which was started by ruling of so called national parties. The answer includes the analysis of constitutional-legal processes and politics lead in the name of "constitutional people". It will show that just "Dayton captivity" is legal consequence of "people's arrangement" that was announced by the Muslim leaders in 1990, instead of "captivity" it has to be spoken about "people's liberation". Certainly, such type of "liberation" means exactly determined notion of freedom; that is the freedom which liberates the "ethnic" in it, strangling "individual".

Key words: Bosnia, Dayton Peace Agreement, Dayton captivity

UDK 141.82 (497.6=163.43*)

Bošnjaci, komunizam i njegovo naslijeđe

Ivo Banac
Filozofski fakultet, Zagreb

Antimuslimanske tendencije u ideologijama modernosti poticale su bosansko-hercegovačke muslimane na traženje izlaza iz stereotipa pripadanja "povijesno preživjeloj" zajednici. Jedan od tih izlaza bio je i komunistički pokret, koji je u uvjetima nacionalne podijeljenosti i potištenosti bio izuzetno privlačan, posebno inteligenciji. Tomu je doprinijela i situacija za vrijeme okupacije, ustaškog terora i četničkih pokolja, premda su centralizam i službena ateizacija nakon rata predstavljali prepreku normalizaciji odnosa u BiH. Nakon pada Rankovića i postepenog odustajanja od krajnje represije, jugoslavenska komunistička ideologija prihvaća muslimansku nacionalnu identifikaciju i tako obnavlja svoj legitimitet u muslimanskim masama. Reference na ovo "zlatno razdoblje" BiH ostaju prepreka u demokratizaciji bošnjačkog društva.

Ključne riječi: Bošnjaci, komunizam, Bosna

Bez obzira na stanovite znakove idejnog restauracijskog potencijala (što su se javili kroz proteklo desetljeće), jugoslavenski komunizam jest završeno povijesno razdoblje u kojemu danas možemo jasno raščlaniti sve faze njegova razvoja, rasta, opadanja i raspada. Premda zaključci o naravi ovog fenomena ne moraju biti identični za sve dijelove i narode bivšeg jugoslavenskog komunističkog prostora, pa tako ni za Bosnu i Hercegovinu i Bošnjake, i u ovim slučajevima moguće je izdvojiti ono što je indikativno i te posebnosti posložiti i predstaviti kroz jasnu povijesnu ocjenu. To je u prvom redu moguće zato što naš suvremeni evaluacijski proces nije više podložan pravilima fenomena o kojemu raspravljamo. Ma koliko bili nezadovoljni sadašnjim stanjem, mi danas raspravljamo u slobodi, bez prinude i nametnutih ideologijskih shema. To je velika prednost, ma koliko to mnogima izgledalo nedostatno.

Važno je uočiti da u svakoj fazi jugoslavenskog komunizma jasno možemo razabrati sve njegove prethodne i naknadne razvojne aspekte. U njegovu utopijskom početku anticipiramo završne okrutnosti ratnog raspada. U njegovu kraju sagledavamo

iluzionizam jedne sugestivne povijesne sheme, u kojoj je ključni element naizgled logičan i prepoznatljiv razvojni put društvenih struktura u jasnom hijerarhijskom kontinuitetu. I početak i kraj vezani su uz arogantnu uobrazilju europske civilizacije – središnje ili periferne, svejedno, da je ona mjera svake povijesne situacije. Način na koji Marx raspravlja o prostorima na periferiji europskog kapitalizma: o azijskoj despociji, primjerice, o tomu da su "muhamedanci prvi utemeljili načelo 'nema vlasništva nad zemljom' kroz cijelu Aziju" (1853), vrlo su indikativni i prožeti ideologijskom osudom "povijesno preživjelih zajednica".[1]

Antimuslimanske tendencije dio su svih modernih ideologija, pa i marksizma. Lenjin je dojam popravio utoliko što se morao suočiti s problemom starih i novih ruskih imperijalnih akvizicija u Povolžju, na Kavkazu i u Srednjoj Aziji. Nakon aneksije Bosne i Hercegovine, Lenjin je u ruskom socijal-demokratskom listu "Proletarij" (Ženeva, 29. listopada 1908), napisao članak u kojem je osudio licemjernu politiku Zapada i Rusije prema revoluciji u Otomanskom carstvu i Perziji. Iza lijepih riječi diplomatskih službi i velikih dnevnih novina vidio je "kontrarevolucionarnu koaliciju" tzv. civiliziranih naroda Europe protiv azijskih naroda, najmanje civiliziranih, ali najenergičnijih u svojim težnjama za demokracijom." Naglasio je da zapadna politika hvali mladotursku revoluciju zato što je slaba, zato što ne potiče narodne mase na stvarnu nezavisnu aktivnost, zato što ta ista zapadna politika želi podijeliti Tursku. Pozdravljao je Sattir-hana, vođu revolucije u Tabrizu, upravo zato što je poluslužbena ruska propaganda u njemu vidjela "Pugačova Azerbajdžana".[2]

Lenjinov pristup bio je suzdržaniji od Marxova. Pitanje superiornosti Zapada nad Istokom bilo je kod njega, ruskog revolucionara, manje poželjni stereotip. Što se islama tiče, bio je privilegiraniji od drugih religija samo u smislu da se preko njega moglo poticati boljševizaciju muslimanskih naroda. Tako je sovjetski propagandni slikar D. Moor (Orlov) slikao pobjedonosne muslimanske ratnike s natpisima poput, "Drugovi muslimani! Pod zelenim barjakom Proroka osvojili ste vaše stepe i sela. ... Sad, pod crvenim barjakom radničko-seljačke revolucije, okupite se sa istoka i

[1] Zanimljivo je da Engels (1853) ovako govori o "Turcima" na "tračko-ilirskom poluotoku": "Teško da bismo Turke mogli opisati kao *vladajuću klasu* Turske, jer su tamo odnosi raznih društvenih klasa jednako tako pomiješani kao oni raznih narodnosti. Turčin je, ovisno o mjestu i uvjetima, radnik, seljak, mali posjednik, trgovac, feudalni veleposjednik na najnižem i naročito barbarskom stupnju feudalizma, javni službenik ili vojnik, ali u svim ovim različitim društvenim položajima on pripada privilegiranoj vjeri i naciji – samo on može nositi oružje, te će se najviši kršćanin ukloniti sa staze najnižem muslimanu kojega na njoj sretne. U Bosni i Hercegovini, plemstvo, slavenskog porijekla, prešlo je na islam, dočim je narodna masa ostala raja, tj. kršćani. U ovoj pokrajini, dakle, vladajuća vjera i vladajuća klasa su istovjetne, te je muslimanski Bošnjak na istoj razini kao muslimanski vjernik turskog porijekla." v. Shlomo Avineri, ur., *Karl Marx on Colonialism and Modernization*, New York, 1969., str. 54.

[2] V. I. Lenin, "Events in the Balkans and in Persia", *Collected Works*, t. 15, Moskva, 1963., str. 220-230.

zapada, sjevera i juga", a zastave Azerbajdžanske Sovjetske Republike (1920-1921), Horezmske Narodne Sovjetske Republike (1920-1923), Buharske Narodne Sovjetske Republike (1920-1924) i Buharske Sovjetske Socijalističke Republike (1924) ukrašene su polumjesecom i zvijezdom. Tek u fluidnom razdoblju nakon Revolucije, predstavnici muslimanskih nacionalno-revolucionarnih grupacija brzo su uvidjeli rusku šovinističku stranu boljševizma.

Poučan je primjer Mehmeta Emina Rasulzadea (1884-1955), vođe bakinskog Hümmeta ("muslimanski Bund"), proboljševičke organizacije stvorene od RSDRP-a, kako bi privukla muslimanske radnike Južnog Transkavkazja. Razočaran u boljševizam, stao je na čelo Musavata, azerbajdžanske nacionalne stranke, koja će 1918. proglasiti nezavisnost Azerbajdžanske Demokratske Republike. Nakon što su boljševici 1920. godine pokorili Azerbajdžan Rasulzade je neko vrijeme radio u Moskvi i Lenjingradu, da bi pobjegao u inozemstvo i ostatak života, uglavnom u Turskoj, posvetio panturskom pokretu i nezavisnosti Azerbajdžana.

Ipak, mnogi intelektualci iz redova muslimanskih naroda Rusije u lenjinizmu su za svoja usmjerenja našli stanovit izlaz, koji im je u isto vrijeme omogućavao kritičnost prema Zapadu i osjećaj sudjelovanja u naprednom povijesnom hodu. Za njih, pod dojmom ugroženosti muslimanskih naroda od europskog imperijalizma, lenjinizam je bio obrambeni pokret, pa čak i nekako paralelan, kolikogod u suprotnosti, s naukom islama. U jednom političkom manifestu, objavljenom u Kazanu 1922., doslovno se tvrdi: "Ne smijemo se bojati protuvjerskog karaktera diktature proletarijata, jer bi savez između ruskog proletarijata i muslimana mogao zadati smrtni udarac Europi."[3] Tipično je za ruske muslimane, da su nakon Revolucije, a prije nove rusifikacije, što je počela koncem 1920-ih godina, komunističkom pokretu prilazili mnogi pripadnici viših slojeva. U Kazahstanu, Azerbajdžanu i Dagestanu, novi su boljševici bili iz redova feudalnog plemstva i više buržoazije, ali također iz redova sitne buržoazije i reformne uleme.[4]

Općenito govoreći, lenjinizam nije bio posebno prijamčiv u islamskim zemljama. Tipično je da je među utemeljiteljima komunističkih partija na Bliskom istoku bilo mnogo predstavnika kršćanskih manjina (Youssef Ibrahim Yazbek u Libanonu, Jusuf Salman Jusuf u Iraku, Jabra Nicola u Palestini, itd.). No, popularizirala ga je ideja nacionalnog oslobođenja, vjera da putem boljševizma mogu postići ravnopravnost s europskim narodima, štoviše brzo i po djelovanju općepriznatih "zakona povijesti". Vrijeme podložnosti bilo je pri kraju. Dolazilo je vrijeme "proleterskih nacija", oslobođenja ugnjetenih naroda i "muslimanskog puta u komunizam".

Doduše, problem ateizma bio je nezaobilazan. Mir-Said Sultan-Galijev (1880-1939?), povolški Tatar i predsjednik Centralnog komesarijata za muslimanske

[3] Alexandre A. Benningsen i S. Enders Wimbush, *Muslim National Communism in the Soviet Union: A Revolutionary Strategy for the Colonial World*, Chicago: London, 1979, str. 29.

[4] isto, str. 33.

poslove (Muskom), koji je inače zagovarao popustljivu politiku prema muslimanskoj religiji i tradicijama, u jednom je članku 1921. godine tvrdio je kako islam određuje njegova "mladost": "Od svih "velikih religija" u svijetu, islam je najmlađi i zato najsolidniji i najjači što se tiče njegova utjecaja. ... Islam posjeduje najbolje sačuvane društvene i političke sastojke, dočim sve druge religije ponajviše naglašavaju svoje etičke i vjerske elemente. Muslimansko pravo – *šerijat* – je zakonik i pravna norma što upravlja svim aspektima ovozemaljsakog života vjernikâ. ... njegove odredbe u velikoj većini imaju jasan, pozitivan karakter."[5] Sultan-Gulijev je naglašavao traženje znanja, trgovinu i druge društvene odredbe kao pozitivne preporuke islama. Nije propustio naglasiti izbornost uleme, što im osigurava bolji položaj od onog ruskog svećenstva: "Ruski pop, koji je postavljen od viših vlasti, zacijelo ima manje autoriteta od tatarskog mule ili uzbečkog alima u njihovim mahalama."[6] Sam Sultan-Galijev izbačen je iz VKP(b) i uhićen već 1923. godine. Premda je iste godine oslobođen, njegova sudbina je bila zapečaćena. Optuživan za nacionalistička i pan-islamska zastranjenja, te anti-partijsku djelatnost, uhićen je 1928. godine, osuđen na smrt, pomilovan i prognan u staljinske logore, da bi 1934. bio oslobođen, te 1937. ponovno uhićen, osuđen na smrt i 1940. pogubljen.

Represija prema islamu počela se osjećati još 1920-ih godina, kad su počela kampanjska zatvaranja džamija i medresa, zapljene imovine derviških redova, te zabrane hadža. Pratilo se tko moli u džamijama, a tko posti za ramazana.[7] Nakon Staljinove pobjede nad opozicijom 1928. godine i dokidanja opuštenih mjera iz razdoblja NEP-a, počeo je progon "nacionalnih komunista" i manjinskih autonomija. U tom krvavom razdoblju likvidirana je gotovo čitava ulema, ali i mnoštvo komunističkog kadra iz manjinskih redova. Prosinca 1937. došlo je do uhićenja među krimskim Tatarima u gradu Karasubazar. Prema sjećanju jednog od preživjelih, "uhićeno je 60 ljudi. Bio sam među njima. U međuvremenu, svi pripadnici uleme bili su u zatvoru u Karasubazaru, među njima najzaslužniji krimski učitelji šejh Mehmet Hoca Ahmet Vecdi (70), šejh Şeyzade Abdulmecit (75), Kafadar Haci Muzaffer (8), itd."[8] Uostalom, destruktivna politika prema sovjetskim muslimanima predmetom je vrlo ozbiljne rasprave koju je 1943. u Sarajevu napisao i objavio Mustafa Busuladžić.[9]

Napredovanje lenjinizma među bosanskohercegovačkim muslimanima ne može se odvojiti od postepenog jačanja utjecaja KPJ, što se u Bosni i Hercegovini

---

[5] isto, str. 146.

[6] isto, str. 147.

[7] Elizabeth E. Bacon, *Central Asians under Russian Rule: A Study in Cultural Change*, Ithaca, N. Y. i London, 1966., str. 174.

[8] Navedeno u: Alan Fisher, *The Crimean Tatars*, Stanford, Ca., 1978, str. 147.

[9] V. "Muslimani u Sovjetskoj Rusiji", u: Mustafa Busuladžić, *Muslimani u Evropi: Izabrani spisi*, ur. Šaćir Filandra, Sarajevo 1997., str. 231-77.

počelo primjećivati tek za vrijeme šestojanuarske diktature. No, ni ovdje ne treba pretjerivati. U Izvještaju CK KPJ na IV. partijskoj konferenciji KPJ (Ljubljana, 24.-26. prosinca 1934) vidi se da je u tom trenutku KPJ brojila 2.071 člana, od toga samo 80 u BiH. A u Titovom izvještaju o organizacionom pitanju na V. zemaljskoj konferenciji KPJ u Zagrebu (19.-23. listopada 1940) vidi se da je u tom trenutku u predvečerju Drugog svjetskog rata u BiH bilo samo 240 članova KPJ, od kojih su Bošnjaci, vjerojatno, predstavljali manji dio.[10] Pri tomu je partijski angažman bio neodjeljiv od drame sekularizacije, koju Avdo Humo bez posebne nelagode navodi u svojim memoarima, kad spominje razloge zašto su tijekom ranih 1930-ih godina srpske političke partije i JMO "izgubile" srpsku i muslimansku omladinu: "muslmanska omladina izgubila je vjeru u Jugoslovensku muslimansku organizaciju, jer je uvidjela da njena politika ne oslobađa muslimanske mase kako primitivnog i reakcionarnog vjerskog pritiska, tako i porobljivačke politike unitarističkog režima."[11] (Drama sekularizacije naslućuje se u poznatoj priči *Duša*, koju je Hasan Kikić napisao 1937. Razgovori oko mrtvog tijela netom preminulog općinskog smetlara dovode u pitanje tradicijsku eshatologiju.[12])

Kod Hume nema objašnjenja za vlastiti prijelaz iz konzervativne hercegovačke zemljoposjedničke obitelji u komunistički angažman. On, doduše, bilježi različita obiteljska stajališta. Njegov stric upozorava kako su u Rusiji komunisti "utjerali u suru, siromašne i bogate, i sve otjerali na zajednički kazan", a majka istoga strica pozivlje na razumniji stav: "Pa i u Kur'anu se govori o jednakosti među ljudima, pa zašto ne ustaneš protiv te svete knjige."[13] Ipak, ima nekih tragova o vlastitoj evoluciji. Primjerice, Humo spominje kako mu je pomogla "knjižica profesora Akifa Šeremeta u kojoj je on kao marksista obarao idealističku estetiku Bogdana Popovića. ... Meni je sa tadašnjim mojim znanjem ta knjiga izgledala po svojoj sadržini i teorijskoj vrijednosti najsnažniji marksistički pristup oblasti estetičke teorije."[14]

Organizirani komunisti poput Akifa Šeremeta (1899-1939), gimnazijskog profesora iz Livna, koji je u javnosti djelovao na partijskim pozicijama od 1920. i postao članom CK KPJ, zacijelo su utjecali na širenje povjerenja prema komunističkim idejama među bošnjačkom omladinom.[15] Humo navodi velik autoritet Krleže među

---

[10] Josip Broz Tito, "Izvještaj o organizacionom pitanju na V konferenciji KPJ 1940. god.," u: Pero Damjanović i dr., *Peta zemaljska konferencija KPJ (19-23. oktobar 1940)*, Beograd, 1980., str. 26. Od osam članova Pokrajinskog komiteta KPJ izabranog u srpnju 1940. samo dvojica – Pašaga Mandžić i Mustafa Pašić – bili su Bošnjaci. Svi ostali, uz izuzetak jednog Hrvata, bili su Srbi.

[11] Avdo Humo, *Moja generacija*, Sarajevo: Beograd, 1984., str. 206.

[12] Hasan Kikić, *Duša* u: *Carska goveda i druge proze*, Sarajevo, 1981., str. 103-9.

[13] Humo, str. 84, 85.

[14] isto, str. 222. Riječ je o knjižici: Akif Šeremet, *Bogdan Popović*, Banja Luka, 1928.

[15] Šeremet je u komunistički pokret 1929. u Livnu uveo Hasana Brkića. Jakov Blažević, *Tražio sam crvenu nit*, Zagreb, 1936., str. 13.

mladim ljevičarima. Ne treba sumnjati da su bošnjački pisci-komunisti poput Hasana Kikića (1905-1942), Rize Ramića (1907-1981), Skendera Kulenovića (1910-1978), Safeta Krupića (1911-1942), također uživali zanimanje bošnjačke omladine. Među partijskim uzorima treba spomenuti Asima Behmena (1899-1924), stolačkog omladinskog lidera, koji je u jednom trenutku predvodio PK SKOJ-a za Hrvatsku,[16] i Rifata Burdžovića (1913-1942), sandžačkog studentskog lidera na Univerzitetu u Beogradu, člana MK KPJ za Beograd, koncem 1930-ih godina. Reputacija Mustafe Golubića (1894-1941), zbog naravi njegova angažmana u sovjetskim službama, kvalitativno je drukčija.

Za okupacije i Drugog svjetskog rata bitno se izmijenila politička situacija, a KPJ je nakon početka oružanog ustanka bio u mogućnosti znatnije utjecati na gotovo cijelom južnoslavenskom prostoru. S obzirom na činjenicu da je vodstvo KPJ i partizanskog pokreta od prosinca 1941. do svibnja 1944. provelo gotovo isključivo na teritoriju BiH, te da su glavne postaje komunističkog političko-vojnog projekta (Foča, Bihać, Neretva, Sutjeska, Jajce, Drvar) također u BiH, jasno je zašto je komunizacija Bošnjaka postala tako važna u strategiji jugoslavenskih komunista. Ipak, partizanski rat u BiH počeo je kao srpska pobuna – u kojoj su komunisti surađivali s četnicima – protiv endehaškog režima i okupatora. U toj je fazi bilo mnogo primjera ustaničkog terora nad Bošnjacima, u kojemu su sudjelovali i srpski komunisti (primjerice, pokolj u Kulen Vakufu u rujnu 1941). Tek postepeno (do proljeća 1942), nakon što je propala komunističko-četnička suradnja, partizanski se rat pretvorio u višenacionalnu komunističku revoluciju, uperenu protiv "buržoazije" i "velikosrba".[17]

U ovoj novoj fazi partizanskog rata, koji se vremenski poklapao s porazom komunističkog ustanka u jugozapadnoj Srbiji i istočnoj Bosni, te četničkim pokoljima nad Bošnjacima u Podrinju, "muslimani" i Hrvati postaju predmetom komunističke agitacije u BiH. Pozivaju se na ustanak u apelu Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH u prosincu 1941. Premda se još ne spominju u apelu CK KPJ i Vrhovnog štaba od 27. ožujka 1942., ulaze u Titov strateški tekst „Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svetlosti narodno-oslobodilačke borbe", objavljenog pri kraju 1942. godine ("Današnji postupak Draže Mihailovića sa muslimanima, Hrvatima i td. potpuno razotkriva te njihove [izbjegličke vlade] planove"), ali još malim slovom što se koristi za vjerske skupine, na hijerarhijskom i neabecednom

[16] O Behmenu v. Ahmet Nazečić, *Revolucionar Asim Behmen*, Zagreb, 1967. O Behmenovoj vezi s Milanom Gorkićem i njegovoj smrti u Moskvi v. Ivan Očak, *Gorkić: život rad i pogibija*. Zagreb, 1988., str. 86-88.

[17] O ovom procesu, uz sve ograde o specifičnoj "bosanskoj revoluciji" v. Marko Attila Hoare, *Genocide and Resistance in Hitler's Bosnia: The Partisans and the Chetniks 1941-1943*, Oxford, 2006.

kraju popisa južnoslavenskih kolektiviteta ("Srbi, Hrvati, Slovenci, Crnogorci, Makedonci i muslimani").[18]

Četrdeset treća će biti ključna godina za afirmiranje Bošnjaka u NOP-u. Već na Prvom zasjedanju AVNOJ-a u Bihaću (studeni 1942), potpredsjednik ovog središnjeg partizanskog predstavničkog tijela je Nurija Pozderac. Nakon kapitulacije Italije, poraza bosanskih četnika i Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a (studeni 1943), dolazi do strateških odluka o položaju BiH u budućoj komunističkoj federaciji. Umjesto ideje o autonomnoj jedinici, vezanu uz federaciju, tobože zbog nepostojanja "bosanskohercegovačke nacije", što je zagovarao jedan dio članova krovnog vodstva KPJ, Tito je, nakon konzultacija s ključnim bosanskim komunistima (Rodoljub Čolakovović i Avdo Humo), prihvatio ideju BiH kao samostalne federalne jedinice, zasnovane na ravnopravnosti Srba, Hrvata i muslimana.

Premda je uspostava BiH kao višenacionalne (povijesne) federalne jedinice ključni titoistički doprinos rješavanju nacionalnog pitanja u Jugoslaviji (štoviše heterodoksan doprinos, jer su sovjetske federalne jedinice zamišljene kao etničke), time nije riješeno bošnjačko nacionalno pitanje. Ono će u prvim poratnim godinama, poznatim po komunističkom teroru, prinudnoj ateizaciji, ustupcima srpskom nacionalizmu, progonu svake neovisne misli i izravnom sukobu s narodnim tradicijama, biti svedeno na neko neodređeno stanje "neopredijeljene slavenske etničke grupe ravnopravne sa Srbima i Hrvatima" (Rodoljub Čolaković). Temeljna istraživanja ovog razdoblja, što uz stanovito popuštanje režimskog pritiska traje do pada Aleksandra Rankovića 1966. godine, ostaju velika neispunjena obveza bosanskohercegovačke historiografije.

Tek nakon pada Rankovića, odnosno XVII. sjednice CK SK BiH (veljača 1968), dolazi do punog afirmiranja bošnjačkog nacionalnog identiteta (pod imenom Muslimani). Ovo razdoblje, koje će uz stanovite uzmake (procesi Izetbegoviću i dr., 1983) trajati do afere "Agrokomerc" i pada Hamdije Pozderca (1987), predstavlja dva desetljeća obnavljanja i jačanja bosanskohercegovačke državnosti (u odnosu na Beograd, a u manjoj mjeri i na Zagreb) i bošnjačkog identiteta. U tom su razdoblju, posebno prije Titove smrti, bošnjački komunisti obnašali ključne političke dužnosti na razini federacije (Džemal Bijedić, predsjednik SIV-a, 1971-1977). Zbog niza okolnosti, među kojima nipošto ne smijemo zanemariti strahote i učinke rata (1992-1995), ovo je razdoblje u bošnjačkom imaginariju poprimilo obrise "zlatnog doba", te je posredno postalo prepreka daljnjoj demokratizaciji bosanskohercegovačkog društva. Na znanstvenim je istraživanjima i u ovom slučaju utvrditi prepreke demokratskom razvoju što su ugrađene u ideologijsku matricu "zlatnog razdoblja".

Taktika jugoslavenskog komunizma u fazi "zlatnog razdoblja" bila je prožeta idejom ravnopravnosti, idejom socijalizma bez utjecaja sa strane, zapravo naturali-

[18] [Josip Broz] Tito, "Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svetlosti narodno-oslobodilačke borbe", u: *Proleter*, XVII/1942, br. 16 [decembar], str. 1-4.

ziranog titoizma; titoizma u muslimanskim bojama. Zato je karijera Hamdije Pozderca posebno poučna, dakako kao preslika životnog puta Mir-Saida Sultan Galijeva. Nakon svega što se dogodilo, bez obzira na sve žrtve koje su pod drugim okolnostima mogle biti izbjegnute, sazrijeva koncept prave zaštite bošnjačkog društva. To može biti samo prihvaćanje pravorijeka demokratskih odnosa i sloboda. Samo takvi odnosi i takve slobode omogućavaju samoartikulaciju raznih oblika – pluralnih oblika – nacionalnog života. Ako se na tom putu ustraje, moguća su velika dostignuća, koja se nipošto ne smiju potcjenjivati.

BOSNIACS, COMMUNISM AND ITS HERITAGE

Ivo Banac

Summary

Anti-Muslim tendencies in modernity's ideologies encouraged the Bosnian-Herzegovinian Muslims to look for an exit from belonging's stereotype to "historically survived" community. One of these exits was communist movement, that was, in the conditions of national division and depression, very attractive, especially to the intelligence. The situation during occupation, terror by Ustashas and slaughters by Chetniks contributed to that, although the centralism and official atheism after the war were the obstacles to normalization of relations in Bosnia and Herzegovina. After the downfall of Ranković and phased withdrawal of final repression, Yugoslav communist ideology accepted Muslim national identification and in that way renewed its legitimacy in Muslim masses. References to this "golden period" for Bosnia and Herzegovina remind an obstacle for democratization of Bosniacs' society.

Key words: Bosniacs, communism, Bosnia

UDK 323.22 (497.6=163.43*)

Bošnjaci i antifašizam: rezolucije građanske hrabrosti (1941) i savremenost

Safet Bandžović
Institut za istoriju, Sarajevo

Noviji period prošlosti prostora nekadašnje jugoslavenske državne zajednice i Bosne i Hercegovine, s problemima "zatamnjene prošlosti", izaziva značajnu pažnju u "historiografiji tranzicije". Historija Bošnjaka, izložena pritom krutim shvatanjima i ideološkim matricama, iz nekih akademskih krugova, ne samo u okruženju, nerijetko se interpretira s mnoštvom predrasuda i stereotipa, s neutemeljenim zaključcima. Generalizacije vode u zablude, kao i, podstaknuto potrebama politike, nasilno povezivanje deformirane prošlosti sa sadašnjošću, njenim interesima i izazovima. Postoje, ne samo u regionalnim naučnim krugovima, otpori prema racionalnim rekonstrukcijama, propitivanju i reaktuelizaciji "kontroverznih" tema, pošto im odgovaraju konzervirane slike, manihejske ocjene i dogmatska terminologija. Odsustvo želje da se to stanje prevaziđe posljedica je diskriminatorskog stava u tim manje-više limitiranim historiografijama, pritisnute tegovima dnevne politike i prevaziđenih istraživačkih koncepcija. Brojna pitanja u vezi s Drugim svjetskim ratom i bošnjačkim antifašizmom, mimo poratnih ideoloških premisa i "zvaničnih istina" ostala su u većoj ili manjoj mjeri marginalizirana. Jedan od tih savremenih naučnih multiperspektivnih problema, jeste deideologizirani odnos i prema antifašističkim, "muslimanskim rezolucijama" protiv genocida nad Jevrejima, Srbima i Romima u Bosni i Hercegovini, donijetim krajem ljeta i ujesen 1941. u više gradova (Prijedor, Sarajevo, Mostar, Banja Luka, Bijeljina, Tuzla), u nezavidnim prilikama okupacije, sveopće nesigurnosti i neizvjesnosti. U osnovi antifašizma sadržano je, pokazuju na svoj način i ove rezolucije, najdublje ljudsko pravo, pravo na život, slobodu i ravnopravnost pojedinca i nacionalnih kolektiva**.**

Ključne riječi: Bošnjaci, Drugi svjetski rat, antifašizam, solidarnost, rezolucije, savremenost

Istraživanje prošlosti i sadašnjosti međusobno se dopunjuju po predmetu i metodu. Historičar počinje od današnjeg da bi razjasnio ono jučerašnje, rekonstruira genezu aktuelnog na osnovu historijskih tragova. Nakon okončanja XX stoljeća, o kome je teško govoriti kao o jedinstvenom vremenskom razdoblju, "više ništa nije kao što je nekad bilo". Brzina historije prevazilazi

uobičajeno ponašanje. Rasizam, šovinizam i ksenofobija su gubitak za čovječanstvo i univerzum. Osjećanje posebnosti, superiornosti, mržnje prema drugim etničkim zajednicama postoji kao neka vrsta arhetipa uspostavljenog na počecima nastanka ljudskog društva. "Izabrani narodi" su obilježili XX stoljeće kao "stoljeće zlih". Ono je proizvelo velike nade, ali je većinu i sahranilo. Rat je u tom "stoljeću krvi i željeza", prestao biti sukob između oružanih snaga ili čak između "blagajni" zaraćenih strana. Postao je rat između snage volje i morala sukobljenih društava.[1] Od svakog ideološkog materijala može se napraviti palica za ubijanje ljudi. Nema genocidnih naroda, mada ima genocidnih politika, i to onih s prepoznatljivim pogromaškim namjerama, ili, pak, onih koje imaju takve strateške ciljeve koji se, pod određenim historijskim i društvenim prilikama, ne mogu ostvariti drugačije. Mogu prigodno steći masovnu, iako po pravilu samo parcijalnu i djelimično iznuđenu potporu.[2] Nacisti su bili jedna narcistička civilizacija, potčinjena "jednoj jedinoj predstavi o svijetu" (B. Silnik) u kome nije bilo prostora za druge. Nužno je i dalje izučavati fenomen naci-fašizma, jer se on regenerira, često prerušava, u ovisnosti od okolnosti poprima osobenu ideološku boju i organizacioni oblik. Na Balkanu se od posljednje decenije XX stoljeća oblikovao i normalizirao u općem okviru romantičarskog, militantnog i šovinističkog uzdizanja vlastite, navodno ugrožene nacije, uz kritiku kosmopolitskih struja koje iznutra razaraju prirodnu zajednicu krvi i tla.[3] Ideologija i politika rasizma bit će "kičma i koža" budućih fašizama. Vatra isto gori, kazao je Aristotel, u Grčkoj i Persiji, ali se ideje o dobru i zlu razlikuju od mjesta do mjesta. Periodi ratova u životu jednog naroda doista se mogu opisati kao "stadijumi ogledala".

Zadatak nauke je otkrivanje zaboravljenih ili nepoznatih dijelova prošlosti, odnosno stalno preispitivanje prethodnih znanja. Historiografija u socijalističkoj Jugoslaviji nije bila samo objekat ideologije, već i njen značajan kreator. Traumatična prošlost se nakon 1945. pokušavala prevazići novim ideološkim jedinstvom i manihejskim historiografizmom. Historijska svijest je građena na mistifikacijama, stereotipima, političkim zaključcima i ideološkim predstavama, učincima "škole" prilagođene, selekcionirane historije. Osnova svakog autoritarnog mišljenja je ideja o jednoj istini. Ideološka generalizacija deformirala je reljefnu sliku prošlosti koja je imala više sastavnica od onih nametnutih politikom "monolitnog jednozvučja". Dugo najznačajniji "obrazac", "propisan" nauci u socijalizmu bio je "Politički izvještaj" ili referat Josipa Broza na Petom kongresu KPJ 1948. godine. "Crvena linija" za Titovog života nije zvanično prelažena. Složena i neravnomjerna slika

[1] Opšir. B. Prpa, "zabrani narodi - strah i samoća", u: *Rasizam i ksenofobija*, Beograd, 1998., 109-115; M. Howard, *Rat u europskoj povijesti,* Zagreb, 2002., 144-145; Dž. L. Mos, *Istorija rasizma u Evropi,* Beograd, 2005.

[2] S. Vrcan, "Nema genocidnih naroda, ali ima genocidnih politika"*, Helsinška povelja*, br. 103-104, Beograd, januar-februar 2007., 46.

[3] T. Kuljić, *Prevladavanje prošlosti: uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka* Beograd, 2002.*,* 416.

prošlosti morala se predstaviti u nasilnim simetrijama i politikom tzv. balansiranja nacionalizma. Umjesto reljefnih dionica prošlosti, nametana je uprošćena, crno-bijela shema po kojoj su na jednoj strani bili antifašisti i borci za slobodu – partizani, a na drugoj izdajnici i saradnici okupatora. Antifašistički otpor je tumačen kao djelo samo Komunističke partije, čija je historija, prema potrebama, prilagođavana. Brojni historičari donosili su, u ulozi prenosioca ideoloških i političkih poruka, zaključke i vrijednosne sudove o Drugom svjetskom ratu, mada su i sami isticali da brojni izvori nisu dostupni.[4] Iza više generacija naučnika ostali su odbojni plodovi nekritičke, ideološke historiografije. Prošlost nije bila iscrpljena, činjenice nisu prešućene niti potisnute. "Komunistički romantizam" je, uz dihotomne sheme, reducirane predstave, "dekretirano sjećanje", imao i drugu stranu. Nema garancije da će ono što je potisnuto u jednoj epohi, "biti potisnuto i u nekoj drugoj… Svaki trenutak u historiji proizvest će svoja sopstvena ograničenja" (Bilig). Iluzija je "svih pobjednika da historija počinje upravo od njih". Ideološka prenaglašenost stvara otpor i prezasićenost. Sizifski pokušaj je i svih revolucija da u ime novog ideala mogu uništiti pamćenje, stvoriti "drugu pamet" i zauvijek oblikovati "novu svijest".[5] Praznine su popunjavane i "tajnim historijama" za one koji su htjeli da se sjećaju ili da slušaju. U domenu kolektivnog pamćenja postoji mnoštvo paralelnih sjećanja koja se bore za "prevlast i društveni uticaj" (J. Byford). Pamtiti, ne znači samo predstaviti nešto, već i implicitno se suprotstavljati konkurentskim predstavama "koje koegzistiraju u javnom domenu". Dok je historija monopol moćnih, sjećanje je privilegija "oblika protesta neravnopravnih i marginaliziranih" (T. Kuljić). Nove interpretacije su izašle iz sjene s gubljenjem komunističkog primata nad javnim diskursom i normiranom kontrolom sjećanja. Dok se Jugoslavija, "kreacija XX stoljeća", nakon 1945. suočila s autoritarno-internacionalističkim preradom prošlosti, postjugoslavenski prostor se od 1990. suočavao, restaurativno, s pluralističko-nacionalnom preradom. Raspad Jugoslavije i ideološke paradigme utjecao je na nove temeljne analize, metodološke i sadržajne "prevrate u memoriji", sporenja različitih "zajednica pamćenja", preispitivanje i preoblikovanje različitih slojeva historijske svijesti.[6] Isti se dokumenti danas čitaju drugim naočarima. Oni su svjedoci čiji odgovori zavise od postavljenih pitanja (M. Bloh). Istraživanje prošlosti ne može se vršiti bez uvaž-

[4] Opšir. B. Petranović, *Istoričar i savremena epoha*, Beograd, 1994., 100-109; M. Bjelajac, "Istoriografija o građanskom ratu u Jugoslaviji 1941-1945"*, Istorija 20. veka*, br. 1, Beograd, 1997., 130; K. Nikolić, *Prošlost bez istorije*: *polemike u jugoslovenskoj istoriografiji 1961-1991: glavni tokovi,* Beograd, 2003., 274-275; Đ. Stanković, *Istorijski stereotipi i naučno znanje*, Beograd, 2004., 90-92.

[5] L. Perović, *Između anarhije i autokratije: srpsko društvo na prelazima vekova (XIX-XXI),* Beograd, 2006., 360.

[6] T. Kuljić, "Mit i istorija na "tržištu*", Helsinška povelja*, br. 85-86, Beograd jul-august 2005., 22-23, Isti, "Istoriografski revizionizam u poslesocijalističkim režimima"*, Helsinške sveske*, br. 11, Beograd, 2002., 8-10; opšir. S. Bandžović, "Postjugoslavenska historiografija: (re)interpretacija prošlosti"*, Pregled*, br. 2, Sarajevo, 2008., 13-38.

avanja i novih iskustava, sadržanih u protoku vremena, prisutnih u svijesti savremenika, pa i historičara kao produkta svoje epohe.[7]

Velike političke promjene, s procesom prerade prošlosti i izmjene kolektivnog pamćenja, praćene su promjenom ideoloških i političkih simbola. Postkomunizam pokazuje bezbroj lica. Tragična zbivanja tokom posljednje decenije XX stoljeća u znatnoj mjeri dramatizirala su i dezorijentirala ne samo opće idejne, već i idejne, historijsko-naučne tokove. Ideje i interesi sadašnjice utječu na viđenja, "naknadna" tumačenja prošlosti. Ona se prilagođava dnevnopolitičkim ili strateškim potrebama pa činjenice nerijetko postaju nebitne. Tomovi ozbiljnih knjiga ništa ne mijenjaju u odnosu prema historiji ako su društveno-političke okolnosti takve da je poželjna drugačija "svijest". U idejnoj tranziciji na Balkanu "anti-antifašistička kultura" sjećanja, zasnovana na izmjeni idejnopolitičkih premisa, veoma je izražena. Anti-antifašizam relativizira zločine fašista, rehabilitira kvislinge i iznova vrednuje žrtve i dželate. Fašizam je ekstremni nacionalizam, a dosljedno rastumačeni antifašizam, shvaćen kao teorijski postulat i moralno-politička vertikala XX stoljeća, najpouzdanija je osnova kritike raznovrsnih oblika nacionalističke uskogrudosti. Antifašistička prošlost je spona naroda i država kojima su "ljudske slobode na vrhu društvene piramide". U osnovi antifašizma sadržano je najdublje ljudsko pravo, pravo na slobodan i ravnopravan život pojedinca i nacionalnih kolektiva. On je protiv diobe ljudi po bilo kom osnovu, osim diobe na ljude i neljude.[8] Dosljedni antifašizam "brani jednakost svega što nosi ljudski lik". Nijedna verzija savremenog revizionizma ne odriče se antifašističkog moralnog kapitala, mada se antifašizam shvata na različite načine. Suprotstavljanje okupatorima i kvislinzima u Drugom svjetskom ratu obuhvata najraznovrsnije oblike otpora: pasivnu rezistenciju, aktivan otpor, partizansku borbu do masovnog narodnooslobodilačkog rata.[9] Pojmovi "kolaboracija" i "otpor" su složeni i oni ponekad ne mogu da obuhvate stvarnost. Multiperspektivnim metodom se uočava da su u historijskim događanjima društva podijeljena, da postoji ponuda različitih rješenja. Dio elite koji utječe i donosi odluke snosi odgovornost za izbor određenog pravca. Sistematizirana znanja pokazuju, također, van tokova velikih ideologija i nacionalne retorike, običan ljudski interes da se teška vremena prežive sa što manje posljedica. Ni u tragičnim ratnim godinama život nije mogao da stane, niti je stao.

---

[7] B. Petranović-M. Zečević, *Agonija dve Jugoslavije*, Beograd ,1991., 71.

[8] T. Kuljić, *Kultura sećanja*, Beograd, 2006.; Isti, "Legalizovanje nacionalnog antifašizma", *Helsinška povelja*, br. 97-98, Beograd jul-august 2006., 22; Isti, "Samorefleksija kulture sećanja", *Helsinška povelja*, br. 103-104, Beograd januar-februar 2007., 48; M. Marković, "Opasna omča oko vrata", *Danas*, Beograd 22. novembar 2006, 11.

[9] M. Colić, *Jugoslovensko ratište 1941-1945. godine – učesnici, nastanak, razvoj i specifičnosti,* u: *Antifašistički narodnooslobodilački rat u Jugoslaviji i savremenost,* Beograd, 2004., 121; T. Kuljić, *Legalizovanje nacionalnog antifašizma,* 25; A. Cvijić, "Drugi svetski rat u Jugoslaviji", *Politika*, Beograd, 26. oktobar 2009., 11.

Tokom "postjugoslavenskih ratova" i poratnog "tranzicijskog" perioda nastajala je i još nastaje obimna biblioteka djela stranih autora o zbivanjima na Balkanu i Bosni i Hercegovini u bližoj i daljoj prošlosti, izazivajući oprečne reakcije. Među autorima koji se bave ovdašnjom historijom, nalaze se i oni koji, nerijetko bez limita u proizvoljnim pristupima i analogijama, prave "instant historije", opće preglede, pamflete o "sukobu civilizacija" i kontinuiranim "drevnim mržnjama", ne shvatajući višeslojnost procesa dugog trajanja, svjesno ili nesvjesno, relativizirajući činjenice. Nije nužnost da se naučna znanja o historiji BiH i njenih naroda formiraju ne na osnovu objektivnog tumačenja vlastite prošlosti, već na problematičnim kvazinaučnim i vanjskim političkim interesnim pristupima koji očekuju da se, bez pogovora, prihvate stereotipi i predstave kakve oni nastoje nametnuti. Bošnjaci nisu "miljenici" balkanske i evropske historiografije.[10] Dosta je "naučnih" radova čiji autori istrajavaju na antiislamskoj mentalnoj matrici XIX stoljeća i ranijih vremena, kao pobornici epike i manihejske interpretacije historije, olahkih sudova koji se snagom inercije ukorjenjuju kao dogme. Pretežno negativne predstave o islamu, o muslimanima, prisutne su u svijesti i kolektivno-psihološkom stereotipu hrišćanskih naroda jugoistočne Evrope. Duboke predrasude su, pored svih simpatija i antipatija, imune na kontraargumente koje izviru iz suprotnih iskustava i saznanja. Kada faktori koji su generirali stereotipije, prestanu da djeluju, "slike u glavama" o "sebi i drugima" neće nestati same od sebe. Njihovo uklanjanje je mukotrpan posao. Evropa se nikada nije potpuno oslobodila straha od "islamske opasnosti" i dominacije negativnih stereotipa. Turski političari (R. Erdogan) upozoravaju da je islamofobija zločin protiv čovječnosti, upravo kao što je antisemitizam.[11] Redukcionistički pristup islamu kroz optiku fundamentalizma, smatra Sonja Biserko, nije samo saznajno manjkav, već je i politički opasan, jer Bošnjaci, a time i region gdje žive, dobijaju negativnu konotaciju. Radikalni redukcionizam i generalizacije vode u zablude, kao i, podstaknuto potrebama politike, nasilno povezivanje deformirane prošlosti sa sadašnjošću i njenim interesima.[12] Intelektualna proizvodnja namijenjena masi spušta standarde. U kriznim vremenima lahko nalazi put do svojih vjernih čitalaca i slušalaca.

Brojne savremene knjige, u Regionu ali i šire, treba promatrati i u kontekstu složenog odnosa svjetskih sila prema islamskom svijetu i novih međunarodnih prilika

[10] Massien de Clerval (1820.-1896.), boraveći u Bosni 1855., piše da je "velika nesreća ovog dijela slavenske rase da je nepoznat, ili da je bar jedino poznat preko izvještaja svojih neprijatelja" – vidi: M. de Clerval, "Putovanje u Bosnu 1855", *Forum Bosnae*, br. 5, Sarajevo 1999., 321.

[11] "Društvo ksenofobično, a vlada diskriminatorska", *Dnevni avaz*, Sarajevo, 1. mart 2011., 22. F. Tuđman je svojedobno govorio da je islam u BiH "vrh islamskog koplja" zabodenog u Evropu".

[12] Bošnjaci su tako izloženi raznovrsnim "naučnim", verbalnim i medijskim pokušajima diskvalifikacije, pa i optužbama da snose odgovornost za stradanje drugih naroda u II svjetskom ratu. Dr. Milorad Ekmečić će pisati da je Sarajevo, u kome su se Jevreji pred aprilski rat 1941. više bojali "svojih muslimanskih suseda, nego nemačke vojske koja se očekuje", u II svjetskom ratu bilo primjer ustaškog uspjeha u nastojanju da muslimane pridobiju kao "cveće hrvatske nacije", da je ono sve do njemačkog poraza pod Staljingradom u zimu 1943. bilo "najfanatizovanije

koje utječu i na suspendiranje ili pokušaje revidiranje ranijih slika prošlosti i ratova u BiH.[13] U mnoštvu knjiga, različitog značaja, nalaze se i one, polemične i "utjecajne", koje međunarodni faktori znaju koristiti kao jedan od izvora za razradu "balkanske" strategije, a koje, mahom, u ovdašnjoj akademskoj javnosti, ostaju bez odgovora. Nije dovoljno samo šta bošnjački historičari kazuju i pišu o svom narodu i njegovoj prošlosti, već je bitno, govore iskustva, ali i savremenost, i kako ga drugi vide, pogotovo oni "moćni", šta misle, pišu i čitaju, kakvi sve modeli percepcije i propagande dominiraju u okruženju, ali i na širem prostoru, kako se na to reagira.[14]

---

nacističko uporište"; opšir. M. Ekmečić, *Dugo kretanje između klanja i oranje: Istorija Srba u Novom Veku 1492-1992*, Beograd, 2007., 445, 460, 463. Slobodan Milošević je, u odbrani pred Haškim tribunalom, citirao autore koji su tvrdili da je u II svjetskom ratu "istrebljenje Srba, Jevreja i Cigana u Sarajevu bio (je) zadatak najviših muslimanskih vođa, koji su uz nekoliko izuzetaka sarađivali sa Hitlerom i Hrvatima". Kod niza autora neće biti mjesta za velike žrtve i učešće Bošnjaka u NOP-u, visoke partizanske i partijske rukovodioce, narodne heroje iz redova Bošnjaka.

13 U tom kontekstu pokazuje se i "značaj" knjige *Nesveti teror: Bosna, Al Kaida i uspon globalnog džihada* (Beograd., 2009.) autora Džona Šindlera, profesora historije i strategije na Vojnopomorskom koledžu, u Newportu (Roud Island) i bivšeg analitičara u Nacionalnoj bezbjedonosnoj agenciji SAD. Znanje je nerijetko, primjetno je i u Johna Shindlera knjizi – produktu uticaja i konteksta vremena nakon 11. septembra 2001. i rasta islamofobije, nadjačano stereotipima. Bošnjaci su predstavljeni mahom u negativnom svjetlu, sintetički postajući, uz sumnjive historijske paralele i prišivene etikete ekstremizma, "historijski problem" i stalna opasnost po okruženje. Za Shindlera je rat u BiH možda "najpogrešnije prikazan sukob modernog doba, na veliku korist radikalnog islama". Knjiga je trebala biti temeljno ispitivanje uloge Bosne u "globalnom džihadu". Da bi osnažio svoje konstrukcije, "opravdao" ocjene o karakteru i pozadini "Bosanskog rata", bila mu je, povodeći se za "odabranim" autorima, nužna i "odgovarajuća" prošlost da bi je "povezao" sa sadašnjošću. Shindler piše da su bosanski muslimani širom Osmanskog carstva "poznati kao oni čiji je islam žestok i nasilnički". Nakon 1878. posebno među obrazovanim muslimanima "panislamizam (je) duboko prodro". Ta orijentacija je "tiho jačala" između dva svjetska rata. Pred rat 1941. pojavljuju se "radikalni islamisti" – "Mladi Muslimani" koji će "od samog početka okupacije Bosne 1941. biti saradnici nacista". Ovakve ocjene će autoru biti nužne u "analizi" djelovanja Stranke demokratske akcije, ustvrđujući da su njome od osnivanja rukovodili upravo veterani "Mladih Muslimana". Muslimani jedini od svih naroda u Bosni, po Shindleru, "nisu stvarno doprineli pobedi saveznika, a njihova saradnja sa nacistima bila je bez premca". On navodi da su tokom tog rata "muslimani podržavali veliki deo Pavelićeve politike", da su "u punoj meri učestvovali u vojnim i policijskim snagama ustaškog režima, što ih je činilo saučesnicima u genocidu koji je vršila vlast NDH". Tvrdnje o formiranju SDA 1990. pod vođstvom "antisemitskog i pronacističkog pokreta "Mladih Muslimana" iz doba rata", i prije Shindlera, iznosili su neki utjecajni srpski historičari - pisci knjiga o dijalektiktičkoj povezanosti "klanja i oranja" – vidi: M. Ekmečić, *Istorijske i strateške osnove Republike Srpske*, rad predstavljen na naučnom skupu "Republika Srpska – 15 godina opstanka i razvoja", koji je održan 26-27. juna 2007. u Banjoj Luci; opšir. S. Bandžović, "Političke poente orijentalne retorike i "Bosanski rat", *Pregled*, br. 2, Sarajevo, 2010., 259-270.

14 Tako je 2010. došlo i do „otkrivanja" navodnog bošnjačkog neonacističkog pokreta u BiH – "Bosanskog pokreta nacionalnog ponosa", čija je ideologija nacionalsocijalizam, a idol Adolf Hitler – prema: B. Marić, "Bošnjački neonacistički pokret u Bosni i Hercegovini", *Politika*, Beograd, 15. februar 2010.

Svi narodi imaju memorirane različite priče i datume. Historija Bošnjaka u Drugom svjetskom ratu je multiperspektivna tema. Trebalo je čekati osamdesete godine prošloga stoljeća "da bi se saznalo da je relativno najveći broj žrtava u Drugom svetskom ratu na tlu Jugoslavije bio iz redova Muslimana". Stradanje Bošnjaka se ne može reducirati samo na četničke zločine u istočnoj Bosni i Sandžaku.[15] Čitave dionice iz historije Bošnjaka 1941.-1945. iziskuju slojevitiji, deideologizirani pristup, jer su brojna pitanja u vezi s njihovim antifašizmom, mimo poratnih ideoloških premisa i "zvaničnih istina" ostala u većoj ili manjoj mjeri neistražena. Jedan od tih historiografskih problema jeste valorizacija i odnos prema antifašističkim, antiustaškim "muslimanskim rezolucijama" protiv genocida nad Jevrejima, Srbima i Romima tokom 1941. u Bosni i Hercegovini, donijetim u više gradova, u vremenu okupacije, sveopće nesigurnosti i neizvjesnosti. Bošnjaci su, njihovim objavljivanjem, postali "jedina narodna zajednica u Europi koja je javno i sa potpisima tisuća svojih najuglednijih članova, protestirala protiv progona, paljevina, ubijanja, oduzimanja imovine i deportiranja svih ljudi zbog vjere, rase ili nacije, tražeći da država, ako jeste država i ako počiva na pravu i ljudskim principima, mora garantirati prava svih svojih građana".[16] Rezolucije, s ove distance od sedam decenija, treba promatrati i u širem kontekstu epohe, atmosfere vremena rata, imajući u vidu i bošnjačka iskustva življenja u monarhističkoj Jugoslaviji. Ta državna zajednica nije bila definitivno «rješenje» u historiji. Njeno rađanje u cjelini je stvorilo više problema nego što ih je riješilo. U srži sporova koji su je potresali 1918.-1941., bilo je pitanje državnog uređenja. Politikom krutog centralizma i unitarističkom ideologijom, srpski vladajući krugovi snažili su odbrambene reflekse drugih naroda. U predvečerje Drugog svjetskog rata vođeni su srpsko-hrvatski pregovori o preuređenju države. Bošnjaci, odnosno Muslimani, za srpske i hrvatske pregovarače nisu postojali.[17] Stvaranje Ban-

[15] Dr. Darko Tanasković je 1991. ukazivao da je bilo "sramno i potpuno neopravdano dugo prećutkivanje pokolja nad Muslimanima u Istočnoj Bosni, jer su ti pokolji stravična činjenica koja je i dokumentarno neoborivo potvrđena i dokazana…Godinama se tako stvarao i sticao utisak, i to od osnovne škole pa nadalje, da Muslimani u stvari aktivno gotovo da i nisu sudelovali u Drugom svetskom ratu. Ni kao žrtve, ni kao partizani-oslobodioci, a da su donekle participirali samo u zlodelima Nezavisne Države Hrvatske" – prema: D. Tanasković, *U dijalogu sa islamom,* Beograd, 1992., 106. Međutim, već 1994. on piše da su "mnogi muslimani na ovaj ili onaj način učestvovali u uništavanju Srba, Jevreja, Cigana i komunista" – prema: D. Tanasković, *Islam i mi*, Beograd, 2000., 158.

[16] Prema: M. Filipović, *Bošnjačka politika*, Sarajevo, 1996., 75. Stephen Schwartz ustvrđuje da su potpisnici stali u odbranu "digniteta i imovine bosanskih Srba i Jevreja", da su rezolucije "od najveće važnosti da se svijetu objasni jedinstveni odnos muslimana i Jevreja na bosanskome tlu" – prema: S. Schwartz, *Sarajevska ruža,* Sarajevo, 2006., 8.

[17] Upor. D. Begić, "Sporazum Cvetković-Maček u 'Pregledu istorije SKJ", *Prilozi*, br. 1, Sarajevo, 1965., 370-376; A. Isaković, *O "nacionaliziranju" Muslimana*, Zagreb, 1989., 276; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo, 1997., 520-521; E. Redžić, *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontraverzama istorijske nauke*, Sarajevo, 2000., 148.

ovine Hrvatske neće riješiti stanje duboke krize i probleme u međunacionalnim odnosima. Jugoslavija je nakon aprilskog rata 1941. rasparčana. Antijugoslavenske snage skoro sve do kraja Drugog svjetskog rata, bile su brojnije od projugoslavenskih.[18] Okupacione snage nisu jedini krivac za ogromne ljudske žrtve i stradanja.

Bosna i Hercegovina, kao i narodi u njoj, našli su se, raspadom Jugoslavije i formiranjem marionetske Nezavisne Države Hrvatske, u neizvjesnom i različitom položaju.[19] Jugoslaviju koja je kapitulirala, Bošnjaci i Hrvati nisu smatrali svojom, "ona je smatrana srpskom državom, i nije se pojavljivala ni najmanja potreba da se čini žrtva za njeno oživljavanje. Došla je nova država, kao i uvijek zajedno s nekom vojskom – ovoga puta sa silama fašizma, koja je svim mogućim kanalima i sredstvima najavljivala bolje uslove života ranije nacionalno ugnjetenih Hrvata i Muslimana. Prirodno je da je u ovakvim uslovima jedan dio stanovništva povjerovao obećanjima i počeo gajiti ilizije u 'svoju' državu i, analogno tome, da je morao proći jedan period u kome će sazreti razočarenje u tu novu državu. Nešto sporijem sazrijevanju ovog razočarenja doprinosila je djelimična sigurnost znatnog dijela ovog stanovništva. Poznato je da je dio građanstva koje nije sarađivalo s NOP-om protiv snaga fašizma bio relativno bezbjedan, svakako u odnosu na uslove okupacije i rata. Bilo kakvo, i najminimalnije angažovanje protiv NDH i sila fašizma povlačilo je za sobom smrtnu opasnost za pojedince i za cijele porodice".[20] Prevrat 1941. kao i onaj iz 1918., Bošnjaci su dočekali mahom nespremni i dezorijentirani. Oni 1941. nisu imali jedinstveno političko rukovodstvo, nikakve predratne borbene strukture, pripremljene za rat, ništa nalik na javna i tajna društva u okruženju "za slobodu i spas otadžbine", "oslobodilačke pokrete", a čekala ih je borba za biološki opstanak.[21] Za nastanak NDH Bošnjaci nisu bili odgovorni, niti su bili pitani. Najveći dio njih do tada nije

---

[18] Britanski poratni izvori će ukazivati da je u "svakom delu Jugoslavije barem polovina, ako ne i većina populacije, bez obzira na njihov socijalni i ekonomski status, pasivno prihvatila okupaciju neprijatelja ili njihovih marionetskih saveznika ili je pak s njima aktivno sarađivala" – prema: Lj. Dimić-A. Životić, "Napukli monolit, feljton", *Politika*, Beograd, 8. novembar 2010.

[19] N. Albahari, "Od aprilskog rata do ustanka", u: *Sarajevo u revoluciji*, knj. 2, Sarajevo, 1977., 32.

[20] Cit. prema: D. Lukač, "Garancija nacionalne ravnopravnosti preduslov uspjeha ustanka u Bosni i Hercegovini 1941. godine", u: *1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1973., 260; također vidi: Isti, "Neke posebnosti djelovanja komunista u ustanku u Bosanskoj krajini", *Istorijski zbornik*, br. 2, Banja Luka, 1981., 137, 141.

[21] Reisu-l-ulema Fehim Spaho uputio je apel 28. marta 1941. u kojem je pozvao ulema-medžlise, džematske imame i sve vjerske službenike IVZ na lojalnost Kraljevini Jugoslaviji i kralju Petru II Karađorđeviću koji je preuzeo vlast iz ruku Namjesništva. Proglas je završavao usklikom "neka živi Njegovo Visočanstvo kralj Petar II. Da živi draga nam domovina Kraljevina Jugoslavija". Nakon proglašenja NDH reis će se u Sarajevu susresti sa Slavkom Kvaternikom koji mu je prenio garancije da će vlada u Zagrebu poštovati autonomiju Islamske zajednice; opšir. Nada Kisić Kolanović, *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941.-1945.,* Zagreb, 2009., 195.

ni znao za Antu Pavelića i njegov pokret.[22] Svi Bošnjaci nisu 1941.-1945., kao ni pripadnici drugih naroda, imali jedinstveno političko mišljenje, pa se i ne može govoriti o njihovom držanju kao cjeline u toku rata. U političkom životu bošnjačkog građanstva, koje nije bilo homogeno, egzistirale su različite struje. Politika tih krugova je "više ličila na jedno stalno traženje", bez dovoljno stabilne orijentacije. Svaki fenomen u političkom životu Bošnjaka u tom periodu treba ispitivati, ocjenjujući njegove društveno-političke i historijske dimenzije.[23] Javni društveni angažman bošnjačkih političkih ličnosti i ulemanskih prvaka više je proizlazio iz moranja i tegobnosti vremena, "nego iz slobodnog izbora" (E. Karić). Dio ličnosti iz predratne Jugoslavenske muslimanske organizacije, prihvatio je NDH, smatrajući da se u njoj neće prema Bošnjacima ponoviti predratna diskriminacija. Bošnjaci su u "vrlo složenom oslobodilačkom i građanskom ratu" izloženi 1941.-1945. dvostrukom stradanju: bili su žrtve NDH, kao i četnika, vojske s kamama, koja se u postjugoslavenskom periodu proglašava, skupštinskim odlukama, za antifašiste, iako su neke od njenih komandanata, poput Pavla Đurišića, odlikovali i sami nacisti.[24]

Ustaška koncepcija o mjestu i ulozi BiH u stvaranju NDH bila je od početka poljuljana. Tome su, osim očitih natega koje su obilježavale tumačenje prošlosti BiH "duše i srca Hrvatske", kao isključivo hrvatske zemlje, naročito pridonijela dva faktora: krvava praksa koja je obilježila ustašku politiku prema Srbima i apsurdnost dokazivanja hrvatstva Bošnjaka. U najširim slojevima bošnjačkog naroda ustaški režim nije mogao osigurati podršku.[25] Na ustašku propagandu o Bošnjacima kao, navodno, rasno najčistijem dijelu hrvatskog naroda lijepili su se među Bošnjacima

---

[22] "Činjenica je da su Muslimani" – piše dr. Zdravko Antonić, "imali loše iskustvo sa režimima bivše Jugoslavije, ali je isto tako činjenica da je najveći broj Muslimana dočekao okupaciju kao još lošije rješenje za svoju budućnost. Budući da iz toga nisu vidjeli neki konkretniji izlaz, oni se prema okupatoru, bar u prvo vrijeme, odnose dosta lojalno i pokorno"; opšir. Z. Antonić, *Ustanak u istočnoj i centralnoj Bosni 1941,* Beograd, 1973., 52.

[23] R. Hurem, "Pokušaj nekih građanskih muslimanskih političara da Bosnu i Hercegovinu izdvoje iz okvira Nezavisne Države Hrvatske", *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, god. XVI, Sarajevo, 1965., 192; opšir. S. Bandžović, *Bošnjaci i antifašizam: ratni realizam i odjek rezolucija građanske hrabrosti (1941.),* Sarajevo, 2010.

[24] Četnički zločini se relativiziraju, uz nastojanje da se sve što je u vezi s njima smjesti u određene ideološke okvire. Donose se zakoni o njihovoj rehabilitaciji, koji predstavljaju direktno kršenje međunarodnih normi o kažnjavanju zločina protiv čovječnosti po kojima nema zastarjelosti krivičnog gonjenja za takva djela.

[25] Upor. R. Hurem, *Pokušaj nekih građanskih muslimanskih političara da Bosnu i Hercegovinu izdvoje iz okvira Nezavisne Države Hrvatske,* 198; F. Jelić-Butić, "Bosna i Hercegovina u koncepcijama stvaranja Nezavisne Države Hrvatske", u: *1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine,* 49; M. Bojić, *Historija Bosne i Bošnjaka (VII-XX vijek),* Sarajevo, 2001., 188; H. Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb, 2002., 133; H. Matković, "Bosansko-hercegovački muslimani u programu ustaške emigracije i politici Nezavisne Države Hrvatske"*, Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, Zagreb, 2006., 1033.

"uglavnom razni deklasirani elementi". Radilo se o najtanjem sloju seoskog i gradskog stanovništva, i to prvenstveno o onima "sa dna", koje su i pojedini visoki činovnici NDH i oficiri domobranstva identificirali kao poznate pljačkaše, robijaše i siledžije. Na scenu je stupio društveni olo š "onaj odozgo i onaj odozdo, parazit i nasilnik bez ikakvih skrupula, koji je odjednom postao neograničeni gospodar života svojih sugrađana. Ozbiljni ljudi, koji su držali do svog dostojanstva, počeli su otvoreno da se distanciraju od ustaške politike. Nisu se prihvatali odgovornih funkcija u novom režimu, pa je izbor padao na one koji su inače "uživali lošu reputaciju". Bilo je i primjera da su se i "pošteni ljudi prihvatali tih dužnosti s namjerom ili iluzijom da će spriječiti zločine kriminalnih elemenata". Postoje i neka mišljenja da su neki predratni bošnjački političari ušli u vladu NDH da bi djelovali u smislu pokušaja obustavljanja ustaških zločina i bezakonja.[26]

Brzi razvoj događaja 1941., nepovjerenje i nesigurnost u konačne namjere ustaša ostavljali su teške dojmove u svijesti bošnjačkog naroda. Isticanje propagandne mašinerije o jedinstvu i slozi muslimana i katolika kao jedinstvenog hrvatskog naroda nije u praksi doživljavalo svoju potvrdu.[27] Zanemarivanje prava Bošnjaka i tamo gdje su oni predstavljali većinu rezultiralo je da su zbog toga uslijedili protesti i prigovori. Osim toga, u ovom stanovništvu se javljao i bunt što su ustaše nastojale da prodube što više jaz između Bošnjaka i Srba. Nije bilo malo slučajeva da su Bošnjaci primali i skrivali od progona pojedince, pa i čitave porodice Srba i Jevreja, rizikujući pritom da i sami postanu žrtve progona.[28] Bošnjaci se, prema italijanskim izvorima, "podjednako plaše i hrvatskog šovinizma i srpskog nacionalizma, zbog čega im i treba zaštita moćnog režima". Od septembra 1941. isticana je želja da se, ukoliko ustaše ne promijene politiku, Bošnjaci stave pod njemačku zaštitu i upravu.[29] Napori koje je dio bošnjačkog građanstva činio 1941.-1945. s ciljem da se BiH osigura poseban upravno-politički položaj, u okviru ili van NDH, rezultat su egzistencijalne motivacije, nesigurnosti i nepovjerenja u ustaški režim. Oni su bili i izraz predratnih težnji bošnjačkog građanstva za autonomijom BiH.

---

[26] Opšir. R. Čolaković, "O društveno-političkim prilikama u istočnoj Bosni uoči izbijanja ustanka 1941"., u: *Istočna Bosna u NOB-u,* knj. I, Beograd, 1971., 17-18; P. Morača, *Jugoslavija 1941.,* Beograd, 1971., 54-55; *Zbornik NOR-a,* tom IV, knj. 1, 554-555; *Bosanski pogledi 1960-1967,* London, 1984., 233; U. Danilović, *Sjećanja,* III, Beograd, 1987., 33; E. Redžić, *Muslimansko autonomaštvo i 13. SS divizija,* Sarajevo, 1987., 15; *ABC Muslimana*, Sarajevo, 1990., 35.

[27] E. Redžić, *Pogledi iz antiistorije*, Sarajevo, 2001., 188.

[28] A. Nametak, *Sarajevski nekrologij*, Cirih, 1994., 13; E. Tauber, *Kad su komšije bili ljudi,* Sarajevo, 2008.

[29] Emily Greble, autorica knjige *Sarajevo 1941-1945: Muslims, Christians, and Jews in Hitler's Europe* (*Sarajevo 1941-1945: muslimani, kršćani i Jevreji u Hitlerovoj Evropi*), tvrdi kako su "mnoge muslimanske vođe savez s Nijemcima vidjele kao najbolji način otpora sekularizaciji i potčinjavanju islama ustaškom režimu, najbolji način zaštite muslimanskih žrtava od četničkog terora i najbolji način zaštite islama pred nadirućim komunističkim snagama" – prema: *Slobodna Bosna*, Sarajevo, 13. januar 2011., 63.

Ustaška politika progona Srba eskalirala je u ljeto 1941. godine. Ustaše su nastojale uplesti Bošnjake u svoje antisrpsko nasilje noseći u akcijama fesove i koristeći bošnjačka imena kako bi mržnja i osveta Srba bila okrenuta prvenstveno prema Bošnjacima.[30] Bošnjački protesti 1941. su svjedočili o planskim ustaškim pokušajima da Bošnjake prikažu odgovornim za ustaške zločine. Iz sarajevskih radionica, prema narudžbi Bjelovarske pukovnije, bilo je urađeno 5.000 komada fesova. Ustaše iz Ljubuškog i Širokog Brijega su se u istočnoj Hercegovini oslovljavali muslimanskim imenima. U Višegrad je bila upućena četa domobrana "sastavljena pretežno od Hrvata koji su na glavi nosili fesove". Ustaše iz zapadne Hercegovine, s fesovima na glavama, stigle su i u općine Goražde i Pothranjen, kao i druga mjesta u jugoistočnoj Bosni.[31] Dr. Asim-beg Ćemerlić, ljekar u Srebrenici, spasio je junskih dana 1941. smrti više od 80 Srba. S uglednim Bošnjacima iz grada, nije dozvolio da i jedan srebrenički Srbin padne u ruke ustaša. Murat Dervišević s grupom bošnjačkih seljaka iz Kravice, na putu Konjević Polje-Bratunac, 31. jula 1941. stao je pred ustaše. Odbio je da primi oružje i krene protiv Srba.[32] Za nekoliko mjeseci svoje vlasti u fočanskom srezu, od blizu 38.000 Bošnjaka, "ustaški režim nije uspio mobilizirati više od dvanaest ljudi u ustaše. To zbog toga, što se je operiralo sa protusrbskim parolama. I to su bili uglavnom odbačeni elementi i proleterijat, koji nikako nije mogao predstavljati muslimane". Nijedan ugledniji građanin Foče nije ničim odobrio ustaške postupke.[33] Brojni su primjeri bošnjačke solidarnosti s progonjenim Srbima.[34] Nakon stradanja grupe ustaša na Ozrenu krajem augusta 1941. ustaše su u Tuzli htjele izvršiti odmazdu nad srpskim stanovništvom. Ugledni tuzlanski Bošnjaci su, saznavši za to, organizirali konferenciju, da bi spriječili planirani zločin. Nakon nje delegacija građana, s muftijom Muhamed ef. Kurtom, posjetila je njemačku komandu i tu iskazali protivljenje

[30] Upor. Z. Antonić, "Napori KPJ na sprovođenju politike bratstva i jedinstva u istočnoj i centralnoj Bosni 1941. godine", Prilozi, br. 5, Sarajevo, 1969., 71, nap. 30; M. Hadžijahić, Posebnost Bosne i Hercegovine i stradanja Muslimana, Sarajevo, 1991., 52-53; H. Kamberović, "Muslimani i NDH", Preporod, br. 22/509, Sarajevo, 15. novembar 1991.; I. Banac, "Hrvati i Bošnjaci", Behar, br. 32-33, Zagreb, 1997.

[31] Opšir. N. Bajić, "Komunistička partija Jugoslavije u Hercegovini u ustanku 1941. godine", *Prilozi*, br. 2, Sarajevo 1966., 210; N. Alić, *Svjedočenja i sjećanja o pokoljima Muslimana od strane četnika u okolini Rogatice*, rukopis, BZK "Preporod", Sarajevo; S. Bandžović, "Prilog proučavanju četničkog genocida nad Muslimanima u istočnoj Bosni", *Istorijski zbornik*, br. 10, Banjaluka, 1989., 157-175; I. Kljun, *Višegrad – hronika genocida nad Bošnjacima,* Zenica, 1996., 69; E. Redžić, *Bosna Hercegovina u Drugom svjetskom ratu,* Sarajevo, 1998., 313; K. Čeljo, "Muslimanske milicije u BiH 1941-1945", *Glasnik*, br. 11-12, Sarajevo, 2007., 1136.

[32] A. Gruhonjić, "Zlo stiže sa strane", *Oslobođenje*, Sarajevo, 11. septembar 1991.

[33] Nav. prema: S. Jaskić, *Srbokomunistički zločin nad Bosnom,* reprint izdanje, Tuzla, 2003., 59-60; također vidi: R. Čolaković, *O društveno-političkim prilikama u istočnoj Bosni uoči izbijanja ustanka 1941.,* 21.

[34] O. Marasović, "Narodnooslobodilački pokret u gradu i prvoj godini ustanka", u: *Sarajevo u revoluciji*, knj. 2, Sarajevo, 1977, 488.

Bošnjaka ustaškim namjerama. Njemačka komanda je potom zabranila ustašama da poduzimaju bilo kakve mjere odmazde bez njene saglasnosti.[35] Bošnjaci i Hrvati širom Bosanske krajine "štitili su i sakrivali srpske porodice od progona ustaša, često i po cijenu sopstvenih života". U Hercegovini je bio veliki broj primjera solidarnosti i pomoći "Hrvata i Muslimana ugroženim Srbima, svojim komšijama. Oni su ih obaveštavali o namerama ustaša, krili su ih u svojim kućama, ili se otvoreno suprotstavljali i otimali ih iz ruku ustaša, kada su ih ovi vodili na gubilište". Grupa mobiliziranih Bošnjaka, iz sela Mulja, u gatačkom srezu, pobjegla je svojim kućama, odbijajući da učestvuje u pogromima Srba. Meho Dželilović, nadničar iz Čapljine, pošto je odbio da učestvuje u ubijanju pohapšenih Srba, ubijen je i bačen u jamu.[36] Kada su ustaše u Bileći uhapsile nekoliko Srba, ugledniji Bošnjaci su se tome usprotivili i prisilili ih da uhapšene puste. Neki Bošnjaci u Jablanici, odbivši da vrše dužnost žandara, bili su strijeljani.

Pokušajima kroatizacije bošnjačkog stanovništva, genocidnim pritiscima na srpsko, jevrejsko i romsko stanovništvo, ustaše su razbuktale plamen požara u kome su oživljeni atavistički elementi vjerskog, nacionalnog, političkog, i klasnog antagonizma i iracionalizma. Zločini ustaša nad Srbima izazvali su takve srpske ustaničke reakcije koje su pod utjecajem velikosrpske propagande, parola o "Srpskoj Bosni", "borbi protiv Turaka i Šokaca", imale i šovinistički karakter.[37] One su činile ozbiljnu zapreku za masovnije uključivanje Bošnjaka u prve tokove ustaničkog pokreta. Bošnjačke i hrvatske mase, "uvrijeđene progonima i nemilosrdnim izrabljivanjem od strane velikosrpskog režima do rata, pod jakim uplivom okupatorske i ustaške propagande i iznenađene samim ustankom srpskih masa i prijetnjama pojedinih ustaničkih grupa, bile su u ovo vrijeme potpuno van ustaničkog pokreta".[38] Stav ustanika prema pitanju saradnje s Hrvatima i Bošnjacima bio je u mnogim krajevima takav da ih nije hrabrio da se i oni pridruže ustanku. Historija je ostala dužna objašnjenja i za one nedužne Bošnjake koji su iz najplemenitijih pobuda, krenuli u ustanak 1941., a potom pobijeni pod shvatanjem da se "Turčinu ne može vjerovati".[39] Bošnjaci komunisti u ustaničkim jedinicama najčešće su morali živjeti i djelovati

---

[35] Opšir. A. Sarajlić, "Otpor u okupiranoj Tuzli 1941. godine"*, Vojnoistorijski glasnik*, br. 2, Beograd, 1971., 307; V. Mujbegović, "O prvoj ratnoj godini u okupiranoj Tuzli"*,* u: *Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji,* II, Tuzla, 1984., 259; S. Brkljača, "Neka razmatranja muslimanskog poimanja o dobru i zlu u Bosni i Hercegovini u II svjetskom ratu"*, Dijalog*, br. 1, Sarajevo, 1997., 143-144.

[36] Z. Sulejmanpašić, *13. SS divizija "Handžar": istine i laži,* Zagreb, 2000., 36.

[37] R. Hurem, "Politička orijentacija ustanika u Bosni i Hercegovini 1941. godine i uloga KPJ"*, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine,* god. XXVIII-XXX, Sarajevo, 1979., 259.

[38] Prema: D. Lukač, "Prilog izučavanju nacionalnog pitanja u BiH"*, Prilozi*, br. 4, Sarajevo, 1968., 457.

[39] Atif Purivatra navodi da "nabijanje na kolac Avde Dovadžije, od strane novopečenih četnika, svjedoči i za naše dane u svakom pogledu" – prema: "Muslimani su svoji na svome", *Islamska misao*, br. 146, Sarajevo, februar 1991., 7.

pod ilegalnim, srpskim imenima.[40] Ima više primjera da su ustanici u Bosanskoj krajini odbijali da sarađuju s Bošnjacima i Hrvatima. Bilo je ustaničkih grupa koje su odlazile u borbu pod parolom borbe protiv "Turaka", palili i pljačkali bošnjačka sela. U istočnoj Hercegovini neki predvodnici ustaničkih četa radili su na tome da ih prvenstveno usmjere na obračun s Bošnjacima. Ovakvu orijentaciju su podržavali bogatiji seljaci, priželjkujući da se tako domognu bošnjačkih kuća i posjeda. Ustanici u istočnoj Bosni ispoljavali su slične primjere netolerancije. Pojavom četničkog ravnogorskog pokreta Draže Mihailovića na političkoj i ratnoj sceni, s ciljevima o etnički čistoj, velikoj srpskoj državi, prilike su još više usložnjene. Antihrvatstvo, antimuslimanstvo i antijugoslavenstvo su bili ideologija četništva.

Komunisti su od početka borbe 1941. razarali predratni sistem vlasti, stvarali nove organe, prakticirali tolerantniju nacionalnu politiku. NOP se nije odlikovao dosljednom i čvrstom linijom prema Bošnjacima.[41] Sadržaji relevantnih partijskih komunističkih dokumenata svjedoče da njihovi tvorci nisu osjećali potrebu da cjelovitije sagledaju položaj Bošnjaka, njihove egzistencijalne probleme, ulogu jedinica "muslimanske milicije" koje su štitile svoja naselja, pa su ih sektaški, u masi, tretirali kao protivnike NOP-a. Nisu se sve muslimanske milicije i njihovi pripadnici mogli svrstati među protivnike, jer je među njima bilo simpatizera NOP-a, pa i članova KPJ i SKOJ-a. U sredinama u kojima partizanski komandanti nisu bili opterećeni nacionalizmom, vršena je diferencijacija, pa je znatnom broju tih ljudi, koji su branili svoja sela i domove, omogućeno da priđe partizanima. Prvi vidniji rezultat pristupanja Bošnjaka NOP-u, osim pojedinačnih slučajeva, bilo je, nakon augusta 1941., stupanje veće grupe Bošnjaka, mahom iz sela Šatorovići, Okruglo i Osovo, u Romanijski partizanski odred.[42]

---

[40] Adil Zulfikarpašić je ukazivao da su među prvim partizanima bili i Bošnjaci, ali da je KPJ dala direktivu da oni i Jevreji, a često i Hrvati nose srpska imena: "Tako je Hasan Brkić bio Aco, Oskar Danon bio je Jovo, ja sam također bio Aco… Izgledalo je tako kao da su čitav komandni kadar i prvi borci u Bosni bili isključivo Srbi! I ja moram da vam kažem da su nas srpski seljaci često pitali: "Šta je s Turcima?! Gdje su oni?! Zašto ih nema u partizanima?! Upravo takvo pitanje meni je na jednom zboru postavio neki srpski gazda, knez tog sela. A sjedimo tu, Lakišić, Avdagić, Čengić, Hamović, Kovačević, Zulfikarpašić … i šutimo! Time se stvarala jedna protumuslimanska atmosfera. Umjesto da je KPJ otvoreno rekla kako smo mi došli da zajedno sa našom braćom Srbima branimo njihova sela, ona je te komunističke kadrove, ali i borce preimenovala" Ubitačna je bila parola, navodi Zulfikarpašić, da su Muslimani morali skrivati svoj identitet, porazna za one koji su bili partizani. Niko od mnogih Muslimana koji su otišli na Romaniju, u Kalinovački odred, nije mogao nositi muslimansko ime – nav. prema: M. Galić, *Politika u emigraciji,* Zagreb, 1990., 83; S. Bandžović, *Ratne tragedije Muslimana,* Novi Pazar, 1993., 20.

[41] M. Filipović, *Bošnjačka politika*, 83; A. Purivatra, *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*, Sarajevo, 1969., 57.

[42] Upor. Ć. Kazazović, "Formiranje muslimanskih partizanskih jedinica u istočnoj Bosni", u: *Istočna Bosna u NOB-u*, kn. II, Beograd, 1971., 188-189; E. Redžić, *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontroverzama istorijske nauke*, 164; M. Imamović, *Bošnjaci u emigraciji: Monografija Bosanskih pogleda 1955-1967,* Sarajevo, 1996., 83.

U ratnim prilikama 1941. znatan dio bošnjačkog stanovništva bio je prisiljen da napusti domove u potrazi za spasom od prijetećeg uništenja, dolazeći do izbjegličkih logora i periferija velikih gradova, gdje su ih čekali oskudica i bolesti. Duge kolone izbjeglica (muhadžira) imale su prvenstveno unutarnji prostorni karakter i kretale su se, osim privremenih zbjegova, na relaciji selo-grad i grad-grad, uz veliku prostornu mobilnost, poput odlazaka iz istočne Bosne u Bosansku krajinu. Manji dio muhadžira se sklanjao u pravcu Srijema, Slavonije, Sandžaka, Zagreba i Dubrovnika, dok su u BiH pristizale bošnjačke izbjeglice iz Sandžaka. Migracione pokrete bošnjačkog stanovništva pratile su brojne nedaće: od nasilnog napuštanja domova u strahu, stradalništva na putevima koji su se nerijetko završavali pogromima poput onih 1941. u Berkovićima, Kulen-Vakufu, Koraju ili širom istočne Bosne, gdje su muhadžiri stradali zajedno s domicilnim stanovništvom po mjestima koja su padala u ruke ustanika. Bošnjaci su se našli, kako se često ističe u literaturi, između čekića i nakovnja – velikosrpske i velikohrvatske politike.[43] Ustaški zločini i brutalni progoni srpskog i jevrejskog stanovništva, kao i ustanički zločini izazvali su reakciju i otvoreni protest većeg broja uglednih Bošnjaka. Bio je to "konkretan odjek duboke zabrinutosti" koja je zahvatila sve bošnjačke građanske političare. F. Friedman smatra kako su većini Bošnjaka bile "tako odbojne fašističke akcije, da su ih oni denucirali".[44] U drugoj polovini 1941. bilo je, s rasplamsavanjem oružanih sukoba, sve izraženije uvjerenje među Bošnjacima da ih režim ne štiti, da je bio ugrožen i sam njihov daljnji opstanak za koji je trebalo iznaći rješenja.[45] U Sarajevu su u ljeto 1941. prilikom posjete Andrije Artukovića, ministra unutrašnjih poslova, "istaknute ličnosti muslimanskog življa" izrazile želju "muslimana da mirno žive s ostalim vjerskim pripadnicima, jer bi se bijes i osveta svakako najviše iskalila baš na samim muslimanima".[46] Bošnjačko građanstvo je u više mjesta također stalo u zaštitu Roma od progona i deportacije. Poseban odbor, formiran u Sarajevu, sačinio je opsežnu predstavku, dokazujući da je napad na tzv. "bijele Cigane" ujedno napad i na Bošnjake. Ona je istodobno dostavljena ustaškim i njemačkim vlastima, pa je Ministarstvo unutarnjih poslova NDH krajem augusta 1941., plašeći se daljih protesta Bošnjaka, naredbom obustavilo progon i deportiranje "bijelih Cigana" iz BiH.[47]

Krajem ljeta i ujesen 1941. najveći dio bošnjačkog građanstva se otvoreno, putem niza rezolucija, ogradio od ustaške politike progona i istrebljenja srpskog, jevrejskog

---

[43] M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 535.

[44] F. Friedman, "Islam kao nacionalni identitet: bosanskohercegovački Muslimani slavenskog porijekla (s osvrtom na Muslimane Novopazarskog sandžaka)", *Forum Bosnae*, br. 18, Sarajevo, 2002, 97. Na više detalja o bošnjačkim prosvjedima, on upućuje na: *Ustaše*, u izdanjima *South Slav Journal*, ljeto 1982. (str. 31-33) i jesen 1983. (str. 37-39).

[45] R. Hurem, "Neke karakteristike ustanka u Bosni i Hercegovini 1941. godine"*, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, god. XVIII, Sarajevo, 1970, 209.

[46] N. Duraković, *Prokletstvo Muslimana,* Sarajevo, 1993., 185, nap. 58.

[47] *ABC Muslimana*, 36.

i romskog stanovništva. Začetak svim ovim rezolucijama, prije svega *Sarajevskoj,* smatra se skupštinski zaključak Udruženja ilmije "El Hidaje" od 14. augusta 1941. godine. "El -Hidaje" je pozvala muslimane da se, u duhu islama, klone svakog zlodjela, a državne vlasti da što prije zavedu red i sigurnost.[48] Ovaj stav ima još veći značaj ako se uzmu u obzir izuzetno složene prilike u kojima je rezolucija donesena.[49] Došla je u isto vrijeme kada su neki visoki funkcioneri režima, poput Džafera Kulenovića, uvjeravali javnost da se svi muslimani nalaze u ustaškom pokretu i kada ustaška vlast čini znatne napore da osigura podršku svom režimu. Prema jednom izvještaju Glavnog stožera Ministarstva hrvatskog domobranstva, iz druge polovine septembra 1941. godine, "Muslimani imaju razvijen osjećaj sažaljenja, pa ni u kom slučaju ne trpe nezgodan i nehuman postupak prema svojim bližnjima, makar ovi bili njihovi vjerski pa i politički protivnici. Smatraju da se želi zavaditi muslimane i Srbe, te da će pobuna Srba dovesti u opasnost živote i imovinu muslimana" te da zato traže da se "žurno uspostave redovna upravna i vojnička vlast, a sadašnje Ustaške organizacije odmah razpuste".[50] Od rane jeseni do kraja 1941. pojavljivale su se antifašističke, antiustaške rezolucije bošnjačkih građanskih struktura: *Prijedorska rezolucija* je obnarodovana 23. septembra; *Sarajevska* 18. oktobra; *Mostarska* 21. oktobra; *Banjalučka* 12. novembra; *Bijeljinska* 2. decembra i *Tuzlanska* 11. decembra. Ima indicija da su slične rezolucije donesene i u Bosanskoj Dubici, Visokom i još nekim mjestima.[51]

---

[48] U tački 4. ove rezolucije se kaže: "Sa bolom u duši i dubokom sućuti se sjećamo svih onih muslimanskih žrtava koje nedužno padoše u nemirima koji se ovih dana mjestimično događaju. Osuđujemo sve one pojedince muslimane, koji su sa svoje strane učinili bilo kakav ispad i napravili bilo kakvo nasilje. Konstatujemo, da su tako šta mogli učiniti samo neodgovorni elementi i neodgojeni pojedinci, čiju ljagu odbacujemo od sebe i od svih muslimana. Pozivamo sve muslimane, da se u duhu visokih uputa svoje vjere strogo klone svih zlodjela. Molimo državne vlasti da što prije zavedu zakonsku sigurnost u svim krajevima, ne dozvoljavajući da se bilo šta učini na svoju ruku kako ne bi nevini ljudi stradali" – prema: M. Imamović, *Bošnjaci u emigraciji*, 149; N. Duraković, *Prokletstvo Muslimana,* 186. Rezolucija je upućena najvišim funkcionerima NDH, kao i muslimanima u organima NDH: Osmanu i Džaferu Kulenoviću, Adem-agi Mešiću, Hilmiji Bešlagiću, Hakiji Hadžiću.

[49] Upor. Upor. M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 535; B. Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941-1945),* knj. I, Beograd, 1983., 94-96; R. Donia, *Sarajevo: biografija grada*, Sarajevo, 2006., 214.

[50] R. Hurem, *Pokušaj nekih građanskih muslimanskih političara da Bosnu i Hercegovinu izdvoje iz okvira Nezavisne Države Hrvatske,* 198, nap. 29 i 30.

[51] Gavrilo Dožić, srpski patrijarh, piše: "Mi smo apelovali na pristalice dr. Mehmeda Spahe, a oni su pre našega apela pokušali sve što su mogli da obustave masakr i pokolj srpskog življa. Naš apel primili su blagonaklono nastojeći da nešto učine u tom pravcu. Uzeto u celini, predstavnici muslimana drže se ispravno i dobro prema Srbima i osuđuju javno i kuražno zločine ustaša"– prema: M. Huković, "Bošnjaci su naj, naj, naj…", *Oslobođenje*, Sarajevo, 3. oktobar 2009., 10. *Bosanski pogledi* 1961. objavljuju pismo Miloša Pudarića, koji, komentirajući sadržaj "Mostarske rezolucije", ustvrđuje da ona može služiti na čast Muslimana: "To je dokumenat od istorijske važnosti i podvig

Rezolucije su izražavale "miroljubiv habitus jednog naroda, njegovo principijelno odbacivanje diktature, diskriminacije, genocida, prozelitizma i terora, a zalaganje za uspostavljanje principa zajedničkog življenja. Kao protest protiv nereda, bezakonja i legalizovanog uništavanja, prvenstveno srpskog i muslimanskog naroda u Bosni Hercegovini one su istovremeno pokazatelj političkog stanja muslimanskog naroda u tom trenutku, njegove zatečenosti novim događajima, ugroženosti, nesigurnosti, dezorijentacije i nesnalažljivosti, što se kasnije manifestiralo njegovim idejnim i praktičnim lutanjima, zabrazdivanjima, padovima i usponima".[52] Bošnjaci, ističe se u *Sarajevskoj rezoluciji*, "nisu nikom spremali ni mislili nikakva zla". Njeni potpisnici traže da se zavede "stvarna sigurnost života, časti, imovine i vjere za sve građane u državi bez ma kakve razlike", da se "u buduće ne dozvoli da se poduzimaju ma kakve akcije koje će po svojoj naravi izazvati pobune i krvoprolića u narodu", kao i da se pozovu na sudsku odgovornost "svi stvarni krivci, koji su počinili ma kakvo nasilje ili zlodjelo, bez razlike kojoj vjeri pripadali, te da se najstrožije kazne prema zakonu, kao i oni koji su ovakva zlodjela naređivali ili za njih dali mogućnost". Potpisnici *Mostarske rezolucije* ukazuju da su "nebrojeni zločini, nepravde, bezakonje, prevjeravanja, koja su učinjena i koja se čine prema pravoslavnim Srbima i drugim sugrađanima strana su potpuno duši svakog muslimana. Svaki pravi musliman, oplemenjen uzvišenim propisima islama osuđuje ovakva zlodjela, ma sa koje strane dolazila, jer zna da islamska vjera smatra najtežim grijehom ubijanje i mučenje nevinih, kao i otimanje tuđeg dobra, te prevjeravanje pod okolnostima

---

dosljedan soja plemićkog i junačkog i ako su znali da su mogli svaki dan "da omrknu a ne osvanu". Isti list u aprilu 1962. prenosi pisanje *Naše reči,* organa srpske demokratske grupe *Oslobođenje*, čiji su članovi mahom bili tokom rata u redovima četničkog pokreta. *Naša reč* objavila je, naime, u novembru 1961. tekst *"Borba protiv ustaških pokolja- reakcije Muslimana i Slovenaca",* gdje stoji: "Iako se u srpskoj, a još manje u hrvatskoj javnosti, bilo u emigraciji bilo u zemlji, vrlo retko spominje borba koja je odmah još 1941. godine, bila počela protiv ustaških pokolja – "Naša Reč" želi ovom prilikom da podvuče da je "prvi politički otpor protiv ustaških pokolja došao od strane bosansko-hercegovačkih Muslimana.. pod punim potpisom". *Bosanski pogledi* 1962. prenose tekst Ratka Parežanina, urednika emigrantske "Iskre", koji kaže: "Muslimanske mase nisu htele nikada u ekstreme, osećale su da bi ih takav put, obzirom na sve prilike na tlu koje nastanjuju, vodio u provaliju. U toku drugog svetskog rata, uz ustaše su išli samo pojedinci među muslimanima, a iza onih znamenitih rezolucija, kojima su muslimanski domaćini iz nekoliko većih gradova Bosne i Hercegovine osudili ustaške zločine i ogradili se od Pavelićeve 'nezavisne' stajala je ogromna većina muslimanskog življa Herceg-Bosne". Petar II Karađorđević, nekadašnji jugoslavenski kralj, na Petom svesrpskom kongresu, održanom 1963. u Čikagu, također govori o rezolucijama: "Mi Srbi ne treba da zaboravimo da su odbranu srpskog življa u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od ustaških zločina prvi baš ustali najugledniji Muslimani. Bilo je, istina, muslimanskih otpadnika i u ustašama, ali je ološa bilo uvek i svuda, i u svim narodima. Narod se. međutim, ne ceni po svom ološu no po svojoj eliti" – prema: *Bosanski pogledi,* 126, 163, 193, 238, 317.

[52] Cit. prema: Š. Filandra, "Prilog rastakanju ontologije zla"*, Književna revija*, br. 31, Sarajevo, april 1990.

koje isključuju slobodnu volju. Šaka onih nazovi muslimana, koji su se o to ogriješili, samim tim su se ogriješili o uzvišene propise islama, pa će ih neminovno stignuti Božija i ljudska pravda". U *Banjalučkoj rezoluciji* se kaže: "Najelementarnija prava čovjeka gažena su bez ikakvih skrupula. Sigurnost života i imetka, sloboda vjere i savjesti prestali su da važe za veliki dio naroda ovih krajeva". Osuđuje se pljačka. O otimačini srpskih i jevrejskih radnji se ističe: "Odbijamo od sebe s prezirom podmetanja da se mi želimo dočepati tih radnji".[53] U *Tuzlanskoj rezoluciji* se kaže da "naš muslimanski svijet inspirisan duhom islamske kulture i etike, osuđuje svaki nered. I ako se zna za ovu lijepu osobinu Muslimana, zlonamjerno se svuda šire vijesti, da su muslimani krivi za mjere protiv Srba, te se sav odijum svaljuje na muslimane i stvari se tako predstavljaju, kao da je sve ovo razračunavanje između Srba i Muslimana". Potpisnici rezolucija bili su predstavnici javnog života Bošnjaka, Islamske zajednice, raznih društava i udruženja, poslovni ljudi, posjednici, intelektualci i drugi ugledni građani.

Pojava ovih rezolucija, kao izraz moralnog i kritičkog stava bošnjačke javnosti prema poretku bezakonja, razotkrila je i demantirala tvrdnje ustaške propagande da "Hrvati islamske vjeroispovijesti" čine oslonac ustaškom poretku u Bosni i Hercegovini.[54] Sadržaj rezolucija je otkrivao da je političko raspoloženje velikog broja Bošnjaka drugačije od onoga kakvim ga je prikazivala ustaška propaganda. Hafiz Abdulah ef. Budimlija, potpisnik *Bijeljinske rezolucije*, kazivao je 2007. o teškim prilikama u bijeljinskom kraju, naročito nakon pokolja Bošnjaka u Koraju, o atmosferi u kojoj je potpisivana ova rezolucija, gdje su Bošnjaci bili samo "kap u moru. Sva okolina Bijeljine je srpska, od Drine do Save. Pa šta mi mislimo, ako se oni dignu, šta će onda biti s nama". Potpisnici rezolucije su, po njemu, tada "položili svoje glave jer je bilo ili – ili", kada "Nijemci idu, gaze preko Rusije. I sad mi tražimo… da budu Srbi i Jevreji ravnopravni, Romi i to. Dakle, sve to što je urađeno bilo je sa izvjesnim strahom", objašnjavajući dalje: "I mnogi poslije potpisivanja te rezolucije nisu smjeli u svojim kućama spavati. Išli su po tuđim kućama i spavali tako je se to malo utišalo, dok se to malo sleglo".[55] Rezolucije sadrže izraz nepovjerenja u ustaški režim i

---

[53] Upor. F. Ademović, *Novinstvo i ustaška propaganda u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj,* Sarajevo, 2000., 325.

[54] E. Redžić, *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontroverzama istorijske nauke,* 150; Isti, *Nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini 1941-1945. u analizama jugoslavenske istoriografije,* Sarajevo, 1988., 49.

[55] Budimlija dalje kazuje: "Uglavnom kad me neko upita: pa dobro hafize, ti si potpisao 1941. tu rezoluciju spašavajući Srbe, a tvoje su klali, palili žive u Foči baš te iste godine. Bi li to opet tako nešto učinio – pitaju. Pa bih kao čovjek. Kako ne bi? Ako se radi o spašavanju ljudi, poštenih ljudi. Kako ne bi?… Dakle, mi kao muslimani smo dužni to učiniti" - prema: Arhiv Tuzlanskog kantona, Fond memoarske građe, *Kazivanje hafiza Abdulaha ef. Budimlije o "Bijeljinskoj rezoluciji",* 5.

njegove planove, osudu ustaškog terora i zahtjev da se osigura lična, vjerska i imovinska sigurnost i to "za sve građane u državi bez ma kakvih razlika". Potpisnici su tražili "da se onemogući svaka vjerska netrpeljivost", tražili su zaštitu za "nevini svijet", kao i to da se pozovu na odgovornost svi krivci, bez razlike na vjeru, kao i oni koji su nedjela naređivali ili onemogućili. Oštro su osuđivali one Bošnjake koji su učestvovali u zločinima i ogradili se od tih zločina. Odbacivali su pokušaje da se Bošnjaci kolektivno učine odgovornim za ustaške zločine. Potpisnici rezolucija su iznijeli podatke o ustaškim progonima Bošnjaka, a na drugoj strani digli su glas protiv "bezrazložne osvete" nad nevinim Bošnjacima.[56] Rezolucije su pokazale da je najveći dio bošnjačkog građanstva bio protiv vjerske i rasne diskriminacije, ograđujući se od ustaških zločina i osuđujući ih, "što je nesumnjivo bio akt velike građanske hrabrosti, ali pri tome se nije dovodio u pitanje režim NDH i okupacija zemlje, što u datim okolnostima nije ni bilo moguće". One su čitane po džamijama, kućama, plasirane u javnost na različite načine. Članovi "Mladih Muslimana" su ih umnožavali, nosili i rasturali.[57] Neke su prevedene na strane jezike i tajno upućivane u inozemstvo. Komunisti su, također, ukazivali na njih. Spominjali su ih u svojim glasilima i partizanske komande i ustanove.[58] Ustaše je ražestila pojava rezolucija, ali nisu smjele da se radikalno obračunavaju s njihovim potpisnicima, već su se ograničile na sitnije i pojedinačne represalije, kontrapropagandne akcije, svjesne da bi otvorenim progonima pojačali revolt kao i težnje dijela bošnjačkog građanstva ka izdvajanju BiH iz okvira nestabilne NDH, te bi time izazvale nove sporove u

---

[56] R. Hurem, "Narodi Bosne i Hercegovine prema ustanku 1941-1942." , *Prilozi,* br. 23, Sarajevo, 1987., 160.

[57] O tome je A. Izetbegović, nekadašnji pripadnik "Mladih Muslimana" govorio: "Niko od nas, doslovno niko, nije otišao u ustaški pokret niti je postao ustaški funkcioner, niko nije otišao u SS-diviziju niti u neke njemačke jedinice, velika većina nas smo čak bili vojni dezerteri. Dio regrutovanih je otišao u domobrane, tu se moralo ići, ali baš niko nije otišao u ustaše. To nije slučajno. Otklon od ustaša kod nekih ljudi bio je razumljiv 1943. i 1944. godine, kada je bilo jasno ko će izgubiti, ali od nas niko s njima nije otišao ni 1941-42. kada su Nijemci bili na vrhuncu snage. Naprotiv, jedan broj naših ljudi bio je blizak onim krugovima koji su izdali rezolucije protiv ustaškog i njemačkog režima. Mi smo bili mladi ljudi da bi bili potpisnici tih rezolucija, ali mi smo ih umnožavali, nosili i rasturali. U tim ljudima koji su bili potpisnici gledali smo neke svoje ideale, svoje duhovne očeve, ili jednostavno odgojitelje. Prema tome, bili smo bliski jednoj humanističkoj opoziciji ondašnjem režimu. Za nas su ustaštvo i njemački sistem bili neprihvatljivi"; opšir. S. Trhulj, *Mladi Muslimani,* Sarajevo, 1995., 60-61.

[58] Avdo Humo, u novembru 1941. u izvještaju Pokrajinskom komitetu KPJ za BiH, ukazuje na sarajevsku i mostarsku rezoluciju: "Potpisnici su vrlo ugledni Muslimani. S obzirom na vrenje među muslimanima i na svakom koraku jednodušno osuđivanje ustaških vlasti, koje se najbolje ogleda kroz rezolucije, nameće se neophodno potreba da se izda letak sa potpisom Glavnog štaba, u kojem treba raskrinkati – čega još muslimanske mase nisu svjesne – okupatorsku politiku. Tu treba naročito naglasiti i razbiti iluziju da Muslimani od okupatora mogu nešto očekivati – neki spas" – prema: *Zbornik NOR-a,* tom IV, knj. 2, dok. br. 65.

ionako zamršenoj situaciji.[59] Nijemci su "muslimanske rezolucije" objašnjavali kao rezultat pojava koje su zbunjivale, plašile i opominjale Bošnjake, među njima posebice spaljena srpska sela i velika pljačka. Bošnjaci su, prema tim analizama, isticali da su se predstavnici režima obogatili otimačinom i pljačkom. Iza njihovih apela stajale su težnje za sigurnošću, vjerskom trpeljivošću, za pravnom zaštitom i za kažnjavanjem zločinaca.[60]

Rezolucije imaju značajno mjesto u zbivanjima 1941., kada su osovinske snage bile u velikom osvajačkom zamahu, kada se činilo da je njihova pobjeda na vidiku. U takvim okolnostima, čuo se "veliki glas" bošnjačkog antifašističkog protesta. "Deklaracije protiv države Hrvatske i protiv ustaškog pokreta", kako su bile označene rezolucije u nekim ustaškim pamfletima, nisu mogle potpuno izmijeniti stanje u BiH, ali su predstavljale otvorenu manifestaciju neslaganja Bošnjaka s ustaškom diskriminatorskom politikom i smion čin njihovih potpisnika.[61] To je bio akt građanske hrabrosti i odgovornosti, human čin u teškim okolnostima nastojanja uspravnog stajanja i pokoravanja straha, u napetom okruženju pored svega čemu se nezaštićeni pojedinac izlaže, potvrda nemirenja i otpora sumornoj stvarnosti i 'vremenu nepodnošljive lakoće umiranja', pobuna protiv rata, razaranja, propagiranja mržnje. Pokazalo se da bošnjački narod, ustvrđuje Mile Konjević, nije htio da slijedi ekskluzivni krug proustaških i ustaških političkih garnitura, da se nije mogao pridobiti dodjelom ministarskih fotelja, obećanjima o vjerskoj autonomiji, hvalospjevima o njegovoj "državotvornosti" i sličnim demagoškim obećanjima. Ustaše, koje nisu bile dorasle složenoj političkoj situaciji u BiH, nisu uspjele da se nametnu Bošnjacima koji su, u svojoj borbi postajali subjekt vlastitog nacionalnog, socijalnog i političkog razvitka. Tako je ustaška politika u BiH, napose prema Bošnjacima, već potkraj 1941. doživjela neuspjeh.[62]

Postoji neizbrisiva relativnost u predstavljanju historijskih fenomena. Vjera u neko monolitno jezgro historijskih činjenica koje postoje objektivno i neovisno od interpretacije autora jeste teško iskorjenjiva zabluda. Valoriziranje "muslimanskih rezolucija" u socijalističkom periodu bilo je problematično. Mahom su minimizirane,

---

[59] Upor. M. Konjević, "Neke informacije Hrvatskom državnom saboru o prilikama u Bosni 1942. i 1943. godine", u: *AVNOJ i Narodnooslobodilačka borba u Bosni i Hercegovini,* 170-171; D. Lukač, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji*, Banja Luka, 1968., 149; H. Matković, *Bosansko-hercegovački muslimani u programu ustaške emigracije i politici Nezavisne Države Hrvatske,* 1034-1035.

[60] B. Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941-1945)*, I, 94.

[61] F. Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*, 202; M. Hadžijahić, *Posebnost Bosne i Hercegovine i stradanja Muslimana,* 47-53, 56. Na rezolucije se 1944. pozvao i Draža Mihailović, ukazujući da su to primjeri "svesti i građanske hrabrosti" – cit. prema: M. Hadžijahić, "Muslimanske rezolucije iz 1941. godine", u: *1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine*, 275.

[62] M. Konjević, *O nekim pitanjima politike ustaša prema bosanskohercegovačkim muslimanima 1941. godine,* 273.

jer su, navodno, dolazile od "reakcionarnog islamskog elementa", ili su, u stalnoj borbi protiv svakolikog "unutrašnjeg neprijatelja", prikazivane pod ideološkim hipotekama. Dr. Muhamed Hadžijahić je referatom o "muslimanskim rezolucijama", na naučnom skupu o značaju 1941. u historiji naroda BiH, oktobra 1971. u Drvaru, napravio veliki pomak u smislu njihove afirmacije. Ustvrdio je da se njihovom pojavom manifestiralo "nezadovoljstvo velike većine Muslimana fašističkim sistemom nacionalne, vjerske i rasne diskriminacije", da one čine "važnu prekretnicu u političkom osvješćivanju širokih muslimanskih slojeva", da su bile "vidan znak političkog buđenja Muslimana, pa je njihova pojava predskazivala potpuni slom Pavelićevih planova sa Muslimanima". Ovakve ocjene Hadžijahić će i docnije ponavljati. Na takve istupe, ispod državno-partijskog ideološkog štita, odgovorit će ubrzo, književnik Derviš Sušić, čuvenim *Parergonom,* nastojeći da, u kontekstu proklamiranog obračuna s navodnim "merhametskim" licem "muslimanskog klerikalizma, kroz predočavanje njegove stvarne, kvislinške uloge za vreme okupacije" (D. Tanasković), literarno-publicistički umanji značaj rezolucija i njihovih potpisnika.[63] Postjugoslavenski period je omogućio slobodniji, neideologizirani pristup u proučavanju značaja rezolucija, što se može hronološki pratiti i u odnosu pojedinih istraživača ove tematike. Ova humana, solidarna i smiona akcija Bošnjaka je, prema nekim navodima, uz osudu koja je došla i iz redova KPJ, bio "jedini čin osude terora i progona naroda, koji nažalost nikada nije bio recipročno uzvraćen u situaciji kada su Muslimani bili izloženi masovnom teroru i ubijanju".[64]

---

[63] Upor. D. Sušić, *Parergon. Bilješka uz roman o Talu*, Sarajevo, 1980.; M. Hadžijahić, *Muslimanske rezolucije iz 1941. godine,* 276-277; S. Balić, *Bosna u egzilu*, Zagreb, 1995., 110. Pojavu *Parergona* treba promatrati u širem kontekstu, odnosa države prema Islamskoj zajednici, njenom položaju i uticaju u društvu. Nakon decenije obilježene "svestranim afirmisanjem nacionalne samobitnosti bosansko-hercegovačkih Muslimana", najavljeno je, piše dr. Darko Tanasković, manje idilično desetljeće u odnosima islama i vlasti. Osjećajući da gubi tlo pod nogama, režim je odlučio da pokaže "ko je gazda". U *Oslobođenju* je kao priprema, u avgustu 1979. "pušten", u vidu podlistka *Parergon* Derviša Sušića. U septembru je uslijedio tzv. "bugojanski slučaj" – otvaranje džamije u selu Poriče, kada su se neki govornici obratili okupljenjima sa riječima "Draga braćo muslimani", što će vlasti okarakterizirati kao sektašenje, atak na bratstvo i jedinstvo. Prilikom posjete BiH predsjednik Tito je održao govor 25. novembra u Bugojnu, gdje je pohvalio vlasti u BiH za poduzimanje oštrih mjera i "protiv podrivačke aktivnosti nekih klerikalnih krugova. Takve pokušaje treba u korijenu spriječiti, ako je potrebno i oštrim mjerama. Na tome vam niko ne može zamjeriti" (*Oslobođenje*, Sarajevo 26. novembar 1979.). Presuda je bila izrečena, sve ostalo je bila stvar tehnike. Skupština SR BiH je u martu 1980. upozorila na "eskalaciju muslimanskog nacionalizma i islamskog klerikalizma", kao i "propagiranje panislamističkih ideja. Akcija će biti "krunisana" suđenjem "grupi od trinaest lica koja su neprijateljski djelovala s pozicija muslimanskog nacionalizma" 1983. u Sarajevu; opšir. D. Tanasković, *Islam i mi,* 24-25.

[64] Upor. N. Duraković, *Prokletstvo Muslimana,* 187-188; Š. Filandra, *Bošnjačka politika u XX. stoljeću,* Sarajevo, 1998., 183; E. Redžić, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, 306-307; M. Bojić, *Historija Bosne i Bošnjaka (VII-XX vijek)*, 190; N. Kisić-Kolanović, "Muslimanska inteligencija i islam u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj"*, Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, 2004., 930-931.

Brojna ovakva pitanja su složeni problemi historijske nauke. O njima će se još dugo, kao što je slučaj s ovim rezolucijama, višestrano raspravljati i s različitim interpretacijama. Nestankom "monolitnog jednozvučja" i primjenom tehnologije detabuiziranja i prevazilaženja prešutkivanja kao oblika potiranja slojevite prošlosti, teme u vezi s njenim višedimenzionalnim iskustvima, s "kontroverznim" zbivanja u Drugom svjetskom ratu, mogu se, skidanjem ideoloških hipoteka i kvalifikativa, studioznije istraživati, da bi se, kritički osvijetlile, revalorizirale i reinterpretirale značajnije dionice bošnjačke historije. Treba prihvatiti kompetencije multidisciplinarnog pristupa. Nauku treba izvesti iz "rutine i getoizacije", prevazići "antikvarni" pristup građi, sterilno i površno opisivanje događaja. Kontroverze, koje prate razvitak historiografskog saznanja, treba razrješavati novim istraživanjima, kreativnim i tolerantnim dijalogom neistomišljenika, ako se "učestvuje u znanju", čime nauka najuspješnije napreduje. Propitivanje historije, njena interpretacija, trebaju biti lišeni svakog ideološkog dogmatizma. U nekim naučnim krugovima, postoji, pak, otpor prema propitivanju i reaktuelizaciji određenih tema, pošto im odgovaraju uprošćene slike. Antifašizam je odrednica kojom se i Bošnjaci, kao narod, ponose i koja im daje za pravo da kroz historiju civilizacije uspravno koračaju. Pokušaji iskrivljavanja i sistematskog poricanja su, između ostaloga, u službi prikrivanja antibošnjačkih politika s velikoimperijalnim ciljevima, u nastojanjima da se odgovornost za njih prikrije i zamagli. Treba se neprestano suprotstavljati zloupotrebama tumačenja historijskih događanja, ostrašćenim predrasudama – "mišljenjima bez prosuđivanja" i kvazihistorijskim analizama u službi dnevno-političkih ciljeva, koje štete međunacionalnim odnosima i vode rastu napetosti i distanciranju među narodima.

BOSNIACS AND ANTIFASCISM: REZOLUTIONS OF CIVIL COURAGE (1941) AND MODERNITY

Safet Bandžović

Summary

The more recent past period of the former Yugoslav state and Bosnia and Herzegovina, with the problems of "dark past", draw attention in "historiography of transition". Bosniacs' history, exposed to rigid understanding and ideological matrices from certain academic circles, not only in environment, was rarely interpreted with a number of prejudices and stereotypes, with unfounded conclusions. Generalizations usually mislead us, so encouraged by the politics needs, violently connect the deformed past with present, its interests and challenges. There are, not only in regional circles, resistances towards rational reconstructions, questionings and

re-actualizations of "controversial" themes, since they correspond to the canned images, Manichean assessments and dogmatic terminology. The lack of will to overcome the situation is the consequence of discriminatory position in those more or less limited historiographies, pressed by the weights of daily politics and outdated research conceptions. Numerous questions connected to the Second World War and Bosniacs' antifascism, besides post-war ideological premises and "official truths", remain marginalized to a varying extend. One of those current scientific multi-perspective problems is deideologized relationship to the antifascist, "Muslim resolutions" against genocide of the Jews, Serbs and Gypsies in Bosnia and Herzegovina, introduced in late summer of 1941 in a few towns (Prijedor, Sarajevo, Mostar, Banjaluka, Bijeljina, Tuzla), in unenviable situation of occupation, total risk and uncertainty. The basis of antifascism contains, in some way showed by these resolutions, the deepest human law, right to life, freedom and equality of individuals and national communities.

Key words: Bosniacs, The Second World War, antifascism, solidarity, resolutions, modernity

UDK 316.344.42 (497.6=163.43*)

Bošnjačka elita u prvoj polovini XX stoljeća - naslijeđe, kontekst, prioriteti, interesi

Adnan Jahić
Filozofski fakultet, Tuzla

Ovaj rad govori o intelektualnom i društvenom profilu bošnjačke elite u prvoj polovini XX stoljeća – u doba postepenog raspadanja tradicionalne strukture bosanskohercegovačkog društva i osjetne relativizacije ukorijenjenih vrijednosti i ustaljenih oblika javne etike. Bosna i Hercegovina je postala poprište promjena, u oblastima državnog života, na poljima prava, politike, poslovne inicijative – promjena koje nisu mimoilazile duhovni život, moralnu svijest i običajnost. Novo vrijeme je donijelo ideje nacionalizma, demokratije i jednakosti, koje su utjecale na ponašanje društvenih grupa, bilo kao sadržaj političke djelatnosti bilo kao sredstvo legitimacije i manipulacije masama. U takvim okolnostima bošnjačka elita se nalazila pred višestrukim izazovima, koje nisu stvarali samo prisutni modernizacijski procesi već i potreba da se zaštiti goli opstanak naroda kojeg su nove strukture moći doživljavale kao relikt hirovite historije i balast minulog vremena.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Bošnjaci, elita, inteligencija, ideja, kritika

Šta je govorio Osman Karabegović

Na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a, održanom u Sanskom Mostu od 30. 6. do 2. 7. 1944. godine, više vijećnika Bošnjaka učestvovalo je u diskusiji po temeljnim referatima Đure Pucara i Hasana Brkića – o razvoju NOP-a u Bosni i Hercegovini nakon Drugog zasjedanja AVNOJ-a, odnosno izgradnji bosanskohercegovačke državnosti u okvirima nove Jugoslavije. Tim povodom zanimljiv govor je održao mladi Banjalučanin Osman Karabegović. Govoreći o novoj vlasti na temeljima ustanka i revolucije, Karabegović se osvrnuo na karakter novonastalog parlamenta koji je u sebi objedinio i izvršnu i zakonodavnu vlast. On je tu pojavu opisao kao historijsku rijetkost koja otvara pitanja i stvara nedoumice,

ali je objasnio da se njeno pravo značenje jedino može shvatiti u komparaciji bivšeg i novog. U ranijoj praksi je bila i vlada i parlament, bile su neke oblasne skupštine, "u kojima je baš ta izvršna vlast mogla da radi što hoće, ne prezajući ni od parlamenta, koji se u našoj zemlji nije mogao nazvati ni demokratskim."[1] Novu vlast je rodila narodna buna, na plećima je nose ogromne narodne mase, i upravo to veliko učešće naroda u vlasti je uvjetovalo da se objedine izvršna i zakonodavna funkcija, što je oličenje i garancija demokratskog karaktera nove vlasti. Tako se uspostavlja i održava sprega naroda i vlasti – zakoni se donose, ali i provode na najširoj demokratskoj razini. "A ako ih provodi i parlamenat i njegovi organi, ako ih provode bilo oblasni bilo okružni odbori, onda je to garancija da će ta vlast najprije osjetiti reakciju narodnih masa ako njena politika nije dobra. To je ono što našoj vlasti neće nikada dati da može da bude birokratska, korupcionaška." Novom praksom narod postaje punovažni politički subjekt koji prvi put na Balkanu, a pogotovo u Jugoslaviji, stupa na historijsku pozornicu.

Država kao izbavitelj

Petnaest godina ranije, istaknuti bošnjački publicist Dževad Sulejmanpašić objasnio je razloge zbog kojih bi uvođenje šestojanuarske diktature trebalo smatrati hvale vrijednim činom koji obećava napredak i bolji život u Jugoslaviji. Tragom teorija o superiornosti vođe, Sulejmanpašić je odbacio parlamentarizam kao besplodno rasipanje narodne energije i založio se za koncept prosvijećenog vodstva kakav je inauguriran aktom kralja Aleksandra od 6. 1. 1929. godine. Dodao je da će radikalna promjena državne politike imati blagotvorno djejstvo na bosanskohercegovačke muslimane, jer će omogućiti spoj naroda i njegove istinske avangarde – znanih i požrtvovanih – kojim će biti omogućeno "da vode mase a ne da oni od njih budu vođeni."[2] Sulejmanpašić je smatrao da je uspostavom novog režima nastalo doba u kojem će inteligencija okupljena oko 'Gajreta' nesmetano preuzeti kormilo bošnjačkog socijalnog i kulturnog razvoja.

Premda različitog socijalnog porijekla i idejne usmjerenosti, i Karabegović i Sulejmanpašić dijelili su nešto zajedničko: vjeru u novo doba i ubjeđenje da novouspostavljeni poredak donosi ostvarenje narodnih ideala i stremljenja. I u jednom i drugom slučaju entuzijazam se bazirao na prevladavanju dominantnih paradigmi političko-društvenog života Bošnjaka u prvoj polovini XX stoljeća – paradigmi koje su svoj korijen i putokaz imale u muslimanskom partikularizmu, a čiji je prepoznatljivi simbol bio vođa Jugoslavenske muslimanske organizacije dr. Mehmed Spaho. Prema Karabegoviću, kao i drugim predstavnicima dolazeće

[1] Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABH), fond ZAVNOBiH, II zasjedanje ZAVNOBiH-a. Govori vijećnika Muslimana na II. zasjedanju ZAVNOBiH-a u Sanskom Mostu, str. 2.

[2] Dževad Sulejmanpašić, 6. januar 1929, *Gajret*, X/1929, br. 9, str. 130.

bosanskohercegovačke elite, Spaho je vodio politiku koja je najmanje vodila računa o narodnim interesima. " [...] mi imamo jugoslavensku praksu, mi znamo da je bilo srpskih seljaka u Jugoslaviji koje, nažalost, nije mnogo interesovalo šta radi Spahina politika, ali često puta Spaho je vagao za jedan režim koji je bio i protivsrpski i protivmuslimanski i protivhrvatski."[3] Prema Sulejmanpašiću i njegovim istomišljenicima – svjetovnoj bošnjačkoj inteligenciji i modernistima okupljenim oko 'Gajreta' i 'Reforme' – Spahina politika je predstavljala glavnu prepreku bošnjačkom kulturnom napretku i reformi muslimanskih institucija. Usljed oportunizma i brige za naklonost birača, izostala je bilo kakva akcija na unapređenju njihovog socijalnog i kulturnog stanja. "Jugoslavenska Muslimanska Organizacija ima jednu sasvim posebnu crtu", pisao je Sulejmanpašić 1928. godine, "koja je kod drugih političkih partija jedva primjetljiva. U njenoj nutarnjoj organizaciji, u mjesnim odborima, igraju veoma važnu ulogu i imaju po pravilu odlučujuću riječ ljudi do krajnosti konzervativni u pitanjima, kojima se daje vjerski karakter a koja u stvari sa vjerom nemaju ništa zajedničkoga i koja su često čak i oprečna jasnim principima vjere. Ta konzervativnost, sa tako uplivnih mjesta, silno koči svaki kulturni napredni savremeni rad među muslimanima. Tako se i onaj mali kulturni rad među njima obavlja velikim dijelom izvan okvira J. M. Organizacije, a često puta i protiv nje."[4] Novi državni sistemi, sa svojim modelima vladanja i javnim vrlinama, trebali su temeljem svoje prirode donijeti izbavljenje od razdora, nepravdi i zaostalosti – i Karabegović, i Sulejmanpašić, i brojni istomišljenici, vjerovali su u mesijansku ulogu novog poretka, novog doba, novog čovjeka, koji će njihovom narodu osigurati ono što nisu bili u stanju njegovi vlastiti predstavnici – sigurnost, blagostanje i napredak.

Nekritičko hvaljenje i neutemeljeno uzdanje u novi poredak nije bilo samo svojstveno bošnjačkoj eliti koja se borila za vlastitu afirmaciju u uvjetima šestojanuarske diktature i oslobodilačkog rata. Isti entuzijazam i ushićenje ispoljavao je i organ Muslimanske napredne stranke *Muslimanska svijest* kada je branio aneksiju Bosne i Hercegovine, ističući da je carskim proglasom od 7. 10. 1908. Bošnjacima obećano "da ćemo biti onaj narod, kojemu će država vazda i dostojno odrediti mjesto, samo ako i mi pokažemo, da znademo poštivati državnu zajednicu, od države potraživati prava, ali ujedno činiti i podaničke dužnosti."[5] Uredništvo spomenutog lista nije imalo dileme da su Bošnjaci narod koji će po svom položaju odlučivati o sudbini cijele Bosne i Hercegovine u budućem konstitucionalnom životu, "jer jedno, brojem je snažan, drugo nekretnim imetkom jak, a i inteligencijom se može takmiti sa ostalim elementima, te su prema tome svi uvjeti na mjestu, da se faktično

[3] ABH, ZAVNOBiH. Govori vijećnika Muslimana na II. zasjedanju ZAVNOBiH-a u Sanskom Mostu, str. 3.

[4] Dževad Sulejmanpašić, "Partijska politika", *Reforma*, I/1928, br. 1, str. 4.

[5] Muslimani! *Muslimanska svijest*, I/1908., br. 7, str. 1-2.

održi hegemonija, samo ako bude sloge i bratske ljubavi."[6] Tako je novi poredak nastao temeljem aneksije posmatran kao historijska prilika Bošnjacima da obnove staru političku i ekonomsku moć koja je kontinuirano slabila od sredine XIX stoljeća. Početkom četrdesetih godina XX stoljeća, usljed tegobnog iskustva s prvom zajedničkom južnoslavenskom državom, ponovo nada i entuzijazam u smislu nametnutog državnog poretka: vjerska elita okupljena oko 'El-Hidaje' izražava zadovoljstvo i ushit uspostavom Nezavisne Države Hrvatske za koju vjeruje da će znati ispraviti nepravde počinjene muslimanima.[7] Iznova se izražava mišljenje da bi radikalni zaokret u državnom životu, praćen odlučnim raskidom s dominantnim izrazima prevladane stvarnosti, mogao značiti neku vrstu magične formule, ključ koji otvara vrata obećane zemlje, gdje se živi u simpatiji i harmoniji s vlastima i državom.

Prvi u Bošnjaka

Nasuprot skupina koje su vjerovale u izbaviteljsku moć države – *elite velikih ideja* – stajala je *bošnjačka elita realpolitike*, koja je temeljem svoje misije uglavnom bila u opozicionom odnosu spram vladajućih režima. Historijski i duhovni korijen vukla je iz bošnjačkog plemstva XIX stoljeća, a ključni prioriteti bili su joj očuvanje vjerske posebnosti i jačanje ekonomskog položaja Bošnjaka. Cjelokupna nadgradnja, uključujući odnos prema državi, naciji, kulturi, jeziku, izvodila se iz percepcije temeljnih kategorija – vjere i agrara, islamske posebnosti i ekonomske snage. Naročito od konca XIX stoljeća, glavni sadržaj peticija vladaru i vlastima ticao se vjerskih i imovinskih prava Bošnjaka. U peticiji caru travničke zemljoposjedničke elite iz 1896. bile su samo četiri pritužbe, a sve su se odnosile na bošnjačko posjedničko pravo.[8] Nema slučajnosti u činjenici da je moderno političko organiziranje Bošnjaka imalo svoju podlogu u strahovima za vjersku opstojnost bosanskohercegovačkih muslimana.[9] Svako zanemarivanje islama i islamskih ustanova, u stvarnosti ili doživljaju, svaka manifestacija vjerske gorljivosti pojedinih katoličkih zvaničnika prema muslimanima, pothranjivala je sumnje neukog naroda u mogućnost opstanka

[6] *Isto*, str. 2. Više o odnosu Muslimanske napredne stranke prema aneksiji i postaneksionoj perspektivi Bosne i Hercegovine vidjeti: Adnan Jahić, "Bošnjaci i aneksija Bosne i Hercegovine", u: *The Shared History – Nations, States and Diasporas of the Former Yugoslavia*, Sremska Kamenica, 2010., str. 36-37.

[7] Pogledati: "Muslimansko svećenstvo pozdravlja svoje Poglavnika i Nezavisnu Državu Hrvatsku", *Sarajevski novi list*, I/1941, br. 5, str. 5. Također: Mehmed Handžić, "El-Hidaja u novim prilikama", *El-Hidaje*, IV/1941., br. 9-10, str. 221-223.

[8] Robert J. Donia, *Islam pod Dvoglavim orlom: Muslimani Bosne i Hercegovine 1878.-1914*, Sarajevo, 2000., str. 101. Riječ je o uvećavanju mirijske zemlje na račun mulka u zemljišnim katastrima, vladinom preuzimanju kontrole nad vakufskim posjedima, zapostavljanju obaveze haka od strane seljaka, te preuzimanju prava na šume koje su stoljećima bile privatno vlasništvo.

[9] Enver Redžić, *Tokovi i otpori*, Sarajevo, 1970., str. 97.

islama pod kršćanskim vladarom, a političkoj eliti stvarala prostor za agitaciju i afirmaciju u bošnjačkim masama.

U takvom psihološkom i društvenom kontekstu borba za autonomiju Bosne i Hercegovine činila se optimalnim političkim programom čija bi realizacija garantirala opstojnost i dignitet Bošnjaka – izvan autonomije Bošnjaci nisu imali ni brojčanih, ni političkih ni ekonomskih pretpostavki za zaštitu vlastitih interesa. Protivnicima i kritičarima, međutim, zagovor autonomije od bošnjačkih elita bio je, prvenstveno, u funkciji njihovih klasnih stremljenja i ekonomskih pretenzija, kako bi u mikroprostoru, opirući se modernizaciji, zaštićene od konkurencije, mogle sačuvati i unaprijediti svoj socijalni položaj. Usto je osporavana i dobra volja zagovornika autonomije i njena uskladivost s državnim interesima. Iza autonomije Bosne, kako se navodi u jednom članku, stoji utjecajni muslimanski kapitalist Adem-aga Mešić, koji je više puta demonstrirao svoju naklonost prema propaloj monarhiji i odijum prema Srbima. Mešić se opisuje kao "najjači nacionalno-ekonomski kapacitet bosanskih muslimana", glavni akcionar muslimanskih preduzeća, gospodar muslimanske štampe i osoba koja je finansirala školovanje u Zagrebu glavnine inteligencije okupljene oko JMO, "na čemu mu je ona vrlo zahvalna, a Zagreb još više."[10] Kako se bošnjačka elita realpolitike nakon 1918. uglavnom afirmirala u napetosti suodnosa s državnim vlastima i srpskim partijama, njeno objektivno historijsko značenje, njene domete u postojećem društvenom kontekstu, korisno je sagledati upravo iz ugla njenih oponenata koji su je težili podrediti svojim političko-nacionalnim interesima u Bosni i Hercegovini.

U jednom političkom razmatranju o bosanskim muslimanima iz 1921. godine, koje je za potrebe vladajućih elita u državi napisao nepoznati autor, podastiru se obavijesti o porijeklu, karakteru, mentalitetu, stremljenjima i glavnim predstavnicima Bošnjaka. Na početku analize se kaže da su bosanski muslimani promijenili vjeru "da zadrže vlast i imetak. Ljudi su ti nestalni, zaostali."[11] Mnogi od njih se ni do danas nisu promijenili. Po mentalitetu još su Turci. Svaka stvar koja se tiče Turske pobuđuje kod njih više interesa nego stvari koje se tiču postojeće nacionalne države [Kraljevine SHS]. Nakon okupacije Bosne 1878. podržavali su nametnutu bosansku vladu iz oportunizma i osjećaja slabosti, digli su se protiv Austrije nakon aneksije, ali su vrlo brzo po svršetku krize na izborima birali ljude koji su stupali u vladinu većinu. Kako su nemarni i ne vole raditi, nemaju otpornosti, pa im nije svojstveno opozicionarstvo, koje teško mogu podnositi. "Ovo treba imati u vidu pri određivanju političke taktike prema njima." Nakon uvodnog razmatranja, koje obiluje stereotipima i površnim zaključcima, autor se usredsređuje na novo doba i

[10] "Muslimanski autonomaši – njihovi nacionalno-ekonomski razlozi", *Srpska riječ*, XIX/1923., br. 74, str. 1.

[11] Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), zbirka Vojislav Jovanović, 1921., 335-19-T2, 16,17. Razmatranje na nepotpunih 5 stranica. Beograd, 25. februar 1921. godine.

djelovanje JMO, gdje objašnjava genezu stranke i njene popularnosti među muslimanima. Srbi su težili zajedničkom radu s muslimanima, ali su ih muslimani odbili. Kasnije su usljed pokreta srpskih seljaka i agrarne reforme, koja ih je ekonomski upropastila, za osvetu Srbima glasali i birali samo ljude bivše frankovce, očite protivnike Srba.[12]

Težišno mjesto u razmatranju svakako zauzimaju karakterizacije osoba koje je autor smatrao najistaknutijim političkim ličnostima među Bošnjacima dotičnog vremena. Tu su spomenuta sljedeća imena: dr. Halid-beg Hrasnica, dr. Mehmed Spaho, hafiz Ibrahim ef. Maglajlić, [Hamid-beg] Kurbegović, [Ahmed] Šerić, dr. Atif Hadžikadić, Sejid Ali-beg Filipović, Sakib ef. Korkut, dr. Hamdija Karamehmedović i Šerif Arnautović. Karakterizacije su raznolike i predstavljaju kombinaciju biografskih navoda i ličnih ocjena. Za Hrasnicu se kaže da od svih pobrojanih likova uživa najveći ugled, premda je čovjek sasvim srednjih duševnih sposobnosti. Prilično je bogat, u doba Austrije stalno je bio uz vladu, izdavao se za Hrvata. Sa Srbima nije imao kontakta, premda mu se ne može zamjeriti da je ikada nešto učinio protiv Srba. Ima razvijen osjećaj pravednosti, a po temperamentu nikako nije za opoziciju. Dr. Mehmed Spaho je veoma spreman i darovit. Premda je za vrijeme rata predlagao "da se Poćoreku dade počasno građanstvo sarajevsko", osjećajima više naginje Srbima, jer zna iz srpske pobjede izvući logične konsekvence. Godi mu vlast i čast, a voli novac. Što se tiče muftije Maglajlića, riječ je o najodanijem slugi austrijske uprave, čovjeku koji je slijepo slušao sve što mu je nalagao tadašnji banjalučki okružni predstojnik baron Lazarini. Među muslimanima nije uživao ugled. Njegov teret je ogroman broj ženske djece, usljed čega mu je i materijalno stanje loše. Maglajlić nema nikakvog političkog stava, ne zna mnogo, "ali najvoli da služi vlast i da se služenjem vlasti koristi." Kurbegović je izraziti frankovac, voli alkohol, slab je znanjem i nema ugleda među muslimanima. Šerića određuje njegovo antisrpsko držanje tokom rata, usljed čega je za vrijeme sloma monarhije pobjegao iz Bosanske Dubice u Sarajevo, da utekne narodnom gnjevu. Jednako je frankovački tip i dr. Atif Hadžikadić. On je bio jedan od glavnih svjedoka u krivičnoj stvari protiv Todora Ilića i drugova radi zločina veleizdaje. Trenutno radi u sarajevskoj *Pravdi*, gdje se na neprimjeren način draže i bude najniži instinkti protiv narodne države. Što se tiče Filipovića, i on je ropski vjerno služio Austriji, nikada nije imao nikakvog ugleda niti kvaliteta na

[12] U razmatranju se kaže da je krajem 1918. na poticaj dr. Milana Srškića i Vasilja Grđića, a pod predsjedavanjem Danila Dimovića, održana konferencija na kojoj se pokušalo nagovoriti muslimane da se zajednički politički organiziraju sa Srbima, ali da je Sakib Korkut izjavio da oni to ne mogu, jer planiraju organizaciju na konfesionalnoj bazi. Tada su se događale osvete srpskih seljaka za nedjela iz rata, što je muslimane odbilo, nakon čega je uslijedilo agrarno pitanje, koje se moralo riješiti, ali su kmetovi, ne čekajući da država ovu stvar riješi sami sebi prisvojili kmetovska i beglučka zemljišta. "Posednici, među kojima je ogroman broj takovih, koji su samo od prihoda tih zemljišta živili, **pali su u najveću bedu**." To je dovelo do ogorčenja muslimana. Morali su prodavati i pokućstvo, samo da imaju od čega živjeti.

kojim bi taj ugled stvorio. Neprijatelj je Srba, materijalno loše stoji, a za novac se ne bi opterećivao savješću. Sakib Korkut je klasični vjerski fanatik, pravi hodža, ali ima razbora, vidi da se ova država ne može rušiti, ali zbog vjerskih stvari pravi neprilike. Za vrijeme rata bio je korektan [prema Srbima]. Međutim, prije nije mogao da izbije na površinu, a ima ogromnu ambiciju. "On sada računa sa verskim fanatizmom muslimanskih masa, eksploatiše tu stranu duše muslimanskog sveta i imao je uspeha." Autor navodi da su ovo najistaknutiji tipovi, "ostalo su dečurlija, do kojih ni Muslimani mnogo ne drže."[13] Pa ipak, nastavlja, ističući da je zaboravio "najjačeg inteligenta", dr. Hamdiju Karamehmedovića, za kojeg navodi da je nekada bio nacionalno izraziti Srbin, ali se tokom Svjetskog rata nešto promijenio i izražavao simpatije prema Centralnim silama. Na njega bi svakako trebalo računati, ali bi ga valjalo izdvojiti iz postojeće političke grupacije [JMO]. Nekada je bio pod utjecajem Šerifa Arnautovića, čovjeka neobičnih sposobnosti, volje i političkog talenta. Nema sumnje, nagađa autor, da će Šerif ponovo isplivati i potisnuti JMO. Šerif je radin, a to je rijetkost među muslimanima. Zna raditi skoro 16 sati bez prestanka. Za njega treba spremiti ulogu, pružiti mu mogućnost da radi zajedno s Vojislavom Šolom, s kojim je dobar prijatelj. Autor teksta ne spominje sadržaj i smisao Arnautovićevog memoranduma caru Karlu iz augusta 1917. godine.

Na kraju razmatranja navedeno je da se muslimani mogu dobiti kroz dvije stvari: isplatom odštete u agraru i obećanjem da će se država u međunarodnom smislu zauzimati za pravedne zahtjeve Turske. No, to bi trebalo ponuditi nekoj drugoj organizaciji a ne JMO, jer ona to ne zaslužuje. U tom smislu, trebalo bi razgovarati s Karamehmedovićem i Spahom, da se otcijepe i počnu sarađivati. Oni će poslušati ako im se to malo odlučnije kaže. Baš kao što je Muslimanski klub prihvatio popravljanje agrarnog zakona 1913. tek nakon što je poglavar Bosne general Potiorek lupio sabljom i naložio njegovim članovima da moraju glasati.

Između ideala i interesa

Da li je međuratna bošnjačka politička elita vjerno predstavljena u navedenom dokumentu? Traganje za odgovorom na ovo pitanje otvara središnju dilemu u našim saznanjima o njenom profilu: šta su ideali a šta lični interesi, dokle sežu programi a dokle ambicija i manipulacija? Da li je sukob s beogradskom vladom bio borba za Bosnu i Bošnjake ili, prije svega, težnja da se steknu što bolje pozicije za ulazak u nju? Koliko je eliti o kojoj je riječ doista značila ideja autonomije Bosne i Hercegovine? Tvrditi da nedosljednost u njenom zastupanju od čelništva JMO nije bila uvjetovana postojećim političko-nacionalnim konstelacijama i položajem Bošnjaka u državi bilo bi ravno potpunom prenebregavanju historijskog konteksta političkog

[13] Ističe se da muslimani ne vjeruju mnogo u omladinu, samo drže do starijih, a i ti mlađi u organizaciji su gotovo sve samo frankovci.

života u prvoj Jugoslaviji. Ali, s druge strane stoje mnogi objektivni pokazatelji koji otvaraju veoma ozbiljna pitanja: zašto je bošnjački narod zaostajao, ne samo u ekonomskom i socijalnom, već i u kulturnom, obrazovnom i duhovnom smislu? Je li to sve bila zasluga Beograda? Da li je bošnjačka elita realpolitike, na koji način, kroz koje inicijative, poticala i doprinosila preporodu zajednice na onim poljima gdje je bilo potrebno suočenje s vlastitim slabostima, u sferama psihologije, mentaliteta, navika, običajnosti? Svako istraživanje će pokazati da je spomenuta elita bila daleko sklonija konzerviranju postojećeg stanja naroda nego njegovom mijenjanju, u ma kojem smislu, jer je to značilo otvaranje pitanja njenog legitimiteta i perspektive. U tom smislu, ona je bila na istim pozicijama s bosanskom ulemom, koja se klonila svake rasprave o reformi vjerskih institucija i običaja. Sve do potkraj 1927. i odvažni reisu-l-ulema Čaušević je smatrao da je konzervativizam bošnjačkih masa dovoljan razlog da se ne ide u susret osavremenjivanju javnog i kulturnog života Bošnjaka.[14] Ali je nakon što je sagledao obim i karakter reformi u Turskoj, do koje je mnogo držao, odlučio udružiti snage sa svjetovnom inteligencijom i istupiti s pozivom na reformu vakufa i obrazovnu emancipaciju muslimanke:

> "Bez izazivanja ne može se krčiti put našem napretku i neko mora da otpočne s radom. Gajret je pozvan da se interesuje za sva pitanja, koja zasijecaju u život muslimana. Meni je drago, da je iniciativa u ovom pravcu potekla baš od našeg Gajreta, koji po mom mišljenju ima prava da se i aktivno zainteresuje za sva važna muslimanska pitanja i van programa svog dosadanjeg rada. Mi muslimani u B. i H. ne možemo kročiti naprijed, ako ne budemo temeljito pretresli sva naša aktuelna pitanja. Jer, ako neće intelektualci muslimani da raspravljaju o našim najvažnijim pitanjima – za što su oni i pozvani – i ako se ja ne budem potrudio, onda je sve uzaludno."[15]

Rezultat je bila jednogodišnja bošnjačka samorefleksija koja je ishodila skromnim rezultatima na polju obrazovnih prava muslimanke, poletom malobrojne inteligencije i mobilizacijom tradicionalista, koji su se pobojali za svoj vjerski zanat i svjetonazor.[16] Pojavila se nova kulturna elita koja je nagovijestila relativiziranje jaza između

---

[14] Kad se reisu-l-ulemi Čauševiću u julu 1919. obratio ministar vjera Tugomir Alaupović s molbom da se očituje o zahtjevu Ministarstva vojnog u smislu spojivosti nošenja kape sa strehom s odredbama šerijata, Čaušević je odgovorio da vjerski propisi ne prave zapreke u tom smislu, ali da ne bi bilo oportuno istupiti s dotičnom novinom, a glavni su razlozi "konzervativnost naše mase i smatranje rečene kape znakom inovjerstva." Pogledati: Adnan Jahić, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941)*, Zagreb, 2010., str. 277.

[15] "Konferencija muslimanske inteligencije u Gajretu povodom priprema proslave 25. Godišnjice", *Gajret*, XI/1927., br. 24, str. 384. U izvorniku je korišteno naglašavanje putem razmaka među slovima.

[16] Više o ovim zbivanjima pogledati: Adnan Jahić, *Hikjmet – riječ tradicionalne uleme u Bosni i Hercegovini*, Tuzla, 2004., str. 31-40.

tradicije i moderniteta: Džemaludin ef. Čaušević, hafiz Ajni ef. Bušatlić, Derviš Korkut, Hamdija Mulić, Šukrija Kurtović, Husejn Brkić, Osman Muradbašić, Hasnija Berberović, Husejn Metiljević, Hajdar Čekro, Ahmet Ljubunčić i drugi. Ova elita nije imala odgovarajuću institucionalnu podlogu za svoj rad, jer su nakon 6. 1. 1929. zavladale prilike koje su tradicionalnoj ulemi osigurale prevlast u duhovnom prostoru bošnjačkog društva.

Logičan izraz politike oportunizma koja je zanemarivala narodne slabosti bilo je izbjegavanje saradnje sa građanskom inteligencijom i mislećim ljudima i oslanjanje na uski krug istomišljenika, rodbine i prijatelja. To je izazivalo nesmiljenu kritiku političke margine koja je upozoravala da se bez inteligencije ne može naprijed i da treba prestati s njenom ciljanom difamacijom. Lični ciljevi i intrige stvorili su deformiranu predstavu o inteligenciji kod prostog naroda, stoji u jednom članku iz 1908. Nema imena koje nije korišteno da se sroza njen ugled kod običnih ljudi.[17] U drugoj polovini tridesetih, kada je dr. Mehmed Spaho postao dijelom vladajućeg trijumvirata, obnovivši utjecaj u Islamskoj zajednici, obasipan je kritikom da se sve svelo na politiku po mjeri *akreba-medžlisa*, bez vizija i odgovornosti spram naroda i uže domovine. Spočitavano mu je da je u Vakufsko-mearifski sabor u Sarajevu doveo beznačajne ljude bez intelektualne snage i materijalnog oslonca, kako bi bez pogovora radili ono što im on naredi:

> "Sav drugi svijet bira ili postavlja u reprezentativna tijela svoju intelektualnu i društvenu elitu. Dr. Spaho ne će takvoga društva. On bježi od ljudi sa jačom inteligencijom i izrađenim karakterom. On takve ljude smatra preprekom, preko koje ne bi mogao ostvariti svoje lične prohtjeve na račun muslimanskih općih interesa."[18]

U citiranoj kritici naročito čuđenje je ispoljeno u smislu ulaska u državni senat sarajevskog trgovca Uzeir-age Hadžihasanovića, čovjeka od velikog Spahinog povjerenja i jednog od najutjecajnijih Bošnjaka nakon Spahine smrti. Autor ga naziva "predratnim aščijskim šegrtom", "analfabetom bez ijednog razreda osnovne škole", čovjekom bez ikakvih zasluga za kakvu islamsku stvar. U godinama koje su uslijedile, međutim, njegovu ulogu u oblikovanju političkog raspoloženja Bošnjaka jedva da je moguće precijeniti.

Nisu, međutim, bili rijetki ni komentari koji su upozoravali na izraženu indiferentnost bošnjačke inteligencije građanskog profila prema širim narodnim potrebama, naročito njen zazor od prepoznavanja u dominantnim simbolima bošnjačke duhovnosti i tradicije. Ova je inteligencija smatrala nemogućom afirmaciju tradicionalnih izraza bošnjačkog identiteta u savremenim društvenim okvirima, što je stvorilo drugu krajnost u odnosu prema narodu i njegovoj stvarnosti. S jedne strane su, piše Ata

---

[17] " Narod se kreće", *Muslimanska svijest*, I/1908., br. 9, str. 1.

[18] AJ, zbirka Milan Stojadinović, 1938., 37-48-310. Mudžtehid, Protuislamski rad Dra Mehmeda Spahe (Povodom njegove mizerne obrane u vak. saboru 31. III 1938.). Datum: 14. 4. 1938.

Nerćes 1920. godine, robovi "čaršije" ili "svijeta", oni koji paze šta će reći "čaršija" a nije ih briga je li to dobro, pametno ili pošteno. Takvih demagoga imaju svi narodi, a najviše mali narodi. Da ne bi oskudijevali u podršci neukih masa, da ne bi ostali bez "časti" i "prvenstva", oni podržavaju narod u njegovom neznanju i nekulturi. Nasuprot njih su oni tzv. napredni. Jedni demagozi, tobože u ime vjere, jezuitski zadržavaju narod u konzervativštini, pa i fanatizmu, dok drugi u ime "naprednosti" bježe od naroda i učinit će sve samo da nisu slični svom narodu. Usljed ovakvih krajnosti pravi prijatelj naroda, kome nisu strani ni tradicija ni savremenost, nalazi se između dvije vatre. Svjesni fanatici ga zovu farmasonom, a lažni naprednjaci – fanatikom. Zlatne sredine ima u Bošnjaka malo. "Jadan je narod kojemu se vođe same nameću, a ne bira ih on po svojoj vlastitoj volji. Jadan je narod, koji je sam rob pa ga još vode robovi."[19]

I u krugovima napredne ljevice potkraj tridesetih bile su prisutne slične ocjene bošnjačke građanske inteligencije. Ukazivano je na njenu socijalnu izdvojenost i nemogućnost da se prepozna u bitnim obilježjima bošnjačkog identiteta.[20]

Epilog: Perspektiva bez elite

Ostaje, dakako, pitanje rezultata, učinaka, orijentacije, perspektive. S jedne strane su međunarodni tokovi početkom četrdesetih na koje bošnjačka elita realpolitike, objektivno uzevši, nije mogla utjecati. S druge strane su političko rasulo i idejna dezorijentacija kao tragična ishodišta politike malih ciljeva koja nije prepoznavala, ili nije željela prepoznati, težišna pitanja bošnjačke opstojnosti. Tu dezorijentaciju i raspoloćenost najbolje simboliziraju pozicije dvojice ljudi, obojice nekadašnjih zastupnika bivše stranke, spomenutog Hadžihasanovića i književnika Edhema Mulabdića. Dok je prvi tražio načina kako da potkopa prisustvo i utjecaj NDH u Bosni i Hercegovini, drugi je, još potkraj 1943. godine, pisao o bosanskim muslimanima kao sinovima NDH – majke svih Hrvata koja voli svoju djecu, bez obzira na porijeklo i vjeru.[21] Dr. Džafer-beg Kulenović, Spahin nasljednik, tražio je 1939. obrazovanje četvrte banovine od Bosne i Hercegovine u historijskim granicama, da bi samo dvije godine kasnije bio u službi režima koji je suzbijao svaku pomisao na bosanskoher-

[19] Ata Nerćes, "Kulturno oslobođenje", *Novi vijek*, Mjesečnik za društveni život, privredu i literaturu, I/1920., br. 6, str. 57.

[20] "Školovana inteligencija građanske klase i samo iznimno radništva i seljaštva doživljavala je tragičnu sudbinu, da se stidila i odricala svoga porijekla ... Opća karakteristika te inteligencije bila je kruhoborstvo i oportunizam. Takvu inteligenciju od naroda dijelila je ogromna provalija, koja se ničim nije dala prebroditi." Pogledati: Kasim Suljević, *Nacionalnost Muslimana između teorije i prakse*, Rijeka, 1981., str. 198.

[21] Edhem Mulabdić, "Velike žrtve", *Narodna uzdanica, Kalendar za godinu 1944*, XII/1943., uredio: Alija Nametak, str. 18.

cegovačku historijsku i političku individualnost. Nakon Drugog svjetskog rata figurirao je kao predsjednik tzv. Hrvatske državne vlade u izgnanstvu i objavljivao članke koji su trebali dokazati navodno hrvatstvo Bosne i Hercegovine i Bošnjaka.[22]

Pa ipak, višegodišnje sukobljavanje s vladajućim režimima i intenzivna političko-ideološka agitacija načinili su od bošnjačke elite realpolitike agens afirmacije bosanskomuslimanske etničke posebnosti i političkog subjektiviteta naroda koji je, premda nepriznat, igrao značajnu i nezanemarljivu ulogu u političko-društvenim tokovima postojećih državnih zajednica. Bez te afirmacije nezamisliv je njegov razvoj u kasnijim godinama, uključujući nacionalno priznanje i ulogu u javnom životu socijalističke Jugoslavije. Nasuprot bošnjačkoj eliti realpolitike stajali su protagonisti velikih ideja koje su, prema njihovom razumijevanju, trebale značiti konačno rješenje nacionalnih čvorova na južnoslavenskim prostorima. Uzdanje u vođu, partiju, novi poredak, značilo je odricanje od autonomnosti djelovanja i prepuštanje sudbine vlastitog naroda u ruke nepogrešivog izbavitelja. Na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ 1940. Mujo Pašić se usprotivio Đilasovom negiranju etničke posebnosti Muslimana/Bošnjaka, ali ga niko od prisutnih Muslimana nije podržao. Pašaga Mandžić je kasnije pravdao tu pasivnost "okolnostima ilegalnog održavanja konferencije i kratkoćom vremena koje su diskutanti imali na raspolaganju."[23] Šest godina kasnije ponovo nevolje s Đilasom; ovog puta ustaje protiv negiranja Bosanaca/Bošnjaka, predratni političar i senator Husaga Ćišić, ali ponovo bez podrške u redovima vlastitog naroda.[24] Avdo Humo, Hasan Brkić, Skender Kulenović i ostali poštuju partijsku disciplinu i legitimiraju stav prema kojem su Bošnjaci, navodno, još vjerska zajednica koja treba da se opredijeli kojim nacionalnim putem želi da ide

[22] Ti članci, s naglašenim propagandnim nabojem, bili su objavljivani u listovima ustaške emigracije, poput *Drine*, "Vjestnika Hrvatskog Narodnog Odpora", koja je izlazila u Madridu, *Hrvatske*, "Glasila Hrvata Južne Amerike", koja je izlazila u Buenos Airesu, odnosno *Danice*, "Najstarijeg hrvatskog nezavisnog lista u Americi", koja je izlazila u Chicagu. Nakon Kulenovićeve smrti, poglavnik NDH dr. Ante Pavelić je 1958. zabilježio: "Rahmetli Dr. Džaferbeg Kulenović, potomak starih hrvatskih velikaša, bio je za cielog svog života u požrtvovnom rodoljubnom radu najmjerodavniji dokaz za hrvatstvo Bosne i Hercegovine, a to će ostati i za uvjek, jer će u povjesti zapisana uspomena na tog velikog hrvatskog državnika, to zauvjek svjedočiti. (...) Hrvatski narod neće to nikad zaboraviti, a spomenik, kojega će u oslobođenoj domovini podići svom predsjedniku vlade, Dru Džaferbegu Kulenoviću, biti će ujedno i spomenik povratku Bosne ponosne i zemlje Hercegove u krilo majki Hrvatskoj." Dr. Džafer Kulenović, *Sabrana djela 1945 – 1956*, Sabrali odnosno priredili: Dipl. Pravnik Stjepan Barbarić, Miron Krešimir Begić i Ragib Zukić, Buenos Aires, 1978., str. 6.

[23] K. Suljević, *Nacionalnost Muslimana*, str. 203.

[24] Pogledati: Enes Ratkušić, "Doprinos Huseina Ćišića afirmaciji bosanskohercegovačke državnosti", u: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa 'Uloga Huseina Husage Ćišića u razvoju i afirmaciji Bošnjaka i Bosne i Hercegovine*', *Bošnjačka pismohrana*, Zagreb, sv. 8, br. 27, 2009., str. 17.

– srpskim ili hrvatskim. Time je rješavanje pitanja priznavanja bošnjačke nacionalne posebnosti odgođeno za narednih dvadesetak godina.

Nova bosanskohercegovačka elita, nastala u krilu komunističkog pokreta, nije posmatrala bošnjačko pitanje izdvojeno od ukupnosti problema čije je rješavanje predstavljalo prioritete nove vlasti. Nakon Drugog svjetskog rata nacionalno je pitanje inkorporirano u temeljne zadatke partije, koja ga je, teorijski, smatrala riješenim, u praksi pak uvjetovanim realizacijom njenog programa u društvu, privredi, obrazovanju, uključujući radikalan obračun s protagonistima poraženih politika i ideologija. Za Bošnjake je to značilo nove izazove njihovom identitetu, naročito u sferi duhovnosti i kolektivnog pamćenja, ali i bolji socijalni i politički oslonac za sigurniji život i veću ravnopravnost u odnosu na minula desetljeća. Tako je konac prve polovine XX stoljeća rezultirao svojevrsnim paradoksom – narod je lišen elite da bi stekao mogućnost afirmacije i razvoja.

BOSNIACS ELITE IN THE FIRST HALF OF 20th CENTURY - HERITAGE, CONTEXT, PRIORITIES, INTERESTS

Adnan Jahić

Summary

This paper deals with intellectual and social profile of Bosniacs elite in the first half of 20. Century – the period of gradual disintegration of traditional structure of Bosnian-Herzegovinian society and significant relativization of deep-rooted values and established forms of public ethics.

Bosnia and Herzegovina has become the scene of changes in the fields of social life, law, politics and business initiative – changes that did not pass by the spiritual life, moral consciousness and customs. Latest time has brought the ideal of nationalism, democracy and equality which had influence to behaviour of social groups, both as the contents of political activity, and as the means of legitimization and mass manipulation. In those circumstances, Bosniacs elite was in front of great challenges, which were not created only by present processes of modernization, but the need for protection of plain survival of people who were considered by the new structures of power as a relict of capricious history and ballast of the past time.

Key words: Bosnia and Herzegovina, Bosniacs, elite, intelligence, idea, critic

UDK 341.382 (497.6)

(Post)dejtonska BiH: protivrječnosti post-konfliktne izgradnje mira

Sanela Bašić
Fakultet političkih nauka, Sarajevo

Važnost i neohodnost postkonfliktne izgradnje mira proizlazi iz razumijevanja da ovaj proces pokriva širok spektar pitanja usmjerenih da adresiraju stvarne izvore sukoba, postavljajući tako mir na trajnije, samoodržive osnove. Promatrana u navedenim okvirima, intervencija međunarodne zajednice u procesu izgradnje mira u Bosni i Hercegovini, inicirana vodećim međunarodnim silama, koordinirana od Vijeća za implementaciju mira, implementirana od različitih agencija, uz direktnu asistenciju Ureda visokoga predstavnika, koncentrirala se na tri područja: slobodne izbore, izgradnju kapaciteta i razvoj civilnoga društva. Deceniju i pol kasnije, ocjena uspješnosti i održivost intervenirajućih napora međunarode zajednice na izgradnji mira u Bosni i Hercegovini pokazala se, u najmanju ruku, ambivalentnom.

Kontrastirajući domašaje postdejtonske izgradnje mira teorijskim modelima uspješne transformacije konflikata, autorica identificira i elaborira ključne protivrječnosti bosanskohercegovačke postkonfliktne izgradnje mira, koje su priječile i podrivale razvoj demokratskih struktura. Ambivalencije postkonfliktne izgradnje mira analizirane su, onkraj silnica imanentnih samom Dejtonskom sporazumu i/ili politikama njegove implementacije, kako u pristupu (na nivou) lokalnih političkih elita, tako i u pristupu međunarodne zajednice.

Ključne riječi: transformacija konflikta, postkonfliktna izgradnja mira, Dejtonski mirovni sporazum

Imajući u vidu visoki destruktivni potencijal i dalekosežne ljudske, ekonomske, institucionalne, kulturne i druge štete uzrokovane konfliktima, u okviru mirovnih studija razvijen je širok spektar strategija usmjerenih na prevenciju njihovog ponavljanja, kroz preventivnu diplomaciju, medijaciju ili neki drugi proces intervencije. Znatan broj praktičara i teoretičara u ovoj oblasti zagovara primjenu koncepta "transformacije konflikta" nasuprot konceptima "rezolucije konflikta" ili "menadžmenta konflikta". Transformacija konflikta razlikuje se od dvaju ostalih koncepata (Ledarach, 1997), po tome što bolje reflektira samu prirodu konflikta. Rezolucija konflikta implicira da je konflikt loš, kratkoročan fenomen koji treba

biti okončan medijacijom ili nekim drugim oblikom intervencije, dok menadžment konflikta ispravno podrazumijeva da su konflikti dugotrajni procesi. Međutim, odrednica menadžment upućuje na pogrešan zaključak da ljudi mogu biti usmjeravani ili kontrolirani kao da su objekti.

Za razliku od navedenih modela, koncept transformacije konflikta ne sugerira da konflikt treba jednostavno eliminirati ili kontrolirati, nego ističe rad na prepoznavanju i rad s njegovom 'dijelektičnom prirodom'. Ledarach (1997) ističe činjenicu da je socijalni konflikt kreiran od ljudskih bića involviranih u različite odnose i kada se jednom dogodi, on utječe i mijenja događaje, ljude i odnose koji su ranije postojali. Dalje, koncept transformacije konflikta je proskriptivan na način da implicira da ako se prepusti sam sebi, sukob može imati destruktivne posljedice. Ove posljedice, po Ledarachu, mogu se, također, transformirati na način da se samoreprezentacija, odnosi i društvene strukture poboljšaju, a ne da budu narušeni konfliktom. Transformacija uključuje i transformaciju načina na koji se konflikt izražava. On može biti izražen kompetitivno, agresivno, nasilno ili može biti izražen kroz nenasilno zagovaranje, saradnju i dogovaranje.

Uprkos solidnoj naučnoj bazi koja ističe prednosti koncepta transformacije konflikata spram drugih načina intervencije, angažman međunarodne zajednice u bosanskohercegovačkom postkonfliktnom društvu očito se odvijao u okvirima koncepta rezolucije konflikta.

Ovaj pristup (Galtung, 1975) sastoji se od tri faze: peacekeeping, peacemaking and peacebuilding. Prve dvije faze, u manjoj ili većoj mjeri, prisutne su u toku trajanja sukoba. Peacekeeping usmjeren je na sprečavanje zaraćenih strana da "povrijede" jedna drugu, dok je peacemaking orijentiran na postizanje sporazuma putem pregovaranja. Treća komponenta u pravilu se vezuje za napore usmjerene na jačanje mira nakon što je mirovni dogovor postignut. Ovaj termin pretpostavlja da postoji mir koji se treba izgrađivati, te se napori aktera uključenih u izgradnju mira usredsređuju na psihološko, socijalno i ekonomsko okruženje, i međusobne neprijateljske stavove sukobljenih strana. Dok su peacekeeping i peacemaking povezani sa ratnim dešavanjima i settlementom konflikta, koncept izgradnje mira odnosi se na konstrukciju novog okruženja, transformaciju deficijentnih nacionalnih struktura i jačanje novih demokratskih institucija (Galtung, 1975).

U svojoj knjizi "Agenda za mir", iz 1992. godine, bivši generalni sekretar UN-a Boutros Ghalli definirao je postkonfliktnu izgradnju mira kao "akcije kojima se identificiraju i podržavaju strukture koje tendiraju ka jačanju i učvršćivanju mira kako bi se spriječio povratak u raniji sukob".

Sveobuhvatnu definiciju postkonfliktne izgradnje mira daje Ledarach (1997), ističući kako je "peacebuilding sveobuhvatan termin koji obuhvata, generira i održava pun array stupnjava i pristupa koji su neophodni u transformaciji konflikta u održive, mirovne odnose i rezultate. Ovaj proces obuhvata sveobuhvatan pristup transformaciji konflikta koji adresira strukturalna pitanja, socijalnu dinamiku izgradnje odnosa i razvoj podržavajuće mirovne strukture".

Za jasnije pozicioniranje zadataka izgradnje mira korisno je prisjetiti se Galtunovog razlikovanja između negativnog mira, koji podrazumijeva odsustvo direktnog konflikta, i pozitivnog mira, koji predstavlja uklanjanje strukturalnog i kulturnog nasilja. Ova dva razumijevanje mira određuju i zadatke procesa izgradnje mira. U slučaju negativnog mira, osnovni zadatak je sprečavanje povratka u otvoreni konflikt, dok je pozitivni zadatak izgradnje mira "doprinos nacionalnom oporavku i podržavanje eventualnog uklanjanja osnovnih uzroka sukoba" (Galtung, 1975).

Važnost i neophodnost postkonfliktne izgradnje mira proizlazi iz razumijevanja da ovaj proces pokriva širok spektar pitanja usmjerenih da adresiraju stvarne i osnovne izvore sukoba, postavljajući tako mir na trajnije, samoodržive osnove. Ovo uključuje: demilitarizaciju i restoraciju reda, reformu institucija povezanih sa sigurnošću i pravosuđem, izgradnju institucija i promociju formalne i neformalne političke participacije, podjelu moći i druge tehničke mehanizme usmjerene ka transformaciji funkcionalnih odnosa, repatrijaciju izbjeglica, monitoring izbora, pitanja zloupotrebe, kršenja i zaštite ljudskih prava, do širih pitanja pomirenja i smanjenja negativnih, neprijateljskih percepcija (Bašić, 2006).

Osnovu za izgradnju mira u Bosni i Hercegovini činio je Dejtonski mirovni sporazum, koji je u analima mirovnih ugovora priličan raritet.

Za razliku od tradicionalnih mirovnih ugovora, koji sadrže u pravilu dogovor o prekidu vatre/neprijateljstava, smanjenju naoružanja i liniji razgraničenja, Dejtonski mirovni sporazum uspostavio je sveobuhvatan okvir za postkonfliktnu izgradnju mira bez presedana u dotadašnjoj međunarodnoj praksi. Ovim dokumentom uspostavljen je novi okvir za funkcioniranje države Bosne i Hercegovine, s prilično ambicioznim ciljevima: predviđeno je da bosanskohercegovačka država ima centralnu vladu; demokratske izbore pod međunarodnom prismotrom; ugrađeni su brojni instrumenti i institucije za pridržavanje međunarodnih standarda u oblasti ljudskih prava (državna komisija za ljudska prava); dozvoljena sloboda kretanja, izbjeglim osobama dozvoljeno je da se vrate u prijeratne domove i priznato pravo na kompenzacija za gubitak ako povratak nije moguć; predviđeno je uspostavljanje zajedničkih javnih korporacija (npr. Komisija za očuvanje i zaštitu nacionalnih spomenika); predviđeno je hapšenje optuženih za ratne zločine i njihova predaja Haškom tribunalu, itd.

Pažljivo iščitavanje teksta ovoga ugovora odaje utisak da njegov cilj nije bio ograničen samo na prekid vatre, nego na uspostavu nove, jedinstvene zemlje. U ovoj činjenici vjerovatno treba tražiti i razlog zbog kojega su bošnjački politički lideri pristali potpisati ugovor: *prekid oružanog sukoba trebao je biti samo pretpostavka za implementaciju određenih principa i izgradnju jedinstvene* zemlje u okvirima predviđenim ustavom, sadržanog u Anexu 4 ugovora.

Petnaest godina kasnije neophodno je osvijetliti nespornu činjenicu da su od tri etničke grupe koje su potpisale Dejtonski mirovni sporazum jedino Bošnjaci istinski bili zainteresirani za njegovo provođenje i ideale. Ostale dvije političke zajednice – Hrvati i Srbi – nastavile su sa svojim separatističkim aspiracijama i nevoljko

surađivale u procesu njegove implementacije, gotovo pa isključivo pod snažnim pritiskom međunarodne zajednice. Ovo je rezultiralo time da su dejtonske odredbe, u minulom periodu obilježenom i progresom i kočenjima, rijetko u kojoj oblasti u potpunosti realizirane.

Intervencija međunarodne zajednice usmjerena ka transformaciji BiH u demokratski politički sistem i održivu tržišnu ekonomiju, inicirana od vodećih međunarodnih sila (Sjedinjenih Američkih Država, Velike Britanije, Francuske, Savezne Republike Njemačke, Rusije), koordinirana od Vijeća za implementaciju mira (PIC), implementirana od različitih agencija (UN, NATO, OSCE; EU, UNHCR, UNDP, IMF, WB) uz direktnu asistenciju Ureda visokoga predstavnika, koncentrirala se, uglavnom, na tri područja: slobodne izbore, izgradnju kapaciteta i razvoj civilnoga društva (Carothers,2002).

Deceniju i pol kasnije, ocjena uspješnosti i održivost intervenirajućih napora međunarodne zajednice na izgradnji mira u Bosni i Hercegovini pokazala se u najmanju ruku kompliciranom, ako ne i ambivalentnom. Na međunarodnom i lokalnom nivou objavljen je veliki broj studija koje, neposredno ili posredno, tretiraju pitanje kako evaluirati angažman međunarodne zajednice na izgradnji mira u Bosni i Hercegovini. Navodeći primjere krajnje pesimističnih i izrazito optimističnih mišljenja, Fischer (2006) ističe kako je ocjena situacije u Bosni i Hercegovini u svjetlu međunarodne intervencije nužno povezana s unaprijed postavljenim očekivanjima. "Ako su ona limitirana na odsustvo rata, ocjena je pozitivna. Ako se ona proširena na kreiranje funkcionalnih politika i mirne koegzistencije, odgovor će biti manje pozitivan ili čak negativan" (Fischer, 2006.:442). U kontekstu Galtunovog promišljanja o negativnom i pozitivnom miru, može se zaključiti kako je međunarodna intervencija postigla sprečavanje povratka na raniji nasilni sukob i održanje relativnog mira, ali je bila manje uspješna u postizanju pozitivnog mira.

Kako objasniti ovako skromne učinke međunarodne intervencije, posebno ako se ima u vidu činjenica da je postkonfliktna izgradnja mira u Bosni i Hercegovini bila jedan od najskupljih međunarodnih projekata, barem do izbijanja rata u Iraku i Afganistanu: novčani obim međunarodne podrške Bosni i Hercegovini samo za period 1992.-2000. godina procijenjen je na 71-81 milijardu US$ (Papić...(et al.) 2007).

Potencijalne uzroke ovakvome ishodu moguće je identificirati/locirati kako na razini kontradiktornosti svojstvenih samom sporazumu, tako i na razini politika njegove implementacije koji su u duhu nesložnih vektora priječili i podrivali razvoj demokratskih struktura.

Prvo, Dejtonski mirovni ugovor je nastao kao rezultat kompromisa. *Kompromis* je učinjen upravo u onom segmentu koji je iznuđen i nametnut ratom: njime su priznate i legalizirane teritorijalne i etnopolitičke granice uspostavljene ratom i genocidom. Iako se često ponavlja da, iz ustavne perspektive, podjela na entitete ne slijedi etnički princip, odnosno da su entiteti multietnički, nova geopolitička struktura je u velikoj mjeri učvrstila homogenizaciju koja je jedan od rezultata i ciljeva rata.

Time je dat legitimitet politikama i praksi koje su izazvale rastakanje bosanskohercegovačkog socijalnog tkiva i rekompoziciju hiljadugodišnjeg povijesnog identiteta BiH.

Politika međunarodne zajednice zasnivala se u početku na stajalištu da podjela i reorganizacija BiH po etničkom kriteriju neće biti dozvoljena. Ovaj princip obesmišljen je mlitavom implementacijom Anexa 7, koji je predstavljan ključnim mehanizmom reintegracije, čineći ga samo mrtvim slovom na papiru i signalizirajući kako multietničnost ne može biti obnovljena samo birokratskim mjerama. Ovo tim prije imajući u vidu ne samo opstrukciju vodećih političkih elita, nego i brojne druge razloge, posebno one u vezi sa subjektivnim iskustvom nasilja, kontinuiranim neprijateljstvom i nesigurnosti u starim/novim sredinama, nedostatkom ekonomskih, obrazovnih, zdravstvenih i mogućnosti zapošljavanja, nepristajanjem na manjiski status, itd. Činjenica je da danas ne postoji niti jedna zajednica u BiH u kojoj je predratni etnički sastav očuvan ili nanovo uspostavljen. Kao što je i činjenica da je punoljetnom postala i prva generacija Bosanaca/Hercegovaca koji su socijalizirani i oblikovani na postulatima koji prkose višestoljetnoj bosanskoj paradigmi multietničnosti.

Iz bošnjačke perspektive, raščaravanje dejtonske paradigme BiH ogoljava njenu rekompoziciju na atavističkom, anahronom principu "utemeljujućeg nasilja", odnosno ukazuje na, Žižekovim jezikom rečeno, "nelegitimno porijeklo" jedne od dvije sadašnje sastavne jedinice. Izvanjskim promatračima bosanskih prilika često promakne uvid da u ishodištu nekada manje, nekada više vidljive kolektivne frustracije unutar bošnjačkog/bosanskog korpusa leži odbojnost spram priznavanja nasilja kao načina/metode/sredstva zaokruživanja (mono)nacionalne države.

Drugo, Dejtonski ustav pokazao se neprimjećivim za "state building" i nije prilagodiv evropskim vrijednostima u oblasti ljudskih prava. O ambivalencijama Dejtonskog ustava napisane su stotine stranica teksta. Njihova suština može se sažeti u sljedećem: država BiH nastavlja da egzistira u formalnom smislu, ali su njene funkcije reducirane na minimum. Glavne političke funkcije dodijeljene su entitetima, a centralne državne institucije slabe/jake su onoliko koliko im entiteti dozvole da to budu.

U procesu postkonfliktne izgradnje mira na vidjelo su izbile sve manjkavosti ovakvog, *minimalističkog pristupa izgradnji kapaciteta/institution buildinga*: sukob između formalno postojeće, ali obezvlašćene, impotentne centralne države i entitetskih institucija bio je uprogramiran. Od samog početka bilo je evidentno da politički predstavnici nisu u jednakoj mjeri bili zainteresirani za održavanje, jačanje i izgradnju države: predstavnici srpskih i hrvatskih političkih stranaka javno su isticali da nisu zainteresirani za integraciju u BiH i da ne favoriziraju delegiranje ovlasti centralnim državnim institucijama. Upravo suprotno, iskazi o trodjelnoj strukturi BiH koja bi otvorila vrata za korak ka separaciji, prisutni su u kontinuitetu koliko i bošnjačka argumentacija o neophodnosti jačanja centralnih državnih struktura, posebno sa aspekta postizanja strateškog cilja: pristupanja euroatlantskim integracijama.

Međunarodna intervencija nije mogla niti osigurati niti generirati kulturu saradnje i dogovaranja, a OHR, kao osnovna poluga za implementaciju civilnih aspekata DPA nije posjedovao nikakav mehanizam za enforcement. Tako je prvih nekoliko godina postkonfliktne izgradnje mira potrošeno, oslanjajući se na dobru volju BiH ratnih političkih elita, koje su svoj legitimitet potvrdile na prvim postratnim izborima 1996. godine, da se dobrovoljno ponašaju i djeluju u skladu sa DPA, doprinoseći razvoju kulture ubjeđivanja i moljenja.

Šizofreničnost ovakvo izopačenog unutrašnjeg logosa mogla je samo temporalno biti prevladana zahvaljujući manje-više konsekventnoj upotrebi tzv. bonskih ovlasti od visokog predstavnika. Izvanjska intervencija na popunjavanju, osmišljavanju, nadogradnji i udahnjivanju sadržaja, Giddensovski rečeno, institucijama-ljušturama na državnom nivou u direktnoj izvedbi i asistenciji Ureda visokog predstavnika bila je najizraženija u mandatu P. Ashdownu (2002-2006. godina). Međutim, upravo ova aktivna uloga međunarodne zajednice na izgradnji institucionalnih kapaciteta i obezbjeđivanja funkcionalnosti države, ubzo je postala predmetom žestokih rasprava i kritika. Naime, u međunarodnim političkim krugovima i akademskom diskursu, a potom i u domaćoj javnosti, o Uredu visokog predstavnika i njegovoj ulozi u post-konfliktnoj transformaciji BiH počelo se govoriti kao o nedemokratskom instrumentu u službi demokracije i demokratskih vrijednosti, imputirajući i akcentirajući paradoksalnost ovakve pozicije.

Ova linija mišljenja bh. stvarnosti zatomljuje činjenicu da je oslabljena i obesmišljena dejtonska država BiH u opisanim okolnostima dezintegracije, fragmentacije i lokalizacije nasušno trebala ovu intervencijsku snagu kao garant osiguravanja funkcionalne, održive i stabilne zemlje na putu ka euroatlantskim integracijama kao krajnjem strateškom cilju. Stoga je prokazivanje visokog predstavnika kao savremenog maharadže, premda možda razumljivo iz perspektive živućih zapadnih ustavnih demokracija, promašilo *poentu egzistencijalne važnosti ovoga mehanizma u omogućavanju pune implementacije Dejtona i neophodnih reformskih procesa*. Iz današnje perspektive može se čak iznijeti i radikalna teza prema kojoj je, umjesto kvazi ili poluprotektorata, kako se kolokvijalno naziva intervencija međunarodne zajednice, BiH trebala postati njezinim punim protektoratom sve do zaokruživanja procesa izgradnje države.

Nažalost, ishitreno i nepromišljeno pristajanje uz pervertiran diskurs o "nedemokratičnosti" OHR-a, u ozračju inicijalnog uspjeha u periodu 2002.-2006. godina, kada su reformski procesi ubrzani, stvorio je kod međunarodnih i domaćih aktera lažnu predodžbu kako su bh. političke elite sazrele da konačno preuzmu "ownership" i odgovornost za izgradnju zemlje. Novi zaokret u politici međunarodne zajednice prema postkonfliktnoj izgradnji mira u BiH i zamjena aktivne uloge ulogom pasivnog posmatrača/medijatora nagoviještene su imenovanjem C.S. Schillinga za nasljednika P. Ashdowna na mjestu visokog predstavnika, a materijalizirane za mandata M. Lajčaka.

Povlačanje međunarodne zajednice podudaralo se s jednim unutarbosanskim procesom. Nakon perioda relativnog prosperiteta, relaksacije u međuetničkim odnosima i političkog okruženja koje je odisalo nadom u bolju, sigurniju, evropsku budućnost, od izbora 2006. godine svjedočimo gotovo potpuni sunovrat u novu/staru političku klimu čije su direktne manifestacije obnovljene etničke tenzije i suprotstavljeni, čak i međusobno isključivi, pristupi o najvažnijim političkim pitanjima, poput ustavne reforme, pristupanja Evropskoj uniji i NATO-u, ulozi Ureda visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini itd. Od 2006. godine naovamo moguće je identificirati cijeli niz neupjelih, promašenih, neprepoznatih, propuštenih prilika da se spriječi stagnacija i nazadovanje u provedbi reformi, među kojima krucijalno mjesto pripada zasigurno odbijanju "Aprilskog paketa" iz 2006. godine, a zatim i propast "butmirskog" i "prudskog" procesa.

Treće, *postkonfliktna izgradnja mira zaobišla je adresiranje jednog od primarnih uzroka rata: nemogućnost i nesposobnost ekonomskih i političkih struktura da omoguće ekonomski rast, prosperitet i slobodnu političku ekspresiju.* Slično kao u ranijem socijalističkom periodu ekonomska, politička i pravna moć uglavnom je situirana u rukama triju monopartijskih političkih sistema, uz gotovo pa marginalne ekonomske reforme.

Fisher ističe kako međunarodna formula "demokratizacija + tržišna ekonomija = mir" ne odgovara bosanskohercegovačkoj realnosti (2006.:447). Za razliku od drugih bivših socijalističkih društava, tranzicija ka tržišnoj ekonomiji u Bosni i Hercegovini nije uključivala bogaćenje ranijih elita na onome što je ostalo od staroga sistema ekonomskog upravljanja, kao što je bio slučaj u Rusiji ili Kini. Umjesto toga, ovaj proces beneficirao je nove političke i ekonomske elite koje su izvukle prednosti za sebe (Ehrke, 2003). Privatizacija društvenog vlasništva odvijala se u političkom vakuumu izazvanom ratom, a sam proces privatizacije ranijeg društvenog vlasništva i državnih poduzeća obilježen je visokim stupnjem korupcije. Ekonomski stručnjaci preporučivali su privatizaciju kao mehanizam za oslobađanje produktivnih asseta društva u tranziciji od mrtve ruke socijalizma, s jedne, te kao sredstvo depolitizacije ekonomskog života i stvaranje osnove za ekonomski oporavak i rast (Donais, 2002), s druge strane. Proces privatizacije u obje ove dimenzije pokazao se neuspješnim: privatizacija se pretvorila u korumpiranu, etniciziranu i snažnu borbu za moć koja nije doprinijela stimulaciji ekonomskog rasta i promoviranju interetničkog pomirenja.

Četvrti razlog moguće je pronaći u *dejtonskoj nadi* da će, kako se to uobičajeno kaže u međunarodnim krugovima, tri zaraćene strane ostaviti po strani svoje različitosti i početi surađivati na izgradnji mira, suživota i harmonije u zajedničkoj državi. Međutim, u postdejtonskom periodu najmanje jedna strana nastavila je slijediti ratne ciljeve. Samo što to više ne mora činiti upotrebom sile, nego ima na raspolaganju širok dijapazon demokratskih, institucionalnih mehanizama. Umjesto da se koriste

kao faktor integracije, dejtonski mehanizmi podjele i balansa moći između entiteta i konstitutivnih naroda dovedeni su do apsurda, odnosno postali su legitimna sredstva za generiranja političke krize.

Ukoliko analizirate ponašanje vladajućih struktura i političkih stranaka u Republici Srpskoj prema BiH u posljednje četiri godine, jasno se može identificirati obrazac istovjetan onome koji je Crna Gora primjenjivala u pripremi terena za izlazak iz državne zajednice sa Srbijom. Po uzoru na "crnogorski model", u zajedničkim institucijama BiH, upotrebom institucionalnih instrumenata i poluga moći, opstruira se i podriva sistem iznutra. Na ovoj premisi se, primjerice, iako je na deklarativnoj razini prihvaćeno pristupanje Evropskoj uniji i implementacija obaveza koje proizlaze iz Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, imajući u vidu složenu političku strukturu i nekoliko nivoa vlasti na kojima je potrebno usaglašavanje i implementiranje reformi, zakonodavnim opstrukcijama ograničava, otežava i usporava ovaj proces. Analogno crnogorskom modelu, krajnji cilj perverznog obesmišljavanja i obezvrjeđivanja ovih procesa jeste pokazati uzaludnost i neodrživost napora na očuvanju ovakve BiH i eventualno otvoriti put nekim drugim rješenjima.

Šta je onda krajnji rezultat postkonfliktne izgradnje mira u Bosni i Hercegovini i kakvi su njeni prospekti?

Najočitiji odgovor na ovo pitanje bio bi da je trenutačni proizvod međunarodne intervencije "nedovršena" država BiH.

Uprkos uvriježenoj praksi širenja pesimizma glede njene budućnosti, kako na strani političara tako i unutar akademske zajednice i dijelova civilnoga društva, uz izloženost i ranjivost na prizvuk patetičnosti u stavu koji ću iznijeti, rekla bih da se kontinuitetu dezintegrirajućih tendencija, politika i parksi u njihovim različitim manifestnim ili latentnim oblicima, kao njihov antipod, suprotstavlja žilava opstojnost BiH. Stoga ću se odreći tog izuzetno pesimističnog stajališta da će stanje ostati nepromijenjeno ili da će, kako pojedini, ne samo skeptični, nego rekla bih i zlobni komentatori tvrde, BiH mogla postati najočitijim primjerom "neuspjele" države (Chandler, 2007). Bivajući mnogo češće objektom nego subjektom historijskih procesa koji su je kako utvrđivali, tako i uređivali, Bosna i Hercegovina pokazala se, ipak, čvršćom nego što su mnogi vjerovali da to jeste.

Međunarodna iskustva u oblasti postkonfliktne izgradnje mira pokazuju da većina postkonfliktnih društava skonča novim sukobom u pet godina od potpisivanja mira. Bosna i Hercegovina figurira danas u svojim višestoljetnim granicama, ne kao corpus separatum unutar neke složenije političke zajednice, nego s vlastitim pravnim subjektivitetom. Podrivajuće silnice iz susjedstva iščezle su ili su marginalizirane, doprinoseći sigurnosti i demokratizaciji okruženja, u manjoj ili većoj mjeri, rasterećenog ranije nasilne prošlosti.

Nadalje, nesporna je činjenica da je, uprkos opisanim ambivalencijama, država BiH koja je izvornim Dejtonskim ustavom imala isključivu nadležnost nad vanjskom,

vanjsko-ekonomskom, carinskom i monetarnom politikom, pitanjima imigracije, izbjeglica i azila, te kontrole vazdušnog prometa, u procesu postkonfliktne transformacije "obnovila" nadležnosti nad odbranom zemlje, u vođenju civilnih poslova (broj državnih institucija se s nekoliko u 1995. godini u 2010. godini popeo na više od 50), formirana je jedinstvena agencija za indirektno oporezivanje, osnovane državne obavještajno-sigurnosne agencije, harmonizirano krivično zakonodavstvo, te inicirane reforme javne uprave, pravosuđa, visokoškolskog obrazovanja.

Ne treba zatvarati oči pred činjenicom da je posljednja faza izgradnje države obilježena dvjema paralelnim razvojnim tendencijama: povlačenje međunarodne zajednice i jačanje (ne)odgovornosti domaćih političkih aktera i stopiranje reformskih procesa. Rezultanta ovih procesa učinila je vidljivim da su državne strukture još fragilne, u velikoj mjeri ovisne o dobroj volji entiteta i međunarodne zajednice. Povlačenje međunarodne zajednice izaziva paralizu ili kolaps ovih struktura, što je najočitije u sadašnjem političkom ćorsokaku u procesu ustavnih reformi i europskih integracija.

Šta je onda alternativa? Ako izuzmemo mogućnost statusa quo, koji bi u dugoročnijoj perspektivi mogao skončati ne samo potpunom paralizom, nego raspadom, onda se daju razlučiti dvije moguće.

Prva, okarakterizirat ću je manje vjerovatnom, jeste *radikalna reforma dejtonskog ustavnopravnog poretka* kojom bi se otklonile identificirane kontradiktornosti: ukinuti princip etničkog ekskluziviteta u regionalnom i političkom smislu, poništiti ustavni okvir koji onemogućuje punu ravnopravnost građana, uspostaviti jaku državu, itd. Nazvala sam je manje vjerovatnom, budući da smo svjesni da za ovakvu vrstu priče ne postoji sugovornik niti unutar BiH niti na nivou međunarodne zajednice.

U ovom kontekstu bitno je raščiniti dva kauzalno povezana mita kojima je bosansko-bošnjački diskurs izrazito sklon. Prvi je taj da je, usljed neodrživosti trenutačnog stanja, međunarodna zajednica dužna "oživjeti" raniju, građansku BiH. Da je to htjela, međunarodna zajednica imala je priliku to učiniti: zaustavljanjem rata i genocida, uspostavljanjem pravičnog mira, a ne legitimiziranjem zločina. Ništa od ovoga nije se niti će se dogoditi. Izgradnja države, u realnijim, mogućim okvirima, sada i ovdje, bila bi uspješnija ako bismo priznali sebi da ova opcija nije istinski realna alternativa.

Promjenu perspektive ili ugla gledanja, mada nužnu, otežava naša fokusiranost na period prije rata/agresije. Ovo je karakteristično posebno za "bošnjačko" motrenje problema. U svijesti je još jaka reminiscenca na socijalističku Bosnu i Hercegovinu, kojoj se nerijetko dodjeljuje laureat "idealne" države, u kojoj su manje-više sretno, zajedno živjeli svi. Unutar ovih gledišta posebno se glorificira mit o tadašnjoj "građanskoj" nasuprot današnjoj "etničkoj" Bosni i Hercegovini. Mantrističko insistiranje na toj predratnoj, socijalističkoj Bosni i Hercegovini pogubno je i pogrešno iz sljedećeg razloga. Govoriti o socijalističkoj BiH kao građanskoj državi/društvu

moguće je jedino na razini političke fantazme, i to ne samo zbog gnušanja koje je kod tadašnje komunističke nomenklature "građansko" (iliti retrogradno, buržujsko) izazivao. Na neodrživost teze o predratnoj "građanskoj" BiH upućuje vrlo simplificirano definiranje građanskog u odnosu na dva relevantna kriterija – poštivanje individualnih građanskih i političkih prava i sloboda + demokratski, višepartijski sistem. Uzimajući u obzir ova dva kriterija, doći ćemo do sasvim suprotnog zaključka: funkcionalni okvir socijalističke BiH činio je autoritarni politički sistem utemeljen i institucionaliziran na potpunoj političkoj integraciji. Način na koji je Komunističkoj partiji kao nukleusu društva uspjelo zagospodariti političkim životom slikovito opisuje Miličić (1991.:175): "Izgradnja socijalističke svijesti građana i totalno političko integrisanje stanovništva bez obzira na socijalnu, nacionalnu i vjersku pripadnost i ideološka i politička ubjeđenja su institucionalizovani. Sprovođeni su putem planske, organizovane, sistemske i intenzivne djelatnosti KPJ, transmisionih političkih organizacija i društvenih udruženja, kulturnih i naučnih institucija, škola, fakulteta, vaspitnih i drugih ustanova, preduzeća, vojske, radnih akcija, kurseva, seminara, čitalačkih grupa, izložbi, predavanja, političkih, kulturnih i sportskih manifestacija, štampe, radija, filma, publicistike, književnosti, muzike, slikarstva, kolektivnih izleta i ljetovanja, svečanih akademija, vojnih smotri i kulturno-zabavnog života".

Stoga je, ukoliko se želi izbjeći zavodljiv pokušaj romantiziranja, ali i retuširanja i revizije historijskih fakata na koje smo navodno senzibilizirani, barem kada je riječ o pokušajima npr. revizije genocida u Bosni i Hercegovini, neophodno početi s naučno utemeljenom dekonstrukcijom raširenog mita o socijalističkoj BiH (i tadašnjoj SFRj) kao građanskoj, pravednoj, idealnoj političkoj zajednici. Ne samo da je bila nametnuta na premisi potiranja svega "građanskoga" u interpretaciji komunističkih elita, nego se može smatrati bukvarskim primjerom totalitarne države/društva[1], koje zarad vještačkog insistiranja na ekskluzivnosti klase kao društvene kategorije potiskuje sve druge oblike društvene /različitosti. "Građansku" dimenziju možemo vrlo usiljeno i nategnuto profilirati jedino ukoliko građansko razumijemo isključivo kao odsustvo etničkog ili nacionalnog. Međutim, u toj varijanti, s obzirom na to da je pretpostavljeno da ova vrsta identifikacije nije javno relevantna, moguće je govoriti jedino o kvazi-građanskome. Istinski građansko društvo, zasnovano na poštivanju građanskih i političkih prava i sloboda pojedinaca (i kolektiviteta) i demokratskom, pluralnom političkom sistemu, zagovara poštivanje prava na artikulaciju različitih mišljenja i interesa, stvarajući prostor za njihovo

[1] Totalitarizam kao politički sistem počiva na sljedećim principima: "(1) zamjena pravne države policijskom", (2) koncentracija moći na način koji isključuje mehanizme podjele vlasti ili dekoncentraciju moći karakterisitičnu za liberalno-demokratske režime, (3) postojanje monopolističke partije, (4) brisanje razlike između društva i države (zamjena pluralističkih nepluralističkim sredstvima društvene kontrole) i (5) teror (Neumannu, prema Sklevicky, 1996.: 112), i sve ih je moguće detektirati u društvenoj stvarnosti socijalističke BiH.

legitimno postojanje i razrješavanje. Demokratsko društvo podrazumijeva da smo u stanju prihvatiti i procesuirati i one interese s kojima nismo saglasni.

Racionalniju opciju, opciju koju bi mogla i morala poduprijeti i međunarodna zajednica, predstavlja *fokusiranost na postupno, step by step, dovršavanje države*, barem u onim okvirima koji omogućavaju postizanje kandidatskog statusa, s izvjesnim prospektima pridruživanja zajednici evropskih država. Ovo bi u suštini podrazumijevalo *jačanje funkcionalnosti državnih institucija u kontekstu pristupanja EU i uklanjanje institucionaliziranih diskriminacijskih odredaba* koje onemogućavaju zaživljavanje istinskog građanstva u procesu provođenja presude Sejdić-Finci.

Literatura:

1. Bašić, S. : "Bosnian Society on the Path to Justice, Truth and Reconciliatio", u: Fischer, M. (2006))(ed): *Peacebuilding and Civil Society in Bosnia-Herzegovina-Ten Years after Dayton*, Berlin: Lit Verlag.
2. Carothers, T. : "The End of the Transition Paradigm", *Journal of Democracy*, 13:1 (2002), 5-21.
3. Chandler, D. : "Introduction: Peace without Politics", International Peacekeeping, 12:3 (2007), 307-321.
4. Donais, T. : "The Politics of Privatization in Post-Dayton Bosnia", *Southeast European Politics*, 1 (2002), 1-19.
5. Ehrke, M. : "Von der Rauoekonomie zur Rentenoekonomie. Mafia, Buerokratie und internationales Mandat in Bosnien", *Internationale Politik und Gesellschaft*, 2 (2003), 123-154.
6. Fischer, M. (ed): *Peacebuilding and Civil Society in Bosnia-Herzegovina-Ten Years after Dayton*, Berlin: Lit Verlag, (2006)
7. Galtung, J. : "Three Approches to Peace: Peacebuilding, Peacekeeping and Peacemaking", u: *Peace, War and Defense: Essays in Peace Research*, Vol. 2, Copenhagen: Christian Ejlers, 1975.
8. Giddens, A.: *Odbjegli svijet – Kako globalizacija oblikuje naše živote*, Zagreb: Naklada Jasenski i Turk, 2005.
9. Ledarach, J. P.: *Building Peace-Sustainable Reconciliation in Divided Societies*, Washington, DC: United States Institute for Peace, 1997.
10. Miličić, B.: "Pogled na društvene prilike sela u BiH 1945.-1953. godine", *Prilozi*, 27 (1991), 161-167.
11. Papić, Z. (et al.): *Integritet u rekonstrukciji – Korupcija, efikasnost, odrzivost u postratnim zemljama*, Sarajevo: IBHI-BiH, 2007.
12. Žižek, S.: *O nasilju – Šest pogleda sa strane*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2008.

(POST) DAYTON BOSNIA AND HERZEGOVINA: CONTRADICTIONS OF POSTCONFLICT PEACE BUILDING

Sanela Bašić

Summary

Importance and necessity of post conflict peace building come from understanding that this process covers a wide spectrum of questions directed to address real conflicts sources, putting the peace on more durable, self-sustainable bases. Observed in mentioned frameworks, International community intervention in the process of peace building in Bosnia and Herzegovina, initiated by leading international forces, coordinated by Council for peace implementation, implemented by various agencies beside direct assistance of the High representative office, has concentrated on three area: free elections, capacity building and civil society development. One decade and a half later, the assessment of success and sustainability of intervened efforts of International community in peace building in Bosnia and Herzegovina has showed at least ambivalent.

Contrasting the range of post-Dayton peace building by theoretical models of successful conflicts' transformation, the author identifies and elaborates the key contradictions Bosnian-Herzegovinian post conflicts of peace building which obstructed and subverted the development of democratic structures. Ambivalent of post conflicts peace building are analysed on the other side of lines immanent of Dayton agreement and/or politics of its implementation, as well at the local political elites' level, as in International community approach.

Key words: conflict transformation, post conflicts peace building, Dayton Peace Agreement

UDK 316.422.6 (497.6)

Zatvaranje bosanskog uma

Senadin Lavić
Fakultet političkih nauka, Sarajevo

U radu se interpretira konstrukcija *znanje-društvo-napredak* kao osnova naprednosti jedne zajednice. Razmatranje ove konstrukcije ukazuje da je ona u bosanskohercegovačkom društvu potčinjena političkim ideologijama koje dovode u pitanje njezin smisao i pretvaraju je u politikantsku frazu o "društvu zasnovanom na znanju". U tome leži najveća opasnost za društveni život. Tu počinje zatvaranje bosanskog uma (otvorene komunikacijske djelatnosti) u krajolik dogmatske zapuštenosti i ideološke isključivosti. U tome novonastalom krajoliku razvijaju se najprizemnije ideološke konstrukcije društvenog života spram kojih ne posjedujemo razvijene odbrambene mehanizme.

Ključne riječi: znanje, društvo, "zatvoreni um", bosanskohercegovačkog društvo

Rast znanja

Mi nikako ne možemo uvjerljivo dokazati ideju *napretka* (nužnost ili neizbježnost napretka) o kojoj je tako uvjerljivo i gorljivo pripovijedao francuski mislilac Auguste Comte u prvoj polovini 19. stoljeća. Napredak na svim poljima ljudskog djelovanja kao nužno događanje – u to treba sumnjati! Možda je nekada vjerovano u te stavove i ideje – ali one su danas nedokazive.

No, moguće je, ipak, govoriti o "napretku u ljudskom znanju", jer se tu radi o prirodnom toku ljudskog spoznajnog djelovanja. To znači da je moguće govoriti o rastu znanja ljudske vrste i pamćenju vrste, koje se razvija s vremenom. Brzina rasta znanja mijenja se od jednog mjesta i vremena do drugog, od razdoblja do razdoblja u pojedinim dijelovima nastanjenog svijeta. Dok je znanje prenošeno usmeno, ono je vrlo sporo napredovalo i raslo. Od usmenog znanja nisu ostali veliki tragovi u povijesti. Možemo reći da smo to uglavnom zaboravili. Tek s pisanjem omogućen je brzi i kontinuirani napredak ljudskog znanja o sebi i svijetu. Ch. van Doren smatra da se povijest čovječanstva doista može posmatrati "kao povijest napretka i razvoja ljudskog znanja".[1] Možda smijemo reći, a da pritom ne provo-

[1] Charles van Doren, *Povijest znanja*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. xix

ciramo fundacionalističke reminiscencije i ne prizivamo ih u komunikativnu praksu naše znanstvene zajednice, da je znanje, bez obzira kako ga definirali, još uvijek jedno od *najvažnijih* pitanja ljudske vrste. Sigurno se razumijemo bez ostatka kad ponavljamo frazu "znanje je moć" (scientia est potentia), koja je postavljena u temelje novovjekovnog svijeta i njegove geneze u kopernikanskoj revoluciji.

Kvalitet znanja osigurava napredak i višu razinu razvijenosti ljudskog društva. Predstava da sve valja znati nije uvijek spasonosna vodilja ljudskog djelovanja. Ona često zanemari pojam *kvaliteta* u našem fondu znanja. A kvalitetno znanje osigurava kvalitetan život. Savremene himne idealu znanja dovode nas do logičnog pitanja: kako doći do kvalitetnog znanja i kako znati da je neko znanje kvalitetno? Odgovor na takvo pitanje podrazumijeva svijest da se o znanju može govoriti i kao o kategoriji društveno-povijesne vrijednosti, dakle, ne samo metodološko-epistemološki i filozofski. Naime, poslije kritičkog elaboriranja znanja u epistemološko-metodološkom pristupu, sljedeći korak je elaboracija njegovog povijesnog konteksta, društvenih procedura i socijalnih konstrukcija koje definiraju jedan širi paradigmatski okvir djelovanja. Kratko rečeno: znanje kao društveno-povijesni fenomen i ljudska tvorevina! To nam kazuje da će kvalitativna vrijednost i važnost znanja odstupati od krajolika do krajolika, od zemlje do zemlje, od naroda do naroda širom svijeta. A dalje to znači da nema samo jednog pravog znanja koje bi osiguravalo potrebni kvalitet.

Ubrzani razvoj evropskog čovječanstva počeo je primjenom znanstvene *metode* u znanstvenom istraživanju društvenih i prirodnih fenomena i oslanjanju na rezultate tih istraživanja u svakodnevnom životu. Metoda se pokazala od novovjekovlja ka našem vremenu kao ključ svakog ljudskog znanstvenog uspjeha, ali i napretka znanja. Slijedeći njenu važnost i vrijednost možemo govoriti o *ekspoloziji* znanja danas. Djelovanje čovjeka po nekom metodu pokazuje da u tome leži jedan od činilaca ljudskih uspjeha u kulturi i ljudskog odnosa prema prirodi. Djelovanje s mjerom upozorava nas da prema prirodi moramo djelovati kao prema svome bližnjem.

Ahistorijsko skretanje bosanske putanje

Dvadeseto stoljeće u Evropi karakterizirala je napetost između liberalizma i komunizma, koja se ogledala u tome da smo na jednoj strani imali demokratiju s višepartijskim političkim sistemom, a na drugoj socijalistička društva s jednopartijskim političkim sistemom. U višepartijskom demokratskom političkom sistemu na snazi je bila tržišna organizacija privrede, dok je u socijalističkim društvima dominirala uglavnom dogovorna ekonomija. Za vlast se u demokratskim sistemima nadmetalo više partija koje su dobijale podršku birača, a u socijalističkom društvu jedna partija je dominirala političkom zbiljom i ona je sebe nazivala avangardom koja štiti interese radničke klase. Volja građana više je dolazila do izraza u višepartijskim političkim sistemima. U socijalističkim društvima partija je "znala" šta je volja

građana i na taj način je dolazilo do potiskivanja i gušenja volje građana, jer nisu imali alternative. Važno je, međutim, pripomenuti da je u redovima naprednih komunista bivše Jugoslavije prevladavala svijest o nedovršenosti marksističke misli, tj. misli klasika na kojima je počinjala ideološka marksistička orijentacija.[2] Ta vizija se sudarila s monopolističkom ulogom Partije u cjelokupnom društvenom životu, a to je vodilo opasnom totalitarizmu.

Završetak hladnog rata s padom Berlinskog zida 1989. godine donio je obećanja demokratije i slobode. Istočnoevropske države su krenule u demokratiju, naravno, pritom su postale "zemlje u tranziciji" i nanovo su počele iskušavati cinizam politike, ekonomije, vojne sile i interesa država sa zapadne strane Evrope. Na prostorima bivše Jugoslavije priča o demokratizaciji svedena je na pravaljenje država u kojima dominira jedan narod. Kod srpskog političkog establishmenta ta je priča vođena kao *homogenizacija nacije*, a doslovno je značila uništenje drugoga koji je živio na imaginarnoj teritoriji srpskog naroda koja je otkrivala dimenzije velikosrpskog ekspanzionizma. Iz te perverzne osnove koja je još tvrdila da "svi Srbi moraju živjeti u jednoj državi" buknuo je strašan plamen koji se ne smiruje od devedesetih godina dvadesetog stoljeća.

Bosansko društvo danas se odvodi s bitnih puteva savremenosti i začarava se naracijama etnoklerikalnih (predmodernih) interpretatacija života. Te interpretacije perpetuiraju *zatočenost*, *ograničenost* i *nemoć* da se misli izvan površne distinkcije po vjerskom i etničkom ključu. U njima se uvijek radi o vlastitom idealitetu i odgovornosti nekoga drugog ko konstruira svjetsko-povijesne zavjere. Ono što je posebno zastrašujuće jeste to da takav stil i duh mišljenja postaje općevažeći, dominantan i obavezan u svim diskursima javnosti. Pojavljuje se kao normalan, prirodan, valjan način promišljanja stvarnosti, te kao odomaćena strava prostakluka i terora prosječnosti gdje rasisti, fašisti, nacionalisti, antisemiti, islamofobi, katolički fundamentalisti, islamski integristi i slični bez grižnje savjesti pokazuju sopstvene mizerije kao nešto što je primjereno čovjeku i što zaslužuje ljudsku pažnju. Opasna izopačenost znak je velikog skretanja s prosvjetiteljskih linija čovječanstva u opasne ćorsokake. To zatvaranje u slijepe ulice, u staze što vode u provaliju, samo potvrđuje izgubljenost i profanizaciju vrijednosti ljudskog življenja. Širenje nacionalističke infekcije suviše je ozbiljna stvar da bi čovječanstvo ostalo po strani u Bosni ili bilo gdje drugdje.

Riječ "zatvaranje" ovdje misli getoiziranje, izoliranje, provincijalizaciju, isključenost *bosanskog uma* kao prepoznatljivosti određene kulturno-povijesne razine komunikacije. Um je, dakle, *komunikacijska* djelatnost, sposobnost ili umijeće, volja za razgovorom na razini, odvažnost prema riječi, jezička praksa u visokom stilu. Um, dakle, nije nadnaravni, ahistorijski entitet koji osigurava vječnotrajuću istinu.

---

[2] Latinka Perović, *Zatvaranje kruga*, Svjetlost, Sarajevo, 1991., str. 34. ("Marksizam se ne posmatra kao dovršen sistem koji treba samo dosledno primeniti u praksi".)

Javni um je uništen i pretvoren u teror pojedinačnih volja koje se implementiraju kao opća volja (naroda, plemena, partije, poslovne grupe) i provode u slijepom slijeđenju autoritarnih podanika. Javni um je sveden na prostakluke kleronacista i političkih barbara koji svoje bolesne traume prezentiraju kanalima komunikativne orbite kao općeljudske naracije i vrijednosti. Samo naivnost neupućenih ne pristaje da se povinuje takvim obrascima – zato oni izgledaju "znalcima svetih tajni" kao izdajice svojih plemena.

Zatvaranje također podrazumijeva reduciranje uma, kao komunikativnog umijeća čovjeka, na konfliktnu djelatnost. Provincijalizacija umnosti simptom je opasnog nazadovanja, nerazvijenosti, zaostalosti, nepovijesnosti, isključenosti iz bitnih tokova savremenog svijeta. Protiv zatvaranja bosanskog uma valja se boriti sredstvima *prosvjetiteljstva*, dakako, novog preferiranja racionalnog, etičkog i humanog odnosa prema svijetu i drugim ljudima.

Naša teza kazuje:

Zatvaranje bosanskog uma označava povijesni događaj i proces reduciranja života u Bosni na etničku i religijsku dimenziju, na etnički ključ u ljudskim odnosima. Ovo je epohalni nazadak bosanskog bivstvovanja i direktni je saveznik velikodržavnog ekspanzionizma prvih susjeda kao i širih, kompleksnih procesa u regionu, ali i na globalnom nivou. Svođenje cjeline bosanskog bivstvovanja na etničku i religijsku dimenziju kazuje da su ta dva oblika postala primarni modeli kroz koje se odvija razumijevanje smisla i vrijednosti života. Iza etnoklerikalnog narativa stoje sasvim konzervativne političke orijentacije koje se više i ne stide vlastite nazadnosti, barbarizma i nacionalističke isključivosti. Zatvaranje bosanskog uma je opasan poduhvat u širem kontekstu, a njegov cilj je podjela Bosne. Zato taj proces siromašenja bosanskog života u nama izaziva "strah od barbara" koji su tu. Ali, nažalost, strah od barbara je ono što može da nas učini barbarima.[3] Stoga je sistem obrazovanja ili, još preciznije, adekvatan pojam *znanja*, epohalno važan za bosanski um. Barbrastvo je stav, kako to smatra Claude Levi-Strauss, kojim se drugima uskraćuje ljudskost ili pravo da budu ljudi. Dakle, zatvaranje polivalentnosti bosanskog života tek postaje prava opasnost za Bosnu.

Etnoklerikalno beznađe

Rat protiv Bosne koji je okončan 1995. godine Dejtonsko-pariskim mirovnim sporazumom, nastavio se i traje decenijama poslije, jer ciljevi rata nisu ostvareni. No, jedan od rezultat tog rata je oblikovanje *etničkih teritorija* na tlu Bosne koje hoće status nacija ili državica. Osnovna ideološka matrica na kojoj funkcionira društveni život od devedesetih godina prošlog stoljeća ogleda se u etnocentričkoj zaslijepljenosti političkih grupacija. Etnocentrizam se pokazuje kao politička doktrina i praksa koja usmjerava sve vidove egzistencije jednog naroda oko stvarnog

[3] Cvetan Todorov, *Strah od varvara*, Karpos, Loznica, 2010., str. 18.

ili zamišljenog središta tog naroda s ciljem okupljanja društvenih, kulturnih, političkih, ekonomskih ogranaka, pa i pojedinaca oko etničke matice; shvaćanje po kojem se različite materijalne i duhovne vrijednosti prosuđuju isključivo sa stanovišta nekog naroda ili određene društvene grupe. Manifestira se u društvenim skupinama raznih vrsta (obitelj, pleme, nacija, rasa, sekta, kaste i sl.) i poprima različite oblike (*nacionalizam, šovinizam, rasizam, vjerska netrpeljivost* itd.) On izrasta na podlozi iracionalnog primitivnog mentaliteta kojeg prate predrasude i grupni egoizam. Osobito ekstremni vid etnocentrizma predstavljale su rasističke teorije po kojima su "više" rase tvorci ljudske kulture i civilizacije (Gobineau, Gumplowicz).

Politička opcija koja je počela procese demokratizacije među Bošnjacima devedesetih godina dvadesetog stoljeća u svome političkom konceptu sadržavala je pojam *islamizacije*, odnosno program da se "narod vrati vjeri", jer je, navodno, bio zaveden bogohulničkim komunizmom. Od toga su najveću korist imali populistički krugovi koji su vješto manipulirali ljudskom religioznošću. Radilo se, nažalost, o zamjenjivanju jedne eshatološke naracije drugom. Dvadeset godina poslije narod koji su planirali pretvoriti u religijsku skupinu zbijen je na 25 % teritorije države Bosne i Hercegovine i očajnički treba novu viziju budućnosti. Ovaj kontrast upozorava na postojanje jedne neodgovorne i nedorasle "političke" orijentacije koja je primarnu dinamiku života svela na religijsko-ideološke interpretacije, a to je suštinski odgovaralo antibosanskim snagama, jer su uvijek mogle da prstom pokažu na opasne islamiste i fundamentaliste. Etnička politika Bošnjaka, umotana u religijsku demagogiju, doživjela je fijasko nakon dvadeset godina, jer je napustila odgovornost prema Bosni kao cjelovitoj državi i zanemarila umijeće bosanske ekvidistance. Ona nije bila državotvorna – napustila je liniju Husage Ćišića, Avde Hume, Džemala Bijedića, Hamdije Pozderca i mnogih drugih koji su znali čuvati i zaštititi Bosnu u složenom kontekstu. Ona je na populistički aljkav način odbacila tzv. "komunjare" i proglasila ih glavnom opasnošću za svoje *nove dogovore* o Bosni 1990. godine. Cjelokupna kultura u Bosni, kao i kultura bošnjačkog naroda, zahvaćena jednim antimodernističkim procesom, svodi se na religijsku dimenziju, na jednu instituciju kao mjerodavnu, na jednu istinu, na vjerovanje u vođu i tako redom. Na taj način, oaza različitosti s vremenom izgubi unutarnji potencijal i postane lahak plijen barbara. Tada nestane polivalentnosti i zavlada prostačka diktatura prosječnosti i podobnosti ili, drugim riječima, vladavina jednoumlja.

U razvijenim zapadnim društvima, *muslimani* pridaju mjesto i važnost religiji koji ne odgovaraju mjestu koje savremene liberalne demokratije pridaju religiji uopće.[4] Iz toga se razvijaju brojne nesuglasice, nerazumijevanja, predrasude, populistički animoziteti, šovinističke naracije i opće antikomunikacijsko raspoloženje. Iza ovoga stoji stari spor između prosvjetiteljskih i svešteničkih krugova koji djeluju na pozadini povijesnog naslijeđa.

[4] Cvetan Todorov, Ibid. str. 20.

Pokušaj da se *bošnjačka kultura* svede na *religijsku* sliku svijeta jeste redukcionistički i antimuslimanski. On je rezultat reduciranja islama na religijsku interpretaciju svijeta, a zanemarivanje *islama kao kulture*, tj. znanosti, tehnike, politike, ekonomije. Ovaj redukcionizam zanemaruje uput traganja za znanjem i cjelinu svijeta života svodi na konzerviranje "dostignutih i nesumnjivih istina", obredoslovlje, primitivno ubjeđivanje u religijske istine, što je, svakako, nepovijesno djelovanje ili bjekstvo iz povijesti u spokojni krajolik vječnih istina. To da li takve istine uopće postoje, drugo je i sasvim teže pitanje. Eskapistički mentalitet hoće jednu datu i definitivnu istinu i "pustinjski mir" u kojem uživaju monasi, tj. neodgovornost za svijet u kojem se živi. Takav fatalistički religijski koncept uopće nije primjeren islamskom duhu znanja i racionalnosti. Stoga se Bošnjacima podvaljuje *pseudoreligijska* utopija koja može dovesti do katastrofalnog ahistorijskog egzistiranja u svijetu bezimene "religijske skupine"... Kulture svoju specifičnost crpe iz znanja i prepoznaju se po znanju koje produciraju u određenim epohama. Znanje je, dakle, ključni pojam svake kulturne tvorbe bez obzira da li ona dolazila iz prahistorije ili iz današnjeg doba. Savremene zapadne kulture u svome centru imaju znanost koja im služi kao stožer.

Pitanje o bosanskohercegovačkoj kulturi i povijesnom bivstovanju treba istrgnuti iz ruku sveštenika, političara i ideologije poluobrazovanosti. To pitanje nadvisuje sve njihove pokušaje da se Bosna i Hercegovina reducira na neku formu *prosječnog* razumijevanja koje je određeno antibosanskim intencijama iz pozadine. Činjenica da su velikosrpski i velikohrvatski osvajači nanjušili mogućnost da unište Bosnu na kraju dvadesetog stoljeća, u kontekstu velikih svjetskih događaja kakav je, naprimjer, bio pad Berlinskog zida, dovela je do najglupljih srpskih i hrvatskih interpretacija Bosne koje nikada prije nisu bile tako primitivne, drske, militantne, klerikalne i destruktivne. Ludilo koje izbija iz tih interpretacija zasnovano je na pogrešnoj premisi – na uvjerenju da se jedna zemlja može uništiti zato što je to volja nekog režima, etničkog vođe, sveštenika ili osvajača – koja se pokazala pogubnom i za žrtve i za agresore.

Kultura znanja: vedra znanost spram barbarskog diskursa

Postalo je bjelodano da se u Bosni treba razviti *novi* pojam znanja i intelektualnog djelovanja. To je najteži mogući poduhvat koji stoji pred nama danas. Nova vizija bosanske budućnosti nije moguća bez oblikovanja novog pojma znanja ili definiranja toga *šta je bitno znanje* za Bosnu i njezinu buduću egzistenciju. Pred nama je mogućnost da iz znanja oblikujemo smislenu konstrukciju budućeg oblika postojanja naše države i njezinog sadržaja. Ovdje se nad nam nadvija epohalna odgovornost i prilika da se oslobodimo trajućeg voluntarizma i nemoći kao prepoznatljivih crta neodgovornosti koja se uselila u način života velikog broja ljudi. U tom smislu treba slijediti napredne i razvijene kulture savremenog doba.

Bez obzira na nepovoljan, pesimistički, negativan, destruirajući diskurs, koji je u epohi nacionalizma poplavio javnu komunikaciju i našu balkansku bolest pokazao u pravom svjetlu, mi smo dužni da razvijamo humanističko-optimistički diskurs o svijetu u kojem živimo. To ne znači da trebamo biti slijepi na nepravdu i nered koji prijete da potope sve naše nade. Sa svih strana nadolaze riječi, rečenice, govori u kojima čujemo i razumijevamo strašne poruke bolesti koja je ovladala prostorom bivše jugoslavenske države, bolesti koja je davno detektirana i predstavlja izraz ljudskog bezobrazluka i nemorala. Samo ljudi mogu govoriti zlo i zloćudno. Diskurs pesimizma i mržnje svjedoči da su jezik i mišljenje inficirani opakim virusima etničkog barbarstva prema razlikama, drugačijem, povijesti i svakodnevnom životu.

Kako obrnuti diskurs ili kako supstituirati dominirajući destruktivni govor u komunikativnoj orbiti ili društvenom kontekstu? Optimizam nije samo prosto stanje duha – tu je riječ o cjelokupnom poduhvatu odgovornog bića. Optimizam je odvažnost ljudskog bića da se suoči s naizgled bezizlaznom situacijom i pokuša je racionalno prevladati. Optimizam je pokušaj da se očuva vedrina općeg okvira ljudske egzistencije – neovisno od religije, politike ili znanosti i ideologije. Optimizam je sam zahtjev života da bude življen.

Vesela znanost života je osnova optimističkog držanja u svijetu. Ona ne pristaje na naivni patriotizam, politikantstvo, populizam, buncanja političkih profeta, jadikovke izigrane radničke klase na ruševinama socijalizma i neizvjesnosti tranzicije...

Kultura kao bogatstvo razlika

Nama se otvara spasonosna nada da možemo razvijati kulturu mira spram beznađa ratova. Primitiviziranje životnog sadržaja odgovara vladarima i političkim manipulatorima. Reduciranje cjelokupnog sadržaja pojedinačnog ili kolektivnog življenja na nekoliko etničkih fraza svjedoči o mizernosti fenomenologije u kojoj se odvija egzistencija pojedinaca i kolektiva. Ta fenomenologija mizernog postojanja vlada jednostavnim, neupitnim i jasnim "sistemom stavova" koji u njihovoj razumljivosti osiguravaju spokojno postojanje. Ako nije moguća razlika ili ako nije moguće živjeti u jednoj ulici s razlikama u spolu, imenu, vjeri, etniji, rasi i slično, onda nije moguće ni cjelokupno čovječanstvo. Ali, da nije bilo razlike, ne bi bilo ni čovječanstva. Da je sve u povijesti bilo jedno, jednako i jednoobrazno, davno bi čovječanstvo nestalo.

Šta nas čeka nakon decenija duhovne pustoši, sveštenika koji posvećuju ratnike-ubice širom Evrope i svijeta? Da li smijemo pogledati u mračne prostore povijesti, znanja, vlasti? Da li su naše zablude epistemološki, antropološki, kulturološki postale spoznate i prerađene u racionalnim komunikacijama? To ne možemo još znati, jer čini se da svijet još predstavlja lahak plijen novih začaravanja.

Velikodržavni projekti protiv Bosne još nisu presahli. Sve izgleda kao da se dvadeset godina nigdje nije pomaklo ni za jedan korak. Čini se da stojimo u mjestu.

Ali, to se samo čini! Stvar je sasvim drugačija na razini pitanja o Republici Bosni i Hercegovini. Radi se o tome da je počeo proces njezinog dijeljenja na etničke torove iz čega slijedi neizvjesnost na koju su primorane žrtve. Zato danas politički "naivci" ponavljaju da priznaju entitet RS kao da je to prirodna pojava na tlu države Bosne i Hercegovine i izjednačavaju ga s Državom. Tako je postalo legalno i legitimno da se genocidom rješavaju sva društvena, politička ili kulturno-povijesna pitanja. Time je tek otvorena strašna kapija nad provalijom budućih strašnih događaja.

Šta se pokrenulo u Bosni? Nakon stoljeća lutanja po religijskim čikmama Bošnjaci su napokon iskazali svijest o poimanju Bosne kao države građana i naroda. Pojam duhovnosti definiraju mnogo šire od naslijeđene tradicionalne predstave koju im isporučuju sveštenici, a iz toga razvijaju modernistički pojam političkog koji je određen državotvornom mišlju. I od toga više ne odstupaju bez obzira na to što neki među njima ne znaju razliku između devolucije i konsocijacije i što ih i dalje navlače na "muslimansku teritoriju" ili ih navode na "bogumilski mit".

BOSNIAN'S MIND CLOSURE

Senadin Lavić

Summary

Construction *knowledge-society-progress* as a basis of a community's prosperity has interpreted in this paper. Consideration of this construction in Bosnian-Herzegovinian society indicates that it is subordinate to political ideologies which has put the question upon its sense and transfer it into petty-political phrase about "society based on knowledge". That brings the biggest danger for social life. Bosnian's mind closure (open communication activity) has been starting at that point in scenery of dogmatic disrepair and ideological exclusiveness. The most low-minded constructions of social life have been arising in that newly scenery and we do not have developed defensive mechanisms against them.

Key words: knowledge, society, "closed-mind", Bosnian-Herzegovinian society

UDK 323.1 (497.6=163.43*)

Bosanskohercegovačko građanstvo i bošnjačka dohomogenizacija – godine raspleta

Asim Mujkić
Fakultet političkih nauka, Sarajevo

Posljednji, opći izbori u BiH reaktualizirali su 'stara' pitanja iz etnonacionalističkog imaginarija, osobito onog hrvatskog, a koja se tiču identiteta bosanskohercegovačke političke zajednice. Ishodišno pitanje naizgled jednostavno glasi: ako je srpsko bosanskohercegovačko političko rukovodstvo nagrađeno za svoje naciotvrostvo zasebnim etničkim entitetom, zašto to isto ne bi bilo omogućeno i, naprimjer, hrvatskom bosanskohercegovačkom političkom rukovodstvu, koje je velikim dijelom uspjelo očuvati etnički čisti teritorij nastao oružanim djejstvima i protjerivanjem nehrvatskog stanovništva? Na tom putu im stoje oni Treći i Četvrti (dakle, ne samo Bošnjaci, jer i među bošnjačkom političko-kulturnom elitom postoje oni koji ne bi imali puno prigovora na neki 'svoj' etnički entitet, nego i oni Ostali, građani) koji ne dijele stav da je etnonacionalna prekompozicija bosanskohercegovačke političke zajednice poželjna. U tom smislu, potrebno je dovršiti *doetniciziranje*, mobilizirajuću *dohomogenizaciju* Trećih. Postoje određeni elementi za tu doetnicizaciju kada su u pitanju Treći, ako se ima u vidu da se bošnjačka politika već više puta okušavala s vaninstitucionalnim vidovima političke konstitucije, to jest proizvodnje svoga naroda. Tome je, naravno, značajno doprinio rat, etničko čišćenje i genocid, te etnopolitičko organiziranje koje je doprinosilo 'razdržavljenju' BiH, 'saborovanje', često samoskrivljeno reduciranje legalnih organa BiH na 'jednu od zaraćenih strana', pristajanje da se govori u ime samo 'svog' naroda, te etničko homogeniziranje na preostalom prostoru nastalom progonstvom tokom rata, a poslije rata etno-konfesionalnim discipliniranjem stanovništva. No ipak, etnicizacija Trećih nije dovršena, što zbog promjene kursa bošnjačke etnopolitike ka doetnicizaciji, osobito u prvoj deceniji dvadeset i prvog stoljeća, što zbog značajnijeg prisustva Četvrtih, odnosno većeg broja 'antinacionalista' mahom u urbanim središtima, ali ponajviše zbog toga što dominantna etnička grupa nema druge 'matične zemlje'. Otuda je u posljednje vrijeme pokrenuta 'intelektualna kampanja' koja polazi od stava da je 'antinacionalizam vid perfidnog bošnjačkog nacionalizma koji ovdje vlada', ili 'najgori nacionalisti su oni koji se predstavljaju kao antinacionalisti' i tome slično. Taj hod ili borba etnopolitike za vlastitu legitimaciju podrazumijeva borbu za delegitimaciju ljudi i grupa koji baštine liberalno-demokratski horizont modernog samorazumijevanja.Razmatrajući strategije dohomogenizacije Bošnjaka iz konteksta

modernog demokratskog imaginarija autor sugerira da na naizgled zdravorazumsko pitanje iz etnonacionalnog tabora, koje glasi 'zar je moguće toliko negirati stvarnost i stanje na terenu gdje već postoje tri zasebne etnoteritorijalne cjeline?', pripadnik 'građanskog' tabora može uzvratiti samo protupitanjem: 'zar je moguće još misliti da se, kako Taylor veli, stabilna osnova legitimiteta može naći u poretku koji počiva, koji naglašava i predano proizvodi (etno)konfesionalne razlike?'

Ključne riječi: etnopolitika, liberalna demokratija, dohomogenizacija, doetnicizacija

- Ako je neki teritorij bio naš 500 godina, a vaš 50 godina, on treba pripasti nama – vi ste samo okupatori;
- Ako je neki teritorij bio vaš 500 godina, a naš 50 godina, on treba pripasti nama – granice se ne smiju mijenjati;
- Ako je neki teritorij pripadao nama 500 godina, mada već odavno nije u našem posjedu, on treba pripasti nama – to je kolijevka naše nacije;
- Ako većina našeg naroda ovdje živi, on mora pripasti nama – jer narod ima pravo na samoodređenje;
- Ako manjina našeg naroda ovdje živi, on mora pripasti nama – jer narod mora biti zaštićen od vašeg ugnjetavanja;
- Sva navedena pravila primjenjuju se na nas, ali ne i na vas;
- Naš san o veličini je historijska nužnost, vaš je fašizam;

David Pugh: *Sedam pravila nacionalizma*

Namjera ovog teksta je da propita mogućnost legitimiteta aktualnih koncepcija preuređenja BiH na tragu principa etničke teritorijalnosti. Legitimitet je ovdje shvaćen u najširem, etičko-političkom smislu kao opravdanost u skladu s pravilima ili principima moderne demokratske političke zajednice. Ti principi su sastavni dio onoga što Charles Taylor naziva 'modernim društvenim imaginarijem', a koji bi se mogao definirati kao moralni poredak koji "ne daje ontološki status hijerarhiji niti bilo kakvoj partikularnoj strukturi diferencijacije" (Taylor, 2004:12). U jednom takvom kontekstu, koji je u podtekstu svega onog što u najširem smislu danas nazivamo 'evropskim vrijednostima', politički legitimitet se osigurava 'ugovorom' koji nije samo fundamentalni pravni dokument političke zajednice, nego predstavlja i svojevrsnu "primjenu pravde koja nikada nije moralno neutralna" (Trigg, 2005: 58). Dakle, govorimo o kontekstu demokratske političke zajednice i njezinom etosu koji

> sobom nosi vlastito moralno opravdanje [vlastitu naraciju legitimacije A. M.], shvaćajući ozbiljno moralnu odgovornost svakog građanina i njihovo pravo (i dužnost) da učestvuju u formiranju politike... ono počiva na uvjerenju u prirodnu jednakost svih. Ljudska bića su sposobna razumjeti, raspravljati uz pomoć vlastite

> razumnosti, opravdanja za djelovanje i politiku... Ona su u stanju preuzeti odgovornost za ono što su odlučila. Međutim, svaki sistem koji tretira ljude različito na arbitrarnim osnovama, kao što su bogatstvo ili društveni položaj, podriva najdublju karakteristiku čovječnosti (Trigg, 2005: 77).

Budući da je etnonacionalistički poredak u BiH upravo takve naravi da građanstvo u najširem smislu temelji na arbitrarnoj osnovi – etničko porijeklo – on se u teorijskom smislu, a da ne govorimo o samom praktičnom smislu – rat, diskriminacija, etničko čišćenje, genocid, itd. – isključuje iz naracije legitimacije modernog društvenog imaginarija i prisiljen je tragati za drugim načinima osiguranja političkog legitimiteta. Pošto ga ne može pretočiti u 'ugovor', on poseže za 'dogovorom', odnosno procesom 'dogovaranja' političkih elita bosanskohercegovačkih etnonacija. Iskliznuće u 'dogovor' prati iskliznuće iz jedne referentne naracije legitimiteta koju obuhvaća moderni društveni imaginarij u drugu, ovog puta naraciju legitimacije unutar partikularne etnonacionalističke ideologije. Naravno, dospijevanje do ugovora također podrazumijeva dogovaranje, sporazumijevanje, ali se taj proces obično odvija u okviru unaprijed zadatih vrijednosti i ciljeva, odnosno u okvirima koncepcije općeg dobra sveg građanstva, ili unutar referentnog okvira modernog društvenog imaginarija. Naprimjer, obično se, kada je riječ o modernoj, demokratskoj političkoj zajednici, za polazište uzima okvir fundamentalnih ljudskih sloboda i prava, potom općeg progresa i blagostanja građanstva. Takav dogovor podrazumijeva nužni okvir općenitosti unutar kojega se mogu artikulirati principi na kojima bi jedna politička zajednica trebala počivati. Proces 'dogovaranja' etnopolitičkih poduzetnika u BiH odvija se bez ovog okvira općenitosti, bez, kako se to obično naziva, bazičnog konsenzusa oko samog postojanja političke zajednice. Kao takav on predstavlja sudar međusobno isključivih partikulariteta pri čemu 'dogovaranje' na takvim etičkim premisama, koje se može izraziti kao 'slaganje o tome da se ni o čemu ne slažemo', može potrajati do unedogled. Takvo pak 'dogovaranje' bez ugovora kao konačnog ishoda višestruko je korisno za etnopolitički poredak, jer je uspješan generator krize i motorna snaga kontinuirane etničke mobilizacije koja kompleksnu političku zajednicu održava u stalnom 'pred-ugovornom' stanju, u haotičnom sudaranju partikularnosti kao najvišem izrazu političkog. No, ovaj manevar etnopolitike je privremenog karaktera, ponajprije zbog političkih pritisaka koji proističu iz geopolitičke konstelacije ovog dijela Evrope koja je pokrenula proces aproprijacije ovog prostora. Suočena s izvjesnošću svoga kraja etnopolitikama, u BiH se hitnim čini okončati etnonacionalni projekt stvaranja etnički homogenog entiteta sa što je moguće više ovlasti i karakteristika suvereniteta, ali i s dovoljno jakim institucionalnim instrumentarijem, koji će moći podnijeti 'modernizaciju' kad za to 'dođe vrijeme', koji će moći podnijeti reartikulaciju unutar modernog društvenog imaginarija, ali ovog puta sa 'sigurnošću' 'svoje' etničke većine, u 'svom' etnitetu-državi. U tom kontekstu treba čitati 'iznenadnu' rehabilitaciju koncepcije tro-etno-entitetske (kon)federalizacije BiH.

Svakako, ideja tro-etno-entitetske bosanskohercegovačke (kon)federacije nije novost u našem javnom prostoru, barem ne od Owen-Stoltenbergovog mirovnog plana za BiH iz 1993. godine. No, kada govorimo o poslijeratnom periodu, ta ideja se već neko vrijeme najavljuje kao realistična opcija 'konačnog' rješenja koja ponajbolje – kakve god imali dvojbe u vezi s tim – reflektira sadašnju formu etničke kompleksnosti ove 'duboko podijeljene zemlje'. Argumentacija ove koncepcije nalaže da, polazeći od 'stanja na terenu', treba prekomponirati unutarnju administrativno-teritorijalnu strukturu zemlje, izvršiti nužnu institucionalnu i političku transformaciju na tragu (kon)federalizma, pri čemu čak možemo govoriti o elementima stabilizacije ukupnog stanja u zemlji. Uistinu bi se moglo poći od konstatacije da je zastrašujuće što se već pune dvije decenije BiH nije konsolidirala kao demokratska politička zajednica, što ima pogubne posljedice na opće blagostanje i prosperitet njezinog građanstva (etničkog ili ne-etničkog, svejedno). Ali ono što je možda u svemu ovome više zastrašujuće jeste ova 'olako obećana brzina' konačnog rješenja bosanskohercegovačkog problema. Nejasno je na temelju čega se može zazivati puno dovršenje etnopolitičke konstrukcije bosanskohercegovačke političke zajednice (etno-teritorijalno zaokruženje) ako već dva desetljeća dominacije etnopolitičkog principa političke organizacije same po sebi predstavljaju problem – ne samo zbog rata do kojega je ova koncepcija dovela i stalnog generiranja krize kao 'nepokretnog pokretača' njezine neupitne vladavine, nego i zbog već poznatih prepreka u funkcioniranju poslijeratne političke zajednice. Izreka kako se 'klin klinom izbija', bojim se, ne da se jednoznačno primijeniti na fenomenima društvene naravi, pa da s toliko samopouzdanja zaključimo kako se 'etnopolitika izbija etnopolitikom'. Suprotno tome, svaka 'olako obećana brzina' finalnog rješenja, bilo onog Miloševićevog, na kojega je blagovremeno, 1988. godine, upozoravao Dragiša Pavlović, bilo ovog sadašnjeg, koje se poziva na 'realizam' i faktičko stanje na terenu, uči nas sljedeće, naime, da se tom iznuđenom brzinom uvijek nešto želi prikriti, marginalizirati, skloniti od očiju. Hitnost djelovanja 'u ime dobrobiti svih nas' prosto ne dopušta skretanje pogleda na detalje i začkoljice. Šta se to skriva u ovom mobilizirajućem, naizgled samoevidentnom etnopolitičkom rješenju koje je već tu, na terenu, samo čeka da se sroči i baci na papir? Slijepa tačka etnopolitike, ali istovremeno i vitalni preduslov za stabilnost jedne demokratske političke zajednice (ukoliko uopće želimo takvu), jeste pitanje *legitimiteta*.

Ključni problem predloženog 'realističkog' rješenja je u tome što, naprosto, ne postoji način na koji bi se etnopolitika mogla legitimirati unutar modernog – treba li podsjećati liberalno-demokratskog – društvenog imaginarija. U tome počiva sva *nelagoda* etnopolitici bliskih političara i intelektualaca, ali i u pojednostavljujućoj percepciji međunarodnih, ponajprije evropskih emisara, koji bi nekako najradije da uklope ta dva disparatna imaginarija. Taj moderni društveni imaginarij kao jedini referentni koordinatni sistem legitimacije demokratskog političkog poretka počiva na principu da je neka "politička vlast u sebi legitimna samo ukoliko je

proizvod pristanka individua (prvobitni ugovor)" (Taylor, 2004: 4), odnosno ukoliko se može na bilo koji način uključiti u hermeneutički lanac legitimacije koji se izražava metaforama, kako kaže Taylor, prirodnog zakona (Natural law), odnosno modernim rječnikom kazano, jezikom fundamentalnih ljudskih sloboda i prava. Dva desetljeća etnopolitičke vladavine u BiH zorno pokazuje ne samo da je takvo rekontekstualiziranje nemoguće, već i da etnopolitika funkcionira upravo na sistematskom negiranju tih prava i sloboda. Etnopolitika je jedino moguća u punoj *opreci* spram modernog društvenog imaginarija i njegove legitimacijske naracije. Ona se pokazala neprijateljski nastrojena prema mreži modernih političkih institucija, koje su historijski stvorene na državnom nivou upravo radi zaštite tih prava i sloboda. Tome nasuprot, oni autori i javne ličnosti koje podsjećaju na ovaj referentni okvir legitimacije i insistiraju na njemu pri svakom razmatranju izlaska BiH iz političke krize, u najširem smislu nazivaju se u BiH, 'građanskim' taborom, ili strujom. To stalno podsjećanje na crnu rupu u legitimacijskoj naraciji olakog, realističnog etnopolitičkog rješenja – još gore ako je kontekstualizirano u savremeni političko-filozofski vokabular koga razvijaju recentni relevantni mislioci, jer se ne može tek tako odbaciti kao neka 'jugonostalgija' ili vrsta 'komunističkog' posmrtnog refleksa – stvara netrpeljivost prema ovoj vrsti društvenog angažmana i njegovim nositeljima. Smatram da je izraženi zazor od 'građanskog', u biti zazor od fundamentalnih sloboda i ljudskih prava kao ishodišnih metafora legitimacije političke zajednice uz istovremenu spoznaju samih pobornika etnopolitičkog svjetonazora, osobito u svjetlu evropskih integracijskih procesa, da je takva pozicija na duže staze neodrživa. 'Samoodbrana' etnopolitike od 'građanskog' počiva na nelagodi uvida u tu inkompatibilnost etnopolitike s legitimacijskom naracijom modernog društvenog imaginarija skopčan sa sviješću da tok društveno-historijskih procesa u ovom dijelu svijeta vodi upravo u tom pravcu, pravcu aproprijacije u taj moralno-politički poredak, a što mu u tom smislu posao olakšavaju obrazovanje, informativno povezivanje i preklapanje, slobodno kretanje ljudi i kapitala, širi integracijski procesi. Kako odmiče vrijeme, frustracija se pojačava te je, iz perspektive etnopolitike, sada urgentno okončati državotvorni proces, naime, stvoriti 'svoju' malu nacionalnu entitet-državu s dominantnom etničkom većinom i na taj način izvršiti što je moguće bržu i kraću (kratkoća uglavnom ovisi o prethodnoj efikasnosti u etničkom čišćenju teritorija i postratnom očuvanju etničke 'čistoće' putem opstrukcije povratka prijeratnih stanovnika u svoje domove, raznih praksi diskriminacije smišljenih da obeshrabre povratak i slično) *rekapitulaciju ontogeneze evropske nacionalne države*; treba što prije stvoriti stabilni etnonacionalni institucionalni okvir koji bi mogao, nakon što se dovoljno osigura u svojoj partikularnoj odjelitosti, sticanjem što je moguće više elemenata suvereniteta, dopustiti na kraju postupnu aproprijaciju od liberalno-demokratskog normativnog poretka, ali sada u bitno promijenjenoj situaciji s jasnom etničkom većinom i jasnom manjinom. Od tog čina stvaranja suverenog entiteta, koji se kao i svaki čin rođenja politički suverene

zajednice (pa makar ona bila i u konfederalnom odnosu triju nacionalnij republika) odvija u crnoj rupi legitimiteta (revolucija, prevrat, zločin, rat, naprimjer), mogao bi početi teći proces ulančavanja u liberalno-demokratsku naraciju legitimiteta.

Argumentacija u prilog troentitetske re-konstitucije BiH kao etno-teritorijalne (kon)federacije entiteta njezinih triju konstitutivnih naroda mogla bi u kontekstu modernog liberalno-demokratskog imaginarija imati snagu pod sljedećim uslovom: da je BiH usamljeni otok usred okeana, te da ju nastanjuju tri naroda na svojim tradicionalno ustanovljenim homogenim teritorijima, gdje su vijekovima vodili svoj zasebni život (kulturni, ekonomski, društveni, politički), gotovo bez ikakvih interakcija s druga dva naroda, te da se nisu u međuvremenu desili neki ratovi i stravični zločini koji su podrazumijevali posvemašnje etničko čišćenje i prekonfiguraciju stanovništva. Nakon vijekova takvog supstancijalnog bivanja na otok stižu modernističke ideje državno-pravnog ustroja i obrazovane elite ta tri naroda sada sjedaju da se dogovore kako organizirati politički život na otoku na principima međusobnog poštovanja i dogovora, u zajednicu unoseći svoje kompaktne teritorije. Iz jedne ovakve, nazovimo je 'izvornom' ili 'nultom pozicijom', tri odjelita i homogena društva sa svojim utvrđenim teritorijem preko svojih političkih elita artikuliraju svoj politički interes u organima (kon)federacije i ta zemlja funkcionira, naprimjer, kao konsocijacija, kao zajednica čistih računa, gdje svako nastavlja jednoznačno pripadati svom etničkom entitetu, njegujući dalje svoj jednoznačno etnički identitet. U jednom takvom kontekstu ova ideja bi se mogla podržati pa čak i zaključiti da tro-etno-entitetska (kon)federacija malih liberalnih demokratija samo može jačati naš zajednički otok. To bi bila situacija u kojoj bi nacionalni interesi upravljali politiku i ujedno odgovor na fundamentalno pitanje svake političke zajednice koje glasi: na kojim principima treba da gradimo našu političku zajednicu.

Etnopolitički konstruirana BiH je upravo suprotna vrsta zajednice u kojoj politički interesi etnopolitičkih poduzetnika upravljaju nacijama. Bosna i Hercegovina, naravno, nipošto nije usamljen otok, a graniči se sa zemljama iz kojih se već 150 godina politički navode procesi *etnogeneze* u BiH. Etnogeneza konstitutivnih naroda BiH u tijesnoj je vezi s modernom političkom artikulacijom, najprije u neposrednom susjedstvu, a potom s dolaskom Austro-Ugarske, koja se i sama laćala procesa političkog navođenja nacije (Kalayeva bošnjačka nacija) u imperijalnim sjedištima, a onda i unutar same BiH, koja je u jednom trenutku počela proces političke proizvodnje naroda – npr. NOP i ZAVNOBiH, koji predstavljaju primjer proizvodnje novih zajednica za posebne političke potrebe. Etnogeneza se pokazuje kao *politički proizvodni proces*, kao proces vođen različitim političkim interesima. Svjedočanstva ovakve etnogeneze nalazimo u tekstovima brojnih nacionalnih 'osvjestitelja' i intelektualaca, brojnih političkih odluka koje su se katkad provodile upotrebom sile i brutalnostima zločina, s ciljem proizvodnje i afirmacije željenog etničkog identiteta, njegovog teritorijalnog zaokruženja, a potom eventualnog prisajedinjenja s 'nacionalnim maticama'. Historijat tih nastojanja ne samo da je vidljiv u brojnim

tekstovima i političkim odlukama, već se može i slikovito prikazati – nebrojenim mapama te politički vođene aproprijacije: koncepcija banovina u Kraljevini SHS, podjela BiH na Banovinu Hrvatsku i Banovinu Srpske zemlje 1939., NDH, Vance-Owenov i Owen-Stoltenbergov plan, do posljednjeg etničko re-mapiranja BiH tokom rata u BiH, koje je pratilo formiranje etničkih paradržava Republike Srpske i Hrvatske Republike Herceg-Bosne sa svojim institucijama koje su se u svojim ustavima smatrale dijelovima 'matičnih država'.

Etnogenezu je tokom rata u BiH od 1992. do 1995. naslijedio pokušaj *naciotvorstva*, koji se pokazuje ne samo politički, već vojno-politički vođenim projektom u čiju svrhu se mobiliziralo i instrumentaliziralo i istovremeno oblikovalo (proizvelo) željeno nacionalno osjećanje u velikom dijelu bosanskohercegovačke populacije. To, dakako, nisu blagougodni procesi – upravo kako upozorava Ernest Renan – kako za one 'druge' koje ta nacionalna konstitucija nije prihvaćala, nego se u opreci prema njima izgrađivala, te se s njima obračunalo ilegalnom upotrebom sile i ratnim zločinom, tako i prema 'vlastitima'. Pa tako konkretan, opipljivi primjer kako partikularna etnopolitika proizvodi naciju za sebe, među brojnim primjerima, jeste i ovaj: Radoslav Brđanin, šef odmetnute Srpske autonomne oblasti Krajina, krajem 1991. godine, nekoliko mjeseci prije početka rata, rekao je kako će se

> založiti da se svi direktori i drugi rukovodioci, koji nisu izišli na plebiscit pod hitno smijene sa svojih položaja u čitavoj regiji (...) Bolje bi im bilo da odmah sami ponude ostavke, jer za nekoliko dana doći ćemo do njihovih imena, kad sravnamo biračke spiskove. Ovo ne bi trebalo da odgađamo, već bi njihovo smjenjivanje trebalo da uslijedi najdalje za sedam dana (Brđanin u Šarčević, 2010: 72).

Bilo je to vrijeme kada se kroz niz političkih odluka, ali i prijetnji silom i brutalnošću, *proizvodio* državotvorni narod, kao što je bila odluka jedne političke partije, npr. SDS-a, na sjednici njezinog Izvršnog odbora od 11.3.1992. 'da se formira srpska država na tlu BiH'. O hrvatskoj državi na tlu BiH njezin politički vođa Mate Boban rekao je sljedeće: "U tom smislu postavljeno je da je to jedan okvir za izraz političke volje hrvatskog naroda, koju je na najoptimalniji način izrazila HDZ kojoj je narod povjerio sto-posto vođenje i to utemeljenje tih hrvatskih zajednica koje su, dakle, prostorno, političko, kulturno, gospodarstveno određenje hrvatskog naroda u BiH za slučaj da BiH ostane nezavisna država" (Boban u Šarčević, 2010: 103).

Ovaj tip djelovanja upravo pokazuje kako se političkim vođenjem oblikovao državotvorni narod prema unaprijed zacrtanoj projekciji (inkorporacijom u ustavno-pravni poredak susjedne države, naprimjer), kako su se, ponekad uz prijetnje i zastrašivanjem formirale njegove afilijacije i orijentacije, a ne da je narod vodio neku svoju politiku na temelju vlastitog interesa. Štaviše, ako su nacionalne stranke 1990. godine dobile izbore na platformi učvršćivanja i garancije ravnopravnog statusa bosanskohercegovačkih naroda u svjetlu pregovora o budućnosti Jugoslavije treba upitati sljedeće: u kojoj mjeri su dvije paradržave od kojih je jedna uspjela

steći legalni status entiteta, osnovane radi učvršćivanja ravnopravnog statusa, a koliko radi zaokruživanja, dakle, proizvođenja etnički čistih teritorija s ciljem prisajedinjenja s 'matičnim zemljama'? Prvi ustav Republike Srpske je ovaj teritorij vidio dijelom Savezne Republike Jugoslavije. Dakako, brojni dokumenti – Tuđmanovi stenogrami, Mladićevi dnevnici, susreti u Karađorđevu – jasno potvrđuju prethodno političko opredjeljenje za naciotvorstvo unutar BiH kojemu je za puno zaokruženje nedostajao još samo jednoznačno odijeliti etničko-homogeni teritorij. I to se upravo desilo: ilegalnom upotrebom sile, etničkim čišćenjem i genocidom stvoreni su etnički jasni teritoriji od kojih su neki uvezani u legalni dejtonski entitet, a drugi to još, čini se, čekaju. Ako se vratimo ključnom pitanju: na kojim principima treba da gradimo političku zajednicu, imajući u vidu ovaj historijat političko-vojnog formiranja etno-nacija u BiH vođenog izvan BiH i koji je na reaktivnom principu doveo i do formiranja i treće etnonacije – Bošnjaka, teško ćemo naći mjesta za slaganje s prijedlogom da se BiH treba reorganizirati kao (kon)federacija 'datosti' triju etnički homogenih entiteta.

Kao prvo, dopuštanje etnoteritorijalnog zaokruženja unutar BiH podrazumijevalo bi prelazak preko zločina, prelazak preko niza terorističkih aktivnosti protiv ustavnopravnog poretka jedne suverene države. Iako je većina današnjih nacionalnih država, vidjeli smo, nastala uz pomoć nasilja i prevrata, pa ponekad i brutalnih mehanizama proizvodnje nacije, kada je BiH u pitanju – zločini su medijski danonoćno praćeni i dokumentirani, osnovan je Međunarodni sud za ratne zločine, osnova legitimiteta nalazi se u modernom liberalno-demokratskom imaginariju – preko toga nije lako preći. Etnopolitička identitetska naracija počiva na 'lakom prelaženju' preko zločinačke povijesti i etno-teritorijalna prekompozicija BiH morala bi počivati na takvoj vrsti *šutnje* koja bi se ispunjavala 'gromoglasjem' kada su u pitanju žrtve iz reda vlastitog naroda. Ta šutnja nepovratno diskvalificira jednu takvu koncepciju etno-teritorijalnog preustroja iz legitimacijske naracije modernog društvenog imaginarija. Etnički rekontekstualizirani zločin, pak, kao dio legitimirajuće ideološke političke naracije naciotvorstva nikada neće biti sankcioniran kao zločin, nego će postati kolektivnim herojskim činom utemeljenja nacionalne države. Možda upravo zato što takve interpretacije depersonaliziraju žrtvu, svodeći je na njeno članstvo u jednom ili drugom narodnom kolektivu, zločin se i ne doživljava kao zločin u pravom smislu, on je, kada su 'drugi' u pitanju, apstrakcija, jer su 'drugi' dovoljno, po sebi, apstraktan pojam, a u političko-pragmatičnom smislu on se ne doživljava kao nešto što treba da bude javno osuđeno i pravno sankcionirano. Međutim, društvo u kome su svi krivi može se smatrati ubijenim, pa se ovaj jedinstveni 'sociocid' može smatrati jednim od najjačih aduta ili postignuća etnopolitke. Takva zajednica ostaje zajednica radikalnog negiranja, relativiziranja, pravdanja počinjenih zločina, zajednica normalizacije agresivne etnonacionalističke ideologije.

Drugo, postavlja se pitanje subjekata te reorganizacije – konstitutivnih naroda i to barem u svoja dva aspekta: pravnom i političko-identitetskom. Kad govorimo

o striktno pravnom problemu, suočit ćemo se najprije sa sljedećim problemom: ako stavimo načas u zagrade način na koji su na određenim teritorijima ustanovljene etnički homogene većine – zločin – čeka nas problem tzv. 'konstitutivnih manjina'. Naime, ako je – a barem tu i među etnonacionalistima vlada konsenzus – BiH definirana kao politička zajednica triju konstitutivnih naroda u svojoj cjelini, na cijelom teritoriju, onda je 'manjinski' položaj pripadnika konstitutivnog naroda u nekom dijelu države unutar koje je taj narod konstitutivan na njezinom svakom dijelu nemoguć i, ako se hoće, neustavan, čak prema parametrima etnopolitičkih principa u temelju bosanskohercegovačkog ustavnopravnog poretka. Preciznije govoreći, etnoteritorijalizacija narodne konstitutivnosti u suprotnosti je s ustavnim principom o konstitutivnosti triju naroda na državnom nivou. U suprotnom, konstitutivna manjina se ni po čemu ne bi razlikovala od 'obične' manjine, dok bi sama pripadnost manjini istovremeno označavala nekonstitutivnost. Ako su konstitutivne manjine u jednom takvom okruženju u biti manjine u etno-etničkom entitetu drugog konstitutivnog, onda je oznaka 'konstitutivni' počasna, prazna, a taj etnički entitet je zasebna nacionalna država jer je kroz dekonstituiranje drugih konstitutivnih derogiran opći okvir ustavno-pravnog poretka države unutar kojega su tri konstitutivna naroda konstitutivni u državi BiH. Pristanak na teritorijalno (de)konstituiranje ni po čemu se ne bi razlikovao od uspostave triju odvojenih suverenih nacionalnih država na teritoriju evropskog prostora koji se nekad zvao BiH.

Time smo se dotakli važnog identitetskog pitanja bosanskohercegovačke političke zajednice, koje se, imajući u vidu njezinu multietničku narav, može podvesti pod problematiku 'dogovora narodâ' kao nekog primarnog ili željenog modusa političkog odlučivanja kako među većinom političara i inozemnih emisara, tako i u određenim intelektualnim krugovima unutar BiH. Ishodišno pitanje glasi: šta se dešava kada iz stanja ugovora pređemo u stanje dogovaranja? Dakako, karakteristika jednog demokratskog ustava političke zajednice, u kontekstu modernog društvenog imaginarija, kao *ugovora* je njegov *obavezujući* karakter u formi pravnih odnosa koji, kako sugerira Axel Honneth, svakog subjekta – pravnu osobu – "obavezuje da se prema svima odnosi u skladu s njihovim legitimnim zahtjevima" (Honneth, 2009: 70). Legitimnost svoga zahtjeva pravna osoba postiže referiranjem na opći okvir, odnosno na 'opću volju' čiji je izraz mreža institucija unutar koje se, potvrđujući tu volju, zahtjevi pravnih osoba zadovoljavaju. Međutim, šta se dešava kada ostanemo bez tog *općeg okvira* – kada otpadne 'obavezujući' karakter u formi pravnih odnosa i potkopa ugovor kao takav, pa nam još samo dogovaranje 'predstavnika naroda' kao nositelja partikularne volje preostane kao svojevrsni 'utemeljujući' princip? Utemeljenost tog utemeljujućeg principa izgleda da ostaje bez stvarnoga temelja, jer ne postoji više općenitog okvira unutar kao koordinatnog sistema u skladu s kojim bi se vodili politički dogovori. Pa ipak, etnopolitički konstruirana BiH s očitom dominacijom partikularističke volje, bez općenitoga okvira kao polazišta čini se da nekako funkcionira, i to na prilično čudan način – ne, dakle, kao suverena država u svom punom kapacitetu, već na nivou subsistema, dakako međusobno proturječnih.

Proces tranzicije BiH, koji je otpočeo tokom 'demokratskih promjena' 1990. iniciran je pozivom prve etnonacionalne stranke SDA upućen svojim etnonacionalnim kolegama iz hrvatskog i srpskog naroda na takozvani 'novi dogovor naroda BiH' – aludirajući na istrošenost starog dogovora artikuliranog u rezolucijama ZAVNOBiH-a, a rezultirao u jednoj, kako Edin Šarčević opisuje, "uzajamno kontroliranoj vladavini etnički profiliranih elita Bošnjaka, Srba i Hrvata koja se održava vaninstitucionalnim dogovorima" (Šarčević, 2010: 294). To je proces svojevrsnog *razdržavljenja* koji opisuje E. Šarčević, kao svojevrsna tranzicija od modernog ustavno-pravnog okvira, dakle onog općeg koje je potrebno za jednu državu, koje, kako nalaže liberalno-demokratski, moderni društveni imaginarij, počiva na jednoj "univerzalističkoj retorici uključivanja" pojedinačnog s ciljem izgradnje jedne "široke koalicije privržene jednakosti" (D'Emilio, 2010: 179) do jedne posebnosti, odnosno partikularističke retorike koja je rezultirala u jednoj čudnoj koaliciji nejednakosti legaliziranoj unutar jednog diskriminatornog ustavno-pravnog poretka. Proces dogovaranja kao svojevrsnog razdržavljenja, a koji odjekuje u najnovijim prijedlozima o tro-etno-entitetskoj prekompoziciji BiH, precizno je, još u martu 1992. godine, objasnio Dobrica Ćosić: "Najviše izgleda za mir ima dogovor o etničko-teritorijalnom razgraničenju, stvaranju tri ravnopravne državno-političke zajednice, koje bi se na federalno-konfederalnoj osnovi ujedinile u zajedničku državu s osnovnim državnim funkcijama" (Ćosić, 1995: 105).

'Dogovaranje naroda' je 26.5.1990. godine inaugurirao sam Alija Izetbegović, rekavši: „Predstoji novi dogovor naroda BiH i naroda Jugoslavije o tome kakvu BiH i kakvu Jugoslaviju hoćemo. Takve dogovore mogu voditi samo istinski predstavnici naroda, a istinske predstavnike mogu odrediti sami narodi na slobodnim izborima". To 'dogovaranje' izgleda da traje do današnjeg dana, držeći sve nas taocima *nedogovorenog*, kao jedan dvadeset godina dugi *etnopolitički konvent* s kojeg konačno iščekujemo 'dogovor' koji bi značio i smiraj u formi ugovora, novog ustava, te uvođenje ove zemlje u stanje vladavine prava. Dvadeset godina dogovaranja nam možda daje za pravo da zaključimo da do tog dogovora – ugovora ne može doći, jer je to, naprosto, nemoguće unutar hegemonije etnopolitičkog obrasca. Od Izetbegovićeve inauguracije dogovora naroda koji je otvorio vrata izvan-ustavnosti, preko Skupštine srpskog naroda BiH, HB, Bošnjačkog sabora, ženevskih pregovora predstavnika tzv. 'zaraćenih bh. naroda', do očajničkih poziva evropskih zvaničnika, koje su uputili predstavnicima tih istih naroda 2009. godine, da se dogovore u Butmiru, jedino što se provlači kao konstanta na koju se svi učesnici u dogovaranju – i domaći i strani – referiraju je ono što nazivam *fundamentalnom dogmom etnonacionalizma*, a ona glasi: *etno-nacija je jedini referentan politički subjekt i najmanja čestica političke realnosti u BiH od koje treba poći; ona je stvar-u-svijetu, jasno odjelita društvena pojava, u sebi koherentna, identitetski jednoznačno strukturirana. Različite interpretacije ili artikulacije koje se, s vremena na vrijeme javljaju, izraz su iskrivljenog poznavanja ili nepoznavanja tog jezgrenog suštastva, s jedne, te identitetske krize, s druge strane, koja se razrješava odlučnom, svesabirajućom*

homogenizacijom, najprije intelektualnih i političkih snaga koje jednoznačno zastupaju i artikuliraju i brane njene interese u javnim i političkim forumima. Autori kao što je Edin Šarčević jasno pokazuju kako taj pristup dogovora naroda podrazumijeva, kantovski kazano, 'samoskrivljeni' dobrovoljni izlazak iz legitimacijske naracije moderne političke zajednice, time i "napuštanje područja *pravnog* i ulazak u područje *vanpravnog* oblikovanja državnih zajednica" pri čemu "odbacujemo uobličavanje ustavnog prava prema standardima demokratskog ustavotvorstva i prihvatamo nasilje i zločin kao ustavotvorni standard" (Šarčević, 2010: 401). Nadovezujući se na ovu analizu, ja želim poći od sljedećeg pitanja: šta ako je dogovor naroda nemoguć, jer je narod nemoguće jasno identificirati kao subjekt političkog dogovaranja?

Naime, obično se ističe da je osnovna karakteristika bosanskohercegovačke političke zajednice posvemašnja suprotstavljenost etnonacionalnih interesa među sobom u jednom multi-etno-nacionalnom društvu koji tvore na toj osnovi zasebite, međusobno suprotstavljene etno-nacionalne politike, etnopolitike. Međutim, šta ako je, ustvari, ovdje riječ o suprotstavljanju političkih interesa koji se kroz praksu etnopolitičkog odlučivanja prikazuju, odnosno oblikuju kao suprotstavljanje etnonacionalnih interesa? Dakle, ne dešava li se u etnopolitici upravo obrnuto: pripisivanje etno-nacionalnog kolektiviteta pojedinim političkim interesima, što je posebno vidljivo u vrijeme predizborne kampanje, kada se razne političke partije natječu u tom 'pripisivanju', odnosno u tome koja je među njima upravo pravi predstavnik svog naroda? Dakle, nije li riječ o jednom sasvim obrnutom procesu, obrnutom od uobičajene pretpostavke koja ishodi iz spomenute dogme, naime da etno-nacionalni kolektiviteti artikuliraju svoj politički interes? Suprotno tome, sada politički interesi artikuliraju, performiraju, na kraju proizvode same etno-nacionalne kolektivitete kao priručne instrumente ostvarenja njihovih, mogli bismo reći oligarhijskih, partikularnih interesa unutar specifičnog ustavno-pravnog poretka koji tu tvorbu omogućuje.

Ovaj aspekt artikulacije kao *proizvodnje*, a ne *zastupanja* naroda, može se podvesti pod koncepciju performativnosti koju, između ostalog, razvija Judith Butler koja performativnost posmatra kao "onaj aspekt diskursa koji je sposoban da proizvede ono što imenuje", pri čemu se, kako poentira ova autorica, "ta produkcija uvijek odvija kroz neku vrstu ponavljanja i recitovanja" (Butler, 2010: 154). Dakle, moja teza je da ne tvore različite etno-nacije svoje zasebite etnopolitike koje se konfliktno sudaraju u javnom prostoru i oblikuju etnonacionalistički pejsaž BiH, već će prije biti da različite etnopolitike, odnosno različiti politički interesi koji su uslijed promijenjenih društveno-političkih okolnosti izvor svoje moći počele nalaziti u etničkom mobiliziranju, proizvele svoje zasebite etno-nacije u negaciji i opreci performativnim procedurama zasebnosti spram drugih, što se nekad nazivalo 'događanjem naroda'. Etnopolitički hegemoni diskurs tako je postao "medij posredstvom koga su se uspostavili ontološki efekti" (Butler, 2010: 154), odnosno upravo je "performativnost" bila "diskurzivni most koji je proizveo ontološke efekte" (Ibid., 154).

Etnonacija, ili konstitutivni narod postao je nešto što se usiljeno proizvodi kroz diskurs etnonacionalističkih poduzetnika ili, kako ih E. Šarčević naziva, 'etničkih profesionalaca', a potom je proizvedena i cijela ustavno-pravna arhitektonika koja reflektira temeljne principe tog proizvodnog procesa i dalje ih generira.

Dakako, ovim se ne želi osporavati postojanje različitih naroda na tlu BiH, ali ono što se, ako problem promatramo iz ovog ugla, mora osporiti jeste neka vrsta usiljenog *kauzaliteta* koji je prisutan u svim esencijalističkim pristupima po kojima etnonacionalni diverzitet nužno vodi do političkog artikuliranja na etničkim pa i etno-teritorijalnim principima u političkom projektu proizvodnje zasebite nacije. Ono što bi bilo važno za jednu političko-filozofsku analizu je, da parafraziram Judith Butler, naime, pitanje: pod kojim uslovima, diskurzivnim, institucionalnim i političkim određene međuetničke razlike koje nemaju obilježje nužnosti niti nekog prioriteta nad, recimo, međuetničkim sličnostima, u promijenjenom društveno-političkom kontekstu sada postaju ne samo glavnim karakteristikama određenog etnosa, već i fundamentalnim principima na kojima počiva politička zajednica. Dakle, pitamo se pod kojim uslovima počinje da se javlja specifično diskurzivno performativno navođenje, hajdegerovski kazano *iz-zazivajuće proizvođenje* koje se kasnije pretače u institucije i procedure jedne složene državne zajednice. Analogno proizvođenju rodne pozicije koje opisuje Judith Butler, etnopolitičko učvršćivanje, njezino performiranje, ponavljanje jednostavnih identitetskih metafora i fraza, njihovo recitiranje "uvijek će podrazumijevati i to da se bude progonjenim (etnopolitičkim vokabularom kazano 'ugroženim') od onog što se isključuje. Što je pozicija čvršća, to je avet strašnija i, na neki način, opasnija" (Butler, 2010: 158). Drugim riječima, na tragu Derride, može se zaključiti kako neka struktura, kao, naprimjer, stuktura etnonacionalističkog svjetonazora uopće, "postaje struktura jedino onda kada počne da ponavlja svoju strukturnost. Ponavljanje je način na koji se struktura učvršćuje" (Butler, 2010: 163). Najeklatantniji primjer ponavljajućeg proizvođenja možemo naći u izbornom procesu koga regulira naročiti izborni zakon koji podrazumijeva i nagrađuje ostajanje unutar vlastite etničke izborne baze zbog čega se često zaključuje da produbljuje podjele u BiH, jer svaki put iznova učvršćujući ponavlja etnopolitičku strukturu. Bit će da je od vitalnog interesa etnonacionalizama u BiH održati baš takvu strukturu koja će omogućiti to ponavljanje i učvrstiti je po mogućnosti u tlo. Istovremeno, važno je znati i da ponavljanje sobom nosi "mogućnost da se ta struktura i izmjesti, da ispadne iz šina" (Butler, 2010: 163), otud žurba za proizvodnjom ove, kako je Ivan Čolović naziva, 'geološke sraslosti' etnosa sa svojim tlom, kako bi iskakanje strukture iz njezinih šina bilo što teže. Pouke iz relativno bliske prošlosti potvrđuju ovu tezu o opasnosti ispadanja: npr. nedavno ispadanje iz šina jednog dominantnog ponavljajuće proizvodećeg diskursa, diskursa samoupravnog socijalizma koji je izgubio mobilizirajuću moć.

Stekli su se ovim uslovi da odgovorimo na sljedeće važno pitanje, naime, s kojim ciljem se reproduciraju uslovi ove političke proizvodnje, kakvi su formulirani i

održavani unutar dejtonskog ustavno-pravnog poretka, kako ga opisuje Šarčević, dakle u situaciji etniziranog ustavnog prava, gdje pravo „više nije neutralni regulator državnih ingerencija o čijim baznim vrijednostima postoji siguran konsenzus građana, nego sredstvo za osiguranje baznih interesa jedne etničke zajednice isključivanjem drugih etničkih zajednica iz dogovora o ključnim vrijednostima državnih entiteta" (Šarčević, 2010: 169). Slijedeći Louisa Althussera i njegovo učenje o *ideologiji*, mogli bismo zaključiti da je "krajnji cilj proizvodnje, ustvari, reprodukcija uslova proizvodnje" (Althusser, 2008: 1), unutar kojih se institucionalizira, s jedne strane, isključenje iz 'govora koji čini historiju' (Momčilović, 2010) i disciplinirajuće uključenje u isti govor na propisani način koje Althusser opisuje kao "reprodukciju potčinjenosti pravilima etabliranog poretka, t.j. reprodukcija potčinjenosti vladajućoj ideologiji" (Althusser, 2008: 6), ako pod ideologijom, u širem smislu, podrazumijevamo sveobuhvatnu političku naraciju legitimacije vladajuće – u našem slučaju etnopolitičke – strukture moći koja se može sastojati iz niza pod-naracija koje operiraju u sferama religije, obrazovanja, kulture i tradicije, povijesti i tako dalje i koja se periodično upotrebljava s ciljem mobilizacije željene posebne zajednice (bez obzira o kakvom se grupstvu ljudi radilo: klasnom, etničkom, nacionalnom, rasnom, itd.).

Tijesno u vezi s prethodnim pitanjem je sljedeće važno pitanje: kako se ta reprodukcija odvija u etnonacionalističkom društvu kao što je naše? Općenito, u svrhu reprodukcije potčinjenosti vladajućoj ideologiji neke države, prema Althusseru, ovu, s jedne strane, osigurava državni aparat (vlada, administracija, vojska, policija, sudovi, zatvori itd.), dok, s druge strane, nju osigurava cijela mreža specijaliziranih društvenih institucija koje Althusser naziva 'ideološkim državnim aparatima' u koje možemo ubrojati: religijske, obrazovne, pravne, kulturne institucije, potom institucije obitelji, političkog i sindikalnog udruživanja, mediji i tako dalje, koje ideološki discipliniraju, oblikujući proizvode *narod* kao kulturno-politički subjekt. No, za razliku od Althusserove koncepcije buržujske države, *ideološka etnonacionalistička država* izgleda da može funkcionirati i bez nekih momenata represivnog državnog aparata, koji bi osiguravao njenu ideološku vladavinu, odnosno u njoj demokratski izabrani etnopolitički profesionalci uspješno vladaju bez nekih posebnih represivnih intervencija. Kako je to moguće? Razgradnjom mogućnosti građanskog supstancijaliteta ustavno-pravnog poretka, dakle supstancijaliteta modernog društvenog imaginarija koji implicira specifičan vid jedinstva utemeljen na ključnim etičkim vrijednostima kao što su poštovanje individualnog dostojanstva, prava i sloboda, razgradnjom koja se ostvarivala ilegalnom upotrebom sile, ratnim zločinima, a potom i čitavim nizom diskriminatornih praksi, ustanovljen je jedan drugi, specifičan vid jedinstva – pripadanja narodu koji je utemeljen na vrijednostima narodnosno-grupnog pripadanja. Prva forma jedinstva je inkluzivna, a druga je ekskluzivna forma međusobnog priznavanja. Ako pak sa svoje strane ustavni poredak, hegelovski kazano, "otjelovljuje konkretne etičke naloge naročitog

načina na koji se ... artikulira moralni svijet" (Pinkard, 2006: 231), onda ustav utemeljen na takvom ekskluzivističkom etosu i sam postaje takav, neprijateljski nastrojen prema drugačijim vidovima međusobnog priznanja građana. Izbor tipa socijalnog jedinstva kao etičke podloge za određeni ustavno-pravni poredak je politički, a ne racionalni (da bi se kasnije na njega referiralo u teorijskim elaboracijama u formi nužnosti ili kauzaliteta) izbor utemeljen na vrijednosnim orijentacijama a ne činjenicama, vrijednostima koje obično u državotvornim stvarima označavamo kao opće dobro. Istaknuti ekskluzivno, partikularno dobro kao *opće*, znači politički i ustavno povlastiti jedan partikularni, ekskluzivni tip međusobnog priznanja, zatvoriti proces drugih međusobnih priznanja, znači upravo diskriminirati, marginalizirati, potčinjavati. Odustvo opće dimenzije, odnosno dominacija one partikularne pokazuje se kao razdržavljenje – ugasnuće ili obesmišljenje represivnog državnog aparata. Uprkos tome, bosanskohercegovačko etnonacionalno društvo je mono-ideološko društvo i konkretne forme te ideologije nastavljaju se realizirati u sklopu razgranatih, partikularnih mreža ideoloških državnih aparata čiji je ishod ubacivanje građana, kako piše Althusser, "u prakse kojim upravljaju rituali ideoloških državnih aparata. Građani 'priznaju' postojeće stanje stvari (*das Bestehende*) koje je 'uistinu tako i nikako drukčije" (Althusser, 2008: 55).

Dakle, u etnonacionalističkoj državi etniziranog građanstva etničko potčinjavanje teče i bez značajnih elemenata represivnog državnog aparata, a čak se u obratu vrhunske ironije, paket emancipatorskih mjera koje se državi nameću bilo odlukom Evropskog suda za ljudska prava, bilo inicijativama o usklađivanju Ustava BiH Evropskoj konvenciji o fundamentalnim ljudskim slobodama i pravima, percipira kao represivna mjera, nametanje, intervencija. U tome počiva *genijalnost* etnopolitike: održavati stanje ne-države, odsustva smislenog represivnog aparata (osim, dakako, na nižim nivoima državne vlasti: entitetske i kantonalne policije i sudovi, npr.) uz istovremeno održavanje i razvijanje mehanizama potčinjenosti – ideoloških državnih aparata – potpuno otvorenih arbitrarnoj volji vladajućih etnonacionalističkih krugova. Upravo unutar ove, mora se primijetiti, ekspanzivne mreže ideoloških državnih aparata, na nivou društva, ali i etničkih teritorijalnih jedinica kao što su entiteti i kantoni, ali ne i države, reproducira se i proizvodi struktura dominantne ideološke svijesti koju Althusser naziva ideološkom *strukturom duplog ogledala* unutar koje teče jedinstven proces sa svojim sljedećim elementima (Althusser, 2010: 55):

- Interpelacija – (za-zivanje: A.M.) individua kao podanika;
- Njihovo podaništvo Subjektu (etno-naciji: A.M.);
- Njihovo međusobno priznanje kao podanika Subjekta;
- Apsolutna garancija da je sve zaista tako i nikako drugačije.

Dakle, individuum se za-ziva kao podanik subjekta-etno-nacije u su-podaništvu s drugima takovrsnim, u opreci prema Drugima, podanicima drugih subjekata-etno-nacija, u formi a-historičnog fakticiteta, nužnosti da je sve tako kako jest, odakle treba poći u svakom promišljanju realiteta. To je konačni proizvod svake

ideološke proizvodnje: specifično proizvedena niša razumijevanja kojoj je cilj, kako Althusser kaže, "porobiti umove drugih kroz dominaciju njihovom imaginacijom" (Althusser, 2008: 37).

Pa ipak, ostaje da visi u zraku pitanje koje je reaktualizirano ovih mjeseci: ako je srpsko bosanskohercegovačko političko rukovodstvo nagrađeno za svoje naciotvrostvo, zašto to isto ne bi bilo omogućeno i naprimjer hrvatskom bosanskohercegovačkom političkom rukovodstvu koje je dobrim dijelom uspjelo očuvati etnički čisti teritorij nastao oružanim djejstvima i protjerivanjem nehrvatskog stanovništva? Na tom putu im stoje oni Treći i Četvrti (dakle, ne samo Bošnjaci, jer i među bošnjačkom političko-kulturnom elitom postoje oni koji ne bi imali puno prigovora na neki 'svoj' etnički entitet, nego i oni Ostali, građani) koji ne dijele stav da je etnonacionalna prekompozicija bosanskohercegovačke političke zajednice poželjna. Ovaj dio bosanskohercegovačkog građanstva ima problem sa 'zatečenim stanjima' ostvarenim ilegalnom upotrebom sile, zločinom i poslijeratnim praksama svakovrsne diskriminacije kojom se etnička homogenost održava. Za zaokruženje etnopolitičke konstelacije od izuzetnog je značaja 'pristanak' Trećih, jer od toga sada ovisi dalji proces konstitucije saveza, federalnog ili konfederalnog – etnonacionalnih država. U tom smislu potrebno je dovršiti doetniciziranje, mobilizirajuću dohomogenizaciju Trećih. Postoje određeni elementi za tu doetnicizaciju kada su u pitanju Treći, ako se ima u vidu da se bošnjačka politika već više puta okušavala s vaninstitucionalnim vidovima političke konstitucije, to jest proizvodnje svoga naroda. Tome je, naravno, značajno doprinio rat, etničko čišćenje i genocid, te etnopolitičko organiziranje koje je doprinosilo 'razdržavljenju' BiH, 'saborovanje', često samoskrivljeno reduciranje legalnih organa BiH na 'jednu od zaraćenih strana', pristajanje da se govori u ime samo 'svog' naroda, te etničko homogeniziranje na preostalom prostoru nastalom progonstvom tokom rata, a poslije rata etno-konfesionalnim discipliniranjem stanovništva. No ipak, etnicizacija Trećih nije dovršena, što zbog promjene kursa bošnjačke etnopolitike ka de-etnicizaciji, osobito u prvoj deceniji dvadeset i prvog stoljeća, što zbog značajnijeg prisustva Četvrtih, odnosno većeg broja 'antinacionalista' mahom u urbanim središtima, ali ponajviše zbog toga što dominantna etnička grupa nema druge 'matične zemlje'. Ni jedni ni drugi sebe ne mogu shvaćati dijelom nekog šireg, izvanjskog naroda koji u svom etnonacionalističkom imaginariju u BiH vidi neko privremeno nužno zlo. Bosanskohercegovački državni okvir jedini je unutar kojega sebe mogu kao politička i kulturna bića razumijevati i veći dio onih Trećih i Četvrti na tom preostalom teritoriju, jer ih na ostalim teritorijima gotovo da više i nema – što je, također, zanimljiv fenomen koji treba istražiti. Historijat formiranja Republike Srpske i Herceg-Bosne govori o drugačijim okvirima vlastite artikulacije, govori se o bosanskohercegovačkom državnom okviru kao nekoj vrsti nužnosti, privremenom karakteru, nečemu što treba otrpjeti dok se ne steknu povoljniji uslovi za njegovo konačno odbacivanje itd. S druge strane, pripadnici građanske opcije u svojoj političkoj artikulaciji

referiraju se na moderni socijalni imaginarij, na ono što se u najširem smislu može odrediti kao *građanske vrijednosti*, prema kojima je, kako određuje Dominique Schnapper,

> građanstvo nešto apstraktno i racionalno, teško ostvarljivo i fragilno. Ono se temelji na zahtjevu za jednakim građanskim, zakonskim i političkim pravima za sve ljude, koji se razlikuju po svom historijskom porijeklu i ekonomskim i društvenim uslovima. Ono postulira vrijednost vladavine prava i poštovanje ljudskih prava kao princip humanog organiziranja odnosa između muškaraca i žena (Schnapper, 2008: 80).

Zato je, u međuvremenu, potrebno, s jedne strane, učiniti bosanskohercegovački okvir podjednako odbojnim za Bošnjake – što se prilično uspješno čini političkim opstrukcijama u državnim i entitetskim institucijama, općim iscrpljivanjem i vrijeđanjem njihovih žrtava, a nenacionaliste treba izjednačiti s nacionalistima iz reda Trećih i zaključiti: 'antinacionalizam je vid perfidnog bošnjačkog nacionalizma koji ovdje vlada', ili 'najgori nacionalisti su oni koji se predstavljaju kao antinacionalisti' i tome slično. Taj hod ili borba etnopolitike za vlastitu legitimaciju podrazumijeva borbu za delegitimaciju ljudi i grupa koji baštine liberalno-demokratski horizont modernog samorazumijevanja. Jedan od vidova takve delegitimacije je, kako i dolikuje etnopolitici, primordijalistički: tako će svaki autor koji misli s pozicija liberalne ili socijal-demokratije, naprimjer, ukoliko nosi bošnjačko ime, biti diskvalificiran iz javne rasprave ukoliko 'ne prizna' da, ustvari, perfidno govori u prilog svoje etničke grupe kojoj je cilj da majorizira sve i svakoga u BiH, dok je građanski autor nebošnjačkog imena 'kupljen', onaj koji je svoje privatne interese unovčio, itd., ili je naprosto diskvalificiran na temelju njegovog ili njenog 'mjesta boravka'. Ako je iz Sarajeva, naprimjer, onda je njegova ili njena priča 'sarajevska', odnosno 'unitarno-centralističko-bošnjačko-nacionalistička'. Svaka građanska inicijativa koja dolazi iz Sarajeva u etnopolitičkoj optici razlaže se na bošnjački nacionalistički spektar i 'prokazuje' se kao još jedna u nizu podvala. Lagodna je ova epistemološka pozicija koju prati etnopolitička moć, jer, zahvaljujući toj superiornosti, nije obavezna na valjanu argumentaciju, odgovornost, dijaloško suočavanje, na bilo kakvo opravdavanje, premda je sama sklona 'sarajevske inicijative' paušalno odbacivati kao 'ultimatume', kao 'odsustvo volje za uljuđenim dijalogom'. Dakle, treba pod hitno delegitimirati antinacionaliste i proglasiti ih za najveći problem, prokazati ih kao skrivene nacionaliste. Oni i jesu najveći problem svih triju etnopolitika u BiH, jer Bošnjacima s kojima uglavnom dijele teritorij, stalno otežavaju posao etnonacionalnog zaokruživanja (što među nekim bošnjačkim liderima često izaziva nervozu i ljutnju). O čemu je ovdje riječ? Ivan Lovrenović, obrazlažući zašto se pojedini kulturno-umjetnički uzleti iz Sarajeva ne trebaju razumijevati bošnjačkim već npr. 'građanskim' – s čime sam u potpunosti saglasan – jer (i s tim sam saglasan) "promatrana i valorizirana unutar tri etnokulturna koncepta, kulturna proizvodnja u BiH za ovaj decenij i po ni na jednoj od 'strana' nema se čime vanserijskim predstaviti" (Lovrenović, 2010: 160). Ono vrijedno postignuto je pod okriljem

građanske kulture, jer, nastavlja Lovrenović, "jedino taj dio kulturne produkcije koja nastaje u BiH posjeduje zrno subverzivnosti prema dominantnoj etnokulturi i pokazuje stvaralačku snagu i sposobnost komuniciranja u širim regionalnim i međunarodnim okvirima" (Lovrenović, 2010: 161). Na stranu što sada ne bih dalje razvijao svoj odgovor, naime zašto ništa značajno u sferi kulture nije stvoreno za ovo vrijeme unutar triju etnokulturnih koncepata: naprimjer, zato što tu i nije riječ o kulturama u pravom smislu riječi, već o političkim kvazikulturnim projektima koji uporno pokušavaju sklopiti svog kulturnog Frankenštajna od elemenata re-invenirane tradicije, običajnosti, religije, negirajući ono što je povezujuće. Moje pitanje je sljedeće, ako s kulturom stvari stoje tako, i ako je ona vidljiva jedino u građanskom djelovanju, zašto tu ne ubrajamo i 'građansko mišljenje', koje, također, sadrži subverzivnost prema dominantnom etno-kulturnom obrascu, koje ima stvaralački potencijal i sposobnost komuniciranja u širim i regionalnim okvirima. Nasuprot tome, ono se uglavnom nekritički odbacuje ili kritizira kao 'mimikrija nacionalizma većinskog naroda'. Niko ne spori mogućnost da jedan od dominantnih etnopolitičkih obrazaca – bošnjački – u nekim elementima može svojatati i zloupotrebljavati to mišljenje, ali to isto ova etnopolitička matrica radi s kulturnim proizvodima iz građanske sfere, pa ipak niko ozbiljan neće zbog toga na ta djela gledati s podozrenjem niti ih smatrati bošnjačkim.

Bilo kako bilo, na sve tri dominantne bosanskohercegovačke etnopolitike moglo bi se, manje-više, primijeniti stajalište Ivana Lovrenovića o Hrvatima. Parafrazirano, ono bi moglo glasiti: u panetničkim fantazmama biti Bošnjakom, Srbinom i Hrvatom može se samo tako da vlastito bosanstvo, to primarno i konkretno življeno iskustvo identiteta, valja u sebi zatrti kao nižu vrijednost, gotovo kao povijesnu krivicu, katkad baš kao sramotu, a sav se dati apstrakciji općega i homogenog bošnjaštva, srpstva i hrvatstva. Pokušaj konkretizacije te apstrakcije općega i homogenog etničkog grupstva je vidljiv u ideji prekompozicije BiH kao tro-etničke (kon)federacije. Nasuprot tome, to vlastito bosanstvo je svojevrsni identitetski horizont koji kazuje da je identitet svakog partikularnog bosanskohercegovačkog naroda „neodvojiv element cjelovitoga kulturnopovijesnog 'pejsaža' i identiteta BiH" (Lovrenović, 2010: 209), dakle, da svoj partikularni identitet on duguje onom općem unutar kojega je etnička razlika, identitetska specifičnost uopće moguća, općem koje, kako primjećuje Lovrenović, "zadržava pečat stanovite samosvojnosti, karakter prepoznatljivoga kulturnoga i socijalno tradicijskog amalgama ... koji traži da bude definiran i tretiran iz sebe, kao zaseban povijesno-politički entitet" (Lovrenović, 2010: 201). Samim tim, identitet BiH neodvojiv je od identiteta bosanskohercegovačkih naroda. Etnopolitika u BiH je onda neka vrsta naracije *samomržnje*, koja se tek prikriva mržnjom prema drugima, samomržnje usmjerene prema prema tom općem identitetskom okviru ponad kojega se, u etnopolitičkoj fantazmi jedino može izdići partikularni etnički identitet. Tako se etnopolitika pokazuje kao korjenito samopotiranje, ras-korjenjivanje, apstrahiranje od društveno-historijskog konteksta unutar

kojega se kroz pluralitet socio-kulturnih interakcija tkalo identitetsko tkanje, kako ono šire, tako i ono uže i ono individualno. To bosanstvo bilo je u datom historijskom trenutku prepoznato i artikulirano u naizgled logički kontradiktornoj, samopotirućoj *zavnobihovskoj* formuli 'i-i-i' i 'ni-ni-ni' kao pozadini spram koje se uopće moglo pojaviti svako posebno i pojedinačno, a da ono – bosanstvo – samo ne može biti o-posebljeno što ga, sa svoje strane čini nepodesnim za bilo kakvo esencijaliziranje ili mitologiziranje na temelju čega bi se izgradila neka nacionalistička ideologija. Pokušaj bošnjačke etnopolitike devedesetih godina da to učini rezultirao je tek u 'bošnjačkom' etnonacionalizmu. Stav etnopolitike kao partikularističke identitetske naracije prema njemu može biti samo partikularan – bilo da ga u potpunosti negira (srpska i hrvatska etnopolitika), bilo da ga u potpunosti prisvaja (bošnjačka etnopolitika).

U potrazi za političkim okvirom koji bi odgovarao tom 'pečatu stanovite samosvojnosti, karakteru prepoznatljivog i socijalno-tradicijskog amalgama' od izuzetne važnosti je, čini se, izbjeći mogućnost 'naturalizacije', odnosno esencijalizacije tog naročitog društveno-historijskog okvira, te mi se za tu svrhu osobito podesnim čini upravo liberalna demokratija koja izbjegava samoutemeljenje u naročitoj sveobuhvatnoj identitetskoj naraciji – koja u BiH vidimo može biti samo u formi partikularističke etnopolitike – već stara o efikasnom institucionalnom provizoriju unutar kojega vrijednosni pluralitet u najširem smislu može doći do izražaja, unutar kojega se mogu nesmetano razvijati partikularni identiteti. On ipak podrazumijeva detronizaciju – najprije političku – partikularnog, što praktično znači da u procesu političkog odlučivanja vodeći princip mora biti da je politički interes određene društvene grupe, etničke grupe ili jednog konstitutivnog naroda, neodvojiv element, da parafraziram Ivana Lovrenovića, cjelovitog političkog pejsaža i političkog identiteta BiH, što znači da ne može biti promatran izdvojeno od, naprimjer, političkih interesa druga dva konstitutivna naroda. Kvalitetna politička odluka unutar jednog takvog pejsaža donosi se uzimajući u obzir političke interese svih ostalih aktera. To je jedini ambijent koji omogućava smislen razgovor i kao takav predstavlja esencijalni preduslov za bilo kakav dogovor. U njemu je jasno vidljiv pečat modernog poretka, jedinog referentnog okvira za legitimitet jedne demokratske političke zajednice, a koji Taylor jasno sažima kao pokušaj "pronalaženja stabilne osnove legitimiteta izvan konfesionalnih razlika" (Taylor, 2004: 33). S tim u vezi, na naizgled zdravorazumsko pitanje iz etnonacionalnog tabora koje glasi 'zar je moguće toliko negirati stvarnost i stanje na terenu gdje već postoje tri zasebne etnoteritorijalne cjeline?', pripadnik 'građanskog' tabora može uzvratiti samo protupitanjem: 'zar je moguće još misliti da se, kako Taylor veli, stabilna osnova legitimiteta može naći u poretku koji počiva, koji naglašava i predano proizvodi (etno)konfesionalne razlike?'

Literatura:

1. Althusser, Louis: *On Ideology*. London, New York: Verso, 2008.
2. Barilar S., Pavić S.: "Ako Haag zatraži, dobit će uvid u Registar branitelja", *Jutarnji list*, 9. 2. 2011., str. 11.
3. Butler, Judith: "Intervju sa Džudit Batler", *QT* 1-2, Beograd, 2010., 151-72.
4. D'Emilio, John: "Kakve veze ima rat u Bosni sa gej oslobodilačkim pokretom?", *QT* 1-2, Beograd, 2010., 173-82.
5. Honneth, Axel: *Borba za priznanje. Moralna gramatika društvenih sukoba*. Beograd: Albatros Plus, 2009.
6. Lovrenović, Ivan, Jergović, Miljenko: *Bosna i Hercegovina. Budućnost nezavršenog rata*. Zagreb: Novi Liber, 2010.
7. Pinkard, Terry: *Hegel's Phenomenology. The Sociality of Reason*. Cambridge: University Press: 2005.
8. Schnapper, Dominique: "Memory and Identity in the Age of European Construction" u: *Identity and Memory*, D. Schnapper (et. al.). Paris: Ministere des Affaires etrangeres et-europeennes, 2008., 70-82.
9. Šarčević, Edin: *Ustav iz nužde.* Sarajevo: Rabic, 2010.
10. Taylor, Charles: *Modern Social Imaginaries*. Durham & London: Duke University Press, 2004.
11. Trigg, Rogers: *Morality Matters*. Blackwell Publishing, 2005.

BOSNIN-HERZEGOVINIAN CITIZENS AND BOSNIAKS PRE-HOMOGENIZATION – THE YEARS OF OUTCOME

Asim Mujkić

Summary

In the last general elections in Bosnia and Herzegovina the 'old' issues have been emerged from ethno-nationalistic imagination, especially the Croatian, regarded to the identity of Bosnian-Herzegovinian political community. The final question seemingly simply is: if the Serbian Bosnian-Herzegovinian political management is rewarded for its creation of nation by separate ethnics entity, why the same model wouldn't be applied on, for example Croatian Bosnian-Herzegovinian political management, that managed to preserve almost ethnically clean territory, resulting by the armed activities and expelling non-Croatian citizens? The Thirds and Fourths (well, not only Bosniacs, because between them are even those who don't have much objections for creation of "own" ethnics entity, but the Others, citizens) are on their way who do not share the attitude that the ethno national pre composition of Bosnian-Herzegovinian political community is desirable. In this sense, it is necessary to finish *pre-ethnicism,* mobilizing *pre-homogenization* of the Thirds. There are certain elements for the pre-ethnicism when the Thirds are in focus, if we take in consideration that the Bosniacs' politics on several occasions tried to produce the own people through

outside-institutional forms of political constitution. The war, ethnic cleansing and genocide have significantly contributed to that, as well as ethno-political organizing which has contributed to 'partition of state' Bosnia and Herzegovina, 'assemblies', often twisted reduction of legal Bosnian-Herzegovinian bodies to 'one of the warring sides' agreeing to talk in the name of only 'own' people, and ethnic homogenization at the rest of area created by expelling during the war, and after the war by ethno-confessional discipline of the citizens. However, ethnicism of the Thirds is not completed yet, because of the course change of Bosniacs ethno-politics towards de-ethnicism, especially during the first decade of 21. Century, because of more significant presence of the Fourths, i.e. numerous 'anti-nationalists' mostly in urban centres, but the most of it, because of that the dominant ethnic group does not have 'native country'. Hence, 'intellectual campaign' has been recently risen which started from an attitude that 'anti-nationalism is a form of perfidious Bosniacs nationalism which rules here', or 'the worst nationalists are those who introduce themselves as anti-nationalists', etc. That step or the struggle of ethno-politics for owns legitimacy implies the struggle for pre-legitimacy of people and groups who inherit liberal-democratic horizon of modern self-understanding. Considering the strategies of Bosniacs pre-homogenization from the context of modern democratic imaginary, the author suggests that seemingly reasonable question from ethno-national side which is addressed 'isn't it possible to negate reality and conditions on terrain where already existed three separate ethno-national entireties?', the member of 'civil' side can answer only with a counter-question: 'isn't it still possible to think, as Taylor says, that firm base of legitimacy could be found in order that is based, that outlines and constantly produces (ethno)confessional differences?'

Key words: Ethno-politics, liberal democracy, pre-homogenisation, pre-ethnicism

UDK 323.1 (=163.43*) (4)

Percepcija Bošnjaka na Zapadu

Dževada Šuško
International University of Sarajevo

Ovo izlaganje o percepciji Bošnjaka na Zapadu, odnosno kako je Zapad gledao i gleda na Bošnjake, nastojat će dati kratak historijski pregled koliko puta su Bošnjaci suočeni s "Zapadom", a zatim slijedi prikaz šta su "Zapadnjaci" kazali i napisali o Bošnjacima. Pojam "Zapada" se koristi kao okvir za političke, ekonomske i kulturne vrijednosti, a ne u geografskom smislu.

Ključne riječi: Bošnjaci, percepcija, Zapad

Tri puta u povijesti Bošnjaci su direktno i intenzivno bili suočeni sa zapadnom civilizacijom. Prvo intenzivno suočenje s političkim, ekonomskim, društvenim i kulturnim vrijednostima Zapada bilo je 1878., kada je Austro-Ugarska okupirala Bosnu i Hercegovinu (BiH) i izvršila kulturnu misiju, kako bi pretvorila zaostalo društvo u naprednu evropsku, ili preciznije srednjoevropsku civilizaciju. S obzirom na to da se Austro-Ugarska zadržala 40 godina u BiH, to je bilo dovoljno vremena da se izvrši tranzicija iz jedne civilizacije (Osmanske) u drugu kulturu i način života (Austro-Ugarska/Srednjoevropska). Tako su Bosna i Hercegovina, kao i Bošnjaci, stavljeni u koncept Srednje Evrope (*Mitteleuropa*). U poređenju sa Srbijom, Crnom Gorom i Makedonijom, jedino Bosna i Hercegovina ima to iskustvo sa Zapadom i Evropom. Još danas je u njemačkom govornom području pojam i kontekst srednje Evrope prisutan (vidi http://www.kakanien.ac.at/). Upravo to razumijevanje srednjoevropskog konteksta se vidjelo i po reakcijama Njemačke i Austrije pri raspadu Jugoslavije, priznavanje nezavisnosti Slovenije, Hrvatske kao i Bosne i Hercegovine, te primanje najvećeg broja prognanika i pružanje humanitarne pomoći. Proces evropeizacije u toku austrougarskog doba značio je temeljite promjene za jednu tradicionalnu muslimansku zajednicu koja je tako izrasla u jednu evropsku naciju. O tom procesu evropeizacije i modernizacije Bošnjaka Fikret Karčić je objavio knjigu 1999. godine na engleskom, a 2004. godine na bosanskom jeziku s naslovom *Bošnjaci i izazovi modernosti. Kasni osmanlijski i habsburški period*. Tu Karčić *inter*

alia opisuje u drugom dijelu svoje knjige utjecaje zapadne civlizacije na privredni, politički, vojni, kulturni i društveni preporod Bosne i Hercegovine, kao i Bošnjaka.

Nekoliko svjedočenja izričito govore o Bošnjacima sa zapadne perspektive. Ovaj rad će izdvojiti nekoliko knjiga koje su 2007. godine reprintovane u izvornom tekstu i prevedene na bosanski jezik.

Hans Fritz, oficir Austrougarske vojske, nakon Prvog svjetskog rata napisao je knjigu s naslovom *Bosniak* [Bošnjak]. Hans Fritz već 1931. godine piše da je "legenda o bosanskohercegovačkim jedinicama – elitnim jedinicama Austrougarske armije – u novoj državi [je] potisnuta u zaborav", i stoga on želi izraziti dužnu zahvalnost svojim saborcima, svojim uvijek vjernim prijateljima Bošnjacima i da njima u čast posveti literarni spomenik (Fritz, 1931/2007: 9). Sam za sebe kaže: Deutscher nach Geburt und Besinnung, bleibe ich dennoch zeitlebens 'Bosniak' [Njemac po rođenju i porijeklu, ipak ostajem zauvijek Bošnjak] (Fritz, 1931/2007: 4).

Ovo je jedna od fotografija u knjizi *Bosniak* autora Hansa Fritza. Fotografija prikazuje elitnu jedinicu Bošnjaka

Ovo je dio eksponata u Muzeju grada Sarajeva,
pirkazujući uniforme Bošnjaka

Nakon uvođenja vojne obaveze 1881. godine i time muslimanskih vojnika unutar Austrougarske vojske, posebna pravila su propisana, kako bi vjerska prava i potrebe muslimana bili zaštićeni. Taborni imami su bili imenovani za duševnu opskrbu i održavanje vojne džamije. Bošnjaci su bili prepoznatljivi po svijetloplavoj uniformi, turskim pantolama i crvenom ili zeleno-sivom fesu. Samo za bošnjačku trupu komponovan je i marš zvan *Die Bosniaken kommen* [Bošnjaci dolaze]. Sve to ukazuje da je identitet Bošnjaka bio poštivan i priznat. Bošnjaci su čak činili elitnu jedinicu unutar Austrougarske vojske, jer su bili najmlađi, a opisani kao najhrabriji, kolegijalni, srčani, istrajni, borbeni i izuzetno lojalni, odnosno odani svom zadatku i poslu. Fikret Karčić (2004: 76-77) opisuje da je Austrougarsko ministarstvo rata pri dodjeli BiH 1878. godine na Berlinskom kongresu poslalo 72.000 vojnika da osvoje Bosnu. Kako su se suočili s jakim otporom Bošnjaka, morali su podignuti broj snaga na 268.000 vojnika, dok je na bošnjačkoj strani bilo 93.000 boraca.

Otto Wiesinger u knjizi *Der Ost-Korpus* [Istočni korpus] piše o urođenoj hrabrosti: "Diese angeborene Tapferkeit war mit viel Beständigkeit und Weisheit fest an die notwendige Disziplin und an die Tradition der alten Armee angepasst und machte dieses "Angeborene" für einen modernen Krieg sogar besonders fruchtbar." [Ta prirodna hrabrost je s mnogo ustrajnosti i mudrosti bila čvrsto prilagođena u neophodnu disciplinu i tradiciju stare armije i tako učinjena plodnosnom i za moderan rat] (Fritz 1931/2007: 12). Postavlja se pitanje da li su sa ovim pasusom Jugoslovenska narodna armija (JNA) i Srpska akademija nauke i umjetnosti (SANU) u pripremama

sistematskog uništenja Bosne i Hercegovine i Bošnjaka 1990 ih godina bili upoznati ili nisu bili uvjereni?

Drugi izvor koji je korišten za ovo istraživanje je knjiga Heinricha Rennera *Durch Bosnien und die Hercegovina – kreuz und quer* [Kroz Bosnu i Hercegovinu – uzduž i poprijeko] napisana 1896. i prevedena 2007. na bosanski jezik. U tom detaljnom putopisu od 398 stranica Renner opisuje bosanske gradove, pokrajine, planine i prirodne ljepote, a istovremeno posvećuje posebna poglavlja o životu u privatnom i poslovnom okruženju, o zanatu i trgovini, radnim navikama, arhitekturi i umjetnosti, političkim okolnostima, međuljudskim odnosima i ljubavi. Također opisuje istaknute Bošnjake kao, naprimjer Mehmed-bega Kapetanovića, gradonačelnika Sarajeva, čije narodne poslovice s naslovom *Narodno blago* citira. Obilne fotografije i crteži čine ovu publikaciju izuzetno zanimljivom i vrijednom. Tako Renner zapaža:

> "Nigdje nećete sresti tako srdačan i kućevan porodični život kao kod ovdašnjih muslimana... Ono što se na ovim ženama može pohvaliti jeste njihova urednost, radinost, vještina u ručnim poslovima ... i nadasve uzoran odgoj kojim podižu svoju djecu. Odgojenije djece od turske, ovo se odnosi dobrim dijelom i na kršćansku djecu u Bosni, nećete naći ni u jednoj zemlji. Neprikosnovena poslušnost, poštivanje i strahopoštovanje prema roditeljima do njihove duboke starosti jeste osnova; kršenje nekog od ovih principa je zločin koji prekršitelja isključuje iz svakog društva." (Renner 1896/2007: 77)

Treća knjiga koja govori u percepciji Bošnjaka u austrougarsko doba napisana je 1934. godine s naslovom *Die Anfänge der Europäisierung in der Literatur der moslemischen Slaven in Bosnien und der Herzegowina* [Začeci evropeizacije u književnosti slavenskih muslimana u Bosni i Hercegovini] autora Maximiliana Brauna. Ovdje se govori kako priključivanjem Austro-Ugarskoj proces evropeizacije Bošnjaka je zabilježen u duhovnom i psihološkom polju, što se izrazilo u književnom stvaralaštvu novog doba. Braun želi da prikaže preokret duhovnog stanja bošnjačkog naroda pomoću književnosti, i time daje književnohistorijsku analizu. Pri toj analizi su mu, kako Braun to bilježi u svom uvodu, pomogli Fehim Spaho, Hamdija Kreševljaković i Alija Nametak (Braun 1934/2007: 9). Braun ističe da islam predstavlja najznačajniji faktor u identitetu Bošnjaka koji se "neprestano morao odbraniti" i koji je „u svijesti bosanskohercegovačkih muslimana postao apsolutna činjenica, direktna psihološka nužnost vlastite egzistencije" (Braun 1931/2007: 46). Suočeni s evropskim vrijednostima, Bošnjaci su tako počeli proučavati islamske izvore u drugom svjetlu. S tim pristupom nastala je racionalizacija i "modernizacija" Islama (Braun 1934/2007: 49-50). Braun analizira radove Safet-bega Bašagića, Osman – Aziza (pseudonim dvaju pisaca Osman Nuri Hadžić i Ivan Miličević), Edhema Mulabdića i sadržaje časopisa "Behar". Zaključuje da je cijelokupna muslimanska književnost prožeta "veoma izraženim domoljubljem i osjećajem različitosti" (Braun 1934/2007: 97).

S Prvim svjetskim ratom Austro-Ugarska gubi teritoriju Bosne i Hercegovine. Bosna i Hercegovina postaje dio različitih jugoslavenskih sistema, a Bošnjaci marginalizirani na vjersku zajednicu bez prava na svoje nacionalno ime, bosanski jezik, književnost, tradiciju i vjersku slobodu. Tako su Bošnjaci u okviru Jugoslavije odsječeni od srednjoevropskog konteksta i zanemarena je njihova identifikacija s Evropom. Za vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca Bošnjaci su opljačkani kroz agrarnu reformu, a od Vjerske islamske zajednice prisvojena je vakufska imovina i Vakufska banka obezvrijeđena, što je Bošnjake dovelo na egzistenijcalni minimum. Stoga je nastala izreka "Ode Švabo, ode babo" ili "Nesta Franje, nesta hrane", kako to bilježi Austrijanac Gerhard Neweklowsky u knjizi *Die bosnisch-herzegowinischern Muslime* iz 1996. godine (Neweklowsky, 1996: 190).

Drugi put kada su Bošnjaci suočeni za Zapadom je u toku primanja takozvanih *Gastarbeitera* [radnici na privremenom boravku], građana SFRJ, većinom u Njemačku, a i u Austriju. Bošnjaci krajem 1960-ih i početkom 70-ih godina napuštaju pretežno iz ekonomskih razloga svoju domovinu, kako bi privremeno boravili na Zapadu.

Treba spomenuti i niz političkih emigranata, kao, naprimjer, Adil-bega Zulfikarpašića, Smaila Balića i Teufika Velagića, koji su zbog progona neistomišljenika u komunističkom sistemu bili prisiljeni da se isele. Neprocjenjiv je njihov angažman i doprinos kroz Bošnjački institut u Zürichu i izdavačke djelatnosti poput časopisa "Pogledi". Austrija kao imigraciona država za Bošnjake činila se najpovoljnijom, jer je jedina država u okruženju koja nije ugrožavala opstanak i vjerske slobode Bošnjaka. Austrija, upoređujući s osalim državama u Evropi, priznala je islam već 1912. godine. Teufik Velagić u neobjavljenom razgovoru potvrđuje kako se iznenadio kada su ga pri prijavi u Beču pitali šta je on po nacionalnosti, a kada je rekao da je Bošnjak, oni su bez čuđenja i preupitivanja, čak s razmijevanjem unijeli njegov nacionalni identitet u papirologiju austrijskih vlasti.

Iz početnog privremenog boravka u Austriji i Njemačkoj postao je stalni boravak, gdje su se i supruge kao i djeca pridružili. Inače, kako ističe Fikret Karčić, u toku Austro-Ugarske i Jugoslavije Zapad je za Bošnjake značio Austrija i Njemačka, kao što je za Marokance Zapad značio Francuska ili za Indijce je Zapad Velika Britanija.

Bošnjaci su se pokazali kao izuzetno vrijedni i odani građani, što su poslodavci veoma cijenili. Bošnjaci svojim izgledom, tj. svojim svijetlim tenom, nenametljivim razumijevanjem vjere, svojom kroz povijest naučenom adaptacijom na razne političke, ekonomske i društvene sisteme, i svakako kroz svoju marljivost i poštenje prema radu, na Zapadu su stekli pozitivan i često zavidan status. Nisu bila rijetka čuđenja kada su bošnjačka djeca kao "Ausländer" [stranci] imali bolje ocjene iz njemačkog jezika nego od njemačkih starosjedilaca. Upravo taj odgojni faktor kod Bošnjaka, kojeg je Heinrich Renner naveo 1896., jeste izgleda presudan što su Bošnjaci uspjeli nadživjeti čitavo stoljeće oduzimanje ljudskih prava, progona, eksproprijacije, genocida i migracija. Slično o tome govori engleska poslovica "Education is the key"

[Obrazovanje je ključ svemu]. S druge strane, olakšavajuća okolnost je bila što su Bošnjaci kroz utjecaj socijalističkog društvenog sistema otuđili se u vjeri, i islam je tako postao više kulturno naslijeđe nego svakodnevna vjerska praksa.

Pored Bošnjaka koji su se naselili na Zapad, potrebno je istaći nekoliko stručnjaka etnologa koji su boravili u Bosni i Hercegovini kako bi istraživali bosanske muslimane.

William Lockwood, učenjak iz SAD-a, tako je 1975. napisao knjigu s naslovom *European Moslems: Economy and Ethnicity in Western Bosnia* i niz članaka (vidi bibliografiju) u kojima bosanske muslimane svrstava u evropsku etnografsku mapu i smatra ih kao Evropljane, mada propušta ulogu vjere. Lockwood je, ustvari, prelomio akademsku barijeru između onih koji se bave Evropskim i Islamskim studijama, odnosno antropologijom. Do tada se, prema evropskim studijama, smatralo kršćansko-jevrejsko naslijeđe, a islamska antropologija je obuhvatala sve muslimanske skupine. No, Lockwood je sa svojim zaključcima i naslovima izazvao to rigidnu definiciju Evrope i obuhvatio Bošnjake kao autohton evropsko-muslimanski narod.

Druga autorica je Tone Bringa, porijeklom iz Norveške, koja je uoči agresije krajem 1980-ih godina istraživala u centralnom dijelu BiH, gdje je živjela zajedno s domaćim stanovništvom u selu Dolina kod Kiseljaka. Bringa je isticala ulogu islama u svakodnevnom životu Bošnjaka, tj. u rodnim odnosima, domaćinstvu, porodici, obredima i u kolektivnom identitetu. Tako je formulirala i naslov svoje knjige *Being Muslim the Bosnian way* (Biti Musliman na bosanski način) i zaključila:

> "Islam is the key to understanding the Muslim identity in Bosnia. Yet, Bosnian Muslim identity cannot be fully understood with reference to Islam only, but has to be considered in terms of a specific Bosnian dimension which for Bosnian muslims has implied sharing a history and locality with Bosnians of other non-Islamic religious traditions" (Bringa, 1995: 231) [Islam je ključ za razumijevanje muslimanskog identiteta u Bosni. Ipak, bosansko-muslimanski identitet ne može se razumijeti samo u vezi s islamom, nego u smislu specifične bosanske dimenzije, što je za bosanske muslimane značilo da dijele povijest i teritoriju s Bosancima drugih ne-islamskih vjerskih tradicija]

Znači, ovdje se ističe specifičnost razumijevanja islama u Bosni i Hercegovini i da identitet Bošnjaka podrazumijeva historijsko iskustvo s ostalim narodima.

Zatim su i David Dyker kao i Robert Donia pisali o bosanskim muslimanima, ali, sve u svemu, malo je pažnje posvećeno Bošnjacima u fazi postojanja Jugoslavije.

Tek s voljom građana Slovenije, Hrvatske, te Bosne i Hercegovine bivša Jugoslavija se raspada. Kako su iznova Bošnjaci postali najveća žrtva, a komunikacione tehnologije i mediji znatno napredovali, prijenos etničkog čišćenja, koncentracionih logora, silovanja i nasilnog progona Bošnjaka je postala svakodnevica u medijima na Zapadu i u cijelom svijetu. Zahvaljujući upravo toj snazi mas medija u eri globalizacije, Bošnjaci su preživjeli genocid, jer su tako Istok i Zapad saznali za dešavanja u Bosni i Hercegovini i humanitarne intervencije s obje strane svijeta su bile ključne za opstanak Bošnjaka (Alibašić, 2005). Richard Holbrook, glavni američki pregovarač

za Dejtonski mirovni sporazum, izjavio je da bosanski muslimani ne bi preživjeli bez podrške iz inozemstva, pogotovo Arapa i Afganaca (Kohlmann 2004: 226).

S agresijom na Bosnu i Hercegovinu, Bošnjaci se prvi put u povijesti masovno naseljavaju na Zapadu od najzapadnijeg dijela SAD-a preko Evrope do Novog Zelanda. Prema nekim procjenama, kao npr. izjava reisu-l-uleme Mustafe Cerića, osam miliona Bošnjaka je u dijaspori. Na zasjedanju VKBI (Vijeća Kongresa bošnjačkih intelektualaca), u martu 2011. godine u Bošnjačkom Institutu, spominjana je cifra od 6 do 8 miliona Bošnjaka koji su naseljeni u Turskoj.

S etabliranjem raznovrsnih međunarodnih organizacija u Bosni i Hercegovini, Dejtonskim ustavom i uspostavom OHR-a, 1990-e godine čine treći direktan susret Bošnjaka za Zapadom.

Kako je broj prognanika rastao na Zapadu, tako su nastala raznovrsna udruženja (klubovi i džemati). Kako su Bošnjaci zajedno s ostalim narodima i bosansko-hercegovačkim patriotima pružali neočekivan otpor, tako su postali nezaobilazni politički faktor. Interesovanje na Zapadu za Bosnu i Hercegovinu i Bošnjake je poraslo i bezbroj knjiga i akademskih članaka je napisano o multi-etničkoj Bosni i Hercegovini. Ipak, Zapad je teško prihvatio Bošnjake na istoj razini kao i Srbe i Hrvate. Još je 1990-ih godina jugoslavenski lobi bio jak na Zapadu, a istovremeno je i ojačao hrvatski i srpski nacionalistički pokret u širenju vlastitog nacionalnog identiteta. S druge strane, Bošnjaci su višestruko bili oštećeni i oslabljeni kao najveća žrtva pri agresiji i genocidu, oduzetim i ugnjetavanim historijskim pamćenjem, poteškoćama pri izgradnji države u dejtonskom okviru, i komunističkim naslijeđem korupcije i nepotizma.

Smatram da se Zapad najviše zabrinuo zbog porasta svijesti o islamu. Bojazan je vladao da će stradanje i patnja Bošnjaka zajedno s podrškom muslimanskih boraca i raznovrsnih muslimanskih humanitarnih organizacija doći do radikalizacije Bošnjaka. O tome je mnogo diskutirao i učenjaci kao i mediji i dalje to tematiziraju. Ali Evan Kohlmann, koji je napisao knjigu o Al-Qaidi u Bosni (*Al Qaidas Jihad in Europe. The Afghan-Bosnian Network, 2004*), zaključuje da filozofija selefizma i njegovi sponzori nisu spojivi s bosanskom kulturom i društvom: "Despite terrible war and starvation, the Bosnians desperately clung to their individual identity and held out against Salafi and Wahhabi brainwashing." [Bez obzira na strašan rat i umiranje od gladi, Bosanci su očajno držali do svog individualnog identiteta i odbranili se od selefijskog i vehabijskog ispiranja mozga] (Kohlmann, 2004: 226). Slično tome zaključuje Juan Carlos Antuñez (2009), oficir Španske armije, specijaliziran za međunarodni vjerski motivirani terorizam. On ističe da najveća prepreka za širenje radikalnog razumijevanja islama u Bosni i Hercegovini nisu NATO niti EU niti bilo kakva međunarodna organizacije, nego sami Bošnjaci. Stoga on drži da su Bošnjaci šansa a ne opasnost za Evropu.

Jedna druga perspektiva gledanja Zapada na Bošnjake veže se isključivo za ženu Bošnjakinju, odnosno bosansku muslimanku. U knjizi autorice Anna Vanzan *Le donne*

di Allah. Viaggio nei femminismi islamici iz 2010. godine, govori se o rastućoj ulozi žene u pojedinačnim muslimanskim sredinama (Turska, Iran, Indonezija i Bosna i Hercegovina) kao i u Zapadnoj Evropi. Poglavlje o islamskom feminizmu u Bosni i Hercegovini s italijanske perspektive se zove *Così vicine, così lontane* [Tako blizu a tako daleko] i govori o *nuovo corso bosniaco*, tj. o novom bošnjačkom putu, na kojem žene imaju vodeću ulogu: "Molte di loro sono giovani professioniste che stanno dando una forma a una nuova figura di donna in cui coesistono diverse anime: europea, muslumana, femminista." [One su velikim dijelom mlade poslovne žene koje nude novu ulogu žene u kojoj istovremeno postoje različiti identiteti: evropski, muslimanski i feministički] (Vanzan, 2010: 85).

Zapad kroz povijest bilježi domoljublje, vojničku hrabrost i lojalnost Bošnjaka. U prošlom ratu hrabrost Bošnjaka iznova je došla do izražaja i Bošnjaci su pokazali i Zapadu kao i ostalima da nastavljaju svoj put. Historijsko pamćenje bošnjačke prošlosti i univerzalne vrijednosti islama, poput marljivosti, uvažavanja drugog i drugačijeg, poštovanja tačnog vremena, profesionalnosti i maksimalne predanosti radu i obavezama, utjecat će na pozitivan ugled Bošnjaka na Zapadu. Da zaključim riječima Aydina Babune: "Bosnian Muslims tragedy lies in the fact that that they were too Muslim for the West and not Muslim enough for the Islamic world." [Tragedija bosanskih muslimana leži u činjenici da su previše muslimani za Zapad, a nisu dovoljno dobri muslimani za islamski svijet.] (Babuna, 2006: 419).

Bibliografija:

1. Antuñez, J. C. : The Adminstration of Islamic Affairs in Secular States: The case of BiH. Integration and Security Perspective. Izlaganje na konferenciji *Administration of Islamic Affairs in Secular States – SE European Experience* Islam in South East Europe Forum (ISEEF) i Centar za napredne studije (CNS), 2009.
2. Alibašić, A.: Globalization and its impact on Bosnian Muslim practices. Izlaganje na konferenciji *Democracy and Global Islam* at UC Berkeley, 2005.
3. Babuna, A. : "National Identity, Islam and Politics in post-Communist Bosnia-Herzegovina", *East European Quarterly, 34 (4)* January 2006*, 405-447.*
4. Braun, M.: *Die Anfänge der Europäisierung in der Literatur der moslimischen Slaven in Bosnien und der Hercegowina* [Začeci evropeizacije književnosti slavenskih muslimana u Bosni i Hercegovini]. (I. Dizdar i S. Hedžić, prev.), Sarajevo: Dobra knjiga, 2007.
5. Bringa, Tone: *Being Muslim the Bosnian Way: Identity and Community in a Central Bosnian Village*, New Jersey: Princeton, 1995.
6. Dyker, D.: "The Ethnic Muslims of Bosnia – some basic socio-economic data". *Slavonic and East European Review*, 50 (1972), 238-256.

7. Donia, R. and W. Lockwood: "The Bosnian Muslims: Class, Ethnicity and Political Behavior in a European State". In S. Joseph and B.L.K. Pillsbury (eds.) *Muslim-Christian Conflicts: Economic, Political and Social Origins* (pp.185-207) Boulder, Folkestone, 1978.
8. Donia, R. and J. A. Fine: *Bosnia and Hercegovina: A tradition betrayed*. London. 1994.
9. Fritz, H.: *Bosniak.* [Bošnjak]. (Z. Šehić, prev.) Sarajevo: Dobra knjiga, 2007.
10. Karčić, F.: *The Bosniaks and the challenges of modernity. Late Ottoman and Hapsburg times*. Sarajevo: El-Kalem, 1999.
11. Karčić, F.: *Bošnjaci i izazovi modernosti. Kasni osmanlijski i habsburški period.* Sarajevo: El-Kalem, 2004.
12. Kohlman, E. F.: *Al-Qaida's Jihad in Europe. The Afghan-Bosnian Network*. Oxford, New York: Berg, 2004.
13. Lockwood, W. : "Converts and Consanguinity: The social organisation of Moslem Slaws in Western Bosnia", *Ethnology*, 11 (1972), 55-79.
14. Lockwood, W.: "Bride theft and social maneuvrability in Western Bosnia", *Anthropological Quarterly,* 47 (1974), 253-269.
15. Lockwood, W.: "Social Status and Cultural Change in a Bosnian Muslim Village". *East European Quarterly*, 9 (1975), 123-134.
16. Lockwood, W.: *European Moslems: Economy and Ethnicity in Western Bosnia* [Evropski muslimani: privreda i etnicitet u zapadnoj Bosni]. NewYork, 1975.
17. Lockwood, W.: "Religion and Language as Criteria of Ethnic Identity". In S. Beck and J.W.Cole (eds.), *Ethnicity and Nationalism in Southeastern Europe*, Amsterdam, 1981, (pp. 71-82)
18. Neweklowsky, G.: *Die bosnisch-herzegowinischen Muslime. Geschichte. Bräuche. Alltagskultur* [Bosansko-hercegovački muslimani. Historija. Običaji. Svakodnevni način života]. Klagenfurt: Wieser, 1996.
19. Vanzan, A.: *Le donne di Allah. Viaggio nei feminismi islamici* [Žene na Allahovom putu. Putovanje kroz islamski feminizam]. Genova: Bruno Mondadori, 2010.

BOSNIACS' PERCEPTION IN THE WEST

Dževada Šuško

Summary

This paper about Bosniacs' perception in the West, i.e. how the West looked and look to Bosniacs, try to give short historical review how many times the Bosniacs were faced to "West", and then follows the analysis what the Western told and wrote about Bosniacs. The notion "West" is used as a frame for political, economic and cultural values, but not in geographical sense.

Key words: Bosniacs, perception, West

UDK 316.454.3: 28 (497.6=163.43*)

O potrebi reforme preovlađujućeg mentaliteta bosanskih muslimana

Mehmedalija Hadžić
Rijaset Islamske zajednice BiH
Sarajevo

Moglo bi se s pravom ustvrditi da je nezadovoljstvo najočitije obilježje sadašnjeg stanja bosanskohercegovačkog društva. Rijetki su pojedinci koji bi javno iskazali zadovoljstvo sadašnjim stanjem društva, politike, kulture i ekonomije u Bosni i Hercegovini. Zašto su bosanskohercegovački ljudi nezadovoljni? Kakvo je drugo stanje kojim bi oni bili zadovoljni? Kako bi to drukčije stanje moglo nastati? Znaju li oni šta su njihova krivica i odgovornost za to stanje kojim su nezadovoljni? Odgovaranje na navedena pitanja pretpostavlja raščišćavanje nekoliko pojmova koji su direktno ili indirektno uključeni u njih: "Bosna i Hercegovina", onto-topologija, razumijevanje sebe, moralizam i emocionalizam i Evropska unija. Svjedočenje jednosti Boga, poslanosti Muhammeda te povratka svega Bogu, što je bitan sadržaj identiteta bosanskih muslimana, nema i ne može imati ni vrijeme i prostor izvan bosanske ukupnosti. Tu, na tome prostoru, među susjedima, a pred cijelim svijetom, odmjera se to svjedočenje. Nejasnost te njegove konkretnosti je izvor neznanja, strahova i mržnji, što znači i nemogućnosti da se odredi otkuda smo u ovome stanju u kojem jesmo, te kako bismo mogli biti u stanju kojim bismo bili zadovoljni. Da bi to neznanje bilo preinačeno u znanje, nezadovoljstvo u zadovoljstvo te fantazme u realnost, potrebna je reforma sadašnjeg mentaliteta, otvorena kritika svega što je postalo tabu u javnom razgovoru, oslobađanje od lažnih autoriteta te od dvoličnosti u odnosu sa sudionicima bosanskog razgovora. Nema nijednog pojedinca bez odgovornosti za spomenutu reformu identiteta. Ako, ne daj Bože, ne bude te reforme, nastavit će se stezanje bosanskih muslimana kao potencijalne opasnosti za okružujući svijet, ali i njihova kolektivna agonija. Stezanje će se zbivati i dalje izvana i iznutra. Mijenjat će se njegovi oblici, ali ostajat će ista suština svega tog što se danas pokazuje kao sudbina Nevesinja i Čajniča, Jajca i Bijeljine te Dervente i Mostara i njima sličnih sadržaja bosanske ukupnosti.

Ključne riječi: bosanski muslimani, mentalitet, nezadovoljstvo

Moglo bi se s pravom ustvrditi da je nezadovoljstvo najočitije obilježje sadašnjeg stanja bosanskohercegovačkog društva. Rijetki su pojedinci koji bi javno iskazali zadovoljstvo sadašnjim stanjem društva, politike, kulture i ekonomije u Bosni i Hercegovini.

Zašto su bosanskohercegovački ljudi nezadovoljni? Kakvo je drugo stanje kojim bi oni bili zadovoljni? Kako bi to drukčije stanje moglo nastati? Znaju li oni šta su njihova krivica i odgovornost za to stanje kojim su nezadovoljni?

Odgovaranje na navedena pitanja pretpostavlja raščišćavanje nekoliko pojmova koji su direktno ili indirektno uključeni u njih.

1. *"Bosna i Hercegovina"*

Pojmom "Bosna i Hercegovina" označavamo državu čije je današnje ustrojstvo određeno međunarodnim mirovnim ugovorom nastalim na kraju 1995. godine. To je jedino dvočlano ime jedne države u Evropi.

Da bi na početku spomenuta pitanja bila odgovarana, valjalo bi im pridružiti i ova: Je li Bosna i Hercegovina jedinstveno područje historije i kulture?

Iako se tiču svakog pojedinca, navedena pitanja su nejasna u identitetu ljudi ove zemlje. Posljedice njihove nejasnosti su psihološke, antropološke, sociološke, i tako dalje.

Na ova pitanja potrebno je ponuditi odgovore.

2. *Onto-topologija*

Danas se bosanski ljudi smatraju Bošnjacima, Srbima, Hrvatima, Romima, Jevrejima. Oni sebe tako određuju na osnovi svojih razumijevanja historije i pripadanja njoj, svojih kulturnih naslijeđa i pripadanja njima, svojih ideologijskih određenja i pripadanja njima, svojih političkih programa i pripadanja njima. Nijedan od tih kolektivnih identiteta nije i ne može biti homogen. Unutarnja razlučenost je u svakome od tih kolektiva takva da njeno zanemarivanje vodi u totalitarne pothvate i neizbježna nasilja nad pojedincem kao nepovredivim subjektom sveg postojanja. Kada su unutar kolektiva, svi njegovi članovi su odgovorni za njegovo stanje. Ta odgovornost ne znači i krivicu. U svakome kolektivu koji se naziva društvom i/ili nacijom postoje pojedinci različitih razina etičnosti, od najgorih zločinaca do svetih pojedinaca. Nikada neki narod i/ili nacija ne može biti u cijelosti kriv za djela pojedinaca i skupina koji su unutar njega. Ali nikada ne može biti i neodgovoran.

Kako god bili imenovani kolektivni identiteti u bosanskoj cjelovitosti – a neotuđivo je pravo ljudi da se slobodno određuju i imenuju – oni su živjeli zajedno, kao srodnici i susjedi, saradnici i natjecatelji, drugovi i prijatelji. Tako su živjeli prije, a žive i sada. Ta činjenica o zajedničkom životu nije izmjenjiva. Primarno je pitanje: Mogu li Bošnjaci, Hrvati, Jevreji, Romi i Srbi, te svi drugi, živjeti zajedno u jedinstvenoj političkoj zajednici? Oni samo tako mogu živjeti. Za život nema druge mogućnosti. Kako se god razgraničavali, ako su živi, ostaju susjedi jedni drugima. I kada su mrtvi, pa jedni druge nasljeđuju, i tada su zajedno. Prema tome, pravo je pitanje: Kako svi oni mogu živjeti bolje sutra nego što žive danas, te kako svoja nezadovoljstva sadašnjim stanjem mogu preinačiti u zadovoljstvo onim u koje će dospjeti?

3. *Razumijevanje sebe*

Ovo izlaganje može biti usmjereno prema svakom pojedincu. Budući da je uvijek član nekog kolektiva, taj pojedinac bi mogao preispitati svoje razumijevanje sebe i svojih odgovornosti i krivica za stanje koje odražava preovlađujuće nezadovoljstvo. Šta su najvažnije odgovornosti i krivice bosanskih muslimana za sadašnje stanje ove zemlje? Moguće je reći da sadašnja kolektivna svijest bosanskih muslimana traje dugo te da joj je razlog i svrhu potrebno tražiti u preovlađujućim konstrukcijama njihove historije.

4. *Moralizam i emocionalizam*

Moralizam i emocionalizam, kao najvažniji sadržaji identiteta bosanskih muslimana, preovlađuju među njima u vremenu duljem od tri stoljeća. Odmah treba naglasiti da je to vrijeme u kojem su oblikovani glavni tokovi politike, kulture i ekonomije koji određuju današnju sliku čovjeka i svijeta. Da je tako, moguće je navesti četiri dokaza:

Prvi dokaz je da u današnjoj svijesti bosanskih muslimana nema jasnog viđenja da oni nikada nisu živjeli s nekim drugim muslimanima.

Drugi je dokaz da bosanski muslimani i dijahronijski i sinhronijski žive jedino s kršćanima kao svojim neposrednim precima i susjedima. Bosanski muslimani ne mogu pobjeći od svojih susjeda. Miran život s njima je uvjet preživljenja. Sretan život s njima je uvjet bivanja sretnim. Zato je presudno važno znati svoga susjeda te odnose s njim postaviti na osnovi odgovornosti za njegovu sreću i njegov život. A znaju li bosanski muslimani išta ozbiljno o svojim susjedima?

Treći dokaz je da, i pored navedena prva dva dokaza, među bosanskim muslimanima nikada, a to znači ni danas, nije sistematično i ustrajno istraživano sve ono što njihove prve susjede čini različitim od njih. Ako se želi biti pošten, a to znači izaći iz mraka moralizma i sentimentalizma, valja priznati da su gotovo sva znanja bosanskih muslimana o njihovim susjedima karikaturalna te da nikada niko među njima s punom ozbiljnošću nije istraživao, razgledao i odmjeravao svoju svetu tradiciju u odnosu na svete tradicije svojih susjeda.

Četvrti dokaz je nužna posljedica prva tri: Budući da ne znaju svoje najbliže susjede i svoje neposredne pretke, bosanki muslimani imaju stalni strah od svojih susjeda i svojih predaka koji je u velikoj mjeri pretvoren u mržnju. Takvo stanje individualnog i kolektivnog identiteta bosanskih muslimana pokazuje se u brojnim fantazmama.

5. *Evropska unija*

Nekoliko naznačenih urgentnih pitanja u psihološkom, antropološkom, sociološkom i politološkom vidiku prošlosti, sadašnjosti i budućnosti bosanskih muslimana može biti shvaćeno kao najvažniji sadržaj njihovog sadašnjeg stanja.

Hrvatska, Srbija i Crna Gora su daleko ispred Bosne i Hercegovine u njihovim državnim kompatibilnostima sa zahtjevima udruženja u Evropsku uniju. Što se tiče ove zemlje, ona je, čini se, nesposobna da prati zahtjeve Evropske unije i provede potrebne reforme radi dostizanja zahtjevne državne kompatibilnosti s evropskim standardima.

Da li su za to zaostajanje krivi bosanski muslimani?

Za bosanske muslimane najbolji odgovor na to pitanje je: Jesu, oni su za to krivi! Čak ako bi neko mogao i dokazati da nisu krivi, nikako ne bi mogao dokazati da nisu i odgovorni za to.

Umjesto zaključka

Svjedočenje jednosti Boga, poslanosti Muhammeda te povratka svega Bogu, što je bitan sadržaj identiteta bosanskih muslimana, nema i ne može imati ni vrijeme i prostor izvan bosanske ukupnosti. Tu, na tome prostoru, među susjedima, a pred cijelim svijetom, odmjera se to svjedočenje. Nejasnost te njegove konkretnosti je izvor neznanja, strahova i mržnji, što znači i nemogućnosti da se odredi otkuda smo u ovome stanju u kojem jesmo, te kako bismo mogli biti u stanju kojim bismo bili zadovoljni. Da bi to neznanje bilo preinačeno u znanje, nezadovoljstvo u zadovoljstvo te fantazme u realnost, potrebna je reforma sadašnjeg mentaliteta, otvorena kritika svega što je postalo tabu u javnom razgovoru, oslobađanje od lažnih autoriteta te od dvoličnosti u odnosu sa sudionicima bosanskog razgovora.

Nema nijednog pojedinca bez odgovornosti za spomenutu reformu identiteta. Ako, ne daj Bože, ne bude te reforme, nastavit će se stezanje bosanskih muslimana kao potencijalne opasnosti za okružujući svijet, ali i njihova kolektivna agonija. Stezanje će se zbivati i dalje izvana i iznutra. Mijenjat će se njegovi oblici, ali ostajat će ista suština svega tog što se danas pokazuje kao sudbina Nevesinja i Čajniča, Jajca i Bijeljine te Dervente i Mostara i njima sličnih sadržaja bosanske ukupnosti.

ABOUT NEED OF PREVAILING MENTALITY REFORM OF BOSNIAN MUSLIMS

Mehmedalija Hadžić

Summary

It could be claimed that dissatisfaction is the most obvious characteristic of current situation in Bosnian-Herzegovinian society. There are a few individuals who will claim satisfaction in public about current situation of society, politics, culture and economy in Bosnia and Herzegovina. Why are Bosnian-Herzegovinian people unsatisfied? What is the other situation that they will be satisfied with? How that different situation could emerge? Do they know their quilt and responsibility for the situation that they unsatisfied with?

The answer to mentioned questions supposes to clear few items that are directly or indirectly in connection with them: “Bosnia and Herzegovina”, onto-topology, understanding oneself, morality and emotionalism and European Union. Witnessing the unique of God, presenting Mohammad as messenger and returning everything to God, which is very important contents of identity of Bosnian Muslims, have not and could not have either the time or the space outside of Bosnian totality. There, on that area, between neighbours, and in front of the whole world, that witnessing is measured. Confusion of its concreteness is the source of ignorance, fears and hates, which also means impossibility to determine from where we are in this condition, and how could be in the condition that we will be satisfied with. In order to change ignorance to knowledge, dissatisfaction to satisfaction and fantasy to reality, it is necessary to reform the current mentality, to open critics of everything that becomes taboo in public conversation, to liberate the fake authorities and hypocrisy in relation with participants of Bosnian conversation. There is no one without responsibility for mentioned identity reform. It will be continued with tightening of Bosnian Muslims as potential danger for surrounding world, but their collective agony, if there is not the reform. Tightening will be continuously in progress outside and inside. Their shapes will be changed, but the same essence of everything will remain, as today shows the case of Nevesinje and Čajniče, Jajce and Bijeljina, and Derventa, Mostar and other similar contents of Bosnian totality.

Key words: Bosnian Muslims, mentality, dissatisfaction

UDK 341.382 (497.6)

Kome je potrebna Bosna i Hercegovina kao surogat država?

(Implikacije Aneksa 4 Dejtonskog mirovnog ugovora)

Jusuf Žiga
Fakultet političkih nauka, Sarajevo

Kome je potrebna Bosna i Hercegovina kao surogat država, ponižavajuće limitirana Aneksom 4 Dejtonskog mirovnog ugovora, koji je, zapravo, oktroirani ustav ove zemlje? Za pretenzivniji odgovor na navedeno pitanje, potrebno je daleko više prostora nego što ga ovdje imamo na raspolaganju. Stoga ćemo se fokusirati samo na dva pitanja i to: apsurdnost postojećih ustavnih limita za funkcioniranje i razvoj bosanskohercegovačke države i društva, te ulogu međunarodnih i lokalnih centara moći u produciranju aktualne krize u ovoj zemlji.

Aneksom 4 Dejtonskog mirovnog ugovora Bosna i Hercegovina je apsurdno razvlaštena u nizu temeljnih atribucija države. Pri tome su, njeni entiteti, iako nisu države, kapacitirani određenim klasičnim obilježjima države. To se krajnje negativno reflektira u svim bitnim segmentima društva, od ekonomije i politike, preko obrazovanja i nauke, zdravstva i socijalne zaštite, pa do kulture i sporta, uključujući i poteškoće u priključivanju evroatlantskim integracijama.

Bez otklanjanja postojećih anomalija u ustroju ove zemlje, njene komparativne prednosti za prosperitetan razvoj, a koje nisu male, neće moći doći do izražaja.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, surogat država, dejtonski limiti

Uvodni kontekst

Valja se, s razlogom, zapitati: kome je potrebna Bosna i Hercegovina kao surogat država, ponižavajuće "invalidizirana" Aneksom 4. Dejtonskog mirovnog ugovora? Pojednostavljeno govoreći, nikome, osim nedobronamjernim i mešetarima, kako unutar, tako i izvan ove zemlje, a ima ih, nažalost, napretek.

Za pretenzivniji odgovor na navedeno pitanje, potrebno je daleko više prostora nego što ga ovdje imamo na raspolaganju. Stoga ćemo se, ovom prilikom, fokusirati samo na dva pitanja, i to na apsurdnost postojećih ustavnih limita za funkcioniranje bosanskohercegovačke države, te ulogu međunarodnih i lokalnih centara moći u agregiranju ovdašnje krize društva.

Evidentno je da bez otklanjanja postojećih anomalija u ustroju ove zemlje, njene komparativne prednosti za prosperitetan razvoj, a koje nisu male, neće moći doći do izražaja. Prije ili kasnije, aktualne anahronosti u pravno-političkom, ekonomskom, edukacijskom, socijalno-zaštitnom i drugim bitnim segmentima ustroja ovog društva, morat će se otkloniti, osim da se pristane na trajno ponižavajuću marginalizaciju i neokolonijalno pozicioniranje spram razvijenih i humanumski sređenih dijelova svijeta.

Kao što je općepoznato, okolnosti u kojima živimo i djelujemo, mogu nam biti i naklonjene i nenaklonjene, pa čak, nerijetko, i posve neprijateljske. O tome zorno svjedoči iskustvo bosanskohercegovačkog društva i države, kako ono ranije, tako i ovo novije. U nastavku ćemo, ilustriranja radi, navesti neke primjere. Dakako, valja se uvijek, shodno prirodi izazova, znalački postaviti spram istog.

Očekivati, primjerice, nečiji respekt, a pri tome ne držati do sebe i digniteta vlastitog čina, mogu samo oni koji su lakomisleni, zapušteni, ili, pak, osioni i neodgovorni. A držati do sebe, znači imati snage za samosuočenje, uočavanje vlastitih slabosti i hendikepa, te predano i kontinuirano ih nadilaziti, ne umisliti kako je "smisleno" samo drugog za iste optuživati, te, uporedo s tim, znati prepoznati sopstvene komparativne prednosti i iskoristiti ih u svom aktivizmu, kako na individualnoj, tako i na kolektivnoj razini.

Ukoliko bismo navedeno, kao neupitan orijentir, uvažili i propitali na aktualnom praksisu unutar bosanskohercegovačkog društva, suočili bismo se, nažalost, s tragikomičnom situacijom koju je, pojednostavljeno govoreći, moguće okarakterizirati na sljedeći način:

Prvo, ovdašnji čovjek je, naprosto, prestao držati do sebe. Kako drugačije objasniti činjenicu da uporno "pristaje" na pravno-političke, ekonomske, obrazovne, zdravstvene, sportske... i da dalje ne nabrajamo kakve sve, "društvene aranžmane", koji su, očigledno, anahroni, neracionalni, nesuvisli? (Kažu da pametni uvijek uče na greškama drugih, kako bi ih izbjegli, dok oni koji to nisu, "nojevski" ponavljaju i svoje i tuđe!);

Drugo, apsurdno je da se ovdašnja, višestoljetno sedimentirana otvorenost spram drugog i drugačijeg, koja, prihvatimo li elementarnu činjenicu o jedinstvu ljudskog roda, spada u superdragocjen civilizacijski doseg, sada brutalno razara i eksterminira s ovih prostora od instaliranih etno-politika, a sve to uz evidentnu benevolentnost ovlaštenih predstavnika međunarodne zajednice, koja je toliko dugo i tako snažno ovdje involvirana. Čak i kad bi ovo društvo moglo preživjeti ovakav radikalni "etnološki redizajn", imajući u vidu multilateralni kontekst njegove biti, ono je već do sada toliko unazađeno, sunovraćeno u svakovrsna zaumlja, da će mu trebati decenije

za oporavak. (Samo neko ko ne drži do sebe, kao "bića uspravnog hoda", može umisliti da je nevažno što drugi o njemu i njegovim učincima misle i govore, čak i onda kad su ti učinci antologijski bezočni, poput genocida i aparthejda, ili, nepodnošljivo osioni i ponižavajući spram drugog, pogotovo onog slabijeg. A upravo je takvima danas pružena šansa da gospodare ovim prostorom.);

Treće, posve je iracionalno da se brojne, evidentno neupitne, komparativne prednosti ne koriste na odgovarajući način za razvoj ovog društva i države, što je i prethodno naglašeno.

Limitiranost Dejtonskog mirovnog ugovora
(Implikacije Aneksa 4)

Ako ostavimo po strani jedinu pozitivnu činjenicu, koja, kao takva, uopće nije sporna, a to je zaustavljanje brutalnog rata, sve drugo što u vezi s Dejtonskim mirovnim ugovorom, naprosto, ne može dobiti prolaznu ocjenu. Antologijski je besmisleno jednoj zemlji, u ovom slučaju Bosni i Hercegovini, međunarodno priznatoj i članici Ujedinjenih nacija, uz to još izloženoj agresiji, što je potvrđeno i u presudama Međunarodnog tribunala u Haagu, najprije, oduzeti niz ključnih atribucija države (vojsku, kontroliranje granice, vrhovnu sudsku vlast, raspolaganje imovinom.., istina, ponešto od toga je naknadno djelimično korigirano), a onda, novoinstaliranim entitetima unutar te države, za koje se, opet, eksplicite kaže da nisu države, dati niz klasičnih državnih obilježja, od kojih smo neke već spomenuli, a što je učinjeno Dejtonskim mirovnim ugovorom. Tako je ova zemlja, uz ratno razaranje i pauperiziranje njenih žitelja do ponižavajuće razine, Aneksom IV spomenutog Dejtonskog mirovnog ugovora, koji je, zapravo, oktroirani ustav ove države, pretvorena u svojevrsnog "invalida", lišena niza ključno važnih mehanizama za bilo kakvo efikasno funkcioniranje na razini cijelog društva, pri čemu se, onda, od iste, očekuje da postane i pravno-politički stabilna, i ekonomski oporavljena, i socijalno sređena. I sve to, kakvog li apsurda!, sa istim političkim subjektima, odnosno centrima moći, unutar kojih su i oni koji su bili glavni agregati prethodnog ratnog razaranja ove zemlje.

Možemo, do iznemoglosti, iznositi neoborive činjenice da je, u spomenutom dejtonskom aranžmanu, ovo društvo, odnosno država, u teritorijalnom, pravno-političkom, ekonomskom, znanstveno-edukacijskom, zadravstveno-socijalnom, kulturno-sportskom i svakom drugom smislu, apsurdno koncipirana, da je neracionalna, preskupa, da su u pravno-političku konstituciju vlasti ugrađeni klasični elementi diskriminacije i aparthejda.., oni koji se trenutno pitaju, to naprosto ne žele ni da čuju. Oni su, dakako, duboko svjesni da im nikada i ni u kom drugačijem društvenom ambijentu, neće, niti može biti bolje, nego što je trenutno. Kako, onda, od istih očekivati iole bitnije promjene trenutnog stanja u ovoj zemlji? Neki od aktuelnih političkih aktera čak javno i rezolutno odbijaju bilo kakav razgovor o toj temi.

S druge strane, oni koji su došli u ovu zemlju s mandatom da joj, nakon ratne devastacije, pomognu u normaliziranju, kojima je, usput budi rečeno, bila stavljena

na raspolaganje supermoćna logistika svake vrste, umjesto da povjereni zadatak odgovorno izvrše, papagajski i krajnje sarkastično, već deceniju i više, ponavljaju lokalnim liderima da se dogovore, iako je i posljednjem autsajderu ove zemlje, pa i izvan nje, jasno da do toga u dogledno vrijeme neće doći. Tako se, zapravo, doprinosi dodatnoj komotnosti u svakovrsnom mrcvarenju ovog društva i države od lokalnih vladajućih autoriteta.

I ne samo to. Stvoren je idealan ambijent za svakovrsne obmane i neodgovornost spram vlastitog čina, odnosno za "zastiranje" svakog neuspjeha, neispunjenog izbornog obećanja i sl. "alibijima" ove ili one vrste. Tako su, primjerice, predstavnicima političkog establišmenta u Republici Srpskoj, svaki put, i za sve nedaće u tom entitetu, "krivi" oni u Sarajevu, tj. Bošnjaci, ovima, opet, oni u Banjoj Luci, tj. Srbi, Hrvatima i jedni i drugi. Predumišljajno se poseže za obmanama tipa: ako glasate za mene, dobit ćete autoputeve, nova radna mjesta, milijarde novih ivesticija itd., svejedno što po okončanju mandatnog perioda iza tih obećanja i dalje, redovito, ostaju samo obećanja. Uz to, biračkom tijelu se vješto dozira "opasnost" od drugih, prijeti nestankom vlastitog naroda, kantona, entiteta, države, ukoliko se nekom drugom prepusti vlast. I tako u krug, od izbora do izbora, što, očigledno, ide u prilog na početku spomenutoj tezi o političkoj i svakoj drugoj zapuštenosti ovdašnjeg čovjeka. Ali, nije sve do njeg.

Doista, brojni su argumenti o doslovnoj izdaji bosanskohercegovačkog društva i države od međunarodne zajednice, a posebno ovdašnjeg multilateralizma, koji se stotinama godina sedimentirao u svojoj prepoznatljivoj otvorenosti, ma koliko se taj pojam može značenjski zamagljivati. U prilog navedenom stavu detaljno sam argumentirao u knjizi *Vrijeme razljuđenih dvonožaca – Paradigma Bosne koju su izdali*, objavljenoj 2007. godine. Ovom prilikom, navest ćemo samo nekoliko svjedočenja svjetski poznatih imena:

1. Cofi Annan, bivši generalni sekretar UN-a, tokom Međunarodne konferencije o genocidu, održane u Stockholmu krajem januara 2004. godine, izjavio je da su se pokolji u bivšoj Jugoslaviji i Ruandi 90-ih godina 20. stoljeća "mogli spriječiti da je svijet poduzeo akciju.". Pri tome je posebno podvukao: "U Ruandi 1994. godine i Srebrenici 1995. godine imali smo mirovne trupe na terenu u isto vrijeme i na istom mjestu gdje su genocidni akti počinjeni. Umjesto da osnažimo naše trupe, mi smo ih povukli.";

2. Svjedočeći na suđenju Slobodanu Miloševiću u Haagu, a u ulozi pomoćnika generalnog sekretara UN-a, Diego Enrique Arria koji je 1993. godine posjetio Srebrenicu uvjerivši se, pritom, u kakvim užasnim okolnostima se nalazila ta "UN-sigurna zona", istakao je da se tu, zapravo, radilo o konc-logoru, čiji je "čuvar" bio UNPROFOR, te da je tamo već bio "prisutan genocid, ali samo usporenog karaktera". Iako je o tome uredno podnio izvještaj Vijeću sigurnosti, te obavijestio svjetske medije, ništa nije poduzeto da se to zaustavi. Prema mišljenju ovog uglednog diplomate, "tamošnje bošnjačko stanovništvo nije se uklapalo u etničku podjelu Bosne i Hercegovine prema Vanc-Owenovom planu, zbog čega je platilo glavom". Arria

smatra da "Vijeće sigurnosti UN-a nije bilo odlučno da zaustavi zamajavanje jednog naroda u Bosni". Osim toga, Arria misli da su, "izjednačavajući žrtve i zločinca", UN "pokušale neutralizirati zbivanja u Bosni i Hercegovini", pri čemu je "najveća tragedija u Dejtonskom sporazumu to što nisu prepoznali da je BiH žrtva", odnosno da je "sporazumom zaustavljena agresija, ali i uspostavljen aparthejd."

3. Carla del Ponte, bivša glavna tužiteljica Haškog tribunala, izjavila je početkom novembra 2006. godine za francuski sedmičnik "Paris Match" (mada je to kasnije pokušala "ublažiti", kvalificirajući dokaze "indicijom") da je "međunarodna zajednica znala za pripremanje masakra u Srebrenici", ali da "nije učinjeno ništa da se to spriječi", te da ima imena osoba koje su prisustvovale sastanku u "Bijeloj kući" u proljeće 1995. godine na kome se o tome govorilo, uključujući i Carla Bilda, te tadašnjeg američkog potpredsjednika Alla Gorea, koji je bio spreman "da o istome svjedoči, ali mu to nije bilo dozvoljeno."

4. Na kakve su "igrokaze" oko agresije na BiH i posebno genocida u Srebrenici, bili spremni najodgovorniji međunarodni dužnosnici, upečatljivo svjedoči morbidna izjava tadašnjeg generalnog sekretara Ujedinjenih nacija Boutrosa Boutrosa Ghalija. Upitan da li pad Srebrenice, kao 'UN sigurne zone' , predstavlja najveći neuspjeh Ujedinjenih nacija, on je izjavio: "Ne vjerujem da ovo predstavlja neuspjeh. Treba vidjeti da li je čaša napola puna, ili napola prazna!"

5. Revoltiran ponašanjem predstavnika UN-a, tadašnji specijalni izvjestilac za bivšu Jugoslaviju pri Komisiji za ljudska prava UN, Tadeusz Mazowiecki, u obrazloženju svoje ostavke na tu funkciju, koju je podnio 27. jula 1995. godine, između ostalog, napisao je: "O zaštiti ljudskih prava se ne može govoriti sa kredibilitetom u suočavanju sa nedostatkom dosljednosti i hrabrosti koje su pokazali međunarodna zajednica i njene vođe... Zločini su počinjeni brzo i brutalno, a nasuprot tome odgovor međunarodne zajednice bio je spor i neefikasan. Sama stabilnost međunarodnog poretka i civilizacijski princip su ugroženi na pitanju Bosne. Nisam ubijeđen da će se desiti preokret, kome sam se nadao i ne mogu i dalje da učestvujem u lažnoj zaštiti ljudskih prava."

6. Negdje pri kraju svoga mandata, i Yavier Solana, bivši visoki predstavnik EU za vanjsku politiku, pokušao je "pepelom posuti" evropsku ulogu i politiku u Bosni i Hercegovini, kazavši: "Srebreničke žrtve nadale su se međunarodnoj zaštiti, a iznevjerene su kolektivnom, kolosalnom i sramnom greškom, prouzrokovanom, značajnim dijelom, i zbog odsustva zajedničke evropske politike i stava. Ovo je bio ogroman zajednički i sraman promašaj."

7. Prisjetimo se i sramne uloge koju je odigrao tadašnji predsjednik Francuske F. Mitterand tokom posjete Sarajevu, ali i mimo toga, promovirajući pritom u očima međunarodne zajednice da se ovdje radi samo o "humanitarnom problemu", iako se već uveliko odvijala brutalna agresija na Bosnu i Hercegovinu. Taj čin je, nažalost, odgodio blagovremenu intervenciju međunardnih vojnih snaga u Bosni i Hercegovini, zbog čega je stradao veliki broj nedužnih ljudi, zemlja do temelja razrušena, ovdašnji narodi zavađeni...

Još groznija je bila uloga tadašnjeg premijera Engleske, J. Majora, kao i niza ključno važnih međunarodnih dužnosnika, od B. Ghalija, koji je obnašao funkciju generalnog sekretara UN-a, i njegovih političkih i vojnih predstavnika (Akashii, Mekenzie, Janvier), pa do raznih medijatora u tzv. mirovnim pregovorima koji su vođeni oko rješavanja pitanja BiH.

Ali, da se vratimo dejtonskim limitima koji su katastrofalni za razvoj ovog društva i države. U najkraćem, neophodno je, u ustavnom smislu, vratiti državi Bosni i Hercegovini ono što joj je nasilno i nesuvislo u Dejtonu amputirano, uključujući i pravo na istinu o sebi i svom povijesnom karakteru. Preciznije kazano, imperativno je vratiti joj elementarne atribucije države, kao i institucije pomoću kojih će moći da normalno funkcionira, kako na unutarnjem, tako i na vanjskom planu, a ne da bude ponižavajuće ucjenjivana i gotovo na svakom koraku „izblokirana" od entiteta, koji se ponašaju kao "naddržave" unutar vlastite države.

Bosni i Hercegovini, u državnom smislu, ne treba nikakav ekskluzivizam u odnosu na bilo koju drugu multietničku, odnosno složenu državu, počevši od Švajcarske, preko Španjolske pa do Rusije i čitavog niza drugih zemalja. Međutim, ovdje se upravo od prednjeg stava, ma koliko on bio logičan, kod svih antibosanskih i političara, i nazovi teoretičara, pravi problem, kvalificirajući ga unitarističkim, hegemonističkim i sl., što je posve netačno. Svjesno se prelazi i preko činjenice da je ovaj prostor, i odranije, bio regionalno ustrojen, dakako te regije su bile prirodno komponirane, te se, u tom smislu, mogu bez ikakvih poteškoća uklopiti u savremene evropske i svjetske trendove. Pozadina spomenutih optužbi je sasvim drugog karaktera. Radi se, zapravo, o ekskluzivističkim, feudalizirajuće posvajačkim atacima na određena područja ove zemlje. Tako se, primjerice, na Republiku Srpsku gleda kao na „feud" samo srpskog naroda, svejedno što je na tom prostoru do 1991. godine živjelo više od 45 posto nesrpskog stanovništva, na Federaciju BIH kao na "feud", Bošnjaka i Hrvata, koja je također bila slično etnološki šarolika, unutar koje se, dodatno, jedan broj kantona pozicionira kao "samo bošnjački", a oni drugi, "samo hrvatski"! A što je to anahrono i pogubno, kako po bosanskohercegovačko društvo i državu u cjelini, tako i po Bošnjake, i po Srbe, i po Hrvate, kao i sve građane koji žive na ovom parčetu Planete, ne uzbuđuju se ni spomenuti predstavnici međunarodne zajednice, niti ovdašnji lokalni autoriteti.

I da zaključimo:

Funkcioniranje Bosne i Hercegovine kao "surogat države", ne može ići nikome u prilog osim onih koji su nedobronamjerni i koji su spremni na svakovrsna mešetarenja, a takvih, nažalost, ima mnogo i u ovoj zemlji, i izvan nje.

Umjesto da se iskoriste moguće komparativne prednosti, odnosno ovdašnji kvalitativni resursi, koji nisu mali, za prosperitetan razvoj ovog društva i države, oni su zbog limita koji su ugrađeni u Aneks 4 Dejtonskog mirovnog ugovora (čitaj oktroirani ustav BiH), u vezi s pravno-političkim, ekonomskim, obrazovnim, zdravs-

tvenim, kulturnim, sportskim i svakim drugim ustrojstvom zemlje, posve potisnuti na marginu.

U toku je svekoliko feudaliziranje društva i države, počevši od teritorijalnog, preko političkog i ekonomskog, pa do odgojno-edukacijskog, zdravstveno-socijalnog, kulturnog, sportskog... Kao da smo se odjednom našli u 19., umjesto 21. stoljeću. Svojim benevolentnim odnosom, tome doprinose i predstavnici međunarodne zajednice, iako je njeno involviranje imalo cilj (barem onaj oficijelno proklamirani) da se efikasno riješi kriza u ovoj zemlji, a ne da se sudjeluje u nedopustivo dugoj agoniji i ponižavajućem mrcvarenju ovdašnjeg društva.

Stoga su, u apostrofiranom kontekstu, imperativne hitne i kvalitativne korekture postojećih "društvenih aranžmana", uključujući i ustavne izmjene, od čega se ne bi smjela distancirati ni međunarodna zajednica. Uostalom, dejtonski "redizajn" ove zemlje njeno je djelo, a ne demokratski izražene volje bosanskohercegovačkog društva.

Istina, iluzorno je očekivati da će se desiti bilo kakve kvalitativne promjene u ovom društvu sve dok ovdašnji čovjek ne počne držati do sebe, do odgovornosti spram vlastitog čina, dok to ne prepozna kao vlastitu potrebu i interes, a ne nešto što mu neko drugi, iz ovih ili onih razloga, izvana "nameće".

WHO NEEDS BOSNIA AND HERZEGOVINA AS SURROGATE STATE?

(Implications of Annex 4 of Dayton Peace Agreement)

Jusuf Žiga

Summary

Who needs Bosnia and Herzegovina as surrogate state, humiliating limited by Annex 4 of Dayton Peace Agreement, which is really octroyed constitution of this country? To answer this question it is necessary to have more space but we have at disposal here. So, we will focus only to two questions: absurdity of existing constitutional limitations for functioning and development of Bosnian-Herzegovinian state and society, and the role of international and local centres of power in production of actual crisis in this country.

By Annex 4 of Dayton Peace Agreement Bosnia and Herzegovina is absolutely disempowered in several basic state attributions. Besides, although they are not states, its entities have certain characteristics of state. That has very negative reflections in all important segments of society, from economy and politics, though education and science, health and social protection, to the culture and sport, including even difficulties of including into process of Euro atlantics integrations. Without removing existing anomalies in this country system, its comparative preferences for prospective development, that are numerous, could not become prominent.

Key words: Bosnia and Herzegovina, surrogate state, Dayton limitations

UDK 323. 1 (497.6=163.43*)

Smjernice za opstanak i razvoj Bošnjaka

Ahmet Hadrović
Arhitektonski fakultet, Sarajevo

Sveukupna povijest Bošnjaka, a naročito period agresije na Bosnu i Hercegovinu (1992–1995), postavlja pred ovaj narod brojna pitanja na koja su davani različiti odgovori, u pravilu *ad hoc*, iznuđeno, brzo, vrlo često nepromišljeno, nikada sistematično. Odgovore na neka od tih pitanja vidimo u osnivanju (nekada reaktiviranju) pojedinih institucija koje su pokrivale određena polja društvenog i općeegzistencijalnog ispoljavanja bića Bošnjaka. Razumije se da su ti oblici organiziranja Bošnjaka samo neki, istina bitni, ali u suštini parcijalni ogovori na kapitalno pitanje: želimo li i hoćemo li opstati, razvijati se i prosperirati kao nacija u budućnosti? Svaki će Bošnjak dati odgovor "da", ali na pitanje "kako", imali bismo onoliko odgovora koliko ima i Bošnjaka. Odgovor na strateški egzistencijalno pitanje ne može i ne smije biti plod samo naše želje, "srca i duše", on treba biti naučno metodološki fundiran u svim njegovim aspektima kroz izradu (prema mome mišljenju) projekta "Bošnjačkog nacionalnog programa". Da li nam uopće treba ovaj projekt? Nije li dovoljno imati čvrstu volju za opstankom, a da vremenu i prilikama prepustimo donošenje određenih odluka, formiranje organizacija i ustrojstava? Ne nosi li projektiranje budućnosti i rizik pogreške koja nas može odvesti na stranputicu?

Ključne riječi: Bošnjaci, bošnjački nacionalni program, Bosna, budućnost

	vrijeme / komponente	PROŠLOST						SADAŠNJOST 1990, '91, ...2011				BUDUĆNOST		
		Rani srednji vijek	Osmanski period	1878-1914	1914-1941	1941-1945	1945-1990	Procjena stanja	Aktivnost	Rezultat	Zaključak	Perspektive	Ciljevi	Način dostizanja
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
I	**NAROD I NACIJA**													S T
A	HISTORIJA	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9	A10	A11	A12	U A13
B	FILOZOFIJA,IDEOLOGIJA, POLITIKA	B1	B2	B3	B4	B5	B6	B7	B8	B9	B10	B11	B12	D B13
C	MORAL, TRADICIJA, PORODICA	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11	C12	I C13
D	RELIGIJA	D2	D2	D3	D4	D5	D6	D7	D8	D9	D10	D11	D12	J D13
E	DEMOGRAFIJA	E1	E2	E3	E4	E5	E6	E7	E8	E9	E10	E11	E12	A E13
F	NAUKA I OBRAZOVANJE	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	F9	F10	F11	F12	F13
G	UMJETNOST	G1	G2	G3	G4	G5	G6	G7	G8	G9	G10	G11	G12	I G13
H	JEZIK	H1	H2	H3	H4	H5	H6	H7	H8	H9	H10	H11	H12	Z H13
I I	NACIJA IME, NACIONALNA SVIJEST **DRŽAVA I DRŽAVNOST**	I1	I2	I3	I4	I5	I6	I7	I8	I9	I 10	I 11	I 12	V I13 O D
J	PRIRODNO-GEOGRAFSKI POTENCIJALI I INFRASTRUKTURA	J1	J2	J3	J4	J5	J6	J7	J8	J9	J10	J11	J12	LJ J13
K	DRUŠTVENO-EKONOMSKO I POLITIČKO UREĐENJE ZEMLJE	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12	I K13
L	STRATEŠKO POLITIČKO OPREDJELJENJE PREMA SVIJETU	L1	L2	L3	L4	L5	L6	L7	L8	L9	L10	L11	L12	V L13
M	STRATEŠKO PRIVREDNO-EKONOMSKO OPREDJELJENJE	M1	M2	M3	M4	M5	M6	M7	M8	M9	M10	M11	M12	O M13
N O P	ODBRAMBENA DOKTRINA PROSTOR, GRANICE BOŠNJACI U DIJASPORI-MJESTO I ULOGA	N1 O1 P1	N2 O2 P2	N3 O3 P3	N4 O4 P4	N5 O5 P5	N6 O6 P6	N7 O7 P7	N8 O8 P8	N9 O9 P9	N10 O10 P10	N11 O11 P11	N12 O12 P12	S N13 T O13 I P13

Prijedlog: prof. dr. Ahmet Hadrović i Sakim Hodžić, dipl. inž. arh.

Komponente *Smjernica za opstanak i razvoj Bošnjaka* razdvojene su u dvije osnovne cjeline:

1. Narod i nacija, te
2. Država i državnost.

Na taj način je napravljena jasna razlika između ova dva krupna pitanja. Htjeli smo, naime, reći da može postojati narod, pa i nacija, sa svim relevantnim, specifičnim obilježjima, a da, taj narod, nema svoju državu.

Pri tome, specifike naroda i nacije:

A / historija
B / filozofija, ideologija
C / moral, tradicija, porodica
D / religija
E / demografija
F / nauka, obrazovanje i odgoj
G / umjetnost
H / jezik
I / nacija, ime i nacionalna svijest

jesu primarna obilježja jednog naroda. Međutim, ukoliko narod nema svoju državu, on nema ni okvir niti mehanizam koji garantiraju njegov opstanak, razvoj i prosperitet.

Država jeste sekundarno obilježje narodnog korpusa. Ona je historijska kategorija koja je do sada bila (i izvjesno će i u budućnosti biti) pretpostvka za potvrđivanje, razvoj i afirmaciju primarnih obilježja naroda, s pozitivnim ili negativnim predznakom.

Država može biti istinski narodna ili otuđena od njega. Pitanje je koliko su Bošnjaci do rata (1992-1995) imali svoju državu; da li su Bošnjaci tokom rata (1992-1995), ma koliko to paradoksalno zvučalo, stvorili više državnih atributa nego u cijeloj svojoj povijesti.

Država i državnost, kao druga bitna skupina u ovom predloženom Projektu određena je svojim komponentama:

J / prirodno-geografski potencijali i infrastruktura
K / društveno-ekonomsko i političko uređenje
L / strateško političko opredjeljenje prema svijetu
M / strateško privredno-ekonomsko opredjeljenje
N / sigurnosno-odbrambena doktrina
O / prostor i granice
P / Bošnjaci u dijaspori, mjesto i uloga.

Razumije se da nema države bez naroda. Drugo je pitanje kakvog je karaktera ta država, odnosno da li je ona država jednog naroda (nacionalna država) ili država građana, ljudi različitih po svom porijeklu, kulturi, religiji, ...ukratko – građanska država.

Naučnici će morati odgovoriti na (možda ključno) pitanje:

Zbog čega Bošnjaci, unatoč svojoj impozantnoj kulturnoj baštini i svim primarnim obilježjima naroda, nisu u dosadašnjoj povijesti imali naglašenu težnju za stvaranjem svoje nacionalne države, iako žive u Evropi u kojoj je to model života?

Bošnjaci ni u trenutku neviđene agresije na svaki znak njihove posebnosti (1992-1995), ne pokazuju *izričite sklonosti* za isključivo svojom jednonacionalnom državom.

Historijski gledano, takav profil Bošnjaka kao naroda svjedoči o njegovom velikom iskoraku u budućnost spram cijele Evrope, budući da državu shvataju više kao garanciju razvoja i potvrđivanja imanentnih ljudskih vrijednosti, a ne kao stvaranje vještačkog imuniteta spram bilo kakvog utjecaja sa strane.

Taj svoj stav prema državi Bošnjaci su do sada plaćali stravičnim genocidima.

Projektom *Smjernica za opstanak i razvoj Bošnjaka* trebali bismo dobiti odgovor na pitanje:

Koji oblik organizacije države i društva sa svih relevantnih aspekata (tačke A do P) najbolje obezbjeđuje očuvanje, razvoj i prosperitet bošnjačkog naroda i time maksimalno smanjuje vjerovatnoću novog genocida nad našim narodom na ovim prostorima?

U tom se smislu, u ovdje predstavljenom sadržaju *Smjernica za opstanak i razvoj Bošnjaka* u koordinati *vrijeme* namjerno čini granica između *prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.*

Pritom je *prošlost* određena sa:

1. ranim srednjim vijekom
2. osmanskim periodom
3. 1878 – 1914 (austrougarski period)
4. 1914 – 1941 (Kraljevina SHS, Kraljevina Jugoslavija)
5. 1941 – 1945 (II svjetski rat, Narodnooslobodilačka borba)
6. 1945-1990 (FNRJ, SFRJ).

Komponente iz vertikalne koordinate se prate kroz ovo vrijeme s namjerom da se vidi kada se koja zametnula, kako se razvijala i kako je utjecala na formiranje profila Bošnjaka.

Sadašnjost je period 1990-1992-1995-2011,..... dakle, vrijeme neposredno pred rat, sami rat (1992-1995), te bliski poslijeratni period. To je vrijeme brzih donošenja odluka, intenzivne aktivnosti, dramatičnih lomova u svijesti i aktivnostima ljudi. Mi ga raščlanjujemo u četiri nivoa:

7. Prikaz stanja
8. Aktivnosti
9. Rezultati
10. Zaključak

Prikaz stanja (7) je kritički osvrt na prošlost svake od komponenti (A-P). Aktivnosti (8) su reakcije shodno procjeni stanja, dok rezultat (9) predstavlja mjeru te

aktivnosti, s pozitivnim ili negativnim predznakom. Zaključkom (10) se prosuđuje o svakoj komponenti ponaosob, pri čemu se izvlače i afirmiraju sve vitalne nîti dotične komponente i ukazuje na njene patološke strane.

Na tako krajnje prečišćenim stavovima u kojima više nema dvoumljenja, sagledavaju se *prerspektive pojedinih komponenti* (11). Naučna će analiza ukazati na njihov trend (s pozitivnim ili negativnim predznakom), dok će ciljevi (12) izraziti potreban odnos prema njima.

Način dostizanja, *fisibility study* (13), utvrdit će metode, sredstva, ljude i institucije kojima će se ti ciljevi ostvariti.

Pregledom na predočenu shemu Programa *Smjernica za opstanak i razvoj Bošnjaka* uočavamo sagledivost svake komponente u vremenu, i obrnuto: svaki period moguće je sagledati kroz analizu komponenti. Preciznost programa omogućuje tačno definiranje teme projekta, čime se izbjegavaju proizvoljnost i preklapanja.

Prijedlog metodologije i organizacije rada na realizaciji bošnjačkog nacionalnog programa

S obzirom na kompleksnost zadatka, neophodno je da se izrada i realizacija projekta *Smjernica za opstanak i razvoj Bošnjaka* odvija u dvije globalne faze rada:

1. Izradi idejnog projekta
2. Izradi glavnog projekta

Da bi se pristupilo prvoj fazi rada, izradi idejnog projekta, neophodno je definirati *šta se želi postići* programom. Odgovor na ovo pitanje sadržan je u definiranom globalnom cilju i potciljevima svih relevantnih aspekata kroz koje se manifestira nacija (tačka od A do I *Smjernica za opstanak i razvoj Bošnjaka*).

Prijedlog ciljeva bošnjačkog nacionalnog programa

Globalni cilj

Stvoriti platformu za obezbjedjenje opstanka, razvoja i afirmaciju bošnjačke nacije kao posebnog etničkog entiteta nastalog na prostorima današnje Bosne i Hercegovine.

Potciljevi

Filozofija, ideologija i religija

Osim ontološko-gnoseoloških i akseoloških istraživanja kao osnovnog predmeta svog interesovanja, istražiti ulogu narodnih predrasuda, religioznih uvjerenja, moralnih normi, znanstvenih spoznaja i umjetničkih kreacija na konstituiranju i determinaciji bošnjačkog etničkog bića i definirati njegove specifike prema drugim etničkim zajednicama našeg prostora i na toj osnovi anticipirati promjene.

Tradicija

Sačuvati memoriju, višestoljetne rezultate razvitka bošnjačke kulture na ovom prostoru, prikupljati historijsku građu i revitalizirati suštinske elemente bošnjačke tradicije i kulture i obezbijediti dvosmjerni akulturacijski proces tako da tradicija i kultura bošnjačke nacije bude u tokovima suvremene evropske i svjetske kulture u koju će biti sposobna ugraditi i afirmirati najbolje vlastite elemente.

Moral

Očuvati i razvijati moralne vrijednosti bošnjačkog naroda kroz afirmiranje progresivnih i visokorazvijenih oblika morala civiliziranog svijeta.

Umjetnost

Postići potrebni zadovoljavajući stupanj istraženosti i valorizacije umjetničkog naslijeđa BiH, očuvati otvorenost duhovnog prostora u kome živi i djeluje bošnjačka nacija, tako da stvaralački procesi odražavaju vitalnost izvorne snage nacionalne forme i njenu komplementarnost spram širih svjetskih umjetničkih pojava i kretanja.

Nauka

Slijediti tokove i dostignuća razvijenih zemalja u nauci.

Obrazovanje i odgoj

Razvijati kreativnu i svestranu ličnost sposobnu za integraciju u suvremene progresivne tokove, koja će biti nosilac razvoja i imati razvijen osjećaj za nacionalne interese.

Demografski aspekt

Poticati normalnu biološku reprodukciju ljudi u uvjetima tehnološke i industrijske modernizacije društva, odnosno održavanje takvog prirodnog priraštaja koji omogućava optimalnu, ni izrazito mladu ni izrazito staru strukturu stanovništva, čija je biološka moć dovoljna kako za redovno obnavljanje naraštaja, tako i za kreativne tehnološke i druge aktivnosti u savremenom životu.

Bosanski jezik

Istraživati, valorizirati i prezentirati našu jezičku baštinu, kako bismo dobili sinteze o jeziku našeg srednjovjekovlja i alhamijado literature, o našim narodnim govorima (kako u zemlji, tako i u inozemstvu), te udžbenike za škole, priručne gramatike, normative, rječnike...

Porodica

Očuvati, revitalizirati i razvijati tradicionalnu bošnjačku porodicu u biološko-reproduktivnom, odgojno-obrazovnom i ekonomskom smislu.

Nacija i nacionalna svijest

Otkloniti dilemu o nacionalnom imenu (Musliman, Bosanski Musliman, Bošnjak Musliman, Bošnjak) i istovremeno u sklopu nacionalnog imena istaknuti (jačati??) bošnjačku nacionalnu svijest o svojoj prošlosti (čineći to bez mitologije i mitomanije, a na osnovu relevantnih činjenica, jer spoznaja prošlosti itekako utječe na svijest i na sagledavanje sadašnjosti i još realnije planiranje budućnosti).

Ove ciljeve *Smjernica za opstanak i razvoj Bošnjaka* je neophodno verificirati i eventualno revidirati u relevatnim institucijama bošnjačke nacije.

Tim činom se stvaraju neophodne metodološke pretpostavke za realizaciju prve faze projekta, odnosno izrade idejnog projekta nacionalnog programa.

Za svaku fazu realizacije *Bošnjačkog nacionalnog programa* treba formirati projektni tim, a kontrolu realizacije i verifikaciju rezultata bi vršilo tijelo imenovano od naručioca bošnjačkog nacionalnog programa.

Idejnim projektom *Bošnjačkog nacionalnog programa* se utvrđuju:

– aspekti manifestiranja
– arhitektura sistema
– strategija djelovanja realizacije
– pretpostavke realizacije
– procjena neophodnih resursa (materijalni, ljudski)
– prijedlog organizacije i definiranje funkcija sistemske podrške
– model upravljanja sistemom.

Druga faza rada podrazumijeva izradu glavnog projekta *Bošnjačkog nacionalnog programa*. Njime se definira način ostvarenja programa. Podloga za realizaciju glavnog projekta je verificiran idejni projekt, kao i analiza okruženja u kome treba da se realizira program (tačke J do P *Smjernica za opstanak i razvoj Bošnjaka*).

Glavnim projektom treba da se definiraju nosioci realizacije (institucije i organi sistema) *Bošnjačkog nacionalnog programa*.

Zbog dugoročnosti izrade i realizacije, glavnim projektom je neophodno obezbijediti:

– prioritete realizacije
– terminski plan realizacije
– izradu kraktoročnih programa aktivnosti (A do P)
– pretpostavke za implementaciju
– kontrolne mehanizme za praćenje realizacije konkretnih programa aktivnosti (A do P) kao i efekata koji se postižu, a u funkciji realizacije globalnog cilja.

Dok su prethodne dvije faze, idejni i glavni projekt, omeđene vremenom i resursima, implementacija *Bošnjačkog nacionalnog programa* je kontinuiran proces.

Zaključak

Strateške smjernice za nacionalni opstanak i razvoj Bošnjaka trebaju objektivno i sveobuhvatno odslikati sveukupnost bića Bošnjaka kao naroda i nacije. Sveukupnost slike Bošnjaka treba na "prirodan" način implicirati formu države (kao "okvira te slike") u kojoj bi se moglo ispoljiti biće Bošnjaka. Pri tome, treba isključiti sve romantičarske (neobjektivne) zanose pojedinaca i manje-više užih društvenih zajednica o formi države, a pojačati pozornost prema objektivnim inputima.

Ovaj tekst ukazuje na golemi potencijal Bošnjaka kao naroda i nacije. On je danas (poslije rata 1992-1995), u prilici da kao potvrđeni subjekat utječe na kreiranje forme države u kojoj će se potvrđivati, bez uzurpacije bilo čijih prava. Pristup euroatlantskim asocijacijama Bosne i Hercegovine je pravi smjer u kome Bošnjaci trebaju sagledavati svoju budućnost.

GUIDELINES FOR NATIONAL BOSNIACS SURVIVAL AND DEVELOPMENT

Ahmet Hadrović

Summary

The entire history of Bosniacs, especially the period of aggression on Bosnia and Herzegovina (1992-1995), in front of this people put numerous questions that various answers were given on them, as a rule *ad hoc,* forced, fast, often rashly, never systematically. The answers on some of these questions we can see in establishing (sometimes re-establishing) of some institutions that cover certain fields of social and general-existential Bosniacs' being revilement. It is understood that those forms of Bosniacs organizing are some of them, truly important, but basically partial answers on capital question: do we want and will we survive, develop and have prosperity as a nation in the future?

Every Bosniac will answer "yes", but for the question "how" we would have as many answer as we have Bosniacs. The answer on strategic existential question could not and must not be the fruit of our will "heart and soul", it should be scientifically and methodologically based in all its aspects through (in my opinion) the project realization of "Bosniacs national programme". Do we really need this project? Isn't it enough to have solid will for survival, and time and circumstances will bring certain decisions, establish the organizations and systems, is it? Doesn't it bring the creation in the future to risk that could lead us astray, does it?

Key words: Bosniacs, Bosniacs national programme, Bosnia, future

GODIŠNJAK 2011

GODIŠNJICE

UDK 821.163.43*.09

Devri-iskat u tradiciji Bošnjaka[1]

Sead Šemsović
Filozofski fakultet, Sarajevo

Rad se bavi propitivanjem sjećanja bošnjačke tradicije i prisustva običaja devri-iskata unutar sjećanja. Pored samog praćenja pojavljivanja ovoga običaja unutar Bašeskijine *Medžmue* i Hangijeve knjige *Život i običaji bosanskih Muslimana*, rad donosi i oprečne stavove islamske uleme iznesene u različitim vjeronaučnim radovima koji se dotiču ove teme. Krećući se od folklorističkih zabilješki preko stručnih islamskoznanstvenih radova, ovaj kratki osvrt prezentira dosadašnja skromna ali raznolika bavljenja ovim nadasve zanimljivim vjerskim običajem Bošnjaka, koji se izgubio iz prakse jedne kulturne zajednice.

Ključne riječi: devri-iskat, vjerski običaji, tradicija Bošnjaka, okolnosti zaborava

U nekrološkom dijelu svoje *Bilježnice* Mula Mustafa Bašeskija na nekoliko mjesta uz različlita imena svojih sugrađana spominje devr ili devri-iskat, bez posebnog objašnjenja, osim da je riječ o nekom obredu s novcem preminule osobe. Takav odnos prema devru može nas ponukati na zaključak da je bio veoma rasprostranjen obred o kome se nema potrebe posebno govoriti, čemu se makar donekle može suprotstaviti nedvojbena činjenica da Bašeskija svoju bilježnicu ispisuje za svoje potrebe.

Osim devra u nekrološkom dijelu *Bilježnice*, na ovaj običaj nailazimo i u njegovom ljetopisnom djelu i to pri nabrajanju pismenih i učenih ljudi Sarajeva u 1194. hidžretskoj godini (8.1.1780 – 27.12.1780). Tek usputno spominjanje:

> Mula Ahmed Atar (...) bio (je) poznat po tome što je za mrtve činio „devri iskat" i svijet ga je mnogo pozivao, pa je od opremanja umrlih i devra uzeo mnogo novaca. (...) (189)

[1] Iako rad predstavlja pregled etnoloških i vjeronaučnih radova o običaju devri-iskata u kulturi Bošnjaka, ovdje ga donosimo kao sjećanje na 280. godišnjicu rođenja Mula Mustafe Bašeskije, autora znamenitog *Ljetopisa*. Do danas je o ovome sarajevskom ljetopiscu i njegovoj *Medžmui* pisano u nizu i iz više različitih disciplina, a ovaj je rad samo skromni doprinos sjećanju na prvog bošnjačkog folkloristu.

Godinu kasnije biva prošireno u karakterizaciju ličnosti svojstvenu Bašeskiji:

> Mula Ahmed Atar, terzija (...). Mještani bi ga mnogo pozivali da oprema mrtvace i da obavlja devrove. Imao je neke kretnje licemjera. Pri obavljanju spomenutih poslova pokazivao je licemjerstvo. (213)

U drugom izdanju prijevoda ovoga kapitalnoga djela bošnjačke i književnosti i historiografije na osmanskom jeziku iz druge polovine XVIII stoljeća, objavljenog 1987. godine s naslovom *Ljetopis*, nailazimo na sljedeća spominjanja devra:[2]

> Vilajetović (Vilayetogli), iz Pačadži Nesuhove mahale, popularan gasal, činio bi devr. On bi ako hoćeš opremio umrlog za dvije pare pa i besplatno, jer je volio da se time zanima. Imao je mnogo djece, a uz to bio je jako darežljiv čovjek. Svake bi godine priređivao obilne gozbe na koje bi pozivao ulemu. Mene je neobično volio i pisao mi "Ahdname". Volio je žene i za njima bi uzdisao. Po prirodi šaljiv čovjek. Imao je žutu bradu. On je opremio najmanje pet, a možda i deset hiljada mrtvaca. (126)

> Bjelobradi Abdulaziz-efendija Kuzić (Kuzo-ogli), bio je u Begovoj džamiji mujezin, devrihandžija, feraš, turbedar, učio bi salu, džuzhan, a i druge je službe imao. Svijet bi se na njegov račun šalio i jedni druge bi zadirkivali. Međutim, on je bio prostodušan, dobar čovjek, učio bi Mevlud u Begovoj džamiji. (143)

> Hadži Mustafa Jusić, trgovac. Iako bijaše mlad imao je bijelu bradu. I ja sam sudjelovao pri njegovom "iskati salatu", za koji je dato 30-40 groša, što znači da je deset do petnaest ljudi dobilo po tri groša. Otac mu je bio ajan i mujezin Careve džamije. (198)

> Hadži Idris, hodža, bogat, muameledžija. Zakupio je han u Koluku, ali ga je kasnije prodao. Pripadao je kaderijskom derviškom redu, prodavao je u čaršiji voće, koje bi u sepetu iznosio iz svoje bašče. Bio je iz 50. džemata, pao je s kruške i nakon toga je četiri-pet godina išao s dvije šljake. Umro je u osamdesetoj godini. Prilikom njegova devra i meni je dat jedan talir. Grob mu se nalazi na Pirijinom Brijegu (Pirin Birig). Bog mu se smilovao. (207)

> Jedan kazandžija *Poturčenik*, kojeg su zvali Softa. Za haranja kuge umrlê prilikom njihove dženaze ne bi propuštao; činio je devrove i postao poznat. I od mene, ovog siromaha, je nešto naučio. Bijaše mlad, umro je od kuge, "t". (222)

> Muhamed, mumdžija, rodom iz Istanbula, nastanio se u Sarajevu. Bio je kahvedžija i mumdžija, a u starosti je prigodom dženaze primao milostinju. (289)

Abdulah Škaljić u svom znamenitom rječniku *Turcizmi u srpskohrvatskom – hrvatskosrpskom jeziku* devru posvećuje zavidnu pažnju:[3]

> **Devr** – muslimanski vjerski običaj povodom smrtnog slučaja. Iz imovine umrlog uzme se izvjesna svota novaca i zaveže se u jedan rubac. Pozove se grupa siromašnih ljudi i po posebnoj proceduri taj zavezani novac ide iz ruke u ruku i tako kola između njih izvjesno vrijeme (otud ovakav naziv). Zatim se novac

[2] Mula Mustafa Bašeskija: *Ljetopis*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987.

[3] Abdulah Škaljić: *Turcizmi u srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1973.

podijeli za dušu umrloga u uvjerenju da će se umrli razdužiti od onih vjerskih obaveza koje za života nije izvršio. Ovo se još naziva „iskat“. (215)

Osim devra, u ovom rječniku nailazimo i na natuknice *fid'ja* i *iskat* u gotovo identičnom značenju:

Fid'ja – otkupljenje; novac koji muslimani dijele siromasima za dušu umrloga kao otkup-ljenje njegovih neizvršenih vjerskih obaveza za života. (282)

Iskat – jedna vrsta milostinje koja se dijeli sirotinji za dušu umrloga (podušje), pošto se najprije provede određena procedura tzv. devr. (350)

Prohodom kroz religijsku literaturu ponadali smo se mogućem rasvjetljavanju ovoga zaboravljenog obreda, ali je i propitivana literatura, zapravo, pokazala stvarno stanje pamćenja ovoga obreda. Naišli smo tek na dva izvora, i to oprečna. U prvom, Husein ef. Đozo sasvim negativno ocjenjuje devri-iskat:

"Iskat-i salat (namaz koji se klanja za umrle s ciljem njihovog oslobađanja od odgovornosti za namaze koje nisu klanjali) u vidu devra, počiva na (istoj) špekulativnoj osnovi. Mi forsiramo i peporučujemo da se, umjesto hatmi i tevhida, šalju prilozi medresi, sa uvjetom da sevap od tih priloga ide za dušu umrloga, u čije se ime šalje, ne zahtijevajući od medrese učenje hatmi. Ovo je u potpunom skladu sa učenjem islama. Od ovog priloga umrli će zaista imati veliki sevap. Njemu će trajno teći dio sevapa od svih dobrih djela medrese i učenika, koja su omogućena ovim prilozima." (Fetve, II, str. 83)

Za razliku od uleme, koja se bavila isključivo šerijatskim propisima o dozvoljenom i zabranjenom, učenjaci tesavufskog usmjerenja za devri-iskat imaju samo riječi hvale. Čak i u radovima koji propituju šerijatske propise, tesavufski učenjaci preporučuju obavljanje devrova, hvaleći one koji se na taj način sjete umrloga. Jedan od takvih učenjaka jeste i Šejh Mustafa efendija Čolić, koji kaže:

Ovo devri iskatsko (kružno fakirsko) razduženje umrloga od namaskih, savmskih, zekatskih i raznih drugih vadžibskih dugova, pa i hadždžskih se obavlja ovako:

Pripremljeni raspoloživi novac *valija* umrlog, ako nije dovoljan, dijeli putem *devri iskata*, na taj način što pronađe tri, pet, sedam ili devet i više osoba, pobožnih *fakira,* koje obavijesti o želji umrlog ili o želji njegovih potomaka da ga razduže sa dunjalučkim i ahiretskim dugovima. A onda ih zamole da i oni svojim doprinosom učestvuju u tom razduženju, na taj način što će primljene *fadije* i *iskate*, oni sami jedan drugom poklanjati u ime razduženja umrlog za evidentirane dugove.

Pošto oni na to pristanu, onda velija ili mutevelija uzme u svoje ruke novac i rekne:

U ime svoje i u ime svih porodičnih nasljednika merhuma N.N. za njegovo razduženje propuštenih namaza u toliko i toliko vremena, ovu svotu ja ti dadoh i poklonih (novac preda jednom od fakira koji sjede u krugu - devru). Taj fakir primi novac i rekne: *Ja to primih i u istu svrhu ja tebi dadoh (predavši novac onom do njega sa desne strane)!* A drugi fakir pošto primi novac i to izjavi: *Ja to primih i tebi dadoh u istu svrhu (novac dadne trećem fakiru)!*

Posljednji fakir novac predaje veliji, muteveliji ili mjesnom imamu, koji rukovodi devrom.

A on proslijedi ponovo novi krug razduženja i to tako čini sve dok se ne razduži sa svima mjesecima ili godinama raznih dugova (namaskih, savmskih, zekatskih, hadždžskih, kurbanskih i svih vadžibskih zaduženja).

To *velija* (mutevelija ili imam) kontroliše broj kružnih davanja i prijema, pa kada se tim putem ispuni i upotpuni razduženje, onda *mutevelija* (rukovodilac tog posla) uzme novac i podijeli ga na jednak broj dijelova koliko je *fakira* i te svote im preda uz napomenu da novac zadrže za svoje lične potrebe i da ga više ne daju nikome.

Iz ukupne svote novca se izdvoje posebne svote za posebne namjene (kao što je obavljanje hadždža i hedije za uvakufljene namjene i humanitarne svrhe).

Ovo je posao zaista prave braće umrlog i pravih njegovih prijatelja i dostova, koji iz vjerskih pobuda učestvuju u razduženju dugova svoga brata muslimana.[4]

Dakle, tek s Čolićem devru u bošnjačkoj kulturi biva posvećena dostojna pažnja. Osim navedenih opisa kako sam obred izgleda, Čolić donosi i zanimljive stavove o pitanju nestanka ovoga običaja iz kulture Bošnjaka:

Iskati i fidije (fidje) za razduženje umrlih od neispunjenih vjerskih obaveza je uzakonjeno, dakle, Kur'anom, Sunnetom, idžmaom hanefijskih i hambelijskih imama, te kijasom fakiha, pa je pravo čudo otkuda toliki dušmanluk prema ovoj nasušnoj, humanitarnoj, altruističkoj potrebi savremenih griješnika (vjernika), a od strane racionalističkih (mu'tezija) i od beduinski pograđanjenih filozofa, koji štetu čine sami sebi, a još više nedužnim "jadnicima" – umrlim i pobožnim siromasima (fakirima i miskinima). Umjesto da se stanje jedne dinske ustanove obnovi i afirmiše, ugojeni i materijalno stimulisani pojedinci skresavaju i kasape dinske ljepote – uzakonjene sunnete, a i svoje hukmove podešavaju prema puhanju dnevnih vjetrova, mijenjajući mezhebe i mezhebske ruhsate.[5]

Budući da je riječ o religijskom obredu, konsultiranjem navedene literature prepoznali smo da je jedan od uzroka nestanka devri-iskata iz života i običaja Bošnjaka zvanična ulema, a učenjaci, kao i folkloristi i etnolozi, mogu tek žaliti za načinjenom štetom.

Posebno se čini zanimljivim da termine devr, fid'ja i iskat nismo uspjeli naći niti u jednoj epskoj pjesmi najznačajnijih zbirki bošnjačke epike (Marjanović, Hörmann i Hadžiomerspahić), što je identična situacija i s ispitivanim materijalom lirske i narativne poezije.

Najznačajnije bavljenje devrom u folkloristici dobijamo od Antuna Hangija.[6] Skoro stoljeće nakon posljednje Bašeskijine zabilješke, Bošnjaci dobijaju knjigu o svojoj kulturi življenja, kakvu niti jedan drugi južnoslavenski narod nema u to doba.

Osim džamiji, ostavljaju imućniji ljudi nešto novca sirotinji, da se taj novac, kada se narod sa sprovoda vrati, među siromahe podijeli, da se i oni za njih kroz četrdeset

[4] Allametul-muhakkik šejhul-alim Muhammed efendija Rumija Bergivija hanefija: *Et tarikatul muhammedijjetul islamijjetu. Evidencije i definicije islamskih šerijatskih učenja i vjerovanja*, Visoko, 1998., str. 324-325. [Prevodilac i komentator Šejh Čolić hadži Mustafa efendija]

[5] Ibid, str. 326.

[6] Antun Hangi: *Život i običaji Muslimana u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Srajevo, 1990.

dana, kroz takozvanu mrtvačku četeresnicu, Bogu mole. To je iskat, milostinja. Neki ostavi deset do dvadeset, a neki sto, dvjesta i više stotina kruna iskata. Siromasi se mole za rahmetliju, da mu iskat bude "kabul prid dušu", to jest da mu Bog oprosti grijehe, a napose ako nije postio koji Ramazan ili koji dan u Ramazanu. (199)

Ako žena ima svog imetka, može i ona njim raspolagati kako hoće, a može ga oporučno ostaviti komu hoće, jer je i ona vlasnica svoga dobra kao i muž svoga. Koja žena nema svoga imetka, prepusti na samrti mužu da je on, kako zna i hoće, opremi i ukopa. Ko voli svoju ženu, a ima odakle, priredиće joj lijep i velik sprovod, a ostaviće i džamiji, da se za nju svijeće pale i da joj se rahmet pred dušu predaje. On će dati sirotinji iskata, a pozvaće hodžinice i hadžinice da je opreme, te hodže i hadžije da je ukopaju, kako se to odličnoj ženi pristoji. Prema tomu kako je muž svoju ženu opremio, zna se koliko ju je ljubio. Ima riječ u narodu: "Koja lipo živi sa svojim drugom, puno poharči kad ona umre". (200)

Primjećujemo da se devrom zanimao veoma uzak krug izučavalaca. Činjenica da ga nalazimo kod Bašeskije sasvim je prirodna, jer kao prvi bošnjački folklorist, češće nesvjesno nego svjesno, postavio je temelje kasnijim izučavanjima niza pitanja od krucijalne važnosti za kulturni život i pamćenje Bošnjaka, što ukazuje na veoma izražen ljetopiščev osjećaj za razlučivanje važnog od nevažnog. Pritom, Hangi etnografski iscrpljuje oslikavanje ovoga običaja, ne zalazeći niti u njegove korijene i porijeklo, niti u njegovo prihvatanje ili neprihvatanje od uleme. Iz pojedinih segmenata saznajemo da su devr činili imami, ili bolje "samo imami":

Kada Musliman umre, preda njegov brat ili najstariji sin hodži novac što ga je rahmetlija za iskat odredio. Ako je samo jedan hodža, sjedne on s desne strane mrtvaca, a onaj koji mu je novac dao s lijeve strane. Ako ima više hodža kod mrtvaca, sjedne jedan s lijeva, a drugi s desna dušeka na kojima mrtvi leži i stanu iskat deveršeriti, to jest oni se Bogu mole za pokojnika, i dok se mole dobacuju preko mrtvoga jedan drugomu kesu s novcima što ih je za iskat odredio. Dok hodže deveršere i mole takozvanu smrtnu molitvu za pokojnika, ne smije više niko u onu sobu niti iz sobe; sve mora da je tiho i mirno, da se hodže, koje iskat deveršere, ne pometu, jer da se samo i jedan pa i najmanje pomete, morali bi smrtnu molitvu iznova početi, i to toliko puta koliko puta pogriješe. (202)

Prema tomu koliki je iskat, deveršere hodže dulje ili kraće, ali nikada kraće od po, a dulje od jedan i po sata. Neki ne deveršere iskat nad mrtvim, nego tek onda kada se sa sprovoda vrate. Oni sjednu onda jedan s lijeve, a drugi s desne strane pokojnikovih dušeka ili onoga mjesta na kome su dušeci bili, pa si dobacuju iskat iz ruke u ruku preko onoga mjesta na kome je mrtvac ležao.

Ako je bolesnik u bolesti odredio da mu i softe u sprovod dođu, ide jedna polovica onoga novca što ga je pokojnik za iskat odredio softama, a druga siromasima. Ako softe idu kome u sprovod, uče elhami šefir i Kur'an jasin, da Bog oprosti pokojniku ako je u svojoj bolesti ili za života zanemario koji vakat klanjati. Svaki musliman dužan je da klanja pet vakata na dan, i ko toga ne bi učinio sagriješio bi proti Bogu. Ono što čovjek nije klanjao u djetinjstvu, i to muškarac do svoje 15. a žensko do 12. godine, Bog lakše oprašta jer se do 15, dotično 12. godine računa djetinja pamet. Ako je čovjek poslije 15. dotično 12. godine zanemario koji vakat klanjati, Bog će mu teže oprostiti, i zato treba dati softama i sirotinji iskata da se oni za njega mole ne bi li mu Bog po svojoj milosti grijehe oprostio. (202-203)

> Kada su hodže iskat izdeveršerali i smrtnu molitvu proučili, umotaju mrtvo tijelo pokojnikovo u čaršaf, na kojem je umro i u čaršafu ga iznesu avliju i polože na tabut, nosila. (204)

Zanimljiv je podatak koji Hangi tek usputno donosi, hodže čine devr, a novac se podijeli sirotinji, što nam ukazuje na svojevrsnu modifikaciju propisa činjenja devra. Budući da je riječ o religijskom obredu, i da su imami zasigurno to smatrali Bogu dragim djelom, vjerovatno se s vremenom pokazalo da je najuputnije da ga oni i obavljaju.

Najpodrobniji opis propisa obavljanja devra, posebno onog dijela o obračunavanju duga za propuštene obaveze, nalazimo u jednom pregledu temeljnih načela islama na bugarskom jeziku, što nas nedvojbeno upućuje na zaključak da se ovaj običaj moguće još zadržao kod bugarskih muslimana i da njihova zvanična ulema nije protivnik devri-iskata.[7]

Očigledno je da se devr razlikuje u postavci Hangija koji tek oslikava njegovo vršenje, Čolića koji iznosi temeljne principe mogućeg čovjekovog razduženja, te Hasana Javaša koji nam nudi postupak proračuna bez kojega devrihandžija ne može znati koliko puta prisutni u halki moraju predati jedan drugome novac, kako bi umrli bio razriješen duga.

Da devr u bošnjačkoj kulturi, ipak, nije sasvim nestao, potvrđuje Sead ef. Nasufović iz Bijelog Polja, imam i hatib Šehid Abdulaziz džamije u Novom Pazaru, da je za vrijeme obavljanja imamske dužnosti u Omerbašića džamiji u Baru, 2000. godine, prisustvovao s grupom imama obavljanju devra s devrihandžijom Halil ef. Seferovićem, koji je između dva rata završio sedmogodišnju medresu, što mu je kasnije bilo priznato kao visoka stručna sprema.

DEVRI-ISKAT IN BOSNIAN' TRADITION

Sead Šemsović

Summary

This paper deals with remembrance studying of Bosnians' tradition and presence of *devri-iskat* custom inside the remembrance. Beside observation of this custom inside Bašeskija's *Majmua* and Hangi's book *Life and customs of Bosnian Muslims,* the paper gives also opposite attitudes of islamic scholars in different works of religious teaching connected to this theme. Started from folkloristic notes through scientific islamic works, this short review presents last humble but diverse occupation with this very interesting religious custom of Bosnians which has disappeared from practise of one cultural community.

Key words: *devri-iskat*, religious customs, Bosnians' tradition, circumstances of oblivion

[7] Hasan Javaš: Namaz Kitab. *Knjiga za namaz*, Istambul, 1999., 85-90.

UDK 012 Hadžiosmanović, L.

Bibliografija radova prof. dr. Lamije Hadžiosmanović

(Uz 80. godišnjicu života)

Isma Kamberović
BZK "Preporod" Sarajevo

Personalna bibliografija Lamije Hadžiosmanović, redovne profesorice Filozofskog fakulteta u mirovini, priređena je povodom 80. godišnjice njenog rođenja. Naučna interesovanja usmjerena su na nekoliko oblasti:bibliotekarstvo, bosanskohercegovačku kulturnu historiju, bošnjačku književnost na orijentalnim jezicima, prevođenje turske književnosti na bosanski jezik i dr. Bibliografija se sastoji od 385 bibliografskih jedinica, koje su raspoređene na: posebna izdanja; priređivačka izdanja; prevedene knjige s turskog jezika; prilozi u periodici, zbornicima i drugim publikacijama; prijevodi turske književnosti na bosanski jezik u periodici i drugim publikacijama; i prijevodi bosanskohercegovačke književnosti na turski jezik. Bibliografski podaci u posebnim izdanjima, priređivačkim i prevedenim knjigama su navedeni prema ISBD (M) standardu za monografske publikacije, sa hronološkim rasporedom, a podaci u ostalim grupama smješteni su hronološkim redoslijedom, sa abecednim rasporedom unutar godine. Naveden je naslov članka sa pravopisnim znakom navodnika, zatim u drugom redu naslov publikacije u italiku u kojoj je članak objavljen, ISSN broj (ako je periodika), godište, broj, godina izdanja i broj stranica. Sastavni dio bibliografije je predmetni indeks.

Ključne riječi: Lamija Hadžiosmanović, bibliografija, bibliotekarstvo, orijentalisti

Redovna profesorica Filozofskog fakulteta u mirovini, članica Redakcije "Godišnjaka" BZK "Preporod" ove godine puni 80. godina života, te joj, ovom prigodom, Redakcija poklanja bibliografiju na dar. Rođena je 4. 12. 1931. godine u Sarajevu. Nakon završetka srednje škole, diplomirala je 1957. godine na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, na Odsjeku za orijentalistiku. Od 1960. godine radila je kao bibliotekarka na Filozofskom fakultetu. Godine 1964., kao stipendista Vlade Ujedinjenih Arapskih Emirata, boravila je u Kairu na specijalizaciji arapskog jezika i književnosti. Godine 1966. magistrirala je iz oblasti islamske civi-

lizacije na Univerzitetu Ayn-i Šems. Primljena je 1974. godine za asistenticu na Filozofskom fakultetu u Sarajevu na predmetu Katalogizacija i klasifikacija. Doktorsku disertaciju *Biblioteke u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave*, odbranila je 1977. godine na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Prošla je sva nastavna zvanja, od docenta (1977), vanrednog profesora (1981), redovnog (1986) do zvanja profesora emeritusa (2007). Svoja naučna istraživanja usmjerila je u nekoliko pravaca: oblasti bibliotekarstva, prevođenju s turskog jezika i izučavanje književne i kulturne baštine Bošnjaka. Prevela je 14 knjiga iz proze, poezije i historije s turskog jezika.

Aktivna je i u društvenom životu: jedan je od osnivača Stranke demokratske akcije, kasnije je bila član Muslimanske bošnjačke organizacije, Muslimanskog akademskog kluba „Bosanka“, Vijeća Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Savjeta BZK “Preporod“, Savjeta Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine, te Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti.

Dobitnica je Zlatnog broša za oblast nauke (1998), Srebrenog alema s ljiljanom od SDA (2007), Srebrene plakete za postignute rezultate u oblasti obrazovanja i nauke (2010) i dr.

Živi mirnim životom, druži se s prijateljicama, često putuje i priprema knjigu o turbetima u Bosni i Hercegovini.

BIBLIOGRAFIJA

I DJELA

a) Posebna izdanja
b) Priređivačka izdanja
c) Prevedene knjige s turskog jezika
d) Prilozi u periodici, zbornicima i drugim publikacijama
e) Prijevodi turske književnosti na bosanski jezik u periodici i drugim publikacijama
f) Prijevodi bosanskohercegovačke književnosti na turski jezik

II PREDMETNI INDEKS

I DJELA

a) Posebna izdanja

1. *Bibliografija Prve muslimanske nakladne knjižare i štamparije (Muhameda Bekira Kalajdžića)* . – Sarajevo: Udruženje Ilmijje u SRBiH, 1967. – 46 str.; 24 cm.

2. *Dva deftera Crne Gore iz vremena Skender-bega Crnojevića* / (s B. Đurđevom) . – Sarajevo: ANUBiH, 1968. – 2 knj.; 24 cm . – (Posebna izdanja / ANUBiH; 9/2; Odjeljenje društvenih nauka; 1/2)
Knj. 1: 1968. – 74 (108) str.; Knj. 2: 1973. – 198 str.

3. *Biblioteke u Bosni i Hercegovini 1878-1918.* – Sarajevo: "Veselin Masleša", 1980. – 258 str.; 25 cm. – (Biblioteka Kulturno nasljeđe)

4. *Biser: književno-historijska monografija i bibliografija* / (s E. Memijom). – Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, 1998. – 228 str.; 25 cm. – (Edicija Bosanskohercegovačka bibliografija)

5. *Bosanski kuhar* . – Sarajevo: Sejtarija, 2007. – 334 str. : ilustr.; 31 cm. – (Biblioteka Posebna izdanja)

6. *Bosnian cook* / (translation Azra Aličić, Tarik Čanić) . – Sarajevo: Sejtarija, 2007. – 334 str.: ilustr.; 31 cm.

b) Priređivačka izdanja

7. *Tragom poezije bosanskohercegovačkih Muslimana na turskom jeziku* / (prepjevani prijevod, uvodna riječ i kritički aparat Lamija Hadžiosmanović i Salih Trako). – Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka, 1985. – 142 str.; 24 cm.

8. *ISTOČNO blago, sv. 2: priče, bajke, pitalice, pojedini stihovi, savjeti mudrijeh ljudi, bogatstvo našeg i arapskog jezika, ženske dužnosti, ilahije i kaside bosanskih derviša, sa dodatkom jedne rukovijeti narodnog blaga* / sabrao i preveo Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak; (priredila Lamija Hadžiosmanović). – Sarajevo: Svjetlost, 1987. – 430 str. ; 20 cm. – (Biblioteka Kulturno nasljeđe BiH) (Sabrana djela / Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak; sv. 2, knj. 3)

9. *POEZIJA Bošnjaka na orijentalnim jezicima* / priređivači Lamija Hadžiosmanović, Emina Memija. – Sarajevo: KDB "Preporod", 1995. – 278 str.; 21 cm. – (Bošnjačka književnost u 100 knjiga; knj. 12)

10. *ANTOLOGIJA bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima* / priredile i predgovor napisale Lamija Hadžiosmanović, Emina Memija. – Sarajevo: Alef, 1997. – 300 str.; 24 cm.

11. *ANTOLOGIJA tariha Bosne i Hercegovine* / (priređivačice Lamija Hadžiosmanović, Emina Memija; prepjevi Džemaludin Latić, Hadžem Hajdarević, Amina Šiljak-Jesenković). – Sarajevo: Connectum, 2008. – 284 str.; 25 cm. – (Connectum knjiga; 59)

c) Prevedene knjige s turskog jezika

12. TALU, Ercumend Ekrem *Bez sreće* / Erdžumend Ekrem Talu; (prevela s turskog jezika Lamija Hadžiosmanović). – Sarajevo: Svjetlost, 1964. – 178 str.; 20 cm . – (Džepna knjiga; 292) (Roman)

13. ANDAJ, Melih Cevdet
Pismo od mrtvog druga / Melih Andaj Dževdet; (prevela s turskog jezika Lamija Hadžiosmanović). – Sarajevo: "Veselin Masleša", 1970. – 42 str.; 21 cm. (Poezija)

14. HIKMET, Nazim
Pjesme i tamnice / Nazim Hikmet; (izbor i prevod Lamija Hadžiosmanović; uvodna pjesma Ulku Tamer; odlomke iz knjige "Pisma Taranti-Babu" prevela Dušanka Bojanić). – Sarajevo: "Veselin Masleša", 1977. – 143 str. ; 18 cm. – (Biblioteka Svjetski pjesnici)
(Poezija)

15. BAKI, Enver
Četiri sestre i jedan brat / Enver Baki; (prevela Lamija Hadžiosmanović). – Priština: Jedinstvo, 1980. – 86 str.; 20 cm. (Proza)

16. ZEKERIYA, Necati
Djeca triju ulica / Nedžati Zekerija; (prijevod Lamija Hadžiosmanović; predgovor, metodički tekst i bilješka o piscu Subhija Hrnjević). – Sarajevo: "Veselin Masleša", 1980. – 124 str.: ilustr.; 20 cm.
(Proza) (1. izd.)

17. *ANTOLOGIJA poezije balkanskih naroda* / izbor i predgovor Nedžati Zekerija; (prevela grčku poeziju Ksenija Maricki-Gadanski, prevela tursku poeziju Lamija Hadžiosmanović). – Beograd: Prosveta, 1981. – 330 str.; 20 cm. (Poezija)

18. *BUKET: priče i pjesme pisaca turske narodnosti u Jugoslaviji* / Nedžati Zekerija; (prevela Lamija Hadžiosmanović). – Sarajevo: "Veselin Masleša", 1981. – 119 str.; 20 cm. – (Biblioteka Lastavica. Lektira; 162)

19. ZEKERIYA, Necati
Djeca triju ulica / Nedžati Zekerija; (prijevod Lamija Hadžiosmanović; predgovor, metodički tekst i bilješka o piscu Subhija Hrnjević). – Sarajevo: "Veselin Masleša", 1985. – 124 str.; 20 cm. (2. izd.)

20. MEHMED Mejlija Guranija
Izbor iz poezije / Mehmed Mejlija Guranija; (prevod s turskog, priređivanje i pogovor Lamija Hadžiosmanović, Salih Trako; prepjevao Muhamed Dželilović). – Sarajevo: Svjetlost, 1989. – 199 str.; 20 cm. – (Biblioteka Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine)

21. NOVLJANIN, Omer
Odbrana Bosne: 1736-1739: (dvije bosanske kronike) / Omer Novljanin, Ahmed Hadžinesimović; preveli i priredili Fehim Nametak, Lamija Hadžiosmanović. – Zenica: Islamska

pedagoška akademija, 1994. – 140 str.; 21 cm. – (Biblioteka Bošnjačka knjiga)
(1. izd.)

22. ECEVIT, Bülent
S rukom u ruci ljubav smo umnožili: poezija / Bülent Ecevit; (prevela s turskog Lamija Hadžiosmanović). – Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, 1999. – V, 194 str.; 21 cm. (1. izd.)

23. HADŽIHUSEINOVIĆ, Salih Sidki Muvekkit
Povijest Bosne / Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit; preveli Abdulah Polimac, Lamija Hadžiosmanović, Fehim Nametak, Salih Trako. – Sarajevo: El-Kalem, 1999. – 2 knj.; 24 cm.
Knj. 1: XLV, 696 str.;
Knj. 2: 707-1373 str.;

24. YAŞAR, Kemal
Legenda o Araratu / Kemal Jašar; (prevela i pogovor napisala Lamija Hadžiosmanović). – Sarajevo: Svjetlost, 1999. – 131 str.: ilustr.; 21 cm. – (Biblioteka Feniks)

25. RIZVANBEGOVIĆ, Arif Hikmet-beg Stočević
Iz divana / preveli s turskog jezika Lamija Hadžiosmanović, Salih Trako. – Mostar: Karađoz-begova medresa, 2009. – 126 str.; 20 cm.

26. KALEOĞLU, Muzaffer
Tragah za djetinjstvom / Muzaffer Kaleoğlu; (prevela s turskog Lamija Hadžiosmanović) . – Sarajevo: (Nije štampano), 2008.
(Rukopis zbirke pjesama preveden na bosanski jezik i predat pjesnikinji Muzaffer u Turskoj)

27. ECEVIT, Bülent
S rukom u ruci ljubav smo umnožili: poezija / Bülent Ecevit; (prevela s turskog Lamija Hadžiosmanović). – Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, 2009. – V, 194 str.; 21 cm. (2. izdanje)

28. NOVLJANIN, Omer
Historija Bosne u vrijeme Hekim-oglu Ali-paše / Omer Novljanin. *Hronika događaja* / Ahmed Hadžinesimović. *Putopis s hadža 1615. godine* / Jusuf Livnjak; (priredili Fehim Nametak i Lamija Hadžiosmanović; preveli Fehim Nametak, Lamija Hadžiosmanović, Mehmed Mujezinović). – Sarajevo: BZK "Preporod", 2010. – 236 str.; 20 cm. – (Bošnjačka književnost u 100 knjiga; knj. 17) (2. izd.)

d) Prilozi u periodici, zbornicima i drugim publikacijama

1959.

29. "Suptilan ženski rukopis (Halide Edip Adivar: *Rabija*, u prevodu Hamida Hadžibegića, Sarajevo, 1967.)"
U: *Oslobođenje*. – ISSN 0350-4352. – God. 16, br. 4123, 12. 9. 1959, str. 5.

1967.

30. "Nacionalna biblioteka u Kairu: (Dar ul-Kutub)"
U: *Bibliotekarstvo*. – ISSN 0006-1832. – God 13, br. 1/2 (1967), str. 87-93.

1969.

31. "Kahire Milli Kütüphanesi (Dar ul-Kutub)" / (preveo na turski jezik Ramo Şükrü)
U: *Sesler*. – ISSN 0351-3777. – 4, 38 (1969), str. 53-63.

32. "Prilog orijentalistici (Bisera Nurudinović*: Bibliografija jugoslovenske orijentalistike: 1945-1960*, Sarajevo, Orijentalni institut, 1968)"
U: *Oslobođenje*. – ISSN 0350-4352. – God. 16, br. 7662, 30. 9. 1969, str. 8.

1970.

33. "Karađoz" (s E. Memijom)
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 23, br. 15/16 (1970), str. 28.
(O pozorišnoj predstavi Karađoz)

34. "Kruna u vlasti žene: (vrijeme sultana Ibrahima i uticaj žena na osmanski dvor)"
U: *Večernje novine*. – ISSN 0352-261X. – 29. 9 – 8. 10. 1970.

1971.

35. "Andaj: pjesnik ljubavi"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 24, br. 10 (1971), str. 18.
(Intervju s turskim književnikom Melihom Dževdetom Andajom)

36. "Jedan vrstan prevodilac: o prevodilačkom radu Muse Ćazima Ćatića"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 24, br. 21 (1971), str. 19.

37. "Karađoz"
U: *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva*. – ISSN 1512-6609. – God. 34, br. 7/8 (1971), str. 422-423.

38. "Umihana Čuvidina – prva bosanska pjesnikinja muslimanka"
U: *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva*. – ISSN 1512-6609. – God. 34, br. 11/12 (1971), str. 655-657.

1972.

39. "Hadži Sinanova tekija u Sarajevu"
U: *Glasnik Vrhovnog Islamskog*

Starješinstva. – ISSN 1512-6609. – God. 35, br. 3/4 (1972) str. 160-162.

40. "Karađoz"
U: *Mostovi*. – ISSN 0350-4263. – God. 4, br. 16 (1972), str. 75-81.

41. "Musa Ćazim Ćatić, pjesnik i prevodilac"
U: *Radio-Sarajevo Treći program*. – ISSN 0351-0913. – God. 1, br. 1 (1972), str. 137-151.

42. "Musa Ćazim Ćatić"
U: *Mostovi*. – ISSN 0350-4263. – 4, br. 14 (1972), str. 92-101.

43. "Podaci o Drobnjacima u defteru za Hercegovački sandžak iz 1477. godine" / (s B. Đurđevom)
U: *Istorijski zapisi*. – ISSN 0021-2652. – Knj. 29, sv. 1-2 (1972), str. 149-159.

44. "Prevodilački rad Muse Ćazima Ćatića"
U: *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva*. – ISSN 1512-6609. – God. 35, br. 1/2 (1972), str. 72-74.

45. "Umihana Čuvidina – prva lirska pjesnikinja"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God 25, br. 11 (1972), str. 22.

1973.

46. "Decenije poklonjene čovjeku: uspomeni pisca i humaniste Taha Huseina"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 26, br. 23 (1973), str. 15-17.

47. "Karagoz" / (s E. Memijom)
U: *Pozorište*. – ISSN 0032-616X. – God. 15, br. 4 (1973), str. 379-385.

48. "Namik Kemal – začetnik turske moderne"
U: *Mostovi*. – ISSN 0350-4263. – 5, br. 20 (1973), str. 87-97.

49. "Životni put Nazima Hikmeta"
U: *Oslobođenje*. – ISSN 0350-4352. – God. 30, br. 9048-9063, 12. 8. – 27. 8. 1973, str. 9.

(Životni put Nazima Hikmeta: buntovnik, 12. 8. 1973, str. 9; Životni put Nazima Hikmeta: na crnoj listi, 13. 8. 1973, str. 9; Životni put Nazima Hikmeta: želim se vratiti moru, 14. 8. 1973, str. 9; Životni put Nazima Hikmeta: očeva smrt, 15. 8. 1973, str. 9; Životni put Nazima Hikmeta: pismo Taranti Babu, 16. 8. 1973, str. 7; Životni put Nazima Hikmeta: osuđen bez suđenja, 17. 8. 1973, str. 7; Životni put Nazima Hikmeta: u zloglasnoj tamnici, 18. 8. 1973, str. 7; Životni put Nazima Hikmeta: pismo sinu, 19. 8. 1973, str. 5; Životni put Nazima Hikmeta: stihovi za Piraje, 20. 6. 1973, str. 5; Životni put Nazima Hikmeta: i zatočen opasan, 21. 8. 1973, str. 9; Životni put Nazima Hikmeta: štrajk glađu, 22. 8. 1973, str. 9; Životni put Nazima Hikmeta: oslobodite moga sina, 23. 8. 1973, str. 9; Životni put Nazima Hikmeta: dar voljenom sinu, 24. 8. 1973, str. 9; Životni put Nazima Hikmeta: čežnja za domovinom, 25. 8. 1973, str. 9; Životni put Nazima Hikmeta: rezignirani sanjar, 26. 8. 1973, str. 7; Životni put Nazima Hikmeta: mornari su recitovali stihove, 27. 8. 1973, str. 7.) (Feljton u 16 nastavaka)

1974.

50. "Halide Edip Adivar, život i djelo"
U: *Oslobođenje*. – ISSN 0350-4352. – God. 31, br. 9213-9219, 28. 1. – 3. 2. 1974, str. 5.
(Halide Edip Adivar, život i djelo: pisac i revolucionar, 28. 1. 1974, str. 5; Halide Edip Adivar, život i djelo: žena u "ognjenoj" košulji, 29. 1. 1974; Halide Edip Adivar, život i djelo: Gandijev poziv, 30. 1. 1974, str. 8; Halide Edip Adivar, život i djelo: žena u prvom planu, 31. 1. 1974, str. 6; Halide Edip Adivar, život i djelo: gorde i postojane, 1. 2. 1974, str. 8; Halide Edip Adivar, život i djelo: Ataturkov prijatelj, 2. 2. 1974, str. 6; Halide Edip Adivar, život i djelo: umjetnica i ratnik, 3. 2. 1974, str. 7) (Feljton u sedam nastavaka)

51. "Jedna stara verzija (autograf?) Kaimijine kaside protiv duhana"
U: *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*. – ISSN 0350-1418. – Knj. 2/3 (1974), str. 125-130.

52. "Kutak za pjesnika: sa Nedžatijem Džumalijem – u jednoj istambulskoj večeri"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 27, br. 19 (1974), str. 23.

53. "Pjesme za sve ljude: susret s turskim pjesnikom Fazilom Husnijem Daglardžom"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 27, br. 22 (1974), str. 11.

54. "Sudbina jedne građevine: zadužbine Sofu Mehmed-paše"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 27, br. 12 (1974), str. 18.
(Džamija u Gornjem Šeheru kod Banjaluke)

1975.

55. "Djela jedne epohe: još su neispitani mnogi radovi naših ljudi koji su stvarali na orijentalnim jezicima"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 28, br. 13/14 (1975), str. 21.

56. "Odraz banjolučkog boja iz 1737. u poeziji"
U: *Život*. – ISSN 0514-776X. – God. 24, knj. 47, br. 6 (1975), str. 626-637.

1976.

57. "Dvije neobjavljene pjesme o banjalučkom boju iz Kadićeve Hronike"
U: *Prilozi za orijentalnu filologiju.* – ISSN 0555-1153. – Vol. 22/23 (1972/73), 1976, str. 315-327.
(Objavljen je i poseban otisak ovoga rada)

58. "Počeci dramske književnosti kod Turaka"
U: *Izraz*. – ISSN 1512-5335. – God. 20, knj. 30, br. 9 (1976), str. 197-211.

1977.

59. "Biblioteke državnih škola za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini"
U: *Bibliotekarstvo*. – ISSN 0006-1832. – God. 23, br. 2 (1977), str. 45-63.
(Poglavlje iz doktorske disertacije: *Biblioteke u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave*)

60. "Biblioteke konfesionalnih škola"
U: *Prosvjetni list*. – ISSN 0033-

16778. – God. 32, 15. 10. i 1. 11. 1977, str. 550-551.
(Skraćeni izvodi iz doktorske disertacije)

61. "Iz života i djela Nazima Hikmeta"
U: Hikmet, Nazim: *Pjesme i tamnice*. – Sarajevo: "Veselin Masleša", 1977, str. 9-17.

62. "Knjiga u vremenu rađanja radničke klase: radničke biblioteke"
U: *Pregled*. – ISSN 0032-7271. – God. 57, br. 7/8 (1977), str. 945-956.

63. "Začeci modernog bibliotekarstva: biblioteke u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 30, br. 15/16 (1977), str. 12.

1978.

64. "Biblioteke hrvatskih društava u vrijeme austrougarske uprave"
U: *Život*. – ISSN 0514-776X. – God. 27, knj. 53, br. 5 (1978), str. 575-585.

65. "Jedan koristan doprinos (Mitar Papić: *Istorija srpskih škola u Bosni i Hercegovini*, "Veselin Masleša", Sarajevo, 1978.)"
U: *Bibliotekarstvo*. – ISSN 0006-1832. – God. 24, br. 4 (1978), str. 96-98.

66. "Neke naznake o bibliotekama bosanskohercegovačkih manastira u prošlosti"
U: *Bibliotekarstvo*. – ISSN 0006-1832. – God. 24, br. 4 (1978), str. 79-84.

67. "Nekoliko rukopisa iz orijentalne zbirke Zavičajnog muzeja Hercegovine u Mostaru"
U: *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*. – ISSN 0350-1418. – Knj. 5/6 (1978), str. 181-185.

68. "Široko interesovanje: književni prevodi sa turskog jezika"
U: *Odjek.* – ISSN 0029-8387. – God. 30, br. 1 (1978), str. 11.

1979.

69. "Desanka Kovačević-Kojić: *Gradska naselja srednjovjekovne Bosanske države*. Sarajevo, 1978."
U: *Prosvjetni list*. – ISSN 0033-16778. – God. 34, 15. 3. 1979, 58.

70. "Kadrovi u bibliotekama"
U: *Bibliotekarstvo*. – ISSN 0006-1832. – God. 25, br. 4 (1979), str. 49-52.

71. "Knjiga u đačkim udruženjima u Bosni i Hercegovini austrougarskog vremena"
U: *Radio-Sarajevo Treći program*. – ISSN 0351-0913. – God. 8, br. 25 (1979), str. 523-532.

72. "Književni prevodi s turskog jezika u Bosni i Hercegovini"
U: *Prevodna književnost: zbornik radova Trećih beogradskih prevodilačkih susreta, 5-9. decembar 1977*. – Beograd: Udruženje književnih prevodilaca Srbije, l979, str. 130-134.

73. "Neistražena zadužbina: pjesnik i bibliotekar Abdullah Kantamiri-zade"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 32, br. 2 (1979), str. 19.

74. "Neke naznake o kulturno-istorijskim prilikama austrougarskog vremena u BiH"
U: *Bibliotekarstvo*. – ISSN 0006-1832. – God. 15, br. 1/2 (1979), str. 57-67.

75. "Osvrt na Bašagićeve prevode s turskog jezika"
U: *Godišnjak Instituta za jezik i književnost*. – ISSN 0352-6046. – Knj. 8 (1979), str. 203-221.

76. "Pojava "Bisera": uloga i fizionomija časopisa u razvoju književnog života bosanskohercegovačkih Muslimana za austrougarskog vremena"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 32, br. 17 (1979), str. 19.
(O časopisu "Biser" i njegovom uredniku Musi Ćazimu Ćatiću)

77. "Značajan prilog kulturnoj istoriji: povodom monografije Borisa Ćorića "Nada"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 32, br. 5 (1979), str. 12.
(Ćorić, Boris: *Nada: književnohistorijska monografija i bibliografija*, I-II, Sarajevo: Svjetlost, 1978.)

1980.

78. "Musa Kazim Çatiç' in yapidindan çagdaş Türkiye şiir" / (Çev. Hasan Mercan)
U: *Çevren*. – 7, br. 3 (1980), str. 27-35.

79. "Neke kraće naznake o knjizi u privatnom posjedu"
U: *Bibliotekarstvo*. – ISSN 0006-1832. – God. 26 (1980), str. 103-108.
(O bibliotekama Aleksandra Ace Poljanića, Osmana Asafa Sokolovića i Alekse Šantića)

80. "Pogled na kulturne i prosvjetne prilike u Bosni i Hercegovini posljednjih decenija turske uprave"
U: *Radovi Filozofskog fakulteta*. – ISSN 0581-7447. – 9/10 (1976/1980), 313-327.
(Objavljen je i poseban otisak ovoga rada)

81. "Prevođenje i tumačenje: savremena turska poezija u djelu Muse Ćazima Ćatića"
U: *Izraz*. – ISSN 1512-5335. – God. 24, knj. 48, br. 8/9 (1980), str. 272-277.

82. "Tragovi pisane riječi: knjiga i biblioteka u Bašeskijinom 'Ljetopisu'"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 33, br. 21 (1980), str. 18.

83. "Turska poezija u prevodilačkom djelu Muse Ćazima Ćatića"
U: *Zbornik radova o Musi Ćazimu Ćatiću*. – Sarajevo: Institut za jezik i književnost, Odjeljenje za književnost, 1980, str. 129-147.
(Objavljen je i poseban otisak ovoga rada)

84. "U temeljima modernog bibliotekarstva: uz 100-godišnjicu

rođenja Riste Radulovića Rinde"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 33, br. 13/14 (1980), str. 23.

85. "Vrijedan doprinos upoznavanju jedne literature (Bećir Džaka: *Savremena poezija Irana*, Predgovor Nader Naderpur, Bagdala, Kruševac, 1979)"
U: *Život*. – ISSN 0514-776X. – God. 29, br. 4 (1980), str. 492-494.

1981.

86. "Bosna Hersek'te çevrilen Türk yazin yapitlar"
U: *Türk Araştirmalari*. – ISSN 0000. – 6, 354 (1981), str. 887-889.

87. "Igra lutke i sjenke. Karađoz"
U: *Pozorište*. – ISSN 0032-616X. – 1/2 (1981), str. 59-72.

88. "Istinsko poetsko nadahnuće (Fehim Nametak: *Fadil-paša Šerifović, pjesnik i epigrafičar Bosne*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1980.)
U: *Život*. – ISSN 0514-776X. – God. 30, knj. 59, br. 2 (1981), str. 243-245.

89. "Iz bogatog Jukićevog djela"
U: *Bibliotekarstvo*. – ISSN 0006-1832. – God. 27, 1 (1981), str. 61-64.

90. "Kulturni krug prošlosti. (Hivzija Hasandedić: *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru*, Svjetlost, Sarajevo, 1980.)"
U: *Život*. – ISSN 0514-776X. – God. 30, knj. 59, br. 4 (1981), str. 539-542.

91. "Mejli – pjesnik Bosne: uz dvjestogodišnjicu smrti" (s S. Trakom)
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 34, 17 (1981), str. 13.

92. "Pero Slijepčević: *Izabrana djela*, I-III: priredio i predgovor napisao Radovan Vučković, Svjetlost, Sarajevo, 1980."
U: *Izraz*. – ISSN 1512-5335. – God. 25, knj. 50, br. 9 (1981), str. 397-399.

93. "Stvaralački napor: povodom knjige Vojislava Maksimovića *Ispred svoga doba*"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 34, br. 5 (1981), str. 22.

94. "Umihana Čuvidina – prva pjesnikinja muslimanka s kraja XVIII stoljeća"
U: *Radio-Sarajevo Treći program*. – ISSN 0351-0913. – God. 10, br. 35 (1981), str. 490-496.

95. "Značajan prilog izučavanju orijentalistike (Bisera Nurudinović: *Bibliografija jugoslovenske orijentalistike: 1961-1965*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1981)"
U: *Oslobođenje*. – ISSN 0350-4352. – God. 38, br. 11824, 30. 5. 1981, str. 4.

96. "Znalački način slikanja jednog vremena"
U: Kovačević, Ešref: *Muhammed Resulullah*. Sarajevo: Starješinstvo Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije, 1981, str. 7.

1982.

97. "Alhamijado literatura u Divkovićevo vrijeme"
U: *Zbornik radova o Matiji Divkoviću*. – Sarajevo: Institut za jezik, Odjeljenje za književnost, 1982, str. 319-327.

98. "Biblioteke"
U: *Pisana riječ u Bosni i Hercegovini od najstarijih vremena do 1918. godine*. – Sarajevo: "Veselin Masleša", 1982, str. 285-295.

99. "Duhovni odnos prema jednom fenomenu: *Sufizam*. Priredili Darko Tanasković i Ivan Šop, Beograd, "Vuk Karadžić", 1981."
U: *Izraz*. – ISSN 1512-5335. – God. 26, knj. 52, br. 7/8 (1982), str. 108-110.

100. "Jedan tok bosanskohercegovačke književnosti (Dr Abdurahman Nametak: *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 1981.)"
U: *Bibliotekarstvo*. – ISSN 0006-1832. – God. 28 (1982), str. 113-114.

101. "Kroničarevo viđenje jednog vremena: fra Nikola Lašvanin: *Ljetopis*. Priredio, latinske i talijanske dijelove preveo, uvod i bilješke napisao dr. Ignacije Gavran, "Veselin Masleša", Sarajevo, 1981."
U: *Most*. – ISSN 0350-6517. – God. 9, br. 40/41(1982), str. 145-146.

102. "Lirsko-mistička poezija Sarajlije Mehmeda Mejlije" / (s S. Trakom)
U: *Izraz*. – ISSN 1512-5335. – God. 26, knj. 51, br. 4 (1982), str. 350-360.

103. "Naučno osvjetljenje jedne pojave (Dr Abdurahman Nametak: *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 1981)"
U: *Oslobođenje*. – ISSN 0350-4352. – 31. 7. 1982, str. 3.

104. "Poezija Mehmeda Mejlije el-Kuranije, sarajevskog pjesnika XVIII stoljeća" / (s S. Trakom)
U: *Radio-Sarajevo Treći program*. – ISSN 0351-0913. – God. 11, br. 38 (1982), str. 418-431.

105. "Spomen o knjizi i biblioteci u nekim kronikama i putopisima"
U: *Bibliotekarstvo*. – ISSN 0006-1832. – God. 28 (1982), str. 83-89.

106. "Studija o alfabetu (Teufik Muftić: *Arapsko pismo*, Svjetlost, Sarajevo, 1982)"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 36, br. 10 (1982), str. 21-22.

107. "*Sufizam*. Priredili Darko Tanasković i Ivan Šop, Beograd, "Vuk Karadžić", 1981."
U: *Radio-Sarajevo Treći program*. – ISSN 0351-0913. – God. 11, br. 38 (1982), str. 496-498.

108. "Tragom pisane riječi kroz putopise i kronike"

U: *Most*. – ISSN 0350-6517. – God. 9, br. 45 (1982), str. 101-109.

109. "Umihana Čuvidina XVIII yizyilin ilkk kadin ozani" / (traduit par Rešit Hanadan)
U: *Çevren*. – ISSN 0350-6126. – 9, 35 (1982), str. 29-37.

1983.

110. "Abdurahman Nametak, *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*. Sarajevo, 1981."
U: *Izraz*. – ISSN 1512-5335. – God. 27, br. 6 (1983), str. 501-513.

111. "Đorđe Pejanović – život i djelo"
U: *Bibliotekarstvo*. – ISSN 0006-1832. – God. 29 (1983), str. 91-98.

112. "Jordan Hadži Konstantinov – Džinot i Ivan Franjo Jukić – paralela"
U: *Putevi*. – ISSN 0555-8190. – God. 29, br. 1 (1983), str. 5-11.

113. "Jordan Hadži Konstantinov – Džinot i Ivan Franjo Jukić – paralela"
U: *Prilozi*. – ISSN 0351-3254. – 8, 1/2 (1983), str. 125-130.
(Objavljen je i poseban otisak ovo ga rada)

114. "Naučne rasprave o arapskom pismu (Dr Teufik Muftić: *Arapsko pismo*, Sarajevo, Orijentalni institut, 1982.)"
U: *Bibliotekarstvo*. – ISSN 0006-1832. – God. 29 (1983), str 107-110.

115. "Pionirski posao: Mehmed-beg Ljubušak i njegovo djelo" / (s F. Nametkom)
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 36, 4 (1983), str. 24.

116. "Pregled izučavanja alhamijado literature"
U: *Izraz*. – ISSN 1512-5335. – God. 27, knj. 53, br. 6 (1983), str. 501-513.

117. "Redakcija narodne pjesme "Boj pod Banja Lukom" u odnosu na "Historiju Bosne" Omera Novljanina"
U: *30. Kongres Zveze društev folkloristov Jugoslavije: Rogaška Slatina: 5. – 9. 10. 1983*. Knj. 2. – Ljubljana, 1983, str. 627-630.

118. "Seyahatname ile Kroniklerse yazili sözlerinden" / (çeviren Rešit Hanadan)
U: *Çevren*. – ISSN 0350-6126. – 9, 10 (1983), str. 38.

119. "Tragom prošlosti: Šarl Irijart: *Bosna i Hercegovina – putopis iz vremena ustanka 1875-1876*, preveo Vladimir Osipov, predgovor Rade Petrović, "Veselin Masleša", Sarajevo, 1981."
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 36, br. 1 (1983), str. 21.

1984.

120. "Yovan Yovanovic Zmay in siirinde oryental motifler" / (çeviren Rešit Hanadan)

U: *Çevren*. – ISSN 0350-6126. – 11, 44 (1984), str. 16.

121. "Knjiga i biblioteka kod bosanskohercegovačkih Jevreja u vrijeme osmanske vladavine"
U: *Sveske*. – ISSN 0352-2636. – God. 2, br. 7/8 (1984), str. 69-73.
(Razgovor o temi "Stvaralaštvo Jevreja u kulturnoj baštini i razvoju Bosne i Hercegovine" u organizaciji Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa u Sarajevu)

122. "Naša poezija u Turskoj (Çagdas Yugoslav Siiri Antolojisi Hazirliyan, Turkceye ceiren: Necati Zekeriya, Cem Yayinevi, Istanbul, 1983)"
U: *Stremljenja*. – ISSN 0585-4229. – 25, 4 (1984), str. 135-137.

123. "Neke naznake o knjizi u prošlosti stare pravoslavne crkve u Sarajevu"
U: *Bibliotekarstvo*. – ISSN 0006-1832. – God. 32 (1984), str. 75-78.

124. "Odnos tradicije i povijesti: (Đenana Buturović, *Morići*. Svjetlost, Sarajevo, 1983.)"
U: *Odjek.* – ISSN 0029-8387. – God. 37, br. 5 (1984), str. 20.

125. "Orijentalni motivi u poeziji Zmaja Jovana Jovanovića"
U: *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*. – ISSN 0543-1220. – Knj. 32, sv. 1 (1984), str. 67-78.

126. "Približavanje daleke književne i naučne prošlosti: Hasan Kafija Pruščak: *Izabrani spisi,* "Veselin Masleša", Sarajevo, 1983. (Uvod, prevod i bilješke Amir Ljubović i Fehim Nametak)"
U: *Izraz*. – ISSN 1512-5335. – God. 28, knj. 54, br. 5 (1984), str. 382-384.

1985.

127. "Bosna-Hersek Yazin Tarihinde bir dev Araştiraci Lyubuşak". / (s F. Nametkom)
U: *Çevren*. – ISSN 0350-6126. – 48, 12 (1985), str. 49-56.
(O Mehmed-begu Kapetanoviću Ljubušaku)

128. "Iz riznice mudrosti: *Nasrudin hodža: anegdote*. Priredio Alija Isaković. Svjetlost, Sarajevo, 1984."
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 38, br. 3 (1985), str. 24.

129. "XVIII. Yüzyil şairi Mehmed Meyli Kurani'nin şiiri"
U: *V Milletlerarasi Türkoloji Kongresi*, Istanbul: Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1985, 95-99.

130. "Kapetanoviç'in Şarkiyat Çalişmalari Üstüne" / (s F. Nametkom)
U: *Sesler*. – ISSN 0351-3777. – 21, 197 (1985), str. 113-120.

131. "Književna interpretacija balade *Hasanaginica* u djelu Alije Isakovića"
U: *Zbornik radova 32. kongresa Saveza udruženja folklorista*

Jugoslavije održanog u Somboru 1985. godine. – Novi Sad: Savez udruženja folklorista Jugoslavije, 1985, str. 377-380.

132. "O obrazovanju bibliotekara u BiH"
U: *Bibliotekarstvo*. – ISSN 0006-1832. – God. 31 (1985), str. 31-32.

133. "Safvet-beg Bašagić – orijentalista i prevodilac"
U: *Izraz*. – ISSN 1512-5335. – God. 29, knj. 58, br. 9/10 (1985), str. 180-190.

1986.

134. "Doprinos orijentalistike proučavanju usmene književnosti jugoslovenskih naroda na primjeru istraživanja Fehima Bajraktarevića"
U: *Zbornik od 31 kongres na Sojuzot na združenijata na folkloristite na Jugoslavija*, *Radoviš, 1984*. – Skopje: Združenie na folkloristite na Makedonija, 1986, str. 507-510.

135. "Filozof ili luda"
U: *Kulture istoka*. – ISSN 0352-4019. – Br. 8 (1986), str. 4-6.
(*Nasrudin hodža*. Priredio Alija Isaković. Sarajevo, 1984.)

136. "Nasrudin-hodža u Bosni i Hercegovini i njegova paralela u Turskoj"
U: *Makedonski folklor*. – ISSN 0542-2108. – God. 19, br. 38 (1986), str. 33-38.
(Objavljen je i poseban otisak ovoga rada)

137. "Prilog orijentalistici: Bisera Nurudinović: *Bibliografija jugoslovenske orijentalistike 1918-1945*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1986."
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 39, br. 22 (1986), str. 24.

138. "Šehrengiz Adli Čelebija o Mostaru" / (s S. Trakom)
U: *Prilozi za orijentalnu filologiju*. – ISSN 0555-1153. – Vol. 35 (1985), 1986, str. 91-105.
(Objavljen je i poseban otisak ovoga rada)

1987.

139. "Bosna da Karagoz"
U: *III Milletlerarasi Türk folklor Kongresi bildirileri*. – Ankara, 1987, str. 119-123.

140. "Muslimanske lirske pjesme kod Vuka i njegovi sljedbenici"
U: *Zbornik radova o Vuku Stefanoviću Karadžiću*. – Sarajevo: Institut za jezik i književnost, Institut za književnost, 1987, str. 595-602.

141. "Potpuna slika: Ljubinka Bašović: *Biblioteke i bibliotekarstvo u BiH 1918-1945*."
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 50, br. 3 (1987), str. 25.

142. "Prisustvo folklornog teatra Karagöz u Bosni s posebnim osvrtom na XIX stoljeće"
U: *Zbornik radova 34. kongresa Saveza udruženja folklorista*

Jugoslavije, Tuzla, 22. do 26. IX 1987. – Tuzla: Udruženje folklorista Bosne i Hercegovine, 1987, str. 551-554.

143. "Rukopis i nauka. *Katalog perzijskih rukopisa*, obradio Salih Trako. Orijentalni institut, Sarajevo, 1986." U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 40, br. 15/16 (1987), str. 25.

1988.

144. "Vuk u svom vremenu, Vukova knjiga u Bosni u prošlosti" U: *Susreti bibliografa '86-'87*. – Inđija: Narodna biblioteka "Dr. Đorđe Natošević", 1988, str. 106-109. (Referat s naučnog skupa "Susreti biblio-grafa u spomen dra Georgija Mihailovića", Inđija, 1988.)

145. Bosna-Hersek'te Namik Kemal / (türkçesi Necati Zekeriya) U: *Sesler*. – ISSN 0351-3777. – God. 24, No 227 (1988), str. 72-76.

1989.

146. "Efikasnost bibliotečkih sistema" U: *Bibliotekarstvo*. – ISSN 0006-1832. – God. 34 (1988), 1989, str. 65-66 (Emir Žuljević: *Savremeni bibliotečki klasifikacioni sistemi*, Sarajevo, 1988.)

147. "Kronika Ahmeda Hadžinesimovića iz Prusca" / (s F. Nametkom) U: *Prilozi za orijentalnu filologiju*. – ISSN 0555-1153. – Vol. 38 (1988), 1989, str. 125-151.

148. "Mehmed Mejlija Guranija – pjesnik Bosne XVIII stoljeća" / (s S. Trakom) U: Mehmed Mejlija Guranija: *Izbor iz poezije*. – Sarajevo: Svjetlost, 1989, str. 7-37.

149. "Teorija bibliografije u funkciji prakse" U: *Bibliotekarstvo*. – God. 34 (1988), 1989, str. 62-63. (Vojislav Maksimović: *Osnovi teorije bibliografije sa primjerima*, Beograd, 1987.)

150. "Žanrovske karakteristike folklorne građe u zbornicima Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka" U: *Makedonski folklor*. – ISSN 0542-2108. – God. 22, br. 43 (1989), str. 65-68.

1990.

151. "Fadil Paşa Şerifoviç Bosnevi (19. Yüzyil) Eserlerinde Mevlevilik Hatti" U: *II. Milletlerarasi Mevlânâ Kongresi*. – Konya: Selçuk Üniversitesi, 1990, str. 155-158.

152. "Jedna od mogućnosti objavljivanja književnih izvora: (na primjeru Fadil-paše Šerifovića)" U: *Prilozi za orijentalnu filologiju*. – ISSN 0555-1153. – Vol. 39 (1989), 1990, str. 219-224.

153. "Nasredin Hoca Meselesinin Incelenmesine Katki"

U: *I. Milletlerarasi Nasreddin Hoca Sempozyumi Bildirileri 15-17 Mayis 1989*. – Ankara: Kültür Bakanligi, 1990, str. 123-126.

154. "Porijeklo mudželitskog obrta u Bosni i Hercegovini"
U: *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*. – ISSN 0350-1418. – Knj. 15/16 (1990), 257-266.
(Objavljen je i poseban otisak ovoga rada)

155. "Slijedom književne baštine: dr Fehim Nametak: *Pregled književnog stvaranja bosanskohercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, Starješinstvo Islamske zajednice, Sarajevo, 1989.)"
U: *Islamska misao*. – ISSN 0351-5540. – God. 12, br. 133 (1990), str. 42.

156. "Tragom književnog nasljeđa (Fehim Nametak: *Pregled književnog stvaranja bosanskohercegovačkih muslimana na turskom jeziku*. Starješinstvo IVZ-a, Sarajevo, 1989."
U: *Književna revija*. – ISSN 0353-1759. – God. 3, br. 30 (1990), str. 22.

1991.

157. "Doprinos izučavanju fenomena Nasrudin-hodže"
U: *Islamska misao*. – ISSN 0351-5540. – God. 13, br. 149 (1991), str. 72-73.

158. "Pisana riječ kod bosanskih Muslimana"
U: *Muallim*. – ISSN 0354-0715. – God. 2, br. 15 (1991), str. 7-9.

159. "Sarajevski cvjetnik: 1868-1872" / (s H. Demirović)
U: *Bibliografija književnih priloga u listovima i časopisima Bosne i Hercegovine*, 1, Sarajevo: Institut za književnost, 1991, str. 70-80.
(Bibliografija književnih priloga u "Sarajevskom cvjetniku")

1992

160. "Komentar pisma Šejh Mustafe Gaibije upućenog sultanu"
U: *Muallim*. – ISSN 0354-0715. – God. 3, br. 16 (1992), str. 6.

161. "Ljubav kao pokretačka snaga (Tadžida Hafiz: Junus Emre: *Izbor iz poezije*, Tan, Priština, 1991)"
U: *Preporod*. – ISSN 0351-8760. – God. 23, br. 518 (1992), str. 20.

162. "Šaljiva anegdota u *Narodnom blagu*"
U: *Zbornik radova o Mehmed-begu Kapetanoviću Ljubušaku*. – Sarajevo: Institut za književnost, 1992, str. 67-72.

1994.

163. "Bašagić, prevodilac turskog pjesništva"
U: *Behar*. – ISSN 1330-5182. – God. 3, br. 11-12 (1994), str. 16-17.

164. "Bliskost Vječnoj istini: lirsko-tesavufski pjesnik – Sarajlija Mejlija Guranija"
U: *Behar*. – ISSN 1330-5182. – God. 3, br. 13 (1994), str. 26-27.

165. "Čovjek institucija"
U: Čovjek uspravnog hoda: prof. dr. Muhsin Rizvić: 1930-1994. – Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 1994, str. 77-78.
(O Muhsinu Rizviću)

166. "Dr. Safvet-beg Bašagić prevodilac poezije s turskog jezika"
U: *Safvet-beg Bašagić – bošnjačka intelektualna strategija: zbornik radova naučnog skupa*. – Zenica: KDM "Preporod"...(etc.), 1994, str. 87-91.
(Objavljen je i poseban otisak ovoga rada)

167. "In memoriam Muhsinu Rizviću"
U: *Muallim*. – ISSN 0354-0715 . – God. 4, br. 20/21 (1994), str. 21.

168. "Islamske čitaonice osmanskog i austrougarskog vremena"
U: *Muallim*. – ISSN 0354-0715. – God. 4, br. 23 (1994), str. 18.

169. "Na razmeđu svjetova: kulturno nasljeđe"
U: *Muallim*. – ISSN 0354-0715. – God. 4, br. 24/25 (1994), str. 17.
(O bošnjačkim književnicama Umihani Čuvidinoj, Habibi Stočević Rizvanbegović i Nafiji Sarajlić)

170. "Nasrudin- hodža u Bosni: iz usmene tradicije"
U: *Muallim*. – ISSN 0354-0715. – God. 4, br. 26 (1994), str. 20.

171. "Pisci na orijentalnim jezicima: gdje vode žubore"
U: *Sumejja*. – ISSN 1512-6315. – God. 2, br. 7 81994), str. 28.
(O Muhamedu Nerkesiju)

172. "Pisci na orijentalnim jezicima: noć je mjesec porodila"
U: *Sumejja*. – ISSN 1512-6315. – God. 2, br. 8 (1994), str. 31.
(O pjesniku Sabitu Užičaninu)

173. "Pisci na orijentalnim jezicima: sa pečatom Bosne"
U: *Sumejja*. – ISSN 1512-6315. – God. 2, br. 6 (1994), str. 29.
(O Derviš-paši Bajezidagiću)

174. "Poruka i uputa: Adnan Silajdžić, *40 hadisa sa komentarom*, Sarajevo, 1993."
U: *Muallim*. – ISSN 0354-0715. – God. 4, br. 22 (1994), str. 23.

175. "Predgovor" / (s F. Nametkom)
U: Novljanin, Omer: *Odbrana Bosne: 1736-1739: (dvije bosanske kronike)* / Omer Novljanin, Ahmed Hadžinesimović. – Zenica: Islamska pedagoška akademija, 1994, str. 7-11.

176. "Štamparija Bekira Kalajdžića"
U: *Muallim*. – ISSN 0354-0715. – God. 4, br. 27 (1994), str. 19.

177. "Znalački način slikanja jednog vremena"

U: Kovačević, Ešref: *Muhammed Resulullah*. – Sarajevo: Avicena, 1994, str. 9-10. (2. izd.)

1995.

178. "Dr. Safvet-beg Bašagić – prevodilac poezije s turskog jezika"
U: *Islam i kultura Bošnjaka u djelima Safvet-bega Bašagića, Mehmeda Handžića i Edhema Mulabdića: zbornik radova*. – Zagreb: Islamska zajednica, 1995, str. 113-120.

179. "Neki značajni vakufi Sandžaka i njihova uloga"
U: *Muallim*. – ISSN 0354-0715. – God. 5, br. 31 (1995), str. 19.

180. "Pisci na orijentalnim jezicima: zar se mogu naći mahane Sarajeva"
U: *Sumejja*. – ISSN 1512-6315. – God. 3, br. 9 (1995), str. 31.
(O pjesniku Mehmedu Mejliji Guraniji)

181. "Pisci na orijentalnim jezicima: pjesmom protiv zla"
U: *Sumejja*. – ISSN 1512-6315. – God. 3, br. 10 (1995), str. 31.
(O pjesniku Abdulvehabu Ilhamiji)

182. "Predgovor"/ (s E. Memijom)
U: *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*. – Sarajevo: KDB "Preporod", 1995, str. 5-27.

183. "Selam gazijama"
U: *Muallim*. – ISSN 0354-0715. – God. 5, br. 29/30 (1995), str. 12.
(Promocija knjige Omera Novljanina i Ahmeda Hadžinesimovića: *Odbrana Bosne: 1736-1739: dvije bosanske hronike*)

184. "Slavuj od Mostara: pisci na orijentalnim jezicima"
U: *Sumejja*. – ISSN 1512-6315. – God. 3, br. 11 (1995), str. 29.
(O Fevzi Mostarcu)

185. "Smisao za toplinu doma: Bošnjakinja jučer, danas, sutra: podsjećanja"
U: *Sumejja*. – ISSN 1512-6315. – God. 3, br. 11 (1995), str. 16.

186. "Svijest o vlastitom identitetu, preporoditelj Bošnjaka: Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak"
U: *Sumejja*. – ISSN 1512-6315. – God. 3, br. 12 (1995), str. 30.

1996.

187. "Čovjek – odraz Božije svjetlosti"
U: *Muallim*. – ISSN 0354-0715. – God. 6, br. 40/41 (1996), str. 19.
(O Mehmedu Mejliji Guraniji)

188. "Amir Ljubović, *Logička djela Bošnjaka na arapskom jeziku*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1996."
U: *Muallim*. – ISSN 0354-0715. – God. 6, br. 48/49 (1996), str. 22.

189. "Banjalučki boj 1737. godine u djelu Hamdije Kreševljakovića"
U: *Muallim*. – ISSN 0354-0715. – God. 6, br. 50 (1996), str. 18-19.

190. "Biblioteka i ulema"
U: *Anali Gazi Husrev-begove* biblioteke. – ISSN 0350-1418. – Knj. 17/18 (1996), 259-265.

191. "Dug koji se plaća, ideja o Matici muslimanskoj"
U: *Sumejja*. – ISSN 1512-6315. – God. 4, br. 14 (1996), str. 30.

192. "Odazivam ti se Bože, odazivam...: zapis sa hadža"
U: *Sumejja*. – ISSN 1512-6315. – God. 4, br. 16 (1996), str. 14.

193. "Osvrt na neke vakufe Pljevalja i Novog Pazara"
U: *Društveni i državno-pravni kontinuitet Sandžaka: zbornik radova sa naučnog skupa održanog 22. i 23. aprila 1995. godine u Sarajevu*. – Sarajevo: Udruženje Bošnjaka porijeklom iz Sandžaka, 1996, str. 113-116.

194. "Pisana riječ kod Bošnjaka u gradovima osmanskog perioda"
U: *Urbano biće Bosne i Hercegovine*. – Sarajevo: Međunarodni centar za mir: Institut za istoriju, 1996, str. 89-93.

195. "Povodom jedne knjige: *Zlatno doba Sarajeva*"
U: *Sumejja*. – ISSN 1512-6315. – God. 4, br. 17 (1996), str. 28.
(Razgovor sa Behijom Zlatar, autoricom knjige *Zlatno doba Sarajeva*)

196. "Karađoz u Sarajevu: prisustvo folklornog teatra"
U: *Sumejja*. – ISSN 1512-6315. – God. 4, br. 18 (1996), str. 27.

197. "Tarihi – pisana historija: biljezi bošnjačkog duha"
U: *Sumejja*. – ISSN 1512-6315. – God. 4, br. 15 (1996), str. 23

198. "Tarihi: biljezi u kamenu"
U: *Sumejja*. – ISSN 1512-6315. – God. 4, br. 16 (1996), str. 28.

199. "Tradicija prepisivanja: 130 godina štamparstva u Bosni i Hercegovini"
U: *Oslobođenje*. – ISSN 0350-4352. – God. 53, br. 17436, 21. 12. 1996, str. 18.

200. "Vrijeme je za organizacione promjene"
U: *Ljiljan*. – ISSN 1028-8139. – God. 5, br. 181, 3. 7. – 10. 7. 1996, str. 34.
(Učesnica ankete provedene među bošnjačkim intelektualcima: "Šta misle o radu, rezultatima, perspektivi i mogućnostima Kulturnog društva Bošnjaka 'Preporod'")

201. "Zapis sa hadža"
U: *Muallim*. – ISSN 0354-0715. – God. 6, br. 46 (1996), str. 14.

202. "Značaj retrospektivne bh bibliografije"
U: *Bosniaca*. – ISSN 1512-5033. – 1 (1996), str. 22-23.

1997.

203. "Bašča kaligrafskih cvjetova"
U: *Muallim*. – ISSN 0354-0715. – God. 7, br. 53 (1997), str. 21.
(O izložbi kaligrafskih radova Emira Krzovića)

204. "Dobrotvorna društva Bošnjaka u vrijeme austrougarske vladavine (1878-1918)"
U: *Humanistički aspekti djelovanja dobrotvornih društava u ratnim uvjetima*. – Sarajevo: Merhamet, 1997, str. 151-155.

205. "Elementi folklora u jednoj pjesmi na turskom jeziku o banjalučkom boju 1737."
U: *Muallim*. – ISSN 0354-0715. – God. 7, br. 61 (1997), str. 26.

206. "Fevzi Blagajac"
U: *Kabes*. – ISSN 1512-6153. – God. 3, br. 21 (1997), str. 35.

207. "Folklorni teatar – Karađoz"
U: *Oslobođenje*. – ISSN 0350-4352. – God. 54, br. 17473, 27. 1. 1997, str. 13.

208. "Knjiga i biblioteka Bošnjaka u Sarajevu i drugim mjestima Bosne i Hercegovine u vrijeme osmanske vladavine"
U: *Prilozi historiji Sarajeva:radovi sa znanstvenog simpozija Pola milenija Sarajeva, održanog 19. do 21. marta 1993. godine*. – Sarajevo: Institut za istoriju: Orijentalni institut, 1997, str. 111-118.

209. "Ljepota življenja"
U: *Muallim*. – ISSN 0354-0715. – God. 8, br. 60 (1997), str. 5.
(O životu zasnovanom na ahlaku)

210. "Moj izbor najboljih knjiga: prof. dr. Lamija Hadžiosmanović preporučuje *Trofandu*, zbirku poezije rodoljubivopatriotskog karaktera Safvet-bega Bašagića"
U: *Ljiljan*. – ISSN 1028-8139. – God. 6, br. 226, 14. 5. – 21. 5. 1997, str. 38.

211. "Ono što je trebala uraditi institucija ili ekipa naučnika, uradio je jedan čovjek"
U: *Ljiljan*. – ISSN 1028-8139. – God. 6, br. 258, 24. 12 – 31. 12 1997, str. 35.
(Ukratko o knjizi Mustafe Imamovića, *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: "Preporod", 1997.)

212. "Predgovor" / (s E. Memijom)
U: *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*. – Sarajevo: Alef, 1997, str. 5-20.

213. "Preporod – kuća znanja: prof. dr. Munib Maglajlić, predsjednik Matičnog odbora KDB 'Preporod'"
U: *Sumejja*. – ISSN 1512-6315. – God. 5, br. 19 (1997), str. 8-9.
(Isto u: *Vjesnik* BZK "Preporod". – God. 2, br. 4 (1997), str. 5-6, dio intervjua)

214. "Sinanova tekija – kuća umjetnosti"
U: *Muallim*. – ISSN 0354-0715. – God. 7, br. 62/63 (1997), str. 27

1998.

215. "Mehmed Mejlija Guranija – pjesnik Bosne XVIII stoljeća" / (s S. Trakom)
U: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici.* Knj. 1, *Starija književnost*. –

Sarajevo: Alef, 1998, str. 826-843.
(Isto u: Mehmed Mejlija Guranija: *Izbor iz poezije*. – Sarajevo: Svjetlost, 1989.)

216. "Oživljavanje književne baštine: povodom zbirke Mustafe Hadžigrapčanovića *Bosna*, NUBiH"
U: *Muallim*. – ISSN 0354-0715. – God. 8, br. 64 (1998), str. 33.

217. "Pisana riječ i biblioteka u Bosni i Hercegovini u vrijeme osmanske uprave kod Bošnjaka"
U: *Diwan*. – ISSN 1512-5025. – God. 1, br. 1 (1998), str. 9-17.

218. "Recenzija"
U: Gromić, Fahrudin: *Odbrana Gradačca*. – Gradačac: BZK "Preporod", 1998, str. 47.

219. "Tarihi: pjesme na spomenicima"
U: *Behar*. – ISSN 1330-5182. – God. 7, br. 37 (1998), str. 21-23.

220. "Tarih: način iskazivanja islamskih sadržaja = Tarih: a way of expressing islamic contens"
U: *Blagaj*. – ISSN 0000. – 2, br. 1 (1998), str. 39-41.

1999.

221. "Pogovor"
U: Yaşar, Kemal: *Legenda o Araratu*. – Sarajevo: Svjetlost, 1999, str. 125-128.

222. "Predgovor" / (L. Hadžiosmanović, F. Nametak, S. Trako)
U: Hadžihuseinović, Salih Sidki Muvekkit: *Povijest Bosne*, knj. 1. – Sarajevo: El-Kalem, 1999, str. 17-20.

223. "Tesawwuf u divanskoj poeziji pjesnika Bošnjaka"
U: *Znakovi vremena*. – ISSN 1512-5416. – Vol. 1, br. 5 (1999), str. 59-69.

2000.

224. "Biblioteke Islamske zajednice: Gazi Husrev-begova biblioteka"
U: *Gazi Husrev-begova biblioteka: pet stoljeća u misiji bošnjačke kulture*. – Sarajevo: El-Kalem, 2000, str. 141-151.

225. "Mevlud Ešrefa Kovačevića"
U: *Mevlud u životu i kulturi Bošnjaka: zbornik radova*. – Sarajevo: BZK "Preporod", 2000, str. 66-69.

226. "Mostarski pjesnici u vrijeme osmanske vladavine u BiH"
U: *Sumejja*. – ISSN 1512-6315. – God. 1, br. 2 (2000), str. 44-45.

227. "Recenzija"
U: Atifa Dolinar-Terzić: *Sehara moje majke*. – Gračanica: Grin, 2000, str. 1.

228. "Recenzija"
U: Atifa Dolinar-Terzić: *Na nebu zasja zvijezda nova*. – Garačanica: Grin, 2000, str. 8.

2001.

229. "Ali-Riza-efendija Prohić: alim iz Gračanice"
U: *Zehra*. – ISSN 1840-0639. – Br. 3 (2001), str. 43-44.
(Nihad Halilbegović: *Ali Riza ef. Prohić: život i djelo*. Sarajevo: Halkomex, 2000.)

230. "Bosnian literature in oriental languages" / (s E. Memijom)
U: *Bosnien-Herzegovina: interkulturreller synkretismus – Wiener Slawistischer Almanach*. – Sonderband 52 (2001), 221-238.
(Dio predgovora iz knjige *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*. Sarajevo: BZK "Preporod", 1995.)

231. "Katar – zemlja tišine"
U: *Zehra*. – ISSN 1840-0639. – Br. 1 (2001), str. 20-21.
(Putopis)

232. "Mostarski pjesnici u vrijeme osmanske vladavine u BiH"
U: *Sumejja*. – ISSN 1512-6315. – God. l, br. 2 (2001), str. 44-45.

233. "Tekija na Buni"
U: *Godišnjak* BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. 1 (2001), str. 155-160.

234. "Uloga *Bisera* u kulturno-prosvjetnom uzdizanju Muslimana"
U: *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*. – ISSN 0350-1418. – Knj. 19/20 (2001), str. 237-242.

2002.

235. "Bašeskija i knjiga"
U: *Bibliotekarstvo*. – ISSN 0006-1832. – God. 43/46 (1998-2001), 2002, str. 103.

236. "Dr. Husnija Kamberović: *Husein-kapetan Gradaščević (1802-1834): biografija. Uz dvjestotu godišnjicu rođenja*. BZK "Preporod" Gradačac, Gradačac, 2002.)"
U: *Prilozi Instituta za istoriju*. – ISSN 0350-1159. – 32 (2003), str. 362-363.

237. "Junak Bosne: (Dr. Husnija Kamberović: *Husein-kapetan Gradaščević (1802-1834): biografija. Uz dvjestotu godišnjicu rođenja.* BZK "Preporod" Gradačac, 2002.)"
U: *Znakovi vremena*. – ISSN 1512-5416. – Vol. 5, br. 17 (2002), str. 280-281.

238. "Novo u biografiji Zmaja od Bosne: (Husnija Kamberović*, Husein-kapetan Gradaščević: (1802-1834): biografija. Uz dvjestotu godišnjicu rođenja*. BZK "Preporod" Gradačac, 2002.)"
U: *Godišnjak* BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. 2 (2002), str. 281-282.

239. "O bošnjačkoj kući: Svrzina kuća = Svrzo's house. Sarajevo: Muzej grada Sarajeva, 2001."
U: *Muallim*. – ISSN 0354-0715. – God. 3, br. 9 (2002), str. 138-139.

240. "Riječ čitaocu"
U: Softić, Aiša: *Usmene predaje Bošnjaka*. – Sarajevo: "Preporod", 2002, str. 7-9.

241. "Tarihi na mostovima"
U: *Novi horizonti*. – ISSN 1512-617 X. – God. 3, br. 31 (2002), str. 46-47.

2003.

242. "Bilješka o gradnji stolačke tvrđave" / (s S. Trakom)
U: *Slovo Gorčina*. – ISSN 0350-8269. – Br. 25 (2003), str. 81.

243. "Ehli bejt u pjesničkom djelu Arifa Hikmet-bega Stočevića i Mehmeda Rešida"
U: *Ehli bejt u Bosni i Hercegovini: zbornik radova "Međunarodnog simpozija o Ehli bejtu" održanog 25. i 26. maja 2002. godine u Sarajevu.* – Sarajevo: Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", 2003, str. 229-240.

244. "Jedna rukopisna medžmua iz kuće Slipičevića iz Mostara" / (s S. Trakom)
U: *Prilozi Instituta za istoriju*. – ISSN 0350-1159. – Br. 32 (2003), str. 261-293.
(Objavljen je i poseban otisak ovoga rada)

245. "Memija Emina, *Od slike do knjige: iz historije pisma, knjige, štampe i biblioteke*. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, 2003."
U: *Bosniaca*. – ISSN 1512-5033. – God. 8, br. 8 (2003), str. 105-106.

246. "Nešto o poeziji Arif Hikmet-bega Stočevića. U povodu stogodišnjice smrti" / (s S. Trakom)
U: *Godišnjak* BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. 3 (2003), str. 241-247.
(Isto u: *Slovo Gorčina*. – Br. 25 (2003), str. 127-130)

247. "Nešto o poeziji Arif Hikmet-bega Stočevića. U povodu stogodišnjice smrti" / (s S. Trakom)"
U: *Slovo Gorčina*. – ISSN 0350-8269. – Br. 25 (2003). str. 127-130.
(Isto u: *Godišnjak* BZK "Preporod". – God. 3 (2003), str. 241-247)

248. "Tragovi u vremenu: Amir Brka: *Svjetlosti kasabe. Iz kulturne povijesti tešanjskoga kraja*, Udruženje književnika Zeničko-dobojskog kantona, Zenica, 2002."
U: *Život*. – ISSN 0514-776X. – God. 51, br. 5/6 (2003), str. 125-129.

2004.

249. "Bašagićevi prijevodi turskih pjesnika na bosanski jezik"
U: *Godišnjak* BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. 4 (2004), str. 11-17.

250. "Bošnjaci na prijelomu: (*Bosanske muslimanske rasprave, hrestomatija*, I-VII, priredio Enes Karić, Sarajevo, 2003.)"

U: *Znakovi vremena.* – ISSN 1512-5416. – Vol. 7, br. 22/23 (2004), str. 262-269.

251. "Enes Pelidija, *Banjalučki boj iz 1737 – uzroci i posljedice*, El-Kalem, Sarajevo, 2003, 544 str."
U: *Prilozi za orijentalnu filologiju*. – ISSN 0555-1153. – Vol. 52/53 (2002/03), str. 368-370.

252. "Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine*. Hrvatski institut za povijest – Zagreb, Institut za istoriju u Sarajevu, Zagreb – Sarajevo, 2003, 551 str."
U: *Prilozi za orijentalnu filologiju*. – ISSN 0555-1153. – Vol. 52/53 (2002/3), str. 373-375.

253. "Izbor gazela iz *Divana* Arif Hikmet-bega Rizvanbegovića Stočevića"
U: *Prilozi za orijentalnu filologiju*. – ISSN 0555-1153. – Vol. 52/53 (2002/3), str. 329-338.
(Isto u: *Slovo Gorčina*. – Br. 26 (2004), str. 131-134)

254. "Izbor gazela iz *Divana* Arif Hikmet-bega Rizvanbegovića Stočevića"
U: *Slovo Gorčina*. – ISSN 0350-8269. – Br. 26 (2004), str. 131-134.
(Isto u: *Prilozi za orijentalnu filologiju*. – 52/53 (2002/3), str. 329-338)

255. "Na Božijem putu pjesnik"
U: *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u BiH*. – ISSN 1512-6609. – God. 66, br. 7-8 (2004), str. 851-860.
(O Mehmedu Mejliji Guraniji)

256. "Pedagoška misao u *Bulbulistanu* šejha Fevzije Mostarca"
U: *Beharistan*. – ISSN 1512-9314. – Br. 12 (2004), str. 31-36.

257. "Pjesnik Arif Hikmet-beg Stočević: ponosni Hercegovac" / (s S. Trakom)
U: *Preporod*. – ISSN 0351-8760. – God. 35, br. 12/782 (2004), str. 22.

258. "Tesavvufska poezija Arifa Hikmet-bega Stočevića" / (s S. Trakom)
U: *Znakovi vremena.* – ISSN 1512-5416. – Vol. 7, 22/23 (2004), str. 246-260.

259. "Uloga i značaj muslimanske biblioteke Muhameda Bekira Kalajdžića"
U: *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u BiH*. – ISSN 1512-6609. – God. 66, br. 9-10 (2004), str. 1025-1036.

2005.

260. "Eseji i tesavvuf u Ćatićevom djelu: (u povodu 90-godišnjice smrti)"
U: *Godišnjak* BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. 5 (2005), str. 208-215.

261. "Filozofija u Rumijevoj poeziji"
U: *Znakovi vremena*. – ISS N 1512-5416. – Vol. 8, 29/30 (2005), str. 176-184.

262. "Pjesnici Mostara Derviš-pašina vremena"
U: *Život, djelo i vrijeme Derviš-paše Bajezidagića: naučni skup 10. i 11.*

oktobar 2003. godine u Mostaru. – Mostar: BZK "Preporod", 2005, str. 7-9.

263. "Uloga i značaj Muslimanske biblioteke Muhameda Bekira Kalajdžića"
U: *Život i djelo Muhameda Bekira Kalajdžića: naučni skup, Mostar, 21. novembra 2002. godine* . – Mostar: BZK "Preporod", 2005, str. 31-34.

264. "Uz naučni simpozij "Fatih i Bosna": čuvar podataka i protoka vremena: tarihi predosmanskog vremena i vremena sultana Mehmeda Fatiha Drugog"
U: *Oslobođenje*. – ISSN 0350-4352. – God. 61, 31. 5. 2005, str. 24.

2006.

265. "*Biserna školjka* Nusreta Omerike"
U: *Most*. – ISSN 0350-6517. – God. 21, br. 204 (115), 2006, str. 86-87.

266. "Eseji i tesavvuf u Ćatićevom djelu: (u povodu 90-godišnjice smrti)"
U: *Znakovi vremena*. – ISSN 1512-5416. – Vol. 9, br. 32 (2006), str. 194-204.

267. "Orijentalni motivi u poeziji Zmaja Jovana Jovanovića"
U: *Godišnjak* BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. 6 (2006), str. 267-278.

268. "Robert Michel: *Mostar* / prijevod s njemačkog: dr. Branko Šantić, fotografski snimci: Wilhelm Wienner, Mostar, 2006."
U: *Godišnjak* BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. 6 (2006), str. 379-381.

269. "Sufijski simboli u poeziji Mehmeda Mejlije Guranije"
U: *Isa-begova tekija u Sarajevu: zbornik radova*. – Sarajevo: Udruženje Obnova Isa-begove tekije, 2006, str. 379-388.

270. "Uloga i značaj Muslimanske biblioteke Muhameda Bekira Kalajdžića"
U: *Bosniaca*. – ISSN 1512-5033. – God. 9/10, br. 9/10 (2004/2005), 2006, str. 61-63.

271."Umjesto predgovora"
U: Omerika, Nusret: *Biserna školjka*. – Mostar: BZK "Preporod", 2006, str. 7-8.

272."Viša stručna zvanja u bibliotečkoj djelatnosti"
U: *Bosniaca*. – ISSN 1512-5033. – God. 9/10, br. 9/10 (2004-2005), 2006, str. 78.

2007.

273."Recenzija"
U: Koštić, Mujo: *Bibliografija Bosniace objavljene od 1941. do 1945. godine: izdanja u vrijeme "Nezavisne Države Hrvatske*". – Sarajevo: NUB BiH, 2007, str. 155.

274."Senada Dizdar: *Sistemi za označavanje i pretraživanje informacija*

u bibliotečkoinformacionim sistemima i servisima. Doktorska disertacija"
U: *Bosniaca*. – ISSN 1512-5033. – God. 12, br. 12 (2007), str. 130-131.

275."Teatar scene – Karađoz"
U: *Godišnjak* BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. 7 (2007), str. 220-227.

2008.

276."Atifa Dolinar-Terzić, *Radi čovječenja do očovječenja (pjesme),* "Grin", Gračanica, 2006."
U: *Gračanički glasnik*. – ISSN 1512-5556. – God. 12, br. 25 (2008), str. 131-132.

2009.

277."Neprocjenjivi doprinos našoj vjerskoj poeziji" / (s E. Memijom)
U: Latić, Džemaludin: *Dođi najdraži: divan ilahija i kasida*. – Sarajevo: Sova Publishing, 2009, str. 222-223.

278. "Predgovor"
U: Rizvanbegović, Arif Hikmet-beg Stočević: *Iz divana*. – Mostar: Karađozbegova medresa, 2009, str. 5-21.
(Isto u: *Slovo Gorčina*. – 31 (2009), str. 21-30.)

279. "Tekija na Buni"
U: *Naučni skup "Prirodno-graditeljska cjelina blagajske tekije i vrela Bune, Mostar, 2007*". – Mostar: Medžlis Islamske zajednice, 2009, str. 142-147.

2010.

280. "Akademik prof. dr. Branislav Đurđev – profesor i saradnik"
U: *Naučno djelo akademika Branislava Đurđeva*. – Sarajevo: ANUBiH, 2010, str. 17-18.
(Objavljen je i poseban otisak ovoga rada)

281. "Bogatstvo je u davanju (Majo Dizdar, *Sarajevski vakifi i njihovi vakufi : 1462-2001 – od Isa-bega Ishakovića i Gazi Husrev-bega do Adil-bega Zulfikarpašića*)"
U: *Godišnjak* BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. 10 (2010), str. 413-417.

282. "Omer Novljanin i njegova *Hronika*"
U: *Historija Bosne u vrijeme Hekim-oglu Ali-paše* / Omer Novljanin. *Hronika događaja* / Ahmed Hadžinesimović. *Putopis s hadža 1615. godine* / Jusuf Livnjak. – Sarajevo: BZK "Preporod", 2010, str. 7-18.

2011.

283. "Izvod iz recenzije"
U: Esad Sarajlić: *Historijski razvoj srednjoškolskog obrazovanja u Gradačcu do 1995. godine*. – Gradačac: BZK „Preporod", 2011, str. 385-386.

284. "Tragom bosanske kuhinje: obigrava kao Kopčić Duvno"

U: *Bosanska pošta = Bosnisk Post.* – ISSN 0000. – God. 16, Nr. 5 (2011), str. 17.
(Prilog: recept za sitni ćevap)

285. "Tragom bosanske kuhinje: pravnik i pjesnik"
U: *Bosanska pošta = Bosnisk Post.* – ISSN 0000. – God. 16, Nr. 6 (2011), str. 17.
(O Arifu Hikmet-begu Rizvanbegoviću)
(Prilog: recept za šećerli lokume)

286. "Tragom bosanske kuhinje: bosanske korice"
U: *Bosanska pošta = Bosnisk Post.* – ISSN 0000. – God. 17, Nr. 7 (2011), str. 17.
(Prilog: recept za bosanske korice)

287. "Tragom bosanske kuhinje: čaršijske lude"
U: *Bosanska pošta = Bosnisk Post.* – ISSN 0000. – God. 17, Nr. 10 (2011), str. 17.
(Prilog: recept za hošaf)

288. "Tragom bosanske kuhinje: muha u službi – bogatstva"
U: *Bosanska pošta = Bosnisk Post.* – ISSN 0000. – God. 17, Nr. 11 (2011), str. 17.
(Prilog: recept za domaće rezance)

289. "Tragom bosanske kuhinje: priča o hamamu"
U: *Bosanska pošta = Bosnisk Post.* – ISSN 0000. – God. 17, Nr . 13 (2011), str. 17.
(Prilog: recept za škembe čorbu)

290. "Tragom bosanske kuhinje: tekija u sjeni kamena"
U: *Bosanska pošta = Bosnisk Post.* – ISSN 0000. – God. 17, Nr. 15 (2011), str. 15.
(Prilog: recept za buredžike)

291. "Tragom bosanske kuhinje: priča o dugim kašikama"
U: *Bosanska pošta = Bosnisk Post.* – ISSN 0000. – God. 17, Nr. 16 (2011), str. 13.
(Prilog: recept za pripremu graha)

292. "Tragom bosanske kuhinje: prva pjesnikinja"
U: *Bosanska pošta = Bosnisk Post.* – ISSN 0000. – God. 17, Nr. 17 (2011), str. 13.
(O pjesnikinji Umihani Čuvidini) (Prilog: recept za sitni ćevap)

293. "Tragom bosanske kuhinje: derviška priča"
U: *Bosanska pošta = Bosnisk Post.* – ISSN 0000. – God. 17, Nr. 18 (2011), str. 13.
(O Abdulvehabu Ilhamiji Žepčaku) (Prilog: recept za kljukušu)

294. "Tragom bosanske kuhinje: ružice"
U: *Bosanska pošta = Bosnisk Post.* – ISSN 0000. – God. 17, Nr. 24 (2011), str. 13.
(Prilog: recept za ružice)

295. "Tragom bosanske kuhinje: zeljanica"

U: *Bosanska pošta = Bosnisk Post*. – ISSN 0000. – God. 17, Nr. 25 (2011), str. 13.
(Prilog: recept za zeljanicu)

296. "Turbeta u Bosni i Hercegovini: tri kladanjska sultana" / (s M. Dizdarom)
U: *Preporod*. – ISSN 0351-8760. – God. 40, br. 14 /952 (2011), str. 60.

297. "Turbeta u Hercegovini u djelu Hivzije Hasandedića"
U: *Hivzija Hasandedić: život i djelo: zbornik radova sa naučnog skupa „Život i djelo Hivzije Hasandedića*". – Mostar: Islamski kulturni centar, 2011, str. 12-19.

298. "Umjesto predgovora"
U: Baćićanin, Fuad – Šemsović, Sead: *Rukopisna ostavština Nazifa Šuševića: (1860-1923)*. – Novi Pazar: Narodna biblioteka "Dositej Obradović", 2011, str. 15-18.

e) Prijevodi turske književnosti na bosanski jezik u periodici i drugim publikacijama

1956.

299. GÜNTEKIN, Rešad Nuri
"Ugašeno ognjište"
U: *7 dana*. – ISSN 00000. – 4, 146 (1956), str. 10-11.
(Priča)

1960.

300. HULUSI, Kenan
"Čudan čovjek: (pripovijetka)"
U: *Naši dani*. – ISSN 0027-8262. – 3, 15/16 (1960), str. 8.

301. PERIDE, Celal
"Čovjek bez ogrtača: (pripovijetka)"
U: *Svijet*. – ISSN 0039-7121. – 3, 110 (1960), str. 10.

1962.

302. SABAHATTIN, Ali
"Taljige"
U: *Naši dani*. – ISSN 0027-8262 . – 9, 120, 31. 3. 1962, str. 5.
(Pripovijetka)

1968.

303. Anonim: "Marija"
U: *Život*. – ISSN 0514-776X. – God. 17, br. 10 (1968), str. 87.

304. ANDAY, Cevdet Melih
"Civilizacija"
U: *Život*. – ISSN 0514-776X. – God. 17, 10 (1968), str. 89.
(Pjesma)

305. DRANAS, Muhip Ahmet
"Ljudi"
U: *Život*. – ISSN 0514-776X. – God. 17, br. 10 (1968), str. 88.
(Pjesma)

306. KÜLLEBI, Cahit
"Priča"

U: *Život*. – ISSN 0514-776X. – God. 17, br. 10 (1968), str. 88.

307. ÜSTÜN, Nevzat
"Kradljivac Hasan"
U: *Život*. – ISSN 0514-776X. – God 17, br. 10 (1968), str. 89.
(Pjesma)

1970.

308. BEDRETTIN, Őmer
"Čežnja za morem"
U: *Mostovi*. – ISSN 0350-4263. – God. 2, br. 8 (1970), str. 27.
(Pjesma)

309. DRANAS Muhip, Ahmet
"Serenada"
U: *Mostovi*. – ISSN 0350-4263. – 2, br. 8 (1970), str. 28-29.
(Pjesma)

310. FAIK, Sait
"Ona i ja"
U: *Mostovi*. – ISSN 0350-4263. – 2, br. 8 (1970), str. 26.
(Pjesma)

311. KAMU, Kemalettin
"U vremenu"
U: *Mostovi*. – ISSN 0350-4263. – 2, br. 8 (1970), str. 26-27.
(Pjesma)

312. KUDRET, Sabahattin
"Probudi se rano"
U: *Mostovi*. – ISSN 0350-4263. – 2, br. 8 (1970), str. 27-28.

313. RIFAT, Oktay
"Dvije sobe jednog hotela"
U: *Mostovi*. – ISSN 0350-4263. – 2, br. 8 (1970), str. 28.

314. SABRI, ESAT
"Noć i džinovi"
U: *Mostovi*. – ISSN 0350-4263. – 2, br. 8 (1970), str. 27.
(Pjesma)

315. TARANCI, Cahit Sitki
"Trideset pet godina"
U: *Mostovi*. – ISSN 0350-4263. – 2, br. 8 (1970), str. 28.
(Pjesma)

1971.

316. YAŞAR, Nabi
"Susreti u Sarajevu"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 24, br. 3 (1971), str. 21.

1972.

317. HIKMET, Nazim
"Još o otadžbini"
U: *Mostovi*. – ISSN 0350-4263. – 4, br. 13 (1972, str. 28-29.
(Pjesma)

1973.

318. HIKMET, Nazim
"Stihovi između 21. i 22. časa"
U: *Lica*. – ISSN BA 0459-3057. – God 3 (7), br. 7 (1973), str. 52-56.

319. "Namik Kemal – začetnik turske moderne"
U: *Mostovi*. – ISSN 0350-4263. – God. 5, br. 20 (1973), str. 87-97.

1974.

320. DAGLARCA, Fazil Husni
"Bez uspavanke"
U: *Mostovi*. – ISSN 0350-4263. – 6, br. 22 (1974), str. 61-64.
(Pjesma)

1975.

321. TANPINAR, Ahmed Hamdi
"Krhotine vremena"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 28, br. 24 (1975), str. 13.
(Pjesma)

1976.

322. ARIF, Ahmed
"Anadolija"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 29, br. 11 (1976), str. 12.
(Pjesma)

323. KHAMARA, Belkasem
"Ptice će postati velike"
U: *Odjek*.– ISSN 0029-8387. – God. 29, br. 8 (1976), str. 13.
(Pjesma)
*(Ova pjesma prevedena je s arapskog jezika, s kojeg je još prevela drame Tawfika al-Hakima za radio izvođenje.)

1977.

324. HIKMET, Nazim
"Pjesme"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 30, br. 4 (1977), str. 14.

1978.

325. HIKMET, Nazim
"Stihovi između 21 i 22 časa"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 31, br. 8 (1978), str. 22.
(Pjesma)

1979.

326. "Poezija Turske"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 32, br. 12 (1979), str. 15.
(Prijevod nekoliko pjesama turskih pjesnika)

327. "Poezija turske narodnosti u Jugoslaviji"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 32, br. 24 (1979), str. 24.

1980.

328. BAKI, Enver
"Sevim i Suna su se pomirili"
U: *Jedinstvo*. – ISSN 0021-5775. - 19, 12 (1980), str. 1.
(Pripovijetka)

329. BAKI, Enver
"Tašna"
U: *Jedinstvo*. – ISSN 0021-5775. - 19, 13. 3. 1980, str. 10.
(Pripovijetka)

330. DAGLARCA, Fazil Husni
"Pjesma"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 33, br. 11 (1980), str. 15.

331. YILDIZ, Bekir
"Operacija"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 33, br. 24 (1980), str. 23.
(Priča)

332. "Kao rascvjetala bašta: savremena književnost turske narodnosti za djecu (2 priče i 6 pjesama za djecu)"
U: *Oslobođenje* (izdanje za inostranstvo). – ISSN 0350-4352. – 24, 15. 4. 1980, str. 2.
(Arif Bozaci, Necati Zekeriya, Şükrü Ramo, Ilhami Emin, Nusret Dişo Ülkü, Bayram Ibrahim, Fahri Kaya)

333. "Pjesme: (izbor iz turske poezije)"
U: *Detinjstvo*. – ISSN 0350-5286. – 6, 1, 1980, str. 44-48.
(Izbor turskih pjesnika koji žive u Jugoslaviji. Izbor i bilješke o piscima sačinio Nedžati Zekerija)
(Enver Tuzcu, Şükrü Ramo, Necati Zekeriya, Fahri Kaya, Ilhami Emin, Nazim Şaban, Nusret Dişo Ülkü, Nimetullah Hafiz, Hasan Mercan, Bayram Ibrahim, Arif Bozaci, Iskender Muzbeg)

334. "Turska poezija"
U: *Život*. – ISSN 0514-776X. – God. 29, br. 2 (1980), str. 112-145.

335. ZEKERIYA, Necati
"On je sada pjesma"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 33, 12 (1980), str. 3.

336. ZEKERIYA, Necati
"Priča o zelenom"
U: *Putevi*. – ISSN 0555-8190. – God. 26, 2 (1980), str. 101-104.
(Iz knjige: *Romeo i Julija naše ulice*)

337. ZEKERIYA, Necati
"Nijema cirkuska zvijezda"
U: *Male novine*. – ISSN 0460-8550. – 25, 28. 1. 1980, str. 8.
(Pripovijetka)

338. ZEKERIYA, Necati
"Cvjetanje Kozare"
U: *Putevi*. – ISSN 0555-8190. – God. 26, br. 4 (1980), str. 25.

1981.

339. ALAETIN, Tahir
"Tajni život"
U: *Borba*. – ISSN 0350-7440. – 40, 220, 9. 9. 1981, str. 4.

340. ANDAY, Melih Cevdet
"Pismo od mrtvog druga; Laž"
U: *Most*. – ISSN 0350-6517. – God. 8, br. 38/39 (1981), str. 81.

341. ARIF Ahmed
"Čežnja za tobom"
U: *Most*. – ISSN 0350-6517. – God. 8, br. 38/39 (1981), str. 82.
(Pjesma)

342. BEKTAŞ, Cengiz
"Pitanje; Djevojka"
U: *Most*. – ISSN 0350-6517. – God. 8, br. 38/39 (1981), str. 84.
(Pjesme)

343. BEKTAŞ, Cengiz
"Poslije kiše"
U: *Stremljenj*a. – ISSN 0585-4229. - 10/11, 22, 5 (1981), str. 117-118.

344. BEKTAŞ, Cengiz
"Pitanje; Graditelj Hajrettin; Smrt stiže"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 34, br. 20 (1981), str. 20.
(Pjesme)

345. CANSAVER, Edip
"U sjećanju sam"
U: *Most*. – ISSN 0350-6517. – God. 8, br. 38/39 (1981), str. 86.
(Pjesma)

346. DAGLARCA, Fazil Husni
"Pogled; Gluho doba"
U: *Most*. – ISSN 0350-6517. – God. 8, br. 38/39 (1981), str. 80.
(Pjesme)

347. DAGLARCA, Fazil Husni
"Tumači slobode"
U: *Oslobođenje*. – ISSN 0350-4352. – God. 8, 22 (1981), str. 2.

348. DURBAŞ, Refik
"Ispravka; Vjetar ruže"
U: *Most*. – ISSN 0350-6517. – God. 8, br. 38/39 (1981), str. 84.
(Pjesma)

349. HIKMET, Nazim
"Poziv; 25. septembar 1945."
U: *Most*. – ISSN 0350-6517. – God. 8, br. 38/39 (1981), str.78.
(Pjesme)

350. YAHYA, Kemal
"Ljeto koje prođe; Noć"
U: *Most*. – ISSN 0350-6517. – God. 8, br. 38/39 (1981), str. 77.
(Pjesme)

351. KUDRET, Sabahattin Aksal
"Noć; Prozor"
U: *Most*. – ISSN 0350-6517. – God. 8, br. 38/39 (1981), str. 82.
(Pjesme)

352. KÜLEBI, Cahit
"Grob"
U: *Most*. – ISSN 0350-6517. – God. 8, br. 38/39 (1981), str. 86.
(Pjesma)

353. MIRAÇ, Yaşar
"Sunčani svijet"
U: *Most*. – ISSN 0350-6517. – God. 8, br. 38/39 (1981), str. 85.
(Pjesma)

354. SARAÇ, Tahsin
"Majčin savjet; Zalaz sunca"
U: *Most*. – ISSN 0350-6517. – God. 8, br. 38/39 (1981), str. 83.
(Pjesme)

355. SARAÇ, Tahsin
"Pjesnik sam; Borba"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 34, br. 10 (1981), str. 15.
(Pjesme)

356. SARAÇ, Tahsin
"Majčin savjet"

U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 34, br. 11 (1981), str. 15.

357. TARANCI, Cahit Sitki
"Htio bih"
U: *Most*. – ISSN 0350-6517. – God. 8, br. 38-39 (1981), str. 79.

358. ZEKERIYA, Necati
"Pisci su saučesnici slobode: Jašar Nabi: sjećanja na susret s Titom"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 34, br. 2 (1981), str. 13.

359. ZEKERIYA, Necati
"Jašar Nabi: In memoriam"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 34, br. 7 (1981), str. 22.

360. ZEKERIYA, Necati
"Violina"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 34, br. 24 (1981), str. 25.
(Priča)

361. ZEKERIYA, Necati
"Prsten"
U: *Borba*. – ISSN0350-7440 . – 40, 1. 11. 1981, str. 10.
(Pripovijetka)

362. ZEKERIYA, Necati
"Pjesnik o moru"
U: *Stvaranj*e. – ISSN 0000. – 35, 2, 1981, str. 193-194.

363. ZEKERIYA, Necati
"Majko samo se ti vrati"
U: *Vesela sveska*. - ISSN 0352-6976. – 30, 8, 15. 12. 1981, str. 9.

364. ZEKERIYA, Necati
"Izbor iz turske poezije"
U: *Most*. – ISSN 0350-6517. – God. 8, br. 38-39 (1981), str. 75-86.

1982.

365. BEKTAŞ, Cengiz
"Pjesme"
U: *Radio-Sarajevo Treći program*. – ISSN 0351-0913. – God. 11, br. 37 (1982), str. 617-648.

366. HIKMET, Nazim
"Stihovi između 21 i 22 časa"
U: *Putevi*. – ISSN 0555-8190. – God. 28, br. 1/2 (1982), str. 101-108.

367. NESIN, Aziz
"Ljudi se bude"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 35, br. 17 (1982), str. 28.

368. SARAÇ, Tahsin
"Pjesme"
U: *Radio-Sarajevo Treći program*. – ISSN 0351-0913. – God. 11, br. 37 (1982), str. 601-616.

369. ZEKERIYA, Necati
"Umrijeti u plavom"
U: *Polja*. – ISSN 0032-3578. – God. 28, br. 278 (1982), str. 200.

370. ZEKERIYA, Necati
O "Stihovima između 21 i 22 časa"

U: *Putevi*. – ISSN 0555-8190. – God. 28, br. 1/2 (1982), str. 99-100.
(O poeziji Nazima Hikmeta)

1983.

371. ZEKERIYA, Necati
"O turskom pjesniku Nazimu Hikmetu"
U: *Život.* – ISSN 0514-776X. – God. 32, br. 1/2 (1983), str. 110-122.

1984.

372. ZEKERIYA, Necati
"Pjesnik – kozmopolit (Fragment)"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 37, br. 23 (1984), str. 15
(O turskom pjesniku Nazimu Hikmetu)

1985.

373. DAGLARCA, Fazil Husni
"Svijet koji se u zraku ocrtava"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 38, br. 22 (1985), str. 13.

374. YAŞAR, Kemal
"Bijele pantalone"
U: *Mogućnosti*. – ISSN 0544-7267. – God. 32, br. 10/12 (1985), str. 1006-1015.
(Blok "Suvremena turska pripovijetka")

375. ÖZ, Erdal
"Golub"
U: *Mogućnosti*. – ISSN 0544-7267. – God. 32, br. 10/12 (1985), str. 1042-1045.
(Blok "Suvremena turska pripovijetka")

1986.

376. ZEKERIYA, Necati
"Deset varijacija na jednu pjesmu o Lorki"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 39, br. 11 (1986), str. 15.

1987.

377. BEKTAŞ, Cengiz
"Tuga; Ti"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 40, br. 10 (1987), str. 15.

378. "Iz savremene turske poezije u Jugoslaviji"
. – Sarajevo: Međunarodna manifestacija Sarajevski dani poezije, 1987, str. 12,14-15.
(Prevela pjesmu Şükrü Rame: *Tri moja sokola*; i pjesme Necati Zekeriye: *Pjesnik*; *Šta se dešava sa mnom*; *Očekivanje*)

1991.

379. DAMAR, Arif
"Zapjevaj jednom"
U: *Odjek*. – ISSN 0029-8387. – God. 44, 1-2 (1991), str. 7.

1995.

380. "Masoni: oktopod u tijelu novoga svjetskog poretka" / (prevela s turskog jezika Lamija Hadžiosmanović; priredili Majo Dizdar i Lamija Hadžiosmanović)
U: *Ljiljan*. – ISSN 1028-8139. – God. 4, br. 139, 13.-20. 9. 1995, str. 26-27;

br. 140, str. 20-21; br. 141, str. 24-25; br. 142, str. 22-23; br. 143, str. 26-27; br. 144, str. 22-23; br. 145, str. 26-27; 146, str. 22-23; br. 147, str. 26-27; (Prevedeno poglavlje koje se odnosi na Bosnu i Hercegovinu iz knjige *Yehova'nin oğullari ve masonlar: yeni Dünya Düzeni'nin Gerçek Mimarlari*. – Istanbul: Bilim Araştirma Grubu, 1993, str. 461-546)

2008.

381. KALEOĞLU, Muzaffer
"Pjesme"
U: *Godišnjak* BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. 8 (2008), str. 265-271.

2009.

382. ECEVIT, Bülent
"S rukom u ruci ljubav smo umnožili: poezija"
U: *Godišnjak* BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. 9 (2009), str. 363-366.

f) Prijevodi bosanskohercegovačke književnosti na turski jezik

1975.

383. ANDRIĆ, Ivo
"Batik = Potonulo" / (türkçesi L. Hadžiosmanović ile Tahir Üzgör)
U: *Sesler*. – ISSN 0351-3777. – Y. 9, Sayi 96 (1975), str. 64.

384. ANDRIĆ, Ivo
"Huzursuzluklar = Nemiri" / (türkçesi L. Hadžiosmanović ile Tahir Üzgör)
U: *Sesler*. – ISSN 0351-3777. – Y. 9, Sayi 96 (1975), str. 65. (Odlomak)

385. ANDRIĆ, Ivo
"Ne düşlerim ve başima neler gelir = Šta sanjam i šta mi se događa"
U: *Sesler*. – ISSN 0351-3777. – Y. 9, Sayi 96 (1975), str. 63-64. (Odlomak)

II PREDMETNI INDEKS

A
Adivar, Halide Edip – "Rabija" – Prikaz, 29
Adivar, Halide Edip – Život i djelo, 50
Alaetin, Tahir, 339
Alhamijado književnost, 97, 116
Andaj, Melih Cevdet, 35, 304, 340
Andaj, Melih Cevdet – "Pismo od mrtvog druga", 13
Andrić, Ivo – Prijevodi na turski jezik, 383-385
Antologija poezije balkanskih naroda (prevela grčku poeziju Ksenija Maricki-Gadanski, prevela tursku poeziju Lamija Hadžiosmanović), 17
Arapska književnost, 323
Arapska usmena književnost, 8
Arif Ahmed, 322, 341

B
Baćićanin, Fuad – Šemsović, Sead – "Rukopisna ostavština Nazifa Šuševića: (1860-1923)", 298
Bajezidagić, Derviš-paša, 173
Bajraktarević, Fehim – Djelo, 134
Bayram Ibrahim, 332, 333
Baki, Enver – "Četiri sestre i jedan brat", 15
Baki, Enver, 328, 329
Banjalučki boj 1737. – Kreševljaković, Hamdija, 189
Banjolučki boj iz 1737., 56, 57, 117, 205, 251
Bašagić, Safvet-beg – "Trofanda" – Preporuka za čitanje, 210
Bašagić, Safvet-beg – Prevodilac, 75, 133, 163, 166, 178, 249
Bašeskija, Mula Mustafa – "Ljetopis", 82, 118, 235
Bašović, Ljubinka – "Biblioteke i bibliotekarstvo u BiH 1918-1945" – Prikaz, 141
Bedretin, Omer, 308
Bektaş, Cengiz, 342-344, 365, 377
Bibliografija – Prva muslimanska nakladna knjižara i štamparija, 1
Bibliografija – Biser, časopis, 4
Bibliografija – Retrospektivna – Značaj, 202
Biblioteka – Ulema, 190
Bibliotekari – Obrazovanje, 70, 132
Bibliotekarstvo – Viša stručna zvanja, 272
Biblioteke – Kadrovi, 70
Biblioteke – Bosna i Hercegovina, 98
Biblioteke – Bosna i Hercegovina – Austrougarski period, 3, 63
Biblioteke – Bosna i Hercegovina – Osmanski period, 208, 217
Biblioteke bosanskohercegovačkih manastira, 66
Biblioteke državnih škola – Bosna i Hercegovina – Austrougarski period, 59
Biblioteke hrvatskih društava – Bosna i Hercegovina – Austrougarski period, 64
Biblioteke konfesionalnih škola – Bosna i Hercegovina – Austrougarski period, 60
Biblioteke, privatne, 79
Biblioteke, radničke, 62
Biser – Bibliografija, 4
Biser – Monografija, 4
Biser, časopis – Značaj, 76, 234
Bosanska kuhinja – Recepti, 5, 6, 284-295
Bosanske muslimanske rasprave, hrestomatija, I-VII, priredio Enes

Karić – Prikaz, 250
Bosanski kuhar, 5, 6, 284-295
Bosanskohercegovačka književnost – Prijevodi na turski jezik, 122, 383-385
Bošnjačka književnost – Putopisi, 28, 192, 201, 231
Bošnjačka književnost na orijentalnim jezicima – Poezija, 9, 10, 55, 184, 212, 230
Bošnjačka književnost na turskom jeziku, 7
Bošnjačka usmena književnost, 8
Bozaci, Arif, 332, 333
Brka, Amir – "Svjetlosti kasabe. Iz kulturne povijesti tešanjskoga kraja" – Prikaz, 248
Buket: priče i pjesme pisaca turske narodnosti u Jugoslaviji, 18
Buturović, Đenana – "Morići" – Prikaz, 124
BZK "Preporod" – Intervju s predsjednikom Munibom Maglajlićem, 213

C

Cansaver, Edip, 345
Cumali, Nedžati, 52

Č

Čaršijske lude, 287
Čelebi, Adli – "Šehrengiz o Mostaru", 138
Četrdeset... 40 hadisa (Adnan Silajdžić), 174
Čitaonice, islamske, 168
Čuvidina, Umihana, 38, 45, 94, 109, 169, 292

Ć

Ćatić, Ćazim Musa – Književna kritika, 41, 42, 78
Ćatić, Ćazim Musa – Prevodilac, 36, 41, 44, 81, 83
Ćatić, Musa Ćazim – Eseji, 260, 266
Ćatić, Musa Ćazim – Tesavvuf, 260, 266
Ćorić, Boris – "Nada: književnohistorijska monografija i bibliografija" – Prikaz, 77

D

Dağlarca, Fazil Hüsni, 53, 320, 330, 346, 347, 373
Damar, Arif, 379
Defteri Crne Gore, 2
Divković, Matija, 97
Dizdar, Majo – "Sarajevski vakifi i njihovi vakufi : 1462-2001 – od Isabega Ishakovića i Gazi Husrev-bega do Adil-bega Zulfikarpašića" – Prikaz, 281
Dizdar, Senada – "Sistemi za označavanje i pretraživanje informacija u bibliotečko informacionim sistemima i servisima. Doktorska disertacija", 274
Dobrotvorna društva Bošnjaka – Bosna i Hercegovina – Austrougarski period, 204
Dolinar-Terzić, Atifa – "Na nebu zasja zvijezda nova" – Recenzija, 228
Dolinar-Terzić, Atifa – "Sehara moje majke" – Recenzija, 227
Dolinar-Terzić, Atifa – "Radi čovječenja do očovječenja (pjesme)" – Prikaz, 276

Dranas, Muhip Ahmet, 305, 309
Drobnjaci – Defter za Hercegovački sandžak iz 1477. godine, 43
Državne škole – Austrougarski period, 59
Durbaş, Refik, 348

DŽ
Džaka, Bećir – "Savremena poezija Irana" – Prikaz, 85
Džamija u Gornjem Šeheru, 54

Đ
Đurđev, Branislav, 280

E
Ecevit, Bülent – "S rukom u ruci ljubav smo umnožili: poezija", 22, 27, 382

F
Faik, Sait, 310
Fevzi Blagajac – Književna kritika, 206
Fevzija Mostarac – "Bulbulistan", 184, 256
Folklor – Banjalučki boj, 205

G
Gazi Husrev-begova biblioteka, 224
Gromić, Fahrudin – "Odbrana Gradačca" – Recenzija, 218
Güntekin, Reşat Nuri, 299

H
Hadž – Putopis, 28, 192, 201
Hadži Konstantinov, Jordan Džinot – Ivan Franjo Jukić – Poređenje, 112, 113
Hadžigrapčanović, Mustafa – "Bosna" – Prikaz, 216
Hadži Sinanova tekija, 39, 214
Hadžihuseinović, Salih Sidki Muvekkit – "Povijest Bosne", 23, 222
Hadžinesimović, Ahmed – "Kronika", 147
Hafiz, Tadžida, 161
Halilbegović, Nihad – "Ali Riza ef. Prohić: život i djelo" – Prikaz, 229
Hamami, 289
Hasandedić, Hivzija – "Spomenici kulture turskog doba u Mostaru" – Prikaz, 90,
Hasandedić, Hivzija – Turbeta, 297
Historija – Bosna i Hercegovina, 21, 23, 28
Hikmet, Nazim – "Pjesme i tamnice", 14
Hikmet, Nazim, 317, 318, 324, 325, 349, 366,
Hulusi, Kenan, 300

I
Ilahije, 8
Ilhami Emin, 332, 333
Ilhamija, Abdulvehab – Književna kritika, 181, 293
Imamović, Mustafa – "Historija Bošnjaka" – Anketa povodom izlaska knjige, 211
Irijart, Šarl – "Bosna i Hercegovina – putopis iz vremena ustanka 1875-1876" – Prikaz, 119
Isaković, Alija – "Hasanaginica", 131
Islamske čitaonice – Bosna i Hercegovina, 168

J
Jevreji – Knjige – Biblioteke – Bosna i Hercegovina – Osmanski period, 121
Jovanović, Jovan Zmaj – Orijentalni motivi, 120, 125, 267
Jukić, Ivan Frano, 89
Jukić, Ivan Frano – Hadži Konstantinov, Jordan Džinot – Poređenje, 112, 113

Y
Yahya, Kemal, 350
Yaşar Kemal, 374
Yaşar, Kemal – "Legenda o Araratu"– 24, 221
Yaşar Nabi, 316
Yehova'nin oğullari ve masonlar: yeni Dünya Düzeni'nin Gerçek Mimarlari, 380
Yildiz, Bekir, 331
Yunus Emre – "Izbor iz poezije" – Prikaz, 161

K
Kadić – Hronika, 57
Kadrovi – Biblioteke, 70
Kaimija, Hasan, 51
Kaya, Fahri, 332
Kalajdžić, Bekir, 176
Kalajdžić, Muhamed Bekir – Muslimanska biblioteka, 259, 263, 270
Kaleoğlu, Muzaffer – "Tragah za djetinjstvom", 26, 381
Kamu, Kemalettin, 311
Kamberović, Husnija – "Husein-kapetan Gradaščević (1802-1834). Biografija. Uz dvjestotu godišnjicu rođenja" – Prikaz, 236, 237, 238
Kamberović, Husnija "Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine" – Prikaz, 252
Kantamiri-zade, Abdulah , 73
Kapetanović, Mehmed-beg Ljubušak – Folklor, 8, 150, 162
Kapetanović, Mehmed-beg Ljubušak – Reformator, 115, 127, 130, 186
Karadžić, Vuk – Muslimanske pjesme, 140, 144
Karađoz – 33, 37, 40, 47, 87, 139, 142, 196, 207, 275
Katalog perzijskih rukopisa, obradio Salih Trako – Prikaz, 143
Karić, Enes, 250
Kaside, 8
Katar – Putopis, 231
KDM "Preporod" – Anketa o radu, 200
Khmara, Belkasem, 323
Knjiga – Đačka udruženja – Bosna i Hercegovina – Austrougarski period, 71
Knjiga – Bosna i Hercegovina, 105
Knjiga – Bosna i Hercegovina – Osmanski period, 208
Knjiga – Hronike – Putopisi, 105, 108
Konfesionalne škole – Biblioteke, 60
Koštić, Mujo – "Bibliografija Bosniace objavljene od 1941. do 1945. godine: izdanja u vrijeme "Nezavisne Države Hrvatske"– Recenzija, 273
Kovačević, Ešref – "Mevlud" – Recenzija, 96, 177, 225
Kovačević-Kojić, Desanka – "Gradska naselja srednjovjekovne Bosanske države" – Prikaz, 69
Kreševljaković, Hamdija – Banjalučki boj 1737. godine, 189
Krzović, Emir – Izložba, 203

Kudret, Sabahattin, 312, 351
Külebi, Cahit, 306, 352
Kulturno-istorijske prilike – Bosna i Hercegovina – Austrougarski period, 74
Kulturno-istorijske prilike – Bosna i Hercegovina – Turski period, 80

L
Lašvanin, Nikola – "Ljetopis" – Prikaz, 101
Latić, Džemaludin – "Dođi najdraži: divan ilahija i kasida", 277
Livnjak, Jusuf – "Putopis s hadža", 28

LJ
Ljubović, Amir – "Logička djela Bošnjaka na arapskom jeziku" – Prikaz, 188

M
Maglajlić, Munib – Intervju, 213
Maksimović, Vojislav – "Ispred svoga doba" – Prikaz, 93
Maksimović, Vojislav – "Osnovi teorije bibliografije sa primjerima" – Prikaz, 149
Masoni – Bosna i Hercegovina, 380
Matica muslimanska, 191
Mejlija, Mehmed – Književna kritika, 20, 91, 102, 104, 129, 148, 164, 180, 187, 215, 255, 269
Memija Emina – "Od slike do knjige: iz historije pisma, knjige, štampe i biblioteke" – Prikaz, 245
Mercan, Hasan, 333
Michel, Robert – "Mostar" – Prikaz, 268
Miraç, Yaşar, 353
Mostarski pjesnici – Osmanski period, 226, 232, 262
Mudželitski obrt – Bosna i Hercegovina, 154
Muftić, Teufik – "Arapsko pismo" – Prikaz, 106, 114
Muslimanska biblioteka – Kalajdžić, Muhamed Bekir, 259, 263, 270
Muslimanske lirske pjesme – Karadžić, Vuk, 140
Müzbeg, Iskender, 333
Muzej Hercegovine u Mostaru, 67

N
Nacionalna biblioteka u Kairu, 30, 31
Nametak, Abdurahman – "Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti" – Prikaz, 100, 103, 110
Nametak, Fehim – "Fadil-paša Šerifović, pjesnik i epigrafičar Bosne" – Prikaz, 88
Nametak, Fehim – "Pregled književnog stvaranja bosanskohercegovačkih Muslimana na turskom jeziku" – Prikaz, 155, 156
Namik, Kemal, 48, 145, 319
Nasrudin hodža: anegdote. Priredio Alija Isaković" – Prikaz, 128, 135
Nasrudin-hodža, 136, 153, 157, 170
Nazim Hikmet – život i djelo, 49, 61
Nerkesi, Muhamed, 171
Nesin, Aziz, 367
Nimetullah, Hafiz, 333
Novljanin, Omer – "Odbrana Bosne: 1736-1739: (dvije bosanske kronike)", 21, 28, 175, 183, 282
Nurudinović, Bisera – "Bibliografija jugoslovenske orijentalistike: 1945-1960"– Prikaz, 32

Nurudinović, Bisera – "Bibliografija jugoslovenske orijentalistike: 1961-1965" – Prikaz, 95
Nurudinović, Bisera – "Bibliografija jugoslovenske orijentalistike 1918-1945" – Prikaz, 137

O
Omerika, Nusret – "Biserna školjka"– Prikaz, 265, 271
Öz, Erdoal, 375

P
Papić, Mitar – "Istorija srpskih škola u Bosni i Hercegovini" – Prikaz, 65
Pejanović, Đorđe – Život i djelo, 111
Pelidija, Enes – "Banjalučki boj iz 1737- uzroci i posljedice" – Prikaz, 251
Peride Celal, 301
Pismenost – Bošnjaci, 158, 217,
Poljanić, Aleksandar Aco – Biblioteka, 79
Pravoslavna crkva u Sarajevu – Knjiga – Odnos, 123
Preporod, kulturno društvo Bošnjaka, 200, 213
Prohić, Ali Riza, 229
Pruščak, Hasan Kafija – "Izabrani spisi" – Prikaz, 126
Prva muslimanska nakladna knjižara i štamparija – Bibliografija, 1
Putopisi, 28, 192, 201, 231

R
Radničke biblioteke, 62
Radulović, Risto, 84
Recepti – Bosanska kuhinja, 5, 6, 284-295
- bosanske korice, 286
- buredžici, 290
- domaći rezanci, 288
- grah, 291
- hošaf, 287
- kljukuša, 293
- ružice, 294
- sitni ćevap, 284, 292
- šećerli lokumi, 285
- škembe čorba, 289
- zeljanica, 295

Rešid, Mehmed – Ehli bejt, 243
Rifat, Oktaj, 313
Rizvanbegović Stočević, Arif Hikmet-beg, 243, 246, 247, 257, 258, 285
Rizvanbegović Stočević, Arif Hikmet-beg – "Iz divana", 25, 253, 254, 278
Rizvanbegović Stočević, Habiba, 169
Rizvić, Muhsin – In memoriam, 165, 167
Rukopisna medžmua iz kuće Slipičevića iz Mostara, 244
Rukopisi, orijentalni – Muzej Hercegovine u Mostaru, 67
Rumi, Mevlana Dželaludin – Rubaije, 261

S
Sabahatin, Ali, 302
Sabri, Esat, 314
Saraç, Tahsin, 354-356, 368
Sarajevski cvjetnik: 1868-1872 – Bibliografija književnih priloga, 159
Sarajlić, Esad– "Historijski razvoj srednjoškolskog obrazovanja u Gradačcu do 1995. godine" – Recenzija, 283
Sarajlić, Nafija, 169

Silajdžić, Adnan – ”40 hadisa sa komentarom” – Prikaz, 174
Sinanova tekija u Sarajevu, 39, 214
Slipičevići – Mostar, 244
Slijepčević, Pero – “Izabrana djela” – Prikaz, 92
Softić, Aiša – “Usmene predaje Bošnjaka”, 240
Sofu Mehmed-paša – Džamija u Gornjem Šeheru kod Banjaluke – Vakif, 54
Sokolović, Osman Asaf – Biblioteka, 79
Stolačka tvrđava – Gradnja, 242
Sufijski simboli – Mehmed Mejlija Guranija, 269
Sufizam. Priredili Darko Tanasković i Ivan Šop – Prikaz, 99, 107
Svrzina kuća – Prikaz, 239

Š
Šaljiva anegdota – Narodno blago – Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, 162
Šantić, Aleksa – Biblioteka, 79
Šejh Mustafa Gaibija – Pismo sultanu, 160
Šemsović, Sead, 298
Šerifović, Fadil-paša, 88, 151, 152
Štamparija Muhameda Bekira Kalajdžića, 176
Štamparstvo – Bosna i Hercegovina, 199
Šušević, Nazif, 298

Ş
Şaban, Nazim, 333
Şükrü Ramo, 332, 333, 378

T
Taha Husein, 46
Talu, Ercumend Ekrem – “Bez sreće“, 12
Tanpinar, Ahmed Hamdi, 321
Taranci, Cahit Sitki, 315, 357
Tarihi, 11, 197, 198, 219, 220, 241, 264
Tekija na Buni, 233, 279, 290
Tesawwuf – Divanska poezija, 223
Trako, Salih, 143
Turbeta, 296, 297
Turska književnost
Turska književnost – Drame, 58
Turska književnost – Prijevodi, 68, 72, 81, 83, 299-382
Prijevodi knjiga sa turskog jezika
– Andaj, Melih Cevdet – “Pismo od mrtvog druga“, 13
– Antologija poezije balkanskih naroda (prevela grčku poeziju Ksenija Maricki-Gadanski, prevela tursku poeziju Lamija Hadžiosmanović), 17
– Baki, Enver – “Četiri sestre i jedan brat“, 15
– Buket: priče i pjesme pisaca turske narodnosti u Jugoslaviji, 18
– Ecevit, Bülent – “S rukom u ruci ljubav smo umnožili: poezija“, 22, 27
– Hadžihuseinović, Salih Sidki Muvekkit – “Povijest Bosne” (koprevodioci Abdulah Polimac, Lamija Hadžiosmanović, Fehim Nametak, Salih Trako), 23
– Hikmet, Nazim – “Pjesme i tamnice“, 14
– Kaleoğlu, Muzaffer – “Tragah za djetinjstvom “, 26

– Mehmed Mejlija Guranija – "Izbor iz poezije" (koprevodilac Salih Trako), 20
– Novljanin, Omer – Ahmed Hadžinesimović – "Odbrana Bosne: 1736-1739: (dvije bosanske kronike)" (koprevodilac Fehim Nametak), 21, 28
– Rizvanbegović, Arif Hikmet-beg Stočević – "Iz divana" (koprevodilac Salih Trako), 25
– Talu, Ercumend Ekrem – "Bez sreće", 12
– Yaşar, Kemal – "Legenda o Araratu", 24
– Zekeriya, Necati – "Djeca triju ulica", 16, 19
Prijevodi pjesama i proze sa turskog jezika, koji su objavljeni u periodici
– Alaetin, Tahir, 339
– Anday, Melih Cevdet, 304, 340
– Anonim: "Marija", 303
– Arif Ahmed, 322, 341
– Bayram Ibrahim, 332, 333
– Baki, Enver, 328, 329
– Bedrettin, Őmer, 308
– Bektaş, Cengiz, 342-344, 365, 377
– Bozaci, Arif, 332, 333
– Cansaver, Edip, 345
– Dağlarca, Fazil Hüsni, 320, 330, 346, 347, 373
– Damar, Arif, 379
– Dranas, Muhip Ahmet, 305, 309
– Durbaş, Refik, 348
– Ecevit, Bülent, 382
– Faik, Sait, 310
– Güntekin, Reşad Nuri, 299
– Hikmet, Nazim, 317, 318, 324, 325, 349, 366,
– Hulusi, Kenan, 300
– Ilhami Emin, 332, 333
– Yahya, Kemal, 350
– Yaşar Kemal, 374
– Yaşar Nabi, 316
– Yehova'nin oğullari ve masonlar: yeni Dünya Düzeni'nin Gerçek Mimarlari, 380
– Yildiz, Bekir, 331
– Kaya, Fahri, 332
– Kaleoğlu, Muzaffer, 381
– Kamu, Kemalettin, 311
– Kudret, Sabahattin, 312, 351
– Külebi, Cahit, 306, 352
– Mercan, Hasan, 333
– Miraç, Yaşar, 353
– Muzbeg, Iskender, 333
– Namik Kemal, 319
– Nesin, Aziz, 367
– Nimetullah, Hafiz, 333
– Öz, Erdal, 375
– Peride Celal, 301
– Rifat, Oktay, 313
– Sabahattin, Ali, 302
– Sabri, Esat, 314
– Saraç, Tahsin, 354-356, 368
– Şaban, Nazim, 333
– Şükrü Ramo, 332, 333, 378
– Tanpinar, Ahmed Hamdi, 321
– Taranci, Cahit Sitki, 315, 357
– Tuzcu, Enver, 333
– Ülkü Nusret Dişo, 332, 333
– Üstün, Nevzat, 307
– Zekeriya, Necati, 332, 333, 335-338, 358-364, 369-372, 376, 378

U
Užičanin, Sabit – Književna kritika, 172

Ülkü Nusret Dişo, 332, 333
Üstün, Nevzat, 307

V
Vakufi – Sandžak, 179
Vakufi – Novi Pazar, 193
Vakufi – Pljevlja, 193

Z
Zavičajni muzej Hercegovine u Mostaru – Orijentalni rukopisi, 67
Zekeriya, Necati – "Djeca triju ulica", 16, 19
Zekeriya, Necati, 332, 333, 335-338, 358-364, 369-372, 376, 378
Zlatar, Behija – "Zlatno doba Sarajeva" – Intervju povodom izlaska knjige, 195

Ž
Žene – osmanski dvor, 34
Život, islamski, 209
Žuljević, Emir – "Savremeni bibliotečki klasifikacioni sistemi" – Prikaz, 146

BIBLIOGRAPHY OF DR LAMIJA HADZIOSMANOVIC'S WORKS

(By the 80th anniversary of her life)

Isma Kamberović

Summary

Personal bibliography of Lamija Hadžiosmanović, full-time retired professor at the Faculty of Philosophy, edited on the occasion of 80 years of her birth. Her scientific interests are oriented toward some fields: librarianship, Bosnian-Herzegovinian cultural history, Bosniacs literature on oriental languages, Turkish literature translation to Bosnian language etc. Bibliography consists of 385 bibliographic units, divided to: special editions; prepared editions; books translated from Turkish language; papers in periodicals, proceedings and other publications; translations of Turkish literature to Bosnian language in periodicals and other publications; and translations of Bosnian-Herzegovinian literature to Turkish language. Bibliographic data in special editions, edited and translated books are quoted by ISBD (M) standard for monograph publications chronologically, and data in other groups are given chronologically, and besides alphabetically in one year. The title of article is given in quotation marks, then in the second line the title of publication in italic, ISSN number (if periodical), annual file, number, publishing year and number of pages. The part of Bibliography is the subject index.

Key words: Lamija Hadžiosmanović, bibliography, librarianship, orientalists

UDK 929 Sućeska, A.

Ajan među ajanima

U povodu desetogodišnjice smrti akademika
prof. dr. Avde Sućeske: (1927-2001-2011)

Enes Pelidija
Filozofski fakultet, Sarajevo

Prije deset godine umro je jedan od najpoznatijih i najcjenjenijih znanstvenika osmanske Bosne akademik prof. dr. Avdo Sućeska. Pripadao je generaciji osmanista koji su znanjem i djelima tokom proteklog XX stoljeća Sarajevo učinili centrom osmanistike ne samo na prostorima ex Jugoslavije, nego i šire regije. Uz Safvet-bega Bašagića, Milana Preloga, Vladimira Ćorovića, Vladislava Skarića, Hamdiju Kreševljakovića, Šaćira Sikirića, Nedima Filipovića, Branislava Đurđeva, Hazima Šabanovića, Besima Korkuta, Adema Handžića, Mehmeda Mujezinovića, Alije Bejtića, Omera Mušića, Ešrefa Kovačevića, te mnogih drugih, ovom krugu istaknutih orijentalista i historičara osmanskog perioda, pripadao je i akademik prof. dr. Avdo Sućeska. Iako se 21. decembra 2001. godine ugasio profesorov ovozemaljski život, njegova djela i sada žive, cijene se i poštuju. No, i pored bogatog znanstvenog opusa akademika Sućeske, mnogi su i do sada uskraćeni za neka saznanja iz profesorovog života i rada. Upravo iz toga razloga donosimo nekoliko osnovnih podataka iz njegovog životnog puta i znanstvene djelatnosti.

Akademik prof. dr. Avdo Sućeska rođen je 5. maja 1927. godine u Jasenici kod Rogatice. Poslije osnovnog i završenih sedam razreda Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu, dalje srednjoškolsko obrazovanje nastavlja i završava u gimnaziji. Neposredno nakon maturiranja upisuje se na Pravni fakultet u Sarajevu, na kome je diplomirao 1950. godine. Zbog iskazane aktivnosti i pokazanog znanja u toku studiranja, na istom fakultetu je izabran za asistenta, a zatim i docenta na Katedri istorije države i prava naroda Jugoslavije. Doktorsku disertaciju *Ajani – prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka* s uspjehom brani pred akademikom Mehmedom Begovićem na Pravnom fakultetu u Beogradu 1959. godine. Školske 1962/63. godine boravi u Münchenu na specijalizaciji u Institutu za historiju i kulturu Bliskog istoka i turkologiju kod profesora Franza Babingera i Hansa Joachima Kisslinga. Po dolasku u Sarajevo 1964. biran je u zvanje van-

rednog, a 1969. godine i redovnog profesora za predmet Istorija države i prava naroda Jugoslavije. Svoje nastavničke obaveze na ovom fakultetu obavlja do odlaska u penziju 1990. godine. U međuvremenu je, od 1969. do 1974. godine, bio i na dužnosti direktora Orijentalnog instituta. Od 1984. do 1986. godine obavljao je dužnost dekana Pravnog fakulteta. Zbog velikog zanstvenog doprinosa 3. marta 1987. biran je za dopisnog, a 1995. godine i redovnog člana ANUBiH. Broj njegovih objavljenih studija, radova, osvrta i prikaza iznosi 173 bibliografske jedinice. Također je učestvovao na brojnim domaćim i međunarodnim skupovima. Zbog toga je još za života s pravom ubrajan među najbolje poznavaoce društvene, pravne i političke historije osmanskog perioda Bosne i Hercegovine, kao i zemalja jugoistočne Evrope.

Svojim prvim radovima *Vakufski krediti u Sarajevu, Mjesto muteselima u lokalnoj upravi, Malikana – doživotni zakup državnih dobara u Osmanskoj državi,* te drugim člancima publikovanim u najznačajnijim domaćim i inozemnim časopisima, skrenuo je pažnju šire znanstvene javnosti. Uočavajući potrebu za univerzitetskim udžbenikom iz predmeta na koji je angažiran, napisao je udžbenik *Istorija države i prava naroda SFRJ* (Sarajevo 1964. godine). U narednim godinama ovaj udžbenik doživio je osam izdanja. U svakom od njih profesor Sućeska postojeći univerzitetski udžbenik dopunjuje novim i korisnim podacima za studente Pravnog fakulteta. Kako su primijetili profesorove kolege, akademik Sućeska pisao je tako da: "iako udžbenik, ova knjiga ima veliki broj sasvim originalnih rješenja". Zbog toga je bila korištena kao univerzitetski udžbenik i na drugim pravnim fakultetima ex Jugoslavije.

Godine 1965. objavio je svoju najpoznatiju studiju *Ajani – prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka* (Sarajevo 1965., 278 str.). Svoje teze zasnivao je na izvornoj arhivskoj građi orijentalne i zapadne provenijencije, kao i stručnoj literaturi. U knjizi je prikazao nastanak i razvoj ajana i ajanluka, gdje su ugledne, poštene i sposobne ličnosti u manjim sredinama, postali posrednici između naroda i predstavnika sultanove vlasti. Tom monografijom, kao i nešto kasnije radom *Seljačke bune u Bosni u 17 . i 18 . stoljeću* ("Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine", XVII, Sarajevo 1969.) unio je brojne novine u do tada jednostranom gledanju na osmansku državu, te društveni položaj Bošnjaka na širem južnoslavenskom prostoru. Svoja saznanja, koja crpi iz brojnih izvora koji se nalaze u poznatim bosanskohercegovačkim, turskim, kao i evropskim arhivima, profesor Sućeska produbljuje svoje dotadašnje znanje o Osmanskom carstvu i njegovim institucijama. Tako nastaju i novi radovi. Među njima je i poznati profesorov rad *Položaj bosanskih Muslimana u Osmanskoj državi* ("Pregled", god. 64, br. 5, Sarajevo 1974.). Već tada akademik Sućeska sa svojim saradnicima počinje vraćanje izvornih termina u osmanistici, onako kako se uvijek u stručnim radovima historičara i na Zapadu, kao i Istoku izvorno piše. Time se prvi put na prostorima ex Jugoslavije distancirao od književno-mitskih naziva. S vremenom će to prihvatiti većina osmanista i u drugim sredinama. O ovom doprinosu prof. dr. Avde Sućeske, da je bio jedan od pionira ove znanstvene korekcije, i sada se malo zna.

Ne manje su u naučnim krugovima zapaženi i cijenjeni profesorovi radovi *Položaj Jevreja u Bosni i Hercegovini za vrijeme Turaka, O kefilemi, Neke osobenosti u procesu čiflučenja u Bosni i Hercegovini u XVIII stoljeću, Državno-pravni razvitak Bosne i Hercegovine*, te mnogi drugi. Godine 1995. VKBI u Sarajevu štampalo je profesorovu knjigu manjeg formata s naslovom *Bošnjaci u Osmanskoj državi* (Sarajevo, 1995. godine). Osim na bosanskom i jezicima drugih južnoslavenskih naroda, jedan dio radova profesora Sućeske napisan je i objavljen na turskom, njemačkom, engleskom i drugim jezicima. Zato se može kazati da je kao historičar, pravnik i orijentalist bio poznat i priznat ne samo na širem južnoslavenskom prostoru, nego i u najširim međunarodnim znanstvenim krugovima. Kao i za mnoge druge poznate i priznate ličnosti, i za akademika Avdu Sućesku se može reći da su njegova djela bila više poštovana i cijenjena u drugim, nego u sredini kojoj je pripadao i gdje je proveo cio život.

Kada je na Petom kongresu historičara Jugoslavije u Ohridu, na kome je glavna tema bila etnička i nacionalna pitanja i procesi na južnoslavenskom tlu od doseljavanja Slovena do kraja Drugog svjetskog rata, prof. dr. Avdo Sućeska podnio referat *O historijskim osnovama bosanskohercegovačkih Muslimana,* među prisutnim je unio novinu koja je postala centralnom temom cijelog Petog kongresa historičara. Tako je npr. "Frankfuter Allgemein Zeitung", u broju od 15. oktobra 1969. godine, pisao kako je na Kongresu historičara Jugoslavije u Ohridu dominiralo "muslimansko pitanje". Na samom Kongresu povodom profesorovog podnesenog referata javio se jedan broj prisutnih koji su osporavali profesorovu tezu da Muslimani u Jugoslaviji budu priznati kao narod. Čak su se tom prilikom od njega verbalno distancirale i neke poznate kolege iz Bosne i Hercegovine. No, kako su iznesene teze zasnovane na izvornoj arhivskoj građi potvrđivale profesorove teze, to je kasnije šira znanstvena javnost pokazala interesovanje o podnesenom referatu. To je rad koji se citira u svim iole značajnijim djelima autora koji pišu na ovu temu.

A šta je to prof. Sućeska tada napisao? Koristeći relevantne izvore i stručnu literaturu, te držeći se historijskih činjenica, pisao je da su do tada (1969) nepriznati Muslimani, narod kao i drugi jugoslavenski narodi, sa svim osobenostima koje imaju i druge priznate nacije. Vrijeme je pokazalo punu znanstvenu objektivnost Sućeskinog pisanja o tome. Zbog ovakvog stava i pisanja, u zadnjim decenijama života dobio je više javnih nagrada, odlikovanja i priznaja za cjelokupni znanstveni rad.Među njima su: Dvadesetsedmojulska i Šestoaprilska nagrada grada Sarajeva.

Svoju više decenija brižljivo sakupljanu stručnu biblioteku sa 2.142 bibliografske jedinice, te znatan dio arhivskih dokumenata koje je sakupio istražujući u brojnim domaćim i inozemnim arhivama, poklonio je 1993/94. godine BZK "Preporod". Jedini uvjet kao donatora bio je da se njegove knjige vode kao poseban fond i da se koriste isključivo u čitaonici. Knjigama iz ovog fonda, koji nosi ime darodavca (vakifa), služe se generacije studenata, znanstvenika i ljubitelja prošlosti Bosne i Hercegovine. Cijeli fond je stručno obradila bibliotekarka Isma Kamberović. U

znak zahvalnosti i sjećanja na akademika prof. dr. Avdu Sućesku BZK "Preporod" i Pravni fakultet u Sarajevu, na kome je radio decenijama kao redovni profesor, a u povodu petogodišnjice profesorove smrti, Isma Kamberović je obradila i za štampu pripremila *Stručni katalog poklonjenih knjiga akademika prof. dr . Avde Sućeske Biblioteci Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod"* (Sarajevo, 2006., 364 str.). Tako je lijepa profesorova namjera na najbolji i najstručniji način postala pristupačna širem znanstvenom i intelektualnom krugu korisnika.

Iako kroz školovanje pripreman za pravnika, akademik Avdo Sućeska je cijelim svojim radom i znanstvenim opusom bio i ostao historičarem, posebno osmanskog perioda. U njegovim studijama i radovima osjeti se znanstvenik iza koga stoji ozbiljan i studiozan stručni i znanstveni rad. Sve napisano nastojao je da bude zasnovano na činjenicama. Njegov odlazak osjetile su kolege i prijatelji. Oni su ga cijenili kao znanstvenika svjetskog ugleda, profesora i iznad svega dragog i velikog čovjeka koji ih je nesebično učio, pomagao i podsticao u njihovom znanstvenom radu. Zato se njegovo ime rado spominje, a napisana djela koriste i citiraju. Tako je akademik prof. dr. Avdo Sućeska bio i ostao baš ajan među ajanima.

GODIŠNJAK 2011

IZ HISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE _____

UDK 94 (497.6) “1377/1463“

Iz historije trebinjskog kraja u srednjem vijeku

Esad Kurtović
Filozofski fakultet, Sarajevo

U bogatoj prošlosti trebinjskog područja značajno mjesto pripada njenom srednjovjekovnom razdoblju. Raznovrsna dešavanja i očuvani izvorni materijal o ovom području u većoj mjeri nego na drugim mjestima omogućavaju historičarima da brojnim primjerima sačine adekvatan pregled političke, privredne i društvene historije. Predmet rada na ovom mjestu je sagledavanje historije trebinjskog kraja pod bosanskom vlašću u periodu 1377.-1463. godine.

Ključne riječi: Trebinje, Pavlovići, Kosače

Značajnijim sintetskim pregledima historije trebinjskog kraja u srednjem vijeku dugo vremena pripadali su pristupi Ante Figurića i Vojislava Koraća.[1] Ove knjige, ipak, predstavljaju preglede sastavljene na osnovu ranijih literaturnih saznanja i bez svestranije su istraživačke podloge zasnovane na arhivskim vrelima. Novi i sveobuhvatniji pristup historiji trebinjskog kraja u srednjem vijeku obilježen je djelom Đure Tošića. Zahvaljujući višegodišnjim istraživanjima građe Državnog arhiva u Dubrovniku, Tošić je prikupio ogroman arhivski materijal za historiju trebinjskog kraja i pretočio ga u sintezu po uzusu modernih historiografskih mjerila.[2] Na takvim temeljima bilo je znatno olakšano otvoriti i izraditi ovaj naš pristup kojim se još jednom apostrofiraju neke bitnije značajke historije trebinjskog kraja u srednjem vijeku.

[1] Ante Figurić, *Trebinje nekad i danas*, Ljubljana, 1939.; Vojislav J. Korać, *Trebinje – istorijski pregled (I Period do dolaska Turaka*), Zavičajni muzej, Trebinje, 1966.

[2] O trebinjskom kraju autor je objavio veći broj radova koji su sintetizovani u monografskom izdanju: Đuro Tošić, *Trebinjska oblast u srednjem vijeku*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Istorijski institut, Posebna izdanja 30. Beograd, 1998.

Trebinjski kraj u srednjovjekovnoj Bosni

Teritorijalni ekspanzionizam bosanske države na jugoistočnim granicama poklapa se dijelom sa slabljenjem srednjovjekovne srpske države. Bosanska teritorijalna proširenja slomom Nikole Altomanovića i podjelom njegovih sjevernih krajeva nisu bila završena. Ambicije Tvrtka I Kotromanića bile su upravljene na posjede koje su zetski Balšići preuzeli poslije sloma Nikole Altomanovića. Podaci ukazuju na pobunu Konavljana i Trebinjaca protiv Balšića, ali i na nastojanje Trebinjaca da se dogovore s novim seniorom.[3] U svakom slučaju, u januaru ili u prvoj polovici februara 1377., bosanski ban Tvrtko preuzeo je Trebinje, Konavle i Dračevicu od Balšića i pripojio ih bosanskoj državi.[4]

Još pod Nemanjićima područje Trebinja izgubilo je stare tradicionalne vrijednosti zemlje i one vrijednosti koje je ona imala kao ranosrednjovjekovna država. U okviru srednjovjekovne bosanske države ovo područje poznato je samo po gradu i okolnoj župi. Područje Trebinja bilo je u posjedu kneza Pavla Radinovića, susjedna Dračevica u posjedu Vlatka Vukovića, dok su Konavle dobili Sankovići. To su jezgra triju najjačih velikaških porodica na jugoistoku Bosne i oni su očito dali najviše učešća u bosanskim tečevinama na ovim prostorima.[5]

U povelji iz 1397. knez Pavle Radinović navodi kao svjedoke od Primorja Vukosava Kobiljačića, Ljubišu Bogdančića i Vukosava Poznanovića.[6] Oni su bili velikaši s trebinjskog područja, a u sklopu posjeda Pavlovića, čije je jezgro bilo sjevernije, to i jesu bili njihovi primorski posjedi.[7] Vlast velikaša Pavlovića registrirana je u području Šume s naseljima Uskoplje, Orah i Začula, području Površi s naseljima Bijela, Sopoštica, Grebeni, Glavska, Ljekova i Bobovišta, te na području Pobrđa u naseljima Podgljiva i Zagora.[8]

---

[3] Mihailo Dinić, *O Nikoli Altomanoviću*, Srpska kraljevska akademija, Posebna izdanja 90, Beograd, 1932., 36; Rade Mihaljević, *Kraj srpskog carstva,* Srpska književna zadruga, Beograd, 1975, 122, 124, 132-135, 187-203.

[4] Sima Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1964., 135*; Istorija Crne Gore, Knjiga* II/2, *Od kraja XII do kraja XV vijeka. Crna Gora u doba oblasnih gospodara*, Redakcija za istoriju Crne Gore, Titograd, 1970., 34.

[5] O ovim vlastelinskim porodicama: Jovan Radonić, *O knezu Pavlu Rađenoviću* (I), Letopis Marice srpske 211, Novi Sad, 1902., 39-62; (II), 212, 34-61; Jovnaka Mijušković, "Humska vlasteoska porodica Sankovići", *Istorijski časopis,* 11, Beograd, 1960., 17-54; Đ. Tošić, "Rodonačelnik plemena Kosača – vojvoda Vlatko Vuković," *Srpska proza danas. Kosače-osnivači Hercegovine,* Bileća-Gacko-Beograd, 2002., 243-260.

[6] Ljubomir Stojanović, "Stare srpske povelje i pisma", I/1, Srpska kraljevska akademija, *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda*, Prvo odjeljenje, Spomenici na srpskom jeziku 19, Beograd-Sremski Kralovci, 1929., 245.

[7] Uz područje Trebinja Pavlovići su od 1391. držali Konavle zajedno s Kosačama, a koje su stekli na račun porodice Sankovića, S. Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, 171-172.

[8] Đ. Tošić. Тошић, *Trebinjska oblast u srednjem vijeku*, 96.

Tokom bosanske vlasti trebinjsko područje bilo je važno zbog frekventnog puta koji je povezivao Dubrovnik s istočnim i jugoistočnim krajevima u zaleđu. Kada su Dubrovčani stekli Konavle (kupoprodajama 1419. i 1426.), trebinjsko područje postalo je neposrednim susjedstvom Dubrovčana. Ono je posebno bilo u centru pažnje tokom Konavoskog rata (1430) s obzirom na to da su Pavlovići upravo preko trebinjskog područja vršili pritisak na Dubrovčane u Konavlima. U neostvarenim kombinacijama kojima se pokušavao vojvoda Radoslav Pavlović razbaštiniti, bilo je predviđeno da trebinjsko područje pripadne Dubrovčanima.[9]

Najznačajnija promjena desila se 1438., kada je vojvoda Stjepan Vukčić Kosača oduzeo vojvodi Radoslavu Pavloviću područje Trebinja.[10] Gubitak Trebinja bio je neočekivan jer Radoslav Pavlović nije uspio da spasi ni svoju dragocjenu arhivu koja se tamo nalazila.[11] Stjepan Vukčić Kosača uklopio je područje Trebinja u svoj ogromni posjed. Sada je u svojima rukama imao u potpunosti kontrolu nad dubrovačkom kopnenom trgovinom. Blizina Dubrovnika i njegovih primorskih posjeda omogućavala je, osim ranijih omiljenih destinacija Blagaja, Novog i Drijeva, i Kosačin češći boravak u Trebinju, naročito u zimskim mjesecima.[12]

Dolazak Osmanlija

Osmansko prisustvo u srednjovjekovnoj Bosni, kroz vojne upade, pustošenja, do direktnog miješanja u unutrašnje prilike i stjecanje posjeda, prati se od druge polovine XIV stoljeća. Ono je imalo svoga odraza i na području Trebinja sve do vremena kada je došlo do potpunog osvajanja u drugoj polovici XV stoljeća. U sukobu oca i sina, već ostarjelog hercega Stjepana Vukčića i Vladislava, Osmanlije pomažu Vladislava i 1463. prisiljavaju Stjepana da sinu dodijeli jednu trećinu posjeda. Vladislav je tako dobio u trebinjskom kraju grad Trebinje, Uskoplje, Mičevac i Ledenice.[13] Pad Bosne, izolirani otpori hercega Stjepana i daljnja osmanska osvajanja

---

[9] Esad Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, Institut za istoriju, Studije i monografije, Knjiga 4, Sarajevo, 2009., 285-325.

[10] M. Dinić, *Zemlje hercega Svetoga Save*, M. Dinić, *Srpske zemlje u srednjem veku*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1978., 192; S. Ćirković, *Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba*, SANU, Posebna izdanja 376, Odelenje društvenih nauka 48, Beograd, 1964., 44, 46.

[11] U povelji Radoslava Pavlovića Dubrovčanima iz naredne godine, a koja je imala i funkciju priznanice za izgubljenu dokumentaciju, dato je sljedeće: "**а овь нашь запись и повелю повелесмо ȣписати новȣȣ защо има се размирие са господиномь воеводомь Степаномь сина господина кнеза Вȣкца Храника а синоваць многопочтеногa споменȣтьѣ господина Сандала бившаго велекаго воеводе босанскога кад приеми наш градь ȣ Тр҃биню. Тȣи ми ȣзе зааписе и повеле ѿ више речнѣхь поставаа що имахомо ѿ кнеза и властео дȣбровачцѣх ȣ комȣнь дȣбровачки**", (19. 08. 1439. god.), Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I/1, 638-639.

[12] Više primjera u, Đ. Tošić, *Trebinjska oblast u srednjem vijeku*, napomena 142 na strani 126.

[13] M. Dinić, *Zemlje hercega Svetoga Save*, 259; S. Ćirković, *Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba*, 257; Veljan Atanasovski, *Pad Hercegovine*, Narodna knjiga, Istorijski institut, Beograd, 1979., 17; Đ. Tošić, *Trebinjska oblast u srednjem vijeku*,132-133.

dovršavaju raspad preostalih srednjovjekovnih struktura na trebinjskom području. Do kraja 1465. u osmanskim rukama su Lug, Bijela i Uskoplje.[14] Trebinje je palo maja 1466., a zatim i okolna naselja Police, Gola Glavica i Glavska.[15] Južno od Trebinja održavalo se područje Vrma s gradom Klobukom, koje je bilo naslonjeno s preostalim posjedima Kosača u Dračevici. Padom Novog 1482. čitava Hercegovina je došla pod osmansku vlast.

Granice trebinjskog kraja

Trebinjsko područje (župa) graničilo je na zapadu župom Popovo, na jugu Žrnovnicom i Konavlima, na istoku Vrmom i na sjeveru Rudinama i Ljubomirom. Tu je granicu precizirao Đuro Tošić. Na zapadu granica je išla s brda Trubara preko Zelenog Gumna u Zagori, Zborne Gomile ispod sela Luga, Djedića, brda Čule, Jačišta do Golubovog Kamena nad izvorom Dubrovačke rijeke. Na jugu granica je bila od Golubovog Kamena, pa preko Štrbice, Vraštice, Carine (Ivanica), Mićine Gustijerne, Bijelog Kamena, Pećine Kule, Stubice, Zvijezde, Maleštice, Vidova Groblja, Gradine, Prosjeka, Krstca, Nikolje Doline, Ivanj Krsta, Krivog Dola, Stražnjice, južnim rubom ravnice Dubrave i uskim kanjonom nekadašnje rječice Sutjeske do mjesta Cerovca. Istočna granica je išla od Cerovca, pa preko Debelog Brijega, Ruđin Dola, Kokotove Gradine, Lijepog Vrha, Rujeve Glavice i Kravice izlazila iznad sela Jasen. Na kraju sjeverna granica ide od sela Jasen preko brda Gljive, Kamene Glavice, planine Leotar, zapadnom međom Bilećkih Rudina i preko Lamena, sela Aljetića, brda Turgaka, Osoja i Smajilovog Dola dostizala brdo Trubar.[16]

Tu su se formirala manja područja (distrikti) s naseljima: ***Šuma*** (Bjelač, Taleža, Svinjarevo, Klikojevići, Gola Glavica, Sparožići, Orah, Zasjek, Začula, Planik, Obrće, Vlaštica, Uskoplje i Ledenice); ***Površ*** (Ljubovo, Biograd, Orašje, Mrznjići, Ljekova, Slivnica, Zagradinje, Bijela, Grebeni, Sopoštica, Drijen, Bobovište, Bobova Ljut, Glavska, Poljice i Kremeni Do); ***Vrsinje - Zupci*** (Dubrava, Sutjeska, Konjsko, Orašje, Turmenti i Rapti); ***Trebinjsko Polje*** (Police, Trebinje, Čičevo, Mokro, Zgonjevo, Pridvorci i Gomiljani); ***Pobrće*** (Necvijeće, Mičevac, Jasen, Gorica, Popdgljiva, Zasad, Kočela, Trebihovo, Modrić, Pribilo, Slano, Lug, Zagora, Turani i Žabica) i ***Lug*** (Hum i Cicina).[17]

Privreda trebinjskog kraja

Privredni život na području Trebinja zasnovan je na zemljoradnji i stočarstvu. Čitav predio imao je pogodnije uvjete za različite kulture nego što su one danas.

---

[14] M. Dinić, Zemlje hercega Svetoga Save, 260-261; S. Ćirković, Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba, 263; V. Atanasovski, Pad Hercegovine, 13; Đ. Tošić, Trebinjska oblast u srednjem vijeku, 133.

[15] M. Dinić, Zemlje hercega Svetoga Save, 261.

[16] Đuro Tošić, *Trebinjska oblast u srednjem vijeku*, 45-46.

[17] Isto, 46.

Od žitarica sijana je pšenice, ječam, ovas i proso, koje su služile za ishranu ljudi i stoke. Mještani su poslije vršidbe, koja je obavljana na guvnima, odvozili očišćeno žito na sušenje i mljeli ga u mlinovima. Uzgajane su mahunarke, naročito bob, koje su kao varivo upotrebljavane u ishrani. Bilo je bostana i dinje. Uzgajana je vinova loza, a od povrća kupus, luk i repa. Izvjesno je da je uzgajan i lan, koji je korišten za pravljenje tkanine.

Ugodna mediteranska klima, obilje trave na kraškim poljima i niskog rastinja na brdima i brežuljcima, predstavljaju odlične uvjete za razvoj stočarstva. Stoka je uzgajana uz obavljanje zemljoradnje kao sastavni dio zanimanja ljudi na selu. Uzgajani su konji, goveda i magarci od krupne, te ovce, koze i svinje od sitne stoke. Bujna vegetacija omogućavala je razvoj pčelarstva. Korist od razvoja stočarstva bila je velika.

Dubrovčani nisu imali dovoljno resursa za razvoj poljoprivrede, pa su iskorištavali pogodnosti koje su im pružali tereni u zaleđu. Od najstarijih vremena među susjedima te pogodnosti su iskorištavane zajedničkim djelovanjem radi obostrane koristi. Dubrovčani se pojavljuju kao zainteresirana strana koja finansira usjeve i uzgoj stoke, a predstavnici iz zaleđa kao radna snaga koja u novom odnosu lakše obavlja svoje poslove i dijeli izglednu zaradu s Dubrovčanima. Dubrovčani daju volove za oranje, sjeme za sijanje, raznu stoku na uzgoj i čuvanje, a sve prema ugovoru područja koji određuje na koji način se dijeli dobit (najčešće polovina plodova i uzgojenih životinja). Tradicija dugih i uspješnih međusobnih odnosa ogleda se u ugovorima u kojima se spominje da se oni planiraju realizirati 'prema običaju trebinjskog kraja'.

Nekoliko izabranih primjera ilustrira značajan razvoj poljoprivrede u trebinjskom kraju. Tako je februara 1391. Brajan Milovanić iz Trebinja primio od Krajne, udovice Matka Milčinića, i njegovih epitropa na čuvanje i uzgoj sedam volova, tri magarca i jednog konja "secundum consuetudine contrate".[18] Aprila 1391. Bratoslav Krančoević iz Trebinja primio je od Milka Njegušića tri krave i jednog vola na uzgoj 'ad rectam medietatem secundum usum contrate'.[19] Maja 1391. Novak Pribilović iz Trebinja primio je od Radoslava Kosmača jednog vola za rad po sistemu dijeljenja dobiti koji se slavenski naziva "ad uborach".[20] Septembra 1392. Pribio Budisalić

[18] "Brayan Millouanich de Tribinio facit manifestum quod ipse habuit et recepit a Crayna uxore condam Matchi Milcinich et tanquam epitropi dicti eius mariti presente et dante ad pascendum septem boues, tres asinos et unum equm secundum consuetudine contrate" (04. 02. 1391. god.), Državni arhiv Dubrovnik (dalje: DAD), Diversa Cancellariae, XXIX, 180v.

[19] "Bratoslaus Crançoeuich de Tribinio facit manifestum quod ipse habuit et recepit a Milcho Niegusich presente et dante tres vachas et unum bouem ad habendum, tenendum et pascendum ad rectam medietatem secundum usum contrate. Proimittens illos bene, fideliter et diligenter pascere et custodire et soluere omnibus suis expensis" (16. 04. 1391. god.), DAD, Diversa Cancellariae, XXIX, 199.

[20] "Nouach Pribillouich de Tribinio facit manifestum quod ipse habuit et recepit a Radoslauo Cosmaç petrario presente et dante unum bouem aratorium ad laborandum ad partem, scilicet, sclauice aduborach [*ad uborach*], donec ipse bos durabit. Promittens dictum bouem pascere et custodire

iz Trebinja primio je od Pripka Parčina 15 koza i četiri krave na uzgoj.[21] Februara 1393. Utješen Kotnić iz Trebinja primio je od Žura Radaljanovića 15 koza, 15 ovaca, 7 krava, 4 vola jednu kobilu sa ždrijebetom na uzgoj 'secundum usum contrate'.[22] Aprila 1393. Vladoje Krančić primio je od Mihaila Martinusića dva vola na čuvanje, uzgoj i rad, a juna iste godine od istog je dobio i pet košnica pčela na uzgoj "secundum consuetudinem contrate".[23] Goljoje Boljojević iz Ljubokova kod Trebinja primio je od Pribislava Radanovića na uzgoj jednog vola 1397.[24] Milohna Klapović iz Gomiljana kod Trebinja primio je 1398. od Bogdana Bogdančića dva vola za rad, a prema običajima grada Dubrovnika (ad rectam partem secundum consuetudinem ciuitate).[25] Decembra 1401. braća Mirko i Miladin Rajčić iz Trebinja primili su od Bogoslava Milojevića na držanje, uzgoj i rad dva vola "secundum uxum et consuetudinem contrate Tribiniy".[26] Maja 1403. Novak Kuglinović iz Trebinja prima od Branka Predojevića 90 ovaca na čuvanje u narednih šest godina, uz uvjet podjele

---

et saluare bene et diligenter omnibus expensis ipso Nouachi. Et eidem Radoslauo consignare partem suam utilitatis dicti bouis et eis facere racionem ad clarum factum ... dicto boue perperi 7,5" (14. 05. 1391. god.), DAD, Diversa Cancellariae, XXIX, 209v.

[21] "Pribis Budisalich de Tribinio facit manifestum quod ipse haberit et recepit a Pripcho Parçino capras XV et vaccas quatuor quas dictus Pribis promixit dicta animalia tenere, custodire et pascere arbitro boni viri" (05. 09. 1392. god.), DAD, Diversa Cancellariae, XXX, 140v.

[22] "Utiesen Cotnich de Trebigna fuit confessus habuisse penes se a Zuro Radalyanouich ad pascendum, nutriendum et custodiendum expensis ipsius Utiesen ad omne presicum quindecim capras et quindecim pecudes et septem vachas et quatuor boues et unam equam cum uno pullo ad socidium secundum usum contrate" (19. 02. 1393. god.), DAD, Diversa Cancellariae, XXX, 192.

[23] "Vladoe Crançich de Tribinio facit manifestum quod ipse habuit et recepit a ser Michaele Cherue de Martinussio duos boues arratorios ad tenendum, pascendum, custodiendum et laborandum cum illis pascere et custodire bene et diligenter" (20. 04. 1393. god.), DAD, Diversa Cancellariae, XXX, 16v; "Vladoe Crançich de Tribinio facit manifestum quod ipse habuit et recepit a ser Michaele Cherue de Martinussio aluearia quinque apium que promictit ipse Vladoe tenere et custodire ad voluntatem dicto ser Michaele secundum consuetudinem contrate" (01. 06. 1393. g.), Isto, 31v.

[24] "Goglioie Boglioeuich de Tribinio de loco Lubuchouo facit manifestum quod ipse habuit et recepit a Pribislauo Radanouich unum bouem pilaminis barii inter album et nigrum quem bouem dictus Goioie promictit tenere, pascere et custodire ad beniplacitum dicti Pribislaui et ipsum bouem eidem restituere ad suam voluntatem" (02.10. 1397. god.), DAD, Diversa Cancellariae, XXXII, 87v.

[25] "Millochna Chlapouich de Tribignio de Ugomiliani facit manifestum quod ipse habuit et recepit a Bogdano Bogdancich sartore presente et dante duos boues aratorios dicti Bogdani ad tenendum, pascendum et custodiendum boni et fideliter et laborandum cum eis ad rectam partem secundum consuetudinem ciuitate, usque ad voluntatem dicti Bogdani" (04. 02. 1398. god.), DAD, Diversa Cancellariae, XXXII, 116.

[26] "Milladinus et Mircho fratres Raicich de Tribinio faciunt manifestum habuisse et recepisse a Bogoslauo Milloyeuich nobis dante ad tenendum et pascendum et laborandum duos boues et cum ipsis fideliter laborando et custodiendo secundum uxum et consuetudinem contrate Tribiniy" (03. 12. 1401. god.), DAD, Diversa Cancellariae, XXXIV, 48v.

janjadi "secundum consuetudinem contrate Tribini".[27] Februara 1406. Dapko Milošević iz Trebinja, čovjek kneza Pavla Radinovića, primio je od Miladina Pribinića jednu kravu na čuvanje i uzgoj "secundum uxum contrati Tribinii".[28] Decembra 1412. Obrad Bogunović iz Trebinja primio je od Radika Marojevića iz Šumeta jednog vola za rad "ad voluntatem parcium et secundum consuetudinem contrate".[29] Decembra 1413. Radoslav Mirnić i Radoslav Vučić primili su od Milovana Kranojevića pet košnica pčela na uzgoj "ad medietatem fructorum".[30] Januara 1440. Radoje Miomanović i Radivoj Miotošević iz Trebinja primili su od dubrovačkog vlastelina Marina Gučetića veći broj stoke na čuvanje i uzgoj u trajanju od pet godina (200 ovaca i koza, jednog konja, jednu mazgu te 15 krava i volova).[31]

Meso, mlijeko i mliječni proizvodi, vuna, koža, med i vosak bili su direktno potrebni za život i egzistenciju. Njihovi viškovi su upotrebljavani za trgovinu i razmjenu za proizvode iz susjedne dubrovačke sredine. Osim blizine Dubrovnika, razvoju i intenzitetu trgovačkog prometa doprinosila je putna komunikacija *Via Tribigne* (a naziva se i *Via Drine*, *Via Bosne* i *Via Coze*) koja je preko Trebinja spajala Dubrovnik s drinskim područjem (Dubrovnik – Trebinje – Bileća – Gacko – Čemerno – Tjentište – Foča – Goražde).[32] Manji karavanski put iz Dubrovnika je

[27] "Nouachus Chuglinouich de Tribinio facit manifestum habuisse et recepisse a Brancho Predoyeuich pecudes nonaginta ad tenendum, passendum et fideliter custodiendum usque ad sex annos ad medietatem fetus ipsorum secundum consuetudinem contrate Tribini" (09.05. 1403. god.), DAD, Diversa Cancellariae, XXXIV, 218.

[28] "Dapcho Millosseuich de Tribinio homo comitis Pauli facit manifestum habuisse et recepisse a Milladino Pribinich unam vacham valloris perperorum quinque ad tenendum, passandum et custodiandum secundum uxum contrati Tribinii" (20.02. 1406. god.), DAD, Diversa Cancellariae, XXXVI, 23.

[29] "Obradus Bogunouich de Tribinio facit manifestum quod ipse habuit et recepit a Radicho Maroyeuich de Iunchetto unum bouem ad arandum et laborandum cum eo isto anno et ultra annum ad voluntatem parcium et secundum consuetudinem contrate" (11.12. 1412. god.), DAD, Diversa Cancellariae, XXXIX, 190.

[30] "Radoslauus Mirnich et Radoslauus Volcich de Tribinio faciunt manifestum habuisse et recepisse a Millouano Cranoyeuich bastasio quinque foramina seu couilia appium ad tenendum et fideliter custodiendum ad medietatem fructorum" (01.12. 1413. god.), DAD, Diversa Cancellariae, XXXIX, 327.

[31] "Radiuoy Mioteseuich et Radoie Miomanouich ambo de Trebigne confessi fuerunt habuisse et recepisse a ser Marino R. de Goze presente et interogate infrascripta animalia, videlicet inter pecudes et capras numero ducentos, equum unum et unam zumentam, item inter boues et vachas paruos et magnos numero XV, quos omnia animalia suprascripta promiserunt super se et bona sua bene et diligenter gubernare, pascere et saluare usque ad annos quinque proxime futuris" (04.01. 1440. god.), DAD, Diversa Notariae, XXIII, 169.

[32] "in Vermo eundo per viam Tribigne" (21.12. 1419.g.), DAD, Lamenta de foris, IV, 122; „transiret per viam Tribigne in Sclauoniam" (15.05. 1420. god.), Isto, 194v; "irent viam Trebigne" (29. 07. 1427. god.), Isto, VII, 210; „per viam Drine" (01.10. 1433. god.), Diversa Notariae, XVIII, 102v; Desanka Kovačević, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Naučno društvo BiH, Djela 18, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 13, Sarajevo, 1961, 158-159.

preko Ledenica (kasnije Carina) pored Uskoplja išao prema Trebišnjici i Popovu za Stolac i prema unutrašnjosti Bosne. Na trebinjsko područje uvožena je so, vino, fino obrađene tkanine, zanatski proizvodi, nakit i druga luksuzna roba. Carine su bile u Ledenicama, Trebinju i pod utvrdom Mičevac. Nosioci trgovine su Dubrovčani, a u manjoj mjeri i domaći ljudi.

Kroz nekoliko primjera pratimo šta trebinjski kraj nudi tržištu u Dubrovniku, prije svega od stoke. Januara 1376. Dobroslav Strahnić iz Trebinja prodao je magarca dubrovačkom vlastelinu Marinu Ranjini za 40 dubrovačkih dinara.[33] Oktobra 1377. Sredan Dobrečević iz Trebinja prodaje Rusinu Radostiću iz Zatona 39 ovaca i koza za 28 perpera.[34] Oktobra 1388. Dapko Milunović iz Trebinja prodaje Bogoju Dojanoviću jednog turskog konja za 15 perpera.[35] Maja 1392. Radik Ilić iz Trebinja prodao je jednu kobilu Stojku Ranjina za 12 perpera i 6 dubrovačkih dinara, dok je juna 1392. Miladin Krajčić iz Svetog Stefana kod Trebinja prodao jednu kobilu Milatku Radosaliću za 20 perpera.[36] Milosav Milonjić i Cvjetko Utješinović prodaju Ostoji Radujeviću iz Brgata šestogodišnjeg vola za 7,5 perpera, Rajan Brajković prodao je Radovanu Novakoviću 40 koza za 20 perpera, a Ljubiša Budisalić prodao je Radonji Čiverović iz Konavala 15 ovaca i 15 koza za 30 perpera.[37]

Osim zemljoradnje i stočarstva, bila je razvijena i eksploatacija drveta (za ogrjev i građevinsko drvo) te lov na divljač, koje je bilo u većem broju, zbog koža koje

---

[33] "Dobroslauus Strachnich de Tribinio facit manifestum quod ipse vendidit ad carrum ut moris est unum suum asinum pili albatii ser Marino de Ragnina per grossos XXXX" (27. 01. 1376. god.), DAD, Diversa Cancellariae, XXIV, 105v.

[34] "Sredanus Dobreçeuich de Tribunio facit manifestum quod ipse vendidit Rusino Radostich de Ombla de suis animalibus inter capras et oues triginta nouem pro yperperos XXVIII" (21.10. 1377. god.), DAD, Debita Notariae, VIII, 96v.

[35] "Dapcho Millunouich de Tribigna facit manifestum quod ipse vendit ad currum more solito Bogoe Doianouich de Ragusio presenti et ementi unum equm turcheschum pilii rubei pro perperis XV" (01. 10. 1388. god.), DAD, Diversa Cancellariae, XXVII, 159.

[36] "Radich Hyliich de Tribinio facit manifestum quod ipse vendit ad currum more sollito unam eius caballam pilli rubei Stoycho de Ragnina presenti et ementi pro perperis duodecim et grossos VI" (25. 05. 1392. god.), DAD, Diversa Cancellariae, XXX, 107; "Milladin Craycich de Sancti Stephano de Tribinio facit manifestum quod ipse vendidit ad currum more sollito unam equam pilli albi Millatcho Radosalich de Ragusio pro yperperis viginti" (23. 06. 1392. god.), Isto, 117v.

[37] "Zuietchus Utiesenouich et Milosauus Milognich de Tribigna dederunt, vendiderunt et tradiderunt ad publicam carrum Ragusii Ostoie Raduyeuich de Vergato presenti et ementi unum suum bouem rubeum etatis annorum sex vel circa pro yperperos septem cum dimidio" (07. 08. 1429. god.), DAD, Diversa Notariae, XVI, 115; "Rayan Braychouich de Tribigne iure vendicionis dedit, vendidit et tradidit iure proprio imperpetuum Radouani Nouachouich presenti et ementi capras inter magnas et paruas quadraginta precio iperperi viginti grossorum Ragusi" (30. 10. 1429. god.), Diversa Cancellariae, XLVI, 63; "Gliubissa Budisaligh de Tribigna dedit et vendidit Radogne Çiuerouigh de Canale de loco dicto Dobrusa homini ser Nicole Matci de Georgio presenti et ementi treginta capita bestiarum, videlicet, quindecim pecudes et quindecim capras pro precio et mercato yperperos treginta. Promittens ipso Gliubissa super se et omnia sua bona renuntiando conseruare ipsos pecudes et capras liberas et fiancas" (09. 10. 1443. god.), Isto, LVIII, 79.

su bile na cijeni. Zanatstvo je razvijano i usavršavano uz pomoć rada u okviru posjeda, prateći osnovne potrebe zemljoradnje i stočarstva.

Izuzetan značaj za život trebinjskog kraja predstavlja odlazak mladića na rad i izučavanje zanata na dubrovačko područje. Više je primjera koji pokazuju da se taj proces neprekidno odvija i da su obje strane imale velike koristi. Kroz nekoliko primjera pratimo odlazak na službu u Dubrovniku. Januara 1410. Vukša Mikojević iz Trebinja obavezao se na dvogodišnju službu kod braće Nikole, Paskoja i Marka Veseokovića, a koju će obavljati na području Srbije.[38] Marta 1437. Ljubna, kćerka Priboja iz Trebinja, obavezala se na petogodišnju službu kod mornara Petra Nigra, inače Dubrovčanina nastanjenog u Sirakuzi.[39] Januara 1444. Vidak Radetić iz Trebinja obavezao se na jednogodišnju službu kod Franka Radonića.[40] Septembra 1447. Vlatko Radmilović iz Trebinja, obavezao se na jednogodišnju službu kod Dobrašina Dražinovića.[41] Marta 1456. Radivoj Bogišić iz Trebinja obavezao se na sedmogodišnju službu kod Ivana sina Mihoča Paskvačića.[42] Oktobra 1470. Radosav

[38] "Ego Vochxa Michoyeuich de Tribinio confiteor quod loco me et opperas meos Nichole de Luca Vesselchouich presenti et me vice et nomine Pasquoye et Maroye fratrum suorum conducenti ad standum cum ipsis fratribus suis ad partem Sclauonie usque ad duos annos proxime futuros" (09. 01. 1410. god.), DAD, Diversa Cancellariae, XXXVIII, 111.

[39] "Gliubna filia Priboe de Tribigna locauit se et opera sua usque ad quinque annos proxime futuros cum Petro Nigro Raguseo pedote habitator Siracusii, presente et eam conducente, promittens ipsa Gliubna ire et stare cum ipso Petro ubiqequam dicto tempore quinque annorum et ab eo non aufugere nec recedere ... fideliter seruire" (25. 03. 1437. god.), DAD, Diversa Notariae, XXI, 124.

[40] "Francus Radognigh acordauit sibi pro suo famulo Vidach Radetigh de Tribigna presentem et acceptantem pro uno anno proximo futuros. Qui Vidach debet stare cum ipso Franco et non cum aliquo alio durante dicto tempore et debet sibi bene et fideliter seruire in Ragusio et extra et obedire in omnibus rebus licitis et honestis, nec debet furtum nec damnum facere neque facere volentibus consentire. Pro quo Vidach Iuan Miodrusigh Clinesach constituit se plegium pro suprascriptis. Et ipse Francus debet tenere ipsum Vidach in domo tam infirmam quam sanam et sibi facere expensas et etiam vestire et calciare et dare sibi pro suo salario dicti temporis yperperos quindecim. Que omnia suprascripta dicte partes promiserunt inter se firmiter obseruare super se et omnia sua bona renuntiando" (29. 01. 1444. god.), DAD, Diversa Cancellariae, LVIII, 185v.

[41] "Dobrassinus Draxinouich conduxit et acordauit Vlatchum Radmilouich de Tribigne pro uno anno proxime futuros. Promittens dictus Vlatchus toto dicto tempore stare et habitare cum dicto Dobrassino et ab ipso non recedere non furari nec furari volentibus consentire, res et bona dicti Dobrassini bene et fideliter custodire et sibi seruire in omnibus rebus licitis et honestis tam in Ragusio quam extra ubiquam locorum prout volet et precipit dictus Dobrassinus. Et versa vice dictus Dobrassinus promisit dictum Vlatchum tenere in domo sua tam infirmam quam sanam et sibi facere expensas et ipsum nutrire, vestire et calciare secundum consuetudinem et sibi dare et soluere pro suo salario et mercede yperperos duodecim" (18. 09. 1447. god.), DAD, Diversa Cancellariae, LX, 222.

[42] "Johannes filius Michozii Pasquacich conduxit et accordauit Radiuoi Bogissich de Tribigne pro annis sex proxime futuris, promittens dictus Radiuoi toto suprascripto tempore stare et habitare cum dicto Johanne et ab ipso non recedere non furari nec furari volentibus consentire, scilicet, res et bona dicti Johannis bene et fideliter custodire et sibi seruire in omnibus rebus licitis et honestis prout volet dictus Johannes in Ragusio et extra Ragusium. Promittens dictus Johannes dictum Radiuoi tenere

Radovanović iz Sparožića kod Trebinja uz jemstvo oca Radovana Bogetića zvanog Strahinić, obavezao se na dvogodišnju službu kod Tadije Nalješkovića.[43]

Gotovo da nema privredne djelatnosti u koje se mjesno trebinjsko stanovništvo nije uključivalo u radu i izučavanju zanata na dubrovačkom području. Obućarski zanat izučavao je Bogil Ljubojević iz Trebinja, koji je 1397. napravio ugovor o petogodišnjem naukovanju.[44] Vukota, sin Milaka iz Trebinja, sa svojih dvanaest godina, pa otuda uz dopuštenje majke Stojslave, obavezao se 1400. na osmogodišnje služenje i izučavanje obućarskog zanata.[45] Taj zanat izučava i Radienko iz Svetog Stjepana kod Trebinja koji se obavezao na naukovanje u trajanju od osam godina.[46] Na petogodišnje izučavanje krznarskog zanata obavezao se Radienko, sin Bogoslava

in domo sua tam egrum quam sanum et sibi facere expensas et ipsum nutrire, vestire et calciare et in fine suprascriptorum annorum sex sibi dare et soluere ducatis auri quinque, unum mantellum de panno blauo nouum, unam zupam de fostagno, unum par calligarum de panno, unum biretum, unum par sotularum et unam camisiam. Pro quo Radiuoi Stanaç Ratchouich textor et tabernarius se constituit plegium et principalem ad melius tenendem omni furto et dano quod feceret dictus Radiuoi renuntiando" (08. 03. 1456. god.), DAD, Diversa Cancellariae, LXV, 185.

[43] "Tadeus Marini de Nale conduxit et achordauit Radossauum Radouanouich de Tribigne presentem et acceptantem pro annis duobus proxime futuris promictens dictus Radossauus toto dicto tempore annorum duorum stare cum dicto Tadeo et ad eius seruitia tam in Ragusio quam ex Ragusium pro voluntate et mandato dicti Tadei ac esse fideli, solicitus et obediens more boni seruitoris et famuli. Et versa vice dictus Tadeus promisit ipsum Radossauum toto dicto tempore annorum duorum tenere in domo sue et ad expensas suas tam egrum quam sanum. Et eum vestire, calcare et nutrire. Et in fine tempus sibi dare pro eius mercede dictorum duorum annorum iperperis vigintiquatuor. Et pro ipso Radossauo se constituit plegium Radouanus Bogetich dictus Strachignich eius pater de Tribigne de Sparosichi" (11.10. 1470. god.), DAD, Diversa Notariae, LIV, 173.

[44] "Ego Boghillus Luboeuich de Tribinio confiteor quod loco me et operas meas ad standum cum Dobroslauo fratris dominus Benedicti de Balegio callegario usque ad annos quinque proxime secuturas pro arte calegarie capescenda" (16. 08. 1397. god.), DAD, Diversa Cancellariae, XXXIII, 19v.

[45] "Ego Stoyslaua uxor condam Milachi de Tribinio confiteor quod Vochotta filium meum et dicti condam Millachi etatis XII annorum vel circha presentem et conscientem et eius operas dedi, concessi et locaui magistro Allossio Gorossalich cerdoni de Ragusio presenti et conducenti eum ad standum secum et ipsi seruiendum et laborandum usque ad VIII annos proxime futuros ... ad artem calligarie ... docere dictam artem ... et in finem termini eidem dare capita dicte artis secundum consuetudinem Ragusii" (08. 09. 1400. god.), DAD, Diversa Cancellariae, XXXIII, 183v.

[46] "Stanislaua uxor condam Milosii Boioeuich de Sancto Stefano Tribinii et Radoslaus eius filius faciunt manifestum quod ipse locant Radiencho filium dicte Stanislaue et fratrem dicti Radoslaus presentem et conducente, et sua opera Braycho Ratchouich cerdoni presenti et recipienti eum ad standum secum ad artem capescendum usque ad VIII annos proxime futuris ... fideliter seruiret et laborabit ... dictus Braychus ... dare eidem capita dicte artis" (18. 09. 1401. god.), DAD, Diversa Cancellariae, XXXIV, 16v.

Miltoševića iz Trebinja 1402.[47] Taj zanat izabrao je i Pribislav Grgurić iz Trebinja 1405[48] te Božićko Radčić iz Biograda kod Trebinja (1427).[49] Na izučavanje suknarskog zanata obavezao se Milorad, sin Radče Priljubovića[50], Bjelosav Kalojanjević[51], Borisav Radohnić[52] i Stanac Radmilović.[53] Tekstilni zanat izučavali su Bogosav Milovanić[54] i Radoje Božićković.[55] Radovin Radojković obavezao se na službu i

[47] "Ego Radiencho filius Bogoslaui Miltosseuich fabri de Tribinio cum voluntate et expresso consensu dicti Bogoslaui patris mei presentis et consentientis confiteor quod ex certa mea sciencia et bona voluntate locaui me et opera mea magistro Georgio condam Johannis pillipario in Raguxio presenti et conducenti ad standum cum eo ad dictam artem capescendam et ipsi seruiendum et laborandum usque ad quinque annos proxime futuros" (13.11. 1402. god.), DAD, Diversa Notariae, XI, 29v.

[48] "Ego Pribislaus Ghergurich de Tribinio confiteor quod ex certa mea sciencia et bona voluntate loco me et mea opera Stoyacho Radanouich pillipario de Ragusio presenti et conducenti me ad standum cum eo ad eius artem capescendam et ei laborandum et seruiendum usque ad tres annos proxime futuros" (13.07. 1405. god.), DAD, Diversa Notariae, XI, 122.

[49] "Bosichichus Radçich de Tribigne de Bielgrad etatis legitime locauit se et opera sua pro annis quinque cum voluntate et consensu dicti Radaç sui patris presentes et consentientis ad standum cum Volco sartori presente et ipsum conducente ... bonis et legalis famulus et discipulus ... doceris artem suam sutorie ... Pro quo Bosichicho et eius precibus et instantia Radaç eius pater pro eo extitit plegius" (16. 03. 1427. god.), DAD, Diversa Cancellariae, XLIV, 123v.

[50] "Milorad Radçe Priglubouich filius de Tribigne promisit stare et laborare ad artem texendi pannos Radac Braichouich Sedlarich textore pannorum usque quo didicerit dictam artem texendi pannos" (01. 12. 1425. god.), DAD, Diversa Cancellariae, XLIII, 239v.

[51] "Bielosau Caloiagneuich de Tribine locauit se et opera sua pro annis duobus in mediate ad standum cum Radoio Petchouich textoris pannorum presente et ipsum conducente ... bonis et legalis famulus ... doceris artem suam taxarie pannorum" (11. 04. 1425. god.), DAD, Diversa Cancellariae, XLIII, 119.

[52] "Borissau Radochnich de Tribigne legitime etatis ut dixit cum consensu et voluntate Milathi Braichouich sui patrui locauit se et opera sua pro annis quatuor in mediate ad standum cum Volcazio Radosaglich textore pannorum ... bonis et legalis famulus et discipulus ... doceris artem textorie pannorum" (18. 10. 1426. god.), DAD, Diversa Cancellariae, XLIV, 69v.

[53] "Stanaç Radmilouich de Tribigna locauit et acordauit se pro tempore annorum trium proximorum ad standum cum Iuroe Radolcich presente et conducente ad texendum pannos de lana et ad alia sua seruitia" (27. 09. 1439. god.), DAD, Diversa Cancellariae, LIII, 245v.

[54] "Bogossau Milouagnich de Tribigne locauit se et opera sua ad artem lane, videlicet ad pectenandum lanam pro duobus annis proxime futuris cum Pascaio Radichieuich a Candelis, promittens idem Bogossaui bene et diligenter seruire eidem Pascaio ad artem predictam" (10. 11. 1421. god.), DAD, Diversa Notariae, XIII, 210.

[55] "Radoe Bositchouich etatis annorum XVI vel circa de Tribigne locauit se et operas suas Blanche uxor Iohannis Baptiste presentis et conducentis pro annis tribus proxime futuros, promittens eidem bene et fideliter seruire ... docere ipsum artem texandi pannos ... Pro quo Radoe et eius precibus et instantia Pribitchus Bogloeuich de Tribigne se constituit plegium et principalem pagatorem" (27. 03. 1428. god.), DAD, Diversa Notariae, XV, 192v.

naukovanje lukarskog zanata[56], Vukašin Ljubetković kožarskog[57], dok se Radoslav Milošević iz Trebinja obavezao na sedmogodišnju službu i izučavanju zanata lučkog radnika i brodograditelja.[58]

Taj rad bio je naporan i nisu rijetki slučajevi koji govore kako stanovništvo iz zaleđa bježi od svojih poslodavaca. Tako je krajem maja 1418. Nikola Drinkasović podigao tužbu protiv svoga sluge Brajka iz Trebinja, koji je pobjegao prije isteka predviđenog roka služenja od dvije godine i sa sobom odnio mantil i nož.[59] Od svog poslodavca Petka Radosalića pobjegao je marta 1421. Milun Sergijević iz Trebinja i sa sobom je odnio jedan čekić, žensku košulju, peškir i dva noža.[60]

Trebinjski kraj poznat je, kao i čitavo dubrovačko zaleđe, po čestim pljačkanjima dubrovačkih trgovaca. Nekim je to način da nadomjeste ono što su izgubili na drugom mjestu, nekima avantura, ali primjetno je da je nekima i dodatni izvor zarade. Primjeri su brojni, a izdvajamo samo nekoliko. Septembra 1413. Živko Petković optužio je Bogića Vukića i Dubravca Vidinića, ljude Baljina Starčića, zbog pljačke koza, mača i 12 perpera.[61] Septembra 1419. mlinar Radil Miletić podigao je tužbu protiv Brajana Milienovića i njegovog sina Vukše iz Svetog Stefana kod Trebinja, te Pripka Rajčinovića iz Trebinja, Jelovca Glumca iz Grnčareva i još nekih ljudi

---

[56] "Ego Radouin Radoychouich de Tribinio confiteor quod ex certa mea sciencia et bona voluntate loco me et opera mea ser Andree Jurgeuich arzerio presenti et conducenti me ad standum cum eo ad eius artem arcorum capescendam et ei seruiendum et laborandum usque ad sex annos proxime futuros" (05. 11. 1404. god.), DAD, Diversa Notariae, XI, 92.

[57] "Vochassinus Gliubetchouich de Tribigna etatis legittime et ad habundantone cautelam de voluntate dicti patris sui ibidem presentis et consentientis locauit se et opera sua hinc ad annos septem proxime futuros Bogdano Bogmilouich cerdoni presenti et conducenti, promittens secum toto dicto tempore stare et ab eo non auffugere nec recedere, scilicet eidem bene et fideliter seruire ... dare capita artis" (23. 02. 1436. god.), DAD, Diversa Notariae, XX, 183v.

[58] "Ego Radoslaus Milosseuich de Tribinio confiteor quod loco me et opera mea Bogicho Iuançich challoffato de Ragusio presenti et conducenti me ad standum cum eo ad eius artem challoffatarie capescendam et ei seruiendum et laborandum usque ad septem annos proxime futuris" (22. 09. 1401. god.), DAD, Diversa Cancellariae, XXXIII, 214.

[59] "Nicola Mathei Drincaseuich coram nobili et sapienti viro domino Marino de Restis honor Rectoris Ragusii conqueritur supra Braychum [prazan prostor] de Tribigna famulum suum. Eo quia dictus Braychus aufugit ab ipso Nicola et recessit ab eo furtiue non completo tempore suo annorum duorum et insuper asportauit dicto Nicole unum mantellum de rassia et unam cultellissam" (31. 05. 1418. god.), DAD, Lamenti politici, II, 151.

[60] "Petchus Radosaglich coram nobili et sapienti viro domino Rectore ser Marino P. de Crieua conqueritur supra Milunum Serghioeuich famulum suum de Tribigne. Eo quia predictus famulus suus aufugit ab eo et furatus fuit et secum asportauit unum martellum ferreum, unam camisiam ad femina, unam toualiam et duos cultellos" (05. 03. 1421. god.), DAD, Lamenta de foris, IV, 292.

[61] "Ziucho Petchouich coram domino Michaele de Lucaris Rectore conqueritur supra Bogich Voçich et Dubrauaz Vidinich homines Baglin Starçich, dicens quod de presenti menses ad molendina Ragusii furtiue acceperunt ei sex castratos et unum ense yperperos XII. Et dicxit dedisse pro sosbina perperi II" (12. 09. 1413. god.), DAD, Lamenta de foris, III, 96.

a zbog pljačke dva vola koja su zaklali i podijelili u kući Radiena Bighiriena i njegovih sinova u Kručevom Dolu kod Trebinja.[62] Oktobra 1423. podignuta je tužba protiv Grubača Stojanovića i njegovog sina Miliše iz Trebinja zbog pljačke jednog ovna, četiri komada raše i šest dubrovačkih dinara.[63] Septembra 1425. Branko Predojević i Milaš Pribojević podigli su tužbu protiv braće Bujka, Krasoja, Kudelina i Mladiena Nenadića te Dubrovca čovjeka Nenade iz Trebinja, a zbog pljačke šest jaraca i mača.[64] Aprila 1457. Pribna Ivanova podigla je tužbu protiv Mladiena Stojakovića iz Trebinja zbog ranjavanja nožem u lijevu ruku.[65]

Ponekad je krivac bio i uhvaćen. Prema informaciji iz 1467., Vukašin Bogetić iz Slivnice kod Trebinja, inače čovjek Pavka Dobruškovića, bio je uhapšen i zatvoren zbog pljačke jednog vola Jurka Bogdanovića iz Mlina.[66]

Društvo

Velmože najvećih bosanskih rodova Pavlovići i Kosače kao glavni posjednici imali su u trebinjskom kraju podložnu vlastelu koja je prema njima kao seniorima ispunjavala vjernu službu, dok su oni nju štitili putem vjere gospodske. Kada daje Dubrovčanima slobodu trgovine na svojim posjedima, marta 1397. knez Pavle Radinović spominje kao svjedoke "od Primorja" Vukosava Kobiljačića, Ljubišu

---

[62] "Radilus Miletich molendinarius coram nobili et sapienti viro domino Rectore ser Theodoro de Prodanello conqueritur supra Braianum Milienouich et eius filium Vochxam de Tribigne prope Sanctum Stefanum et Pripchum Raizinouich de Tribigne, Radetam et Raduth Ghinouich fratres de Verma, Jelouaç Glumaç de Gherzareuo et eius filius Pribilum et Pribignam et supra Stanichnam Miloucich hominem Radieni Sparoga et eius fratrem Stanaç. Eo quia predicti his diebus propelapsis dum voyuoda Sandagl esset cum suis gentibus in Canali sibi furati fuerunt duos boues quos commederunt in domo Radieni Bighirieni et filios in Cruceui do Tribigne. Testes: Braicus Bighirien predictus, Pribath Radosaglich" (18. 08. 1419. god.), DAD, Lamenta de foris, IV, 52v.

[63] "Ratchus Pribilouich coram domino Rectore ser Nicola Jo. de Poza conqueritur supra Grubaç Stoianouich et Miliscam eius filium. Eo quia predicti accusati tempore mortalitatis nunc proxime preteritis furtiue acceperunt in Tribigne dicto accusatori unum castronum et quatuor brachia rasce et sex grossos de moneta Ragusina. Testes: Pribius Giuanouich, Dobrassinus eius frater" (17. 10. 1423. god.), DAD, Lamenta de foris, V, 218v.

[64] "Branchus Predoeuich et Milas Priboeuich coram nobili et sapiente viro domino Rectore ser Andrea Bla. de Menze conqueritur supra Buychum Nenadich et Crassoe fratrum suum et Chudiglinum et Mladienum omnes fratres et filios dicti Nenade et Dubrauaç hominem dicti Nenade de Tribigna. Eo quia dicti acusati violenter die mercuri propelapsa in Tribigna acceperunt sibi sex arietes et unum ensem" (28. 09. 1425. god.), DAD, Lamenta de foris, III, 156.

[65] "Pribna Iuanoua coram domino Rectore ser Damiano de Menzis lamentatur contra Mladien Stoiachouich de Tribigna, dicens quod vulnerauit ipsam Pribnam cum uno cultro in manum sinistram cum magna sanguinis effussione" (06. 04. 1457. god.), DAD, Lamenta de foris, XXXII, 192v.

[66] "Cum sit quod Voccassinus Bogettich de Sliuniça de Tribigne homo Paochi Dobruscouich sit detentus in carceribus inculpatus per Giurchum Bogdanouich de Molinis de furto unius bouis" (02. 03. 1467. god.), DAD, Lamenta de foris, XXXVIII, 167v.

Bogdančića i Vukosava Poznanovića.[67] To su tada njegovi očito najpoznatiji vazali s trebinjskog područja. Značajnijim vlastelinskim rodovima i porodicama na trebinjskom području pripadaju Ljubibratići, Kobiljačići, Starčići, Krasomirići, Poznanovići, Priljubovići i Dragančići. Osim navedenih, poznat je niz manjih vlasteličića koji su bili manje važni ili se rjeđe pojavljuju u izvorima.[68]

Ljubibratići su imali vrlo razgranatu rodbinu. Među poznatim ograncima ističu se Kudelinovići i Bogdančići. Od Kudelinovića su Dobruškovići, Mrđići i Miokusovići, a od Bogdančića su Ljubišići i Medvjedovići. Bogdančići su imali jače predstavnike nego Kudelinovići.[69] Poslije Ljubiše Bogdančića na scenu stupa njegov još slavniji sin vojvoda Radoje Ljubišić, čovjek Pavlovića[70] i Kosača.[71] Osim Trebinja, imao je ljude na području Uskoplja u Konavlima, u Lugu, Bioči i Bobovištu.[72] Kobiljačići su imali posjede u trebinjskoj Zagori, Lugu, Zulji (Žulji), Kobiljanima i Sopoštici. Istaknutu poziciju imao je Vukosav Kobiljačić.[73]

---

[67] "а ѡ Приморићѣ Вѳкосавь Кобилачићь, Лѳбиша Богданьчићь, Вѳкосавь Познановићь" (25. 03. 1397. god.), LJ. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I/1, 245.

[68] Iscrpnije u, M. Dinić, *Humsko-trebinjska vlastela*, SANU, Posebna izdanja 397, Odjeljenje društvenih nauka 54, Beograd, 1967, 80-81.

[69] Isto, 16-24; Đ. Tošić, *Trebinjska oblast u srednjem vijeku*, 208-210.

[70] "Radoye Glubisich Bogdancich de Tribinio homo comitis Petri filii comitis Pauli Radinouich fuit confessus habuisse et recepisse ab epitropis dicti ser Marini libram quinquaginta argenti quod ipso Radoye deposuerat nomine dicti comitis Petri tempore vite dicti ser Marini" (09. 07. 1411. god.), DAD, Distributio Testamentorum, VII, 97v.

[71] M. Dinić, *Humsko-trebinjska vlastela*, 22.

[72] "Obrado et Raicho et Milouaçio fratribus Radissichi de Tribigne hominibus voiuode Radoy Glubissich" (08. 04. 1424. god.), DAD, Lamenta de foris, V, 284; „Goycin Dobrasinouigh de Tribigna hominem de Radoe Liubisigh" (16. 12. 1439. god.), Isto, XIII, 113; "Volchas et Volxam fratres homines Radoe Glubisich de Uschoplie de Canali" (05. 03. 1424. god.), Isto, V, 270; "Pribeglcho Mircouich, Braianum Miluthinouich, Radouaç Stoichouich et Vochaç Pripcinouich de Lug homines Radoy Glubissich" (04. 02. 1427. god.), Isto, VII, 142; "Bosigcho Brayacouigh de Bioce hominem de Radoe Liubisigh" (27. 10. 1439. god.), Isto, XIII, 76; "Vucaç generum de Milouaç de Bobouista hominem de Radoe Gliubisigh" (06. 10. 1441. god.), Isto, XV, 34v.

[73] "supra Vratchum Dabisiuouich et Radoslauum eius fratrem et supra Nouachum Miloseuich et supra Radoslauum Pripcouich et Braychum Radouanich et supra Stoychum Ratcouich homines Bielauçe Cobiglacich de Nasagore" (24. 02. 1412. god.), DAD, Lamenta de foris, II, 153; "supra Ratchum Pocraycich et supra Dubrauaç de Xagora homines Biluize Cobiglacich" (17. 01. 1413. god.), Isto, III, 44v; "Radich Cucich et Radouez Radinouich de Lucho homines Vochoslaui Cobiglacich" (23. 01. 1412. god.), Diversa Cancellariae, XXXIX, 20; "Pettien Ratchouich et Peruineç Milouçich de Isluga homines Vocoslaui Cobialçich" (12. 03. 1403. god.), Isto, 198v; "Prodoe Goicouich de Zuglia homo Vulcoslaui Cobigliacich" (08.10. 1376. god.), Isto, XXIV, 182; "Gherlgh Dabisiuouich de Nagzulgli homo Vocoslaui Cobialçich" (03. 02. 1402. god.), Isto, 67v; "supra Vochoslauum Cobiglacich et suos homines. Eo quia furtiue acceperunt decem animalia minuta et per vim quinquaginta animalia minuta et quinque vachas. Et hoc fuit de mense nouembris proxime preteriti in Cobiglane" (02. 03. 1411. god.), Lamenta de foris, II, 37v; "Mirchus Medoseuich de Sopostiza homo Vocoslaui Cobiglacich" (03. 12. 1413. god.), Diversa Cancellariae, XXXIX, 327; M. Dinić, *Humsko-trebinjska vlastela*, 56.

Posjed porodice Starčića bio je u Glavskoj (Površ). Istaknuti članovi ove porodice su braća Baljin i Miliša Starčić te njihovi nasljednici Baljinovići i Milišići. Porodica je prepoznatljiva po razbojništvima nad trgovcima u zaleđu. Lik Baljina Starčića je najupečatljiviji u čitavom rodu.[74] Brankovići-Krasomirići imali su posjed u selu Začula. Po nemilim scenama prema trgovcima poznati su svi a naročito Sokan Branković Krasomirić.[75]

Poznanovići su imali posjede u Goloj Glavici i Podgljivi. Najvažniji među Poznanovićima bio je vojvoda Vukosav i Ostoja Poznanović.[76] Priljubovići su imali posjede u Taleži, Goloj Glavici i Ljubokovu. Značajniji među njima je Dabiživ Priljubović.[77] Sjedište Dragančića bilo je u Poljicima kod Trebinja i u Kremenom Dolu.[78]

Šire područje trebinjskog kraja poznato je po vlasima, stočarima koji su ostavili značajnog traga na istočnoj jadranskoj obali. Veće skupine Maleševaca, Pliščića, Kresojevića nastanjivale su područje Rudina sjevernije od Trebinja, Ugarci su bili u Ljubomiru, a Pilatovci i Predojevići u Bileći zapadnije, Banjani i Drobnjaci bili smješteni na području Jezera i Pive na istoku, dok su na jugu Trebinja bili Riđani u Vrsinju. Uže trebinjsko područje obilježeno je prisustvom vlaha iz spomenutih

---

[74] "Dobrouoy et Millouan fratres Vladetich de Glausca homines Baglin Starçich"(27. 05. 1398. god.), DAD, Lamenta de foris, XXXII, 146; M. Dinić, *Humsko-trebinjska vlastela*, 25-28.

[75] "Braian Pribilouich coram domino Nicolao de Goziis Rectore conqueritur supra Zocan, Radoslauum et Pripcinum Crassomirichi fratres et filios Branchi et supra Milos hominem suprascriptorum et Hostoya fratrem dicti Milossii. Eo quia predicti verberauerunt ipsum conquerentem et percusserunt eum cum clauis lapidem et coltelessiis cum multa effusione sanguinis et fecerunt sibi duas plagas, unam in capite et aliam super manu sinistra cum coltelessiis. Et hoc fuit heri in Ieseniza prope teritoria Stanichne Galicich. Testes: Mircus Tuerdanouich et Bogauaç eius frater homines ser Johanis de Menziis" (07. 10. 1412. god.), DAD, Lamenta de foris, III, 18; "Bogdan Bogaucich de Zonchetto ... supra Zocchanum Crassomirich de Zaççula" (15. 09. 1426. god.), Isto, VII, 69v; M. Dinić, *Humsko-trebinjska vlastela*, 44-45.

[76] M. Dinić, *Humsko-trebinjska vlastela*, 47-48.

[77] "supra Miladin et Milas et Boghetam et Bochauaç fratres filios Radossaui Medoeuich homines Dabisiui Priglubouich de Thalese" (26. 08. 1422. god.), DAD, Lamenta de foris, V, 83v; "Radouaç Milatouich de Tribigne homo Dabisii Priglibouich in Gola Glauiza" (05. 08. 1442. god.), Diversa Cancellariae, LVI, 187v; "supra Radouaçium Miluthouich, Vladisauum et Radosauum Cernigluth et multos alios homines Dabisiui Priglubouich et Priglubi sui patris qui stant in Tribigna in villa qua dicitur Tales et Glubochouo" (14. 11. 1420. god.), Lamenta de foris, IV, 264v; М. Динић, Хумско-требињска властела, 46.

[78] "supra Bogdanum filium Pribati Dragançich de Poliçe" (28. 12. 1419. god.), DAD, Lamenta de foris, IV, 126; "Ziuoio [prazan prostor] hominem Pribathi Dragancich in Tribigne in loco dicto Cremeni Dol" (12. 08. 1425. god.), Isto, VI, 137; "supra Liubissam Milouanich de Tribigna, Volcossauum Budisalich et Juray Milouanich homines de Usin Dragancich" (02. 04. 1429. god.), Isto, VIII, 170; "contra Vocazium Pribatouich et contra Dobruschum et Vochdragum filios dicti Vocazii, omnes de Poglice de Dragancichii" (19. 04. 1473. god.), Isto, XLIV, 48; М. Динић, *Хумско-требињска властела*, 49.

katuna, naročito vlasima Pliščićima[79], ali i vlasima Vragovićima, katunom Pribača Nikolića i drugim vlaškim skupinama.

Vlasi Vragovići (de vlachis Vragouichi, morulacho de Vragouich, de Vrachouich) bili su smješteni u Dubravama kod Trebinja, kako pokazuju arhivski podaci iz 1412., 1460. i 1464.[80], te iz Luga kod Trebinja, kako pokazuje podatak iz 1457.[81] Marta 1453. podignuta je tužba protiv vlaha Vragovića Vukobrada Bajulovića i njegovih ljudi 'de Catugnani'.[82] Katunar Vukota iz Trebinja koji se spominje jula

[79] E. Kurtović, "Iz historije vlaha Pliščića", *Godišnjak Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine,* XXXVII, Centar za balkanološka ispitivanja 35, Sarajevo, 200.8, 219-244.

[80] "Ratchus Braianouich coram domino Michaele de Resty Rectore conqueritur supra Radoslauum Medoeuich et supra Galadium Radoslaglich et supra Dobrilum Medoeuich et supra Pocraç Dobrilouich. Eo quia predicti sibi furtiue acceperunt duas capras. Et hoc fuit die XV[a] januarii siue circa in Dubraue in cathono Regoe Vragouich" (05. 05. 1412. god.), DAD, Lamenta de foris, II, 178; "Ifchus Bosigichouich, Marcus Milusich, Radeglia Milusich, Jurchus Bogetich de Breno coram domino Rectore ser Junio Mat. de Gradi lamantatur, quia ad confinia Breni sibi vi rapuerunt et arobatum fuit in pasculis XXVII capras de lacte et de pluri verberarunt et spoliari fuerunt pastores et habent pro se suspectis Simorad Regoeuich dictum Baiulouich et Gradissauum eius filium et Vuchossauum filium dicti Simorad et Vuchossauum Chartizich et Radaz Grubazeuich et Radouaz eius fratrem et Radiz Grubazeuich homines de chercech de Paschazio Baulouich de Tribigne. Vuchossauus Grachichouich sochus cui dedit yperperis 14" (25. 04. 1460. god.), Isto, XXXIII, 242v; "Radossauus Miloucich de Vergato generus Pribii Brancouich de Vergato ... contra et aduersus Radaçium Grubaceuich et Radicium Rachoeuich omnes de Dubraue de vlachis Vragouichi sic dictis et contra Voccassinum Miobratouich et Radossauum Capicich de Tribigne, dicens et exponens idem Radossauus nomine quo supra quod cum dictis Pribius redirent de Talesi teritorio herceg versus Ragusium, predicti eum agressi fuerunt et eum derobarunt accepientes sibi unum porcum valoris yperperorum sex et in contatis yperperos quindecim, unam gonellam, unum mantellum et unam cortellam et de pluri eum malo inno verberarun" (17. 11. 1464. god.), Isto, XXXVI, 63.

[81] "Gliubeta Chobotiniza de Canali coram domino Rectore ser Nicolino de Baselio lamentatur contra Vuchossauum Grachichouich et Stepanum eius fratrem et Radouanum eorum fratrem et Vladissauum Oputa homines de cerch [cercech] de Isluga, dicens quod die veneris furati fuerunt in pasculis unum equum baium valoris yperperis XX dicti querelantis. Et ulterius dixit quod soluit sochis yperperis VI, videlicet, Vladissauo Oputa et Vlatcho eius fratrem" (21. 02. 1457. god.), DAD, Lamenta de foris, XXX, 85v; "Vocichna Bosidarouich pectinator coram dominis judicibus de criminali quorum caput fuit ser Junius de Martinussio lamentum fecit contra Voccossauum Grachcouich et Bogissam Voccossaglich ambos de Vragouichii et etiam contra Radacium Grubaceuichii similiter de Vragouichii. Item contra Selachum quemdam martolussium" (24. 01. 1469. god.), Isto, XLI, 77v.

[82] "Pregliub Radossalich de Vergato coram domino Rectore ser Stefano de Zamagno fecit lamentum supra Vuchobrat Baulouich cum eius hominibus de Catugnani, dicens quod dederat Stiepano Milatouich de Tribigne 36 oues et tres castroneos ad pascendum et dictus Vuchobrat cum dictis suis hominibus per vim accepit dicta animalia. Et cum dicto Vuchobrat fuerunt etiam Vuchossauus et Stiepanus Cargchouichi et Radogna Grubazeuich" (29. 03. 1451. god.), DAD, Lamenta de foris, XXIV, 146. U drugim podacima Vukobrad Bajulović je navođen kao vlah Vragović, primjer: "Radoie Braiachouich dauanti miser vizirector ser Goane de Volzo fa lamento sopra Vochobrat Baiulouich morulacho de Vragouich, digando e me tolse per forza dui bechi a Tribinstiza" (10. 11. 1454. god.), /Lamenta de Intus/ u, Isto, XXVII, 117v a tergo.

1469.[83] je vlah Vragović Vukota Bajulović. Vidan trag Bajulovića ogleda se i u činjenici da je njihovo ime vezivano za naselje Bajulovići u kojem su bili smješteni vlasi Vragovići.[84] Marta 1436. za sinove katunara Pribača Nikolića se kaže da su iz Zagore i da su ljudi vojvode Radoslava Pavlovića.[85] I prije se za vlahe iz ovoga katuna zna da su bili vazali Radoslava Pavlovića. Radoslav Junaković se januara 1423. navodi kao vlah iz katuna Pribača Nikolića, a juna 1425. on je naveden kao vlah i čovjek vojvode Radoslava Pavlovića.[86]

---

[83] "Bratut Gradoeuich lanarius dedit et locauit Radoicho Milichieuich de Tribigne de chatuno Vuchotte [prazan prostor] presenti et conducenti in socidam veram ad saluandum capitale capras trigintatres computatis duodecim capretis inuenis et unam vacham et unam vitellam" (06. 07. 1469. god.), DAD, Diversa Notariae, LIII, 190v.

[84] "Petchus Bogossaglich de Brenno coram domini judicibus de criminalis quorum caput fuit ser Vladisaus de Goçe lamentum detulit contra Obradum Rachoeuich et contra Radinum hominem dicti Obrad, ambos de Tribigna de Baiulouichii, dicens quod prdicti derobarunt ipsum Petechum in Tribigne et sibi acceperunt primo in contatis yperperos quatuor de grossis et capras quatuor et edos quatuor et unum cupelum grani" (27. 03. 1462. god.), DAD, Lamenta de foris, XXXV, 251.

[85] "Vlatchus Priboeuich de Hossaunich homo ser Michaele de Babalio coram domino Rectore ser Johanne de Volcio conqueritur supra Pribaz Nicholich et filios dicti Pribiza, videlicet, Stipanum et Vigagn et Radiz et Millorath et Radognam omnes filios dicti Pribaz homines Radossaui Paulouich de Sagore. Eo quia dicti acusati per vim aceperunt dicto Vlatcho boues et vachas duodecim, que animalia dictus Vlatchus tenebat a dicto ser Michaele ad nutriendum et pascendum. Et quia animalia erant dicti ser Michael de Babalio. Testes: Radeta Biechouich, Mirossauo Tributin, Radiz Brathossalich" (09. 03. 1436. god.), Lam. de foris, XI, 63.

[86] "Rados Ratchouich pro se et Dobrassino Osroeuich suo socio coram domino vicerectore ser Gauze de Poza sedente loco domini Rectoris ser Andree Mar. de Volzo infirmi, conqueritur supra Vranaç Stanisaglich tertio eorum socio et sociorum suorum infrascriptos. Eo quia dum predicti socii omnes duxissent usque ad locum dictum Orasaç animalia castratina centum et viginti et dum dimissent dicti Rados et Dobrassinus dictum Vranaç tertium eorum socium in dicto loco Orasaç cum omnibus dictis animalibus pro custodia animalibus predictorum, tunc dictus Vranaç frandulentur et furtiuo modo insalutato hospite inde recessit et secum dicta animalia duxit ut ea conduceret quo vellet et in suam utilitate converteret. Quo facto famulus dictorum radossi et Dobrassini quem dictus Vranaç ligauerat cum quatuor vlacchis, videlicet, cum Vlatcho et Vladissauo Petroeuichi de cathono Regoy Vragouich et Radoicho et Radossau fratres Iunacouichi de cathono Pribaçi Nicolich, venit Ragusium et dixit noum dictis Radossio et Dobrassino. Qui sentientes hoc statim iuerunt post dictum Vranaç et socios predictos et eos supra iunxerunt in cathono cathono Nenchi Craysaglich ubi inuenerunt dicta animalia, scilicet, deficiebat et defecerunt eis triginta arietes de melioribus et sic receperunt residium animalium predictorum macrorum male in punto quod supererat invenerunt Ragusium. Item dixit dictus Rados pro se et socio suo predicto quod dum dictum foret in cathono Nenchi predicti, tunc dictus Vranaç nolebat dictis Radosssio et socio redderis animalia predicta, dicens dicta naimalia esse sua ipsius Vranaç et ad hoc fuerunt testes" (28. 01. 1423. god.), DAD, Lamenta de foris, V, 130; "Radosauus Iunacouich de vlachis voiuode Radossaui Paulouich promisit et super se et bona sua se obligauit ser Ilie Mi. de Saracha deferre salmas quinque cum suis equis ad locum dictum Vrabaç in Bosnam ... ad rationem yperperos quatuor grossos sex pro qualibet salma" (05. 06. 1425. god.), Diversa Cancellariae, XLIII, 148.

Teško je znati iz kojeg je katuna vlah Obrad Sergijević koji se na području Trebinja spominje 1398.[87] Gojčin Branković iz Trebinja koji se spominje 1436. je vlah iz katuna Nenka Krajsalića.[88]

Uprava

U okviru bosanske države upravu nad Trebinjem kao vrhovni senior dobio je knez Pavle Radinović, a kasnije njegovi nasljednici sve do 1438., kada je tu poziciju preuzimaju Kosače. Na mjestu župana bili su njima odani ljudi kao organi vlasti, nosioci upravne, sudske, finansijske, ali i vojne vlasti. Poznati su Radosav /Bogdančić ?/ (1398-1429)[89], Radan (1436)[90] i Vukša Dekojević (1443-1444).[91]

Oko sredine XV stoljeća u upravi nad trebinjskim područjem javljaju se knezovi kojima je vojna dio vlasti najvažniji, a župani postaju njihovi zamjenici u ostalim

---

[87] "Obrat Sergieuich de Tribigna vlach fuit confessus habere a Radoslauo Razich capras sedecim et unam equam ad tenendum" (11. 06. 1398. god.), DAD, Diversa Cancellariae, XXXII, 150v.

[88] "Goicin Branchouich de Tribigna vlachus de catuna Nenchi Craisalich confessus fuit habuisse et recepisse a Ratcho Pribilouich presenti et stipulanti equam unam, vacham unam cum vitella una anni unius et quinque capras cum quinque capretis et singula et que eis nascentus bene, fideliter et diligenter saluandum et egendum, gubernandum, custodiendum et pascendum" (13. 02. 1436. god.), DAD, Diversa Notariae, XX, 176v.

[89] "Ѿ влад8щаго д8бровч҃кога кнеза и ѿ все опкине ж8пан8 Радосав8 и Любиши поздравлѥниѥ" (17. 05. 1398. god.), Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I/1, 407; "Ѿ влад8щаго град Д8бровника кнеза властель и ѿь вьсе опкине почтеном8 воѥводи Влькосав8 и ж8пан8 Радосав8 и Любиши Богданчикю поздравлѥньѥ" (10. 06. 1410. g.), Isto, 408; "Radossauus Milutinich et Milat Stoichouich ... supra Radiç Gliubisich et Dabisiuum Pribinich. Eo quia sibi vi acceperunt unum bouem et illum reddere noluerunt nici dederunt illis yperperos duos. Qui Radiç et Dabisiuus sunt homines Radossaui comitis in Tribigna" (28.10. 1429.god.), DAD, Lamenta de foris, VIII, 271.

[90] "Raduy Prodanich coram domino Rectore ser Gauze de Poza conqueritur supra Radoy Ginouich de Tribigna. Eo quia dictus Radoy per vim accepit dicto Raduy tot res quot ascendunt ad somam yperperorum sex. Et de pluri dum petiret rationem de suprascriptis rebus Radono zupano voyuode Radossaui expendidit grossos XVIII ocasione premissa. Testes: Cherach Pribignich, Dobrassius Stipchouich, Radoye Liubissich voyuoda" (25. 01. 1436. god.), DAD, Lamenta de foris, XI, 25.

[91] "Nicola Marini de Nale coram domino Rectore ser Marino Mi. de Bona fecit lamentum supra Vuxam Decoeuich zupanum in Tribigna, dicens quod ipse accepit sibi unum mulum quem habebat in Breno ad montem valoris ducatis XII auri" (04. 09. 1443. god.), DAD, Lamenta de foris, XVII, 23; "Stiepan Grubacigh sartor coram domino Rectore ser Micaele de Bocignolo fecit lamentum supra Petroe Gliutigh lanarium et supra Vlatcum Voisilouigh, dicens quod ipsi Petroe et Vlatcus in Tribigna conduxerunt supra ipsum Stiepanum latrones, videlicet, Vuxam zupanum de Tribigna et Vocasinum comitem de Tribigna et suos homines qui per vim arripuerunt sibi quattuor boues et quattuor yperperis cum dimidis in denariis et unum equum et unam spatam et unum mantellum, supra quas etiam ipse Stiepan fecit lamentum. [Testes:] Vitcus, Radouanus Pribetigh, Radiç Braicouigh, Voxa Racoeuigh" (07. 03. 1444. god.), Isto, 226v.

poslovima.[92] Kao knezovi Trebinja poznati su Vukša Sanković (1440-1444),[93] Pavko Dobrušković (1447)[94], Vidak Vukšić (1450-1451)[95] i Đuraš (1459-1460).[96] Župani

[92] Đ. Tošić, *Trebinjska oblast u srednjem vijeku*, 254.

[93] "Radoe Bandetich ... supra Vitas, Bogdani et Dobrilum fratres Radochnichi, dicens quod defestu et causa ipsorum fratrum fuerunt sibi furtum arepta una jumenta, due vace et capre XIIII et una spata valoris yperperorum octo. Eo quia ipsi fratres furati fuerant unum equum et dederant sibi ad vendendum et pro propterea fuerunt sibi accepta suprascripta. Et quod ipse Radoe placitauit ipsos fratres coram Vochasino Sanchouich comiti da vaiuoda Stiepan in Tribigna et quod ipse comes dedit per summam quod ipsi deberent soluere de predictis et inceperunt soluere et nolunt inno soluere residium. Et quoniam sint lata summa sint sibi in prisau Branchus Radiuoeuich et in testibus Chierach Miloseuich, Braiach Miloseuich, Rachoe Ponoseuich, Radosauus Ponoseuich" (01. 05. 1442. god.), DAD, Lamenta de foris, XV, 168v; "Dobrica uxor Stefani Grubacigh coram domino Rectore ser Micaele de Bocignolo fecit lamentum supra comitem Vocasinum [prazan prostor] de Tribigna, dicens quod ipse comes Vocasinus per vim arripuit sibi unam vacam in Tribigna. [Testes:] Petroe Gliutigh, Vitcus Grubacigh" (06. 03. 1444. god.), Isto, XVII, 225v; "Stiepan Grubacigh sartor coram domino Rectore ser Micaele de Bocignolo fecit lamentum supra Petroe Gliutigh lanarium et supra Vlatcum Voisilouigh, dicens quod ipsi Petroe et Vlatcus in Tribigna conduxerunt supra ipsum Stiepanum latrones, videlicet, Vuxam zupanum de Tribigna et Vocasinum comitem de Tribigna et suos homines qui per vim arripuerunt sibi quattuor boues et quattuor yperperis cum dimidis in denariis et unum equum et unam spatam et unum mantellum, supra quas etiam ipse Stiepan fecit lamentum. [Testes:] Vitcus, Radouanus Pribetigh, Radiç Braicouigh, Voxa Racoeuigh" (07. 03. 1444. god.), Isto, 226v; "Bogosauus Magliusich coram domino Rectore ser Michaele de Bucignolo fecit lamentum supra Vucasinum Sancouich comitem Tribigna, dicens quod ipse accepit sibi unum bouem per vim. [Testes:] Pripchus Radomanouich, Tunchus Bogosalich, Radasinus Radmilouich" (08. 03. 1444. god.), Isto, 228; "Prima pars est de induciando super litera Vucassini comitis Tribigne lecta in presenti consilio" (30. 03. 1444. god.), Consilium Rogatorum, IX, 34v; "**ми господинь Стѣпань ... по нашиєχ поклисарѣхь по господин8 старьц8 Радин8 и по кнез8 В8кашин8 Санковиħ8 и по кнез8 В8кман8 Югновиħ8 ї** [300] **д8кать златѣхь кои д8кати єс8 ѿь добитыа ѿь шесть тис8ħь д8кать кое д8катє єсть поставио господинь воєвода Сандаль 8 ком8нь д8бровачки на добитье а тѣємь реченнѣємь д8катомь єсть рокь 8зиматиχ мисеца фервара ї** [3]" (februara 1445.g.), LJ. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I/2, 59-60; "**поклисарє господина старьца Радина и своє властєли кнеза В8кашина Санковика и кнеза В8кмана Югновика**" (28. 02. 1445. god.), Isto, 61; "Radin staraz, Vuchman Jugouich et Vuchasinus Sanchouich ambaxiatores magnifici voyuode Stephani confessi fuerunt habuisse et manualiter in contatis ... pro prode ducatorum sex milium quos dictus voyuoda Stephanus habet in comune Ragusii ad quinque pro centenario, ducatos auri trecentos prodis anni unius finiti die tercio februarii 1445" (28. 02. 1445. god.), M. Dinić, "Iz Dubrovačkog arhiva", III, SANU, *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda*, Treće odjeljenje, Knjiga 22, Beograd, 1967., 197.

[94] Đ. Tošić, *Trebinjska oblast u srednjem vijeku*, 254.

[95] "Prima pars est de faciendo gratiam Vidach Vuxich comiti Tribigne quod possit emere de vino in Puncta aut Stagno, videlicet, quingos CL[a] et illud conducere per mare in Brenum et inde per terram conducere in Tribigne ponendo custodiam ibi in terra ne alio conducatur" (27. 05. 1450. god.), DAD, Consilium Maius, IX, 117; "possendi respondere et excusare se Vidach comiti de Tribigne ambassiatori de chercech" (11. 05. 1450. god.), Consilium Rogatorum, XI, 189v; "Procurator Vidachi Vochsich comitis Tribigne, videlicet, Miglien barberius prout de procura patent in procuris cancellaria in littera sclaua sub die XXIIII februarii 1451 confessus fuit habuisse et

i knezovi su imali svoju administraciju koja im je omogućavala obavljanje posla.

Titulu kneza nosio je i upravitelj trebinjskog grada Mičevca. Mičevac je smješten na malom uzvišenju, na 2 km uzvodno od Trebinja u blizini Arslanagića mosta. Dominirao je komunikacijom prema Dubrovniku i bio je sjedište kneza i carinika. Krajem 1456. knez Mičevca bio je Radosav Dup.[97] Knez i kastelan Torića u Lastvi kod Trebinja bio je Vukas Raspudić (1421)[98], vlastelin porodice Pavlović i kasniji vojvoda.[99]

---

recepisse a ser Marino Ste. de Zamagno unam centuram de argento quam Bositchus Masibradich conueneat in pignus a dicto Vidacho pro ducatis viginti. Et dictus ser Marinus confessus fuit habuisse et recepisse a dicto Miglien procuratorio nomine Bositchi dictos ducatos viginti, quam centuram dictus Migliem dedit et consignauit Bositcho Miobratouich pro portando ipsam dicto Vidacho renuntiando" (24. 02. 1451. god.), Diversa Cancellariae, LXII, 225v.

[96] Đ. Tošić, *Trebinjska oblast u srednjem vijeku*, 254.

[97] "Choiadin Pribigarouich ... fa lamento sopra Radosau Dup chonte di Mizeuaz, dizendo vegnando per lo paese de cherzech chon li animali per menarli a Raguxa e chixi vegnando Soto Mizeuaz pagni la doana e chuxi la sopraschrito Radosau Dup me tolse per forza chastroni tre zaschuno de vagluto de yperperi 20. Guarenti Radogna doaner de chonte Pauao Marchouich e li sui famegli e Radosau Glubixich Raguxeo e Vuchosau Chuchorinich pifar Raguxeo" (14. 12. 1456. god.), DAD, Lamenta de foris, XXXI, 97v; M. Dinić, *Zemlje hercega Svetoga Save*, 203-204; Hamdija Kreševljaković – Hamdija Kapidžić, "Stari hercegovački gradovi", *Naše starine*, II, Sarajevo, 1954, 17-18; Desanka Kovačević-Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države,* Veselin Masleša, Biblioteka Kulturno nasljeđe, Sarajevo, 1978., 119; Đorđe Odavić, "Prethodni izvještaj sa arheološkog iskopavanja na srednjovjekovnom gradu Mičevcu", *Tribunia*, 7, Trebinje, 1983., 213-215; Isti, "Mičevac", 1, *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Tom III, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1988., 187.

[98] "Radossauus Humiglienouich habitator Narrenti coram domino Rectore ser Marino Ju. de Gradi conqueritur supra Vochassum Raspodich comitem et castellanum castri Turrize in Lasseua castri voyuode Radossaui Paulouich. Eo quia de mense aprilis proxime preteriti dum idem lamentator in dicto castro esset commutationem mercium exercens voyuoda Radossauus predictus adducto colore quod ei comunitatis Ragusii tenebater et ex inde causa represaliarum hac feceret per violentiam sibi abstulit et ablatas in se retinuit res infrascriptas, videlicet, salmas tres cere collate ponderis circa milliariam unum, schillatorum crudorum milliaria duo, martires septuaginta quatuor, vulpes quatraginta septem, pelles inter agnellinas et leporarias centum quinquaginta, asprorum Theucrorum argenteorum libras octo cum dimidia, grossorum de Ragusio yperperos centum septuaginta, in auro ducatos auri centum quatraginta septem, argenterias et coronas que erant in pignus pro ducatis sex, taciam unam et ciatum unum argenti valoris yperperorum viginti trium, anulos quinque argenteos, anulum unum aureum valoris ducatis quatuor, panni linei in pluribus capiciis brachia septingenta, equos duos emptos ducatis XXXV, sellas fulcimenta dictorum equorum et arma valoris ducatis V, fustagni Bossinensis brachia sexaginta. Item conqueritur supra Nicolizam consocium Mirchi famuli olim illorum de Gradi. Eo quia idem Nicoliza ex dicta cera sibi arrepta a supradicto castellano saumas tres emit ponderis milliaris unius vel circa non attendens quod denunciatum sibi fuerit ceram ipsam esse ipsius lamentatatoris. Testes: Radiuoy Dobrouoeuich, Iuanus Slamaric} habitatores Narenti" (08. 02. 1421. god.), DAD, Lamenta de foris, IV, 284v.

[99] "**ми госпога Мара кћи почтеног споменꙋтꙗ воѥводе Вокаса Распꙋдика и ми Воисав Битоѥвикь нѥ домаки и ми госпога Єрьина дрꙋга кки реченога воѥводе Вокаса и ми Вокикь Калиманикь нѥ домаки … ми двѥ сестрьнице остасмо сироте натражѥ и наследѥ реченога воѥводе Вокаса отца нашега**" (decembra 1439. god.), LJ. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I/2, 98.

U carinama Ledenice, Mičevac i Trebinje bili su carinici velmoža Pavlovića, a kasnije Kosača. Vlatko Tasinović bio je carinik u Trebinju 1464.[100] Organiziranu formu lokalne vlasti predstavljao je zbor kao svojevrsna skupština predstavnika župe koji se bavio općim pitanjima župske zajednice, ali koji nije imao većeg značaja u kreiranju feudalnih odnosa.

U odnosima sa susjedima pravni život reguliran je običajnim pravom kao rezultatom dugotrajnih međusobnih odnosa. Izuzetna bogata kulturnocivilizacijska komunikacija imala je i pratećih neugodnosti izazvanih pljačkanjima, ranjavanjima pa čak i ubistvima. Međusobni sporovi riješavani su na stanku (putem porote) ili dogovornim vansudskim poravnavanjem.

Vjerska slika

U crkvenom smislu stanovništvo trebinjskog kraja bilo je u početku sklonije zapadnoj crkvi.[101] Najznačajnija vjerska organizacija na trebinjskom području bila je Trebinjska biskupija. Utemeljena je u drugoj polovini X stoljeća, a prvi spomen vezuje se za 1022. kao dio Dubrovačke nadbiskupije. Zajedno s Kneževinom prolazi kroz različite razvojne faze. Najveće promjene manifestiraju se promjenom pripadništva u odnosu na Dubrovačku i Barsku nadbiskupiju. Tako od 1089. do 1121. pripada Barskoj nadbiskupiji, a poslije je opet pod jurisdikcijom Dubrovačke nadbiskupije.[102]

Dolaskom pod vlast Nemanjića Katolička crkva je suočena sa zvaničnom Pravoslavnom crkvom. Utjecaj Katoličke crkve slabi, naročito s osnivanjem samostalne Srpske arhiepiskopije. Trebinjski biskup je na kraju protjeran i u drugoj polovini XIII stoljeća (1276) Trebinjska biskupija je praktično prestala da postoji.[103] U izbjeglištvu trebinjski biskup dobija posjede na ostrvcetu Mrkanu kod Dubrovnika i u Župi dubrovačkoj (otud Trebinjsko-mrkanjska biskupija), ali je bio vrlo siromašan i nemoćan. U njegovoj ranijoj biskupiji prevlast je imalo pravoslavlje.[104]

---

[100] "Milliuoius Vidoeuich coram domini judicibus de criminalis quorum caput fuit dominus Micael de Bocignolo conqueritur contra Vlatchum Tasinouich dohanerium in Tribigne" (19. 12. 1464. god.), DAD, Lamenta de foris, XXXVI, 87v.

[101] Đ. Tošić, *Trebinjska oblast u srednjem vijeku*, 71.

[102] Ivica Puljić, "Prva stoljeća Trebinjske biskupije", *Tisuću godina Trebinjske biskupije, Studia Vrhbosnensia*, 2, Vrhbosanska visoka teološka škola, Sarajevo, 1988., 52-55; Isti, "Granice Trebinjske biskupije", "Crtajte granice ne precrtajte ljude", *Zbornik radova u povodu imenovanja vrhbosanskog nadbiskupa Vinka Puljića kardinalom, Studia Vrhbosnensia*, 7, Sarajevo-Bol, 1995., 445; Đ. Tošić, *Trebinjska oblast u srednjem vijeku*, 71.

[103] I. Puljić, *Prva stoljeća Trebinjske biskupije*, 66; Đ. Tošić, *Trebinjska oblast u srednjem vijeku*, 79.

[104] I. Puljić, *Prva stoljeća Trebinjske biskupije*, 67; Đ. Tošić, *Trebinjska oblast u srednjem vijeku*, 84.

Obnavljanje Trebinjske biskupije dolazi u vrijeme bosanske vlasti nad trebinjskim krajem (1377). U novim okvirima, sve do osmanskih osvajanja, situacija je bila usložnjena činjenicom da su sada na trebinjskom području ravnopravno egzistirali i pravoslavlje, koje je nastavilo da egzistira i pod bosanskom vlašću, te Crkva bosanska, koja je stvorila svoja uporišta na trebinjskom području.[105]

Ukoliko lokalitete s nazivom "Crkvina" povežemo s crkvama, onda su na trebinjskom području bile 24 srednjovjekovne crkave. Najznačajnijim crkvama pripadaju crkva Sv. Tripuna u Uskoplju, Sv. Petra u Zaplaniku i Sv. Tekle u Orahu. U selu Zaplaniku bile su dvije crkve koje su pripadale različitim konfesijama: katolička crkva Sv. Petra i pravoslavna crkva Sv. Petra i Pavla – Petrovica.[106]

Stećci su bili većinom nadgrobni spomenici u trebinjskom kraju. Očuvani su u velikom broju, međutim, rijetki su stećci s natpisom (Konjsko, Gomiljani, Slano) i ukrasima (Taleža, Zaplanik, Bijela, Bobovište i Hum).[107]

Zaključak

Historija trebinjskog kraja pod bosanskom vlašću u periodu 1377-1463. godine potkrijepljena je bogatim fondom izvorne građe, prije svega neobjavljene građe Državnog arhiva u Dubrovniku. Ona omogućava sagledavanje političkog, privrednog i društvenog života na ovom području. Pored bosanskog stjecanja kada ulazi u okrilje Bosanskog kraljevstva (1377), ovo područje značajne promjene dobija kada ga velmože iz roda Kosače oduzimaju porodici Pavlovići (1438). Svoju vlast oba roda (Radoslav Pavlović i Stjepan Vukčić Kosača) ostvarivala su preko župana i knezova. U ruke Osmanlija Trebinje pada maja 1466. godine. Pored zemljoradnje i stočarstva privredni život zasnovan je na zanatstvu, eksploataciji drveta, lovu na divljač (kože), ali i pljačkanju trgovaca na važnoj komunikaciji koja je išla preko Trebinja. Mladići iz ovog kraja značajna su radna snaga koja odlaze na rad i izučavanje zanata u Dubrovnik. Ljubibratići, Kobiljačići, Starčići, Krasomirići, Poznanovići, Priljubovići i Dragančići predstavljaju najveću vlastelu na ovom području. Uže trebinjsko područje obilježeno je prisustvom vlaha Pliščića, Vragovića i vlaha iz

[105] I. Puljić, *Prva stoljeća Trebinjske biskupije*, 72-80; Boris Nilević, *Srpska pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini do obnove Pećke patrijaršije*, Veselin Masleša, Biblioteka Kulturno nasljeđe, Sarajevo, 1990., 55, 65; Đ. Tošić, *Trebinjska oblast u srednjem vijeku*, 114-116; Pejo Ćošković, *Crkva bosanska u XV. stoljeću, Institut za istoriju*, Historijske monografije, 2, Sarajevo, 2005., 224, 270.

[106] Ljubo Sparavalo, "Srednjovjekovna groblja, crkvine i crkve na području Šume trebinjske", *Tribunia,* 5, Trebinje 1979., 131; Đ. Tošić, *Trebinjska oblast u srednjem vijeku*, 47-48.

[107] M. Vego, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine* II, Zemaljski muzej, Sarajevo 54-55; Šefik Bešlagić, *Stećci. Kataloško-topografski pregled*, Veselin Masleša, Biblioteka Kulturno nasljeđe, Sarajevo, 1971., 392-409; Đ. Tošić, *Trebinjska oblast u srednjem vijeku*, 47.

katuna Pribača Nikolića. Pored katoličanstva i pravoslavlja značajan pečat vjerskoj slici ovog kraja dala je i Crkva bosanska. Osim crkava najznačajniji tragovi materijalne kulture na ovom području su stećci.

FROM HISTORY OF TREBINJE AREA IN THE MIDDLE AGES

Esad Kurtović

Summary

In the wealthy past of Trebinje area, very important place has its Middle Ages period. Various events and preserved original material about this area mostly then other places, enables to historians to make adequate review of political, economic and social history on numerous examples. Subject of the paper is reviewing of Trebinje area history under the Bosnian power in period of 1377 to 1463.

Key words: Trebinje, Pavlovići, Kosače

UDK 338.48 (497.6) “1878/1918“

Prilog istraživanju turizma u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske uprave 1878-1918.

Zijad Šehić
Filozofski fakultet Sarajevo

Polazeći od konstatacije da je pitanju razvoja turizma u periodu austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini 1878-1918. godine posvećena značajna pažnja, autor predstavlja sadržaj turističkog vodiča Juliusa Pojmana o Sarajevu, u kojem su date informacije potrebne turisti da bi se snašao u njemu nepoznatom gradu. Osim podataka koji će mu omogućiti ugodan boravak, turistički vodič donosi niz informacija o prošlosti grada, koje nisu uvijek vjerodostojne. Posebna pažnja posvećena je prirodnim ljepotama i znamenitostima grada i njegove okolice, koje su posebno privlačile turiste.

Ključne riječi: Sarajevo, turizam, Julius Pojman, turistički vodiči.

Zo posljednje decenije XIX stoljeća razvoju turizma u Bosni i Hercegovini nije pridavana značajnija pažnja. Godine 1892. osnovan je u Sarajevu Bosanskohercegovački turistički klub (Bosnisch-Herzegovinischen Touristen Klub), a od 1894. počelo je djelovati drugo osnovano turističko udruženje Kružok Kluba čeških turista. Svojim aktivnostima njegovi članovi su mnogo učinili na razvoju turizma u Bosni i Hercegovini, a publiciranjem više turističkih vodiča na njemačkom jeziku su javnost u Monarhiji upoznavali s njenim prirodnim ljepotama i znamenitostima. Ovi turistički vodiči su svjedočanstvo na koji je način i s kojim informacijama Bosna i Hercegovina u to vrijeme predstavljena evropskoj javnosti. Austrijski turistički klub je dugo godina također mnogo doprinosio širenju saznanja o Bosni i Hercegovini kao turističkoj zemlji, nudeći turistima mogućnost da se lično uvjere da je u ovoj interesantnoj zemlji, gdje se Istok i Zapad na tako harmoničan način spajaju, osiguran komfor na visokom nivou.

U periodu austrougarske uprave Bosna i Hercegovina se pojavljivala na mnogim tematskim izložbama, kako u Monarhiji, tako i u drugim svjetskim centrima. Na nekim od njih Evropa se prvi put susretala sa zanimljivim rezultatima bosanske proizvodnje.

Tu je počinjala i štampa da određenije piše o područjima privrednog i kulturnog života u Bosni i Hercegovini, pa su ranije egzotične priče i legende o njoj ustupile mjesto realnijem sagledavanju. To se posebno odnosilo na izložbe krajem XIX stoljeća i to u Pešti 1896., u Bruxellesu 1897., Beču 1898. i u Parisu 1900. Ćiro Truhelka, prvi kustos i direktor Zemaljskog muzeja u Sarajevu, pisao je o tome koliku su korist imale izložbe za razvoj turizma u Bosni i Hercegovini: *Turistički svijet iz svih zemalja Evrope je nagrnuo u Bosnu i Hercegovinu, da promatra prirodu i kulturu u zemlji, koja se budi iz stoljetnog mrtvila, i koja je, što se tiče turizma, postala takmac Švicarske i Italije. Svi su ti turisti donosili u zemlju novac, svi su znali sa sobom u domovinu ponijeti po koji umjetničko–zanatski predmet, po koji sag, jagluk, pa je taj promet sa svojim prihodima desetostruko nadmašio troškove izložbi, koje su bile prvi podsticaj takvom prometu.*[1]

Krajem maja 1907. godine u posjetu Bosni i Hercegovini došla je grupa britanskih turista s potpredsjednikom i počasnim sekretarom Britanskog turističkog udruženja Jamesom Bakerom. O boravku u Bosni i Hercegovini svi učesnici su se izjašnjavali izuzetno povoljno, naglašavajući da su obišli brojne zemlje, ali da takav aranžman nikada nisu imali. Britanski novinari su objašnjavali domaćinima da je još Bosna u Britaniji *terra incognita*, da nikakva reklama za Bosnu i Hercegovinu nije učinjena, a poneki članak koji se pojavljivao u štampi predstavljao je samo kap vode u moru. Britanski novinari su se sami ponudili da drže predavanja o Bosni i Hercegovini i na taj način skrenu pažnju britanskoj javnosti o tome šta ona nudi turistima.[2]

Dopisnik lista „Bregenzer Tagblatt" je 1910. godine o prirodnim ljepotama Bosne i Hercegovine zapisao: *Bosna djeluje očaravajuće na svakog ko je vidi prvi put. Predivne nošnje, šaroliki bazari, vitki tornjevi minareta, pozivi na molitvu daju sličnost sa dalekim Istokom... Može se slobodno reći: "Nema zemlje u Evropi koja ima toliko prirodnih ljepota kao Bosna i Hercegovina. Ni tirolska brda, ni italijanska jezera ni Eishoerni Švicarske, ni fjordovi Norveške turistima ne nude više nego što se to nudi u Bosni i Hercegovini..."*[3]

Dvojica Čeha, koji su živjeli i radili u Sarajevu bili su posebno zaslužni za razvoj turizma u Bosni i Hercegovini – Fedinand Velc i Julius Pojman.[4]

Julius Pojman je skoro cijeli radni vijek proveo kao turistički radnik u Bosni i Hercegovini. U zemaljsku službu stupio je 12. februara 1883. godine, a od 1892. povjeren mu je posao direktora lječilišta na Ilidži i referenta Zemaljske vlade Bosne

---

[1] Leka Alma, "Bosna i Hercegovina na izložbama za vrijeme austrougarske uprave", *Zbornik radova Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878-1918*., Sarajevo, 2011, 507-513.

[2] ABiH, ZVS, Š.398-12, 1907, Reise englischer Journalisten durch Bosnien und die Hercegovina, Julius Pojman an die Landesregierung in Sarajevo, Ilidže, am 6. Juni 1907.

[3] "Das Wunder Bosnien und der Herzegowina", *Bregenzer Tagblatt*, Nr. 125, 5. Juni 1910, 1-2.

[4] Adin Ljuca, "Bosna i Hercegovina u češkim izvorima", *ICSL-Godišnjak* Međunarodnog susreta bibliotekara slavista u Sarajevu, 3/2007, 93-94.

i Hercegovine za turizam. Imao je velike zasluge da je šireno saznanje o Bosni i Hercegovini kao turističkoj zemlji. Držeći predavanja u nizu gradova Monarhije i ostalim evropskim centrima skrenuo je pažnju na ljepote Bosne i Hercegovine, a broj turista povećao se u znatnoj mjeri. Za svoje zasluge za razvoj turizma u Bosni i Hercegovini 30. novembra 1908. godine odlikovan je ordenom cara Franje Josipa.[5]

Od 1903. do 1913. godine objavio je četiri turistička vodiča o Bosni i Hercegovini.[6] U posljednjem, četvrtom izdanju iz 1913. godine u posebnom članku dao je opis Sarajeva i okolice, sa 10 fotografija i planom grada u 3 boje, u razmjeri 1:17.000.

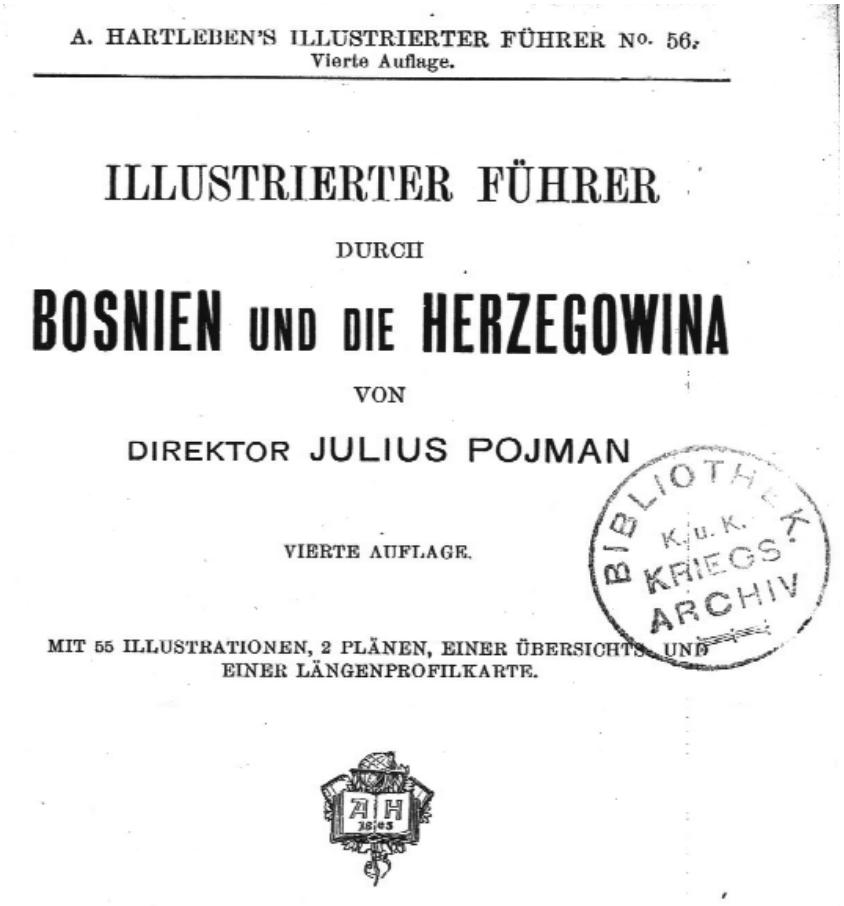
A. HARTLEBEN'S ILLUSTRIERTER FÜHRER No. 56.
Vierte Auflage.

ILLUSTRIERTER FÜHRER

DURCH

BOSNIEN UND DIE HERZEGOWINA

VON

DIREKTOR JULIUS POJMAN

VIERTE AUFLAGE.

MIT 55 ILLUSTRATIONEN, 2 PLÄNEN, EINER ÜBERSICHTS- UND EINER LÄNGENPROFILKARTE.

BIBLIOTHEK K.u.K. KRIEGS ARCHIV

Julius Pojman, *Ilustrirani vodič kroz Bosnu i Hercegovinu*

[5] Arhiv Bosne i Hercegovine, ZMF, opća reg.- 8.734, 1912.

[6] Julius Pojman, Illustrierten *Führer durch Bosnien und die Herzegovina*, Erste Auflage, A. Hartlebens illustrierter Führer, Wien und Leipzig, 1903; Zweite, vollkommen neu bearbeitete Auflage, Wien und Leipzig, 1907; Dritte Auflage, 1910; Vierte Auflage. Mit 55 Illustrationen, 2 Plänen, einer Űbersichst – und einer Längen profilkarte, Wien und Leipzig, 1913.

SARAJEVO

Hoteli u Sarajevu: "Evropa" u ulici Franza Josepha, hotel prvog ranga, renoviran, proširen i u svim segmentima moderan. Vrlo dobar. Jednokrevetna soba košta minimalno 3 krajcera[7], a dvokrevetna 7. Restoran i kafe-bar su u sklopu hotela. Hotelski omnibus vozi na relaciji Hotel-Željeznička stanica. Posjeduje garaže.

"Grand hotel Central". Veoma dobar. U ulici Franza Josepha, prvog ranga. Jednokrevetna soba košta minimalno 2,5 krajcera, a dvokrevetna 6. Restoran i kafe-bar su u sklopu hotela. Hotelski autobus vozi do Željezničke stanice i natrag. Ima garažu. Hotel "Zlatno janje" ima restoran i nalazi se u Željezničkoj ulici. Hoteli "Carska kruna", "Imperijal-Pešut" i "Radetzky" nalazi se u ulici Franza Josepha, a hoteli "Sidro", "Gazi" i "Sarajevo" u Ćemaluši.

Restorani: "Evropa", "Central", "Društveni dom", "Friedrich", "Marijin Dvor", "Hermann".

Kafei: "Evropa", "Central", "Marijin Dvor", "Dvor" i "Royal".

Liječnici: Nedaleko od hotela "Evropa" i "Central" dr. Grünfeld, dr. Kostić i dr. Löffler.

Veća društva: *Muški klub, Automobilski klub, Bosanskohercegovački klub za turiste, Zemaljski turistički savez, Pjevačko društvo, Mornaričko društvo, Lovačko društvo Zeleno stručno udruženje, Hrvatsko pjevačko društvo Trebević, Hrvatsko društvo Napredak, Sarajevsko žensko društvo, Društvo bijelog križa, Turističko društvo Prijatelji prirode, Ribarsko društvo, Srpsko privredno društvo Privreda.*

Slastičarne: "Eger" u Rudolfovoj ulici i "Szabo" u Ćemaluši.

Glavna pošta: Nova palača na šetalištu.

Telegrafske službe: U ulicama Franza Josepha i Konak.

Cijene fijakera: Vožnje po gradu: prva vožnja za prvih 15 minuta – 1 krajcer danju i noću; svakih sljedećih 15 minuta – pola krajcera danju i noću; vožnja do logora ili Zemaljskog muzeja danju – 1,4 krajcera, a noću – 1,6 krajcera; za vožnju do logora ili Zemaljskog muzeja sa 15 minuta čekanja – 2 krajcera danju, a noću – 2,4 krajcera; Vožnja do Željezničke stanice ili od Željezničke stanice – 2 krajcera danju, a noću – 2,4 krajcera; Vožnja do ili od Željezničke stanice uz uslugu 15 minuta čekanja – 3 krajcera danju, a noću – 3,6; vožnja do ili od stanice na Bistriku – 2 krajcera danju, a noću – 2, 4 krajcera noću. Vožnja do stanice na Bistriku sa povratkom i 15 minuta čekanja – 3 krajcera danju, a noću – 3,6 krajcera; vožnja od Bistričke stanice do glavne stanice ili u suprotnom smjeru – 3 krajcera danju, a noću – 3,6 krajcera. Vožnja sa glavne ili bistričke stanice do bolnice ili obrnuto – 3 krajcera danju, a noću – 3,6 noću; vožnja do Zemaljske bolnice i povratak uz uslugu 15 minuta čekanja – 2,6 krajcera danju, a noću 3,4 krajcera; vožnja do umobolnice ili natrag – 2,6 krajcera danju, a noću – 3,4 krajcera, a vožnja do

[7] Sitni novac koji se koristo u Austro-Ugarskoj. Iako je Austrija 1892. godine uvela krunu umjesto fiorina i heler umjesto krajcera, on se i dalje koristio.

umobolnice i natrag uz uslugu 15 minuta čekanja – 3 krajcera danju, a noću – 3,4 noću; vožnja do konjičke komande ili obrnuto – 2 krajcera, a vožnja do konjičke komande uz povratak i uslugu 15 minuta čekanja – 3 krajcera.

Napomena: Petnaest minuta čekanja košta pola krajcera, a svakih narednih 15 minuta isto toliko.

Vožnje van grada: vožnja do Darive – 2,4 krajcera danju, a noću – 3 krajcera; za vožnju na Darivu i natrag uz uslugu čekanja 15 minuta – 3 krajcera danju, a noću – 4 krajcera; za vožnju na Koziju ćupriju ili od Kozije ćuprije – 4 krajcera danju, a noću – 5 krajcera; za vožnju na Koziju ćupriju i povratak uz uslugu 15 minuta čekanja – 5,4 krajcera dnevno, a noći – 6, 4 krajcera; vožnja do ili od Vasinog hana – 5 krajcera danju, a noću – 6 krajcera; vožnja na Vasin han uz povratak i 15 minuta čekanja – 7 krajcera danju, a noću 8; vožnja do ili od Čengić vile – 3 krajcera; vožnja na Čengić vilu uz povratak i 15 minuta čekanja – 4 krajcera; vožnja do ili od Ilidže – 6 krajcera danju, a noću – 7 krajcera; vožnja do Ilidže uz povratak uz uslugu 15 minuta čekanja – 9 krajcera danju, a noću – 12 krajcera; vožnja do ili od Vrela Bosne – 8 krajcera danju, a noću – 9 ; vožnja do Vrela Bosne uz povratak i uslugu 15 minuta čekanja – 11 krajcera danju, a noću 14.

Napomena: Za svakih narednih petnaest minuta čekanja plaća se pola krajcera, a u noćne vožnje računaju se vožnje od 10 uvečer do 6 ujutro u zimskom periodu (od 1. oktobra do kraja marta), a u ljetnom periodu (od 1. aprila do kraja septembra) od 11 uvečer do 5 ujutro. Za sve vožnje za koje nije ustanovljena službena noćna tarifa, potrebno je platiti četvrtinu više od dnevne cijene. Cijena vožnje ostaje ista bez obzira koristi li je jedna ili više osoba, uz napomenu da jedan fijaker ne može koristiti više od četiri odrasle osobe. Ukoliko prtljag smjestite na kočijaševo sjedište, morate doplatiti 40 helera. Ručni prtljag i manje torbe možete smjestiti pored sebe. Cestarinu plaća kočijaš. Ako ne možete krenuti odmah na naručenu vožnju, morat ćete platiti jedan krajcer za prvih 15 minuta čekanja, a za svakih narednih 15 minuta čekanja po pola krajcera.

Cijene usluga vodiča i cijene iznajmljivanja konja u Sarajevu:

Ako uzmete usluge vodiča po gradu, platit ćete 0,8 krajcera za jedan sat; ako uzmete usluge vodiča na dva sata, platit ćete 1,4 krajcera, a za svaki sljedeći sat još 0,6 krajcera.

Van grada:

Ako uzmete vodiča za izlet na Trebević i povratak, platit ćete 5 krajcera; ako želite s vodičem otići na Veliku kapu i vratiti se, platit ćete 4 krajcera; odlazak na Mošćanicu i povratak sa vodičem – 4 krajcera; odlazak sa vodičem na kupalište na Ilidži i povratak – 3 krajcera; odlazak sa vodičem na Igman i povratak – 7 krajcera: odlazak sa vodičem na Bjelašnjicu i povratak – 9 krajcera; odlazak i povratak na vodopad Skakavac sa vodičem – 5 krajcera.

Iznajmljivanje konja: iznajmljivanje jednog konja bez sedla i opreme za odlazak na Trebević i povratak – 4,4 krajcara, a sa sedlom i opremom – 5 krajcera, iznaj-

mljivanje jednog konja bez sedla i opreme za odlazak na Igman i povratak – 4,4 krajcera, a sa sedlom i opremom – 5 krajcera; iznajmljivanje jednog konja bez sedla i opreme za odlazak na Bjelašnicu i povratak – 10 krajcera, a sa sedlom – 11,2 krajcera; iznajmljivanje jednog konja bez sedla i opreme na pola dana – 3 krajcera, sa sedlom i opremom – 3, 6 krajcera; iznajmljivanje jednog konja bez sedla i opreme na cijeli dan – 5 krajcera, sa sedlom i opremom – 5,6 krajcera. Hranjenje iznajmljenih konja i konja njihovih vodiča, plaća iznajmljivač.

Kupatila: Gazi Isa-beg u ulici Bistrik na lijevoj obali Miljacke i tursko kupatilo u Ćemaluši.

Konzulati u Sarajevu: Francuski konzulat u ulici Ćemaluša 74, Italijanski konzulat u Hadži Idrizovoj 8, Konzulat Velike Britanije u ulici Kućerina 20, Ruski konzulat u Mustaj-begovoj ulici broj 4, Njemački konzulat također u Mustaj-begovoj broj 4, Otomanski konzulat u Karpuzovoj ulici broj 6.

Banke: "Privilegovana državna banka", "Austrijsko-bosanska banka", "Ugarska banka i dioničko društvo", "Kreditna banka", "Srpska nacionalna banka", "Prva bosanska mjenjačnica Loschner", banka "Salom J & M", "Hrvatska centralna banka", "Privredno-komercijalna banka", "Filijala Austrougarske banke."

Prodavnice: Ćilimara; Škola zanatskih zanimanja; "Elias B. Kabiljo junior i senior" u ulici Franza Josepha, ranije "Mustafa Ćerimović", u dvorištu Begove džamije; mnogo malih dućana sa orijentalnom robom na Čaršiji; kazandžije sa finom bakrenom robom ukrašenom rezbarijom, kožari itd.; knjižare – "Studnička" i "Kajon" u Rudolfovoj ulici, "Buchwald i Thier", u ulici Franza Josepha; prodavnice odjeće za žene i muškarce – "Kočović", "Feleki" i "Srškić" u ulici Franza Josepha.

Historijat: Grad se do sredine 16. stoljeća zvao Vrhbosna. Nakon turskog osvajanja zemlje dobio je ime Medina Saraj, a nešto poslije toga Sarajevo.[8] Najveći procvat grad je doživio za vrijeme namjesnikovanja Gazi Husrev-bega, koji je dva puta bio namjesnik Bosne (1506-1512. i 1521-1543.)[9]. On je dao izgraditi mnoge važne građevine, pa njegovo ime nose Begova džamija, Bezistan, dvije medrese, kupatila itd. U to vrijeme gradske četvrti Sarajeva brojale su 92 mahale i 80 hiljada stanovnika.

[8] Godina 1462, kada je napisana vakufnama Isa-bega Ishakovića, smatra se godinom osnivanja Sarajeva. Osmanlije su 1435. godine zauzele utvrdu Hodidjed i utvrdile se u dolini Miljacke i sarajevske kotline. Novu kasabu Osmanlije su nazvali Saraj ovasi (polje oko dvora), Saraj ili Saraj-kasabasi; po tome je Sarajevo dobilo svoje današnje ime, koje se prvi put spominje 1507. godine (Alija Bejtić, *Ulice i trgovi Sarajeva, topografija, geneza i toponimija*, Sarajevo, 1973, 27-30: *Opća enciklopedija JLZ*, 7, Zagreb, 1977, 286.

[9] Gazi Husrev-beg je imenovan tri puta za bosanskog sandžak-bega (1521-1526, 1526-1533 i 1536-1541). Pod njegovom upravom Sarajevo je postalo snažan trgovački centar. U Sarajevu je sagradio monumentalnu džamiju, (1539), medresu (1537), podigao bezistan, imaret i više hanova i drugih građevina (*Opća enciklopedija JLZ*, 3, Zagreb, 1977., 540).

Godine 1560. grad je uništio Zmaj Vuk Branković,[10] a 1697. zauzeo princ Eugen Savojski, koji je nakon toga spalio grad, te je izgorjelo oko šest hiljada kuća i 160 džamija. Tokom nešto kasnijeg perioda turske vladavine, Bosanci su ostvarili snažnu autonomiju, pa su sultana priznavali samo kao duhovnog, a nikako kao političkog autoriteta. Stanovništvo nije dozvolilo da valijsko sjedište bude u Sarajevu, te je tu instituciju bilo nužno premjestiti u Travnik. Kroz tu samovolju stvorena je snažna lokalna oligarhija, pa je tek Omer-paši 1850. godine pošlo za rukom da ovdje, makar privremeno, uspostavi red.[11] Tek je Austro-Ugarska 1878. godine donijela mir i civilizacijske vrijednosti u ovu zemlju natopljenoj krvlju.

Prilikom obilaska Sarajeva (*Vodič kroz Sarajevo* možete kupiti u svakoj knjižari za 0,6 krajcera) morate voditi računa o prazničnim danima lokalnog stanovništva, jer je tokom njih uvijek jedan dio prodavnica zatvoren (petak – muslimani, subota – španski jevreji, nedjelja kršćani). Mnogo prazničnih dana u sedmici razlog je što život u trgovačkoj četvrti nije tako živ. Škola zanatskih zanimanja, gdje su i đaci i majstori isključivo muslimani, zatvorena je petkom. Ćilimara i Fabrika duhana zatvorene su nedjeljom i praznicima. Četvrtkom uvečer organizira se derviški ritual.

Sarajevo, prema Popisu iz 1910. godine, broji 57.039 stanovnika; od toga 8.450 Srba pravoslavaca, 18.460 muslimana, 18.036 kršćana, 4.985 španskih jevreja, 1.412 drugih Izraelita, 547 protestanata i 29 ostalih.[12]

Sarajevo, glavni grad zemlje, sjedište je Ureda glavnog nadzornika nad trupama Bosne, Hercegovine i Dalmacije, koji istovremeno obavlja funkciju šefa Zemaljske vlade Bosne. Sarajevo je sjedište i rimokatoličkog nadbiskupa, pravoslavnog mitroploita, muslimanskog reisu-l-uleme te sjedište svih službi zemlje.

Položaj:

Grad leži u dolini ispod brda, uz koja se postepeno penju gradska naselja. Na sjeveru je omeđena brdima Hum i Grdonj, na koja se nastavljaju na istoku Mali Orlovac i Hrastova glava te na jugu Velika kapa, Draguljac i Debelo brdo, iznad kojih se strmo uzdiže 1.676 metara visoki Trebević. Na zapadu se teren snižava da bi prešao u plodnu ravnicu Sarajevskog polja. Grad se prostire duž toka Miljacke sa istoka na zapad. Četvrti na dvije obale povezane su sa tri stara kamena i nekoliko

[10] Autor je naveo pogrešne podatke, radi se o događaju iz 1480. godine. Ugarsko-hrvatski kralj Matija Korvin je te godine uputio u Bosnu odred od 3.000 do 4.000 vojnika s komandantima hrvatsko-dalmatinskim banom Ladislavom Egervarijem, jajačkim banom Petrom Dojčinom, i srpskim despotom Vukom Grgurovićem. Odred je 9. novembra prodro u Sarajevo i poslije dvodnevnog pustošenja varoši, povukao se u Slavoniju (*Vojna enciklopedija*, 8, Beograd, 1978., 393).

[11] Od 1851. sjedište bosanskih namjesnika vraćeno je u Sarajevo. (*Vojna enciklopedija*, t. 8, Beograd, 1978., 393).

[12] Prema rezultatima popisa stanovništva iz 1910. godine, Sarajevo je imalo 51.919 stanovnika i to:muslimana 18.460, pravoslavnih 8.450, katolika 17.922, 6.397 jevreja, 547 protestanta i 29 ostalih.

novijih željeznih mostova. Korito je regulirano kamenim podzidom, pa su duž rijeke uređena pitoma šetališta. Najvažniji dijelovi grada nalaze se u ravnici uz obje obale. Pored starih kuća, bazara i džamija starosjedilačkog stanovništva nikle su raskošne nove zgrade, hoteli i privatne vile. Sve to čini zanimljivu mješavinu starog orijentalnog života i moderne evropske kulture. Po obroncima brda penju se muslimanske stambene četvrti. Te kuće, bašče i munare daju jedan veoma pitoreskni prizor. Ovdje su domovi muslimanskih trgovaca i zanatlija, daleko od njihovih dućana. Cijelim gradom dominira pogled na zidine na visini s njihovom bijelom i žutom tvrđavom. Desnom obalom Miljacke prolaze velike i moderne ulice Franza Josepha, Ćemaluša i Ferhadija. One pokrivaju veći dio grada, a manjim dijelom dominira Careva ulica, na koju se nadovezuje ulica Terezije.

Znamenitosti:

Da biste vidjeli znamenitosti Sarajeva, krećete sa tačke koja je 2,5 kilometra udaljena od grada, dakle, s glavne željezničke stanice. Odatle u grad vozi tramvaj. Petstotinjak metara od željezničke stanice, s lijeve strane, primijetit ćete veliku kasarnu, to je, ustvari, kompleks zgrada, smješten na oko tri hektara zemljišta. Još tristotinjak metara dalje, s desne strane, nalazi se bosanskohercegovački Zemaljski muzej. To je novo i atraktivno zdanje, građeno i namješteno prema najmodernijim standardima (ulaznice su besplatne; potrebno je ranije najaviti posjetu administrativnom uredu; vodiču treba dati bakšiš).

Zemaljski muzej osnovan je 1888. godine, pod upravom intendanta Koste Hörmanna. Zbirke su izložene po brojnim paviljonima. Postoje mineralno-geološka, botanička i zbirka iz oblasti prirodnih znanosti, gdje možete vidjeti kompletan životinjski svijet Balkanskog poluostrva. Posebno je zanimljiva zbirka srednjovjekovnih predmeta, bogata zbirka oružja. U etnološkoj zbirci naročito je vrijedna kolekcija vezova i narodnih nošnji, kao i postavke nošnji na lutkama, u karakterističnim životnim situacijama ovdašnjeg stanovništva. Stoga nijedan turista ne bi smio propustiti etnografski dio. Zanimljivi su i nalazi iz rimskog i antiknog doba, kao i zbirke kovanica i pečata. To su znamenitosti prvog ranga. Posebnu pažnju zaslužuje prelijepi botanički vrt Zemaljskog muzeja.

Još tristo metara dalje prema gradu vidjet ćete Fabriku duhana i njenu direkciju i magacine (posjete je moguće obaviti od 8 do 11 sati i od 13.30 do 17 sati; odobrenje za posjetu dobija se u direkciji i košta 0,6 krajcera). Kod Fabrike duhana je glavno željezničko čvorište za voz koji saobraća na relaciji Sarajevo-Ilidža. Idući dalje proći ćete s desne strane pored velikog i starog turskog greblja. Poslije toga stići ćete do raskrsnice Ćemaluše i Ferhadije, gdje se nalazi nova raskošna zgrada Zemaljske banke.

Dok hodamo novom i modernom ulicom Ferhadijom, vidimo s lijeve strane novu zgradu Tržnice, gdje možete kupiti uvijek svježe domaće voće. Ukoso na desnoj strani je tramvajska stanica. Malo dalje lijevo je bivša zgrada glavne pošte, čiji čeoni zid gleda na trg katedrale. Nova zgrada glavne pošte nalazi se, kako smo već rekli, na šetalištu. Na ovom trgu se nalazi Katedrala, izgrađena 1889.

godine. To je velika građevina, u romansko-gotskom stilu. Preko puta je zgrada "Privredne banke" Bosne i Hercegovine. Iza katedrale ulica Tubegovića vodi na sjever, prema Bogosloviji i sjemeništu, impresivnoj kupolastoj građevini. Ukoliko od Ferhadije krenete na zapad, preći ćete tramvajske šine i doći u Šljivinu ulicu. U njoj se nalazi Škola zanatskih zanimanja (ulaz slobodan; dolazak je potrebno ranije najaviti u direkciji; petkom je zatvoreno).

Ova škola je pod brigom države. Osnovana je kako bi se očuvalo i oživjelo zanatsko umijeće ovih krajeva. Slične škole postoje u Foči i Livnu. Tu najbolji majstori svoje neobično umijeće nastoje prenijeti na podmladak. Uče se izrađivati specifični radovi od zlata, srebra i drugih metala, bakrorez, obrada bronze itd. Ovdje se predmeti za svakodnevnu upotrebu izrađuju u najrazličitijim oblicima, s veoma ukusnom ornamentikom. S obzirom na vrijednost umjetničke izrade, predmeti nisu skupi i mogu se kupiti na licu mjesta.

Šljivina ulica ulazi u glavnu sarajevsku ulicu – ulicu Franza Josepha, kojoj prilazimo sa istoka. Već nakon prvih nekoliko koraka, primjećujemo veliku pravoslavnu crkvu, s tipičnim kupolama. Ulica Franza Josepha je veoma moderna, s elegantnim prodavnicama i kafeima. S ovom ulicom graniči Čaršija. Čim tu stupite nogom, promijeni se cijela gradska slika.

Čaršija:

To je stara muslimanska trgovačka četvrt s oko šezdeset uskih i zbijenih uličica, gdje se održao orijentalni način života. U radnjama sjede trgovci i zanatlije po turski podavivši noge, kao i svuda na Orijentu. Njihove radnje ujedno su i radionice. Tu možete kupiti obične predmete, ali i skupocjenosti orijentalnih zanata. Cjenkajući se možete postići veoma povoljne cijene i za malo novca dobiti prave vrijednosti. Stranac koji želi ići u kupovinu a ne zna lokalni jezik, trebao bi sa sobom povesti hotelskog vodiča. Posebno su lijepi originalni radovi u metalu: bakrene posude, makaze, noževi, mlinovi za kahvu, itd. Treba istaći i izvanredne filigranske radove, staro oružje (handžari, pištolji i duge puške Albanke itd.). Tu su i ćilimi i nadaleko poznati bosanski vezovi na bezu. Stari vezovi su nešto skuplji. Možete nabaviti jeftino i kvalitetne proizvode od kože. Čaršija je podijeljena po vrsti zanata. Nama je bila zanimljiva posjeta jednom berberinu i turskoj kafani. Znatiželjnicima preporučujemo i posjetu jednom turskom kuharu, koji se striktno pridržava pravila orijentalnog kuhanja.

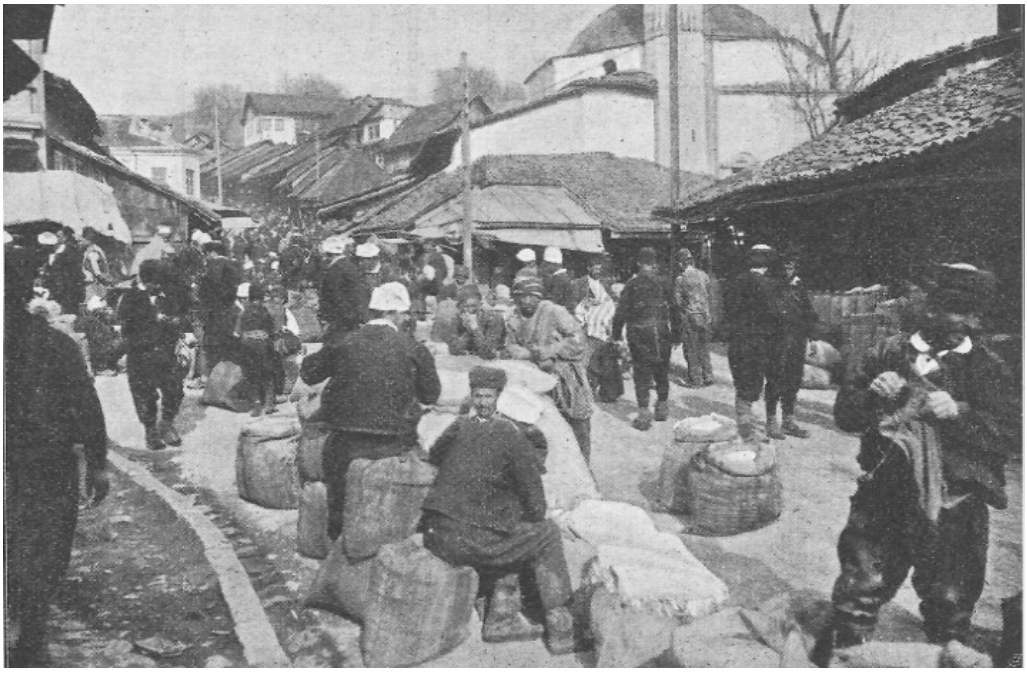

Caršija (Tržnica) u Sarajevu

Napuštajući ulicu Franza Josepha, dolazite do velikog kamenog trgovišta – Bezistana. Tu mnogobrojni trgovci, većinom španski Jevreji, nude svoju robu. U blizini Bezistana je najveća i najljepša sarajevska džamija, poznata u cijelom islamskom svijetu. To je Begova džamija. Posjetu morate najaviti upravitelju u uredu prekoputa dvorišta džamije. Vodiču koji će vam pokazati džamiju treba dati bakšiš. Prije ulaska u bogomolju morate navući papuče i skinuti kapu ili šešir s glave. Begovu džamiju gradio je bosanski vezir Gazi Husrev-beg od 1526. do 1530. godine. Zidovi ove imponzantne kamene građevine pod kupolom ukrašene su citatima iz Kur'ana i krasnim orijentalnim arabeskama i ornamentima. Na podu su skupocjeni ćilimi. Vlasništvo ove džamije je i jedan veliki neprocjenjivi ćilim, za kojeg se kaže da je pokrivao mezar poslanika Muhammeda. Džamijsko dvorište je u hladu ogromne, stare lipe. Tu se nalazi i jedna lijepa fontana, koja služi za ritualna pranja. Desno od bunara je tzv. aršin-kamen, koji predstavlja tačnu mjeru turskog lakta. U dvorištu desno je velika sahat-kula sa starim turskim brojevima. Na lijevoj strani je turbe u kojem su mezari Gazi Husrev-bega i njegove žene[13], prekriveni crnim prekrivačima. Prekoputa dvorišta je Kuršumli-medresa, škola za buduće hodže. To je stara i jednostavna zgrada s lijepim dvorištem.

[13] Na istočnoj strani džamije su dva turbeta koje je Gazi Husrev-beg još za života dao da se izgrade. U većem turbetu se nalazi Gazi Husrev-begov kabur, dok je u manjem pokopan Murat-beg Tardić, Gazijin vojvoda a kasnije sandžak- beg i prvi upravitelj Gazi Husrev-begovog vakufa.

Begova džamija u Sarajevu

Jednom vijugavom ulicom stižete do vrha Ćemaluše, gdje se nalazi stara pravoslavna crkva. Ona je gotovo sasvim skrivena iza dvorišnog zida. To svjedoči da se kršćanstvo za vrijeme osmanske vladavine moralo sakrivati. Unutrašnjost ove tamne i jednostavne crkve je veoma interesantna. Kuriozitet je stara propovjedaonica (ambona). U dvorištu ove crkve je tzv. bračni sajam za vrijeme vaskrsa. Tada dolaze nakićene pravoslavne djevojke spremne za udaju i od 8 ujutro do 12 sati pokazuju se potencijalnim proscima.

U istoj ulici je i hram španskih Jevreja.

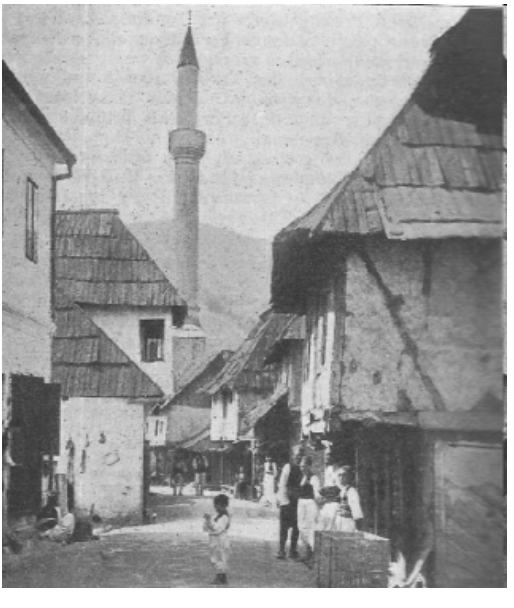

Muslimanska ulica u Sarajevu

Na kraju Ćemaluše skrenite lijevo uzbrdo i doći ćete do Šerijatske škole. Ova impozantna zgrada izgrađena je u maurskom stilu i okružena velikim vrtom. Ovu školu, koja služi za školovanje budućih kadija, osnovala je austrougarska vlast. Oni će raditi kao sudije muslimanima u pitanjima vezanim za njihovo bračno, porodično i nasljedno pravo. Preporučujemo posjetu ovoj ustanovi (vodiču dati bakšiš). Posebno je lijepo dvorište s fontanom, odaje direktora škole te jednostavne sobe za studente (softe). Iza Šerijatske škole nastavlja se strma Logavina ulica. Idući u tom pravcu doći ćete do derviškog samostana (Sinanove tekije). Ovdje ćete svakog četvrtka uvečer moći posmatrati ritualni derviški ples (ulaznica košta jedan krajcer i može se kupiti svakoga dana u Vijećnici; mogu se nabaviti i po hotelima). Posjeta Sinanovoj tekiji razbit će zasigurno monotoniju, a posebno je atraktivno za vrijeme Ramazana (mjeseca muslimanskog posta).

U dvorištu Begove džamije

Šetajući uz Miljacku, doći ćete do nove Vijećnice, glamurozne građevine u maursko-bizantskom stilu. Preporučujemo posjetu ovoj ustanovi (dati vodiču bakšiš). Arkadni centralni hol je zaista fascinantan. U Vijećnici su prostorije Zemaljske skupštine Bosne i Hercegovine. Istočno od Vijećnice je muslimanska čitaonica (Kiraet-hana), a pored nje originalna turska kafana "Bentbaša", s uređenom baščom na lijevoj obali Miljacke.

Prešavši most kod Vijećnice, stižemo na lijevu obalu Miljacke i nastavljamo ići nizvodno. Nakon stotinjak koraka dolazimo do Careve džamije, koja je proširena i restaurirana. Ona je službeno glavna muslimanska bogomolja. U njenoj blizini

je Konak, sjedište upravitelja zemlje. Ta građevina sagrađena je 1868. godine za valiju. Istočno od Konaka je Vrhovni sud. Nekoliko koraka od Careve džamije krenete ulijevo i stići ćete u ulicu Bistrik. Tu je kupatilo Gazi Isa-bega (lijepa maurska građevina) i tekija Sedam braće (koje je jedan paša nevine pogubio). U blizini ove tekije je državna ćilimara, spojena s predionicom (posjeta školi je besplatna i mi je preporučujemo). Tu možete naći zanimljive šarane materijale od vune, angore i svile te ćilime po starim i novim orijentalnim mustrama. Radi se o jeftinim, ali veoma lijepim i kvalitetnim ćilimima. Jeftini su jer samo plaćate troškove proizvodnje, a ne profit.

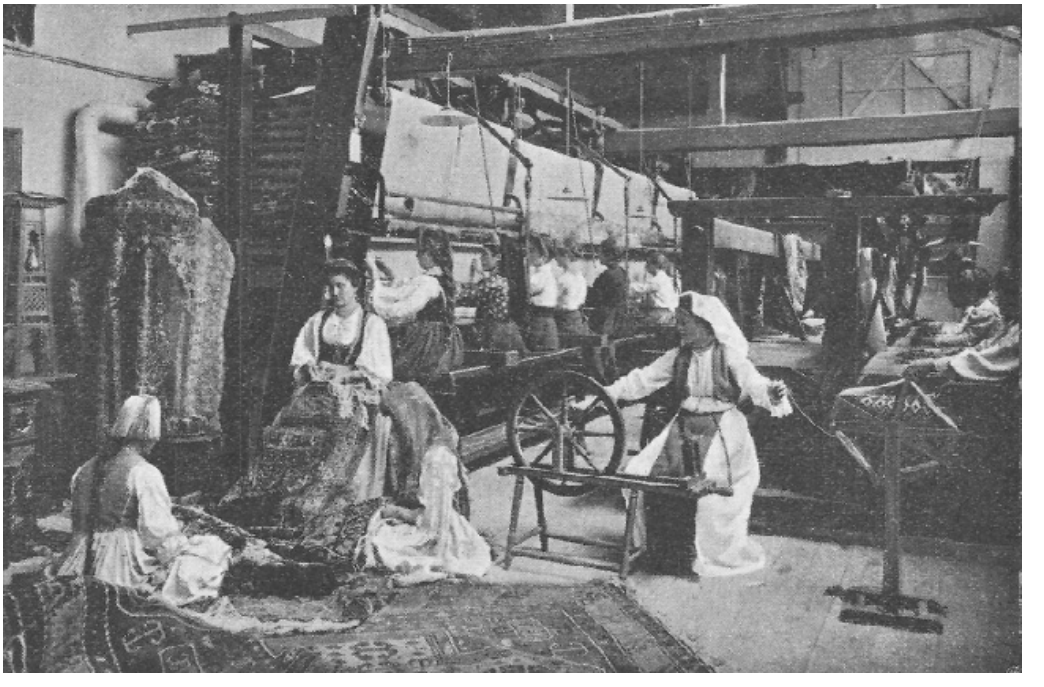

Zemaljska tvornica tepiha u Sarajevu

Povratak nas vodi pored velike kasarne Franz Joseph, pa preko Filipovića trga obraslog u zelenilo i Latinske ćuprije ponovo na desnu obalu. Opet smo na šetalištu. U blizini je oficirski kasino i imponzantna zgrada u kojoj je smješten teatar, te različita društva i klubovi. Dalje prolazimo pored centrale Elektroprivrede, prekoputa koje je sjedište korpusa, protestantska crkva izgrađena 1890. godine i jevrejski hram. Prolazimo kroz nekadašnji romski kvart Hiseta i ponovo dolazimo do početne tačke naše šetnje – Fabrike duhana.

Šetnje i izleti: Do tvrđave vam je potrebno 45 minuta. Od Vijećnice vodi jedan serpentinasti makadam do žute tvrđave, odakle se pruža široki pogled na Sarajevo. Dio starog grada, kojeg omeđuju zidine tvrđave, ostatak je starog Bosna Saraja koji i danas nosi turski pečat. Žutu i bijelu tvrđavu izgradili su Ahmed-paša i Ali-paša.

Građene su od 1729. do 1737. godine. Iza žute tvrđave je jedno veliko greblje vojnika koji su pali tokom krvavih borbi iz 1878. godine.

2. Kozija ćuprija i povratak preko Alifakovca (za ovaj izlet potrebno je dva do dva i po sata):

Ako uzmete četverosjed do mosta i natrag, platit ćete 5,4 krajcera. To je veoma isplativo. Kozija ćuprija je most koji se nalazi na starom putu prema Višegradu i udaljena je četiri kilometra od Sarajeva. Nakon što prođete kafanu "Bentbaša" otvorit će vam se slikovita dolina Miljacke. U blizini na strmom obronku je znamenito groblje Alifakovac sa svojim turbetom. Lijevo na visini su žuta i bijela tvrđava. Nakon dvadesetak minuta stići ćete do izletišta Dariva, a nakon još pola sata do Kozije ćuprije, koja jednim svojim lukom visoko nadvođuje korito Miljacke. To je majstorski rad turske arhitekture. Ovuda je stoljećima vodilo trgovački put od Soluna do Ugarske. Ako već dođete ovamo, onda vam se isplati preći most i lijevom stranom vratiti se ka gradu putem koji vodi pored groblja Alifakovac. Ukoliko turista nema vremena zbog izleta na Pale, Višegrad ili Uvac, onda ne bi trebao ići na izlet na Koziju ćupriju, jer će, idući ka Palama, svakako proći pored nje.

3. Velika kapa (2-3 sata): Put vodi uz Bistrik, staru i zanimljivu četvrt. Prelazite preko Latinske ćuprije, pa pored kasarne Franz Joseph i Ćilimare, pa ulicom Balibegovića pored sirotišta, zatim desno pored slikovite džamije i onda još malo do ponožja Male kape, gdje se nalazi turska kafana sa lijepim pogledom. Odavde za nekoliko minuta stignete na Malu kapu, a potom i na Veliku kapu (hiljadu metara nadmorske visine). S ovog mjesta se pruža magični pogled na grad.

Muslimansko greblje

Ako nećete produžiti na izlet na Trebević, koji traje oko tri sata, onda ćete se vratiti kroz jedan šumarak, pa onda preko Hrida (romska četvrt).

4. Vodopad Skakavac:

Vodopad se nalazi 10,8 kilometara sjeverno od Sarajeva u dolini Koševa. Preporučujemo obilazak ovog mjesta u proljeće, jer je tada najljepše. Skakavac pada sa visine 96 metara. Put u dolinu Koševskog potoka počinje od Ali-pašine džamije.

5. Groblje španskih jevreja:

Sljedeća sarajevska znamenitost je od Fabrike duhana kilometar na jug udaljeno groblje španskih Jevreja. Groblje pokriva jedan obronak brda Zlatište, a nedaleko su neolitska nalazišta na Debelom brdu. Ovo groblje neobičnih nadgrobnih spomenika i natpisa datira od 1576. godine, kada su španski Jevreji izbjegli u Bosnu.

6. Trebević (veoma preporučljiv izlet): Planina Trebević visoka je 1676 metara. Veoma je lahko doći na Trebević iz Sarajeva za samo tri do tri i po sata pješke ili konjem. Nije neophodno povesti vodiča, ali ako ga želite, platit ćete pet krajcera. Ko želi sa Ilidže otići na ovaj izlet, mora iznajmiti konja u direkciji banjskog kompleksa na Ilidži.

Prva varijanta: Za tri i po sata lagahno ćete stići putem lijevo kroz ulicu Franza Josefa, preko Latinske ćuprije, pa pored kasarne Franz Josef i Ćilimare kroz ulicu Bistrik. Lijevo je ulica Bakarevića, a potom se penjete kroz ulicu Turbe, pa preko šina istočne stanice kroz Dudin Hrid (lijevo ostavljate šumarak, a desno Veliku kapu). Tu stižete u planinsku kuću u kojoj se možete odmoriti. Sve to za sat i 45 minuta. Ovdje se nalazi prekrasna bukova i borova šuma kroz koju teku stepenasti izvori Dobre vode. Nakon još dva sata stižete do sljedeće planinske kuće (ako želite ići ravno, kraćim putem, od izvora će vam trebati samo jedan sat). Od druge planinske kuće i Trebevića dijeli vas tek petnaestak minuta. Put je označen crvenim znakovima.

Druga varijanta: Ukoliko ste u formi, preporučujemo vam penjanje direktno uz greben, jer na tom putu ćete imati daleko ljepši pogled na planine Bjelašnica, Treskavica i Jahorina. Uspon možete početi iz pravca starog jevrejskog groblja ili preko Latinske ćuprije, pored kasarne Franz Josef, uz ulicu Bistrik, pa ispod nadvožnjaka stanice Bistrik prema streljani. Od nje skrećete lijevo, pa pored drveća s oznakama koje pokazuju pravac planinskog doma. Taj put nije predviđen za jahanje.

Sve će se isplatiti kada vidite pogled koji se pruža sa Trebevića. Pored cijele sarajevske ravnice, uz vedro vrijeme možete vidjeti Romaniju, Jahorinu, Volujak, Maglić, Treskavicu, pa čak i Durmitor u Crnoj Gori. Na Trebeviću ćete naći gostionu predviđenu za usluge turistima. Tu možete jesti i prenoćiti. Gostiona raspolaže sa dvije sobe, jedna sa šest, a druga sa četiri kreveta. Cijene su povoljne; noćenje je 1,6 krajcera po osobi. Za silazak s Trebevića trebat ćete oko tri sata.

7. Izlet na Golu Jahorinu (1913 metara nadmorske visine; ponijeti hranu): Od hotela "Evrope" trebat će vam desetak sati. Prvi dio puta smo već ranije opisali; on vodi do Dobre vode – to je 45 minuta jahanja prema Trebeviću. Kod prvog crvenog

znaka-putokaza, skrećete južno prema Stupnju (do tamo ćete proći nekoliko kuća gdje možete dobiti kahvu, kupiti mlijeko i jaja). Udaljenost od ovih kuća do Stupnja je oko tri sata. Dalje idete kroz šumu prema Kasindolu. Kod oznake u ovom mjestu skrenuti desno i preko livade se spustiti nizbrdo prema gostioni na potoku (dva sata; ovdje je također moguće unajmiti sobu). Od gostione ćete se morati vratiti pored šumarka istočno, a onda se popeti kroz šumu i izaći na livade među planinama. To je prevoj između Crnog vrha i Jahorine (sat i po). Ovdje je Turistički savez Bosne i Hercegovine 1909. godine izgradio kolibu u koju se putnici mogu skloniti u slučaju nevremena. Nakon dvadesetak minuta penjanja odavde, dolazite na stijene (manji izvori). Zatim sat vremena idete preko livada do platoa, gdje se nalaze veliki izvor. Odavde se do vrha stiže za oko jedan sat. Od Stupnja označenim putem do vrha bez skretanja do gostione u Kasindolu (5-6 sati). Druga varijanta penjanja bila bi moguća sa željezničke stanice Pale prema šumi do gostione "Moretis", a zatim označenim putem do Stupnja.

8. Kupalište Ilidža, Vrelo Bosne, Bjelašnica i Treskavica: Na Sarajevskom polju, 12 kilometara zapadno od Sarajeva, nalazi se od davnina poznato sumporno kupalište Ilidža, sa velikom termom istog imena. Terme na Ilidži bile su poznate već Rimljanima, a o tome svjedoče i nalazi, koji ukazuju na zaključak da su je još Rimljani upotrebljavali u ljekovite svrhe.

I za vrijeme osmanske vladavine uživala je Ilidža ugled, ali su smještaji, koji su tada postojali, bili veoma primitivni, te su samo malobrojni mogli koristiti sumporno kupalište. Tri novija hotela nude odličan ugođaj i luksuz (imaju garaže za automobile). Restoran, također, ispunjava sve zahtjeve gostiju. Ovi hoteli i restoran su međusobno spojeni posebnim putevima. K.K. društvo "Bijeli križ" ovdje je izgradio oficirski banjski hotel sa 24 sobe. Izvori imaju temperaturu od 58°C i karakterizira ih veoma visok sadržaj natrijumsulfatske soli i hlorida, a ne sadrže ugljičnu kiselinu i kalcijum-karbonat. U termi se sljedeće bolesti mogu liječiti ili ublažiti: kostobolja, reumatizam, skrofuloza, išijas i ženske spolne bolesti. Ilidža posjeduje termalna kupališta, blatno kupalište, kupališta s ugljičnom kiselinom, kupališta za liječenje hladnom vodom i ljetne bazene s običnom vodom.

Ilidža se nalazi na nadmorskoj visini od 500 metara i ima prosječnu temperaturu ljeti od oko 20°C, tako da je klima veoma umjerena, bez pretjeranih vrućina. Cijene ovog kupališta nisu visoke, pa se sobe mogu dobiti već od tri krajcera. Između Ilidže i Sarajeva saobraćaju lokalni vozovi svakih 40 minuta. Cijena vožnje drugom klasom je 0,25 krajcera, a trećom 0,15. Postrojenje električnog voza je već projektirano, pa i tu liniju uskoro možete očekivati. Za zabavu gostiju domaćini su se odlično pobrinuli. Tu su teniska igrališta, pripremljeni konji za izletnike, večernji plesovi itd.

Hoteli "Bosna" i "Austrija" u Banji Ilidži

Ilidža leži u sjenovitom parku koji se prostire na oko 16 hektara. Odavde možete otići na sve bitne izlete u Sarajevu i okolici:

1. Izlet na Vrelo Bosne (3 kilometra): Do tog mjesta vodi pravolinijska aleja, raskošne hladovine. Na izvorima je organiziran uzgoj pastrmki; potočna i kalifornijska pastrmka, te vrsta pastrmke koja je dalji srodnik lososa. U periodu od 14 godina odavde je u rijeke Bosne i Hercegovine pušteno 15 miliona pastrmki. Između Ilidže i Vrela Bosne saobraćaju automobili i omnibusi; automobili voze preko mjesta Blažuj i na tom mjestu morate platiti ulaz (40 helera po osobi). Omnibusi voze kroz aleju, a karta za jednu osobu košta 20 helera. U planu je da se uspostavi tramvajska linija između Ilidže i Vrela Bosne.

2. Izlet na Bjelašnicu (2.067 metara nadmorske visine). Na ovoj planini nalazi se meteorološki opservatorij, najviši na Balkanskom poluotoku. Vrhu ove planine moguće je prići s dvije strane. Izlet nije naporan, bez obzira jesu li turisti u formi ili nisu (preporučuje se da povedete vodiča, čije usluge možete dobiti u direkciji banjskog kompleksa; 8 krajcera). Ukoliko želite iznajmiti konja, to će koštati 5 krajcera dnevno. Možete krenuti od Vrela Bosne ili iz mjesta Pazarić. Mi vam preporučujemo prvu varijantu. Ne zaboravite cipele bakandže i toplu odjeću.

S Ilidže vodi put ka Vrelu Bosne i u ravnicu, odakle pet kilometara dugim novim putem za jahanje počinje uspon ka Borovcu. Od Borovca do podnožja Bjelašnice vodi nova cesta, ali turistički put vodi uzbrdo kroz šumu i preko planinskih livada do doma koji nosi ime Hrasnički stan. Tu se nalazi koliba koja služi za zaklon u slučaju nevremena, koju su napravili berlinski turisti dr. Strassmann, dr Meinhardt i dr Kraft. Zbog toga se ovaj zaklon zove "Berlinska koliba". Ključeve te kolibe možete dobiti u direkciji kupališta. Odatle preko prevoja na Igmanu vodi put obilježen plavo-crvenim oznakama. Kada stignete na Veliko polje, nastavljate dalje kroz divno zelenilo

mračne šume Grkarice. Nedaleko od izvora skrećete ulijevo opet kroz šumu do Stinjeg dola i prevoja Stirine lokve. Tu se put odvaja ka selu Umoljani, a između Grkarice i Stirinih lokvi nalazi se interesantna pećina (put je sve vrijeme označen). Turistički put odatle vodi udesno preko krševitih serpentina i obronaka prema vrhu Bjelašnice, gdje se nalazi opservatorij. Turistima u dobroj fizičkoj formi preporučujemo direktni uspon od Stinjeg dola, gdje se također nalazi jedna koliba (ključevi su u direkciji). U Opservatoriju postoje tri sobe za turiste za ukupno osam kreveta. Ako je društvo veće, mogu se koristiti pomoćni kreveti. Tu možete dobiti hranu i piće, jer ste ono koje ste ponijeli zasigurno već pojeli i popili tokom uspona. Za jednu noć ovdje platit ćete 1,6 krajcera. Cijene hrane i pića u Opservatoriju su povoljne. Ovdje postoji i štala za smještaj konja. Pogled je magičan. Vidik se pruža stotinu kilometara u daljinu, čak do mrkih brda Crne Gore i do Novog Pazara u Sandžaku. Na jugozapadu se vidi Velež (1968 metara nadmorske visine), na juogoistoku Maglić (2390 metara nadmorske visine), Durmitor u Crnoj Gori (2606 metara nadmorske visine), Lubična planina u Sandžaku kod Novog Pazara (2239) i Treskavica (2088), a na istoku i sjeveru Jahorina (1890), Romanija (1628) i Trebević (1676) te na jugu Prenj (2102), Visočica (1964) itd. Možete se za jedan dan popeti na Bjelašnicu i vratiti, ali je, ipak, preporučljivo za ovaj izlet odvojiti dva dana. Put je dobro markiran, a penjanje od Vrela Bosne na vrh Bjelašnice i silazak na isto mjesto traje šest sati uz male pauze. S Bjelašnice možete sići i u Pazarić, što traje četiri i po sata. Jedan dio tog puta je novoizgrađen i vrlo dobro označen. Iz Pazarića možete sjesti na voz za Sarajevo ili Ilidžu.

Druga varijanta (penjanje iz Pazarića): Do stanice u Pazariću stići ćete vozom. Od Pazarića penjete se krševitim obronkom Bjelašnice slijedeći oznake na starom putu. Ovuda do Opservatorija možete stići za četiri i po sata. Bjelašnica je povezana s Treskavicom jednim putem, tako da turista s Bjelašnice preko Treskavice i mjesta Trnovo može doći do Ilidže. Kada silazite, odvaja se jahački put, kojim možete doći do Stirinih lokvi, gdje se onda taj put nadesno spušta ka Treskavici. Put vodi kroz prelijepu šumu i ta se dionica turistima veoma dopada. Put je označen.

3. Izlet s Ilidže ili Sarajevo do Treskavice (2063 metara nadmorske visine) preko Trnova: Preporučujemo da na ovaj izlet ponesete cipele bakandže za planinsko penjanje. Od Sarajeva i s Ilidže ka Trnovu vodi živopisna planinska cesta, čiji okoliš podsjeća na švicarske krajolike. Taj put vodi uz rijeku Željeznicu. Od Sarajeva je razdaljina 36, a s Ilidže 36 kilometara. Između Sarajeva i Trnova saobraćaju poštanske službe. Putovanje traje oko četiri, a s Ilidže tri sata. Kola možete iznajmiti u direkciji banjskog kompleksa. Ako se pak odlučite za izlet na Treskavicu konjem, onda u Trnovu možete iznajmiti životinju. Preporučujemo vam da konja iznajmite dan prije telegrafskim putem. Na jednak način možete uzeti usluge vodiča iz Trnova. Cesta prema Trnovu je odlična i za automobile i bicikliste. Poštanska kola kreću iz Sarajeva svakoga dana u pet ujutro, a polazak iz Trnova je u 12.50 poslije podne. Ako u to vrijeme krenete iz Trnova, do Sarajeva ćete stići u 16.50. Cijena karte za civile je osam krajcera po osobi, a za vojnike četiri.

U Trnovu se nalazi mala gostiona "Turist", gdje ćete naći jednostavnu, ali kvalitetnu kuhinju. Preporučljivo je hranu za izlet na Treskavicu ponijeti iz Sarajeva ili s Ilidže. Na Treskavici se nalazi namještena koliba čije ključeve možete dobiti u Trnovu. Međutim, osvježavajuća pića i hranu tu ne možete dobiti.

Pogled u daljinu s Treskavice je prelijep. Ovakav pogled na raskošnu panoramu se ne prostire ni sa jedne druge planine. Daleko, daleko u beskraj će vam pogled otići. Vidjet ćete sve do Novog Pazara u Sandžaku, Srbije i Crne Gore. Sve to čini fantastičan horizont s blagim, zadivljujućim obrisima. Vidite mnogobrojne doline, dok vam iz daljine maše visoki, dvoglavi Durmitor, s jugoistoka Maglić, Trebević i Jahorina, a sa sjeveroistoka Vlašić. Ovakav pogled zadovoljit će i najzahtjevnijeg turistu.

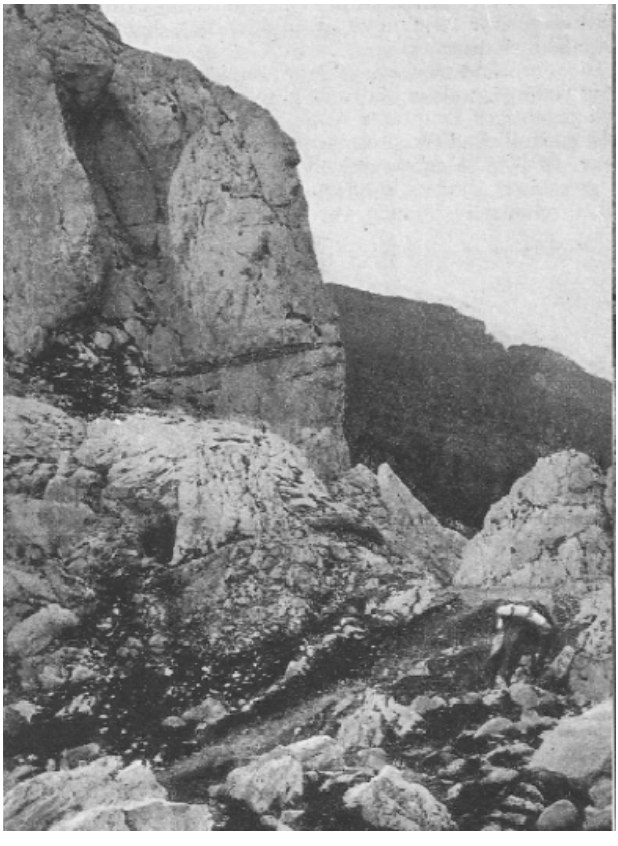

Dio Treskavice

Izlet iz Sarajeva ili s Ilidže na Treskavicu preko Trnova možete obaviti za jedan dan, ali se preporučuje da ostanete dva, jer je noć u planinskoj kolibi poseban doživljaj. Predvečer ovuda prolaze čobani, od kojih možete kupite janje za pet krajcera. Čoban ga na licu mjesta priprema na ražnju. Tada se loži velika vatra i pjevaju narodne pjesme.

Izlet Sarajevo-Ilidža-Trnovo-Treskavica-Bjelašnica traje dva do tri dana. Iz Trnova možete na Treskavicu stići sa dvije strane:

1. Kroz Rajsku dolinu i preko Vratloša. Ovaj prvih pola sata vodi ravnicom. Čim prođete Rajsku dolinu, počinje strmi uspon. Bogate šume tu dočekuju turiste, koji imaju priliku odmarati oči i dušu na ovom raskošnom zelenilu. Nakon šetnje dubokim šumskim hladom i pored mnogobrojnih izvora, za oko tri sata stižete u Vratloš. To je historijski bitno mjesto, na kojem su se odigrale važne bitke između Muslimana i Crnogoraca.

Pola sata puta nakon Vratloša dospjet ćete do jedne također krasne šume u kojoj se nalazi "Anina koliba". Do ove tačke od Trnova vam treba oko tri sata. Kratki puteljak vodi od jednog izvora do "Anine kolibe". Idući njime, uštedjet ćete 45 minuta. Od "Anine kolibe" do Ljupoča (1771 metara nadmorske visine) vodi također šumski put. S Ljupoča se prostire divan pogled. Ovu lokaciju preći ćete već za pola sata. Put dalje vodi preko Kozije Luke, Sišana i Pokojišta pored dva kristalna planinska jezera do vrha zvanog Oblik (1877 metara nadmorske visine). Isplatit će vam se ako se popnete na ovaj vrh. Od vrha Oblika preko Ledenice doći ćete u sljedeću kolibu – "Katarininu kolibu." Razdaljina od "Anine" do "Katarinine kolibe", uz penjanje na Ljupoč i Oblik, ukupno iznosi pet sati. S Oblika postoji strmi put direktno do "Katarinine kolibe". Međutim, ovaj put preporučujemo samo onim u veoma dobroj fizičkoj formi. Od ove kolibe za dvadeset minuta šetnje označenim putem, koji vodi desno ka Bjelašnici, možete stići do jednog zanimljivog izvora.

Od "Katarinine kolibe" možete se uputiti i ka vrhu Bjelašnice, gdje ćete stići za oko sedam sati. Taj put vodi preko Ledenice na Ogoreli kuk, a odatle mnogobrojnim prirodnim serpentinama do doline Poljice i Lijepog dola, pa preko Hojte i Mile gore na Bjelašnicu. Sat i po od "Katarinine kolibe" počinje jedan puteljak, kojim ćete za oko pola sata stići do Ledene pećine, za koju vam preporučujemo da je posjetite. Iz ove pećine stanovnici iz okolnih sela vade led preko cijele godine i dostavljaju ga u Sarajevo.

Druga varijanta: Drugi put iz Trnova na Treskavicu vodi preko mjesta Turovo direktno do "Katarinine kolibe". Kod Turova pogledajte vrloge rijeke Željeznice, poznate pod nazivom "Kazani na Željeznici", koji su lijep i rijedak prirodni fenomen. Put iz Trnova, dakle, vodi najprije jedan sat prema spomenutom mjestu Turovo. Odatle počinje penjanje pored potoka Hrasnica, preko Sikolog dola, Dragog grijeba i Peštera prema Turovom stanu, gdje se nalazi "Katarinina koliba". Za tri sata do nje možete stići iz Trnova ovim pravcem. Najviši vrh Treskavice su Barice (2079 metara nadmorske visine). Odatle se prostire najljepši pogled na Treskavicu. Od "Katarinine kolibe" do vrha Treskavice trebat će vam oko sat i po uspona po prirodnim serpentinastim oblicima. Pogled s Barica je neprocjenjiv. Put od "Katarinine kolibe" na Bjelašnicu, uz skretanje na vrh Barica, traje oko osam i po sati s manjim pauzama. Svi putevi su dobro označeni.

Izlet u Rajski dol

CONTRIBUTION TO TOURISM RESEARCH IN BOSNIA AND HERZEGOVINA DURING AUSTRO-HUNGARIAN ADMINISTRATION 1878-1918

Zijad Šehić

Summary

Starting from the fact that significant attention was devoted to the question of tourism developing during Austro-Hungarian administration in Bosnia and Herzegovina 1878-1918, the author presents the contents of Tourist guide about Sarajevo edited by Julius Pojman, which contains necessary information for tourists to manage in unknown town.

Beside information to manage a pleasant stay, Tourist guide contains a lot of information about town history, which are not always authentic. Special attention was devoted to sights of nature and town sights and its surroundings, very attractive for tourists.

Key words: Sarajevo, tourism, Julius Pojman, tourist guides

UDK 28 Ghazali: 027.1 (497.6)

Ghazalijeva djela u kućnim bibliotekama stanovnika Sarajeva prema *kassam defterima* iz 1762.–1802.

Asim Zubčević
Fakultet islamskih nauka, Sarajevo

U Sarajevu je krajem decembra 2011. godine održan zapažen naučni skup na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu posvećen Abdul-Hamidu Muhammedu al-Ghazaliju, i to povodom 900-godišnjice od njegove smrti, 1111. Kao veliki mislilac i autor svoga vremena, te značajan autoritet u islamskim naukama svih vremena, Ghazali i njegova ostavština je prevođena, izučavana i čuvana i u Bosni i Hercegovini. I nekad i sad. Ovaj rad traga za analitičkim vizurama Ghazalijevih djela koja su sačuvana postojala u kućnim bibliotekama građana Sarajeva, prema *kassam defterima* iz 18. stoljeća.

Ključne riječi: Abdul-Hamid Muhammed al-Ghazali, kućne biblioteke, kassam defteri, Sarajevo

Ovaj rad ima cilj da utvrdi zastupljenost djēla muslimanskog mislioca Abdul-Hamida Muhammeda al-Ghazalija (450./1058.-505./1111.) u kućnim bibliotekama stanovnika Sarajeva u drugoj polovici 18. stoljeća i na taj način doprinese boljem razumijevanju recepcije Ghazalijevih djela u Bosni tokom jednog razdoblja osmanske uprave.

Kada je riječ o djelima muslimanskog intelektualnog nasiljeđa u Bosni iz osmanskog perioda, za utvrđivanje proširenosti djēla nekog autora mogu poslužiti sljedeći podaci:

1) podaci o vlasništvu nad knjigama, bilo da je riječ o pojedinačnim knjigama ili privatnim zbirkama i bibliotekama, 2) podaci o sadržaju javnih i institucionalnih biblioteka (oba ova izvora nam kazuju o vlasništvu nad knjigama, a posredno, i čitanosti različith djēla)[1], 3) podaci o darovanim knjigama dobiveni iz vakuf-

[1] Kao primjer prikaza sadržaja jedne javne biblioteke vidjeti Fajić, Zejnil: "Biblioteka šejha Abdurrahmana Sirije sa Oglavka: prilog istoriji bibliotekarstva BiH u XVIII i XIX stoljeću", *Anali*, X-XI, 55-68.

nama[2], 4) te podaci o broju prepisanih djēla nekog autora[3].

Podaci prve vrste mogu se dobiti na dva načina: utvrđivanjem vlasništva nad rukopisima u vidu potpisa vlasnika, vlasničkih pečata na knjigama, te spiskova knjiga.[4] Bibliotečki katalozi obično donose takve podatke prilikom obrade rukopisa i time znatno olakšavaju sakupljanje podataka o vlasnicima pojedinačnih knjiga. Drugi način utvrđivanje vlasništva nad knjigama jeste pomoću popisa knjiga koje su zavedene kao dio imovine umrlih stanovnika (*kassam defteri*). Na temelju takvih popisa mogu se rekonstruirati čitave male biblioteke.

Značaj kassam deftera kao izvora za našu temu sastoji se u tome što popisi imovine obuhvataju različite društvene slojeve. Ako se iščitavaju u nizu i kroz duži period, ti popisi nam daju daleko potpuniju sliku o knjigama koje su kolale u nekom mjestu i dobu, nego što je to slučaj s ostalim izvorima. Već spomenuti katalozi rukopisnih zbirki nisu dovoljno reprezentativni zato što je veliki broj nekad postojećih rukopisa izgubljen, propao ili uništen. Drugim riječima, postojeće zbirke rukopisnih knjiga opisane u katalozima čine tek jedan mali dio velikog rukopisnog blaga koje se nekad moglo naći u Bosni i susjednim zemljama.[5] Osim toga, posve je razumljivo da postojeće rukopisne zbirke, nastale otkupom ili darivanjem, odražavaju čitalačke ili bibliofilske sklonosti bivših vlasnika, pa se ne mogu uzeti kao reprezentativan uzorak za veću ili manju zastupljenost djela nekog autora. Međutim, ni kassam defteri nisu bez određenih ograničenja, o čemu ćemo više reći u nastavku teksta.

Kassam defteri kao izvor podataka o knjigama i njihovim vlasnicima

Popisi imovine umrlih stanovnika Osmanskog carstva, poznati kao kassam ili tereke defteri, unošeni su u sudske registre ili sidžile. Većina od 88 sidžila Sarajevskog šerijatskog suda, koji su sačuvani u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, sadrži kassam deftere.

---

[2] Za prikaz tri zbirke uvakufljenih knjiga vidjeti: Hatidža Čar-Drnda, "Neki legati Osman-Šehdijine biblioteke", *Anali,* XV-XVI (1990), 244-247.

[3] Muhamed Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima I-II*, Sarajevo: Svjetlost, 1988.

[4] Za značaja vlasničkih pečata na primjeru jedne privatne biblioteke vidjeti Tatjana Paić-Vukić, *Svijet Mustafe Muhibbija, sarajevskoga kadije,* Zagreb: Srednja Europa, 2007., str. 81-82.

[5] Barbarsko spaljivanje sarajevskih biblioteka u literatri se navodi kao primjer libricida, a uništavanje kultunog naslijeđa uvršteno je u listu zločina pred Međunarodni sudom za ratne zločine za bivšu Jugoslaviju. Međutim, treba istaći da je na hiljade rukopisa na širem prostoru muslimanskog slavenskog juga (Srbija, Crna Gora, Vojvodina, južna Mađarska, Slavonija, Lika i Dalmacija) uništeno ili proplao s ubijanjima i progonima muslimana tih krajeva. Dovoljno je vidjeti geografsko porijeklo rukopisa u katalozima pa da se uvidi, npr., nekadašnji značaj Beograda kao središta muslimanske kulture i učenosti.

Kassam defteri se sastoje iz tri dijela: uvodni sadrži podatke o umrloj osobi kao što su mjesto stanovanja, ime, titule, imena nasljednika, te datum unošenja popisa.[6] U drugome dijelu donosi se popis imovine i njena novčana vrijednost. Popis imovine počinje navođenjem pokretne imovine. Ako je umrli imao knjige, one se u većini slučajeva navode na početku, a ako je među knjigama bio jedan ili više primjeraka Mushafa, što je najčešće i slučaj, popis imovine počinje s Mushafom.[7] Nema sumnje da ovaj običaj odražava poštovanje prema pisanoj riječi u muslimanskoj kulturi općenito, a središnje mjesto Mushafa kao svetog teksta Kur'ana posebno. Potom slijedi navođenje ostale pokretne imovine, novca u gotovini, te nepokretne imovine. U trećem dijelu donosi se bruto vrijednost imovine, a nakon odbijanja dugova, raznih izdataka (npr. vjenčanog dara supruzi, oporuke i sl.), i sudskih troškova, upisuje se neto vrijednost imovine, te udio svakog od nasljednika.

Sudski popisi imovine i procjena njene vrijednosti pravljeni su radi osiguranja Šerijatom predviđene razdiobe među nasljednicima nje, ili pribavljanja novčane protuvrijednosti, što bi bilo činjeno u postupcima prodaje, koju bi bilo moguće podijeliti u skladu sa šerijatskim propisima.

Ovdje je potrebno ukazati i na neka ograničenja korištenih izvôrâ. Kao prvo, treba istaći da popisi imovine ne prikazuju sve vlasnike knjiga, pa prema tome ni sve knjige u vlasništvu Sarajlija u datom vremenu.[8] Kadija je vršio popis imovine u tri slučaja: 1) ako bi se nasljednici umrlog obratili sudu radi podjele imovine[9], 2) ako umrla osoba nije imala nasljednika, i tada bi kadija popisao imovinu i novac od njene prodaje predao u Bejt ul-mal, te, 3) u slučaju dugog odsustva ili nestanka

---

[6] Primjeri popisa imovine prema kasam defterima Sarajevskog suda u latiničnoj transkripciji i u prijevodu na engleski mogu se vidjeti u Yuzo Nagata, *Materials on the Bosnian Notables*, Tokyo: Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, 1979.

[7] Pored imenice Mushaf, u tim popisima najčešće se koriste Kelâm-i adîm, Kelâmullâh, Kelam-i 'izzet, Kelâm-i 'izzet hediyesi, a Kur'an gotovo nikako. Imenica Mushaf označava neki od uobičajenih oblika knjige u kojoj je zapisan Kur'an. Upečatljiv primjer vlasnika knjiga među kojima nije bio Mushafa jeste popis imovine imama mula Saliha sina Mustafa-efendije, koji je imao deset naslova knjiga, S18/86 (19. džumadel-ahire 1190./05.08.1776.). Teško je zamisliti da jedan imam nije imao Mushafa, što opet pokazuje da knjige u popisima imovine nisu mogle uključivati sve knjige koje je neka osoba imala. Tu je i primjer Ahmed-efendije, sina hadži Ibrahima, koji je iza sebe ostavio 42 djela, ali ne i Mushaf, vidi S15/64 (13. muharem 1188./26.03.1774.). Inače, navođenje novčane vijednosti knjiga čini kasam deftere potpunijim izvorom za podatke o knjigama od dokumenata o uvakufljenim knjigama koji tu vijednost ne navode.

[8] Vlasnik je za života knjige mogao darovati, o čemu svjedoče vakufname. Za tri zbirke uvakufljenih knjiga vidjeti Hatidža Čar-Drnda, "Neki legati Osman-Šehdijine biblioteke", *Anali,* XV-XVI (1990), 244-247.

[9] *EI2*, vol. IX, str. 539: "The kadi registers also document cases of litigation, which might concern the division of an inheritance…"

neke osobe[10]. Nemoguće je reći koji postotak stanovništva se obraćao kadiji za podjelu imovine. Suraiya Faroqhi smatra da su zabilježeni slučajevi nasljeđivanja manjina svih slučajeva.[11] Određene kategorije stanovništva su, vjerovatno, nesrazmjerno zastupljene, npr. trgovci, pogotovo oni koji su umrli na putu.[12] U slučajevima kada je umrli potraživao dugove ili pak ostao dužan drugima, nasljednici su imali razloga da zahtijevaju sudsku podjelu imovine. Također, žene i siromašniji slojevi stanovništva su vjerovatno, nešto manje zastupljeni u kassam defterima, jer su kod malog nasljedstva nasljednici imali razloga da izbjegnu sudsku podjelu koja je podrazumijevala plaćanje troškova, a time i umanjenje udjela u nasljedstvu. U nekim slučajevima, kada su pravni nasljednici umrlog ili nestalog bili rodbinski udaljeni ili u nejasnom srodstvu, svojim obraćanjem sudu isticali su i nastojali potvrditi svoje pravo na nasljedstvo. Ne možemo isključiti ni slučajeve izbjegavanja sudske podjele potaknute motivom uskraćivanja udjela malodobnih u nasljedstvu.[13]

Drugo ograničenje u izvorima u vezi je s naslovima popisanih knjiga. Naime, oni su uglavnom dati u skraćenom obliku (npr. *Delā'il ul-hajrāt* ili *Delā'il-i šerīf* umjesto *Delā'il ul-hajrāt ve ševārik ul-envār fī zikr is-salāt 'alā en-nebijj il-muhtār*), ili prema autoru (npr. *Bejdavija* kao skraćeni naslov za tefsir *Envār ut-tenzīl ve esrār ut-te'vīl*, čiji je autor Ebū Se'īd 'Abdullāh b. 'Umer b. Muhammed el-Bejdāvī). U većini slučajeva riječ je o poznatim djelima, tako da njihovo prepoznavanje ne zadaje posebne teškoće. Međutim, ima primjera da su knjige u vlasništvu neke osobe date zbirno, kao *kitap* ili *kutup*, bez navođenja naslôvâ i vrijednosti. Takav je slučaj s 20 tomova knjiga hadži Mustafe, sina hadži Hasanova (*kitab cild 20*).[14] Još je upečatljiviji primjer Lugavi-zade Ahmed-efendije, koji je, osim Mushafa, imao 135 tomova knjiga (*kutup cild 135*) u vrijednosti od 96,000 akči.[15] Nadalje, kada se kao vlasnici knjiga javljaju nemuslimani, također se daje samo ukupan broj i vrijednost njihovih knjiga, bez naslôvâ, vjerovatno zato što se radilo o djelima koja su sadržajem i, možda, pismom bila nepoznata kadiji. To je slučaj s Božom, sina Laze, vlasnika devet kršćanskih knjiga (*mucelled esfâr-i nasârâ*)[16]. Postoje i izuzeci, kao u slučaju Rafaela Jehude, čije su knjige upisane kao

[10] *EI2*, vol. IX, str. 540.

[11] Isto.

[12] Isto. U obrađenim kasam defterima uočljiva je i veća zastupljenost osoba koje su poginule na vojnim pohodima.

[13] Isto. Povjesničar šerijatskog prava dr. Fikret Karčić smatra da slučajevi obraćanja sudu radi podjele imovine nisu bili rijetkost, s obzirom na to da složenost pravila muslimanskog nasljednog prava zahtijeva stručnu pomoć. Razgovor s prof. Karčićem 25. aprila 2011.

[14] S26/57-59, imovina je upisana 30. dan (selh) mjeseca muharrema 1201. ili 22.11.1786. Vrijednost ovih knjiga bila je 2,400 akči.

[15] S14/35-36 (6. džumadel-ahir 1186./04.09.1772.).

[16] S11/133 (6. džumadel-ula 1184./28.08.1770).

ljekarske (*hekîm kitaplari*), vjerovatno zato što su bile pisane arapskim pismom, odnosno spadale u red šire poznatih ljekarskih djela.[17]

Mnoge knjige bez naslova upisivane su na neki od sljedećih načina:

1) risale (mn. resā'il) – poslanica, rasprava, knjižica: Tako se u zbirci Ibrahim-hodže, sina Abduldželilova, koja je brojala više od 50 svezaka raznih djela, spominje i 15 risala ukupne vrijednost od 744 akče,[18] dok se u vlasništvu Durrije-kadun, kćerke hadži Husejn-efendije, nalazio se i jedan svezak od 18 zasebnih risala (resa'il muteferrika aded 18 cild 1) u vrijednosti od 1,080 akči.[19]

2) nusha – ispisan papir; knjiga: Ibrahim-ef, sin Husejnov, javlja kao vlasnik dvije nushe, od kojih je jedna dosta skupocjena, u vrijednosti od 1,200 akči.[20]

3) medžmua – zbornik više djela uvezanih u jedan svezak; bilježnica. U vremenu obuhvaćnom našim istraživanjem zabilježeno ih je više od 120. Tako su u zbirci kadije Ismail-efendije između tridesetak svezaka knjiga ubilježene četiri medžmue.[21] Neka djela nazvana su sličnim pojmom, medžmea, kao što je slučaj sa zbirkom vratara (bevvâb) Mula Hasana sina Husejnova.[22]

4) defter – sveska, bilježnica; Mula Mustafa Sofo je među pedesetak knjiga imao nekoliko deftera, od kojih jedan veliki (kebir defter) u vrijednosti od 360 akči.[23]

Ovi izrazi ponekad nose bliže određenje: prema području (npr. *kitâb-i tıp perîšân*[24]), prema jeziku (türki risâle) ili prema vjerskom sadržaju (nushe-i nasârâ).[25]

Jedan broj djêlâ bez naslova dopunjen je nekim od sljedećih izraza:

perišan = raštrkan, razbacan; tako se među knjigama pekara Hasan-baše nalazila raskupusana knjiga (kitâp perišan)[26], a ponekad je knjiga opisana samo kao perîšan.[27]

---

[17] S22/235. Iz bilješke se vidi da je umro u Ćurčića-hanu, dakle na proputovanju kroz Sarajevo, pa je njegov neveliki imetak pripao Bejtul-malu.

[18] S9/83 (10 ramazan 1182/18.01.1769.). Iz nekog razloga, stranice Sidžila br. 9, koje su kao i kod ostalih sidžila obilježene crvenom olovkom, idu straga naprijed. Postoji i paginacija upisana grafitnom olovkom, a u ovom slučaju to je str. 64.

[19] S23/113 (21. ševal 1198./07.09.1784.)

[20] S16/157 (15. džumadil-ahir 1188/23.08.1774.)

[21] S16/150 (27. zil-hidže 1188/.28.02.1775.)

[22] S16/41 (5. rebiul-evvel 1188./16.05. 1774.). Čini se da je u popisu sedam naslova greškom dvaput uneseno, s obzirom na to da su cijene iste. To su sljedeći naslovi: Medžma' cild (200), Dībādže-i Nahv (210), Šerh-i mešārik (186), Defa medžma' (156), Muhtār min el-fikh (110), Kāfī (216), te Defa perīšān (186).

[23] S22/140 (21. džumadil-ula 1197./24.05.1784.)

[24] 16/6-7, datum upisa 15. rebiul-evvel, ali je godina nepotpuna tj 11_8, (hiljadu stotinu i osma). Godina popisa imovine na prethodnoj stranici i dokumenta na sljedećoj je 1188, pa je popis bio unesen 26. 05. 1774.

[25] S14/18 (13. safer 1186./16.05.1772.)

[26] S20/17 (16 zil-hidže 1192/05.01.1779.)

[27] 9/83, više puta. (10. ramazan 1182/18.01.1769.)

Nâtemâm – nepotpun; na ovaj način označeno je više djela u zbirci nekadašnjeg sarajevskog muftije Mehmed-ef. Fojničanina.[28]

nuksân = manjkav; *nuksan Fetâva-i 'Abdurrahîm*, djelo koji je bez ozbira na svoju manjkavost, procijenjeno na 2,400 akči.[29]

nisf = polovina; u rijetkim slučajevima navodi se polovina vrijednosti neke knjige. Zanimljivo je da su u nekoliko slučajeva navedne polovice Mushafa. Takav je slučaj s komentarom na poznato pravno djelo Multeka (*nisf šerh-i Multekâ*)[30] te, što je zanimljivo, u nekoliko slučajeva u kojima je kao vlasništvo navedeno pola Mushafa.[31]

Ne postojanje naslova za neke od popisanih knjiga znači da je nemoguće odrediti područja kojima su pripadale.

Napokon, neke knjige umjesto naslova nose samo predmetno određenje, npr. *târih* (pl. *tevârîh,* knjiga historije), *lugat* (rječnik), te *dîvân* (zbirka pjesama).

U najvećem broju slučajeva ne može se sa sigurnošću odrediti jezik popisanih knjiga. Navedeni primjeri ukazuju na izuzetke (*türki risāle* i sl). S tim u vezi, treba istaći da se tvrdnja koja se često iznosi o tome da je u osmanskoj Bosni arapski, navodno, bio jezik teoloških nauka, turski jezik uprave, a perzijski jezik književnosti odveć uprošćena i zapravo netačna[32]. Brojni su primjeri knjiga za koje se navodi jezik na kojem su napisane da bi takav zaključak mogao donijeti. Tako npr. na turskom jeziku imamo popisana djela iz područja nasljednog prava (*turkî šerh-i ferâ'iz*[33], knjige fetvi (turkî fetâvâ)[34]; tefsira (*Tefsîr Yâsîn-i šerîf turkî perîšân*)[35], arapskog jezikoslovlja (*defa turkî Kudûri*)[36] i teologije (*Terdžume-i Ejjuhe'l-veled*)[37].

---

[28] S11/104-5 (17. ševval 1184./03.02.1771.)

[29] S22/231-232 (19. šaban 1197./20.07.1783.)

[30] 18/162-5 (11. rebiul-ahir 1191./17.05.1777.) Fikhsko djelo Multekâ al-ebhur, autora Ibrâhîm b. Muhammed b. Ibrâhîm el-Halebija (umro 956,/1549.) koristilo se kao udžbenik u našim medresama.

[31] 8/82 i 29/144. Vjerovatno se radi o nedovršenom ili oštećenom prijepisu Mushafa. Ne treba zaboraviti da je Mushaf često bio posebno ukrašavan i ispisivan, te stoga i skupocjen, pri čemu je i nepotpun primjerak mogao biti naknadno dovršen.

[32] Ukucavanjem riječi: "turski jezik administracije" na pretraživaču Google, dobiva se veliki broj internet stranica sa sljedećom rečenicom neutvrđenog porijekla:"Dok je turski bio jezik administracije, službeni jezik, perzijski je dominirao u pjesništvu, a arapski je bio jezik vjere i nauke."

[33] S11/125-6, (24. safer 1184./19.06.1770.) u vlasništvu kadije Jusuf-ef, sina Emin Mehmed-ef. Vrijednost djela bila ja 180 akči.

[34] Tri takve knjige zabilježene su u imovini arakijedžije h. Ibrahim-ef, sina h.Duraka, S18/162-5 (11. rebiul-ahira 1191./17.05.1777.). Dvije knjige su vrijedile po 420 akči, a jedna 132 akče.

[35] S14/56 (26. ramazan 1186./21.12.1772.)

[36] S21/121-2 (23. džumadel-ahire 1200./23.04.1786) Vrijednost djela bila je 246 akči.

[37] S18/14-16 (21. rebiul-ahir 1191./29.05.1777.) Vlasnik je Ismail-beg Dženetić (Cenneti-zade). Vrijednost ove knjižice bila je skromnih 60 akči. Vidjeti također Kreševljaković, "Dženetići" u *Izabrana djela*, I, str. 362.

Bilježimo i jedan arapski komentar na Đulistan (*šerḥ Gulistân 'arebî*)[38], te prijevod Attareve Pend-name (*terdžume-i Pend-i 'Attâr*)[39]. Iz ovih primjera se vidi da je turski jezik bio ne samo jezik uprave, već je imao i posredničku ulogu u prenošenju djela izvorno nastalih na arapskom i perzijskom.[40]

Napokon, u rijetkim slučajevima nije moguće odrediti naslov djela usljed nečitkog rukopisa.

Ghazali u Bašeskijinom "Ljetopisu"

Odabrani vremenski okvir kassam deftera u ovom tekstu uglavnom se podudara s razdobljem koje u svojome *Ljetopisu*, tj medžmui opisuje sarajevski hroničar Mula Mustafa Bašeskija. Otuda bi ovaj rad mogao biti naslovljen i kao "Ghazalijeva djela u vlasništvu Bašeskijinih sugrađana." U obilju podataka koje nam Bašeskija daje važno mjesto čine podaci o svijetu nauke, učenim ljudima.[41] U *Ljetopisu* se navodi jedan broj djela, ali nijedno Ghazalijevo. Međutim, u drugom dijelu prevoda *Ljetopisa*, koji se sastoji od priča, pjesama, pitalica, tumačenje snova, datuma iz svjetske povijesti, i drugih bilješki, Bašeskija navodi datume "nekolicine odabranih i poznatih pisaca i šejhova", među njima i Ghazalija.[42] Uz godinu smrti, iza imena nekih pisaca navodi se i neko njihovo djelo ("538 Autor Keššafa Zimahšerija Džarullah, neka je na njeg božja milost")[43], ili pak područje u kojem su ostavili značajan trag ("175 Halil ibn Ahmed imam u ilmi aruzu.")[44] Uz Ghazalijevo ime ne navodi se ništa od toga: "555 Imami Ghazali Muhamed ebu Hamid."[45] Zanimljivo je da Bašeskija spominje Ebu Talib el-Mekkija ("386 Ebu Talib Meki, autor djela Kutul-kulub."),[46] s obzirom na to da je poznato da je Ghazali uvrstio dijelove njegovog Kut ul-kuluba u svoj magnum opus, Ihja'u ulum id-din.[47] U svakom slučaju, na primjeru Bašeskije, koji je bio džamijski imam, vjeroučitelj profesionalni pisar,

[38] S25/100-2, (25. džumadel-ula 1200./26.03.1786.). Knjiga je bila dio ostavštine Mehmed Razi Velihodžića. Vidjeti fusnotu 15.

[39] S18/162-5 (11 rebiul-ahir 1191./ 17. May 1777.)

[40] U jednom kasnijem popisu imovine bilježimo zbirku knjiga koja je uključivala prijevode Đulistana (*Gulistan tercümesi*) i Beharistana (*tercüme-i Beharistan*), vjerovatno na turski, S48/72-75 (11. džumadel-ula 1223./05.07.1883.)

[41] Kerima Filan, "Sufije i kadizadelije u Otomanskom Sarajevu", *Anali,* XXIX-XXX (2009), 183-196, te Kerima Filan, "Living in the Ecumenical Community: Essays in Honour of Suraiya Faroqhi", uredili Vera Constantini i Markus Koller, Leiden, Boston, 2008, str. 317-345.

[42] *Ljetopis*, 446-9.

[43] *Ljetopis*, p. 446.

[44] Ibid, 447.

[45] Ibid.

[46] *Ljetopis*, 447.

[47] EI² I, str. 153.

pjesnik i pisac ljetopisa na turskom jeziku – dakle obrazovan sarajevski musliman – jasno se vidi da je Ghazali bio poznat, što se može i očekivati. Pa ipak, broj Ghazalijevih djela koja su popisana u kassam defterima, te njihova raznolikost nije velika.

Ghazalijeva djela prema kassam defterima

Ukupan broj vlasnika knjiga među Sarajlijama čija imovina je upisana u kassam deftere za navedeni period iznosi 702, od čega 185 žena ili oko 26%. Ukupan zbir naslova djela iznosi 5.022.

Tu se po brojnosti ističu papiri opisani kao *evrak-i perišan* ili *perišan evrak*, tj. raštrkani, razbacani papiri, te. Treba spomenuti i to da se u popisima imovine mogu naći predmeti s tekstom, ali oni su u ovome prikazu izostavljeni.[48] Jednako tako nisu uključeni predmeti od drugih materijala, a koji su na sebi imali tekst, kao što su: pečatni prsteni, kvadranti[49], nakit[50], ikone,[51] pokućstvo,[52] ili predmeti koji su u vezi s knjigama, pisanjem i naukom, poput torbica za nošenje *En'âma*[53], svežnji papira, koža za izradu knjiga, peštahte, mastionice, pera, i sl.

Navode se sljedeća Ghazalijeva djela i njihovi vlasnici:

1. **Ejjuhe'l-veled**: fahru'l-e'imme Husejn-ef., sin Mustafin, sin Abdullahov, čija biblioteka je imala 61 djelo, uključujući i komentar na Ejjuhe'l-veled (*šerh Ejjuhe'l-veled*);[54] Kanir-zade (?) h. Salih-ef. sin h. Mustafin, koji je imao biblioteku

[48] Zanimljivo je da su i one imale svoju cijenu koja je mogla biti vrlo visoka, kao npr. popis S12/24-25 (23. rebiul-evvel 1183./27.07.1769.) u kojem u bilježimo dvije srebrom ukrašene hamajlije, jednu od 12,000, a drugu od 3,600 akči.

[49] Tako npr. u imovini h.Mustafe, sina h.Ismaila S17/160-3 (28. safera 1190./18. 04.1776), pored tridesetak knjiga, naveden je kvadrant (*rub' tahtası*). O kvadrantima vidjeti: Jasminko Mulaomerović, "Kvadranti u Bosni i Hercegovini", *Anali,* XIII – XIV (1987): 227-240.

[50] Tako npr. upisano je zlatno mašallah (altından mâşallâh) u vrijednosti od 4,800 akči u popisu imovine Zejnebe, kćerke h.Alije, S22/119.

[51] U zaostavštinama sarajevskih kršćana u kasam defterima česte su ikone (taşvîr naşârâ). Ikone mogu imati tekst.

[52] Autor ovog teksta vidio je barem jedan primjer ispisa na starom bosanskom rezbarnom namještaju sljedećeg sadržaja: salāmat al-insān fī ḥifẓ al-lisān (Čovjekov spas je u čuvanju jezika). Ovaj tekst nalazi se na dijelu pokućstva g. Asima Kalajdžića u Sarajevu.

[53] Ove torbice, ponekad izrađene od srebra i vrlo skupocjene, korištene su za nošenje probranih kur'anskih sura koje su počinjale surom En'am, po kojoj su dobile ime. Zabilježili smo i slučaj upotrebe takve torbice u kojoj se nalazilo djelo Menâsik-i hacc, a pripadalo je hadži [praznina] sinu hadži Saliha, koji je umro na otoku Rodosu pri povratku s hadža, S19/159 (14. redžeb 1192./08. 08.1778.). Omer-aga, sin Džafer-bega, imao je Dalā'il al-khayrāt s torbicom procijenjen na 2,400 akči, S22/269, datum 20 zil-ka'de 1197./ 17.10.1783.)

[54] S9/18 (9. ševal 1182./16.02.1769.). Kako je navedeno, broj stranice sidžila na kojoj je upisana imovina umrlog je 18 i ispisan grafitnom olovkom. Stranice su obilježene i crvenom olovkom, počevši s drugog kraja sidžila, pri čemu je ista strana označena brojem 75.

od oko 70 djela[55] ; h. Ahmed-ef, sin h.Ibrahima, koji je imao biblioteku od 44 djela[56]; Dženeti-zade (Dženetić) Ismail-beg, sin Ahmed-agin, koji je imao biblioteku od 90 djela[57] (u njegovom slučaju radilo se o prevodu, gotovo sigurno na turski jezik, djela Ejjuhe'l-veled, *Terdžeme-i Ejjuhe'l-veled*); Muzaffer-zade (Muzaferija ili Muzaferović) h. Abdulkadir, sin h. Husejna, uvakufio je 70 djela, a među njima i *Risale-i Ejjuhe'l-veled*. Ovo je, ujedno, jedina vakufnama kojom se uvakufljuju knjige u periodu obuhvaćenom ovim člankom.[58] Time se broj primjeraka ovog djela popeo na pet.

Zanimljivo je da od jedanaest primjeraka Ghazalijevih djela, koja je Ždralović identificirao kao prepisane od bosanskih prepisivača, pet njih čine primjerci djela Ejjuhe'l-veled/O, mladiću[59]. Ostala djela uključuju: po dva primjerka djela Kimja'i se'adet/Alhemija sreće[60], i Minhadž ul-'abidin/Put robova[61], te po jedan primjerak djela: Bidajet ul-hidaje/Početak upute[62] i es-Sirr ul-masnun ve'l-dževher ul-meknun.[63]

2. **Minhadž ul-'abidin**: h. Abdulfettah-ef, sin Mehmeda Čelebije, čija biblioteka je brojala 91 djelo.[64]

3. **Bidajet ul-hidaje**: ovo djelo također je pripadalo spomenutom h. Abdulfettah-ef. S-16. U jednom popisu navodi se djelo naslovljeno samo kao Bidaje. S obzirom na to da postoji više djela čiji naslov počinje riječu Bidaje, prije svega djela Bidajet ul-mubtedi' od Burhanuddin Ali b. Ebu Bekr el-Marginanija el-Hanefija[65], ne može sa sigurnošću reći da je riječ o Ghazalijevom djelu.

4. **Kimja'i se'adet**: šejh kadirijskog tarikata (tarik-i Kadiri šejhi) h. Muhammed-ef, sin h. Hasan-ef, čija biblioteka se sastojala od 26 djela.[66]

---

[55] S10/16-18 (28. džumadel-ahire 1176./14.01.1763.).

[56] S15/56 (13. muharem 1188./7. april 1774.).

[57] S18/14-16 (21. rebiul-ahir 1191./29.05.1777.). Popis imovine ovog Dženetića, uključujući knjige, dat je u Hamdija Kreševljaković, "Dženetići: prilog proučavanju feudalizma u Bosni i Hercegovini" u *Izabrana djela*, I, Sarajevo: Veselin Masleša, 1991, str. 361-368.

[58] S33/210-11 (11. džumadel-ahir 1207./24.01.1793.). Ovu vakufnama se spominje u: Zejnil Fajić, "Originali i prepisi vakufnama sačuvanih do danas," *Anali,* IX-X (1983), 25-27.

[59] Ždralović, II, pp. 78 (Foča), 122 (Sarajevo), p. 196 (? tercemsi), p. 300, p. 320, p. . Potrebno je istaći da ovi primjerci dolaze iz različitih stoljeća i mjesta u BiH.

[60] Ždralović, II, p. 97, 98.

[61] Ždralović, II, p. 269, 287.

[62] Ždralović, II, p. 200.

[63] Ždralović, II, p. 207.

[64] S11/140 (7. džemadel-ahir 1184./12.10.1770.).

[65] *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, sv. II, obradio Kasim Dobrača , Sarajevo: Starješinstvo Islamske zajednice za SR Bosnu i Hercegovinu, 1979, str. 190.

[66] S18/167 (22. džumadil-ula 1191./28.06.1777.).

5. **Miškat ul-envar**: hfz. Omer-ef., sin Osman-efendijin, koji je imao biblioteku od 25 naslova.[67]

6. **Nasihat ul-Muluk**: Dženeti-zade (Dženetić) Mustafa-beg, čija biblioteka se sastojala od 19 djela.[68]

U popisima se bilježi djelo *Mekāsid* u vlasništvu hfz.h. Ahmed-ef, sina Hamzinog, koji je iza sebe ostavio za to doba impresivnu biblioteku od 193 naslova.[69] Teško je reći da li je navedeno djelo Ghazalijev Mekasid ul-felasife, s obzirom na više djela koje u naslovu imaju istu riječ.[70]

Popularnost Ejjuhe'l-veleda: S obzirom na očitu popularnost djela Ejjuhe'l-veled, ovdje ćemo se u kratkim crtama osvrnuti na tu poslanicu. Ona u sebi sabire plodove Ghazalijevih misaonih napora i duhovnih nastojanja, a predstavlja Ghazalijevu duhovnu etiku proisteklu iz dramatičnog iskustva duhovne krize iz 488./1095. koja se završila Ghazalijevim otkrićem tesavvufa kao puta za očišćenje duše i približavanje Bogu. Kao što je poznato, ovo kratko djelo je nastalo kao odgovor na molbu Ghazalijeva učenika da u sažetom obliku dobije najvažije upute za svoj spas. Kao jedno od posljednjih Ghazalijevih djela, Ejjuhe'l-veled se smatra nekom vrstom njegove posljednje duhovne oporuke.[71]

Zaključak

U popisima imovine umrlih u drugoj polovici 18. i u prve dvije godine 19. st. zabilježeno je više Ghazalijevih djela. Sva ta djela javljaju po jedanput, osim risale *Ejjuhe'l-veled* koja je upisana pet puta, što svjedoči o popularnosti tog djela, koje je svojom sažetošću i prevodom na osmanski jezik moralo biti dostupnije širem čitateljstvu od ostalih Ghazalijevih djela.

Upada u oči odsustvo nekih od najpoznatijih Ghazalijevih djela, kao što su *Ihja'u ulum id-din* i *el-Munkiz min ed-dalal*. To što se ne spominju nikako ne znači da se ta djela nisu čitala tokom razdoblja koje je obuhvaćen ovim pregledom.

---

[67] S22/96 (8. rebiul-ahir 1197./13.03.1783.)

[68] S23/42-43 (fi gurre-i Rebi' il-evvel 1198./24.01.1784.).

[69] S40/86-88 (29. ševal 1215./15.03.1801.).

[70] Vidjeti npr. djelo *Mekasid-i envār-i ajnijje* u *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa,* sv. XIII, obradio Haso Popara, London, Sarajevo: al-Furqan Islamic Heritage Foundation: Rijaset Islamske Zajednice u BiH, 1425./2004, str. 414; ili npr. *el-Mekāsid el-mumehhasa fī bejāni kejj il-himmasa* obrađeno u *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa,* sv III, obradio Zejnil Fajić, Sarajevo: Mešihat Islamske Zajednice BiH, El-Kalem, 199.1, str. 44.

[71] *Al-Ghazali: Letter to a Disciple, Ayyuhā'l-Walad, bilingual English-Arabic Edition Translated with an Introduction & Notes by Tobias Mayer*, Cambridge: The Islamic Texts Society, 2005, str. xxii. Mayer citira W. M. Watt koji smatra da je Ejjuhe'l-veled jedno od tri posljednja Ghazalijeva djela (uz *el-Munkiz min ed-dalal* i *Miškat ul-envar*).

Već je naglašeno da popisi imovine nisu bili obavezni, pa tako ne daju sve knjige u vlasništvu stanovnika nekog mjesta. Nadalje, značajan broj naslova zaveden je pod općim pojmom *medžmu'a*, što, pored ostalog, označava više djela uvezanih u jedan svezak. Ako se pogledaju postojeći rukopisi u bosanskim bibliotekama, dâ se primijetiti da jedan broj Ghazalijevih djela bio dio takvih zbirki.

Međutim, odgovor na pitanje zašto nema više Ghazalijevih djela možda se krije upravo u čijenici da je on izvršio taka snažan utjecaj na tokove muslimanskog mišljenja i djelovanja, te da je taj utjecaj posredovan preko drugih autora. Mogući odgovor krije se upravo u snažnom utjecaju koji je Ghazali izvršio i tako odredio tokove muslimanskog mišljenja i pisanja u narednim stoljećima. Pođimo redom:

Što se tiče Ghazalijeve kritike filozofa, u Osmanskom carstvu nastalo je nekoliko *tehafuta*, djela inspirisanih Ghazalijevim djelom *Tehafut ul-felasife*. Zapravo moguće je govoriti o jednoj osmanskoj "tradiciji tehafuta" [72] Upravo se smatra da je Gazalijeva kritika filozofa presudno odredila to što u osmanskom obrazovnom sistemu ostala sumnjičavost prema filozofiji.[73] S druge pak strane, neke grane filozofije, prije svega logika i etika, našle su mjesto u tim istim medresama upravo zahvaljujući njihovom prihvatanju od učenjaka poput Ghazalija.[74] To se vidi po najmanje 13 djela iz područja logike koja se navode u kassam defterima iz perioda obuhvaćenog ovim tekstom.

Nadalje, Ghazalijevo djelo *Nasihat ul-muluk*, ili Savjet vladarima, predstavlja jedno od međaša u razvoju žanra poznatog upravo pod generičkim pojmom nasihat ul-muluk (engl. Mirror for princes, njem. Fürstengspiegel).[75] U Osmanskom carstvu javlja se čitav niz djela te vrste, uključujući *Usul ul-hikem fi nizam il-alem* od Hasan Kafije Pruščaka,[76] te *Minhadž un-nizam fī dīn il-islam* od Muhameda Prozorca.[77]

Što se Ghazalijevog *Ihj'a* tiče, moglo bi se reći da je ovo Ghazalijevo djelo trajno obilježilo muslimanske učenjake narednih stoljeća koji su potom sastavljali slična djela. Ovdje, prije svega, mislimo na imami Birgiviju (cca 1522.-1573.) čija djela su bila iznimno popularna u Bosni osmanskog doba. Dovoljno je pogledati, sadržaj, npr. Birivijeve *Tarikat-i Muhammedijje* da bi se uočile sličnosti s *Ihja'om*.[78] Otuda bi

---

[72] History, p. 1129-1130.

[73] History, p. 1130.

[74] History, 1131, 810.

[75] EI², sv. VII, str. 984-88.

[76] Hasan Kafija Pruščak, "Temelji mudrosti o uređenju svijeta", u: *Hasan Kafija Pruščak*, priredili Amir Ljubović i Fehim Nametak, Sarajevo: Sarajevo Publishing, 1999., str. 119-148.

[77] Ibid, "Hasan Kafija Pruščak: život i djelo", str, 43.

[78] Imam Birgivi, The Path of Muhammad (atl-Tariqah al-Muhammadiyyah), A Book on Islamic Morals and Ethics & Last Will and Testament (Vasiyyetname) by Imam Birgivi, a 16th Century Mystic, interpreted by Shaykh Tosun Bayrak al-Jerrahi al-Halveti, foreward by Shaykh Abdul Mabud, introduction by Vincent J. Cornell (Bloomington, Indiana: World WIsdom).

se moglo reći da je Ghazali bio prisutan i preko autora koji su bili pod njegovim utjecajem, a čija djela su slijeganjima u muslimanskom mišljenju i praksi zauzela vodeće mjesto kod najvećeg broja pismenih muslimana i muslimanki Bosne.

GHAZALI'S WORKS IN SARAJEVANS' HOME LIBRARIES ACCORDING TO KASSAM DEFTER FROM 1762-1802

Asim Zubčević

Summary

The outstanding gathering dedicated to Abdul-Hamid Muhammad Al-Ghazali was held at the Faculty of islamic sciences in Sarajevo late in December 2011, specifically on the occasion of 900th anniversary of his death in 1111. As a great thinker and author of his time and as huge authority in islamic sciences of all times, Ghazali and his heritage was translated, studied and preserved even in Bosnia and Herzegovina, then and now. This paper looks for analytic views of Ghazali's works preserved and existed in Sarajevans' home libraries according to *kassam defter* from 18th century.

Key words: Abdul-Hamid Muhammad Al-Ghazhali, home libraries, *kassam defter*, Sarajevo

GODIŠNJAK 2011

KULTURNO STVARALAŠTVO BOŠNJAKA

Da bi krenuo s mrtve tačke – u Bosni čovjek najprije mora da umre

Abdulah Sidran

Prestanak opće opasnosti

(prilog biografiji Nedžada Ibrišimovića)

Nisam upamtio ništa
od svega što se zbivalo danas
trinaestog juna devedeset pete
hiljadu sto i ne znam kojeg
dana pod Opsadom
Samo mi pred očima
dok se uvodim u san
blista osmijeh
čiste djetinje radosti
na licu Nedžada Ibrišimovića
u trenu kad mu – umjesto poz-
drava na bosanskom jeziku – rekoh
"Eselamu alejkum"
Trista hiljada sarajevskih logoraša
znaju da ova pjesma
ovdje prirodno završava –
ali šta se cijelim Svijetom
u koga je davno struhlo srce?
Zato o Majstoru Nedžadu
dodajem još ovo:
Njegova je duša
zajedno sa tijelom
četiri decenije gorjela

na lomači vlastite
nesnošljive darovitosti
Po sebe i po druge opasan –
takav je bio taj spoj
čovjeka i njegovoga dara
Gdje god bi dođi –
svirala Opća Opasnost
I već se vidjelo
kako u dim, prah i maglu
odlazi Majstor
i svako njegovo nadahnuće
Prijetelji kriomice
posmrtne govore spremali
Tad učini samo jedan korak –
– ni udesno ni ulijevo
ni naprijed ni natrag –
nego *udubinu* učini korak
kojim se skloni
u kuću i pod krov
revne i smjerne molitve
Sada nam *otamo*
na naše pozdrave
dječijim osmijesima uzvraća
(1995)

Često je u sarajevskim književnim krugovima bivala izvrgavana podsmijehu moja nedokaziva tvrdnja da Bosna nije rodila darovitijeg umjetnika od književnika Nedžada Ibrišimovića. Takvo je moje uvjerenje vjerovatno značajno podupirala višestrukost njegove darovitosti: pisac koji neprekidno istražuje i biva majstor u najrazličitijim književnim formama, od kratke priče, eksperimentalne radijske drame i novele, do klasične pripovijesti i modernog romana. Uz to, slikar-crtač, i kipar, tvorac krajnje neobičnih konstrukcija i formi u najrazličitijim materijalima; drvo, kamen, poliester, žica, bronza... I na kraju, a nimalo nevažno: umjetnik neobičnog filozofskog dara, naravno, ako filozofiju razumijevamo ne kao skup ideja, teorijskih postavki i sistema, nego kao nivo i način na koji možemo raspravljati o bilo čemu.

Već od 1964/5. godine, kad počinje objavljivati svoje prve ozbiljnije radove, bilo je sasvim očigledno da se radi o nesvakidašnjem, veoma rijetkom i beskrajno posebnom individualnom talentu: tadašnja urednička dežurna svijest nije mogla

"progutati" "defetistički" naslov njegove prve knjige, bijahu to kratke pripovijetke, *Kuća bez vrata*, pa je knjiga izišla pod "malo veselijim" naslovom *Kuća zatvorenih vrata*, čime se, naravno, poništila jedna od važnijih piščevih ideja. Roman *Ugursuz*, 1968. već biva književna senzacija, a njegove prve rečenice... "Jesam sluga Muzafer i gad" – recituju gimnazijalci po sarajevskim ulicama. Pisac dobija Šestoaprilsku nagradu grada Sarajeva. Slijedi možda i cijela decenija njegove opsesije povijesnim likom i fenomenom *Husein-kapetana Gradaščevića*. Uz kratkotrajnu ekskurziju do Mostara, gdje u liku mostarskog muftije *Karabega*, što je i naslov romana, ostavlja pitanje o smislu borbe i otpora u historijski beznadežnim oklonostima, te o prirodi i izgledima pojedinačne svijesti i razuma u sukobu s pomahnitalom sviješću kolektiva, da baš ne kažemo: rulje. Uz rečenu ekskurziju, ta je decenija rezultirala brojnim književnim formama (dokumentarni zapis, propovijetka, drama, roman), a sve na jednu temu: Husein-kapetan Gradaščević. Krunsko djelo, veoma obiman roman *Braća i veziri*, kao da nije dovoljno pažljivo recipiran. Pisan je iz jednog daha, kao u jednoj jedinoj rečenici. Ono što je izgledalo pitko i bistro u ranim pripovijetkama iz ciklusa Šamilima tu se pokazalo teško prohodnim, kao da je pisac, hotimice, pred domaćega čitaoca postavio zadatak kakvome taj vjerovatno nije bio dorastao. Veoma su važna i značajna Ibrišimovićeva djela nastala u vrijeme agresije na BiH, na prvom mjestu, svakako *Knjiga Adema Kahrimana...* i drama *Woland u Sarajevu* ali je – pa makar i kao kuriozum – potrebno zabilježiti kako se baš u tome nevaktu Ibrišimović oglasio i kao pjesnik! Uz desetke pjesama koje se zasnivaju na kakvoj zgodi, pošalici, dosjetki, posrećilo mu se (valjalo bi biti mnogo pakostan pa kazati "omakolo"), da napiše i neke od najboljih i jednu pod nazivom *Bosna*, možda i ponajbolju domoljubnu pjesmu u ovdašnjoj našoj književnosti. Ostajem pri svojoj nedokazivoj tvrdnji da je Nedžad Ibrišimović najdarovitiji umjetnik što ga je Bosna rodila. Roman *Vječnik*, zajedno sa svojim produžetkom-nastavkom, *El Hidrova knjiga*, životno su djelo Nedžada Ibrišimovića. U svega nekoliko godina nakon objavljivanja *Vječnik* je doživio desetak izdanja i u mjerodavnim stručnim krugovima označen književnim remek-djelom. Filozof i publicist iz Hrvatske Danko Plevnik objavljuje opširan analitički tekst i s ushićenjem ustvrđuje kako bi bosanski pisac Nedžad Ibrišimović, da je kojim slučajem pisao na francuskom, "za svoje djelo već dobio Nobelovu nagradu". Roman obuhvata vrijeme od nekoliko hiljada godina, a jedinstveni pripovjedački subjekt, *vječnik* na planeti Zemlji već šet hiljada godina, svoje *vječništvo* započinje u starom Egiptu, kao "*tada imenom neferti, prvi pisar vrhovnog svećenika Ahmozea u hramu Ptah*" i nastavlja, sve do XX vijeka u Sarajevu, kroz likove osuđenika na vječnost, *vječnika*: Utnapištima iz mesopotamske, Aideneja iz starogrčke, Ahasfera iz jevrejske, Ukletog Holandeza iz kršćanske, El-Hidra iz islamske, El-Kaima iz islamsko-šiitske, te Pindole Baradvađe iz budističke kulturne tradicije. Ne postoji – ili barem ja ne znam da u savremenoj svjetskoj književnosti postoji tako superioran književno-jezički zahvat i tako grandiozna izvedba jedne nadasve originalne filozofsko-literarne ideje. Ibrišimović je *Vječnika* pisao punih četrdeset

godina. Bio sam svjedokom tog procesa i pamtim da sam, nakon prvih nekoliko fragmenata objavljenih u časopisima "Odjek" i "Život", a uvijek u razmacima od po nekoliko godina, nepristojno radoznalo zapitkivao pisca zašto posao ide tako sporo. Nije se smjelo ništa pitati, trebalo je odmah znati: lako i brzo, iz glave i napamet – pišu diletanti. Ozbiljan pisac, pravi pisac, onaj na koga je Svevišnji, podarivši mu talent, prenio dio svojih nadležnosti – piše sporo, ne radi napamet i iz glave, i uz njega su uvijek brojna pomagla, rječnici i enciklopedije, almanasi, kalendari, leksikoni i kuhari... Da bi započeo svoj roman, pisac Ibrišimović je morao proučiti desetke knjiga iz egiptologije. Da bi tek oprezno pristupio motivu Ukletog Holandeza, morao je postati stručnjak za povijest brodogradnje. On zna da brzina, aljkavost i šlamperaj ni u kojem poslu nisu dopustivi, a da u spisateljskom poslu stvar stoji još teže: u njemu, biti površan i aljkav, isto je što i biti – nemoralan. Talent je svetost, svetost obavezuje.

A talent – šta je to? Otkuda dolazi? Može se naširoko govoriti o njegovim svojstvima, ali šta kazivati o njegovome porijeklu? Čovječanstvo još nije odgonetnulo tajnu ljudske darovitosti i još se moramo služiti prispodobom u školjci i biseru koji u njoj nastaje tek i samo onda ako se i kad se na njenom organizmu stvori rana. Zamislite zato roman, jedan po svemu bosanski roman, čija nevesela radnja počinje običnom, banalnom nesrećom pri iskakanju iz voza na provincijskoj stanici u Žepču. Poginuo je mlad čovjek, otac porodice. Ostala za njim mlada i lijepa udovica, s dvoje djece, jedno muško, drugo žensko, dvije zlatne jabuke, ne zna se koja je ljepša i slađa, s imenima kao iz kakve bajke Nedžad i Nidžara. Zamislite sad kako prolazi vrijeme, kako prolazi neko nedugo vrijeme, i kako rodbina lijepe udovice sjedne da vijeća i vijeća-vijeća te izvijeća da udovici valja naći čovjeka. Neće biti teško, udovica je ljepotica, i ne valja da tako lijepa i tako mlada i još uz to plaho *sojli* žena – živi bez svoga čovjeka. Našla se i prilika, štonokažu *spramnje*, ali je – prema tradiciji koja veoma brine o pravu naslijeđa po muškoj liniji – udova u novi brak mogla dovesti samo žensko dijete. Ono muško – jok! Zamislite jedan takav bosanski roman i zamislite u tome romanu od majke otrgnutog dječaka koji se najednom obrete u zeničkom domu ratne siročadi! Zamislite kako prolazi vrijeme, zamislite kako dječak bježi prugom, preskače i zapinje o pragove između šina, vidite li kako ga goni domski vaspitač, kako ga goni i kako ga hvata za kragnu od košulje... i vuče natrag, u veliku spavaonicu, iz koje dječak voli pobjeći, gdje bilo, gdje bilo... Pogledajte ga kako, svijen kao fetus, u drvenom ambalažnom sanduku od šećera fabrike "Crvenka", čita Jacka Londona i Thomasa Manna. Mračno je u sanduku i dječak pomjera knjigu naspram pukotine između dasaka kroz koju prodire tračak svjetla od domske rasvjete... Čita red po red, dva po dva reda – jer više ne može stati u svjetlosnu traku, dječak čita, školjka luči svoj čarobni sekret, rađa se i oblikuje dragulj-biser božanske darovitosti. Sad pustite da opet prođe neko vrijeme i pogledajte istoga dječaka, sad malo odraslijeg, sad je to već momčić, eno ga u sarajevskoj srednjoj školi za primijenjenu umjetnost, eno, na školskim časovima pravi papirnate čamce i pušta ih da plove nevidljivom rijekom između klupa, eno ga, potom, na psihijatrijskoj

klinici, strogo je vrijeme, strogi su doktori, govore o mladalačkoj šizofreniji, to im je najlakše, šibaju i tuku dječake elektroškovima, on bježi, bježi, bježi, sada ga gone i bolničari i policajci, on se skriva u kanalu Koševskog potoka, kod Ali-pašine džamije i satima čeka da potjera mine... Čim se, u prvi sumrak, kad je sve utihnulo, uzverao uz podzidu, pravo im u ruke uletio...

Ne može se uteći od vlastite sudbine...

Nikada neće biti napisan taj roman. Njegov junak i njegov nesuđeni pisac, Nedžad Ibrišimović, otišao je od nas. Čitamo i slušamo ovih dana kako o njegovom značaju, vrlinama, moralnoj i povijesnoj veličini, punih usta govore oni koji su praznih srca godinama gledali kako se taj čovjek zlopati i preživljava na rubu bijede. Njima, koji su udesili da u Federaciji BiH 25.000 ljudi(!?) – među kojima nema niti jednog naučnika ni kulturnog radnika – prima nekakve zaslužne, iznimne, beneficirane penzije, njima dakle, vlastodršcima, bilo je normalno da veliki pisac, akademik, ima ponižavajuću penziju od dvije-tri stotine KM i bilo im normalno da taj nacionalni bard, sa svojih 65 i 70 godina, po partijskim kancelarijama i po kafanskim baštama tegli i nosa i nudi i prodaje vlastite knjige. Kupio sam jednom od svoga drugara Nedžada, u kafani "Šetalište", dva primjerka njegovog *Ugursuza*. Pa se sageo i kazao mu šapatom, da niko drugi ne čuje: "Nedžade, bolan, kako možeš? Mene bi bilo stid", a on me u oči gleda i veli: "Stid je i mene. Ali – moram!" To je naša Bosna. Srami se onaj koji ima i prava i razloga da se golemo uznosi i diči, a ponose se i u prsa busaju oni koji bi se, s hiljadu razloga, morali sramiti. To je naša Bosna. U njoj, da bi stvari došle na svoja mjesta, čovjek najprije mora u grob. Živ čovjek u Bosni nema šta da traži. Cio život – u crnoj rupi poniženja, u mrtvoj tački ignorancije. Da bi krenuo s mrtve tačke – u Bosni čovjek najprije mora da umre.

(Govor održan na komemoraciji povodom smrti Nedžada Ibrišimovića na Akademiji nauka i umjetnosti BiH)

Sjećanje na Akademika Mehmeda Zaimovića (1938-2011)

Mehmed Zaimović: slikar koji je vjerovao da je umjetnost težak i odgovoran posao

Aida Abadžić-Hodžić
Filozofski fakultet, Sarajevo

Svojim životom, svojim umjetničkim i izlagačkim djelovanjem te svojom svestranom prisutnošću u kulturnom životu, akademik Mehmed Zaimović (1938-2011) nesumnjivo će ostati zabilježen kao jedan od najznačajnih sudionika bosanskoercegovačke likovne scene druge polovice 20. stoljeća. Vrijeme slikarskog, crtačkog i grafičkog sazrijevanja Mehmeda Zaimovića dešavalo se u iznimno plodonosnom periodu savremene bosanskohercegovačke kulturne historije sedme i osme decenije 20. stoljeća, što je, nesumnjivo, bio izniman poticaj visokim dometima tadašnje likovne, književne, filmske, dramske i glazbene produkcije, ali su, istovremeno, ti visoki dometi svjedočili o jednoj jedinstvenoj generaciji i njenoj uključenosti u evropske kulturne tokove.

Šezdesete i sedamdesete godine u opusu bh. književnika i likovnih umjetnika bile su određene pažnjom i interesom za složeno propitivanje odnosa tradicije i modernog, za *kulturno trajanje* i *kulturu sjećanja* (Jan Assmann)[1], čime su likovna kretanja u Bosni i Hercegovini sve izvjesnije postajala integralnim dijelom vrlo složenog ponovnog čitanja historije koje se događalo u tada suvremenoj klimi kritičkog ispitivanja zapadne tradicije. Interes za vlastito kulturno naslijeđe, uz nastojanje da se kritički promisli aktualno stanje u umjetnosti i kulturi i da se kontekstualizira s prilikama u okruženju, rezultirali su u sedmom i osmom desetljeću u Bosni i Her-

[1] U svojoj knjizi *Kulturno pamćenje*, Jan Assmann pojam "kulturnog pamćenja" koristi kao "krovni termin za funkcionalne okvire koji se javljaju pod napomenama *stvaranje tradicije* (ili: *kulturno trajanje*), *odnos prema prošlosti* (ili: *kulturno sjećanje*) i *politički identitet* (odnosno: *politička* imaginacija)." Vidjeti detaljnije u: Jan Assmann, *Kulturno pamćenje*, Vrijeme, Zenica, 2005.

cegovini izuzetnom izdavačkom i izlagačkom aktivnošću, pokretanjem nekih od kapitalnih kulturnih institucija i edicija, oživljavanjem i pokretanjem značajnog broja stručnih časopisa iz oblasti likovnih umjetnosti, književnosti i filma te organiziranjem naučno-istraživačkih projekata i simpozija.[2] Upravo u tim godinama Akademik Mehmed Zaimović aktivno se uključio u likovni život tadašnje bosansko-hercegovačke i šire likovne scene i u svom dugom stvaralačkom putu sudjelovao je na više od pet stotina grupnih izložbi i imao više od šezdeset samostalnih predstavljanja: od gostovanja na izložbi ULUBiH-a davne 1961. godine u Splitu i prve samostalne izložbe u Salonu "Lik" u Sarajevu 1964. godine preko sudjelovanja na najznačajnijim bosanskohercegovačkim i jugoslavenskim izložbama (Sarajevski salon, Trijenale likovne umjetnosti u Beogradu, Jesenji salon u Banjoj Luci, Međunarodna izložba originalnog crteža u Rijeci…) i sudjelovanja na uglednim međunarodnim likovnim manifestacijama i predstavljanjima tadašnje jugoslavenske umjetnosti u svijetu (New York, Modena, Copenhagen, Paris, Aleksandrija, New Delhi, Tokio, Istanbul, Madrid…).

S ciljem pokretanja znanstveno-istraživačkih projekata kojima bi se istraživala i valorizirala kulturna baština, šezdesetih i sedamdesetih godina otvoren je niz značajnih muzejskih i galerijskih institucija, između ostalih: Muzej književnosti BiH u Sarajevu (1961.), Muzej Branka Šotre u Stocu (ekspozitura Umjetničke galerije BiH, 1963), Galerija portreta u Tuzli (1964.), Muzej grada Zenice (1966.), Muzej Jevreja BiH u Sarajevu (1966.), Ekspozitura Umjetničke galerije u Mostaru (1969.), Samostalna muzejska zbirka u Bijeljini (1970.), Umjetnička galerija u Banjoj Luci (1971.), Galerija Jovana Bijelića u Bosanskom Petrovcu (1972.), Zavičajni muzej u Livnu (1974.), Galerija Rizah Štetić u Brčkom (1975.).[3] Jedan od najznačajnijih izlagačkih prostora, otvoren u tom periodu, bila je nesumnjivo Gradska galerija Collegium artisticum u Sarajevu u kojoj je prva izložba održana u aprilu 1975. godine, a koja je imala cilj ponuditi veće izlagačke prostore čiji je nedostatak bio jedan od ključnih argumenata u opravdavanju činjenice neodržavanja velikih gostujućih inozemnih izložbi u Sarajevu. Iz istog perioda treba spomenuti i vrlo aktivno djelovanje Umjetničkog paviljona u Sarajevu (1947.–1975.) u kojem je od 1968. do 1974. održavan *Sarajevski*

[2] Godine 1974. književnik Branko Ćopić iznio je sljedeću misao o kulturnom razvitku Bosne i Hercegovine u periodu nakon Drugog svjetskog rata: "Kulturni procvat i razmah umjetničkog i naučnog stvaralaštva u Bosni i Hercegovini idu takvim tempom i daju takve rezultate da mi se sve čini kako je ova republika u tome pogledu najdalje odmakla od onog stanja zatečenog nakon oslobođenja. To naročito važi za posljednjih desetak godina kad se taj stvaralački zahvat još više proširuje i produbljuje." A Skender Kulenović: "Ako bi se poredili rezultati sadašnjeg umjetničkog stvaralaštva s onim što je učinjeno između dva rata, onda mogu da kažem da je Bosna i Hercegovina učinila veliki napredak na području kulture." (Citirano prema: Mihajlo Vujanić, "Odlasci bez rastajanja, susret sa stvaraocima koji žive i rade u Beogradu", *Odjek*, Sarajevo, 15. 12. 1974).

[3] Prema: Krunoslava Topolovac, "Muzeji i galerije", u: *Kultura u SRBiH 1945-1975*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1976., str. 45-57.

salon, a čije je zatvaranje 1975. godine bilo jedan od dodatnih poticaja za otvaranje veće gradske galerije u Sarajevu. Akademik Zaimović je s kolegama iz svoje generacije svoje prve samostalne izložbe u Sarajevu imao upravo u tom paviljonu za koji je ostao trajno vezan, jer ga je pamtio kao jedno od glavnih mjesta susreta – ne samo likovnih umjetnika nego i muzičara, filozofa, književnika i njegovo rušenje ostavilo je tugu u njegovom sjećanju.

U međunarodnoj afirmaciji bosanskohercegovačke likovne umjetnosti predmetnog razdoblja, uz djelovanje Umjetničke galerije BiH u Sarajevu, značajno je bilo i pokretanje *Jesenjeg salona* koji se održavao svake dvije godine u Banjoj Luci (1961.), umjetničke kolonije u Počitelju (1965.) te djelovanje Galerije jugoslovenskog portreta u Tuzli i ljetne kiparske kolonije u Ostrošcu. Šezdesete i sedamdesete godine 20. stoljeća u likovnom životu Bosne i Hercegovine u bitnom je odredila i velika smjena generacija likovnih umjetnika. Naime, iako je određeni broj značajnih umjetnika koji su djelovali prije Drugog svjetskog rata i dalje aktivno sudjelovao u likovnom životu, bio je sve očitiji novi dinamizam i vitalitet koji su unijele mlade generacije diplomanata Zagrebačke, Beogradske i Ljubljanske akademije likovnih umjetnosti. I Zaimović je tako osjećao duboki pijetet prema svojim starijim kolegama: čitav život volio je slikarstvo Behaudina Selmanovića, te iznimno cijenio rad svojih profesora Voje Dimitrijevića i Mice Todorović. Mada su se mladi bosanskohercegovački umjetnici školovali u otvorenijim i dinamičnijim likovnim sredinama, odnjegovanije likovne tradicije i razvijenih institucija kulturnog života, njihov povratak u zavičaj nije istovremeno značio i radikalnija pomjeranja težišta likovnih interesa u korist suvremenijih kretanja; riječ je, u pravilu, o pojedinačnim primjerima izraženijeg 'hvatanja ukorak' s tada aktualnom likovnom problematikom većih sredina, a koje nije pratila nužna infrastruktura podrške matične sredine.

Uporedo s onim što se doimalo dominantnom strujom druge polovice 20. stoljeća u svim umjetničkim sredinama neugaslo je djelovao određeni broj umjetnika koji je ostao u domeni slike i crteža, svjesno čuvajući potrebni simbolički odmak između svijeta umjetnosti i svijeta života. Nerijetko su se, pa tako i na našim prostorima, u isuviše pojednostavljenoj polarizaciji upotrebe medija, suprotstavljali "suvremeniji" i "tradicionalniji" likovni izrazi. Zaimović nije težio za tim da slika sam proces gledanja i neposrednog slikarskog mišljenja na način na koji je to, recimo, činio Cézanne. Slikarstvo Mehmeda Zaimovića referiralo se na vidljivu stvarnost, u njoj nalazilo svoje žive impulse i poticaje, ali pokušavao je doseći i njeno drugo, manje vidljivo lice. Zato to nisu bili tek neki izvanjski simboli ubačeni u prostor slike koji bi tek tu trebali naći ili dobiti značenje. To je bilo duboko intimno i proživljeno slikarstvo. Zaimović je bilježio sjećanja na pojedina vizualna iskustva, na sve ono što i nesvjesno nastanjuje naš pogled, a potom i sjećanja na emotivna stanja koja su ta iskustva proizvela u njemu: *Sjećanje na muziku* (1982), *Na ivici sjećanja* (1987), *Odnosi prema događaju* (1994). To nije bilo slikarstvo neposrednog, ni onda kada je slikao *Buđenje jutra* (1984) ili *Svitanje* (1998). To nije bilo slikarstvo

prpošne sreće ili lahkoće, ali ono nije bilo ni mračno ni zatvoreno – spremno je da se otvori pogledu koje u njemu nalazi rezoniranje srodne duše. U jednom od svojih posljednjih intervjua ("Vizura" 3-4, 2008) rekao je kako misli da ne postoji apsolutna apstrakcija u slikarstvu.

Ekspresija linije jasno i oštro, kao nožem, na Zaimovićevim kompozicijama opcrtava okvir u kojem se zbiva pulsirajuća drama usitnjenih oblika, u stalnoj napetosti između trajnog i prolaznog. Taj opcrtani okvir u pravilu gradi prepoznatljiv, dominantan motiv koji formom evocira temu: kvadratni kadar na slici *Prozor* (1977), vijugavi tamni put na slici *Put kojim je otišla moja majka* (1988), spiralna forma na slici *Odlazak koji dolazi* (1989), prstolike forme na crtežima iz ciklusa *Bol* (1992) i slici *Ruke* (1994), plameni jezici u slici *Opasno* (2000), a ekspresiju crteža pojačavaju i tonske gradacije (*Oprezno iščekivanje*, 1990).

I na planu elemenata forme, to je slikarstvo velike sinteze u kojem su elementi apstrakcije i figuracije sasvim prirodno isprepleteni, i u kojem se tragovi geste i impasta enformela (*Erupcija monologa,* 1967, *Prvi zimski dan* 1968) izmjenjuju s lazurnim namazima lirske apstrakcije, izvan želje i potrebe da se tek slijede aktualni tokovi. U Zaimovićevom slikarstvu primjetna je velika upućenost i erudicija, ali njegovo slikarstvo ostaje autentično i vjerodostojno svjedočanstvo jedne velike posvećenosti. Kada se nadahnjivao elementima tradicije, Zaimović nikada nije bio doslovan. To su uvijek, riječima Zaimovića, bile boje ovog podneblja, ove zemlje, neba i livada i onda kada se motiv pejzaža izravno nije otkrivao (prvom) pogledu.

Upravo u toj zanimljivoj i jedinstvenoj sintezi izraza, a spomenimo to na kraju, kao iznimno važno i rijetko iskustvo, i svojim ljudskim kvalitetama i dostojanstvom, Akademik Mehmed Zaimović ostavio je trajno mjesto u historiji bosanskohercegovačke likovne umjetnosti, a osobito Sarajeva – grada u kojem je proveo glavninu svoga života. Posebna mi je čast da sam imala priliku otvoriti njegove posljednje dvije izložbe – onu u Stocu, na Slovu Gorčina (u septembru 2010.), kojom je zaokružio četrdeset godina od svoje prve izložbe u tom gradu, i njegovu izložbu Malog formata, u Galeriji Roman Petrović u Sarajevu (u decembru 2010.). U jednom našem razgovoru rekao mi je: "Ja i danas kada dođem na Baščaršiju, uvijek se osjećam kao da sam tamo prvi put i svaki put prepoznajem neku novu vizuru – i u proljeće, i zimi, kad padne po dva metra snijega. Sarajevo pod snijegom je jedna čarobna bajka, dotaknuta mislima koje nosite od ranije. Jer, kao i pred nekom slikom: naslanjate se na to što gledate i to što gledate, naslanja se na vas." ("Vizura 3-4", 2008). Ove zime, dok šećem Baščaršijom, često se sjetim ovih riječi Akademika Zaimovića. Bjelina snijega – bjelina je izazova platna koju je tako često spominjao, s potpunom posvećenošću i predanošću.

UDK 821.163.43*-1

Harakiri stogodišnjaka iz Fukušime

(Posmrtna pjesma, napisana rukom starca iz sela Iitate, u blizini oštećene nuklearke Fukušima Daići)

Sead Mahmutefendić

Za netom rođenog V. M.

O, kako sam uzaludan i uzaman,
U snu mi stišćeš ruku
Kao bol, oštra budi, kao anđeo i vještica.
Njih sam jednog jutra
Zatekao u razorenoj kući,
Plakali smo svi skupa zajedno.

U vodopad će nam duša.
Hvala ti, Mjeseče blistavi,
Po kojem sam sjenke gonio,
Uzaman i uzaludan, sa vjetrom spavao.

U njihovim očima prepunim straha,
Vidio sam sebe ludog i
crvenog od stida.
Zbogom, surova lica,
Dođite na oštricu jave,
Blata i strave.

Ovdje je ljubavi malo,
Zabošću tanto[1] u moj topli stomak,
Posljednji put,
Od tolikog sjaja,
Živote lijepi!
Da vidjeti nikad neću
Selo svoje

[1] Tanto* - vrsta noža za čin harakirija

Niti ću dojedriti nijednoj luci,
Usta su mi nijema.
Niko se ne odaziva
U pećinama smrti.

Ja nikog ne zovem
Do rijeke što se izvorima vraćaju
Prije nego što postanu smrtne.

Suviše je vrtloga u glavi,
Baš me briga hoću li prezimiti
Ovu zimu žalosti.
Sav drhtim od sjena,
Požarnih pramena i užarenog kamena.
Život mîli kroz prste,
Miluje vode, miluje mi kose.

Zazirem od tečnoga sata i
Pomrlih ptica
Što će šiknuti svaki čas iz bare.
Ne vodite me nekom
Drugom gladnom svemiru.
O, ne želim ništa,
Srce mi je tužno
Ko u žene kad pobaci.

Ne želim teći nizvodno;
Kao prva lasta
Metkom ću s neba
Biti izbrisan.
U grlo ću na lijevak
Otrov ću liti.

Hoću usnuti
Pjesmu kao vrisak,
Rijeku nevidljivu i
Žalost što ne plačem
Za lastom kad se
U nebu izgubi.

17. 4. 2011.

Ave Maria

Za Mariju M.

Ne plači dok očima pališ svjetlost,
Ne kruži nad našom rijekom
Dok plovimo barkom put tropa,
Ne njiši se između dva srca
Kao što, netom, prhnula ptica
Odlepršа iz kafeza,
Ne prskaj ruže kao da se pitaš
Hoće li one ikada umrijeti,
Ne diži se u noć
Jer te pelin nikada ukrotiti neće,
Ne padaj u zaborav i sjetu
Da ne sanjam kako
Noću rastu sjene
Od tolike ljubavi.

O, ko može pticu primorati
Da zazire od pješčanog sata
Niti alge da plaši užasom smrti
Da su svaku nadu
Tužno promašile.

Sarajevo, 20. 7. 2011.

UDK 821.163.43*-32

Pismo majci kada bude imala hiljadu godina

Sead Mahmutefendić

1.

Sjećam se jednog trenutka u svom životu kad sam bio ozbiljno ugrožen: majka mi je umrla kad sam imao samo osam godina. Jednog drugog trenutka se ne sjećam, jer ga nisam mogao ni upamtiti, pošto se dogodio kad sam navršio tek godinu. Bijah kažnjen neizlječivom bolešću – *Polomyelitis pedis sinistri nervi perone* [1]. Da, upravo je tako hladno glasila liječnička dijagnoza majci, koja je isti čas osjetila kako će to biti moja i njena buduća životna drama. Njen život se istom počinje odvijati po groteskнoj putanji klatna zidnog sata, kojeg je odsad pokretao njen strah sam od sebe. Bijaše, nesretna, sasvim izgubljena.

Istodobno je bila upućena na svoju ugroženost mojom bolešću, a istodobno se udaljavala od nje. U tim začaranim amplitudama, ja sam, naravno, izgledao u njenim očima kao čudovište. To čudovište tog trenutka rađa njenu smrt.

Njena pometnja je bila bezmjerna. Pokušavala je na sve načine da sebe vrati k sebi, da me uskrsne u sebi ne bi li tim uskrsnućem bilo ubijeno ono čudovište, naivno se nadajući da će iz mene anđeli zalepršati svojim krilašcima. Njen individualizam je bio nepomirljiv s takvom vrstom podviga.

U svom novom svijetu naprije je vidjela sebe, prije svih, kao mrtvaca na odru, na koji ću je odvesti ja, a njen strah za moju egzistenciju, umjesto da je pretvori u lutku, daje joj još jači i sugestivniji motiv da nadvlada laži kojima je sebe dotle obilato pothranjivala i obmanjivala. Ona time dolazi do svoje konačne istine, koja će je toliko iscrpiti da će od nje i ona dobiti neizlječivu bolest kao i ja, samo s tom razlikom što je njena morala završiti fatalno.

Tu dramu ja posmatram iz prikrajka. Vjerovatno, u svoj toj muci, ona me pomalo i zabavlja. Bolno i gorko je tražim svugdje, najprije u snu, a kad mi i on počne sve češće zaključavati vrata pred nosom, ja je tražim u svojim riječima, kao što evanđelist Ivan u riječi traži Boga.

[1] Dječija paraliza lijeve noge peronealnog nerva

Između redaka početne patetike, probijaju prve cinične ispovijesti. To je početak mog obračuna s onima koji su mi je uzeli, to je početak obračuna sa samim sobom, koji nosim užasnu hipoteku da sam je ja otjerao. Čisti koncentrat iracionalizma. Nadrealizam na entu.

Melanholija i nostalgija postaju neizdržive za onim što je uništeno.

Trideset godina ne izlaze mi iz ušiju te njene riječi. Zanimljivo, nikad nisam imao tu sliku pred očima. A i šta će mi?

Nakon takve majke, jedino mi je preostalo postati pjesnik ne bi li se sa Sotonom uhvatio u isto kolo. Što mogu: postao sam uglat iznutra kao svi oni koji rastu bez majke.

2.

Imao sam osam godina. Već dva mjeseca bio sam sam u kući. Mamu su odveli u bolnicu u Beograd na nekakve pretrage s njenim i očevim objašnjenjem da će se meni brzo vratiti.

"Ništa nije, sine moj, samo da doktori nešto vide i evo mene tebi!"

Ubrzo je i otac otišao za njom. Fabrika mu je odobrila slobodne dane da bude ženi pri ruci.

Stariji brat, koji je u to vrijeme imao petnaest godina, uhapšen je pri pokušaju bijega u Italiju. Tamo bi lijepo krao i prosio za nekog jaliju s Kovača.

Helem, ja sam većinu vremena provodio sam u kući. Bio sam u drugom razredu osnovne. Osim što sam provodio vrijeme u školi, otišao bih do nane, po majčinoj strani, da nešto pojedem, a kako tamo od nje niti od ostatka mamine rodbine nisam čuo niti nalazio riječi utjehe na račun mamine bolesti, naprotiv, ja sam radije odlazio u naš prazan stan da u miru i tišini razmišljam o mami i razlozima njene udaljenosti od mene i još sumnjivijeg njenog nedolaska.

Zašto više ne dolazi? Rekla je, za nekoliko dana, a evo su već prošla dva mjeseca kako nje nema, pa nema.

- Nemi mamaneta! – uzdahnu on na ivici plača, no suzdrža se zadržavši jednu suzu da se ne skotrlja niz obraz.

Jedne noći, dok je sjedio na zahodskoj šolji, sasvim spontano, dođe do zaključka da je mama, vjerovatno, bolesna ili, pak, tužna, (a i tuga je neka vrsta boljke) zato što je on prošao vrlo dobrim u prvom razredu, a ne odličnim. Stoga, on nađe rješenje: da će zapeti u drugom, proći odličnim i mama će isti čas ozdraviti kad čuje tu vijest.

Tri je mjeseca do kraja školske godine. Otac je došao iz Beograda. Rekao je sinu da mama mora biti pored doktora kako bi imala njihovu stalnu brigu i lijekove i da će, čim bude bolje, odmah doći njima. Brata nije ni spomenuo.

Na kraju te školske godine, dječak je došao sav usplahiren iz škole, držeći u uzdignutoj ruci crveni list papira s odličnim ocjenama.

Otključao je vrata stana ključem, ne skidajući ga s kanapa oko vrata, utrčao u spavaću sobu svojih roditelja. Na jastuk svoje majke, pažljivo je spustio onaj crveni list papira i u tišini svečano rekao: "Sad će mama ozdraviti kad vidi ove ocjene!"

* * *

Oktobar je u Sarajevu, mjesec tipične jeseni, kad misliš da bi nebo mogao ispruženom rukom dodirnuti. Tako se barem čini. Preko puta Ali-pašine džamije, dječak se, čučeći, igra vlažnim kamenčićima izmiješanim s nešto pijeska. Sav je utonuo u igru dok pravi nešto nalik na kulu. Nema prolaznika, oblačno je, nedjelja. Skoro će sumrak.

Na nekoliko koraka od njega, stoje dvoje ljudi i razglabaju između sebe o nekim sindikalnim pitanjima. Dječaku je taj razgovor bio dosadan i nezanimljiv, pa se udaljio od njih i sad pravi od vlažnih kamenčića i pijeska nešto nalik na kulu.

Najednom, u hipu, dijete otjera pažnju sa svoje igre, munjevito se okrenu u pravcu oca i njegovog sagovornika. Prvo, što zapazi, bila je njihova šutnja i da oboje njih imaju neki sažaljiv i zakovan pogled u njega.

Dijete, istog trena, napusti svoju igru. Raširenih ruku s dlanovima od vlažnog pijeska, pređe razdaljinu koja ga je dijelila od oca, priđe mu i obgrli ga oko pasa. Glavicu je svoju proturio između njegove ruke i njegovog nauznaka.

Je li da je mama umrla? – upita on i zaključi istodobno.

Dječak osjeti da otac podrhtava onom rukom kojom ga je obgrlio. I trbušni su mu se mišići pritom bibali.

I dječaku bi sad sve jasno.

On podiže pogled ka sarajevskom spuštenom oblačnom nebu i pomisli kako bi dobro bilo kad bi ga dodirnuo. No, samo pomisli, a ne uradi.

U prvoj godini si mi dao bolest, u osmoj, evo, uzeo si mi majku. Nemaš mi više ništa uzeti osim moje buduće samoće bez nje.

3.

Nađeno u rukopisnoj ostavštini.

Draga majko,

Tvojom smrću bijah osuđen na mit o tebi, to jest pokušaj života kroz tebe.

Ja nisam pjevao o tebi, već sam ispjevao tebe; ti si bila moja tiranija i hidra sa stotinu glava.

Nijedno mi osjećanje nije bilo dovoljno da nadoknadim tebe, pa sam često morao ići u melodramu, kao što sad to činim. Paradoksalno sam pokušao pjevati izmišljenog sebe. Bio je to očajan pokušaj da građanin postane pjesnik. Sve ostalo bilo je osuđeno na mistifikaciju.

Život je, dakle, postao nemoguć bez pjesništva, nisam mogao dostići nijedno osjećanje koje bi pristalo na krvoproliće, rastrojstva živaca do pomračenja uma. Ni danas ne znam da li ću svoj život završiti kao pjesnik, bezimeni jadnik, ili bandit. Što ako su to sve sami sinonimi?

Suzom i blefom, krikom i opsjenarstvom, pokušavao sam ukrašavati svoje nebo zvijezdama od staniola, no doista to bijaše moja antologija bezbroj načina kako da ništa ne kažem.

Osjećao sam da bi se moj život svakog časa mogao izvrći u haos. Izvjestan strah od svijeta, kojeg ja ne samo da nisam poznavao, već ga nisam ni naslućivao, ipak je postojao. Njegove demonske vibracije likovale su nad njima. Možeš zamisliti čime sam se pokušavao suprotstaviti onome što se već neminovno rađalo.

Najprije sam bio iznevjeren, a potom prisiljen na mučan preobražaj, što je u neku ruku, opet, pretpostavljalo hiljadu mojih smrti. Tvoj je duh vrijedio onoliko koliko si uspjela da me uzbudiš, bolje reći da ne postanem ravnodušan na tvoj odlazak.

Meni je tada nedostajala velika i jaka riječ, te pošto je nisam dobio, sebi sam sugerisao da sam u "životu", no nisam imao pojma da se ne nalazim u onom pravom, već onom u operi.

Nisam ja tvoju smrt preživio, ja sam, kao što je srce nalagalo, ispalio sebi metak u glavu 20. oktobra 1957. godine. Bijah, dakle, već tada mrtav! Ono što otad živi u meni, to više nisam ja. Od toga dana, ja ne znam za "ja". Ovo moje tobožnje ja, neki je hipotetički alter ego. Činim što moram, jer umirem svaki dan.

Kažiprst

1.

Oduvijek je Milêna organski bila vezana za Mĩlena. Otkad ga je rodila, pred Bogom i mužem, polagala je neko svoje pravo da posesivno upravlja njime. Kao da ga je samo ona rodila. I ime mu je dala po sebi, mada je muž želio da sinu dadne ime svoga oca.

– Tadija je seljačko ime! – otpuhnula je taj prijedlog kao što se pepeo od cigarete otpuhne.

Milena je još od majke bila poučena da muškarci ni za što drugo ne vrijede nego da naprave ženi dijete i da donose pare u kuću. Jedino ih je za to dragi Bog dao. Šteta što žena sama sebi ne može napraviti dijete pa da ga ne mora cijeli život gledati niti njegov smrad udisati.

Ona je bila ta, a ne otac, koja će mu uputiti svaku nježnu riječ, svaki prijekor za neku njegovu neprimjerenu gestu ili plaženje jezikom, ili što se ispraznio a da nije tražio nošu, ne, ne, tobože je prijetila kažiprstom iz korijena šake, učiti ga prvim koracima, prvim riječima, zapisivati sve to u svoj privatni dnevnik i to ne samo po datumima, već po satima i minutama kad je nešto uradio.

"Prohodao dana toga i toga, u toliko i toliko sati, zarez i toliko i toliko minuta", zapisivala je ona čitkim slovima nagnutim ulijevo. I sekunde bi bile tu da su kućni a i njezin lični sat imali sekundaricu.

Dnevnik je držala pod ključićem, a ključić okačen o zlatni lančić oko vrata. Kad ga je htjela otključati, izgledalo je kao da ga ljubi ili bi ga htjela pojesti.

Uskoro je počela umetati i Milenove crteže, od jedne jedine tačke, crte, kose, uspravne, zakrivljene do prvih crteža na kome je obavezno bilo nešto što liči na žensko, a to je bila mama, koja je držala ruke uvis, a noge su joj ravno izranjale iz glave i širile se prema dolje kao što se krakovi šestara raširе spremni da načine krug.

Njezini odnosi s mužem bili su sve gori. Otkako se rodio Milen, nije tu više bilo mjesta ne samo za lijepe postupke jedno prema drugom, već tu čamotinju nisu se ni potrudili nadoknaditi ni konvencionalno lijepom riječju. O pohvali ni utjesi više nije bilo riječi.

Sve su to bili razlozi što su njihovi supružanski odnosi toliko zahladnjeli da su ona i mali spavali u drugoj prostoriji.

Ona je imala svoga sina i nije joj ništa nedostajalo. Milen je rastao pored nje sretan i zadovoljan što mu majka udovoljava svaku njegovu želju. Nije bilo te stvari koju bi on htio a da mu ona taj zahtjev ne ispuni. I sve bi to bilo u najboljem i najljepšem redu da Milena nije prestala razlikovati šta su bili zahtjevi djeteta stoga što mu je to bilo potrebno, a šta su bili zahtjevi djeteta iz obijesti. Nesreća je bila ta što su ovi drugi sve više preovlađivali. Naprosto, većina želja Milenovih postala su iživljavanje nad neumorno susretljivom majkom.

Otac je to sve pratio iz svog ćoška, potpuno gurnut ustranu. Niti se htio nervirati, niti se htio upuštati da bilo što intervenira. Naprosto, nije znao kome se suprotstaviti: da li bedastoj supruzi koja je, očito, kupovala ljubav sina-taoca pred ocem-kolcem, kako je to ona govorila nekim svojim prijateljicama ili, pak, sinu koji je bio sve razularenniji i raspusniji u svojim zahtjevima prema majci. Na oca se on nije ni osvrtao.

Negdje pred sam Milenov polazak u srednju školu, otac je naprasno umro, sasvim tiho, kao što je i živio posljednjih petnaestak godina. Njih dvoje su se toliko otuđili da Milena više nije ni dolazila njemu u sobu da ga pita treba li mu šta. Jednostavno, nije je bilo briga, boli li ga šta i treba li mu napraviti barem čaj da popije lijek s njim. Ona je imala svog Milena i tačka, a Milen je imao svoj bijes i obijest, kojem su pojedinačno kumovali i mati i otac, svako na svoj način i kojeg je širio poput krošnje stabla svakim danom sve više i prostirao svoj hlad oko sebe.

Kad je otac pokopan i kad su prestali dolaziti rijetki poznanici da izraze Mileni saučešće, stvari u toj ukletoj kući su se počele razgolićavati do kraja.

Naravno, riječ je o činjenici da je Milenova obijest i neposlušnost počela dobivati monstruozne obrise.

U školi je imao slabe ocjene. Razlog tome su bila sve češća bježanja s nastave i odlasci s problematičnim prijateljima. Koliko se puta Milena morala odazivati na pozive njegovog razrednika. Umjesto da prizna neopravdanost tih izostanaka, koji su već bili golem problem školskih vlasti, ona je te informacije pripremala kao da smišlja znanstveno-fantastični roman, uzimajući sve na svoja pleća kao svoju vlastitu krivicu zato što je Milen bio odsutan. U početku su to bile bezazlene laži na koje ju je nagovarao odbjegli sin. Razrednik, mlađi čovjek, koji je i sam bio fasciniran njezinom pojavom i u svojoj glavi miješao svakakve misli prema njoj, nemilice je i šuplje pravdao pred Nastavničkim vijećem Milena, izvodeći neke čudne esejističke bravure o bolestima njegovim tako da više nije bilo dijela tijela koji ga je neizdrživo bolio taj dan da je morao neizostavno odsustvovati s časova, pa ih je morao ponavljati, ali u nekim drugim varijantama bolesti. Sve je to bilo potkrijepljeno liječničkim ispričnicama s latinskim dijagnozama i to u režiji same Milene u dosluhu s ljudima koji su stajali iza tog potpisa.

Kao što je Milen bio neumoran u izostancima i natjeravanju majke da besramno laže pred nastavnicima, tako je i ona bila neumorna u svojom bezgraničnoj ljubavi i brizi za svoje milo čedo da joj ga ne isključe iz škole.

Samo bi se znalo nekad dogoditi da u dnevnom boravku blijedo prigovori svom milom čedu, tek-toliko da je ne peče obraz pred sobom da nije reagirala na njegove nepodopštine.

Srednju školu je nekako završio navrat-nanos. Da nije bilo uporne majke, Bogami zna, niti da se ona nije besramno dovijala na bezbroj načina, bi li ikad dobio pozitivnim sve one silne negativne ocjene, koje su ispunjavale većinu kvadratića u imeniku.

Koliko je samo torti umijesila za alavu zbornicu i koliko je samo nakupovala zlatnih lančića s ugraviranim imenima profesora kod kojih je Milen imao jedinicu.

O pariskim parfemima u kockastim bocama s pumpicama za špricanje, silnim skupim francuskim pićima, koji nikad nisu došli do onih kod kojih joj je sin imao pozitivnu ocjenu.

Kako je Milena radila u Općini, nisu izostale intervencije oko građevinskih dozvola za neka atraktivnija zemljišta i povlastice oko nabavke stranih automobila i carinskih dozvola. To je išlo dotle da mu je čak i profesor tjelesnog odgoja dao jedinicu iz serve, u odbojci je najvažnija serva, to je pola pobjede, objašnjavao je on profesorima, priklješten tih dana suprugom što i on ne daje kečine. "Kako ću?", pitao se on. "Lijepo, znaš dati jedinicu, iz čega?, nađi razlog, evo, naprimjer, ne zna servirati, ko god ne zna servirati, donosi poraz svojoj ekipi i sve te lijepe stvari, neću ti ja govoriti za tvoj predmet, vidiš da ne možemo dobiti građevinsku dozvolu za onaj komad zemlje koji je k'o bombona", kad mu se otvoreno nacerila u facu kako to da neko iz tjelesnog odgoja ima jedinicu. Jadnik se toliko upetljao da je kolegici iz laboratorijskih vježbi rekao pred cijelim zborom da je kod njih anatomija nekoliko puta jača nego na medicini.

Elem, Milen se te jeseni, opet, na nagovor majke, upisao na studij pedagogije, jer se to njima dvoma činilo nekako otmjeno i humano, a opet lakše i manje učenja.

Opet je Milena pribavljala i ispunjavala za njega sve papire oko fakulteta, stajala satima, u vrijeme svog radnog vremena, u redu u studentskoj službi da bi sve sredila svom čedu, kojeg je sve češće i nježnije zvala Čedo, na što se on durio i ljutio a ona mu, istom, opraštala i govorila da niko nema mamicu kao što je on ima.

– Nemoj se tako brižnički i posesivno ponašati! – prigovarao joj je on. – Nije ni čudo što me zovu mamina maza.

– Odvratni su – reagirala je Milena. – Ljubomorni su što oni nemaju takve majke da ih maze i paze. Nemoj se s njima ni družiti. To nije za tebe, osobito one dvije ženske. Ima majka nos ko nije za tebe.

– A ko je za mene? – upita Milen.

– Za tebe je samo ona koja će se svaki pet minuta rušiti u nesvijest dok joj se dva oka ne mogu tebe nagledati tako lijepog i tako pametnog.

– Uh, gdje ti ode!

– Ode, ode, imam pravo da tako odem... to majka više ne rađa!

2.

Dva-tri puta Milen dolazi na neka predavanja. Sjedi u posljednjoj klupi, potpuno odvojen nekoliko redova od male grupe brucoša s grupe, potpuno odsutan, ispisujući u bilježnici jednu te istu rečenicu: "Jest dosadno, strašno je dosadno!"

U pauzama mu pokušavaju prići i uspostaviti kakav-takav kontakt, no on šuti, sve do jednog dana kad sjeda do njega korpulentna ljepojka i pokušava ga metodama s nastave približiti ostalima. Ostali su na pristojnoj udaljenosti diskretno pogl̂edajući kakav će rezultat polučiti njihova kolegica. A rezultat je nikakav, bolje reći, katastrofalan.

Ljepojka ga uvjerava da se ne izolira, da ona shvaća njegovu introvertnost, no kako će ta mala grupa biti zajedno četiri godine, red je da joj se približi. Vidjet će kako su to dobri i moćni frendovi.

– Uostalom, zar to neće biti naš budući poziv da liječimo duše drugih i da im se znamo približiti – smečira ona loptu u njegovo polje.

– Ima tu, kolegice, jedan problem – reče on.

– Pa tu smo mi da ga riješimo. Mi smo budući pedagozi, zar ne? – ona će.

On se osvrnu u pravcu grupe, koja je već sad, indiskretnije napela uši da uhvate njihov razgovor i očitije poglêdala u njih dvoje nadajući se pozitivnom ishodu uvjeravanja.

– Problem je u tome što ja imam jedan kompleks koji ne mogu prevladati – reče on.

Lice joj u hipu preli osmijeh.

– Nema problema koji se ne može riješiti! – zakova ona svoju konstataciju.

– Moj je nerješiv – reče on.

– A u čemu je problem, ako se može znati? – upita ona.

– Nezgodno mi je da kažem!

– Zašto bi to bilo nezgodno? To nam je buduća profesija da liječimo duše.

– Nezgodno mi je, smijat ćete se – reče Milen.

– Mi smo profesionalci a ne diletanti – bila je uporna ljepojka.

– Mogu samo vama reći i nikome drugome, jer osim vas ne vjerujem nikome.

– Društvo, budite srce pa na trenutak izađite na hodnik. Kolega mi ima nešto povjerljivo reći.

Kad ju je njih desetak poslušalo i izišlo na hodnik, ona ponovo sjede do njega, unoseći mu uho blizu njegovih usana: "Recite! Slobodno recite!"

– Ali, sigurno, da nećete nikom reći? – upita on.

– Mame mi!

– Meni je ona stvar do koljena pa je moram vezati žicom, jer kad ga vežem kanapom, pukne kao da je konac.

– Pih, gade! – odhuknula je buduća pedagogica.

3.

Milen je uskoro prestao dolaziti na fakultet, prebacujući majci što mu je predložila studij na kome su sami pederi i lezbijke. Nije je trebalo dugo uvjeravati da joj je sin apsolutno u pravu i da su na društvenim naukama sami pederi, lezbijke, a još uz to, lezilebovići. Ne mora on više ići, i ovo što je išao, bezveze je. Danas svaki seljak završi fakultet.

Mileninim nekim vezama, Milen se zapošljava u Domu zdravlja kao laborant: To traje jedan dan, zapravo, već je do deset sati dva puta padao u nesvijest kad je trebao pacijentu vaditi krv, a kad je trebao analizirati fekalije i urin, iz zahoda su ga izveli blijedog poput kreča, ni mrtvog ni živog, pa su ga poslije reanimacije, odvezli kolima hitne pomoći kući.

– Šta ste mi uradili od sina, prokleti? – klela je Milena. – Nećeš ti više, čedo mamino, nikuda od majke. Ne da tebe tvoja mama.

U međuvremenu, na nagovor majke, Milen mijenja očevo prezime Mitić u majčino djevojačko Neslan. Ona je na vjenčanju zadržala svoje, smatrajući svoje otmjenijim i gospodskijim.

Pošto njega ljudi ne razumiju, hoće ga izvrći ruglu i sprdnji, za njega je najbolje i za njegove osjetljive nerve da bude kući, majka će za njega raditi, imaju oni dovoljno novca, a i do penzije je još ostalo sasvim malo, pa će njih dvoje moći biti zajedno po cijeli dan. Zajedno će šetati, igrati karte, praviti kolače, šta će im ko?

Tu je, prije svega, mislila na neke Milenove prilike, koje su se motale oko njega, a kojima je ona morala pronaći neke mane, ili da su joj noge kao čačkalice, ili da nije pozdravila kao da je ušla u štalu, pa i tamo se mukne kad se uđe, ili drži laktove na stolu, ili raširene noge pa joj se rašopila ona stvar, a smrad otamo kao da je iz hale. Guzičice kao nedozrele kruščice, jednom riječju, živa žalost. Bogu plakati!

Kad bi ostali sami, Milen je to idiotski slušao, što je njojzi bio znak da joj odobrava i povlađuje, pa tako s vremenom više nije osjećala ni najmanju opasnost s te strane.

Godine su prolazile, svaka slična jedna drugoj, kao jaje jajetu. Ničeg osobitog nije bilo u njihovim životima, osim činjenice da je Milena morala prisilno otići u invalidsku penziju. Naime, najprije prsti obje ruke počeše joj se kočiti. U početku, to je njima dvoma izgledalo bezazleno, no kad se pojaviše reumatoidni bolovi, koji su bili sve manje izdržljivi, sve se odvijalo kao na filmskom traci i nepredvidivo sa sve bržim sekvencama kako za njih, tako i za medicinsko osoblje. Ruke joj postadoše mrtve i ukočene, praktično neupotrebljive, pa je hitno otpremljena, nakon godinu bolovanja, u invalidsku mirovinu.

Naravno da s njom nije mogla biti zadovoljna, no šutjela je kao zalivena, jer na posao Milenov nije mogla, niti se usuđivala u sebi pomišljati, jer je Milen već godinama bio penzioner, dembel i krepalina od preko četrdeset godina, kome je teško bilo navečer ugasiti televizor, pa je aparat gorio po cijelu noć. Džaba što majka nije mogla spavati od svjetla, mumlala je nešto, ali ko bi njega privolio da ugasi televizor.

Uskoro je slijedio i moždani udar, koji joj je potpuno oduzeo desnu stranu zajedno s licem, te se činilo i kad se ljuti da se stalno smije.

Nije bila novaca da se plati žena koja bi vodila brigu o Mileni, pa je Milen morao naučiti neke osnovne stvari oko njenih potreba.

Kako su joj ruke bile mrtve, policija joj je došla u kuću da joj uzmu otiske jagodice kažiprsta, kako bi ga poštaru mogla otisnuti na primopredajni odsječak kad joj prvog donese penziju.

Poštar bi zazvonio, Milen bi izlazio, uzimao papirić od njega, ostavljao ga na pragu vrata i odlazio s papirićem nepokretnoj mami u drugu sobu da na njega mama otisne svoj kažiprst. Potom bi se vraćao s papirićem i maminim otisnutim kažiprstom od indiga, dao ga poštaru, a poštar bi brojao papirnate novčanice, pljuckajući i on u svoje prste da mu, slijepljena, ne promakne koja novčanica. Na dio sitniša nije

ni pomišljao, jer mu to Milen nikad nije davao, pa je strpljivo na pragu čekao do posljednjeg feninga.

4.

Jednog jutra, s prvim jesenskim kišama, Milen, negdje oko podneva, ulazi u Mileninu sobu, čudeći se usput, nekom neobičnom miru. Koliko zna, majka ga noćas nijednom nije zazvala. Ima ona za to načina, nabavio je on za takve prilike zviždaljku, koja joj je bila privezana za usta i koju su otklanjali jedino kad joj je davao jiće i piće.

Uđe u mali hodnik što je razdvajao njihove sobe. Taj neobični mir sad postade zloslutan. Spusti ruku na kvaku vrata i otvori ih. Niti ih je širom otvorio, niti ih je odškrinuo.

Mati je imala sklopljene oči.

Spava kao anđeo, pomisli, ali se odmah strese od toga, jer istom primijeti neku čudnu boju lica, više nalik na vosak nego na njenu prirodnu boju. I izraz lica joj je bio kao da je otputovala s ovog svijeta.

Nije valjda! Neće biti! To ne smije biti! Sijevnu mu kroz glavu poput najoštrijeg bola.

Mati je bila hladna. On joj zavrnu kapak jednog oka i sve mu bi jasno.

Stajao je Milen kraj majke. Prvi put bez nje, morao je odlučiti sam šta mu je činiti u ovoj očajnoj i bezizglednoj situaciji po svoju budućnost. Kad bude prijavio majčinu smrt, isti trenutak gasi se majčina penzija. "A ja imam više od četrdeset godina, niko me više neće, ja ne mogu podnositi krv, govna i fekalije, ne bi me više primili ovako starog ni da metem ulice, treba biti jak da bi se nosile kante za smeće...

Znam... znam šta mi ostaje!..."

5.

I naredne dvije godine, poštar je zvonio na vrata svakog prvoga. Milen bi izlazio, uzimao papirić od njega, ostavljao ga na pragu vrata i odlazio s papirićem nepokretnoj mami u drugu sobu da na njega mama otisne svoj kažiprst. Potom bi se vraćao s papirićem i maminim otisnutim kažiprstom od indiga, dao ga poštaru, a poštar bi brojao papirnate novčanice, pljuckajući u svoje prste da mu, slijepljena, ne promakne koja novčanica. Na dio sitniša nije ni pomišljao, jer mu to Milen nikad nije davao, pa ga je strpljivo na pragu čekao sve do posljednjeg feninga.

A jednog jutra, prodavačica novina izvikavala je naslov i podnaslov iz tek pristiglih svežnjeva, koji se za tili čas razgrabiše kad su čuli njihov sadržaj:

Tek nakon dvije godine pronađen ženski leš u zamrzivaču!

Sin nije prijavio smrt svoje majke da bi mogao koristiti njenu penziju. Sjekirom odsjekao kažiprst mrtvoj majci. Držao ga zaleđenog u gornjem dijelu frižidera. Kad bi poštar donio penziju, on bi s papirom odlazio tobože nepokretnoj majci, te kažiprstom iz frižidera otiskivao po papiru nakon čega mu je poštar isplaćivao iznos majčine penzije.

UDK 821.163.43*: 398

Tematika i motivika lirskog distiha u okviru bošnjačke usmene lirike

Nirha Efendić
Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine
Sarajevo

Ovaj rad bavi se razmatranjem tema i motiva prisutnih u specifičnom pjesničkom lirskom obliku, koji je u literaturi označen terminom *bećarac*, a koji je bilježen na južnoslavenskom prostoru načešće u formi deseteračkog distiha. U kratkom prohodu kroz teorijsko uobličenje ovog lirskog oblika nastojala se skrenuti pažnja na činjenicu od kada je pojam *bećarca* prisutan u literaturi na ovim prostorima i koliko je svojim poetskim odlikama privukao folkloriste te da li naziv *bećarac* potpuno odgovara svim oblicima pjesničke pojave koja je u formi distiha bilježena na prostoru Bosne i Hercegovine, uglavnom u drugoj polovici XX stoljeća.

Ključne riječi: lirski distih, tema, motiv, bećarac

Lirski distih, najčešće spjevan u formi epskog deseterca prema principu 4 + 6, bio je jedna od omiljenih lirskih formi među bosanskohercegovačkim pjevačima u drugoj polovini 20. stoljeća, osobito u ruralnim sredinama. Riječ je o lirskoj vrsti koja je na južnoslavenskom području najčešće označavana terminom *bećarac*, a koji je, također, korišten i na širem području Bosne i Hercegovine, mada je poznato da je za ovu lirsku vrstu u nekim područjima, među samim izvođačima, korištena i sintagma "kolske pjesme".

Jedno od rijetkih književnoteorijskih uobličenja bećarca kao kraće lirske forme poteklo je od historičara i teoretičara književnosti Dragiše Živkovića, koji je u jednom ogledu s naslovom *Dve stilske crte srpskog romantizma* povezao ovaj lirski oblik sa stihovima poznatih srpskih romantičarskih pjesnika (B. Radičević, J. J. Zmaj, Đ Jakšić i drugi). Živković se najprije pozvao na zbirku "bećaraca", kratkih narodnih distiha, koju je sabrao i 1958. godine obajavio Mladen Leskovac u Novom Sadu (Leskovac 1958), a onda je u određenim stihovima "bećarca" prepoznao osobene stilske crte i motiviku uočljivu i kod ljubavnih pjesmica koje su skladali srpski

romantičari. Opisujući ovu kratku lirsku formu, Živković je primijetio: "Ti bećarci se pevaju na dosta širokoj teritoriji, počev od Srema i Vojvodine u celini, pa preko Slavonije, sve do Korduna i Like i oni veoma mnogo odudaraju od lirskih pesama koje je Vuk sakupio i objavio u svojoj *Pjesnarici* (1814), kao i u kasnijim zbirkama. To je najčešće čulna, a uz to i duhovita, vragolasto-podsmešljiva pesmica, pevana gotovo uvek u dobrom raspoloženju, sa sočnim humorom, ponekad i zasoljenim, dakle nešto što Vuk nikad ne bi priznao za poeziju i moral idealizovanog, patrijarhalnog i vrlo strogog u pitanjima ljubavnog morala hercegovačkog, crnogorskog ili zapadnosrbijanskog seljaka, inače, po Vuku, nosioca tipskih srpskih nacionalnih osobina, počevši od jezika pa sve do bitnih psiho-fizioloških crta. (...) I zaista, pogledajmo samo neke od tih bećaraca: *Ala mi se omilila mala, / Na potoku kad je noge prala*, zar to nije Brankova 'moma' kojoj se 'none' bele, sušta suprotnost onim, npr., 'les pieds adorés' Lamartinove drage" (Živković 1959:215).

U natuknici o bećarcu u *Rečniku književnih termina*, koju potpisuje Miodrag Maticki, ono najvažnije u ovoj lirskoj vrsti objašnjeno je sljedećim riječima: "Najkraća, prevashodno ljubavna, narodna lirska pesma, po pravilu škrt deseterački dvostih u kome dominira slik (aa; leoninski slik): *Iljadice, šareno ti lice, / Čini mi se otić' ćeš na svirce*" (Maticki 1984:81).

Kratku napomenu o bećarcu, tačnije podatak o mjestu i vremenu nastanka ove najkraće lirske vrste čitamo u zapažanju Jovana Deretića, koji je bećarac posmatrao kao svojevrstan izdanak ljubavne poezije. "U severnim, panonskim oblastima lirika je imala osoben razvitak. Narodna lirika u *Erlangenskom rukopisu* po shvatanju ljubavi i naročito po slobodnom, nesputanom odnosu prema erotici deluje mnogo modernije od patrijarhalne lirike Vukove zbirke, zapisane više od stotinu godina kasnije. U susretu narodne s raznim oblicima umetničke poezije u XVIII i ranom XIX veku u severnim krajevima nastala je tzv. građanska lirika u kojoj možemo videti prelaznu formu između kolektivnog i individualnog stvaranja. Poseban izdanak poezije tih krajeva je baećarac, najkraća lirska pesma, obično rimovani distih, najčešće građena na dosetki, vesela, šaljiva, na mahove razuzdana" (Deretić 2007: 332-333).

U razjašnjenju pojma *bećarac* za *Leksikon narodne književnosti*, uz ponuđenih nekoliko sinonima (čaranac, dikica, preklapuša, gonetalica), Radmila Pešić izdvojila je sljedeće: "Naša najkraća narodna pesma, nastala u seoskoj sredini Srema, Banata, Bačke, Slavonije, Korduna, Like. Najstariji zapisi ove pesme su iz XVIII v. Čine je samo dva deseteračka stiha sa po pet trohejskih stopa; ređe se u skupu pevaju po dva ili više distiha. Bećarac se peva pojedinačno, u duetu ili u grupi, obično ustaljenom melodijom, uz instrumentalnu pratnju (frula, gajde, tamburica). U njemu preovlađuje veseo, najčešće podsmešljiv i obesan ton; tema je uglavnom ljubavna: (...) *Ide lola i podig'o glavu / Zap'o nosom o dudovu granu*. U novije vreme popularan i na dinarskom terenu" (Pešić 1984:28-29).

Razmatrajući primjere zabilježene u Bosni i Hercegovini, rijetku pažnju ovoj vrsti u literaturi posvetila je Amerikanka Yvonne R. Lockwood. Nakon što je u raz-

doblju između 1966. i 1968. godine provela etnološko i etnomutikološko istraživanje u selima bugojanske regije – Planinica, Ivica, Jazvenik i Jablani, američka etnologinja i folkloristica R. Lockwood napisala je studiju *Text and context, folksong in a Bosnian Muslim village*. Folklorističko istraživanje srednje Bosne R. Lockwood obavljala je tokom dvije godine, gdje je uglavnom sakupljala lirske pjesme, za koje će ponuditi vlastiti opis i klasifikaciju, koji se malo dotiču književno-teorijskih standarda, ali koji za usmenu književnost predstavljaju, ipak, nezanemariv korpus usmenih pjesama zabilježenih na spomenutom području.

U slučaju istraživanja Planinice, prikupljenu pjesničku građu sačinjavaju uglavnom pjesme u dva stiha u kojima je izražena cjelokupna ideja. Neke forme sastavljene su od više distiha, premda je oblik samo jednog distiha koji nosi ideju i poantu načešći. U tematskom razvrstavanju pjesničke građe, Lockwoodova se opredijelila za nekolike vrste. Osim vodećeg lirskog distiha, čija se pojava u kontekstu širila na izuzetan broj različitih okolnosti, izdvojene su i takozvane *starinske pjesme*, koje su nešto šire od uobičajene i omiljene distih – strukture; zatim *bećarac*, koji također dolazi u formi distiha, ali ovaj oblik obično u polifonom obliku pjevaju samo muškarci, potom *sevdalinke*, koje su postale poznate i u ruralnim sredinama nakon što su pristigli prvi radio-prijemnici u seoske zajednice i na kraju *kolo*, pjesme koje su postale poznatije nakon II sv. rata i koje se izvode uz igru (npr. *Kozaračko kolo*).[1]

Bećarac je, dakle, prema zapažanju Lockwoodove, tek uži pojam jedne šire pjesničke pojave koja je u formalnom smislu prepoznatljiva kao lirski distih, najčešće spjevan u glasovitom epskom desetercu. Kada je pak riječ o sadržaju, ovaj oblik dolazi u širokom krugu tematskih usmjerenja. Tako su u klasifikaciji R. Lockwoodove prema sadržaju izdvojene pjesme (među kojima se glavnina odnosi na lirski distih) koje su upućene protiv neke društvene skupine (*protiv momaka*, *cura*, *protiv muškaraca*, *žena i muževa*, *protiv suparnica*); koje opisuju porodične veze (*o svekru i svekrvi*, *jetrvi*, *punici i puncu*); o neuzvraćenoj ljubavi; o braku; opscene pjesme; o stanovnicima drugih sela; pjesme koje se izvode uz neki posao (*skupljanje pčela u košnicu*, *kosidba*, *tkanje*); uspavanke; svadbene i pjesme s različitim sadržajem.[2]

R. Lockwood iznosi zanimljivo zapažanje u pojašnjenju pjesama koje su upućene protiv neke društvene skupine, npr. protiv cura i momaka. Naime, čini se da ove pjesme nemaju u svojoj osnovi degradirajuću namjeru, nego pak skretanje pažnje na neke zlurade neminovnosti koje ulaze u društvo s modernizacijom života i vezama s ostalim svijetom. Kada su u pitanju opscene pjesme, one su tu poglavito da bi zadržale predominaciju muške moći, zato se gotovo nisu ni mogle čuti iz

[1] U pojedinim krajevima Bosne i Hercegovine često se izvodio i takozvani "ženski bečarac", koji se po formi i obliku stiha ne razlikuje od "muškog bećarca", ali je u temi obično sadržana poruka upućena suprotnom spolu.

[2] Yvonne R. Lockwood, *Text and kontext, folksong in a Bosnian Muslim village*, Slavica Publishers, Inc. Ohio, USA, 1983. str. 41.

ženskih usta. Ova i slična zapažanja vidljiva su i u antropološkim osvrtima Yvonne R. Lockwood. I ljubavne pjesme uvjetovane su socijalnim prilikama. Ovdje je snažno izražen fatalizam, ali i žal zbog neuzvraćene ili nedozvoljene ljubavi, što je prisutno u mnogim baladičnim motivima. Analizirajući pjesme koje zadirkuju stanovnike drugih sela, R. Lockwood opisuje i ekonomsku i socijalnu pozadinu Planinice toga vremena. Djevojke se udajom svrstavaju među odrasle i odgovorne, čak i kada od braka očekuju najgore, što je izraženo u nekim fatalistički, ali i rezignirano intoniranim stihovima. Pjesme koje opisuju odnos snahe i svekrve dolaze iz dva ugla sagledavanja – snahinog i svekrvinog, a u oba slučaja riječ je o tradicionalnom antagonizmu. S druge strane, svekar nije objekt većeg broja pjesama. Pjesme koje opisuju odnos među jetrvama, braćom i djeverovima pogotovo su rijetke, kao i one šaljive koje opisuju odnos punca i punice prema zetu.

Lirski distih se kao popularna pjesnička forma u velikom broju primjera našao zabilježen na arhivskim listovima FAZM-a, osobito u sakupljačkim prinosima Ljube Simić koja je za Zemaljski muzej prinijela i arhivirala nemali broj lirskih usmenih oblika zabilježenih na širem prostoru Bosne i Hercegovine u drugoj polovini 20. stoljeća. Razmatrajući teme i motive zatečene u primjerima koji su zabilježeni na terenu i arhivirani u FAZM, došli smo do zaključka da je lirski distih specifična forma koja posjeduje isti onaj tematsko-motivski diverzitet koji se odnosi i na cjelokupnu liriku s izuzetkom mitološke pjesme, što će reći da se gotovo svaki lirski oblik, prema podjeli koju smo već ponudili, može naći i u formi lirskog distiha, a što se, također, može vidjeti i u istraživanjima R. Lockwoodove.

Najsvježije etnološko-folklorističko istraživanje koje su za Zemaljski muzej obavili stručnjaci Etnološkog odjeljenja u razdoblju između 2008. i 2010. godine, odnosi se na vrijedne bilješke iz Prusca, Kraljeve Sutjeske i Konjica. Među ostalim zatečenim lirskim oblicima, prema broju zabilježenih primjera lirski distih je u velikoj prednosti, a među rijetkim živućim pamtiocima i kazivačima usmene pjesme, u najvećem broju nalaze se baštinici lirskog distiha. Spomenuta istraživanja također su rezultirala prinosima određenog broja primjera ove vrste koji su se našli u sjećanju žena, u prosjeku starijih od 60 godina.

Jednako kao i u slučaju cjelokupne lirike, primjeri ljubavnog usmjerenja najbrojniji su oblici lirskog distiha. Kako su posvjedočile kazivačice na spomenutim etnološkim istraživanjima, ove su kratke pjesme, uz kolanje, djevojke pripijevale momcima na teferičima ili drugim javnim skupovima. Otuda se uz uobičajeni naziv – *bećarac*, za ovu kratku lirsku vrstu koristio i termin *kolske pjesme*. Kolanjem su djevojke javno pokazivale svoju ljepotu, a lirski distih služio je da, osim vanjštine, istaknu oštrinu uma i dovitljivost, osobine koje su pojačavale ukupni dojam o djevojci. Budući da se za vrijeme kolanja nije čula nikakva instrumentalna pratnja, niti se igralo, lagano kružno kretanje omogućavalo je valjanu sabranost u trenucima uobličavanja i izgovaranja lirskog distiha. Uloga ove najkraće lirske vrste bila je višestruka: istaći vlastitu pronicljivost, poigrati se s nastojanjima udvarača, ali uz sve to sačuvati i djevojački ponos. U stihovima *Očiju mi sa kojima gledam,*

/ Dok sam cura poljubit se ne dam[3] djevojka u određenoj mjeri prkosi momku, ali u isto vrijeme naglašava važnost načela prema kojem svoju čestitost čuva za budućeg muža. Navedeni stihovi donose ljubavni dijalog koji počinje nagovještajem, ali se zaustavlja moralnim određenjima vjerozakona i tradicije. Da ponašanje u ovom obliku društvene zabave u prusačkom kraju nije uvijek bilo strogo podređeno utemeljenim normama, svjedoče stihovi *Misliš dragi da ja hajem za te, / Mislim dragi i dušicu dajem*,[4] gdje je dijalog nešto opušteniji i gdje djevojka jasno daje do znanja momku da joj se sviđa, čime se, na kraju, otvara prostor za razvijanje ljubavnog razgovora. Stihovi *Nisam lipa, lipota ne važi / Teško onom ko lipotu traži*[5] poentiraju značaj mudrosti i karaktera za čovjeka, osobito za brak i zasnivanje buduće zajednice. Iako lirski distih vrlo često dolazi kao posljedica nesvakidašnjeg trenutka, pa je ovaj oblik, shodno toj činjenici, nerijetko plod čiste improvizacije i dosjetljivosti, djevojke su i u osami smišljale rime koje će nekada dočekati pravi trenutak da budu izgovorene. Takav primjer nalazi se u stihovima: *Prelo mi je, k'o kad mi i nije, / Kad mi nema moje mušterije*,[6] u kojima djevojka jasno izražava svoje nezadovoljstvo nedolaskom dragog momka na očekivani susret. U nekim se prilikama djevojka znala i odvažiti da provjeri momkovu naklonost i želju za susretom pa su tako i nastali stihovi: *Dođi dragi kad je pomrčina, / Lahko ti je kad je mjesečina*,[7] u kojima je, osim nedvojbene želje za susretom, skrivena i želja za preispitivanjem momkove odanosti i iskrenosti prema djevojci. I dok bi djevojka, ponekad, nažalost, uzaludno čekala momka, nastajali su stihovi u kojima je iskazivala svoje želje za ponovnim susretom i tihu sjetu zbog rastanka, pa se tako obraćala prolaznicima koji su, barem u njezinoj maštи, mogli da prenesu pozdrave do željene adrese, kao u stihovima: *Sunce zađe, a ja mu ne reko', / Da pozdravi ko mi je daleko*.[8] Ponekad pak rezignirano prihvata usamljenost pri čemu se katkad u golemom uzdahu omaknu stihovi: *Nema moga djevera ni lole, / Nijednoga da me razgovore!*[9] Djevojke su često bivale u povoljnijem položaju u društvu koji im je osiguravao priliku da biraju najdražeg između više zainteresiranih mladića. Ako pak onaj najdraži ne prilazi, drugi momci mogu biti kakva-takva utjeha, ali se djevojka u pravilu nada voljenom, a često i najbližem, što izražava u stihovima: *Komšija mi najmilije cvijeće, / Srce moje drugog lole neće*.[10] Na susretima omladine zabilježena je i praksa da više momaka prilazi jednoj djevojci u isto vrijeme, obično po dvojica, a onda bi moma trebala

[3] FAZM, LXVII–G, 16366.

[4] Isto, 16347.

[5] Isto, 16342.

[6] LXVIII–G, 16419.

[7] Isto, 16441.

[8] Isto, 16427.

[9] LXVII–G, 16308.

[10] LXVIII–G, 16434.

da se odluči s kim će od njih nastaviti razgovor, što bi pokazivala obraćanjem samo jednom od njih. Kako bi izbjegla moguću nedoumicu, djevojka je u nekim okolnostima otvoreno poručivala momku sljedeće: *Dođi dragi, ne vodi kolege, / Fin kolega, zavoljet ću njega*,[11] čime je željela momku jasno staviti do znanja da svoju pažnju treba usmjeriti na odabranicu, a ne na prijatelja, jer bi se u suprotnom mogao izložiti riziku da je izgubi, štaviše, da je njegov kolega zagleda i preotme mu voljenu momu. Ponekad djevojka prijetećim tonom želi uputiti momku riječi koje bi trebale da skrenu pažnju na njegovo neprimjereno ponašanje pa je tako samouvjereno znala zaključiti sljedeće: *Koga moje oči pogledaju, / Veremi mu gori ne trebaju*.[12] Ako djevojka otkrije da joj vojno nije vjeran, a ipak joj dolazi i obasipa je slatkim obećanjima, ona se najprije odluči da ga blago prekori riječima: *Moj dragane i jesi i nisi, / Oženi se da vidim čiji si*,[13] čime je svjesna da će možda izgubiti priliku kojoj se nadala zbog nestrpljivosti, ali je, ako ništa drugo, odlučno spremna da se suoči s istinom koju krije srce voljenog momka. Ako pak izgubi željenu priliku, djevojka se ne usteže da jaranicama saopći svoju nevolju izraženu u desetercima: *Voljela sam i voljena bila, / Sad me moja ljubav ostavila*.[14] Da se okolnosti nisu uvijek odvijale prema djevojačkim htijenjima te da se znala suočiti i s različitim nemilim iskustvima, djevojka jasno poručuje u sljedećim desetercima: *Nisam znala djevojačke škole, / Malo su me naučile lole*.[15]

Djevojke nisu jedine koje izgovaraju ovaj lirski oblik, često se distih, poglavito onaj ljubavnog usmjerenja, mogao čuti i iz usta muškog pjevača. Primjer u kojem se momak oglašava riječima, *Garavušo, kad bi moja bila, / Moja bi se želja ispunila!*[16], ne sadrži ništa manje mladalačke želje i ljubavnih osjećanja od bilo kojeg lirskog distiha koji dolazi iz ženskog repertoara.

Većina zabilježenih lirskih distiha jesu izrazito ljubavnog usmjerenja, ali ima i onih iz čijeg teksta nije jasan razlog (ne)raspoloženja lirskog subjekta: *Pjevaj grlo, ali nemoj vrlo, / Znade Bosna da sam ja žalosna*,[17] iz kojih se ne razaznaje razlog žalosti, ali se iskazuje spremnost da se ona stoički prevlada. Prema tematici, slični prethodnima jesu i sljedeći stihovi*: Ja ne pjevam da me čuje selo, / Već ja pjevam, srce mi veselo*,[18] u kojima je situacija obrnuta, lirski subjekt jasno izražava vedra osjećanja, ali razlog raspoloženja nije poznat. Premda su okolnosti javnih pokazivanja, naprimjer kolanje, prednjačile u nastajanju lirskog distiha, ne možemo sa sigurnošću

[11] Isto, 16443.

[12] FAZM, LXVIII–G, 16452. Kazivala Hatidža Mehmedović iz Srebrenice.

[13] Isto, 16446. Kazivala Hanifa Mehmedović iz Pala kod Srebrenice.

[14] Isto, 16453.

[15] Isto, XXIV–G, 9452.

[16] Isto, 16453.

[17] Isto, LXVII–G, 16342.

[18] Isto, 16373.

tvrditi da se odgovarajući stihovi nisu uobličavali i u drugačijim prilikama. Za razmatrana dva primjera ne možemo tvrditi da su bili izgovoreni na nekom velikom javnom skupljanju, na što već po svom sadržaju ukazuju, ali možemo pretpostaviti da su funkcije lirskog distiha ponekad bile i savjetodavne ili poučne. Takvi su, naprimjer, i osmerački stihovi: *Ko ne radi, nema hljeba, / Jer za svega truda treba.*[19]

Ponekad su i narodne mudrosti znale odjeknuti iz lirskog distiha. U stihovanoj formi one su se najlakše pamtile i prenosile, a zatim kao krilatica ponavljale uvijek kada su ove kratke pouke dobivale obnovljenu snagu i prepoznatljivost, poput stihova *Hajde dragi u šumu i radi, / Nemoj piti, nama može biti*,[20] u kojima nezadovoljna žena podstiče muža na posao, ukazujući mu na činjenicu kako je miran i čestit život moguć samo uz častan rad. Sličan prethodnom je i čuveni primjer u kojemu se mlada domaćica upozorava na posvećenost svome primarnom zadatku stihovima: *Kuharice manje zbori, / Da ti ručak ne zagori!*[21] Prema tematskom usmjerenju, posljednja dva distiha bi se mogla svrstati u krug porodične lirike, a kada je već o porodičnim osjećanjima riječ, lahko je uočljivo da najveći broj ovih kratkih oblika govori o odnosima između snahe i svekrve, i obrnuto. U stihovima: *Svekrva mi gorku kahvu lila, / Sipa luga, morila je tuga!*[22] snaha se na simboličan način žali na stalne svekrvine pridike, čak i u časovima predaha. U drugoj prilici snaha zadirkuje svekrvu desetercima kojima izražava podsmijeh i porugu: *Svekrvice, našla sam ti zgodu, / Dvije kante da mi nosiš vodu*.[23] Netrpeljivi odnosi između snahe i svekrve postali su gotovo stereotip, zbog toga se mlada djevojka još prije udaje sprema na svekrvino kritičko oko te se u svakoj mogućoj prilici nastoji pokazati u najboljem svjetlu. No, da se okolnosti ne odvijaju uvijek prema djevojčinom planu, svjedoče i prilike u kojima se nesretna djevojka našla zatečena nenadanom situacijom kada se suočila s nevoljnom svekrvom u ulozi uhode: *Ja pivala svekrva me sluša, / Čuj je sine što je bećaruša.*[24] Nesretna djevojka, pomirena sa sudbinom, sama je već donijela zaključak šta je svekrva mogla da kaže voljenom momku: *Svekrva me vidjela na vodi, / Čuj je, sine, meni je ne vodi!*[25]

Čak i momak ponekad zadirkuje djevojku, očekujući od nje besprijekornu marljivost pa je u jednom primjeru blago prekorava za kasno ustajanje: *Oj djevojko moja mala, / Jesi li se naspavala*.[26] U drugom primjeru djevojka se smiono obraća

[19] Isto, 16342.

[20] Isto, 16342.

[21] Isto, LXVIII–G, 16410.

[22] Isto, 16389.

[23] FAZM, LXVIII–G, 16439.

[24] FAZM, LXVII–G, 16327.

[25] Isto. Nekada se na jednom arhivskom listu nalazi i po nekoliko tematski sličnih ili pak različitih distiha ukoliko su zabilježeni od istog kazivača, kao u navedenom primjeru.

[26] Isto, IX–G, 6909.

budućoj svekrvi, blago podsmijevajući se njezinoj majčinskoj brižljivosti: *Pružila se preko neba pruga, / Kad ćeš, majko, ženiti goluba?*[27] Pa ipak, vidljiva bojazan kako će biti dočekana u novom domu prati buduću nevjestu i za vrijeme djevovanja, zbog toga se ona u jednom distihu svekrvi obraća riječima: *Svekrvice, budi mi k'o nana, / Makar jednu godinicu dana*.[28] Ipak, u želji za lijepom budućnošću te u sanjarenju o životu uz voljenog momka, djevojkama se ponekad s uzdahom znao omaći i sljedeći distih: *Kiša pada i pomalo snijega, / Teško onom ko bez draga l'jega*.[29]

Nije rijedak slučaj da se i pokoji primjer iz svatovsko-svadbene lirike nađe u formi lirskog distiha, osobito kada je riječ o specifičnom činu u toku svatovsko-svadbenog pohoda kojeg je morala pratiti određena pjesma. Na polasku po mladu svatovi se često ispraćaju riječima: *Zbogom pošli kićeni svatovi, / Zbogom pošli, dobro dvoru došli*.[30] Također, kada se s druge strane dočekuju kod nevjestine kuće, ukućani izlaze pred svatove i pristigle dočekuju s pjesmom: *Dobro došli kićeni svatovi, / Dobro došli, dobrom dvoru došli*.[31]

Jedan neobičan primjer uspavanke, koja se mogla čuti na širem području istočne Bosne, također je zabilježen u formi distiha. Premda je skoro polovina oblika zauzela prepoznatljiva onomatopeja, poruka sadržana u distihu veoma je upečatljiva: *Alju, ljulju, lj-lju, otjeraše Sulju, / Ani, nini, ni-ni, otjeraše Drini*.[32]

Među raznovrsnim primjerima nalaze se i neke vojničke pjesme te veliki broj šaljivih distiha koji su sačinjavali repertoar raspjevane omladine poglavito u drugoj polovini XX stoljeća u Bosni i Hercegovini. Služenje vojske u velikoj armiji prihvatalo se kao svojevrsna čast, ali ne bez neminovne žalopojke, koju su djevojke pjevale momcima na odlasku. Dok bi se roditelji ponosili ispraćajem sina u vojsku, djevojka bi sjetno poručivala: *Moj dragane žao mi je tebe, / Što mi ode pod vojničko ćebe*.[33] Zatim bi bespomoćno zazivala: *Druže Tito, pusti moje janje, / Jedan vojnik ni više ni manje*,[34] znajući pritom da su sve njezine riječi, ipak, samo puka maštarija. Nakon što bi se suočila s momkovim odlaskom u tuđinu, djevojka bi mu obično poručila da teško podnosi novonastale ljubavne jade te da je rastanak za nju bolan i mučan: *Piši, lolo, ne žali papira, / Nije moje srce od krumpira*.[35] Kad već moraju

[27] Isto, XXIV–G, 9452. Na navedenom arhivskom listu nalazi se 8 lirskih distiha.

[28] Isto, XXV–G, 9471.

[29] Rukopisna zbirka Ivana Zovke. – *Tisuću narodnih ženskih pjesama* – M. H. 1893, 24. sv. IV, pjesma br. 147.

[30] FAZM, LXVIII–G, 16409.

[31] Isto.

[32] "Riječ o bošnjačkim uspavankama", u: *San u bešu, uroci pod bešu. Bosniaks' lullabies*, prir. Nirha Efendić, Sarajevo: BZK "Preporod", 2007, str. 11.

[33] FAZM, XXII–G, 9235.

[34] Isto, XXV–G, 9472.

[35] Isto.

prihvatiti sudbinu samovanja i čekanja, djevojke bi nove okolnosti znale okrenuti i na šalu u kojoj se, ipak, prepoznaje glas blagog prijekora usljed osjećanja napuštenosti kojim su pogođene nakon odlaska voljenog u vojsku. U domišljanju kako da skrenu pažnju odsutnog momka na sebe, djevojke su ponekad pribjegavale svojevrsnoj ucjeni sadržanoj u stihovima: *Piši, lolo, ne žali olovke, / Čekaću te i varati momke*.[36]

Osim najčešćeg epskog deseterca, sadržanog među brojnim drugim primjerima i u sljedećem: *Ode moje janje najmilije, / U Njemačku preko Austrije*,[37] i nešto rjeđeg simetričnog osmerca, prepoznatljivog u krilatici: *Kuharice, manje zbori, / Da ti ručak ne zagori!*[38], lirski distih se znao javiti i u obliku trinaesterca, kao u primjeru *U sarhoša zlatna čaša, točit ću je ja, / Sarhoš pije pa se smije, milovat će me*.[39] Jedan sasvim rijedak oblik šesterca također je evidentiran i na primjeru lirskog distiha: *Ruka ruku mije, / Obraz obadvije*,[40] koji se također kao krilatica pamtio i kao poslovica ponavljao uvijek kada se željela skrenuti pažnja na visoku vrijednost časti i poštenja u međuljudskim odnosima.

Ako se svi navedeni primjeri uzmu u obzir, lirski distih nije moguće svesti na odrednicu "deseteračk", kako se to u određenoj literaturi navodilo. U smislu razmatranja tematike i motivike ovog specifičnog oblika, nije ga moguće suziti niti na čisto ljubavni okvir, premda on zauzima njegov najveći dio. S druge strane, lirski distih je svakako fenomen za dalja moguća istraživanja, pri čemu smo ovim kratkim pregledom tek željeli ukazati na osnovne odrednice jedne osebujne lirske vrste koja je njegovana, ali i bilježena na bosanskohercegovačkom prostoru, poglavito u njegovom ruralnom dijelu, u skorašnjoj historiji usmenoknjiževne duhovne prakse, premda se prvi zapisi, doduše ne sa prostora Bosne i Hercegovine, odnose na pozni XVIII vijek.

Izvori i literatura

Izvori

a. Rukopisni

1. FAZM, Rukopisna zbirka Odjeljenja za etnologiju Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine: Rukopisna zbirka Ivana Zovke. – *Tisuću narodnih ženskih pjesama* – M. H. 24. sv. IV. 1893.

[36] Isto.

[37] Isto, LXVIII–G, 16452.

[38] Isto, 16410.

[39] Isto, 16334.

[40] Isto, LXVIII–G, 16423.

b. Objavljeni

1. Lockwood, Yvonne R.: *Text and kontext, folksong in a Bosnian Muslim village*, Inc. Ohio, USA: Slavica Publishers, 1983.
2. Efendić, Nirha: "Riječ o bošnjačkim uspavankama", u: *San u bešu, uroci pod bešu. Bosniaks' lullabies*. Sarajevo: BZK "Preporod", 2007.

Literatura

1. Deretić, Jovan: *Istorija srpske književnosti*, Beograd: Sezam book. (Korišteno četvrto izdanje iz 2007.), 1983.
2. Leskovac, Mladen: *Bećarac*, Novi Sad, 1958.
3. Pešić, Radmila / Milošević-Đorđević Nada: *Narodna književnost*. Beograd: Vuk Karadžić, 1984.
4. *Rečnik književnih termina*. Institut za književnost i umetnost. Beograd: Nolit (Fototipsko, drugo izdanje) uredio Balša Pavićević. Banja Luka: Romanov. 2001.
5. Solar, Milivoj: *Vježbe, tumačenja, interpretacije lirskih pjesama*, Zagreb: Matica hrvatska, 2005.
6. Živković, Dragiša: "Dve stilske crte srpskog romantizma", u: *Evropski okviri srpske književnosti*. Beograd: Prosveta, 1959.

THEME AND MOTIF OF LYRICAL DISTICH IN

THE FRAME OF BOSNIACS' ORAL LYRICS

Nirha Efendić

Summary

The paper deals with consideration of themes and motifs which are present in a specific poetic lyrical form that is marked in literature by the term *bećarac,* registered on the south-Slavic area mostly in the form of ten-syllable distich. Through the short view of theoretical shaping of the lyrical form, we try to draw attention to the fact since the term *bećarac* was present in literature on these areas, and how it attracted the folklorists by its poetical characteristics, and also whether the term *bećarac* completely corresponds to all shapes of poetical phenomenon registered in the form of distich on the area of Bosnia and Herzegovina, mostly in the second part of 20. Century.

Key words: lyrical distich, theme, motif, *bećarac*

UDK 821. 163.43*.09: 929 Pobrić, O.

Memoaristika Omera Pobrića

Melida Travančić
Centar za kulturu i obazovanje
Tešanj

Omer Pobrić (1945-2010) jedna je od istaknutih ličnosti na bh. muzičkoj sceni. Pored svoga kreativnog muzičkog angažmana, objavio je i knjige: *99 sevdalinki i poneka pjesma* (1992.), *Sevdah nadahnut životom... slobodom. Bošnjačke pjesme i kola* (1996.), *Bosna je u meni* (1997.), *Eh, što bi rekla moja, rahmetli, majka* (2005.), te je kroz ove knjige Pobrić, izdvajajući za njega najvažnije događaje, ličnosti koje su utjecale na njegov rad, ustvari, na najbolji način opisao 40 godina svog uspješnog djelovanja na bh. muzičkoj sceni. Osim pjesničkih tekstova (sevdalinki), ove Pobrićeve knjige sadrže i notne zapise tih pjesama i zvučnu instrumentalnu izvedbu, kao i tekstove o zbivanjima iz njegovog života, koje određujemo kao memoaristiku, što je i predmet našeg posmatranja.

Ključne riječi: Omer Pobrić, memoaristika, autobiografija, sevdalinka, muzička scena

Omer Pobrić (1945-2010.) jedna je od istaknutih ličnosti na bosanskohercegovačkoj muzičkoj sceni. Istraživao je, prikupljao, zapisivao, pisao sevdalinke (ili ih preoblikovao, prilagođavajući ih publici), svirao, pjevao, muzički uobličio mevlud, organizovao prvi ratni festival narodne muzike pod nazivom "Bosna slobodi pjeva" u Lukavcu 1994. godine – sve su to elementi po čemu ćemo trajno pamtiti ime Omera Pobrića. Međutim, ne samo po tome, jer Pobrić je objavio četiri knjige, često kroz njih citirajući Mula Mustafu Bašeskiju: "Što je zapisano ostaje, što se pamti nestaje." Na ovaj način Pobrić je, izdvajajući za njega najvažnije događaje, ličnosti koje su utjecale na njegov rad, ustvari, na najbolji način obilježio, zapisao 40 godina svog uspješnog djelovanja na bosanskohercegovačkoj muzičkoj sceni. Navest ću ovdje naslove njegovih objavljenih knjiga: *99 sevdalinki i poneka pjesma* (1992.), *Sevdah nadahnut životom... slobodom. Bošnjačke pjesme i kola* (1996.), *Bosna je u meni* (1997.), *Eh, što bi rekla moja, rahmetli, majka* (2005.).[1]

[1] Sve četiri knjige Omera Pobrića objavljene su u izdanju Muzičkog ateljea "Omega" u Visokom.

Prve tri knjige, osim pjesničkih tekstova, sadrže i notne zapise tih pjesama i zvučnu instrumentalnu izvedbu. Knjiga *99 sevdalinki i poneka pjesma*, osim Pobrićevog teksta naslovljenog *Moj put muzičara: od Tešnja do studija "Omega"*, sadrži tekstove o sevdalinci, muzičarima, umijeću izvođenja sevdalinke – od autora Esada Bajtala, Gordane Topić i Jasne Pobrić-Hadžiselimović. A druge dvije knjige – *Sevdah nadahnut životom... slobodom. Bošnjačke pjesme i kola*, i *Bosna je u meni* – sačinjene su od autorovih tekstova, njegove interpretacije samog termina *sevdalinka* i njenog nastanka, zatim njegove bilješke o njemu dragim ljudima, o prijateljima koji više nisu među živima, ali njihov rad je itekako prisutan, te o događajima u kojima autor neposredno sudjeluje. Četvrta knjiga *Eh, što bi rekla moja, rahmetli, majka* donosi zbir tekstova iz prethodnih Pobrićevih knjiga (uz izostanak muzičkih obrada pjesama, te tekstova drugih autora), i u dodatku tekst o nastanku mevluda i njegovom izvođenju uz muzičku pratnju i dio *Moj odgovor* u kojem autor donosi svoje tekstove objavljene u dnevnim novinama povodom raznih događaja, te uz još neke izmjene i dopune pojedinih tekstova.

Ove knjige Omera Pobrića vrijedne su po svom sadržaju; to su prvenstveno memoarski zapisi, a memoari su čitatelju uvijek zanimljivi, jer bilježe različite događaje, zapisuju pojedinosti iz autorovog života. Memoari (francuski *mémoires* – uspomene) naziv je za djelo u kojem autor iznosi uspomene na događaje kojima je svjedočio i sjećanje na ljude koje je poznavao, to je književna vrsta koja ima dugu povijest.

Memoari se često smatraju sinonimom za autobiografiju, ali oni, ustvari, predstavljaju njenu podvrstu. Memoari stavljuju naglasak na subjektivne, lične dojmove, oni ne iznose objektivne činjenice, ne prate život autora hronološki, tačnije: bave se pojedinim periodima života autora. Kroz memoare se najčešće prikazuju društvene, znanstvene, političke ili umjetničke djelatnosti autorā i njihova razmišljana, te događaji u kojima su direktno ili indirektno sudjelovali – i treba kazati da memoari imaju tendenciju od umjetničkog uobličavanja do želje za razjašnjenjem događaja (na način da bi se ispričalo sve onako kako je bilo u određenom periodu). Poljak Jan Parandowski u knjizi *Alhemija reči* za memoare kaže: "Dnevnici ili memoari – pisani u tajnosti, oni su obično bleđe i slabije svedočanstvo kao ljudski dokument, jer stavljanje reči na hartiju oduzima mislima njihovu neposrednost, a literarni šablon ih vrlo često i sasvim falsifikuje. Ipak, takvi intimni zapisi već predstavljaju književno delo u začetku, čak i onda kada im je intencija prikrivena, jer nema toga ko nešto piše, a da pritom ne misli na čitaoca, makar i nepoznatog. (...) Apsolutna iskrenost je iluzija. Ponekad se dešava da i samo pero zastane u pola stranice, a ponekad opet naše oko, gledajući reči neprikrivene lažju, odjednom se prepadne senke neke strane i nepoznate ličnosti koja će se jednom zadubiti u te redove dovoljan je samo jedan trenutak takve refleksije pa da se već pomuti čistota unutrašnjeg glasa. Čim smo posegnuli za perom, odmah osetimo hiljade

čvrstih niti koje nas vezuju s ljudima, čak i u najdubljoj samoći osećamo da nas špijuniraju i prisluškuju."[2]

Kada počinje svoja sjećanja i zapise, Omer Pobrić kao da ima na umu Rousseauovu rečenicu: "Hoću da svojim bilježenjem potpuno istinito prikažem jednog čovjeka, a taj ću čovjek biti ja."[3]

Poglavlje u knjizi *Bosna je u meni* koje govori o ideji, kasnije i realizaciji prvog festivala narodne muzike BiH naziva *Bosna slobodi pjeva*, što je organizovan u Lukavcu 1.4.1994. godine, ustvari je dokumentarni zapis o ratnom vremenu i drami čovjekovog postojanja prouzrokovanoj strahotama i nedaćama, zlom koje je zadesilo narod kojem je pripadao i Omer Pobrić. On će zapisati:

U Bosni svako doživi rat...
Većina dva...
Poneko tri...
Zemlja je ovo Bosna, moj brate...
Krvlju je moramo zalijevati da ne usahne... (...)

Ili:

Inače, nikad se nisam plašio za Bosnu. Ova zemlja je stara hiljadu godina. Ovdje su propali Bizantijsko, Rimsko, Osmansko, Austro-Ugarsko i ina carstva, a Bosna opstajala.[4]

Omer Pobrić kroz ovo poglavlje opisuje zemlju i njene ljude koji su ratnim strahotama u potpunosti razoreni, opisuje glad, govori o svakodnevnim pogibijama vojnika i civila, opisuje mučnu situaciju ljudi u opkoljenom Sarajevu i u cijeloj Bosni. Izlaganje ne teče hronološki, nego je kazivanje o nekom događaju povod da se zapiše i lična opservacija o situaciji u zemlji, ili o nekim događajima iz mirnog perioda kojih se u datom trenutku prisjeća, pa su u tekstu česte infleksije tipa: *Sjećam se...*

Kroz konkretni događaj (realizacija ratnog festivala) koji ga je i naveo da zapiše taj dio svog života, i koji i jeste tema, centralni dio priče, on ne može, a da ne ostavi dokument o ratom razorenoj zemlji i ljudima, i govori o nastojanju da se i u takvim okolnostima, koliko je moguće, očuva kultura i duhovni život. Ovaj je tekst svjedočanstvo drugačije od ratnih izvještaja i zapisa, u kojem Pobrić bilježi svoje mišljenje i utiske o cjelokupnoj situaciji koja je zadesila Bosnu, te opisuje događaje u kojima je direktno učestvovao. Na kraju ovog teksta zapisat će:

---

[2] Parandovski, Jan: *Alhemija reči*, Kultura: Beograd, 1964., str. 20, 243.

[3] Rousseau, Jean Jacques: *Ispovijesti*, Zora: Zagreb, 1953., str. 9. citat prema: Donat, Branimir: *Razgolićenje književne zbilje*, poglavlje: *Autobiografija - sentimentalna analiza duše*, ITRO "Naprijed": Zagreb, 1989., str. 113.

[4] Pobrić, Omer: *Bosna je u meni*, Muzički atelje Omega: Visoko, 1997., str. 81, 86.

Zašto ovo pišem?
Zato što će zaborav pojesti sve, i krv naših šehida, i odbijene dječije ruke, i usahle od plača majčinske oči i naše pjesme..., i dogodit će nam se opet.
Ako se ne opametimo. (...)
Ovo je istina o Bosni pjesmom kazana...
Ovo je svjedočenje pjesmom o vremenu kada su nas htjeli uništiti...
Ovo je ratni sevdah naše Bosne...[5]

Pobrić pokušava onemogućiti zaborav suptilnim prisjećanjem, povlači granicu između istinitog i lažnog, dubokog i površnog, čineći to kroz subjektivna iskustva, te na taj način subjektivne doživljaje nastoji pretvoriti u objektivni dokument. Ovo Pobrićevo svjedočanstvo, njegov memoarski zapis – objavljen je neposredno nakon rata (1997.) i značajno je po tome što kroz ton lirskog subjektivizma autor kazivanjem očuđuje svoju viziju svijeta i konkretnih događaja u njemu, poistovjećujući sjećanje sa savješću.

Međutim, ovakav oblik kazivanja, memoaristika, također se, prema riječima Branimira Donata, a što prepoznajemo i u tekstovima Omera Pobrića, "javlja i kao način humaniziranja prirode i svijesti, kao oblik potisnutog ili simboličkog objektivizma koji nije uopće zabrinut oko notorne činjenice da je razmak između predmeta kazivanja i samog kazivača postao gotovo nevidljiv. Taj preskok s jednog plana na drugi, to skretanje sa tradicionalne linije fabule na egzistencijalnu impresiju subjekta koji priča, a koji je i sam predmet priče, uvjerava da svi mogući načini kojima će se ostvariti veza između čovjeka i prirode, činjenica i osjećanja ukidaju šutnju, jer kazivanje humanizira, a sjećanje razotkriva duboku povezanost između društvenih pojava i naše egzistencije."[6]

Čitajući Pobrićeve knjige, često nailazimo na njegove zabilješke o sevdalinkama, njegovu interpretaciju i definiciju same sevdalinke. Te tekstove sabrao je i objedinio u posebno poglavlje naslovljeno *O sevdahu…* u svojoj četvrtoj knjizi *Eh, što bi rekla moja, rahmetli, majka*. On o sevdalinci govori dijakronijski, kroz njen povijesni razvoj: o nastanku sevdalinke, ilahije i kaside na ovim prostorima, zatim o *rastakanju sevdalinke kroz politiku i vrijeme*, donosi brojne definicije sevdalinke koje su dali Valerijan Žujo, Munib Maglajlić, Hamid Dizdar i drugi, te za sevdah i sevdalinku (za sevdalinku navodi mnoge definicije, ali izdvojila sam ovu jednostavnu) sam kaže:

Sevdah je, po meni, aura koja okružuje čovjeka, nepojamnog oblika i ne može se vidjeti, ali svaki pojedinac, koji doživljava estetiku kao sastavni dio življenja, može i u najmanjem obliku, i u najmanjem prostoru ućutiti sevdah...

[5] Ibidem, str. 144.

[6] Donat, Branimir: *Razgolićenje književne zbilje*, poglavlje: *Autobiografija – sentimentalna analiza duše*, ITRO "Naprijed": Zagreb, 1989., str. 114.

Sevdah je Božiji dar sretnicima, koji život vide optimistično, tako žive, i u takvoj vizuri pronalaze elemente ljepote i zadovoljstva...

Sevdalinka je naša pjesma o nama...[7]

Kad su posrijedi događaji koje Omer Pobrić zapisuje u obliku memoara, moramo spomenuti i onaj koji je, kako i sam autor kaže, najvažniji u njegovom životu: ideju, kasnije i realizaciju muzičkog uobličenja mevluda. To poglavlje u knjizi *Eh, što bi rekla moja, rahmetli, majka* Pobrić počinje sjećanjem na svoj rodni grad Tešanj, te govori o svom djetinjstvu i o tome kakvu je radost mevlud predstavljao njemu kao dječaku.

Zapisuje, istražuje, bilježi razne oblike učenja mevluda i govori šta, zapravo, znači mevlud kao religijski čin. Detaljno opisuje svoje putovanje Bosnom i razgovore s mnogim ljudima od kojih izdvaja, donoseći i njihove biografije, Kasima ef. Mašića (Travnik) i Abdulaha ef. Budimliju (Tuzla), koji su mu pomogli da realizira ovu svoju zamisao, govoreći mu o istinskom, autohtonom izvođenju mevluda. Kroz ovaj događaj koji autor zapisuje uočavamo mnogo senzacionalnog materijala, te njegovu čežnju i potrebu da uradi jedno ovakvo djelo, prvi put na ovim prostorima.

Predmet ove priče/događaja je sam pričalac, te njegov život u dvije vremenske perspektive i dva različita iskustva – prošlost o kojoj se govori, i sadašnjost (poimanje sadašnjosti u ovom slučaju trenutak je u kojem se piše) kojoj se pokušava izbrisati pečat današnjeg, tj. naknadnog iskustva.

Poglavlje u istoj, četvrtoj knjizi koje plijeni pažnju čitaoca Pobrić je naslovio *Sjećam ih se*. Ovdje je riječ o ličnostima, njegovim dragim prijateljima, ali i učiteljima kroz njegov dugogodišnji rad, ili istinskim "čuvarima", sviračima i izvođačima sevdalinki. Riječ je o umrlim prijateljima Muhamedu Mešanoviću Hamiću, Behki i Igbalu Ljuci, Himzi Polovini, Zekerijahu Đeziću i drugima o kojima Pobrić piše u vidu sjećanja na njih i njihov rad; autor se i oprašta od njih, tako da je ton ovih tekstova u posebnoj formi, poput pisama, recimo, pokušavajući kroz njihove portrete objasniti njihov život i djelovanje.

Važno je kazati da kroz memoare koje pisac vodi – kada se odluči da zapiše nešto o bliskim, dragim ljudima, prijateljima, ne samo da djeluje kao kočnica nego na autora vrši i pritisak, podmeće, nameće ideje, teme, formira piščevu viziju u mnogo većoj mjeri nego što on to misli, mnogo više nego što bi on čak i sam sebi priznao.

Važne i značajne su ove četiri knjige Omera Pobrića, interesantne zbog toga što su to njegovi memoarski zapisi – koji uvijek sami po sebi plijene pažnju čitaoca, jer uvijek se o autoru želi znati više, čak i najmanje pojedinosti iz njegova života, a, s druge strane, ovo je Pobrićevo svjedočanstvo o vremenu u kojem je živio i stvarao.

---

[7] Pobrić, Omer: *Eh, što bi rekla moja, rahmetli, majka*, Muzički atelje Omega: Visoko, 2005., str. 127, 132.

Završit ću riječima Parandowskog koje mi se čine prikladnim za kraj ovog teksta, ali i da kažu, još jednom pojasne i približe šta je to pisani trag koji je Omer Pobrić ostavio: "Reč je snaga. Trajno zapisana, stiče vlast nad mišlju i maštom ljudi koja se ne može izračunati niti predvideti, vlada vremenom i prostranstvom. Samo misao uhvaćena u mrežu slova živi, dejstvuje, stvara. Sve ostalo raznosi vetar."[8]

OMER POBRIĆ'S MEMOIRIST WRITINGS

Melida Travančić

Summary

Omer Pobrić (1945-2010) is one of the most prominent personalities on Bosnian-Herzegovinians music scene. Besides his creative music engagement, he has published four books: *99 sevdalinka songs and other songs* (1992), *Sevdah inspired by life... freedom. Bosnians songs and wheel dances* (1996), *Bosnia is inside me* (1997), *Ah, as used to say my dead mother* (2005). Through these books Pobrić has described 40 years of his successful activity on Bosnian-Herzegovinian music scene, separating the most important events and personalities who had influence on his work. Besides of poetically texts (*sevdalinka*), these Pobrić's books contain music notes of those songs, and also audio-instrumental rendering, as well as the texts about events during his life, which we can determine as memoirist writings, the subject of our observation.

Key words: Omer Pobrić, memoirist writings, auto-biography, *sevdalinka*, music scene.

[8] Parandovski, Jan: *Alhemija reči*, Kultura: Beograd, 1964., str. 247.

GODIŠNJAK 2011

ČITANJE "DRUGOG" _____

UDK 821.163.42.09 Jukić, I. F.

Kako Jukića pamte savremeni bosanskohercegovački i hrvatski pisci

Ena Begović-Sokolija
Filozofski fakultet, Sarajevo

U kontekstu šireg zanimanja franjevcima kao svojevrsnim "mjestom pamćenja" (Pierre Nora) u bosanskohercegovačkoj književnosti, rad se bavi pamćenjem Ivana Frane Jukića, i njegove biografije i njegova djela, u savremenoj bosanskohercegovačkoj i hrvatskoj književnosti, koje je, iako ne pretjerano opsežno, žanrovski raznoliko. Naime, radi se o tri književnoumjetnička teksta trojice autora – Lovrenovićev roman *Putovanje Ivana Frane Jukića*, Stojićeva pjesma *Na Jukićevu grobu u groblju St. Marx u Beču* te Frndićeva drama *Krvava sablja Omer-paše Latasa ili Bosna između Istoka i Zapada*. U tekstu se pokušalo zaključiti kakvim modusima pamtimo Jukića te kako način pamćenja utječe na oblikovanje franjevaca iz prve polovice 19. stoljeća kao "simboličkog i kulturnog kapitala" (Pierre Bourdieu) i bosanskohercegovačke i hrvatske književne tradicije.

Ključne riječi: Ivan Frano Jukić, franjevci, mjesto pamćenja, simbolički i kulturni kapital

I

Nasljedovanjem Lotmanovog razumijevanja kulture kao prostora opće memorije[1], Assmanni razvijaju teoriju kulture kao pamćenja. Nedugo poslije Jan Assmann uvodi termin "figure sjećanja" i insistira na pamćenju koje je prostorno, vremenski i identitetski konkretno.[2]

[1] Prema: Nirman Moranjak-Bamburać, *"*Gramatika pamćenja" i konstitucija tekstualnog smisla (Intertekstualnost kao pamćenje kulture u teoretskoj koncepciji R. Lachmann)", *Novi Izraz*, br. 21, VI/2003., str. 85.

[2] Jan Assmann, "Kultura sjećanja", u: *Kultura pamćenja i historija*, priredile Maja Brkljačić, Sandra Prlenda, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 55.

S druge strane, Nora tvrdi da je "pamćenje (...) oduvijek poznavalo samo dva oblika legitimiteta: historijski i književni"[3]. Prema tome, književnost, kao i historija[4], može biti jedno od mjesta proizvodnje značenja u vezi s prošlošću.

U kontekstu našeg šireg zanimanja franjevcima kao svojevrsnim "mjestom pamćenja" u savremenoj bosanskohercegovačkoj i hrvatskoj književnosti, pamćenje Ivana Frane Jukića višestruko je zanimljivo. (Inače, "mjesta pamćenja" termin je Pierra Nore kojim definira krajnje oblike pod kojima opstaje komemorativna svijest unutar historije, što je priziva jer je ne poznaje. To je oblik kolektivnog pamćenja, podsjećanja, kojeg konstruira i održava zajednica ponesena promjenom i obnavljanjem.[5]) Zanimljivo je bilo pratiti kako imaginacija kao nadomjestak historiografije, ili individualno pamćenje, u književnoj povijesti ili književnoj kulturi postaje mjesto kolektivnog pamćenja.

Tema franciskanizma, biografije franjevaca i/ili njihova djela (zadržimo se samo na povijesnim ličnostima) privlačili su mnoge bosanskohercegovačke i hrvatske književnike; primjerice, lik Matije Divkovića književno su oblikovali Ivan Lovrenović, Nikola Milićević, Dževad Karahasan, Željko Ivanković, Anđela Zvizdovića Nikola Šop, Grge Martića Nasko Frndić, Antuna Kneževića Dubravko Lovrenović, Ljube Hrgića Kemal Mahmutefendić, Juraja Dragišića Muharem Bazdulj, Marijana Bogdanovića Miljenko Jergović...). Zanimljivo bi bilo istražiti KO pamti, KOGA, na koji NAČIN i u kojem KONTEKSTU, nasuprot ili u skladu s kakvim PREDODŽBAMA, ali o tome na nekom drugom mjestu.

Ovom prilikom zanima nas pamćenje Ivana Frane Jukića, i njegove biografije i njegovog djela, koje je, iako ne pretjerano opsežno, žanrovski raznoliko. Naime, radi se o tri književnoumjetnička teksta (romanu, pjesmi i drami) trojice bosanskohercegovačkih i hrvatskih književnika (Ivana Lovrenovića, Mile Stojića i Naska Frndića).

II

Prije no što pokušamo odrediti moduse pamćenja Jukića u djelima trojice navedenih pisaca, pogledajmo kako ovaj fratar iz prve polovice 19. stoljeća postaje

---

[3] Pierre Nora, "Između pamćenja i historije. Problematika mjesta", u: *Kultura pamćenja i historija*, priredile Maja Brkljačić, Sandra Prlenda, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 43.

[4] Da je historija kao znanstvena disciplina tek jedno od mjesta proizvodnje značenja u vezi s prošlošću, postalo je jasno i samim povjesničarima, kako tvrde Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, priređivačice zbornika *Kultura pamćenja i historija*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., a koji je bio vrlo poticajan za nastanak ovoga teksta.

[5] Usp. Pierre Nora, "Između pamćenja i historije. Problematika mjesta", u: *Kultura pamćenja i historija*, priredile Maja Brkljačić, Sandra Prlenda, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 28.

"mjestom pamćenja"[6] i "simboličkim kapitalom"[7] bosanskohercegovačke i hrvatske književne i kulturne tradicije.

Iako teoretičari književnosti, poput Lovrenovića[8] ili Kazaza[9], prigovaraju nedovoljno sjećanje na Jukića, ovim će se tekstom, između ostalog, pokušati pokazati kako pamćenje Jukića u književnoj historiografiji, kao ni u savremenoj bosanskohercegovačkoj književnosti, nije zanemarivo i neznačajno.

Doduše, Ivan Frano Jukić mnogo je više mjesto pamćenja književne historiografije nego savremene književnosti. Iscrpni biobibliografski podaci do 1991. godine dani su u Kovačićevoj *Biobibliografiji franjevaca Bosne Srebrene*[10], u prikazu iz 2000. godine Gabrić-Bagarić ukazuje na još jednu studiju o Jukiću[11], Pranjković prije desetak godina priređuje Jukićeva izabrana djela[12]. O Jukiću i njegovu djelovanju pisali su Alaupović, Markušić, Škarica, Prohaska, Kreševljaković, Jelenić, Kecmanović, Ćorić, Karamatić, Lovrenović, spomenimo samo najvažnije.

Pierre Nora za obljetnice veli da su "svjedoci jednog drugog vremena, iluzije vječnog trajanja"[13]. U povodu 100. obljetnice Jukićeve smrti njemu su u cijelosti posvećeni časopis za književnost i kulturu "Korijen" (3/1957, 7-8) i revija "Dobri pastir" (8/1957). Godine 2005. u Beču su upriličeni *Dani Ivana Frane Jukića*; tom prilikom otkrivena je spomen-ploča s osnovnim podacima o Jukićevu rođenju, djelovanju i smrti u staroj auli franjevačkog samostana na Franziskanerplatzu 4, gdje je Jukić boravio po dolasku u Beč 1857., čekajući operaciju zbog koje ga je biskup Strossmayer tamo opremio.[14] U 27. broju "Bosne franciscane" iz 2007. godine tematski je blok posvećen 150. obljetnici Jukićeve smrti u koji su uvršteni tekstovi

---

[6] V. fusnotu 5.

[7] Sintagmu usvajamo u značenju kojim ju je u humanističke teorije uveo i rabio francuski sociolog, etnolog i analitičar kulture Pierre Bourdieu, v. Jochen Hörisch, *Teorijska apoteka. Pripomoć upoznavanju humanističkih teorija posljednjih pedeset godina, s njihovim rizicima i nuspojavama*, Algoritam, Zagreb, 2007., str. 55-58.

[8] V. Ivan Lovrenović, "O uznemirujućem aktualitetu Jukićevih dijagnoza i zahtjeva – sto pedeset godina kasnije", *Bosna franciscana*, XV/27, Sarajevo, 2007., str. 216.

[9] V. Enver Kazaz, "Jukićev utopizam i hibridnost putopisa", *Bosna franciscana*, XV/27, Sarajevo, 2007., str. 217.

[10] A. S. Kovačić, *Biobibliografija franjevaca Bosne Srebrene. Prilog povijesti hrvatske književnosti i kulture*, Svjetlost, Sarajevo, 1991., str. 175-180;

[11] Darija Gabrić-Bagarić, "Život i djelo Ivana Franje Jukića, prikaz knjige: Mario Lukenda, Ivan Franjo Jukić, Pergamena, Zagreb, 2000.", u: *Fluminensia*, br. 1-2, 12/2000.

[12] Ivo Pranjković, *Ivan Frano Jukić. Izabrana djela*, Konzor, Zagreb, 2001.

[13] Pierre Nora, "Između pamćenja i historije. Problematika mjesta", u: *Kultura pamćenja i historija*, priredile Maja Brkljačić, Sandra Prlenda, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.

[14] V. Damir Hrasnica, "Dani Ivana Frane Jukića u Beču", *Dani*, br. 437, 28. 10. 2005.

s prigodne svečanosti *Ivan Frano Jukić danas*, održane istim povodom iste godine u dvorani Franjevačkog međunarodnog studentskog centra u Sarajevu. Godine 2011. obilježena je 40. obljetnica časopisa "Jukić", koji i imenom i namjerom "da pišemo po savjesti, a ne kako nam neko naređuje" (fra Mile Babić) čuva sjećanje na osnivača prvog časopisa u Bosni i Hercegovini[15]. Iako to nije bila prvotna namjera, možda bi se i ovaj tekst mogao čitati kao prigodničarski – 2011. navršava se 160. godina od Jukićevih *Želja i molba kristjana, koje ponizno prikazuju njegovom carskom veličanstvu sretnovladajućem sultanu Abdul-Medžidu*[16], tog "modernog političkog pisma upućenog prosvijećenom monarhu", svojevrsne "peticije za građanska prava", kako veli Vlaisavljević[17], odnosno tog "epohalnog socijalno-političkog memoranduma"[18] iliti "žestokog historijsko-zemljopisno-političkog pamfleta o predtanzimatskom paklu u Bosni"[19], kako taj dokument karakterizira Lovrenović.

I u književnosti je Jukić prisutan na višestruke načine – od svojevrsnog nekrologa u ruhu epske narodne pjesme fra Grge Martića, preko dnevničkih zapisa sapu(a)tnika Jake Baltića, romanesknih niti, između ostalog i Jukićem izatkane, Lukićeve verzije Bosne, pa do Karahasanovog anahronizma u rukopisnoj drami *Kotač svete Katarine / Čudo u Latinluku*. Vjerovatno je usputnih "očešavanja" o Jukića u našoj književnosti mnogo više, i u ovom i u prethodna dva stoljeća, ali promotrimo nakratko navedene primjere, prije nego analiziramo tri djela savremene književnosti u kojima Jukićev lik izbija u prvi ili makar drugi plan.

Jedan od franjevaca koji su podržali ideju ilirizma, Jukićev savremenik i prijatelj, bio je Grgo Martić. U povodu Jukićeve smrti (maj 1857) Martić je u junu 1857. godine napisao spjev u epskom desetercu "Ivanu Frani Jukiću"[20], koji možemo smatrati oblikom nekrologa i prvim lirskim pamćenjem Jukića u književnosti. Martić pjeva da je "vila pregorkinja" Jukiću za života dala poseban dar: "Da nauči knjigu mudroliju:

---

[15] Naravno, riječ je o časopisu "Bosanski prijatelj", kojeg je pokrenuo i uređivao Ivan Frano Jukić, a izišla su četiri sveska – dva za Jukićeva života (1850, 1851), za treći broj bio je pripremio građu, ali mu tiskanje nije dočekao (1861), dok je četvrti broj uredio Antun Knežević (1870).

[16] Dvadeset osam tačaka ovog teksta, s pratećim Izjašnjenjima, napisao je Jukić u Bosni 1. svibnja 1850. godine; *Želje i molbe* prvi put su tiskane kao dodatak Jukićevom *Zemljopisu i poviestnici Bosne* u Zagrebu 1851. godine.

[17] Ugo Vlaisavljević, "Ravnopravnost naroda, građanska jednakost i kraj imperije (Bilješke uz Želje i molbe kristijanah u BiH)", *Bosna franciscana*, XV/27, Sarajevo, 2007., str. 236.

[18] Ivan Lovrenović, "Navjestitelj moderne i evropske Bosne. O stopedesetoj godišnjici smrti Ivana fra Frane Jukića", *Feral Tribune*, br. 1131, 25. 5. 2007.

[19] Ivan Lovrenović, *Putovanje Ivana Frane Jukića*, Zadužbina Petar Kočić, Banja Luka – Beograd, 2005., str. 65-66.

[20] Grgo Martić, "Ivanu Franji Jukiću", u: Fra Grgo Martić, *Izabrana djela*, knj. III, Svjetlost Sarajevo, 1990., str. 88-98. Svi stihovi navedeni su prema ovome izdanju.

/ Sitno štiti, tanašno pisati", poslije Jukićeve smrti priziva "Nevin neven, što uvehnut neće, / Da mu djela ne uvehnu slavna", potcrtavajući (i obavezujući) pamćenje Jukića stihom: "Al kod nas mu osta spominjanje. / Jesmo dužni, braćo! (...)".

Jukićev sabrat (u smislu pripadanja redu Manje braće, ali i "brat po nevolji") bio je Jako Baltić. Naime, Baltić, Jukić i još dvojica franjevaca vratili su se iz Srbije s naumom da narod "priprave (...) za jedan obći ustanak"[21], koji je neslavno svršio, kako u svom *Godišnjaku* bilježi i Baltić. Za Jukića veli da je bio "marljiv i trudoljubiv"[22], opisuje njegov odnos s Omer-pašom Latasom, koji vrhuni zatvaranjem Jukića u sarajevsku tamnicu, gdje je pokušao samoubistvo, te Jukićevu smrt nakon operacije u Beču. U pitanju je, vjerovatno, lapsus kada Baltić zaključuje da je Jukić živio 49 godina[23].

Jukićev sugrađanin, Banjalučanin Zlatko Lukić u trilogiji *Mozak i metak* "uporno inzistira na kontinuitetu povijesnih zbivanja"[24]. Iako se Jukićevo djelo (prvi dio trilogije – *Posrtanje knjige*) i Jukićev lik (drugi dio trilogije – *Karađoz*) u romanu javljaju tek uzgredno, za tekst nam se i to učinilo zanimljivim. Naime, 1991. godine u Banjoj Luci među knjigama koje SDS spaljuje gore i Jukićeve[25]; no, kako Martić naslućuje u ranije navedenim stihovima ("Da mu djela ne uvehnu slavna") i kako Lukić zaključuje: "Knjiga ipak ne gori, ma koliko je spaljivali!"[26]. U drugom dijelu trilogije prate se povijesna zbivanja u Bosni, odnosno Banjoj Luci, od 1394. do 1993. godine, kroz ključne topose; nezaobilazna godina za pamćenje svakako je 1851., a njezini protagonisti Latas i Jukić. Jukić-lik ističe da je vjera njega odabrala, ali na prvom mjestu je domovina[27] te daje savjete o umjetnosti – "najvišem zanatu" karađozu Fahri: "igraj sebe, budi Bošnjak"[28]. U parafrazu ovog savjeta (Budi svoj, budi Bošnjak!) može se sažeti sva konstrukcija Jukića kao mjesta pamćenja bosanskohercegovačke i hrvatske kulturne tradicije.

Na koncu, radnja Karahasanovog dramskog mirakula *Kotač svete Katarine* (nagrađenog na konkursu za umjetničko djelo u povodu proslave 700 godina od dolaska franjevaca u Bosnu, a prema kojemu je bila i praizvedba drame *Čudo u Latinluku* u NP Sarajevo 20. marta 1992) smještena je u 1609. godinu. Iako je to

---

[21] Jako Baltić, *Godišnjak od događaja crkvenih, svietskih i promine vrimena u Bosni*, priredio, latinske i talijanske dijelove preveo, uvod i bilješke napisao Andrija Zirdum, Synopsis, Sarajevo, Zagreb, 2003., str. 140-141.

[22] Isto, str. 31.

[23] Isto, str. 239.

[24] Davor Beganović, "Kontinuitet izgovorenog i zapisanog", u: Zlatko Lukić, *Mozak i metak: banjalučka trilogija*, Sarajevo, 2002., str. 270.

[25] Zlatko Lukić, *Mozak i metak: banjalučka trilogija*, Sarajevo, 2002, str. 79.

[26] Isto, str. 80.

[27] Isto, str. 137.

[28] Isto, str. 138.

drama o Matiji Divkoviću, anahronizam (Paša tvrdi za franjevce: "Ne odustaju oni od svoga, do Porte su oni dolazili sa svojim žalbama i molbama"[29]) je iskorišten kao mjesto pamćenja *Želja i molba kristjana*, koje je Jukić napisao tek 150 godina kasnije. Ovo je jedan od primjera činjenja dokumenta i njegovog autora simboličkim kapitalom zajednice.

Navedene primjere možemo čitati i kao niti intertekstualnosti koja premrežava Jukićevo životno "putovanje" (ova riječ se čini prikladnom ako se uzme u obzir naslov Lovrenovićeva romana, iz kojeg se može iščitati simbolika putovanja kao putovanja ka smrti, križnog puta ovog franjevca-zlopatnika).

U nastavku će se, analizom triju djela savremene književnosti (jedno iz prošlog i dva iz ovog stoljeća), pokušati zaključiti kakvim modusima pamtimo Jukića i kako način pamćenja utječe na oblikovanje franjevca iz prve polovice 19. stoljeća kao "simboličkog i kulturnog kapitala" i bosanskohercegovačke i hrvatske književne tradicije.

III

Ivan Lovrenović: Jukić kao leptirica koja je sagorjela na svijeći (vizionar-misionar-stradalnik)

Bosna – to je moj mrak, mene taj mrak boli,
ja sam taj mrak! Ali i svijeća sam ja...
(I. F. Jukić u: Ivan Lovrenović, *Putovanju Ivana Frane Jukića*)

I ne samo svijeća nego i leptirica koja izgara na svijeći...

Za Lovrenovićev roman, koji je prvotno tiskan 1977., možemo kazati ono što narator utiskuje u tok svijesti Jukićeve dok je fratar na bolesničkoj (ispostavit će se i samrtnoj) postelji: "sve (se) zgusnulo u jedan jedini trenutak, u jedan krvavo-bolni, nestvarno obasjan ugrušak slika i situacija"[30], koje Jukiću prolaze kroz sjećanje, čineći njegovu groznicu okvirom za pripovijest koja postaje "posljednja ispovijed ili duhovni testament"[31]. Upravo prvo poglavlje, koje je izvor i uvir romanesknog toka, nazvano je "Na kraju puta".

Lik franjevca-ilirca Nedića veli u romanu za Jukića da je "leptirica koja oko goruće svijeće vrsla i leta dok se ne sažeže"[32]; na drugom mjestu narator opisuje

[29] Dževad Karahasan, *Čudo u Latinluku / Kotač svete Katarine*; rukopis, str. 40.

[30] Ivan Lovrenović, *Putovanje Ivana Frane Jukića*, Zadužbina Petar Kočić, Banja Luka – Beograd, 2005., str. 12.

[31] Usp. Almir Bašović, *Groznica izmještenog graničara*, u: *Tijelo i granica*, http://www.openbook.ba/forum/almir_basovic_2.htm)

[32] Ivan Lovrenović, *Putovanje Ivana Frane Jukića*, Zadužbina Petar Kočić, Banja Luka – Beograd, 200.5, str. 62.

kako se Jukić opire "pobunjenom utrobom, *uzavrelim* temperamentom i zgađenim dostojanstvom intelektualca"[33], dok mu austrijski konzul Atanacković zamjera: "vi se javno solidarizirate s onim *usijanim* panslavističkim glavama iz Zagreba"[34].

I književna kritika predstavlja Jukića sličnim opisima: "strastveni borac koji *sagorijeva* u ljubavi za svoj narod i mržnji na njegove neprijatelje"[35] ili "*izgarao* je do svojih zadnjih mogućnosti"[36] ili, kod istog autora čitamo, kako se Jukić u organiziranje pučkog školstva "uključio s osobitim *žarom*"[37], a uz njegovo ime vezuju se i imenice *žar* i *pregrijanost*[38].

Navedeni primjeri pokazuju kako se stereotipna, romantičarska slika (ilirizam = romantizam) o pregrijanom pregaocu, koji izgara od ljubavi za ideju za koju je spreman i umrijeti, provlači od starijih historiografskih napisa o Jukiću, preko književnog pamćenja Jukića, pa sve do novijih književnoteorijskih eseja. Slično se dogodilo i s Jukićevom "naivnošću" (uglavnom političkom)[39]. No, ovog puta književnost (Lovrenović)[40], ali i savremena znanost (Vlaisavljević)[41], nisu saglasni s takvim kvalifikatorima.

Narator u Lovrenovićevu romanu, osim što je Ivana Franu Jukića ostrastio – fratar izgara u groznici, i fizičkoj i duhovnoj, također ga je i rashabitio, na više razina.

I. U onome što bi trebao biti: nekritičan spram drugih fratara i crkvenih autoriteta, nesumnjičav spram Boga i karizme svoga reda, nesklon samoubistvu. Ali, u romanu čitamo sljedeće: "Kao da je habit od onoga svijeta, i kao da mi nismo od zemaljske majke rođeni, i u tuskavoj bosanskoj postelji prvi put kmeknuli!"[42], zatim: "pojas

---

[33] Isto, str. 27. (isticanje moje)

[34] Isto, str. 28. (isticanje moje)

[35] Ilija Kecmanović, u: Ivan Frano Jukić, *Putopisi i istorisko-etnografski radovi*, Svjetlost, Sarajevo, 1953, str. 36. (isticanje moje)

[36] Marko Karamatić, "Čovjek koji je vidio dalje: Ivan Frano Jukić (1818-1857)", *Bosna franciscana*, XV/27, Sarajevo, 2007., str. 243. (isticanje moje)

[37] Isto, str. 255. (isticanje moje)

[38] Isto, str. 247. (isticanje moje)

[39] V., između ostalog, predgovor Kecmanovićev (u: Ivan Frano Jukić, *Putopisi i istorisko-etnografski radovi*, Svjetlost, Sarajevo, 1953.), pa Pranjkovićev (u: Ivo Pranjković, *Ivan Frano Jukić. Izabrana djela*, Konzor, Zagreb, 2001).

[40] "Naivni, naivni! Ne govori mi to više! Jest, ja šta smo nego bili naivni, ali razlog nije naivan! (...) Netko mora početi, makar i naivno!", u: Ivan Lovrenović, *Putovanje Ivana Frane Jukića*, Zadužbina Petar Kočić, Banja Luka – Beograd, 2005., str. 13.

[41] Usp. Ugo Vlaisavljević, "Ravnopravnost naroda, građanska jednakost i kraj imperije (Bilješke uz Želje i molbe kristijanah u BiH)", *Bosna franciscana*, XV/27, Sarajevo, 2007., str. 228-229.

[42] Ivan Lovrenović, *Putovanje Ivana Frane Jukića*, Zadužbina Petar Kočić, Banja Luka – Beograd, 2005., str. 14.

svetog Franje nije na nama da udavi dušu u nama, nije habit na nama zato da se bolje sakrije sita trbušina. (...) Istina ili je cijela, ili nije nikakva!"[43], dok je crkvena "Istina" o Katarini Kosači zapravo laž i falsifikat[44]. U zanosu je govora "zbacio habit sa sebe, razdrljio košulju"[45]. Fratri su za Jukića "dolce far niente"[46], dok je Jukić za fratre "serasker u habitu"[47]. Nadalje, Jukićev književni lik promišlja: "Bog je visoko i ne bdije baš na svačijem ramenu njegov dobri anđeo"[48] ili, gotovo bogohulno: "shvatilo se da s nebesa čovjeku nikad ništa, osim groma i krova na glavu, palo nije, a da sve zemaljsko od zemlje počinje, i to korak po korak, brazdu po brazdu, s ljudima i uz ljude"[49]. U odsudnom času, u hapsu Đulagina hana, zaziva majku a ne Boga, dok se u carigradskoj tamnici obradovao Ibri Buhiću "više nego da sam Svetom Ocu uz koljeno sjeo!"[50]. Roman pamti i Jukićev pokušaj samoubistva ("Pijan, rastrovan, bolestan, u visokoj vatri, zubima je Jukić otvorio zahrđalu britvu i preklao se."[51])

II. U onome što ne bi trebao biti: politički angažiran. Naime, Lovrenovićev (i Kazazov)[52] Jukić "opasno naginje svjetovnim, političkim vodama"[53]; provincijal u romanu nije zadovoljan ponašanjem duhovnika i redovnika Jukića: "Ali u tebe ovo sad nešto tamo, nešto ovamo, kao i jest Bogu na slavu, a opet, i nije, nego naginje svukud, pa i na politiku."[54]

Zaključimo! Daleko od toga da je Lovrenović u romanu "izmišljao tradiciju"[55]. Njegov umjetnički zahvat u pamćenje Jukića jeste u tome što je dokumentarnu građu obremenio sumnjom i skepsom modernog čovjeka (u Jukiću se javlja "gorki talog

---

[43] Isto, str. 20.

[44] Isto, str. 97.

[45] Isto, str. 44.

[46] Isto, str. 22.

[47] Isto, str. 23.

[48] Isto, str. 9.

[49] Isto, str. 36.

[50] Isto, str. 90.

[51] Isto, str. 76.

[52] Usp. Enver Kazaz, "Jukićev utopizam i hibridnost putopisa", *Bosna franciscana*, XV/27, Sarajevo, 2007.

[53] Ivan Lovrenović, *Putovanje Ivana Frane Jukića*, Zadužbina Petar Kočić, Banja Luka – Beograd, 2005., str. 17.

[54] Isto, str. 37.

[55] Sintagmu "izmišljena tradicija" (*invented tradition*) skovali su 1983. godine Eric Hobsbawm i Terence Ranger, a pojam naglašava konstruiranost povijesnih "kontinuiteta" i korijena iz kojih se crpi snaga identiteta. V. *Kultura pamćenja i historija*, priredile Maja Brkljačić, Sandra Prlenda, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 12 i 137-150.

skepse prema vlastitim idealima"[56]) te što je imaginacijom nadogradio književni lik Jukićev, koji je prvotno rodoljub a onda sve ostalo, koji je čovjek a ne svetac.

Dokumentarnosti doprinosi intertekstualnost (Jukićeva pisma[57], putopis iz Sarajeva u Carigrad godine 1852.[58], Biblija[59]), dok joj štete omaške poput one o Jukićevu i Martićevu starosnom odnosnu[60].

Lovrenovićev roman *Putovanje Ivana Frane Jukića* dosad je četiri puta izdavan. Prigodom ranije spomenutih *Dana Ivana Frane Jukića u Beču* Nada Đurevska sa skupinom pitomaca postavila je scenski prikaz "Korak do Bosne" s Lovrenovićevim romanesknim predloškom.

Mile Stojić: Jukić kao "pamćenje traume"[61] *(pobratim-izgnanik)*

Gori opet Bosna srebrenička, naša bašćina?
(M. Stojić, *Na Jukićevu grobu u groblju St. Marx u Beču*)

Surovom se čini sljedeća "kosmička ironija" (kako bi kazali dekonstrukcionisti): dok Jukić za života u *Putovanju po Bosni 1842.* navodi da "Turci nikad u grob, gdje je jedan ukopan, ako će i prije 200 godina biti, drugoga ukopati neće, zato su njihova groblja i u najmanjeg sela preveć golema"[62], poslije smrti ovaj fratar je ukopan u zajedničku grobnicu, u tuđini. Ta siromaška grobnica u bečkom groblju St. Maxer Friedhof bila je i Marku Lukendi[63] i Mili Stojiću poticaj za pisanje o Jukiću – svako prema svojoj vokaciji: prvi je napisao studiju, drugi pjesmu.

S druge strane, zajedničko Jukiću i Stojiću je što su obojica spisatelji s iskustvom egzila, pri čemu ih razdvaja stoljeće i po, a spaja žudnja za Bosnom u koju ni jedan ni drugi ne mogu da se vrate (tu želju za povratkom pamti i Jukić u Lovrenovićevu

---

[56] Ivan Lovrenović, *Putovanje Ivana Frane Jukića*, Zadužbina Petar Kočić, Banja Luka – Beograd, 2005., str. 58.

[57] Isto, str. 53, 101, 104.

[58] Isto, str. 90.

[59] Isto, str. 63.

[60] Isto, str. 21. Godine 1844. Martić bi Jukićeve vršnjake "i godinama i znanjem i pameću strpao pod noge kao tarač". Te godine Jukić ima 26, a Martić 22.

[61] Sintagma je posuđena iz naslova knjige Davora Beganovića, *Pamćenje traume. Apokaliptička proza Danila Kiša*, Naklada Zoro, Zagreb – Sarajevo, 2007.

[62] Ivan Frano Jukić, *Putopisi i istorisko-etnografski radovi*, Svjetlost, Sarajevo, 1953., str. 55.

[63] Darija Gabrić-Bagarić, "Život i djelo Ivana Franje Jukića, prikaz knjige: Mario Lukenda, Ivan Franjo Jukić, Pergamena, Zagreb", 2000., u: *Fluminensia*, br. 1-2, 12/2000, str. 139.

romanu: "čini se da mi je do smrti vrtiti se oko Bosne, a nikad u nju zaviriti!"[64]). U Stojićevoj je pjesmi lirski subjekt dozvao svog sagovornika s one strane, uspostavivši dijalog sličnih, neravnopravnih (obraćanje istraumatiziranog lirskog subjekta *ujače*, *Vi*, *vaša braća*, *vaš puk* – odgovor sveznajućeg "vjetra iz trave" *moj Stojiću*).

Iako se "sjećanja u dijaspori mogu temeljiti na mjestu, ali nisu nužno za njega vezana"[65], Stojić iz Beča konstruira Banju Luku, Jajce i Sarajevo kao mjesta pamćenja i Ivana Frane Jukića i "naše bašćine".

Povijesni Stojić i povijesni Jukić imaju još nešto zajedničko – prisiljeni su da Bosnu gledaju *izvana*, ali o njoj pišu *iznutra*.

Nasko Frndić: Jukić kao svjedok (kontinuiranog) povijesnog stradanja

U posljednjem primjeru pamćenja Jukića u savremenoj bosanskohercegovačkoj i hrvatskoj književnosti ponovno se radi o povijesnim sažimanjima vremena koje je povod za pisanje i vremena o kojem se piše. Naime, Frndić u predgovoru[66] drami *Krvava sablja Omer-paše Latasa ili Bosna između Istoka i Zapada* objašnjava da mu je ideja za pisanje došla u posljednjem bosanskohercegovačkom ratu, jer je genocid nad Bošnjacima 1850-1852, koji je počinio Latas, sličan onom 1992-1995.

Jukić bi se o "krvavoj sablji" Latasovoj vjerovatno saglasio s Frndićem, jer sluti da "sjeme koje je Omer-paša posijao rađaće unapredak dračem i glogovinom"[67].

Drama nije o Jukiću već o Latasu, ali je nesporna uloga ovog fratra u njoj. Doduše, iako Frndić navodi opsežnu dokumentaciju kojom se služio, upravo pretendirajući na dokumentarnost dramske građe, nije zanemario niti književnu imaginaciju. Naročito joj je dao maha u didaskalijama koje opisuju fratrovu vanjštinu, pa tako Jukić u različitim pojavljivanjima na sceni različito izgleda – čas je "mršav, visoka stasa i duge kose",[68] da bi nekoliko prizora kasnije bio "krupan, ugledan fratar"[69]. Također, Frndić se poigrava i s intertekstom: uvodi Jukićevu i Martićevu "Slavo-

---

[64] Ivan Lovrenović, *Putovanje Ivana Frane Jukića*, Zadužbina Petar Kočić, Banja Luka – Beograd, 2005., str. 102.

[65] *Kulturna geografija. Kritički rječnik ključnih pojmova*, ur. David Atkinson, Peter Jackson, David Sibley, Neil Washbourne, Disput, Zagreb, 2008., str. 240.

[66] V. Nasko Frndić, "Predgovor", u: *Dvije drame iz prošlosti Bosne*, KDBH Preporod, Zagreb, 2006., str. 6.

[67] V. Jukićev trodijelni tekst *Omer-paša i bosanski Turci*, u kojem na više mjesta opisuje Latasovu surovost, koja se Jukiću kao redovniku i književniku ne sviđa. U: Ivan Frano Jukić, *Putopisi i istorisko-etnografski radovi*, Svjetlost, Sarajevo, 1953., str. 190.

[68] Nasko Frndić, *Krvavava sablja Omer-paše Latasa ili Bosna između Istoka i Zapada*, u: *Dvije drame iz prošlosti Bosne*, KDBH "Preporod", Zagreb, 2006., str. 17.

[69] Nasko Frndić, *Krvavava sablja Omer-paše Latasa ili Bosna između Istoka i Zapada*, u: *Dvije drame iz prošlosti Bosne*, KDBH "Preporod", Zagreb, 2006., str. 25.

dobitnicu svietlomu gospodaru Omer-paši", koja, za potrebe karakterizacije Latasova lika, u drami seraskera uopće ne zanima. Zapravo, na djelu imamo Frndićevu dramsku verziju Latasove prozne verzije događaja, koji korigira Jukićevu pjesničku verziju istog događaja! S druge strane, nemamo razloga ne povjerovati povijesnom Jukiću, koji se u pismima hvali prijateljima da se Latasu poema koja ga slavi u 697 deseteraca jako svidjela te da nije imao zamjerki njezinoj istinoljubivosti.[70]

Jukić u drami povlađuje diskursu moći, a mlađi Martić njemu.[71] No, dok su stereotipi reda, hijerarhije, skrušenosti i fratra kao čuvara kontinuiteta franjevaca u Bosni[72] i povijesne istine o Bosni uopće, suprotstavljajući se "zameniku ministra vanjskih poslova Kneževine Srbije"[73], ali i čuvara Latasove tajne (kad preokrene fes – ukaže se hrišćanska kapa)[74] njegovani, neprimjerenim se čini oduševljenost Jukićeva materijalnim stvarima[75] ili, još i više, Latasovom ženom, Saida-hanumom, kojoj franjevac komplimentira i ljubi ruke[76]. Povijesno "prijateljstvo" Latas – Jukić u drami je Frndić razriješio Latasovom sumnjom u fratra, koji je, ipak, prvenstveno "bosanski prijatelj"[77].

Frdićeva je drama još jedan primjer pamćenja Jukića osavremenjivanjem ideje izgnanstva i zlopaćenja pod tuđinom, s tom razlikom što Jukić djeluje iz perspektive bošnjačke raje i savremenika tih zbivanja, a Frndić iz bošnjačke (u današnjem značenju riječi) perspektive i povijesne distance kao "magistra vitae".

IV

Dulce et decorum est pro patria mori!
(Jukić, navodno, str. 15)[78]

Ivan Frano Jukić stalno je bio (i tijelom i umom) u pograničnom prostoru.[79] Je li bio naivan ili ne, redovnik ili književnik, učenjak ili učitelj, jedinstven ili kompleksan identitet (vidljiv i iz imena kojima se potpisuje u pismima i književnim tekstovima – Slavoljub Bošnjak, Ilir iz Bosne, franciscan, učitelj…), fratar koji je kritizirao

[70] Ivan Frano Jukić, *Putopisi i istorisko-etnografski radovi*, Svjetlost, Sarajevo, 1953., str. 436.

[71] Nasko Frndić, *Krvavava sablja Omer-paše Latasa ili Bosna između Istoka i Zapada*, u: *Dvije drame iz prošlosti Bosne*, KDBH "Preporod", Zagreb, 2006., str. 25.

[72] Isto, KDBH "Preporod", Zagreb, 2006., str. 42.

[73] Isto, KDBH "Preporod", Zagreb, 2006., str. 54-55.

[74] Isto, KDBH "Preporod", Zagreb, 2006., str. 43.

[75] Isto, KDBH "Preporod", Zagreb, 2006., str. 52.

[76] Isto, KDBH "Preporod", Zagreb, 2006., str. 61.

[77] Isto, KDBH Preporod, Zagreb, 2006, str. 82.

[78] Ilija Kecmanović, "Predgovor" u: Ivan Frano Jukić, *Putopisi i istorisko-etnografski radovi*, Svjetlost, Sarajevo, 1953., str. 15.

[79] U Zaninijevom razumijevanju granice kao pograničnog prostora. V. Pjero Zanini, *Značenja granice. Prirodna, istorijska i duhovna određenja*, Clio, Beograd, 2002., str. 9.

pripadnike svoga reda, sabirač narodnih umotvorina ili originalni putopisac[80]?! Ovo potonje, putovanje, za Jukića je, između ostalog, bilo i prikupljanje kulturnog kapitala, dok se ovim tekstom pokušava zaključiti kako je Jukić učinjen kulturnim kapitalom. Gdje je granica između nezaboravljanja Jukića, sjećanja na Jukića, pamćenja Jukića i Jukića kao "kulta baštine"[81], izmišljanja tradicije te simboličkog i kulturnog kapitala?!

Mnogo je Jukićevih duhovnih sljedbenika[82], nekima je bio životni uzor, a nekima su Jukićev život i/ili njegovo djelo poslužili kao intertekstualni predložak književnoumjetničkim tekstovima. Prilog pamćenju Ivana Frane Jukića nadamo se dao je i ovaj tekst.

GRAĐA

1. Baltić, Jako, *Godišnjak od događaja crkvenih, svietskih i promine vrimena u Bosni*, priredio, latinske i talijanske dijelove preveo, uvod i bilješke napisao Andrija Zirdum, Synopsis, Sarajevo, Zagreb, 2003.
2. Frndić, Nasko, *Krvava sablja Omer-paše Latasa ili Bosna između Istoka i Zapada*, u: *Dvije drame iz prošlosti Bosne*, KDBH "Preporod", Zagreb, 2006.
3. Grgo, Martić, "Ivanu Franji Jukiću", u: Fra Grgo Martić, *Izabrana djela*, knj. III, Svjetlost Sarajevo, 1990.
4. Jukić, Ivan Frano, *Putopisi i istorisko-etnografski radovi*, Svjetlost, Sarajevo, 1953.
5. Jukić, I. F.; Martić, Ljub., *Slavodobitnica svietlomu gospodaru Omer-paši*, Bosanski prijatelj, Zagreb, 1. 1. 1851.
6. Karahasan, Dževad, *Čudo u Latinluku / Kotač svete Katarine* (praizvedba: NP Sarajevo, 20. 3. 1992.); rukopis
7. Lovrenović, Ivan, *Putovanje Ivana Frane Jukića*, Zadužbina Petar Kočić, Banja Luka – Beograd, 2005.
8. Lukić, Zlatko, *Mozak i metak: banjalučka trilogija*, Sarajevo, 2002.
9. Stojić, Mile, *Na Jukićevu grobu u groblju St. Marx u Beču*, u: *Prognane elegije*, Civitas, Sarajevo, 2004.

LITERATURA O JUKIĆU

1. Bašović, Almir, *Groznica izmještenog graničara*, u: *Tijelo i granica*, (http://www.openbook.ba/forum/almir_basovic_2.htm)

[80] Originalnost putopisa ističemo na ovome mjestu, jer je pri putovanju prisutna "subjektivizacija putnika, a objektivizacija ljudi i mjesta što ih susreće", odnosno "putnikove oči pasivno gledaju i posjeduju". Detaljnije u: *Kulturna geografija. Kritički rječnik ključnih pojmova*, ur. David Atkinson, Peter Jackson, David Sibley, Neil Washbourne, Disput, Zagreb, 2008., str. 64.

[81] "Kult baštine" zaokupljen je slavljenjem ili oplakivanjem neke prošlosti, bilo stvarne, bilo fikcijske. Detaljnije v. *Kulturna geografija. Kritički rječnik ključnih pojmova*, ur. David Atkinson, Peter Jackson, David Sibley, Neil Washbourne, Disput, Zagreb, 2008., str. 189.

[82] Marko Karamatić, "Čovjek koji je vidio dalje: Ivan Frano Jukić (1818-1857)", *Bosna franciscana*, XV/27, Sarajevo, 2007., str. 241-243.

2. *Bosanski franjevci*, priredio i predgovor napisao Marko Karamatić, Erasmus naklada, Zagreb, 1994.
3. Frangeš, Ivo, *Bosna Argentina. Književno i kulturno djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini od 13-20. stoljeća,* Vijenac, br. 167, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.
4. Gabrić-Bagarić, Darija, "Život i djelo Ivana Franje Jukića, prikaz knjige: Mario Lukenda, Ivan Franjo Jukić, Pergamena, Zagreb, 2000.", u: *Fluminensia*, br. 1-2, 12/2000.
5. Gavran, Ignacije, "Da više ne budemo raja (O Ivanu fra Frani Jukiću)", u: *Putovi i putokazi*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 1988.
6. Hrasnica, Damir, "Dani Ivana Frane Jukića u Beču", *Dani*, br. 437, 28. 10. 2005.
7. Karamatić, Marko, "Čovjek koji je vidio dalje: Ivan Frano Jukić (1818-1857)", *Bosna franciscana*, XV/27, Sarajevo, 2007.
8. Kazaz, Enver, "Jukićev utopizam i hibridnost putopisa", *Bosna franciscana*, XV/27, Sarajevo, 2007.
9. *Književnost bosanskih franjevaca*, *Izbor tekstova iz starije hrvatske književnosti*, priredio Ivan Lovrenović, Svjetlost, Sarajevo, 1982.
10. Koroman, Veselko, *Hrvatska proza Bosne i Hercegovine od Matije Divkovića do danas*, Mostar – Split – Međugorje, 1995.
11. Kovačić, Anto Slavko, *Biobibliografija franjevaca Bosne Srebrene. Prilog povijesti hrvatske književnosti i kulture*, Svjetlost, Sarajevo, 1991.
12. Kursar, Vjeran, "Bosanski franjevci i njihovi predstavnici na osmanskoj Porti", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 60/2010, Sarajevo, 2011.
13. Lovrenović, Ivan, "Navjestitelj moderne i evropske Bosne. O stopedesetoj godišnjici smrti Ivana fra Frane Jukića", *Feral Tribune*, br. 1131, 25. 5. 2007.
14. Lovrenović, Ivan, "O uznemirujućem aktualitetu Jukićevih dijagnoza i zahtjeva – sto pedeset godina kasnije", *Bosna franciscana*, XV/27, Sarajevo, 2007.
15. Vlaisavljević, Ugo, "Ravnopravnost naroda, građanska jednakost i kraj imperije (Bilješke uz Želje i molbe kristijanah u BiH)", *Bosna franciscana*, XV/27, Sarajevo, 2007.

TEORIJSKA I KNJIŽEVNOKRITIČKA LITERATURA

1. Assman, Jan, *Kulturno pamćenje*, Vrijeme, Zenica, 2005.
2. Bajar, Pjer, *Anticipirani plagijat*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
3. Biti, Vladimir, "Percepcija fikcije – fikcija percepcije", interview u: *Quorum*, IV/3(20), Zagreb, 1988.
4. Biti, Vladimir, *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.
5. Curtius, Ernst Robert, *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, Naprijed, Zagreb, 1998.
6. Fališevac, Dunja, "Kako Držića pamte suvremeni hrvatski pisci", u: *Dani hvarskog kazališta: eseji i građa o hrvatskoj drami i teatru*, knj. 37, Zagreb – Split, 2011.
7. Hörisch, Jochen, *Teorijska apoteka. Pripomoć upoznavanju humanističkih teorija posljednjih pedeset godina, s njihovim rizicima i nuspojavama*, Algoritam, Zagreb, 2007.

8. *Intertekstualnost & autoreferencijalnost*, Zbornik radova, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1993.
9. *Izmišljanje tradicije*, ur. Erik Hobsbom, Terens Rejndžer, Biblioteka XX vek, Beograd, 2011.
10. Jolles, Andre, *Jednostavni oblici*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.
11. *Kultura pamćenja i historija*, prir. Maja Brkljačić, Sandra Prlenda, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.
12. *Kulturna geografija. Kritički rječnik ključnih pojmova*, ur. David Atkinson, Peter Jackson, David Sibley, Neil Washbourne, Disput, Zagreb, 2008.
13. Moranjak-Bamburać, Nirman, "Gramatika pamćenja" i konstitucija tekstualnog smisla (Intertekstualnost kao pamćenje kulture u teoretskoj koncepciji R. Lachmann)", *Novi Izraz*, br. 21.,VI/2003.
14. Pfister, Manfred, *Drama. Teorija i analiza*, Hrvatski centar ITI, Zagreb, 1998.
15. Rot, Klaus, *Slike u glavama. Ogledi o narodnoj kulturi u jugoistočnoj Evropi*, Biblioteka XX vek – Čigoja štampa, Zemun – Beograd, 2000.
16. Spahić, Vedad, *Vrt Bašeskija. Ljetopis Mula Mustafe Bašeskije u savremenoj bosanskoheregovačkoj književnosti i književnoj znanosti*, Bosnia ARS, Tuzla, 2005.
17. Zanini, Pjero, *Značenja granice. Prirodna, istorijska i duhovna određenja*, Clio, Beograd, 2002.

HOW JUKIĆ IS REMEMBERED BY CONTEMPORARY BOSNIAN-HERZEGOVINIAN AND CROATIAN WRITERS

Ena Begović-Sokolija

Summary

In the context of wider interest in Franciscans as particular 'sites of memory' (Pierre Nora) in Bosnian-Herzegovinian literature, this paper deals with how Ivan Frano Jukić, his biography and work, is remembered in contemporary Bosnian-Herzegovinian and Croatian literary works, which, although not particularly numerous, vary in terms of their genre. Namely, the paper discusses three literary pieces by three different authors: Lovrenović's novel *Putovanje Ivana Frane Jukića (The Journey of Ivan Frano Jukić)*, Stojić's poem *Na Jukićevu grobu u groblju St. Marx u Beču (On Jukić's Grave in St. Marx Cemetery in Vienna)* and Frndić's drama *Krvava sablja Omer-paše Latasa ili Bosna između Istoka i Zapada (Bloody Sword of Omer Pasha Latas or Bosnia between East and West)*. The paper attempts to draw conclusions about the modes in which Jukić is remembered and how they influence the construction of the Franciscan from the first half of the 19th century as a 'symbolic and cultural capital' (Pierre Bourdieu) of both Bosnian-Herzegovinian and Croatian traditions.

Keywords: Ivan Frano Jukić, Franciscans, sites of memory, symbolic and cultural capital

UDK 821.163.42.09 Kranjčević, S. S.

Etika univerzalne (globalne) i lokalne odgovornosti u poeziji S. S. Kranjčevića

Nehrudin Rebihić
Sarajevo

Rad tretira poeziju Silvija Srahimira Kranjčevića, prepoznajući u njoj sve one poetičke i konteksualne, kulturno-historijske karakteristike. Uz to, ovaj rad nastoji prepoznati Kranjčevićev poetički iskorak u odnosu na druge pjesnike južnoslavenske književnosti, reprezentirajući sve one poetičke elemente koji su karakteristični za njegov osobeni poetski izraz, ali, također, reprezentirajući i one poetske elemente koji ga smiještaju u širi južnoslavenski književni kontekst. Međutim, ono što se nametnula kao posebna tema, u ovom radu, jeste svakako etički angažman ove poezije, u kojoj se, pored ovoga, ogleda i sama njena hibridnost kao karakteristika. Rad nastoji predstaviti, na reprezentativnoj ravni, razvojni put Krančevićeve poetike od onih pjesama koje nose romatičarski karakter, pa sve do pjesama u kojima se ogleda njegov poetički iskorak u odnosu na ovu poetiku, okrećući je modernom poetskom izrazu.

Ključne riječi: Kranjčević, Silvije Strahimir, etika univerzalne odgovornosti, hibridna poetika, kulturno pamćenje, socijalna pravda, poetske figure

Silvije S¸trahimir Kranjčević (1865-1908) jedan je od najznačajnijih hrvatskih, pa zašto ne reći i bosanskohercegovačkih pjesnika, kritičara i urednika na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Iako spada u onu plejadu hrvatskih pjesnika koji su vlastite poetske inspiracije crpili upravo iz romantičarske poezije, i to na tragu poezije Preradovića i Mažuranića, Kranjčević je ujedno i pjesnik koji će, u jednom dijelu svoje poetike, nastaviti već dobro afirmirani romatičarski poetski diskurs, s jedne strane, dok će, s druge, na tragu vlastitog pjesničkog talenta, što je cilj svakog pjesnika ponaosob, napraviti iskorak u nove i drugačije poetske okvire. Otuda će Kranjčevićeva poetika, kada se uzme u cjelini, sublimirati sve one i romantičarske i moderne poetske obrasce, koje će, uz to, pokazati razvojni put Kranjčevićeve poezije od onih pjesama koje imaju prosvjetiteljsko-etički angažman utilitarnog karaktera, pa sve do onih pjesama u kojima on, elitovski rečeno, postaje lirski zakonodavac, ali i začetnik nove, moderne poetike hrvatskog pjesništva u 20. stoljeću.

Međutim, Kranjčević je često glorificirani pjesnik, pjesnik čija je kritička, pa i čitalačka recepcija svedena izričito na nekoliko njegovih pjesama koje su nastajale u njegovoj najzrelijoj pjesničkoj fazi, zaboravljajući, otuda, njegovu poeziju koja ne nosi toliko velike i značajne poetske zamahe, koja je nastajala kao odraz kulturno-historijskih dešavanja na južnoslavenskom prostoru krajem 19. i početkom 20. stoljeća, ali čija su, također, poetska načela često preuzimana od njegovih preteča. Pored ovoga, Kranjčevića ne treba zanemariti ni u onim poetskim dometima u kojima on, kao pjesnik koji nagoviješta moderna poetska načela, postaje preteča kasnijim modernim hrvatskim pjesnicima A. B. Šimiću, Ujeviću i Krleži. Uz to, njegov nimalo manji značaj nije, u poetskom i kulturnom smislu, u njegovom utjecaju na cjelokupnu južnoslavensku interliterarnu zajednicu. Tako, utjecaj njegove poezije možemo primijetiti i u poeziji bošnjačkih pjesnika, i to kod F. Kurtagića i A. K. Hasanbegova, te kod niza drugih pjesnika onoga vremena, pa se Kranjčević tako nameće kao pjesnik koji je pogodan i za interkulturalno izučavanje južnoslavenske, ali i bosanskohercegovačke književnosti.

Njegove prve pjesme uronjene su u hrvatsku, ali i bosansku stvarnost, to su pjesme čija je prva inspiracija upravo bila kulturno-historijska zbilja koja je nastala dolaskom austrougarske vlade. Tako će njegova poezija baštiniti i onaj antikolonijalni i antiimperijalni duh koji karakterizira gotovo sve pjesnike i njihove poetike na južnoslavenskom području, i to s onim saidovskim načelom da književni tekst nema svrhu ukoliko ne interveniše u zbilji. Tragom toga, ali i pod utjecajem povijesnog trenutka, Kranjčević će napisati nekoliko pjesama koje za ideju imaju otpor kolonijalnim ideologijama, ali koje pored svoje lokalne inspiracije nose jedan univerzalistički krik protiv ljudskog ugnjetavanja. Upravo će njegova poezija, objavljena u *Bugarkinjama*, ponajviše oslikati surovu svakodnevicu tog vremena, traganje za socijalnom pravdom, etičke krikove za oslobođenjem od okupatora, u kojim će pjesnik iskazati subverzivni odnos prema stvarnosti, ali i u kojim će progovoriti i ona doza lokalne odgovornosti na povijesni trenutak. Osim socijalnih i antikolonijalnih motiva, Kranjčević se nije mogao oduprijeti ni onoj mitskoj prošlosti, poetizirajući, otuda, sve one ustaljenje figure doma, porijekla, povijesti (*Moj dom, Slavenska lipa, Naš čovo, Pred knjigom povijesti roda moga*) u kojim će se najbolje vidjeti odrazi i elementi romantičarske poetike.

Kranjčevićev prosvjetiteljsko-etički angažman ponajbolje će se ovjeriti u pjesmi *Jataganu (1891).* Ova pjesma napravit će iskorak od onog romantičarskog modela koji je naslijedio od svojih preteča, te u kojoj će se on obračunati s vlastitom epskom poviješću. Njegovo smještanje "jatagana" u kulturno pamćenje (*Što se ljuljaš na duvaru*) i intertekstualno prizivanje epske tradicije će, na ironičan način, u liku Marka Kraljevića (*Hvala bogu te u grobu / Kraljević Marko drijema / i još više bogu hvala / Što ustati Marko neće*), na poetskoj razini, napraviti otpor prema takvoj povijesti. Kranjčevićeva demonumentalizacija epske povijesti, te ironiziranje prošlosti, na samom kraju pjesme omogućit će afirmaciju prosvjetiteljskog modela koji insistira

na promjeni svijesti iz onog epskog, junačkog karaktera u onaj model svijesti u kojem epski i junački podvizi *sinčiću su čudne stvari*, kako bi rekao Kranjčević.

Demonumentalizirajući epsku povijest, Kranjčević će, iz metafizičko petrificirane povijesti, progovoriti, na temeljima marksističke ideje, o socijalnom segmentu društva. Pjesma *Radniku,* objavljenja u *Bugarkinjama*, predstavlja pjesnikov krik nad položajem radnika u društvu. Pjevajući odu radniku, uzdižući njegovo djelo na nivo tvoračkog, Kranjčević će ometafizičiti njegovu povijesnu dimenziju, uzdižući ga na pijadestal sveljudskog divljenja. Priznavajući ljudsku ulogu u kreiranju svijeta, te njegovo ometafizičenje u figuri radnika, Kranjčević će ometafizičiti i socijalnu pravdu (*Svi da smo ravni jednoga oca*!), dok će, s druge strane, sveljudske napore da uredi svijet oko sebe i da učestvuje u "(su)kreaciji" svijeta opisati kao povijesni ljudski napor. (*Ti si mučne trebao duge vijeke, / Rasklimane točkove da mu središ*). Uzdižući radnika na pijadestal svetosti (*Biti svetac – pruži mu neka bude*) te obogotvorujući njegovu povijesnu ulogu, u kontekstu kulture, Kranjčević će pomjeriti i razumijevanje ljudske intervencije u svijetu, ali i u povijesti. Otuda će, nesebična, Kranjčevićeva poetika nositi onaj momenat etičkog, koji će, u drugim pjesmama, s lokalnog preći na univerzalni etički vapaj za sve ljudske pošasti u povijesti. Nasuprot ove pjesme, pjesma *Resurrectio* progovorit će, upravo, o onoj dimenziji povijesti u kojoj će metafizika, i njena ideja, postati dio povijesnog trenutka, te u kojoj se simbolička figura Hrista, kao simbolička figura otpora, smješta u povijesni trenutak, u kojem će Kranjčević, nasuprot pjesmi *Radniku*, metafizičku ličnost sukobiti s poviješću (*Hrist je ovo s križa sašo, sad je evo u nas bio!*)

Ono što je posebno karakteristično za njegovu poetiku jeste poetsko oblikovanje figure Hrista. Ona je u poeziji S. S. Kranjčevića višedimenzionalna, utoliko što pjesnik, prizivajući ključno mjesto svjetske metapovijesti i njeno simboličko značenje, ovu figuru posmatra u su-odnosu s poviješću, sukobljavajući tako metafizičku interpretaciju ljudskog postojanja s onom povijesnom, stvarnom. Njeno smještanje u povijesni trenutak, te ideološka manipulacija njene simboličke uloge, ponajbolje se vidi u pjesmi *Dva barjaka*.

Pjesma *Dva bajraka* sastavljena je iz dvije cjeline. U prvom dijelu Kranjčević će, prizivajući kao motiv krstaške ratove, progovoriti o onoj ljudskoj pošasti u kojoj ideali ideološke prirode bivaju opravdani metafizičkim idealima. Uz to, pjesnik će, na izvanredan način, donijeti sliku na kojoj se kao konačan cilj, a koji je, otuda, suprotan nauku kršćanske religije, ali i svake druge, politizirana metafizika, upravo, urušava na onom mjestu njenog simboličkog nastajanja – na Golgoti i liku Isusovom. Nasuprot mojsijevskom načelu *ne ubij,* a koji je, opet, i dio nauka, ali i Isusove žrtve, Kranjčević suprotstavlja povijesni trenutak ljudske patnje, ljudskog ubijanja, te će, otuda, ova pjesma nagovijestiti pad metafizičkih ideja u zvaničnoj ljudskoj povijesti. (*Oni su pili čašu vjerskog oduševljenja/ I ubit će u ime – Boga (...)// A oltar? Golgotin oltar krvav je kam božanski,/ Krst li je krvav na njem, kud mu glava pala?!)*. U drugom dijelu pjesme Kranjčević intertekstualno priziva mjesta Isusovog raspeća, donoseći

tako sliku oživljenog Isusa koji, kako će reći Kranjčević, *nijemo* gleda u ljudsku pošast i nepravdu koja se nanosi ljudima. (*Davno su prošla doba, svetu riječ kada reče/ Al' gleda: krvca teče, premnoga suza kapa*). Prizivajući žrtvenički karakter Isusa kao intertekst ove pjesme, pjesnik oživljava upravo ona mjesta koja su u suprotnosti s ljudskim odnosom prema svijetu, u kojem i nakon svekolikih božanskih uputa u svijetu vlada nepravda i teče krv. Protest protiv ljudske patnje, Kranjčević priziva u metafori Isusove patnje, gdje on, s vrha Golgote, u patnji svakog čovjeka, djeteta i žene vidi vlastitu patnju. Poetizirajući sliku zadrhtalog Isusa kako moli za ljudski rod, na kraju pjesme, Kranjčević nastoji propagirati etičku svijest u kojoj, u figuri Isusa i njegove molitve, i oni koji su žrtve takvog odnosa među ljudima trebaju moliti za spas onih koji zlo čine. (*I kamen onaj kruti, o kojem srvan pade / I prvu šibu ćuti i zadnju smrtnu ranu,/ I sve što ljudstvu dade / kad nakon stoljeća dugih eto mu osvanu slava:/ Lešine leže gradom, dršću žene i djeca (...)// On je zadrhtao gore, danuo iz dubine:/ Prosti im, oče, ne znadu što čine!)*

Antropocentrički duh Kranjčevićeve poezije je itekako uobičajen u onim pjesmama u kojima on kao intertekstualne motive uzima biblijske, pa i mitske figure. Antropocentrizam mitskih ili biblijskih figura omogućava Kranjčeviću da progovori upravo o odnosima između ljudske povijesne uloge i njegovog metafizičkog i simboličkog iskustva iz biblijske naracije na osnovu kojih čovjek određuje svoju povijesnu dimenziju u svijetu, ali i odnose unutar nje same. Posebno karakteristična pjesma ovoga tipa je *Zadnji Adam*, koja upravo govori o mitskoj budućnosti čovjeka, koja nagovještava i onu mitski zadanu apokaliptičnu sliku svijeta u kojoj slika zadnjeg čovjeka (Adama) nosi svu traumatičnu sliku straha. Iako u pjesmi *Zadnji Adam* antropocentrični duh najviše dolazi do izražaja u onim momentima kada pjesnik Boga vidi kao "svjetlonošu koji se izmorio sijedi", kao onog kome se "mrča lice". Traumatični susret zadnjeg čovjeka u zadnjem danu apokalipse, tog mitskog predskazanja, pjesnik će izričito oslikati kao čovjekovo iskustvo, tim prije što će cjelokupno iskustvo traume apokalipse on vidjeti u čovjeku, a ne Bogu, jer taj traumatični osjećaj apokalipse i njeno iskustvo jedino će ostati u/na čovjeku. (*A on zar sami sred grobne tišine/ da zadnji bude krajem zadnjeg dana?!/ i tko je taj, što živio je dovijek/ da vidi konac svjetski mirjadam? Jel' Bog? Ne, slabi, posljednji je čovjek, / Na odru svijeta izdišući je Adam.*) Smještajući čovjeka kao središnjeg bića u kosmosu, te na taj način mijenjajući sliku i poimanje svijeta od onih biblijskih i mitsko zadanih njegovih recepcija, Kranjčević u zadnjem čovjeku, u apokaliptičnom stanju, kao i u prvom, koji je imao prvo iskustvo svijeta, ali i onog koji je pravio konstrukte svijeta, vidi pad ljudskih i povijesnih (i imaginarnih) konstrukcija na kojima opstoji svijet. Otuda će Kranjčević nagovijestiti i to da će s umirućim posljednjim Adamom (čovjekom) umrijeti i sve njegove stvarne i imaginarne konstrukcije (slike), pa čak i sami monoteistički i politeistički bog. (*Mru bozi – ko što magle vrh pučine/Mru – ko što sanja u prozorje mre, Mru – ko što svijest na samrti gine/ I s njom ljudske tlapnje sve*!) Promatrajući apokaliptični trenutak čovjeka,

pjesnik uzvisuje njegovu povijesnu ulogu, kao onog koji je *sagradio carstvo Edenovo,* koji ga je *svojim znojem stvorio*, isključujući, otuda, svaku božansku ulogu u svijetu. Oprostorujući mjesto apokalipse u čovjeka i njegovo tijelo, Kranjčević će, upravo, u zadnjim stihovima ove pjesme do kraja izvesti ideju o čovjeku kao centru kosmosa, u kojoj će on odustati od onih metafizičih ideala, okrenuvši se tako egzistencijalnoj biti čovjeka. Tako će dobro primijetiti E. Kazaz da "taj trenutak u kojem prst biva zamjenom za križ, postajući kosmički simbol, jeste, zapravo, trenutak u kojem se beskrajnost kozmosa počinje mijenjati ljudskim tijelom te je kosmos ljudski potjelešen"[1] (*I zadnjim kretom ruke/ On grabi krst, al' žile mu se mrznu/ Uz zadnji jecaj samrtničke muke/ tek nemoćno se trza (...) I prostro se je izdanuvši tako/ cijelog ljudstva oboreni lik/ a blijednim noktom, zadnje što je mako: napisao je u ledu – upitnik!–)*

Proispitujući dominantne koncepte ljudske (meta)povijesti, Kranjčević će nastaviti i u pjesmi *Mojsije* koja u intertekstualnoj metafori, na biblijsku priču o progonu jevrejskog naroda i njegovom lutanju pustinjom, te njihovom odupiranju Mojsijevoj želji da ga izvede u Obećanu zemlju, govori o sukobu dva koncepta svijeta metafizički i politički. Intertekstualno prizivajući biblijski tekst kao mjesto pamćenja, ali, uz to, i njegovu metaforu, ova pjesma nagovještava vlastiti transvremeni karakter, u kojoj Kranjčevićev *genij,* koji zagovara slobodu i lijepi život, pod utjecajem ideoloških i političkih konstrukcija, gubi nadu u bolji i napredniji život.

Poetizirajući ova dva koncepta, jednog idealističkog u figuri Mojsija i drugog, stvarnosnog (ideološkog i političkog) u figuri jevrejskog naroda, pjesnik, unutar biblijske priče, pravi metonimiju za svako vrijeme u kojem se ova dva koncepta međusobno prepliću. Iako je ova pjesma koncipirana u dijaloškoj formi između Jehove i Mojsija, te pjesnikovim intervencijama na ona ključna mjesta u kojima se sukobljavaju ova dva koncepta, ova pjesma nagovještava i onu dimenziju kolektivnog vođe, individue koja počinje da sumnja u vlastite ideale kada se sukobi s narodom (kolektivom). Međutim, Mojsijev ideal, u figuri genija, u tom momentu biva upitan, jer njegov sukob s kolektivom proizvest će onu dozu skepse (sumnje) u vlastiti ideal. Mojsijeva trauma, koja je nastala uslijed njegovog trodijelnog odnosa: Jehova, Mojsije i kolektiv (narod), postat će utoliko vidljivija kada njegov simbolički ideal, u Jehovi, počinje da se urušava. Kranjčević će o nužnosti Mojsijeve skepse progovoriti Jehovinim glasom. (*I glava mu se mrtvo obori/ a grom grmnu riječi Jahove: "I tebi baš, što govoriš plamenom/Od ideala silnih, vječnih,/ta sjajna vatra bit će smrt, /mrijeti ti ćeš, kada počneš sam/ U ideale svoje sumnjati"*.)

Pišući poeziju o čovjeku i njegovom jadu u svijetu, te progovarajući s onog "okidača" ljudske etičke i metafizičke instance, pjesnikov glas prelazi sve instance vremenosti i prostornosti, univerzalizirajući tako svoj poetski krik nad ljudskom sudbinom, ove pjesme nose jedan transvremeni i transkulturni etički angažman.

[1] Enver Kazaz*: Kranjčevićeva sintetična poetika*, Matica hrvatska u Sarajevu, Sarajevo, 2007.

Zato, njegovo poetsko oblikovanje ključnih hrišćanskih (meta)istina predstavlja dobar oslonac za propitivanje dominantnih ljudskih odnosa u povijesti, tragajući u njoj za onim što nije ostvarenje metafizičke istine, te koje su, čak, izrazite suprotnosti od konačno zadanih mitskih, biblijskih (meta)istina. Otuda će figura Isusa postati zakonomjerni ideal žrtve za spasenje čovječanstva, međutim, takvoj metaistini ili zakonomjernosti Kranjčević, kao opozit, donosi ljudsko iskustvo povijesti, u kojoj Isusove muke i žrtve nisu našle nikakvo opravdanje. Tako je pjesma *Eli! Eli! Lama azavtani!,* kao motiv, postavila smisao traganja za pravdom i sveopćim principima ljudskog humaniteta. Kranjčević kritički, iz pozicije isusovskih muka i žrtve, promatra ljudsku povijest, pokazujući je kao antibiblijsko iskustvo. Iako figura Isusa u vlastitoj simbolici nosi ideju žrtve za pravdu, za spasenje, za slobodu, ona je u povijesti, kako to vidi Kranjčević, interpretirana u obrnutoj logici, tako što je figura Isusa (pravda, istina, sloboda, socijalna pravda, ljubav, etika) manipulativno iskorištavana u ideološke funkcije u povijesti.

U ovoj pjesmi Kranjčević, retorično, već u prvom stihu, postavlja pitanje o smislu Isusove žrtve. (*Na Golgoti je umro – za koga je izdan'o?/ Je l' pala žrtva ova il' kasno ili rano?*). Uzdrmavajući smisao Isusove žrtve, Kranjčević će postaviti pitanje o idealu ljudske nade u pravdu, koja se u povijesti, a koja se sama *prošetala u samrtničkoj halji*, kako će reći Kranjčević, izričito pojavljivala kao ljudska bol i patnja. Otuda će se, u Kranjčevićevoj poeziji, javiti, pa čak i sukobiti, pojmovi nade i pravde, s jedne strane, i, s druge, bola i patnje. Zato, bol i patnja postat će poetska obilježja povijesti u kojoj pjesnik ne vidi realizaciju zadanih kosmičkih ili metafizičkih ideala, a koji su, ovdje, postavljeni u figuri Isusa, dok, s druge strane, ova pjesma će upravo progovoriti i o onim ljudskim pošastima u kojima ljudska uvjerenja i ideali postaju sistemom manipulacije od ideoloških i političnih moćnika, pretvarajući, otuda, svijet *u kršćansku arenu.* (*Da, ukidoste ropstvo, i cirkus i hijene,/ pa odvedoste ljudstvo u kršćansku arenu/, ali ona će progovoriti i o onim ljudskim // I tu u sjajnim ložama, u zlatu i u slavi/ pod vijencem i pod mitrom na debeloj glavi,*). Najtraumatičniji etički i socijalni protest Kranjčević upućuje u distihu: *I djevojčice gole, a ispred sita suca/ Ah, imale bi obraz da nemaju želuca!* Upravo ovaj distih slikovito reprezentira moralni pad čovječanstva u kojem *djevojčice* (deminutiv) za vlastitu egzistenciju (*da nemaju želuca*) moraju žrtvovati svoje moralne i etičke vrijednosti (*imale bi obraza*) i to pred onima koji zagovara pravdu i pravičnost (*ispred sita suca*). Kroz ovaj distih Kranjčević postavlja dilemu u mogućnost postojanja ljudske nade u pravdu na ovom svijetu, u kojem simboli moći i pravde postaju njeni kršitelji. Dok, s druge strane, jedini oblik dosezanja pravde, u metafizičkom obliku, Kranjčević vidi u simbolici *vjetrića tajnog,* koji *tek civili* u nadi za mogućnost ljudske pravde na ovom svijetu.

Biblijski motivi vidljivi su i u pjesmi *Hristova slika*. Nastavljajući i u ovoj pjesmi dekonstruirati etiku mitskih narativa, te ih sukobljavajući sa zvaničnom instrumentalizacijom od religijskih institucija, Kranjčević slikovito u simbolici

katedrale, kao simbola moći i kontrole, vidi čovjekovo iskorištavanje Isusove žrtve radi vlastite moći. Ovakvo što pjesnik će, u metafori Hristove slike, prenijeti na religijski diskurs, u kojem se uzurpirana i instrumentalizirana Isusova žrtva, od čovjeka, u simbolici katedrale, postati simboličko mjesto moći. Kritički duh, koji nagovještava ova pjesma, odnosi se na one momente u kojim je sistem religijske instrumentalizacije postao posrednikom između čovjeka i Boga. Otuda vjerovanje u posrednika, kako naglašava i sam Kranjčević, itekako će narušiti sva ona simbolička značenja Isusove žrtve, pa će živo primjenjivanje Isusovih ideala biti marginalizirano tako što je crkva, kao religijska institucija, za sebe priskrbila sva Isusova simbolička značenja. Zato, pjesnik na početku, u prve tri strofe, donosi onu sliku u kojoj simbol Isusa živi kao uvjerenje, kao živa primjena (*Hrist se je svakog dana milo na sve smješkivao,/ Micale mu usne žive – oprost sami, ljubav sama*), dok, u posljednje dvije strofe pjesnik figuru Isusove žrtve vidi u onim trenucima kada je njeno simboličko značenje instrumentalizirano u druge svrhe. (*I sada Hristos mrtvo visi – na usnama nema smiješka;/ Divna slika na Golgoti naslikana jednog dana/ Visi mrtva, bez topline, kao kakva krpa teška, / Sva od sjene silne crkve – pomračena, zamazana.*)

Potragu za životnim idealima (mislima, idejama), na kojima počiva svijet, Kranjčević je iskazati u pjesmi *Misao svijeta.* Na tragu simbolističke poetike, ova pjesma je inspirirana ljudskom čežnjom za dosezanje kosmičkih i univerzalnih ideja. Pjesnik traženje vječne ideje, koja opsjeda svijet i njegovu misao, vidi u mitu o Adamovom padu iz Raja, i to u onom trenutku kada čovjek, kao kosmičko biće, počinje spoznavati i saznavati sebe. Budući da Adamov progon iz Raja postaje prekretnica u ljudskom saznanju, otuda će, kroz cijelu povijest, čovječanstvo težiti toj idealnoj ideji o vječnosti koju je iskusio prvi čovjek. Povijesnost ideje o težnji ka *vječnoj zvijezdi zlatnoj,* Kranjčević će iskazati u prvoj strofi, dok u drugoj strofi metafora ljudske suze, koju Vešović smatra jednim od značajnih motiva Kranjčevićeve poetike, postat će funkcionalna upravo kroz svoje spoznajno značenje, u kojoj će suza postati mjesto emocionalne spoznaje i to na tragu Isusove milosti i požrtvovanosti. Tražeći ljudski ideal i ideju vječnosti, u ideji kosmičkog svejedinstva, Kranjčević će, uz to, reprezentirati i ona strašna mjesta ljudske boli *(one oči pune bola*) u kojima će težnja ka vječnoj ideji postati izraženija. Međutim, na kraju same pjesme Kranjčević će postaviti pitanje za mogućnost dosezanja vječnog kosmičkog ideala *s ovu stranu našeg groba*, u koji će, na kraju, i sam posumnjati. (*Tražio je staklen pogled ispod noža giljotine.../Il su lažni ideali, ili laže ovo vrijeme;/ Tko će otkriti ovu zvijezdu s ovu stranu našeg groba?)*

Intertekstualno prizivajući biblijske priče, Kranjčević poetski ispisuje i etičku glosu povijesti u kojoj, već u pjesmi *Ouvertura,* u postanju svijeta, vidi nadolazeće povijesno zlo. Iako ova pjesma za motiv uzima biblijski motiv Adamove spoznaje, nakon što je protjeran iz Raja, u kojem Kranjčević poetski vidi i prvu potragu za čovjekovim identitetom i spoznajom, ali i prvo mjesto saznanja o vlastitoj strasti

i spolnosti. Postedenovska trauma postaje veća i dramatičnija, a koja je itekako mitski određena u dramatičnoj abelovskoj smrti, tim prije što slika, koju Adam vidi u očima Eve, postaje određenje ljudske povijesti. Abelovska smrt jedino je moguća u postedenovskom životu, dok Adam isto to vidi u očima Eve kao metaforu edenovskog sagrješenja. Otuda će Kranjčević, iz perspektive prvog čovjeka, proreći surove povijesne trenutke u kojima će abelovske i kainovske simbolike označiti povijest, a protest protiv toga pjesnik iskazat će kroz Adamove *očajane slike* i *trzaje* tijela. (*U njemu se pušila po dnu zabluda Abela žrtva/ Kainov nekažnjen žig je plivao morska ko zvijezda, /Bešćutna stajaše povijest suha kraj lovora mrtva/ Rasuta perja, zgažena gnijezda...// Trznu se s očajne slike praotac koljena ljudi/ Naglo je pobriso oči, lažni da skine im blijesak*;). Kranjčevićevo "raspeće" između dobra i zla, dobra kao metafizičke instance kojoj čovjek teži vlastitim univerzalnim etičkim principima i zla koje ga okružuje kao povijesno iskustvo čovjeka, u kojoj se on, kao takav, potvrđuje, postat će, kako će reći Krleža, Kranjčevićevo "nojevsko turanje glave u takozvane vječne probleme".[2]

Kranjčevićev značaj koji je vidljiv u pjesmama *Zadnji Adam, Mojsije, Eli! Eli! Lama azavtani* i dr., koje ponekad iz biblijske, a ponekad iz povijesne dimenzije prizivaju ljudsku odgovornost u svijetu, kao i buđenje osjećaja i etičke odgovornosti za ljudsko zlo u povijesti, postat će simboli krika nad ljudskom sudbinom. Zato je Kranjčević pjesnik koji ogoljuje povijest, postavljajući joj, kao suprotnost, principe univerzalne etike biblijskih priča, te na taj način urušavajući njenu monumentalnost, a, uz to, postavljajući joj svekolika pitanja za ljudsku bol i patnju čovjeka u njoj samoj, a koja je, opet, kao takva čovjekov konstrukt. Kranjčevićeva poezija se, otuda, lomi između antropocentrizma i teocentrizma.

Pišući poeziju, Kranjčević se našao u sjeni velikih hrvatskih pjesnika kakvi su bili Preradović, kao njegov preteča, i Matoš koji je bio njegov savremenik, ali i onaj pisac koji je neprestano pomjerao poetske granice hrvatskog pjesništva. Tako će Kranjčević, u vremenu romantizma, koji odiše njegovom poezijom, progovoriti i o onom povijesnom trenutku u kojem je stvarao, poetski imaginirajući i reprezentirajući sve one lokalne individualne i kolektivne sudbine. Tragom ovoga, Midhat Begić konstatira da je Kranjčević "veliki dio svoga djela stvarao u dnu bosanskih tmina, gdje su se zbijale tmine čitavog jednog carstva i geografskog prostora."[3]

Južnoslavenski romantizam itekako je bio kolektivno obilježen, čija je poetika bila usmjerena na kolektivnu i nacionalnu slobodu svih južnoslavenskih država od okupatora, takvo što nije moglo mimoići ni poetiku S. S. Kranjčevića. Tako će on progovoriti i o "bosanskim tminama", prizivajući često mitski karakter prošlosti u figurama doma i porijekla, čime će on, kako i većina južnoslavenskih pjesnika, nastojati osvijestiti domaći kolektiv, te, ponekad, tako progovoriti kao mesija i genij

[2] Miroslav Krleža: "O Kranjčevićevoj lirici", u: S.S. Kranječević: *Gospodarskom katastru i druge pjesme*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1982.

[3] Midhat Begić: "Vizionar uspona", Raskršća III, Sarajevo, 1976.

u borbi za slobodu. Iako je ovaj dio Kranjčevićeve poezije često izostavljan kroz interpretaciju radi onih njegovih poetskih ostvarenja koja su prevazišla ondašnju poetiku i duh vremena, ovakvim izostavljanjem jednog dijela njegove poetike nećemo dobiti jasnu sliku njegovog poetskog sazrijevanja, ali ni adekvatnu sliku njegove cjelokupne poetike. Zato, Kranjčevića treba gledati i u onom svjetlu i kontekstu u kojem je njegova poetika nastajala i razvijala se, prepoznajući tako u njoj sve one lokalne sudbine o kojima i sam Kranjčević, kao pjesnik s lokalnom etičke odgovornošću u datom kontekstu, progovara.

Zalažući se za oslobođenje hrvatskog, ali i bosanskog naroda od okupatora, što ujedno predstavlja antikolonijalni otpor hegemonističkim diskursima, njegova poezija, s jedne strane, nosi onu nativističku matricu veličanja vlastitog, prošlog i mitskog iskustva koje bosanska i hrvatska kolektivna matrica nosi iz preddiskurzivne zajednice. Otuda pjesma *Moj dom* govori, iz ugla romantičarske poezije, o kolektivističkom pogledu na svijet u kojoj i sam pjesnik, u patriotskom duhu, i vlastitu individualnost vidi jedino u duhu kolektiviteta. (*I sve što po njojzi gazi, po mojem srcu pleše, /Njen rug je i moj rug;/ Mom otkinuše biću sve, njojzi što uzeše, / I ne vračaju dug.*). Pjesnikov vapaj za slobodom i protest protiv tirana najvidljiviji je u pjesmi *In tyirannos*, a koja odmah, u samom naslovu, nagoviješta pjesnikov odnos naspram onih koji ugnjetavaju, oduzimaju slobode, te, ujedno, ova pjesma nosi i onaj antikolonijalni duh koji je karakterističan za sve južnoslavenske književnosti. Ova pjesma upravo nagovještava onu mesijansku ulogu pjesnika u romantičarskoj poeziji, u kojoj pjesnika, kao propagator ideje spasenja, poziva kolektiv da ga slijedi u otporu prema tiranima. Pjesnik, kao prorok budućnosti, u borbi za slobodu jedino spasenje od kolonizatora (tiranina) vidi u prosvjetiteljskom duhu (*Već je rođen junak, koj' će ropstvo smlavit:/Taj je junak pero u sputanih ruku!*). Uz to, on proriče propast tiranije u metaforičnoj slici groba u kojem krvnik leži, a oko njegovog groba psi se otimaju za njegove kosti.

Kranjčevićeve pjesme, kao što su *Gospodskom Kastoru, Na obali uskočkog grada* i dr., progovorit će, ponekad pomalo satirično, o slici društvenih odnosa u kojem vlada nepravda, dok u pjesmi *Lucida intervalla*, čiji poetski i stilski dometi nisu kao one pjesme biblijske motivike, pjesnik jedinu pravdu i jednakost vidi u smrtnom činu, u kojem je, prema njegovom mišljenju jedina mogućnost ljudskog poravnanja. (*Međutim – u grobu – gdje ja sada ležim/nema razlike misli–/ I bogzna, ova glava uza me/ Od kakva l' polazi grofa! (...)// Deder, moj grofe, gore na zemlji/ Ja sam ti držao glavu;/sad mi vrati ljubav za ljubav,/ De, pa ti moju pridrži*). Govoreći iz pozicije umrlog, iz mjesta u kojem, kako će sam pjesnik reći, *nema razlike misli,* iz mjesta apsolutne pravde, pjesnički subjekt će ironično kritizirati povijesno iskustvo čovjeka, ali i nemogućnost ljudske Pravde u njoj. (*Taj natpis nije od mene./ Ja sam ga našao u suvišnoj knjizi/ Ljudi je povijest zovu./ Knjigu su pisale božice dvije:/ Istina prva se zvala./ Onda je stade čitati Pravda, / Al' zaspa na prvom listu.*)

Na koncu, putem ovih interpretacija, nastojali smo pokazati Kranjčevićevu hibridnu poetiku u kojoj je on istovremeno i romantičarski pjesnik, ali i pjesnik nove, za ono

vrijeme, drugačije poetske paradigme. Njegova hibridna poetika usisava sva ona iskustva njegovih preteča od romantičarske poetike u poeziji Harabašića, Preradovića i Mažuranića, međutim, on je i pjesnik jedne nove misli i ideje, koja nije u tolikoj mjeri prožeta iskustvom južnoslavenskog romantizma kao njegove preteče, nego je njegov iskorak utoliko veći i značajniji što upravo on pravi iskorak, za ondašnju poetiku, u razumijevanju ljudske sudbine na lokalnoj i univerzalnoj razini, bježeći od prevelikog političkog i ideološkog angažmana koji je karakterističan za južnoslavenski romantizam, mada ne do kraja. Međutim, nije njegova poetika hibridna samo u ovom smislu, ona je hibridna i u onim načelima idejne koncepcije svijeta koja se prelama između one povijesne i metafizičke. Otuda će on progovoriti o univerzalnoj i lokalnoj etičkoj odgovornosti čovjeka, iz povijesne i metafizičke perspektive, te će, uz to, smjestiti čovjekovo iskustvo u kolo neprestane sumnje, koja će, donekle, otvoriti vrata modernoj hrvatskoj, ali i bosanskohercegovačkoj lirici koju će baštiniti i A.B. Šimić, Ujević i dr.

Njegova etička odgovornost u prvim pjesmama biti će lokalnog karaktera, dok će u pjesmama njegove zrelije faze itekako biti zastupljena ona nota etičkog zalaganja za čovjeka, koja je transvremena i transkulturna. Iako često kritički nastrojen prema čovjekovoj ulozi u povijesti, Kranjčević će, opet, čovjekovo postanje i ulogu razumijevati u kosmičkim razmjerama, u kojim neće, nijednog trenutka, izgubiti ideal u mogućnost boljeg uređenja svijeta u kojem se čovjek, kako takav, nastanjuje i oblikuje. Često u pjesmama Kranjčević posmatra i razumijeva čovjeka kao središnje biće u kosmosu oko kojeg i zbog kojeg se sva ljudska iskustva, ona metafizička i ona povijesna, međusobno isključuju, ali i neprestalno sjedinjuju. Otuda se njegova poetika može razumijevati i kao etička odgovornost u bilo kojem vremenu i za bilo koga, često prelazeći iz lokalne u univerzalnu (globalnu) etičku odgovornost i obratno.

Literatura i izvori:

1. Agić, Nihad: *Književnost i kulturno pamćenje*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2010.
2. Begić, Midhat: "Vizionar uspona", Raskršća III, Sarajevo, 1976.
3. Kazaz, Enver*: Kranjčevićeva sintetična poetika*, Matica hrvatska u Sarajevu, Sarajevo, 2007.
4. Kranjčević, Silvije Strahimir: *Izabrane pjesme*, Matica hrvatska, Sarajevo, 2007.
5. Kranjčević, Silvije Strahimir: *Gospodarskom katastru i druge pjesme*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1982.
6. Miroslav Krleža: "O Kranjčevićevoj lirici", u: S.S. Kranjčević: *Gospodarskom katastru i druge pjesme*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1982.
7. Lampić Mario: *Mali rečnik tradicionalnih simbola*, Libretto, Beograd, 1999.
8. Lešić, Zdenko: *Nova čitanja – Poststrukturalistička čitanka*, Buybook, Sarajevo, 2003.

ETHICS OF UNIVERSAL (GLOBAL) AND LOCAL RESPONSIBILITY IN S. S. KRANJEVIĆ'S POETRY

Nehrudin Rehibić

Summary

The paper deals with poetry of Silvije Strahimir Kranjčević, recognizing in it all political and contextual cultural-historical characteristics. Besides, by this paper we try to recognize Kranjčević's poetical step forward in terms of other poets of south-Slavic literature, representing all political elements characteristic to his peculiar poetical expression, but also representing even those poetical elements that put him in wider south-Slavic literary context. What was imposed as a special theme in this paper, however, the ethical engagement of this poetry, reflects in its hybridization as characteristic. We have tried to present the way of Kranjčević's poetics development, starting from verses that have romantic character to those in which is visible his poetical step forward in terms of this poetics, turning it towards modern poetics expression.

Key words: Kranjčević, Silvije Strahimir, ethics of universal responsibility, hybrid poetics, cultural remembrance, social justice, poetical figures

GODIŠNJAK 2011

PRIKAZI I OSVRTI

Oni razmišljaju dok drugi duboko spavaju

(Hfz. dr. Fadil Fazlić: *Hafizi u Bosni i Hercegovini (U posljednjih sto pedeset godina*), El-Kalem, Sarajevo, 2011.)

Rijetko kad ćete posve objektivne procjene izreći sami o sebi. Rijetko ćete ih moći naći i u krugu posvećenih istomišljenika. Uglavnom, nerijetko, zračit će subjektivnošću. Stoga će vam biti dragocjenije procjene koje o vama daju neki drugi, koji postoje izvan kruga posvećenosti, a čije definicije dosežu objektivnost. Tako pronicljivu i ohlađenu definiciju Kur'ana, svete knjige muslimana, malo gdje se sreće kao u *Enciklopediji islama* koju je sačinio Cyril Glasse, tada, pišući da pripada izvanjskoj strani kruga muslimana svijeta, kada nastaje njegova *The New Encyclopedia of Islam* (Reviced edition of the Concise Encyclopedia of Islam 2001. i 2002. U Walnut Greeku, CA, USA). Ovaj osebujni autor tako posebno definira i najjasnije pojmove i imena poznata mi, da na samom početku prikaza odlične monografije o bosanskim hafizima u posljednjih stoljeće i po hafiza Fazlića, započinjem preuzimanjem upravo Glasseovog dijela definicije riječi Kur'an. „Kur'an je objavio Bog u obliku arapskog jezika bliskog rafiniranom stilu koji je koristila mekanska aristokratija Kurejšija, ali koji lahko mogu usvojiti i oni koji govore drugim plemenskim narječjima" (Glasse; 2006:337), i dodajem, jezikom koji mogu lahko usvojiti i oni koji govore drugim jezicima. Pa i bosanskim. U prilog potvrdi ove činjenice, govori dugački spisak bosanskih hafiza koji su kompletan Kur'an naučili napamet na arapskom originalu, a koje pobraja i analizira autor monografije o njima, i sam hafiz, profesor kiraeta (učenja Kur'ana) na Islamskom fakultetu u Sarajevu, Fadil Fazlić.

Kakogod, Glasseova jezička *naratia definitia* kaže: "Kur'an se može nazvati poezijom, ili poezijom u prozi, mada je veliki njegov dio zadivljujuće jednostavan. Prve mekanske sure su negdje između poezije i proze, s asonancijama, rimama i približnim rimama i dužinama stihova i metrima koji se često mijenjaju"... Ono u što muslimani, 'putnici srednjega puta' u postojanju i trajanju vjeruju, jeste činjenica da je Kur'an u cijelosti Božija riječ, obznanjena iz visokoga u niski svijet i stoga ga treba do kraja postojanja i trajanja i sačuvati – ponajbolje učenjem napamet i trajnim pamćenjem u ljudskoj govornoj duši, ili ljudskoj misaonoj duši. Smatra se da je Ku'an zapisan tokom Objave i to, prije svega, pamćenjem, memoriranjem, što je i inače bila karakteristika svih tradicionalnih kultura prije pojave pismenosti. Sve do danas, pa dijelom i danas, u muslimanskim osnovnim školama odvijao se proces edukacije i učenja Kur'ana napamet, dijelom, u detaljima ili u cijelosti. I danas hiljade i hiljade muslimana, mladih i djece, znaju Kur'an napamet. Konačnu formu Kur'an je kao ukoričeni Mushaf dobio za vrijeme vladavine trećeg halife Osmana, kako bi se spriječile komplikacije koje su uzrokovane različitim varijantama teksta.

Ipak su prve zbirke cjelovitih Kur'ana sačinjene odmah, za života i po Poslanikovoj smrti, kad je još bio živ veliki broj autentičnih hafiza iz njegove neposredne životne okoline, i potom u vrijeme vladavine prvog halife Ebu Bekra. No, smatra se da je Osmanova varijanta konačnog Mushafa najozbiljnije potvrđena i formalno i metodološki uzorno nostrificirana – ozbiljnom Komisijom kojom je predsjedavao Poslanikov pratilac Zejd ibn Sabit. Uz njega je bio i Abdullah ibn Zubejr, Said ibn el As i Abdurrahman ibn el Haris.

Glasse za Kur'an navodi: "Njegove pripovijesti su priče iz prošlosti, ali istovremeno i priče o sadašnjosti i budućnosti. One se umnožavaju u neograničen broj odraza, i tada bez pokreta dovode čovjeka licem u lice s Jednoćom Boga" (Glasse; 2006:342) Muslimani većine, sunije, izuzev u periodu *mihne*, vjeruju da je Kur'an govor Božiji vječan i nestvoren u svojoj suštini i smislu, stvoren u svojim slovima i glasovima. Samo su *mu'tezilije*, izraziti racionalisti u povijesti islama proglasili Kur'an stvorenim, i to je doba poznato kao unutarnja inkvizicija ili *mihna* (ar. *mihna* – iskušenje, kušanje) a trajala je od 834. do 847. godine. Kakogod, muslimani su vrlo posvećeni učenju Kur'ana napamet, čuvanju njegove egzoterije i ezoterije od bilo kakvog kvarenja ili osipanja, i u tom smislu je gotovo začudno da su i najmanje skupine, manjinske skupine muslimana nastojale *hifzom*, učenjem Kur'ana napamet, dokazati svoju vjeru, privrženost originalu svoje svete Knjige i na svaki način promicati ideju svekolike skrušenosti i posvećenosti Jedinosti Boga. Nijedna druga knjiga u povijesti ne čuva se na takav način, neprekidnim memoriranjem. I ponavljanjem.

U Bosni i Hercegovini je institucija hifza raširena već od pojave islama i muslimana na ovim prostorima, te sačuvana do današnjega dana, s manje značajnim historijskim oscilacijama u pojedinim, po muslimane, trusnim vremenima. A broj hafiza je, kako u kojem vremenu, opstajao, pokatkad se smanjujući, a pakatkad se uvećavajući. Autor monografije o bosanskim hafizima, hafiz Fadil Fazlić konstatira: "Ranije se događalo da po nekoliko decenija nemamo novog hafiza, a u posljednje vrijeme, i po sedamdeset ih završi hifz u istoj godini". (Fazlić; 2011:7) Bosanski hafizi su veoma cijenjeni u našim krajevima, a i sama institucija hifza je nesumnjivo cijenjena. Nekada su u većini bivali vjerski autoriteti i službenici, ali je u današnje vrijeme sve veći broj i 'svjetovnih' hafiza, kao što su ljekari, pravnici, trgovci, zanatlije, zemljoposjednici... Knjiga je regionalno obuhvatila imena hafiza: to su regije sarajevska, banjalučka, bihaćka, goraždanska, mostarska, travnička, tuzlanska i zenička. Naročit zastoj u učenju Kur'ana napamet zabilježen je u godinama nakon Drugog svjetskog rata do sedamdesetih godina prošloga stoljeća. Tih godina, tri profesora s Gazi Husrev-begove medrese naročito su bili poticajni za mlade talente, kako bi se posvetili ovom iznimno teškom i zehtjevnom edukacijskom zadatku. Bili su to profesori i sami hafizi: Kamil Silajdžić, Ibrahim Trebinjac i Sinanduin Sokolović. Osim njih trojice, podsticaj učenju hifza dali su i hafizi izvan ove institucije: Halid Hadžimulić, Smail Fazlić, Mahmut Traljić, Mustafa Sahačić, Mustafa Mujić i Abdulah Budimlija. Ovaj posljednji je osobno njegovao instituciju tzv. bos-

anskog mekama (posebnog muzikalnog stila učenja Kur'ana naglas s ozračjem lokalne muzikalnosti i liričnosti) i prepisivanja Kur'ana vlastitom rukom. Poznato je da se većina, ako ne i svi Mushafi (Kur'ani) kod nas preuzimaju, kupuju i nabavljaju iz istanbulskih i bursanskih štamparija i njihovih tamošnjih izdavača.[1] A Budimlijin napor je bio usmjeren na očuvanje autentičnog kaligrafskog umijeća lokalne uleme i hafiza koji su imali tzv. status *'kavi-hafiza',* tj. onih hafiza s odrednicom 'jaki hafizi' koji, dakle, bez greške i posve tačno mogu učiti i prepisivati sveti tekst ove Knjige. Od prve do posljednje stranice. Što je doista i tačno za bosansku ulemu i bosanske kavi-hafize. Sve do dana današnjega.

Ova nova knjiga-monografija bosanskih hafiza u odnosu na njeno prvo izdanje razlikuje se za čak 356 novih imena i prezimena hafiza Kur'ana, a među njima su i hafizi koji su u posljednje četiri godine savladali cijeli Kur'an napamet. U posljednjih 150 godina, od 1860. do 2011. godine, u BiH je položilo hifz 1320 hafiza, što je vrlo respektabilna brojka naspram broja muslimana u ovoj državi.

Među brojnim metodama koje su za naučavanje hifza Kur'ana u svijetu primjenjuju, kod nas u Bosni i Hercegovini se primjenjuje tzv. *ciklična metoda.* Ona se sastoji u tome da svaki budući hafiz prvo nauči posljednje stranice od svakog džuza, kojih je trideset u Kur'anu. Znači, najprije nauči 20-tu stranu, 30-tu stranu, 40-tu stranu tako do 300-te. U prvom ciklusu nauči 30 stranica. Ovako ponovljenih ciklusa ima 20, s tim da u svakom novom ciklusu ponavlja ranije naučene strane. Dvadeset ciklusa po trideset stranica je 600 stranica, što predstavlja cijeli Kur'an. Ova se metoda smatra jednom od najkorisnijih i najefikasnijih. Ali, kandidat koji ne nauči hifz do kraja, pošto naučene stranice su napreskok, nema velike fajde od njih. Tako da je metoda odlična samo ako se njome istraje do kraja. Kao uostalome i sve drugo što čovjek radi – samo ako se izdrži do kraja ima smisla svaka patnja, trud i napor. Važno mjesto u ovom naučavanju ima *mentor* ili *muhaffiz,* koji mora biti dobar učitelj, pedagog i psiholog. Prije nego što mladi hafiz polaže zvanični ispit o znanju

[1] Od vremena agresije na Bosni i Hercegovinu primjetna je i pojava nabavke Kur'ana koji su izdavani i štampani i u drugim krajevima muslimanskog svijeta današnjice, poput Mekke, Medine, Zagreba. No, ovi Kur'ani su različiti od turskih izdanja, jer su više prilagođeni učačima Kur'ana kojima je arapski jezik maternji. Imaju tzv. pravila ispravnog učenja napisana, kako je lakše izvornim govornicima arapskog jezika, dok su turska izdanja više i bolje prilagođena bosanskim početnicima u učenju Kur'ana kao strancima, kakvi su i njihovi izdavači turski muslimani, gdje je tzv. *tedžvid* neupisan *hareketima*, ili grafičkim oznakama, grafemima vokalizacije, koji su neophodni za sve strance muslimane koji ne znaju arapski kao jezik i arapsko pismo kao specifičan alfabet koji se može pisati i s hareketima, grafemima, i bez hareketa, grafema. Izvorni govornici i znalci arapskog jezika kao govornog jezika to lahko savladavaju, dok prosječni muslimani koji ne znaju arapski jezik kao strani jezik ne mogu savladati ni kur'anski ispis ako nemaju upisane harekete i međusuglasnička uklapanja kao važno pravilo gramatički i fonički izražajnog učenja Kur'ana. Bilo bi dobro da IZBiH ili neki izdavač pod njenom stručnom kompetencijom izda napokon prvi bosanski Kur'an na ispisu npr. Hafiza Budimlije.

Kur'ana napamet pred Komisijom Rijaseta IZ-a BiH, pred svojim muhaffizom polaže 17 parcijalnih ispita, a muhaffiz utroši na ovaj posao više od 1000 sati rada. Ovakva strogost i disciplina, čini se, ne postoji ni u jednom drugom pedagoškom radu ili zalaganju. Čuveni hafiz Abdullah ibn Mes'ud je govorio: "Učač Kur'ana treba duboko da razmišlja noću dok drugi spavaju, da posti danju dok drugi jedu, da plače iz pobožnosti dok se drugi smiju, da mudro šuti dok drugi bespotrebno govore, da bude skrušen dok su drugi nemarni, da bude sjetan i zabrinut dok se drugi bezbrižno zabavljaju i raduju". (Fazlić; 2011:7)

Čini mi se da bi ova korisna preporuka u današnjem vremenu dobro došla svakom umnom biću koje je zagledano u ljude, vrijeme i prostor oko sebe, da ne govorim o onima koji su zagledani u beskrajne sfere neba ponad nas i beskraje neistraženih morskih dubina ispod nas. Bezbrižna zabava i bespredmetna radost neka ostane površnim i zlim oko nas.

Knjiga sadrži i hafize koji su rođeni van Bosne i Hercegovine, hafize koji nisu zvanično položili hifz, niz zanimljivosti iz njihovih biografija, te korektan indeks imena i izvore istraživanja. Autoru, hafizu Fadilu Fazliću, koji je i sam pedagog i muhaffiz kod nas i u Regionu, i koji među rijetkima uči Kur'an na svih sedam *vedžhova* (stilova učenja međusobno različitim i kompleksnim) pripadaju sve čestitke na velikom trudu koji je uložio u ovu monografiju.

Fahira Fejzić-Čengić

Krajišnička pisma

(Lejla Nakaš: *Jezik i grafija krajišničkih pisama*,
Slavistički komitet, Sarajevo, 2010.)

U posljednje tri godine, otkako je pokrenuta Biblioteka "Bosnistik", a u sklopu izdavačke djelatnosti Slavističkoga komiteta iz Sarajeva, naučna javnost obogaćena je značajnim knjigama, monografijama i studijama koje su u vezi s bosnističkom naukom o jeziku i književnosti. U nizu takvih radova treba istaći pojavu četvrte knjige iz ove edicije *Jezik i grafija krajišničkih pisama* autorice Lejle Nakaš, docentice na Odsjeku za bosanski, hrvatski i srpski jezik Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Navedena monografija zapravo je prerađena doktorska disertacija naslovom *Jezik i grafija krajišničkih pisama kao specifičan vid očuvanja zapadnoštokavskog pisanog kontinuiteta na rukopisnoj bosančici*, koja je 2009. godine odbranjena na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Navedeni naslov disertacije nešto preciznije određuje temeljne principe istraživanja iz oblasti predstandardnih idioma bosanskog jezika, ali kako to biva u pravim istraživačkim radovima, sam korpus u najznačajnijem je trasirao pravac samog istraživanja, tako da se na osnovu relevante izvorne građe došlo do određenih zaključaka koji do danas u dijahronijskoj bosnistici ili uopće nisu bili poznati, ili su neki dosadašnji stavovi revidirani. Djelo se sastoji od 476 stranica teksta. Podijeljeno je u nekoliko poglavlja i više potpoglavlja, koja tretiraju probleme proistekle iz samoga korpusa. Kad je riječ o samoj građi, podatak koji treba posebno naglasiti je o relevantnosti istraživanja i opsega tretiranog problema, jer je na osnovu arhivske, rukopisne građe, analizirano 470 bosaničnih i 20 latiničnih pisama na bosanskom jeziku. U monografijama ovoga tipa uobičajeno je analiziranje jezičkih nivoa i grafije, pa su rezultati do kojih je autorica došla proučavajući izvorne rukopise krajišničkih pisama od velike pomoći svima onima koji se bave bosanskim i uopće južnoslavenskim predstandardnim idiomima. Posebno zanimljiv dio studije predstavlja poglavlje koje tretira izdvajanje nekoliko krajišničkih kancelarija – što je u nauci novina i predstavlja najoriginalniji doprinos bosnistici. Naime, autorica je na osnovu hronološkoga kriterija grafiju svih pisama podijelila u dvije grupe, odnosno dva razdoblja: starije razdoblje, koje obuhvaća period do XVI st., i mlađe, koje nastaje i razvija se od XVI do XVIII st. Vršeći grafološku klasifikaciju, Nakaševa je u drugom razdoblju, u kojem se pokazuje slovna raznolikost i morfologija pojedinih grafema, izdvojila šest tipova kancelarija, vežući ih za oblast u kojima djeluju i grafološke karakteristike pisma. Prema toj podjeli, ističu se sljedeće kancelarije: kliške, bosanskokrajinske, bihaćke, krčke, cerničko-požeške i hercegovačke. Unutar navedenih kancelarija izdvajaju se i pojedinačne, kao što je npr. banjalučka, sarajevska, bešinevićka, kamengradska i sl. U analizi se, također, pokazalo da pojedine kancelarije imaju i specifičan jezički izraz, koji se u nekim elementima razlikuje od drugih, ali i očekivano međusobno podudara.

Ono što se posebno ističe jeste činjenica da autorica prema paleografiji i morfologiji bosaničnih grafema izdvaja navedene kancelarije, koje bismo mogli nazvati i bosaničnim redakcijama. Ovakvim pristupom proučavanja grafije bosanskih krajišničkih pisama potvrđena je ne samo specifična fizionomija bosanske ćirilice, nego je, na posredan način, ukazano i na svojevrstan kontinuitet bosanske ćirilične pismenosti od srednjeg vijeka pa do osmanskog perioda, uvažavajući pri tome činjenicu da se ovo pismo fragmentarno čuva sve do XX st., kako su pokazala neka istraživanja i zabilješke na bosančici.[1] U okviru istraživanja grafije, autorica, također, ističe još dvije posebnosti. Jedna je u vezi s činjenicom da se u okviru bosančice izdvajaju dva tipa ovog pisma: zapadni i istočni. Dok se zapadni tip bosančice razvija na osnovu bosanske srednjovjekovne minuskule, istočni tip bosančice pod jakim je utjecajem dubrovačke škole i klasične diplomatske minuskule. U zapadnom tipu redovno je prisutan oblik pisanja iz bosanskog srednjovjekovlja grafema *ž* i *d*, otvoreniji je utjecaju drugih grafijskih sistema (latiničnom i arebičkom) te mu je karakteristična iskošenost i izduženost. Veza istočnog tipa s klasičnom minuskulom vidljiva je po pisanju grafema *ž*, zatim po inicijalnim *k* i *h*, a što je posebno karakteristično jeste način pisanja grafema za *j* u obliku ligature, što je tipična osobenost klasične minuskule. Druga činjenica odnosi se na posebnost ukupnog bosaničnoga grafijskog inventara u vezi sa slovnim izgledom grafema *a*, *c*, *c-č*, *c-č-dž*, *ž* i *ω*. Kada je u pitanju konkretan jezički izraz krajišničkih pisama, autorica se većinom bavila važnijim crtama koje pokazuju određene interferencije i divergencije u vezi s tzv. zapadnijim osobinama u odnosu prema tzv. južnim, a u konkretnom smislu suprotstavljen je jezički izraz bosanskih i hercegovačkih pisama. U tom smislu, ističu se problemi u vezi s fonetsko-fonološkim, morfološkim, leksičkim i sintaksičkom osobinama. Među fonetsko-fonološkim problemima posebno se tretira refleks jata, alternacija skupine *vЬ*, jotovanje dentala i skupine *st* i *sk*, progresivno jotovanja u obliku glagola *ići*, odnos sekvenci *-ro-* / *-re-*, čuvanje ili vokalizacija finalnog *-l*, čuvanje ili gubljenje suglasnika *h*. U najkraćim crtama kazano, ističe se sljedeće. Prisustvo ikavizma tumači se ostatkom ikavskog manira, kako u zapadnim, tako i u hercegovačkim pismima, ali se apostrorfira i problem ijekavizma na zapadu, za što Nakaševa daje objašnjenje koje se, prema porijeklu ove zamjene, odnosi na epsku, junačku tradiciju, u kojoj je posebno zastupljena ijekavska zamjena jata, pa se kao takva proširila i izvan terena gdje je prvotno nastala.[2] Ekavizmi prisutni u kancelarijama sjeverozapadne Bosne tumače se kao produkt specifičnog pisarskog manira, koji se po principu oponašanja odnosi na adresata, tj. kajkavsko područje.

[1] U vezi s tim konsultirati rad Muhameda Hadžijahića: "Građa o posljednjim ostacima bosančice kod nas", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, br. XI-XII, Sarajevo, 1985.

[2] Ova tendencija, prema nekim novim istraživanjima, prisutna je i u jezičkom izrazu bošnjačke epike.

Refleks skupine *vь* u pismima je većinom *u*, kako južnim tako i zapadnim, dok se sporadično pojavljuje leksemski u prefiksu *va-*, po uzoru na čakavski model, *vazeti* npr. Jotovanje dentala i opreka spram umekšanog *d'* u korist *j* javlja se leksemski, *tuji*, *mlaji* npr. Morfološki sloj analize ukazuje na očuvanost starijega jezičkog stanja u pismima iz kancelarija zapadnoštokavske provenijencije, što se tumači samim jezičkim konzervatizmom, ali i ostatkom pisarske tradicije, odnosno manira. Također se ističe da u deklinacijama prevladavaju novi nastavci u pismima novog razdoblja, dok je prisustvo starijih oblika deklinacije karakteristično za prvo, tj. starije razdoblje. Oblici dvojine u pismima su uglavnom izgubljeni, uzimajući u obzir i oblike uz glavne brojeve *dva*, *tri* i *četiri*. Oblici množine genitiva pokazuju arhaičnost u zapadnim kancelarijama, dok je u hercegovačkim uglavnom prisutan noviji nastavak *-a*. Manje-više, jezik pisama u morfologiji pokazuje očekivane rezultate s obzirom na dijalekatsko porijeklo, tako da se u deklinacijskim sistemima pojavljuje nešto više arhaičnih oblika u zapadnim kancelarijama, dok u hercegovačkim, posebno u pismima nakon XVII st., prevladavaju noviji nastavci, kako kod imenica, tako i kod zamjenica, ali i sami oblici, kao što je odnos oblika *tko*, koji je prisutan na zapadu, u odnosu na *ko*, koji je frekventniji na jugu. Kod pridjeva je karakterističan ikavski refleks u kosim padežima zamjeničke deklinacije u zapadnim pismima, dok je u hercegovačkim u upotrebi uglavnom ijekavski. U glagolskom sistemu zapadne kancelarije prate stanje karakteristično za kajkavsko i čakavsko područje, a to je da su aorist i imperfekt znatno zapostavljeni. Sintaksička struktura zapadnih pisama pokazuje dva primarna principa. Jedan se princip odnosi na očuvanost arhaičnih sintaksičkih konstrukcija, što se odnosi na stariji sistem raspodjele enklitika, frekventnu upotreba slavenskoga genitiva i posesivnoga genitiva i dativa i dr. Drugi princip je u vezi s ugledanjem na kancelarije s kojima se dopisuje, kao što su konstrukcije *od* + *genitiv* ili *o* + *lokativ* uz glagole govorenja, zatim konstrukcije *za* + *infinitiv* i sl. Ono što posebno treba istaći jeste činjenica da se na temelju nekih sintaksičkih podataka, kao što je frekvencija atributa, može govoriti o specifičnoj epistolarnoj formuli, na što autorica direktno upozorava, dovodeći je čak u vezu s usmenom epskom formulom, koja je bitno odredila kasniji karakter jezičkog razvoja. Zbog toga autorica smatra da je epistolarna formula bila određena vrsta stilskog uzusa koji su oponašali pisari krajišničkih pisama, ograđujući se pri tome od činjenice da ova vrsta diskursa nije mogla biti u jezičkom smislu bogata koliko epika zbog činjenice da se epistolarni jezički model ne zasniva na stihu i deseteračkom metru. Naravno, ovaj se model treba dodatno ispitati, tačnije i na drugim jezičkim nivoima, ali i u okviru isprepletene mreže različitih jezičkih kategorija nastalih u procesu generiranja formule. Mreža takvih odnosa do danas nije opisana, a ona bi mogla biti izuzetno gusta, sudeći prema karakteru jezičkih obličavanja epskog usmenog diskursa. To, naime, trebaju pokazati nova istraživanja. Na leksičkom planu, uočava se nekoliko važnijih problema. Autorica je zastupljenost vrsta riječi objasnila

statističkom metodom (istina, u tekstu nije decidirano pokazan sami način funkcioniranja toga modela, budući da bi nabrajanje navedenih oblika i leksema znatno proširio navedenu studiju), u kojoj se pokazalo da je imeničkih leksema dvaput više nego pridjevskih, ali su imenice trostruko frekventnije od pridjeva, kao i to da je glagolskih i imeničkih leksema približan broj, ali je imenica po frekventnosti upotrebe gotovo dvostruko više. Time se pokazao nominalni karakter epistolarnoga krajišničkog stvaralaštva. Autorica je izvršila podjelu leksema prema različitim semantičkim kriterijima. Posebno se, tako, izdvajaju imenice kojima se označavaju društvene uloge, kao i to da je zastupljen značajan broj apstraktnih imenica izvedenih različitim sufiksima. Ustanovljen je i jedan broj originalno izvedenih riječi, kao što su npr. *robnja*, *platac*, *odlučak*, *lupeština* i dr. I druge vrste riječi tretirane su na različite načine. Leksika se, također, posmatra i sa stanovišta porijekla leksema. Poseban status uživaju orijentalne i romanske lekseme, mada se tretiraju i germanizmi i hungarizmi, kao i dijalektski markirana leksika porijeklom iz čakavskog ili kajkavskog narječja. Za orijentalizme je karakteristično to da su u ovom diskursu znatno manje zastupljeni u odnosu na bosanski usmenopoetski ili alhamijado korpus. Razlog za to može biti u vezi sa samom tematikom i suženosti epistolarnog diskursa. Za romanizme je karakteristično da je znatno veći broj glagolskih leksema u odnosu na imeničke. Germanizmi i hungarizmi uglavnom se nalaze u pismima u kojima se korespondencija vrši s kajkavskim područjem. Također se ističe i sporadični prodor tzv. raguzaizama u hercegovačkim pismima, kao što su npr. *mjed*, *nahvao*. Među leksemama se nalaze i primjeri iz supstrata i arhiadstrata, ali i iz grčkog, avarskog i drugih jezika. Sa svim tim pokazuje se izrazita leksička slojevitost epistolarnoga krajišničkog stvaralaštva. Jedan od problema kojim se autorica pozabavila jeste i mogućnost ustanovljavanja autorstva i pismenosti pisara krajišničkih pisama. Polemizirajući s nekim stavovima, među kojima su i oni da su pisari krajišničkih pisama bili slabo pismeni ljudi, Nakaševa relativizira takvo stajalište vrlo argumentirano, znajući da na taj način ulazi ne samo u domen naučne validnosti navedenog stava, nego i izvjesnog političkog osporavanja samoga bosaničnog pisma. Autorica je, međutim, uvrstivši i razradivši teoriju o krajišničkim redakcijama, tj. kancelarijama, već unaprijed odlučno odbacila tezu o slaboj pismenosti potpisnika pisama, odnosno zvaničnika koji su zakonski bili odgovorni za protokolarne i druge akte u vezi s korespondencijom, odnosno o slaboj pismenosti samih pisara. Uvažavajući ozbiljnost osmanske adminstracije, objektivan sud o postojanju kancelarija trebao bi biti nedvosmislen, pored drugih, isključivo naučnih sudova koji govore u korist navedenoj konstataciji – zbog čega autorica, na tragu opaski Muhameda Nezirovića, zapaža mogućnost postojanja višegrafijskih kancelarija: arebičkih, ćiriličnih i latiničnih, još od sredine XVI st. Drugi, istovremeno važniji zadatak od donošenja relevantnih podataka o pismenosti pisara ili pošiljatelja pisama, koji se postavio pred istraživačicom, jeste mogućnost ustanovljavanja i dokazivanja autorstva

pojedinih pisama. Drugim riječima kazano, Nakaševa se uhvatila u koštac sa slabo argumentiranim, ali jako raširenim stavom – koji zastupa i Asim Peco – da su pisari krajišničkih pisama bili nemuslimani.[3] Peco svoj stav uglavnom temelji na tome da su pisma s ispuštenim glasom *h* pisali nemuslimani, ali se to mišljenje kasnije protegnulo i na druga pisma, tako da je zaključeno da je većinu ovih pisama pisao nemuslimanski pisar. Treba istaći da je broj pisama u kojima se izostavlja *h* 72 u odnosu na cifru od 490 pisama, što autorica detaljno obrazlaže, ukazujući na isključivo statističku neutemeljenost navedenog stava. Iako su neki kulturni historičari tvrdili da je nemoguće da muslimani nisu znali ćirilično pismo, njihove konstatacije ostale su bez konkretnijeg rezultata i na površini naučne spoznaje, zbog nepoznavanja filološke utemeljenosti navedenog stava. U tom smislu, autorica, na osnovu relevantnih naučnih pokazatelja, uvodi određene kriterije kojima apostrofira i napokon naučno valorizira postavljeni problem u vezi sa, uvjetno kazano, muslimanskim ili bošnjačkim autorstvom krajišničkih pisama. Ona uvodi sljedeće kriterije koji upućuju na činjenicu da su autori i pisari krajišničkih pisama muslimanskog porijekla, vežući je primarno za upotrebu arebičkog pisma[4] koje je posebno bilo rašireno među muslimanima: Kriterij upotrebe arapske ili turske fraze tipa: *ja rabb al alemin*; *baki kulari*; *hali senun*. Drugi kriterij – utjecaj arebice na bosančicu u smislu praćenja utjecaja arebičkih grafema na bosanične u bilježenju grafema za *ž*, *dž*, *c*, *č*, *n*, *z*. Sljedeći kriterij – kriterij nadredne tačke, koji je tipičan za arebicu. Potom slijede i ostali paleografsko-filološki kriteriji: kriterij zajedničkog međuutjecaja arebice i bosančice za obilježavanje jednim grafemom glasova *c* i *č*; potom kriterij miješanja *u* i *o* – budući da se odnosi na arapsku jezičku osobinu u kojoj nema vokala *o*; zatim kriterij razbijanja inicijalnih suglasničkih skupina, koji je posebno prisutan u arebici, prema uzoru na arapski jezik; zatim kriterij upotrebe slogotvornog *r* u kombinaciji s *u* ili *i* – što je, također, tipična arebička karakteristika. Navedeni kriteriji ne samo da potvrđuju utemeljenost zaključaka, nego i doprinose metodološkom obogaćivanju istraživanja u historiji grafijskih sistema bosanskog jezika. Treba nešto kazati i o samoj terminološkoj vrijednosti pojma krajišnička pisma. Iako u naučnom diskursu postoji više termina kojima se određuje pojmovni sadržaj bosanične epistolarne pismenosti – kao što su krajiška pisma ili krajinska pisma – autorica

[3] Činjenica gubitka velara *h* u predstandardnom idiomu, međutim, ne mora biti eliminatorni faktor po kojem se procjenjuje etničko, narodno ili pak konfesionalno porijeklo onoga u čijem se jezičkom izrazu pojavljuje navedena pojava. To potvrđuju i pojedini primjeri iz bošnjačke epike, kakvi su u rukopisnoj građi iz kolekcije Koste Hörmanna (v. Đenana Buturović: *Narodne pjesme Muslimana iz Bosne i Hercegovine. Iz rukopisne ostavštine Koste Hörmanna*, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1966; Đenana Buturović: *Studija o Hörmannovoj zbirci muslimanskih narodnih pjesama*, Svjetlost, Sarajevo, 1976).

[4] O utjecaju arebice na bosančicu, na tragu istraživanja Muhameda Hadžijahića, pisao je prije i Muhamed Šator u članku "Bosančica – staro bosansko pismo", *Most*, br. 4, 1996.

se opredijelila za termin krajišnička pisma, kojim se referira na bosanske i hercegovačke graničare unutar Osmanske carevine, koji su se dopisivali s različitim zvaničnicima izvan osmanskog teritorijalnog područja. Etimologijski gledajući, pojam krajišnički izvodi se ili iz etnika Krajišnik ili opće imenice krajišnik, dok je krajinski u vezi s vlastitom imenicom Krajina, ili općom imenicom krajina, a krajiški pak s općom imenicom krajište. U skladu sa sadržajem osnovnih riječi iz kojih se izvode pridjevi u terminološkoj vrijednosti, pojam krajišnički, vežući se za etnik Krajišnik, terminološki ne bi bio precizan, dok bi njegova terminološka valjanost, zapravo, bila u vezi sa značenjem opće imenice krajišnik izvedene od imenice krajište. Krajiški bi označavalo bilo koje krajište, a krajinska bi se mogla odnositi na krajinu, kao opću imenicu, što ne bi moralo predisponirati pojam Bosanske krajine. Prednost termina krajišnički jeste u tome što se odnosi na osobu koja naseljava pogranični prostor, tj. ono što toj osobi pripada. Zbog određenih nepreciznosti u vezi s navedenim terminima, možda bi se u nauci moglo početi razmišljati o nekom drugom, adekvatnijem terminu kojim bi se označavao navedeni pojam. Možda bi bio adekvatan u tom kontekstu već spomenuti termin bosanična pogranična epistolarna pismenost ili pak bosanična epistolarna literatura. Rezimirajući navedeno, ističe se zaključak da djelo *Jezik i grafija krajišničkih pisama* pruža relevantan uvid u razvoj bosaničnoga grafijskog i bosanskog predstandardnog jezičkog sistema. Djelo na znanstveno utemeljen način, prije svega, zahvaljujući izvornom korpusu, daje novi pregled razvoja jezika i grafije krajišničkih pisama, što predstavlja naučnu novinu u odnosu na dosad nedovoljno poznat jezički i grafijski opis ove literature. Osim toga, u djelu se izdvaja poseban status krajišničkih kancelarija, koje se mogu smatrati autentičnim teorijskim doprinosom nauci. Uz studije i istraživanja koja tretiraju jezik i grafiju alhamijado literature i usmene književnosti, s ovom studijom može se pouzdano doći do relevantnih podataka o stepenu razvijenosti predstandarnih izraza, čime se u poprilično dobroj mjeri može skicirati slika jezičkog i grafijskog stepena razvijenosti bosanskog jezika u vremenu predstandardnih idioma, koja će se kasnije reflektirati i na standardni idiom bosanskog jezika.

Alen Kalajdžija

Bošnjakinje i emancipacija

(Selman Selhanović: *Bošnjakinje govore*, Sarajevo: Futur art, 2010.)

Publicirajući djelo *Bošnjakinje govore – razgovori sa istaknutim Bošnjakinjama iz javnog i kulturnog života BiH*, Selman Selhanović osvježio je bosanskohercegovački književni repertoar, nudeći nam, ne nepoznat i sasma nov stvaralački opus, već originalan pristup aktualnim društvenim, psihološkim, pedagoškim, i inim pitanjima u čijem središtu je žena.

Kada sam otvorila knjigu *Bošnjakinje govore* i među intervjuiranim našla mnoga draga, poznata lica (Hasnija Muratagić-Tuna, Adila Pašalić-Kreso, Ramiza Smajić i dr.), pomislila sam kako je autor imao istančan ukus pri odabiru intervjuistkinja, jer moje osobno poznanstvo s njima daje mi za pravo da kažem kako je riječ o ženama u čijem prisustvu osjećate sreću da ste žena Bošnjakinja.

Naslovom knjige *Bošnjakinje govore*, Selman Selhanović ponajbolje je izrekao misao-vodilju u nastanku djela: nacionalno-povijesno i duhovno biće žene Bošnjakinje uopće, jer bi u protivnom podnaslov knjige *Razgovori sa istaknutim Bošnjakinja* zauzimao poziciju istaknutog naslova.

Zbog toga bih s pravom rekla da su intervjuirane Bošnjakinje u Selhanovićevoj knjizi sublimacija Bošnjakinje iz prošlosti, sadašnjosti i moguća slika budućnosti.

Jer, svaka od njih je nastavak prethodnog bitka-majke, nane, prananе..., i u čistom egzistencijalnom i u duhovnom smislu. "Moja majka rahmetli uvijek me ispraćala na vrata, pa na avliju i sve me gledala dok ne zamaknem, govoreći: 'Hajde s abdestom i na Boga se oslonivši pa će ti Bog dati svako dobro, a kad ti On da svako dobro, niko ti ništa ne može'", kaže Fahira Fejzić-Čengić.

Ciklus života tako je predočen metaforom Bošnjakinja – porodica. Stoga ne iznenađuje da Bošnjakinje u intervjuu ističu porodicu i dom kao okrilje topline, mira i izvjesnoga samoostvarenja, istaknuti postajete tek kada vaš bitak, prema vlastitim svjetonazorima, ostvari ono što je sveto: porodicu i etički kod utkan u nerv porodičnog života u svojoj sveukupnosti. Bez toga, istaknute Bošnjakinje su nedostatne, lišene "ženstvenosti", neovisno o poslovnom i društvenom uspjehu.

I upravo je to fascinantno u ovoj knjizi, te žene su, primarno Bošnjakinje, a potom uspješne žene. U izjavama se ne odriču svoga osnovnog prava: da budu kćeri, majke, supruge, iako ih "moderno" doba dodatno opterećuje obavezama i dužnostima.

Postavlja se pitanje: iz kojeg izvora crpe snagu koja omogućuje nošenje, dozvolit ćete mi, takvog tereta? Nesumnjivo je, iz ljubavi i djetinjstva, iz vjerskih i/ili etičkih načela stečenih u porodici, iz ljepote suživota...

Gotovo bez iznimke, intervjuirane govore o utjecaju porodice na konstituiranje mladog bića, pa bi se iz njihovih izjava, bez imalo poteškoća, mogao izvući kratki i jezgroviti pedagoški priručnik.

Dakle, na vjetrometini Bosne ponosno stoji Bošnjakinja – hrabra i postojana, jer zna ko je, odakle dolazi, šta su istinske vrijednosti i šta sve može.

Iako je autor uglavnom intervjuirao Bošnjakinje nastanjene i angažirane u Sarajevu, sigurna sam da je mislio kako su i Bošnjakinje iz Goražda, Zenice, Mostara, Srebrenice... jednako istaknute. Stoga, značajke ovoga djela ne treba promatrati prema lokalnom kriteriju, jer smisao izjava nadilazi i lokalno i regionalno. Bošnjakinja je i u Americi, i u Švedskoj, i u Kanadi, ona koja se umješnošću virtuoza bori za očuvanje nacionalnog bića porodice.

Stojeći čvrsto na zemlji, jer fikcija je za njih luksuz, one ne poriču teškoće i žrtvu takvoga života. "Uz te poslovne obaveze idu moje dužnosti kao majke, supruge, kćerke pa slobodnog vremena u klasičnom smislu nemam, nego grabim sate koje stignem i često pronađem sebe u onoj narodnoj izreci da žena sve radi usput", ističe Ramiza Smajić.

Riječi po svojoj naravi gube na značenju ukoliko ih prečesto i neadekvatno koristimo. Tako riječ *emancipacija*, koja izvorno znači osloboditi se ugnjetavanja, potčinjenosti, nejednakosti (Klaić), ne nalazi mjesto u izjavama Bošnjakinja oblikom i upotrebom u "zapadnoj" kulturi. Dok se emancipacija u pojedinim kulturama shvaća i doživljava kao početak buđenja ženske svijesti o svojoj ličnosti i pravima, žene Bošnjakinje su odveć emancipirane i emancipaciju nose u svom naslijeđu – znaju svoje prednosti i prava, ne dozvoljavaju da ih neko ugrozi, nalazeći mjeru da ni same ne prekrše ono čime su blagosiljene – majčinstvom, dobročinstvom, pravdom. "Žena koja ne radi na poslu to zaradi svojim ostankom u kući. Jer ne treba plaćati za čuvanje djece, čišćenje stana, ručak u restoranu, itd. Ali, onog momenta kada žena zaradi na isti način, na poslu, što bi onda njena obaveza bila da kuha ručak. Hoću, naprosto, da žena ima mogućnost izbora i da je jednako poštovana", navodi Jasna Bakšić-Muftić.

Šta znači emancipacija za Bošnjakinje, možda je ponajbolje kazala Arduana Pribinja-Kurić. "Svidjelo mi se donekle pisanje Eme Goldmen o ovoj temi. Napisala je otprilike ovako: Emancipacija bi trebala omogućiti ženi da bude humana u najistinskijem smislu. Sve što u njoj žudi za potvrdom i djelovanjem trebalo bi doživjeti svoj puni izraz, sve bi uvjetne prepreke trebale pasti... Žena mora da shvati da će njezina sloboda dosegnuti tako daleko koliko njezina snaga da ostvari svoju slobodu može dosegnuti", ističe Pribinja.

Jaz između posla i porodičnog života, intervjuirane premošćuju izbalansiranošću i organizacijom života, na poslovnom planu u potpunosti su posvećene profesiji, kod kuće su bezrezervno uključene u tokove porodičnog života, nerijetko nauštrb prijeko potrebnoga odmora.

Aida Begić-Zubčević kaže: "Bez obzira da li majka ide na posao ili ne, njezina briga o djetetu je apsolutno prisutna. Recimo, ja svoju kćerku kada pođem na duža putovanja povedem sa sobom. Mislim da ona u tom smislu ne osjeća neki nedostatak. Sve je to onako kako se vi postavite, jer različiti smo, imamo različite živote i nijedno od tih nije recept ni za sreću ni za uspjeh".

Vodeći se razumom, ostavljajući emocije za intimne trenutke, muškom odrješitosti intervjuirane emancipaciju ne stavljaju u okvire feminističkog pokreta, ili bilo kakvog društvenog poretka, već same nalaze svoje mjesto pod suncem. Umjesto riječi emancipacija, one žive emancipaciju u pravom smislu te riječi, ne ostavljajući dojam ugroženosti bilo koje vrste. Svojevrsna potvrda tome je i izjava Semihe Borovac, koja kaže: "Mislim da se Bošnjakinje bave i da su zastupljene u političkom životu u onoj mjeri koliko to one zaista žele".

Bošnjakinje govore djelo je u kojem je Selhanović uvrstio žene iz različitih društvenih sfera: kultura i umjetnost, društvene i humanističke znanosti, prirodne znanosti, inicirajući tako sveprisutnosti žene Bošnjakinje u ovdašnjoj Bosni i Hercegovini.

Osviještenost, osobna i društvena, nit je koja povezuje intervjuirane, osviještenost o značaju znanja, obrazovanja, društvenog i političkog angažmana, s jedne, te o bitnosti porodice, njegovanja duhovnog života, s druge strane.

Prema tome, nijedna od njih nije, isključivo, okrenuta ambiciji vlastitoga ostvarenja, već podjednako, ako ne i više, socijalnoj aktualizaciji.

Knjiga *Bošnjakinje govore* namijenjana je široj čitalačkoj publici – mladićima i djevojkama, inspirativno je štivo za dalji napredak i uputa istinskim vrijednostima čovjekove univerzalnosti, srednjoj generaciji je svojevrsni upitnik samoprovjere poslovnoga i vrijednosti koje su i sami i njegovali.

Isto tako, knjiga bez obzira na prisutnost Bošnjakinje kao glavnog protagoniste, ne poznaje rodnosenzitivni jezik, pa je, stoga, čitljiva i za muški i za ženski spol.

Muški dio buduće čitalačke publike pronaći će misli i ideje koje mogu biti dodatni pokretač u životu i poslu, motiv za napredak – osobni i društveni. Više od toga, intervjui iz knjige mogu ih potaknuti na percepciju žene Bošnjakinje danas, jake i uspješne kojoj, svakako, treba saborac i saputnik. Otkinuta od njegova rebra, Bošnjakinja opstaje zahvaljujući razumijevanju i podršci supruga, oca, sina, kolege Bošnjaka. S jasnom predodžbom o zajedničkim vrednotama, udruženi istrajavaju u turbulentnim vremenima.

Sam Selhanović je podrobno shvatio Bošnjakinje i sastavljajući ovu knjigu kazao mnogo i o sebi: muškarac koji u svom biću nosi duboko i časno poštovanje prema ženi, utjelovljeno dvama okvirima: duhovno/religijskim i porodičnim, poštovanje koje je stjecao iz života i predaje Poslanika, s.a.v.s., i knjige Božije, te vlastitog porodičnog ozračja.

Trebali bismo biti zahvalni Selhanoviću, budući da je, hodajući budan, uočio, zabilježio i otrgnuo od "mogućeg" zaborava vrijednosti Bošnjakinje naspram kojih mnogi zatvaraju oči.

Elvira Ćemalović-Dilberović

Upoznaj susjeda da bi ga više poštovao

(Ivan Cvitković: *Moj susjed musliman*, Školska knjiga, Zagreb, 2011.)

Nova knjiga sociologa religije, akademika, prof. dr. Ivana Cvitkovića pojavljuje se u vremenu kada je najpotrebnija; u vremenu u kojem religija ostaje bitan faktor na međunarodnoj političkoj pozornici i postaje vrlo izražen dio političkog života u postsocijalističkim zemljama. Ili još bolje kazano, nameće se kao neraskidivi dio međunarodnih političkih odnosa. Svjedoci smo masovne zastupljenosti religije na svjetskoj sceni krajem XX stoljeća, a naročito u XXI stoljeću, kao i činjenice da se religijske zajednice sve više nameću kao čuvari kolektivnog identiteta i igraju jednu od najvažnijih uloga u društvu. Takav identitet ima naročito značajnu ulogu kada se radi o osvajanju i širenju teritorija, što jasno dokazuje da se u ovakvim slučajevima (a stalni smo im svjedoci) religijska vjerovanja ostavljaju po strani. Vrlo brzo se zaboravljuju osnovna načela vjerovanja, od kojih jedno od vodećih zauzima pojam tolerancije (u svim svjetskim religijama). Ovo djelo je značajno iz više razloga. Osim što daje veliki doprinos boljem razumijevanju susjeda, donosi niz objektivnih analiza i poziva se na veći broj empirijskih istraživanja, te nas uči toleranciji i onome o čemu se svakodnevno priča, a u praksi obično zakazuje, suživotu. Posmatrano u kontekstu dviju vjerskih skupina, kršćana i muslimana, ovakvo je djelo neophodno, s obzirom na to da ove dvije konfesije odavno čine više od polovine svjetske populacije[1]. Antagonizam između kršćana, muslimana i jevreja nastaje u velikom broju slučajeva zbog nepoznavanja osnovnih načela ovih religija, ali često i namjernim izvrtanjem riječi iz svetih knjiga i religijskih načela i izvlačenjem istih iz konteksta. "Islam i kršćanstvo sličniji su nego što to misle i mnogi kršćani i mnogi muslimani. Zato istinsko razumijevanje između kršćana i muslimana možda i nije nemoguć san", navodi prof.dr. Ivan Cvitković u *Uvodu* knjige (str.12) Također, autor na samom početku djela navodi i saglasan je s tvrdnjom Bernarda Lewisa da je islam bliži kršćanstvu i judaizmu, nego bilo koja druga religija (str.12) Nerazumijevanje nije samo karakteristično za monoteističke religije, dapače, prisutno je i kod ostalih religija. Ipak, prof.dr. Ivan Cvitković se bavi odnosima kršćana i muslimana kao pripadnika religija koje imaju najveći broj sljedbenika u svijetu. Iako je islam religija koja je doživjela i doživljava najveću ekspanziju, za veliki broj ljudi i dalje je nepoznanica, te je većina ljudi veže za fundamentalizam i terorizam, naročito nakon stravičnih događaja u SAD-u 11. septembra 2001. godine.

[1] Prof. dr. Cvitković navodi događaj iz 13. 10. 2007., kada je u povodu Ramazanskog bajrama 138 muslimanskih vjerodostojnika upozorilo da ne može biti miran ako kršćani i muslimani ne žive u miru, jer zajedno čine 55% svjetske populacije. To pismo su poslali Papi Benediktu XVI. i ostalim kršćanskim poglavarima (str. 9)

Knjiga se sastoji od osamnaest poglavlja i čitatelj, osim osnovnih islamskih načela, ima priliku upoznati se i s nastankom ove religije, moralnim vrijednostima, sličnostima i razlikama u vjerovanjima kršćana i muslimana, razlikama u vjerovanju sunita i ši'ita, položaju muslimana u zapadnim zemljama, odnosu muslimana spram Zapada, odnosu kršćana sa Zapada prema islamu. Također, u knjizi su sadržane i brojne aktuelne teme današnjeg vremena koje se tiču brojnih kontroverznih pojmova, kao što su džihad, vehabizam, odijevanje muslimanki, ljudska prava u islamu, islamski fundamentalizam.

Autor nam nudi brojna mišljenja vodećih svjetskih autora koji se bave ovim temama, poziva se na veliki broj istraživanja, citira navode svetih knjiga, te nam daje na uvid suprotstavljena mišljenja autora. Profesor Cvitković nas upoznaje sa brojnim zabludama o islamu, djelima koja islam tretiraju kao netolerantnu i *negativnu* religiju. Neki autori smatraju islam arapskom religijom, strahuju od najezde islama u Evropu, ljudi se plaše islamskog fundamentalizma, smatraju islamsku religiju primitivnijom od ostalih, jer je veliki dio populacije nepismen. "U velikom broju muslimanskih zemalja pismenost je stanovništva manja od 50% (a u Nigeru samo 15.9%). Svaka je druga žena u arapskome svijetu nepismena." (str. 52) Ipak, da li su ovi podaci dovoljni da se sljedbenici islama proglase primitivnijim i neobrazovanijim od ostalih? "Kršćani, i Zapad u cjelini, često zaboravljaju na doprinos muslimana u europskoj znanosti" (str.47), navodi autor i naglašava značaj otkrića iz XV stoljeća za koje su zaslužni muslimani, napominjući tvrdnje analitičara da su iz muslimanskog svijeta došli arapski brojevi, razna dostignuća iz geometrije, filozofije, algebre, itd. (str.48)

Ne treba zanemariti činjenicu da muslimani nisu samo Arapi, već da pripadaju različitim etničkim grupama. Muslimani su prisutni i na ostalim dijelovima svijeta "... u strukturi suvremenoga muslimanskog stanovništva Arapi čine manjinu-oko 80% muslimana širom svijeta nisu Arapi, nego pripadnici drugih etničkih zajednica." (str. 46)

Broj muslimana unutar Evropske unije se svakodnevno povećava, što kod velikog broja ljudi izaziva strah. "Broj muslimana u Europi već je toliki (i bez prijema Turske u Uniju) da on utječe na suvremeni europski identitet." (str.159) Strah od širenja islama u Evropi izrazio je i češki kardinal Miloslav Vlk, koji navodi Berlin kao drugi islamski grad po veličini. (str.157) Taj strah dolazi uglavnom iz neznanja, jer poistovjećivati islam kao religiju s radikalnim islamom i islamskim fundamentalistima upravo nam dokazuje da većina građana Evrope o islamu zna veoma malo, iako su im to susjedi. Profesor Cvitković u svojoj knjizi često upozorava da se ne treba olako suditi drugima, naročito ako o njima ne znamo skoro ništa. "Treba prekinuti s negativnim predodžbama o religiji Drugoga. Najlakša je 'satanizacija Drugog', a je li to pravi izbor?" (str.155) Također, autor naglašava da muslimani nisu novi stanovnici Evrope, već da su to bili stoljećima prije (primjeri Španije, Balkana).

Autor ističe da se o islamu kao prijetnji kršćanskoj Evropi i izrazu zaostalosti i u prošlosti i sadašnjosti govorilo iz neznanja, ali se i svjesno pisalo o militantnom islamu. (str.117) Također, u knjizi možemo pročitati i negativne stavove naspram islama od različitih autora (Renan, Weber, Onfre, Ratzinger, Voltaire).

Lahko zaključujemo da većina zabluda i predrasuda dolazi upravo iz neznanja, ali i *ekskluziviteta* koju većina religija zastupa, a koje su vidljive i u kršćanstvu i u islamu. (str.12 i 120) Sam ekskluzivitet i nametanje jedne religije kao jedine prave ne može voditi ničem dobrom i neće doprinijeti toleranciji ni suživotu. Veliki problem je što ljudi žive u istim državama, često jedni pored drugih, a da pri tome ne znaju ništa o vrijednostima, običajima, etici i tradiciji svojih sugrađana. Barem to ne bi trebao biti problem u XXI vijeku, kada su nam dostupni brojni naučni izvori. Zanimljiv primjer navodi autor u svojoj knjizi, pozivajući se na jedno istraživanje objavljeno u "Jutarnjem listu"[2], a obavljeno u SAD, gdje je više od polovine ispitanika srednjoškolaca odgovorilo da su Sodoma i Gomora bili muž i žena, svaki treći Amerikanac je odgovorio da je Ramazan sveti jevrejski praznik, a svaki deseti ispitanik uvjereno tvrdi da je Ivana Orleanka Noina žena.

Za čitatelje iz Bosne i Hercegovine, kao zemlje s tri konstitutivna naroda i velikim brojem nacionalnih manjina, naročito će biti zanimljivo poglavlje *Konflikti i/ili nesporazumi*. Ovi ljudi su bili svjedoci različitih konstrukcija religije, zarad tobožnje dobrobiti društva, a istina je nešto sasvim drugo. „Rat u Bosni i Hercegovini nije bio vjerski. Nije započeo i vođen zbog religijskih različitosti, nego-kao većina ratova-zbog teritorija." (str.179)

Autor se bavi i mnogim zanimljivim pitanjima sadašnjice, kao što su odnos muslimana prema Evropi i Evropskoj uniji, te nam navodi najznačajnije odlomke iz Povelje muslimana Evrope, potpisane 10.1. 2008. godine. Osim zabluda i strepnji zapadnjaka od islama, autor nam objašnjava i koji su najveći strahovi i predrasude muslimana spram Zapada, ali i o odnosima islamskih zemalja prema ostalim konfesijama, koje su često veoma negativne. Također, mnoge od islamskih zemalja odavno su poznate kao zemlje koje ne poštuju ljudska prava. „Saudijska Arabija i neke druge islamske zemlje nisu nikad prihvatile Deklaraciju o ljudskim pravima koju je usvojio OUN 1948. godine." (str.55) Ipak, to ne daje za pravo nikome da se muslimani tretiraju kao nasilni, primitivni, drugačiji. Jer, kako je već naglašeno, nisu svi muslimani Arapi. A nisu ni svi Arapi primitivni. Naprotiv. Svaka generalizacija je pogubna.

Govoreći o stanovništvu Bosne i Hercegovine, zasigurno je da će poglavlja Kontroverze *oko pojma "džihad"* i *Kontroverze oko vehabizma* naići na veliki broj zainteresiranih čitatelja. Riječ džihad udomaćila se u našem jeziku u posljednjem ratu i ovaj izraz "rabio se i rabi kao vojna akcija". (str.207) Pojam džihada je, kako navodi autor, veoma aktuelna tema i postoji na hiljade različitih knjiga, zbornika

[2] *Jutarnji list*, Zagreb, 23. 4. 2007.

i članaka koji se bave ovom tematikom "Što je međusobno nepovjerenje između muslimana i kršćana veće, to se više upozorava na taj pojam." (str.196)

Profesor Cvitković nije zaobišao ni aktuelno pitanje nošenja mahrame kod muslimanki, te nam u poglavlju *Marama, zašto ne* daje prikaz različitih gledanja na pokrivanje glave u današnjem vremenu, kršćanske poglede na to pitanje, kakva su ekstremna stajališta o ovom pitanju, itd. Također, ističe da je pokrivanje glave bilo prisutno i u drugim religijama kroz historiju, što je veoma uočljivo na likovno umjetničkim slikama. "Nije li Marija, koju muslimani, po Kur'anu, nazivaju Merjem, nosila maramu? Ne prikazuju li je s maramom u kršćanskoj umjetnosti?" (str.220)

Vidljivo je da je nedostatak tolerancije između muslimana i kršćana proistekao iz manjka tolerancije i jednih i drugih. Također, isključivost i ekskluzivitet ne vode zajedničkom rješavanju postojećih konflikata. *Što raditi?*, naziv je zadnjeg poglavlja knjige, a slobodno ga možemo postaviti i kao pitanje svima nama.

"Neka, u Europi i svijetu, građani i građanke budu ono što žele: muslimani, kršćani, hindusi, pa i atesti. Zašto ne! To zahtijeva prihvaćanje različitosti". (str. 268)

Dijalog i međusobno razumijevanje vode rješavanju različitih problema na miran način. Religija nije izuzetak. Zašto se osvrtati na prošla vremena i sukobe, i koristiti ih kao sredstvo na probleme, netoleranciju i ratovanje.

Uostalom, kako navodi autor, da je Bog htio da gledamo unazad, ne bi nam dao oči naprijed.

Belma Buljubašić

O bosanskoj ženi je riječ

(Prilozi za istraživanje sociokulturnog položaja žene u BiH: izabrana bibliografija (1900-2010), Centar za edukaciju i istraživanje "Nahla", Sarajevo, 2011.)

Polazeći od značaja popisa bibliografski obrađene građe za svaki ozbiljan naučni rad, pojava svake vrste bibliografije djeluje izrazito ohrabrujuće. Posebno ako se ima na umu da ovakva vrsta djelatnosti podrazumijeva istraživanje, sabiranje, odabiranje, opisivanje, vrednovanje, klasificiranje i objelodanjivanje svake vrste knjižne građe te da ne predstavlja nimalo jednostavnu djelatnost, s posebnim akcentom na entuzijazam i volju istraživača koji se odluče da svoju stručnost, ali i svoje vrijeme, posvete ovakvom projektnom izazovu. U ovom slučaju radi se o bibliografiji *Prilozi za istraživanje sociokulturnog položaja žene u BiH: izabrana bibliografija (1900-2010),* čiji je izdavač Centar za edukaciju i istraživanje "Nahla", Sarajevo, 2011.

Naime, kada govorimo o istraživanju sociokulturnog položaja žene u Bosni i Hercegovini, to podrazumijeva, prije svega, istraživanje jednog vrlo složenog socijalnog entiteta koji predstavlja sinkretizam elemenata, nerijetko međusobno proturječnih sadržaja. Heterogenost žene i njenog bića ne proizlazi samo iz historijskih i društveno-ekonomskih konteksta, već iz šarolikosti, različitosti snage i ljepote bića žena i njihovih individualnih karakteristika, što bi se uvijek trebalo kako uvažavati, tako i konstatovati. Sinkretizam, koji je ovdje spomenut, s ciljem združivanja teorije i metodologije na jedan specifičan način objedinjuje kako kvantitativan, tako i kvalitativan pristup sociokulturnom položaju žene u Bosni i Hercegovini, što se precizno uočava iz proučavanja prikupljenih i opisanih jedinica ove bibliografije.

U prvom dijelu ove publikacije *Abecedna bibliografija monografskih publikacija o ženi u BiH (1900-2010)*, evidentirano je *de visu* prema abecednom rasporedu štampanja 296 bibliografskih jedinica. Svaki od bibliografskih opisa sadrži neophodne elemente: prezime i ime individualnog autora, naslov publikacije, mjesto i godinu štampanja. Kao prateći elementi, a i zbog podrobnije informativnosti, izrađeni su autorsko-imenski i hronološki registri bibliografskih jedinica.

Drugi dio *Anotirana bibliografija izabranih monografskih publikacija savremenog perioda (1990-2010)* evidentira 125 bibliografskih jedinica iz modernog perioda s kratkim i efektnim opisima sadržaja svake jedinice. Ovakvi opisi na najbolji način oslikavaju djelatne strukture istraživanja sociokulturnog položaja žena u Bosni i Hercegovini, gdje najvažnije mjesto, čini se, trebaju zauzimati navedene studije u kojima je pokušano izvesti ili je izvedena naučna elaboracija u smislu mogućnosti poboljšanja položaja žene u Bosni i Hercegovini.

Sagledavajući podatke iz prva dva dijela bibliografije o kojoj je ovdje riječ, očito je da su izabrane studije izvedene iz većeg broja aplikativnih i fundamentalnih istraživanja koja se kreću u spektru gotovo svih društvenih i humanističkih nauka. Također, prikupljene bibliografske jedinice dokazuju koliko je s različitim društvenim i kulturnim fenomenima povezana sudbina žene u savremenom svijetu, pa tako i bosanskohercegovačkom.

Treći segment ove bibliografije se odnosi na prikupljene i sređene članke iz bosanskohercegovačke periodike s čak 487 bibliografskih jedinica, strukturiran kao abecedni popis autora uz sve relevantne i precizne dodatne elemente, obogaćen kao i u prvom dijelu, autorsko-imenskim i hronološkim registrom odabranih i sređenih tekstova. Pod tačnim nazivom *Abecedna bibliografija izabranih članaka iz BH. periodike* ovaj dio bibliografije ima dodatnu specifičnost a to je da, ukratko, osvjetljava kako naučnu, tako i izdavačku djelatnost u Bosni i Hercegovini, ali i stvaralački potencijal u Bosni i Hercegovini, što, također, može koristiti u prilog izučavanju cjelokupnih društvenih, političkih i kulturnih dešavanja u Bosni i Hercegovini u različitim historijskim kontekstima. Moglo bi se reći da spomenuta specifičnost predstavlja dodatnu vrijednost ovog istraživačkog poduhvata u cjelini.

U metodološkom smislu, tim koji je izradio i uredio bibliografiju *Prilozi za istraživanje sociokulturnog položaja žene u BiH: izabrana bibliografija (1900-2010)* je u potpunosti zadovoljio kriterije odabranih postupaka izvedbe različitih vrsta popisa bibliografskih jedinica.

Na takav način, ova bibliografija potvrđuje svoj primarni cilj, a to je da predstavi važan historijski uvid u naučnoistraživački rad koji se odnosi na pitanje žena i pitanja njihovog kulturnog i društvenog položaja u Bosni i Hercegovini, na način da se u svakom periodu prepoznaju ne samo relevantne problematike i predmeti istraživanja u ovom domenu, već i da se prepoznaju dometi naučne i istraživačke djelatnosti, prije svega na osnovu broja izabranih bibliografskih jedinica i relevantnih tema istraživanja sociooloških i kulturnih fenomena specifičnih za svaki period u okviru 1900-2010. Pažljivim analiziranjem zastupljenih tematika u okviru određenog perioda, bibliografija o kojoj je ovdje riječ, dokazuje koliko je i stvaranje stručne literature u kontekstu bosanske žene bilo determinisano društveno-historijskim, društveno-ekonomskim i političkim pretpostavkama.

Vrijedan istraživačke, ali i čitalačke pažnje, jeste i *Dodatak* u ovoj bibliografiji koji se sastoji iz odabranih tekstova o muslimankama iz bosankohercegovačke periodike (1900-2010). Naime, ovi izabrani tekstovi koji počinju s člankom iz početka prošlog vijeka, preciznije 1909. godine pa sve do posljednjeg iz 2009. godine, relativno nepoznati kulturnoj i čitalačkoj publici, mogu pokrenuti cijeli niz izuzetno zanimljivih i važnih pitanja. Baviti se njima, ali i pokušavati odgovoriti na njih, značilo bi u isto vrijeme, pokušati odgovarati na neka temeljna pitanja Bosne i Hercegovine i kulture ove zemlje, naime, kakav je položaj žene i odnos prema ženi u cijeloj u Bosni i Hercegovini.

Pažljivom te zainteresiranom čitaocu i istraživaču ovi tekstovi otkrivaju mnogo više nego što se obično misli, tako da bi razumijevanje društvenih okolnosti i odnosa u kojima su živjele muslimanske žene pomoglo u boljem razumijevanju prošlosti, kao svjedočanstvo o načinu života muslimanskih žena, u nekim drugim vremenima i sasvim drugačijim uslovima. Međutim, vrijednost svjedočanstva, pa čak i u nekim tekstovima nesumnjiva spisateljska vrijednost nisu jedine stvari koje ovaj Dodatak čine interesantnim. Naime, o prvom tekstu ovog dijela bibliografije pod naslovom *Prepiska između dvije žene pod pseudonimima Svršena Rušdijanka N. i Posavka* (Tarik, Vol.II, br. 7,8, i 9, str. 102-104, 123-124, 138., 1909. godina), može se promišljati i kao jednom od početaka ženinog bavljenja sobom i bavljenja svojim položajem muslimanske žene ovog podneblja, pa možda čak i o počecima feminizma u Bosni i Hercegovini[1]. Tako u ovom tekstu piše: "Koliko ima po ostalim zemljama ženskih listova, a mi ni ciglog. Zar ne bi bilo lijepo, kad bismo uzele i mi naprimjer ovaj list 'Tarik' – pošto ga znamo većina nas čitati – pa da iznosimo svoje jade i belaje i da se upoznajemo sa svijetom. Ako se mi ne pobrinemo za se, drugi neće. Ali trebamo rada i truda, jer u moći grozdovi vise, a iz znoja niče ponajbolji plod. Dakle: naprijed složno pod bajrak prosvjete". Ovaj citat dokazuje da su muslimanske žene bile svjesne svog položaja u vremenu u kojem su živjele i ogromne važnosti obrazovanja za žene. I ostali izabrani članci ovog dodatka su prožeti promišljanjima o sociokulturnom položaju i ulozi žene u bosankohercegovačkom društvu, pa čak i u segmentima što će kasnije već biti poznato kao "žensko pitanje". Predstavljaju, također, dragocjena svjedočanstva o jednom vremenu u kojem su religija i tradicija imala izuzetno važnu ulogu da su, zapravo, oblikovale život svakog pojedinca i zajednica kojima su muslimanske žene pripadale.

Istraživanje sociokulturnog položaja žene u Bosni i Hercegovini je s naučnog aspekta izrazito kompleksno i atraktivno područje te se čini da je s obzirom na njegovu složenost, pogotovo u današnjem sociološkom i kulturnom kontekstu, još nedovoljno istraženo područje. Zbog toga, ova izabrana bibliografija ne predstavlja akumuliranje podataka radi njih samih, već je izraz potrebe za nastavljanjem rada na jednom sveobuhvatnom naučnom percepcijom položaja žene u Bosni i Hercegovini s aspekta kulturnog i društvenog položaja. Korištenje ovih bibliografskih podataka bi trebalo pojačati interes za dalja istraživanja načina na koji žene u Bosni i Hercegovini i danas žive, stvaraju vlastita značenja, identitet(e) ali i istraživanja njihovog odnosa prema društvu i zajednicama kojima pripadaju te kako se njihov odnos reflektuje na cjelokupno bosanskohercegovačko društvo.

O ženama, njihovom sociokulturnom položaju je pisano u cijeloj Bosni i Hercegovini, jezikom i pismom svih njenih naroda. Zato je i ova bibliografija, prvi put u cjelini sabrana, sastavljena i obrađena u namjeri da, koliko je to moguće, obuhvati i jedan dio regionalne i inozemne izdavačke djelatnosti, te je najbolji pokazatelj

[1] Autorica prikaza ovdje ne misli na tzv. institucionalni feminizam, nego na ideju feminizma.

uloge žene u Bosni i Hercegovini i njenog sociokulturnog položaja, prije svega, u bosanskohercegovačkoj historiji, društvu, ali i duhovnoj kulturi uopće.

Vrijedi naglasiti da ovaj projekt Centra za edukaciju i istraživanje "Nahla" iz Sarajeva potvrđuje istinu da samo lični afinitet prema predmetu istraživanja, koji budi i podstiče istraživačku invenciju, osigurava ujedno i siguran uspjeh svakog rada. Kako je izrada ove bibliografije počela spontano, susretom grupe žena i susretom njihovih energija, dobrih namjera i stvaralačkog entuzijazma, tako je moguće da se putem ove bibliografije motiviraju i drugi, te da svojim doprinosom još više upotpune, nadamo se, jedno drugo, prošireno izdanje ovog originalnog istraživačkog poduhvata.

Sarina Bakić

Dvije knjige Huseina Ćišića na rastojanju od dvadeset godina

(Husein Husaga Ćišić: *Mostar u Herceg-Bosni*, Mostar: BZK "Preporod", 1991; Husein Husaga Ćišić: *Bošnjačke teme*. Mostar: BZK "Preporod": Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca BiH, Podružnica Mostar, 2011.)

Dvadeset godina od obnavljanja rada Bošnjačke zajednice kulture "Preporod", Gradsko društvo Mostar obilježava objavljujući izvrsnu i dragocjenu knjigu tekstova Huseina Husage Ćišića: *Bošnjačke teme*. Interesantna i neslučajna je pojedinost /jer, slučaja zapravo i nema!/, da je i prva knjiga koju je Gradsko društvo Mostar objavilo – knjiga istog autora naslovljena *Mostar u Herceg-Bosni*, 1991. godine /*Postanak i razvitak grada Mostara, te prikaz raznih zgoda i nezgoda kroz koje je u toku razvitka prolazio*/.

U prvom primjeru, riječ je o tekstovima koje je Husein Ćišić pisao od 1945. do 1956. godine *iz ljubavi prema Mostaru i pravdi*. Husein Ćišić, odmilja Husaga, imao je puno ljubavi, kako za Bosnu i Hercegovinu u cijelosti, tako i za Mostar – bespogovorno, a da je bio vječiti i gorljivi, istinoljubivi borac za pravdu, znalo se naširoko u ex-YU. Jer, to je taj isti sjajni čovjek, koji je uputio prigovor Predsjedništvu Ustavotvorne Skupštine FNRJ s pitanjem zašto nema Muslimana u Ustavu, a na Ustavotvornoj Skupštini FNRJ – 18. siječnja 1946. godine, kada je usvajan prijedlog državnog grba, čiji je autor bio Moša Pijade /prekaljeni komunist, robijaš, partizan i slikar/, polemizirao s Milovanom Đilasom o pitanju: zašto Državni grb ne sadržava i šestu buktinju, koja bi simbolizirala bošnjački narod. Husein Husaga Ćišić jedini je bio *protiv*. A *šesta buktinja* uključena je u državni grb tek 1963. godine, dakle, dva desetljeća poslije.[1]

* * *

Ćišićeva knjiga *Mostar u Herceg-Bosni*, ispisana lijepim, odmjerenim jezikom i stilom, prvorazredno je historiografsko, ali i literarno štivo u kojem na osnovu dokumenata /sidžila, deftera, vakufnama, tariha.../ i predanja, Ćišić neprekidno raspravlja svoje i narodno pamćenje o gradu Mostar – od 1463. godine do savremenosti. Pri tome pamćenje i predanje čuva i onda kada ga dokumenti opovrgavaju, i kada se s dokumentima podudaraju, ili kada se njegovo pamćenje ne podudara u cijelosti s činjenicama.

[1] O istom pitanju, Alija Isaković je priredio knjigu *O "nacionaliziranju" Muslimana*, Zagreb: Globus, 1990. /Riječ je o sedamdesetak odabranih tekstova od isto toliko autora..., a povodom 101. godine *nacionaliziranja* Muslimana./

Djelomično, riječ je o romansiranom tekstu. Književni postupak koji asocira na djela Svetozara Ćorovića i književni Mostar okupljen oko časopisa *Zora* /Jovan Dučić, Aleksa Šantić... što se čini i prirodnim, jer, na neki način riječ je i o jednom kulturološkom, psihološkom i misaonom modelu koji je oblikovala mostarska sredina. Ćišić koristi izvanrednu mogućnost da oblikuje i oslika životne prilike, sintetizira društvene odnose, život i položaj naroda, različite društvene uloge i karaktere. S njemu svojstvenom istinoljubivošću, Ćišić interpretira poznate događaje s nevjerovatnom preciznošću, što mu priznaju i povjesničari /npr. Ahmed S. Aličić/, koji čak sugerira, kako su eventualne hronološke nepreciznosti u ovoj knjizi, sporedne, nevažne i zanemarive spram cjelovitosti Ćišićevog djela.

Svakako, posebno je dragocjeno što Husein Husaga Ćišić, ispisujući *Mostar u Herceg-Bosni*, s visokom odgovornošću i darom iscrtava značajnu liniju kontinuiteta života za Bosnu i Hercegovinu u vrlo složenim uvjetima i na dugom vremenskom rastojanju. Zatim, nukleus energije s kojom piše Husein Ćišić, dolazi upravo iz njegove beskrajne ljubavi prema Gradu na Neretvi i njegovim ljudima do mjere, pa Mostar i Mostarci progovaraju svojim trajanjem i životima, svojim usudom i dugovjekim pamćenjem o sebi i Gradu.

Međutim, *što je najvažnije* /iako nije riječ o povijesnom tekstu!/ *Ćišićevo kazivanje je i historijski tačno* – reći će Ahmed S. Aličić u svome Pogovoru ovoj knjizi. Husein Ćišć je vrstan poznavalac ljudi i prilika ne samo u Mostaru, već i u Bosni i Hercegovini općenito. Ustvari, ova knjiga Huseina Ćišića Husagu čini vjerodostojnim svjedokom i bitnim akterom na dužem i širem vremenskom rastojanju od njegovoga života i Bosne i Hercegovine. Ali, Ćišićevo poznavanje grada Mostar, uistinu je fascinantno. On vrlo precizno locira sve što se pamti na osnovu onoga što još postoji. Jednako je decidan kad govori o ljudima, zanatima, trgovini, objektima, izvorima, česmama, etc., o svemu pišući s namjerom da odredi vrijeme nastanka, trajanja i nestanka – neporecivim činjenicama i bez ikakvih preinaka.

Pišući *Mostar u Herceg-Bosni*, Ćišić pokazuje svoje izuzetno poznavanje općih i konkretnih prilika u Mostaru i bosanskohercegovačkom duštvu općenito. Za njega nema nepoznanica, njegova je upućenost i zainteresiranost stvarna. Ćišić piše o tromosti vlasti, ali i o vitalitetu naroda koji se prema potrebi sam organizira i *ide na vojnu*, strada i gine, ali Bosnu brani. Niču groblja šehida. Junaštva se opjevavaju i Ćišić navodi brojne pjesme o bitkama u čiji se opis znalački upušta: Mostar, Trebinje, Grahovo... Piše o brojnim junacima i junaštvima. O brojnim mostarskim obiteljima, od kojih neke i danas žive u Mostaru.

U svome tekstu, Ćišić se jednako odnosi spram muslimana i kršćana. S pažnjom i lirski prema ljubavnim situacijama, čak i između različitih konfesionalnih pripadnosti, npr. muslimana i kršćanke, kao o Kerim-bajraktaru i lijepoj Matiji. U tekstu ove knjige živi nebroj uvjerljivo i autentično donijetih ličnosti, likova, događaja i priča o njima i njihovim ulogama u životu.

Husein Ćišić Husaga je iznimno osjetljiv prema svakoj vrsti nepravde i neprijateljima Bosne i njezinih naroda, nevisno i o tome je li riječ o Stojanu Jankoviću

ili Mehmed-paši Kukavici. Ćišić je nadasve istinoljubiv i pravdoljubac koji vidi kako i nema razlike u položaju kršćanskog i muslimanskog stanovništva u takvoj Bosni i Hercegovini kakva jeste.

* * *

Knjiga *Bošnjačke teme* /2011./ Huseina Husage Ćišića obuhvata dio njegove ostavštine, a uglavnom neobjavljene rukopise o gotovo, pa vječnim bošnjačkim temama. Prije svih, tu je objavljeni rukopis *Bosanskohercegovački muslimani i bosanska autonomija*. Bosanskohercegovački muslimani su bez daljnjeg, u doista dugom razdoblju bili izloženi stravičnom pritisku *nacionaliziranja* jednako od Srba i Hrvata. Kako će Husaga Ćišić zapaziti, tom aktivnošću se bave hrvatski i srpski nacionalisti dosljedno i istrajno svim raspoloživim sredstvima, da je to zadivljujuće.

Danas, moramo primijetiti, kako je tu aktivnost u velikom obimu pojačavao *indiferentan stav* samih muslimana, njihova jednako vjerska i nacionalna neosviještenost. Zato je hrvatskim i srpskim nacionalistima bilo najlogičnije da muslimane u miru nastoje politički pridobiti, a u ratovima i dan-danas, tek: istrijebiti, bez odgovornosti i posljedica po svoju naciju i prljavu rabotu! Svoj propagandistički rad među muslimanima provode medijski /*žurnalistički*/, ali i u školskoj obuci i kulturnoprosvjetnim društvima. No, taj rad je uglavnom bio bezuspješan i, muslimani su ostajali dosljedni svojoj poziciji i opredjeljenju, ravnodušni na pokušaje i nastojanja da se na njih utječe i da ih se nacionalizira.

Husein Ćišić se nedvosmisleno opire idejama kako su bosanski muslimani zatucani poturčenjaci, on nema dvojbe o slavenskom porijeklu muslimana, a osmansku okupaciju, njezine ciljeve i ambicije odvaja od karaktera i psihologije bosanskih muslimana. Ćišić bosanske muslimane vidi kao korpus vrlo izoštrenog vida i izraženih sposobnosti uočavanja odlika i karaktera svoga okruženja. Dakle, to je muslimane u očima nacionalizatora činilo *tajanstvenim sfingama*! Naprosto, nespoznatljivim u njihovom stavu. Danas to možemo vidjeti i kao muslimanima /već/ urođenu toleranciju koja može voditi porijeklo od *Časne Knjige Kur'an* i njezinog naglašenoga uvažavanja prethodnih *objava*. Riječ je o nemilosrdnoj i vrlo osmišljenoj borbi negiranja, nasuprot afirmiranju identiteta bosanskih muslimana, s ciljem da nestanu u procesu opredjeljivanja za hrvatski ili srpski nacionalni korpus.[2] Dakako, ni Husein Ćišić Husaga, ni Alija Isaković /45/ četrdeset pet godina poslije njega, nisu tek *grijali i hladili vodu*. Naime, samo dvije godine poslije objavljivanja knjige Alije Isakovića *O nacionaliziranju muslimana*, uslijedila je i genocidna agresija na Bosnu i Hercegovinu, nemjerljivo jača od svih ranijih pogroma.

Husein Ćišić i Alija Isaković insistiraju i dokazuju činjenicu da su bosanski muslimani dio južnoslavenskog naroda koji je na Balkan došao u VI stoljeću i živi u Jugoslaviji. Na *Sedmom kongresu Saveza omladine Jugoslavije*, 1963. godine, čak

[2] Riječ o Huseinu Husagi Ćišiću, isto djelo, str. 17. i 18.

je i J. B. Tito rekao: *Međutim, iako je to jasno, kod nas postoje i jalove diskusije, naprimjer o tome da li Muslimani treba da se opredijele za neku nacionalnost. To je besmislica*.[3]

***

Zanimljivo, Huseinu Husagi Ćišiću, dvadeset godina ranije, jednako su smiješna sva nagađanja i pogađanja, sve spletke i procjene od Hrvata i Srba spram bosanskih muslimana. On, čak, izrijekom tvrdi kako im se bosanski muslimani smiju kao smiješnim autorima nezasnovanih nagađanja, naklapanja i lupetanja. Ali, iz svega nikne zlo.

Husein Ćišić se predstavlja vrsnim poznavaocem povijesti nastanka i opstanka brojnih država na istoku u kojima je islam isključiva ili dominantna religija. On izvrsno vidi sve sličnosti i razlike, između rase, nacije/narodnosti i konfesije, stvaranja brojnih država i oblikovanja nacije u nastajanju u konkretnom primjeru. Ćišić smatra *kako bosanskohercegovčki muslimani imaju puno pravo svojatati bosansku prošlost od dana Kulina bana kao svoju vlastitu, i to isključivo, kao svoju vlastitu prošlost*. Izloženost najrazličitijim utjecajima, Ćišić vidi kao *uzrok da npr. samo u ovom primjeru, iz jedne rasne zajednice* /misli na Slavene/ *izrastu dva ili tri politička naroda*.

Husein Ćišić je dobro obaviješten o povijesnim događajima i iskustvima, ali i vrlo pronicljiv u procjeni savremenih političkih tokova i tendencija. U obilju činjenica i pojedinosti koje iznosi, pitanje bosanskih muslimana iskrsava jasno osvijetljeno i stvarno kao uvjet njihovoga opstanka uopće. Izloženi konstantnim i perfidnim pritiscima asimiliranja. Mada, izrijekom tvrdi, *nasilnog prevjeravanja* u Bosni i Hercegovini nije bilo, ipak je stvaran upit o tome koliko to može trajati i koliko to mogu izdržati. Jer, u najmanju ruku, bosanski muslimani kao mali narod – bili su izloženi na milost i nemilost velikih i moćnih kojima su stalno morali *davati ujam* – otkupljivati svoju slobodu, u ovom primjeru od Osmanlija.

Najveća davanja bila su odlazak mladih i sposobnih ljudi koji su *svojim radom i sposobnostima pozlatili tolike stranice njihove historije* – reći će Ćišić. Ćišićev osjećaj za tako visoku cijenu koju plaća *živi kontekst*, vrlo je istančan i stvaran. Cijena koju su plaćali bosanski narodi, bila je visoka cijena bosanske samostalnosti u Osmanlijskom carstvu, a poslije pada posljednjeg bosanskog kraljevstva.

I, u tom smislu, Bosna je imala sasvim očigledne pozitivne ingerencije upravljanja samom sobom, u odnosu na brojne pokrajine u Osmanlijskom carstvu kojima je upravljano *prema utvrđenom redu u Carstvu*. Bosanci su *imali prvenstvo na upravu svojim krajem, svojom užom domovinom*.

Osmanlije su lukavo iskoristile međusobne bosanske antagonizme i podjele, prilazili uglednijim porodicama, navodeći ih da svoju djecu šalju na školovanje

[3] *Borba*, 24. januar, 1947.

u Carigrad, kako bi ubuduće mogli postati dobri carski namjesnici u Bosni, ili doći na druga visoka zvanja u Carevini, videći u tome jednako privlačnost svoje ponude i višestruku korist za sebe. Interesantno, Ćišić razumijeva i pokazuje kako je *uvođenje Bosanaca u carsku upravu Bosnom* dobro i za Bosnu i za Osmanlijsku Carevinu.

Husein Ćišić zadivljujuće jasno vidi i duboko razumijeva svekoliku složenost *bosanske pozicije* u prostoru i vremenu. Isprepletenost unutarnjih i vanjskih interesa i želja, ali najintimnije odobrava svaku cijenu za samostalnost ako ista isključuje međusobnu suprotstavljenost bosanskih naroda, ma koliko ista bila podsticana izvana. Ovo utoliko prije, što je i Bosna imala ljude poput *velikog vojvode Hrvoja Vukčića, koji je uz pomoć osmanlijskih snaga stukao rogove Sigismundu i njegovom vojvodi Pavlu Cuporu, Ivanu Moroviću i Ivanu Gorjanskome koji su mu harali zemlju*... /str. 36./

To sugerira kako je vođenje politike s bosanskim interesima u prvom planu uvijek zahtijevalo puno mudrosti i napora. Utoliko prije što su objektivno postojale snažne tendencije da se u Bosnu *ubace* ko zna kakve sve strane dinastije vladara koji bi se našli pretpostavljeni Kotromanićima, Tvrtkovićima i Ostojićima, koje su već upravljale Bosnom. Interesantno je kako Husein Ćišić tu staru bosansku mudrost vidi kao zajedničko dobro, kapital i zalogu za budući zajednički život u kojem bosanski narodi – jedni drugima – nemaju što zamjeriti.

Ćišić se izričito zalaže za objektivne historijske činjenice i njihovu afirmaciju /*bez plemenske taštine!*/ tada se od povijesti može puno naučiti. No, bez zadrške, Ćišić priznaje kako su *Osmanlije* /ipak!/ *vijekovima bosanskim muslimanima bili jako zaleđe u borbi s mnogobrojnim neprijateljima, borbi inaugurisanoj po kršćanskim dušebrižnicima radi vjere.* Privrženost Osmanlijama nije mijenjala ni činjenica da su se bosanski muslimani protiv njih borili u XIX stoljeću.

Ćišić će reći da je *Gorski vijenac* – ustvari, postao drugo *Evanđelje* za sve *moderne nacionalce*, koje je napisao jedan od najpametnijih među najpametnijim nacionalistima u *kamilavci i mantiji*, u prvoj polovini XIX stoljeća – *vladika Rade*. Ćišić vidi kako je ta nepomirljivost borbe do istrjebljenja između križa i polumjeseca nastavak iskustava i tradicije križarskih ratova. U tom kontekstu, pedesetih godina XX stoljeća Husein Husaga Ćišić podrugljivo interpretira nastojanje *Politike* da *povodom vladičina jubileja donese najmarkantnije misli njegove o bratstvu i srodstvu iz njegova Gorskog vijenca* /Esad Bajtal bi rekao: *Gor'kog vijenca*!/, *da bi time dokazala, valjda, da je on u stvari, zbilja, veliki čovjek*. I, dalje: *Mi potpuno shvaćamo autora Gorskog vijenca, shvaćamo i svu onu žuč koju je on u srditoj nemoći u svoje vrijeme izlio na nas, ili kako on kaže na Turke*.

Naime, Husein Ćišić /1878./ rođen je i živio u vrijeme kada je narodno pamćenje o *svijem* zbivanjima bilo još sasvim živo svjedočenje o događajima s kraja XVII i u XVIII vijeku. *Gorski vijenac* napisan i objavljen na kraju XVII stoljeća, a objavljen i u Beču 1847. godine. Husein Ćišić je mišljenja, *da su ljudi iz Politike nadobudni* i *da se zanose mislima koje su po svakoj zdravoj logici imale davno utonuti zamo gdje im je mjesto*... /po svemu, u zaborav, kao iživljena i promašena zamisao, anah-

ronizam/. Jer, općepoznata je stvar, kako je Vladika Danilo na svoj *vladičanski način pokušao da proširi svoju vlast na štetu i zator islamskog življa u Hercegovini... s namjerom da iz potaje pobije sve uglednije hercegovačke Muslimane, ali tu je bio hude sreće. Ali-paša Rizvanbegović pomrsio mu je sve račune i njemu nije preostalo do da sriče stihove i kroz stihove poziva pomoć...*

Dalje, Ćišić raspravlja *austrofilske naklonosti* hrvatskog bana Mažuranića, pa i *homersko pitanje* – porijekla spjeva *Smrt Samil-age Čengića*. Jer, nije neizvjesno, kako Mažuranić i nije autor spjeva, već je *morao pokrasti gradivo za svoj ep od samoga Vladike*. Pri tome, opservira nečasnu ulogu Novice Cerovića u primjeru ubojstva/smrti Smail-age Čengića.

Ustvari, u cijeloj priči hrvatski ban Mažuranić samo je išao naruku austrijskim političkim pretenzijama prema Bosni koje su u to vrijeme iziskivale baš takvo prikazivanje stvari u Bosni, pa je slično pisao i fra Grga Martić *o junaštvu Luke Vukalovića u Osvetnicima,* a *za šta bi isti u svakoj kršćanskoj glavi zbog svojih hrsuskih vrlina bio okončao na vješalima*.

Takav je bio i pokušaj omalovažavanja ustanka koji je predvodio Husein-kapetan Gradaščević, tobože zbog agrarne reforme, a ne radi autonomije! Konačno, evidentno je kako su aneksijom Bosne kršćani, ipak, uistinu profitirali, baš kao što hrišćani i muslimani – nisu. Radi toga je u aprilu 1909. godine, na Ilidži kraj Sarajeva držan sastanak *vođa iz muslimanskog i pravoslavnog tabora*. Zemaljski Ustav i *statut*, car Franjo potpisao je 17. februara 1910. godine, a prema istome i prema *vjerskom ključu* u Sabor je ulazilo 39 pravoslavaca, 32 muslimana i 24 katolika.

U međuvremenu su pravoslavci za svoj groš i kolaborirali s ministrom Burijanom u Beču. Dakako, stvar se dalje komplicirala na terenu, iz praktičnih i interesnih razloga, vjerske su se grupacije konfrontirale, a suprotstavljenosti pojačavale.

Tada umire predsjednik Bosanskohercegovačkog sabora Alibeg Firdus, čovjek koji je ozbiljno, s puno razumijevanja i nepristrasnosti gledao brojna otvorena pitanja i situaciju u cjelini, imao u vidu rješenja. U igru je ušao Šerif Arnautović, brzoplet i temperamentan čovjek, što muslimanima nikako nije išlo u prilog. Rasplet i mirna rješenja spornih pitanja između pravoslavaca i muslimana izgledali su nemogući.

Nagomilani svakovrsni problemi artikulirani su kao ideja o vjerskoprosvjetnoj autonomiji i austrijske vlasti su to ozbiljno shvatile, jer su procijenile da bi sve moglo eskalirati do nemira i erupcije nezadovoljstva i sukoba, jer je još bila aktuelna i aneksiona kriza. Ali, neslaganje se nastavilo između muslimana i pravoslavaca.

Iza događaja bio je nedvosmislen motiv svih beogradskih vlada da provedu srpsku nacionalističku misao o oduzimanju svake individualnosti *Herceg-Bosni* i obesnažiivanje i svakog pomena na njezinu nekadašnju samostalnost. *Po srpskoj nacionalnoj ideologiji naša uža otadžbina Herceg-Bosna spada u životni prostor srpske nacije, kao i još mnoge nacionalno nepročišćene zemlje, te se zato nameće svakom nacionalisti Srbinu, pa ma gdje se on nalazio da nastoji da se te zemlje i stvarno uklope u svoj matičnjak, kao sastavni dio njegov*.

Husein Ćišić poteže, otvara i razabire brojna pitanja o kojima i danas imamo djelomično nejasnu predstavu, pitanje starih Bošnjana, Bosanske crkve, Bogumila... pokazuje kako je bio visok prag tolerancije *Bošnjana* i *Krstjana vjere apostolske koji imaju vrlo snažnih dodirnih tačaka sa islamom, zbog čega se Bosanska crkva i utopila u islamu*... Svaku stvar Husein Ćišić vidi šire od samoga pojma i svojim tekstom moćno obasjava vrijeme i događaje, pa tako i ovo izuzetno komplicirano i zamućeno vrijeme.

* * *

Husein-kapetan Gradaščević znameniti Zmaj od Bosne, našao se u recepciji Huseina Husage Ćišića, prvenstveno kao predvodnik *bune* 1831. godine. Dakle, događaje koje opisuje povjesničar Ahmed S. Aličić u obimnoj knjizi naslovljenoj *Pokret i borba za autonomiju 1831. godine*, Ćišić definira kao *bunu*. Ćišić piše, kako je o *buni* Husein kapetana Gradaščevića napisano puno, ali bez daljnjeg proizvoljno i netačno, uglavnom onako kako je odgovaralo službenim osmanlijskim vlastima, jer im je to išlo u prilog, jer je to narodnom ustanku kao takvom umanjivalo značaj.

Zato je Husein-kapetan rado prikazivan kao umišljeni i osioni carski odmetnik, a to je, uistinu, osnaživao i ustankom proizvedeni učinak. No, to nije proizvelo po Carstvo željeni učinak, jer je Husein kapetan Gradaščević položio i svoj život, a u narodu ostao legendaran i okićen naslovom *Zmaj od Bosne*. U bitkama, uvijek je bio u prvim redovima i nasrtao na najgušće redove *nizama*, pri čemu se držao, uistinu, viteški, o čemu zauvijek svjedoči ogroman broj njegovih saboraca. I, nikada, ni kad je napušten ostao sam Carstvu suprotstavljen, nije klonuo duhom.

Husein-kapetan Gradaščević je iz glasovite gradačačke obitelji koja se junački držala u vojnama između 1788. i 1791. godine protiv Austrije /kao i u Srbiji 1913./, a iz koje je Dželal-paša umorio Murad-kapetana Gradačačkog, kao i oca Huseinovog – Osman-kapetana 1819. godine. Husein Gradaščević *preuzeo je agende kapetana Gradačačkog, a bilo mu je tek 20 godina*. Iako je na Dželal-pašu pala teška hipoteka ubojice nevinih, čestitih i uglednih ljudi, on je nastavio pogrom *prema obimnom spisku proskribiranih lica*, koji je donio iz Carigrada. To su u pravilu bili najugledniji i najutjecajniji ljudi...

Husein-kapetan bio je vrlo mlad kad je te događaje koji su ga duboko kosnuli morao prihvatiti posramljeno i uz šutnju.

Husein Husaga Ćišić, opširno piše o zlodjelima Dželal-paše, govoreći o teškom vremenu svakojake smutnje u kojoj su stradali nevini i najbolji, o porijeklu podrške na koju se Dželal-paša oslanjao, čineći nebrojena ubojstva, ne štedeći ni svoju najbližu obitelj i srodnike. Ćišić navodi precizne podatke, ime, prezime, mjesto, vrijeme, brojne okolnosti bezumnih i danas nerazjašnjenih smaknuća u vremenu nevjerovatne i ubilačke strahovlade Dželal-paše.

Vrijeme Husein-kapetana Gradaščevića bilo je iznimno komplicirano zbog unutarnjih odnosa i vanjskih utjecaja na prostoru Bosne i Hercegovine. Turci, Aust-

rijanci, Rusi, Hrvati, Srbi, Muslimani, ugled osmanlijske države u stalnom opadanju, neprincipijelne pogodbe moćnih, *Karađorđe koji je razvio svoj bajrak*, ustanak u Srbiji, unutarnja nesloga bosanskih kapetana i ajana, višestoljećni antagonizmi i atavizmi. Događaji su se zahuktavali i sustizali. Osmanlije najavljuju sveopće novačenje *nizama kako bi se obračunali sa spahijama...*

Prema Huseinu Husagi Ćišiću i njegovom tekstu, *Husein-kapetan Gradaščević sam po sebi i nije bio ništa drugo nego jedna odlučna i nesalomljiva volja, a ujedno i utjelovljena misao, koja je dušom svakog iskrenog bosanskog domoljuba u ono vrijeme carevala*. *Sama ga je priroda udesila tako da u danome momentu s njime kao nepatvorenim izdankom krvave, ponosne i prkosne Bosne može uložiti svoj prosvjed protiv svih perfidnih postupaka podmukloga Carigrada*. Ćišić navodi obilje primjera i dokaza koji svestrano i autentično potvrđuju njegovu pronicljivu procjenu ličnosti Husein kapetana Gradaščevića.

Povijesnu pojavu i ulogu Husein-kapetana Gradaščevića, Husein Ćišić vidi kao duboko historijski uvjetovanu i ostvarenu. *Izgubljenu bitku Husein-kapetana kod Sarajeva 24. maja, 1832. vidi uzrokom zbog kojega je Osmanlijska država izgubila Sarajevo, a 1978. i cijelu Bosnu i Hercegovinu*. I: *Iz svega ovoga što se znade o o pojavi Zmaja od Bosne, što je već zabilježeno i što nije zabilježeno, dobivamo utisak, da je njegova pojava slična meteoru nekom koji velikom svjetlošću bljesne pred svojim konačnim utrnućem*. I: *Historija stare Bosne izbacila ga je na površinu da s njegovim kratkim životom završi jednu krvavu, ali slavnu svoju epohu*. *U borbi za domovinske ideale podnosio je bez hroptanja sva moguća stradanja i na koncu konca, na oltar domovine položio svoj dragocjeni život*.

Poslije čitanja Ćišićevog teksta o Husein-kapetanu Gradaščeviću, ne možemo se oteti dojmu o Gradaščevićevoj snažnoj osobnosti i povijesnoj ulozi. Tekst doživljavamo kao kapitalan doprinos rasvjetljavanju jednog tmurnog i zamućenog vremena – dijela bosanske povijesti i izuzetne povijesne ličnosti Husein-kapetana Gradaščevića.

* * *

U ovoj značajnoj i lijepoj knjizi, slijede zanimljivi i ranije neobjavljeni tekstovi: *Istina o Smail-agi Čengiću i njegovoj pogibiji*, *Agrarno pitanje i pojam o socijalnoj pravdi naše demokratije*, *Muslimanka i njena peča i feredža*, *Zašto Jovan Dučić mrzi islam?*, te *Pismo Predsjedništvu Skupštine naroda, Ustavotvorne skupštine Beograd* i *Pismo Đuri Pucaru* – tada predsjedniku SR BiH.

Bez sumnje, Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Bosne i Hercegovine, "Gradsko društvo" Mostar – ima izvrsno uspostavljene prioritete i vrlo značajnu izdavačku djelatnost pa će kao takva i potrajati.

Atif Kujundžić

Jedno sjećanje iz Zenice

(Ezher Arnautović, *Sjećanje za budućnost*, Zenica: Eurocopy, 2011, 374 str.)

Autobiografska knjiga *Sjećanje za budućnost* Ezhera Arnautovića prati njegov život od najranijeg djetinjstva do kraja agresije na Bosnu i Hercegovinu 1996. godine. Ezher Ezo Arnautović rođen je 1925. godine u Travniku, gdje je završio osnovnu i Građansku školu. Drugi svjetski rat zatiče ga u rodnom mjestu, gdje se tokom 1943. godine uključuje u NOP, a u oktobru 1944. godine postaje i članom SKOJ-a. U KPJ je primljen 1945. godine, a od 1946. godine obavlja funkciju sekretara OK SKOJ-a Travnik i postaje članom Gradskog komiteta KPJ. Bio je učesnik izgradnje omladinskih pruga Brčko − Banovići (1946) i Šamac − Sarajevo (1947), tokom kojih je obavljao više komandnih funkcija. Sa 23 godine postaje predsjednikom Općine Travnik, a tu će funkciju obnašati naredne dvije godine (1948-1950). Također, obnašao je funkcije predsjednika općina Novi Travnik (1954-1959) i Zenica (1960-1965), a od 1959. do 1960. godine bio je i potpredsjednik Sreza Zenica. Od 1950. do 1954. godine bio je republički poslanik za grad Travnik, a od 1963. do 1965. godine savezni poslanik. U septembru 1965. godine lišen je slobode i smijenjen sa svih funkcija zbog optužbi za pljačku i zloupotrebu dužnosti. Osuđen je na kaznu od 17 godina robije zbog navedenih djela te upućen na izdržavanje kazne u KPD Foča. Iz zatvora je izašao 1970. godine nakon niza umanjenja dužine trajanja kazne. Po izlasku iz zatvora zapošljava se u proizvodnoj organizaciji "Metalno" Zenica, te završava Pravni fakultet, koji je upisao još 1956. godine. U penziju odlazi 1989. godine, nakon 50 godina provedenih u radnom odnosu. Tokom agresije na BiH bio je pripadnik Armije Republike BiH u činu pukovnika, a od 2000. do 2004. godine bio je vijećnik Općine Zenica. Dobitnik je brojnih nagrada i priznanja.

Knjiga je podijeljena na devet poglavlja, koja hronološkim redom opisuju pojedine segmente autorovog burnog života. Prvo poglavlje je, zapravo, uvod u kojem autor navodi razloge zbog kojih se odlučio na objavljivanje ovog rukopisa. U istom poglavlju autor, u kratkim crtama, iznosi sadržaj ove knjige, zadržavajući se samo na najvažnijim događajima iz svog života. U drugom poglavlju nazvanom "Travnički period od 1925. do 1954. godine", autor opisuje svoje životno iskustvo stečeno tokom života u rodnom gradu. U ovom poglavlju, osim biografskih podataka i najvažnijih događaja iz života Ezhera Arnautovića, koji su sigurno odredili i njega kao ličnost, ali i njegovu budućnost, možemo pronaći i mnogo podataka o svakodnevnom životu u Travniku u naznačenom periodu. Naime, u nešto manje od tri decenije opisane u ovom poglavlju desile su se velike promjene, a Ezher Arnautović je svjedok i neposredni učesnik tih promjena. Rođen je u Kraljevini SHS, školovao se je u Kraljevini Jugoslaviji, zanat je završio u NDH, a bio je direktni učesnik uspostave i izgradnje socijalističke Jugoslavije, i sve to u Travniku. U istom gradu počela je i njegova politička karijera

od ulaska u SKOJ, preko prvih značajnijih rukovodećih funkcija tokom izgradnje omladinskih pruga do mjesta predsjednika Općine Travnik, na koju je stupio kada je imao 23 godine.

Treće poglavlje, "Novotravnički period od 1954. do 1959. godine", opisuje životni i radni vijek Ezhera Arnautovića u Novom Travniku, gradu u nastajanju koji je tek trebao dobiti konture modernog i funkcionalnog mjesta. Kao prvi predsjednik Narodnog odbora Općine Novi Travnik Ezher Arnautović je učestvovao u izradi i realizaciji Urbanističkog plana, koji je riješio osnovne komunalne i stambene probleme novog grada.

Četvrto poglavlje, „Zenički period od 1959. do 1965. godine", opisuje Ezherov dolazak u grad u kojem će provesti najveći dio svog života i u kojem će doživjeti najteže trenutke svog života. Ezher Arnautović u Zenicu dolazi 1959. godine na mjesto potpredsjednika Sreza, a već sljedeće godine izabran je za predsjednika Općine Zenica. U to vrijeme Zenica je bila grad paradoksa, na jednoj strani dom najvećeg privrednog kombinata, "Željezare", koja se konstantno proširivala i unapređivala, a na drugoj strani grad velikih komunalnih, stambenih i infrastrukturnih problema. Osim navedenih neriješenih pitanja, koja nisu bila prisutna samo u Zenici, ovaj grad je imao i jednu specifičnost, a to je veliko aerozagađenje, koje je imalo štetne posljedice po zdravlje Zeničana. Formiranje Fonda za aerozagađenje sigurno je najveći doprinos Ezhera Arnautovića razvoju Zenice, iako je, nažalost, ovaj fond bio kratkog daha, jer je po hapšenju njegovog osnivača isti i ukinut.

Peto i šesto poglavlje, „Progon, montirani proces i kazna" i „Sjećanje na život u KPD-u Foča", povezani su, a tiču se hapšenja, suđenja i presude za pljačku i zloupotrebu položaja, zbog koje je Ezher Arnautović osuđen na kaznu zatvora u trajanju od 17 godina. Ova poglavlja opisuju tok čitavog procesa, od dana hapšenja optuženog na ulici i prvog pretresa stana, suđenja, donošenja presude i upućivanja na izdržavanje kazne u KPD Foča, života tokom perioda provedenog u zatvoru, te konačno izlazak iz zatvora i povratak u Zenicu. Ipak, najznačajniji dijelovi ovih poglavlja su, zapravo, opisi tortura kroz koje je prošao Ezher Arnautović, ali i njegova porodica. Precizni i detaljni opisi metoda iživljavanja isljednika nad, još samo optuženim, Ezherom Arnautovićem svjedoče o brutalnosti jednog sistema, ili bolje rečeno pojedinaca iz tog sistema, kroz koji su, nažalost, prošli mnogi. Posebno je interesantna činjenica da je Ezher Arnautović iz zatvora izašao 1970. godine, nakon pet godina provedenih u zatvoru, iako je bio osuđen na 17.

Sedmo poglavlje, "Zenica od 1970. do 1990. godine", opisuje život Ezhera Arnautovića nakon izlaska na slobodu i povratka u Zenicu, gdje ponovo pronalazi zaposlenje i to u proizvodnoj organizaciji "Metalno", na položaju savjetnika, a kasnije i pomoćnika generalnog direktora. Ezher Arnautović je najzaslužniji za izgradnju novog pogona "Metalnog", tj. Fabrike elektromotora u Foči. Ovaj projekt je, također, bio praćen političkim i medijskim pritiscima i optužbama, a Ezheru Arnautoviću je oduzet i pasoš. I nakon penzionisanja 1989. godine Ezher Arnautović je, u burnim

godinama koje su bile uvod u agresiju na Bosnu i Hercegovinu, bio meta medijskih i političkih napada.

Osmo poglavlje, "Zenica od 1990. do 1996. godine", opisuje aktivnosti Ezhera Arnautovića u najtežim trenucima za Bosnu i Hercegovinu, a samim time i Zenicu, i prava je šteta što je ovim događajima posvećeno samo nekoliko stranica (233-235 str.), jer je Arnautović i tada obavljao značajne funkcije i bio svjedok mnogim događajima.

Posljednje, deveto poglavlje "Na kraju", zapravo predstavlja zaključak u kojem je autor prezentirao završne misli o događajima i doživljajima iznesenim u ovoj knjizi. Nakon posljednjeg poglavlja slijedi iscrpno Kazalo imena i Prilozi. U Prilozima se nalazi veliki broj dokumenata iz različitih perioda, a koji su vezi s periodom kojim se ova knjiga bavi (referati, izvještaji, zapisnici, pisma, zahtjevi i žalbe sudovima itd). Treba napomenuti da je knjiga bogata fotografijama i isječcima iz novinskih članaka raspoređenih u samim poglavljima, što olakšava spoznaju o događajima kojima se poglavlja bave. Na kraju su prezentirane recenzije knjige čiji su autori Željko Grahovac, Nihad Fejzić, Salih Jalimam, Esad Safić i Mirza Pojskić.

Knjiga *Sjećanje za budućnost* autora Ezhera Arnautovića predstavlja svjedočanstvo o jednom burnom vremenu na jugoslavenskom prostoru kroz život jednog čovjeka. Ova knjiga je biografski rad Ezhera Arnautovića, ali u isto vrijeme ona daje sliku života u određenom vremenu (međuratnom, ratnom, socijalističkom i opet ratnom) na određenom mjestu (Travnik, Novi Travnik, Zenica pa i Foča). Posebno je interesantan opis sudskog procesa i progona Ezhera Arnautovića od sistema, u čijoj je uspostavi i izgradnji učestvovao i u čiju ispravnost nikada nije sumnjao. Taj isti sistem brutalno se obračunao s Ezherom Arnautovićem. Knjiga *Sjećanje za budućnost*, kako i sam naslov kaže, predstavlja utiske jednog čovjeka o jednom dugom periodu ispunjenom brojnim događajima i, mada je autor osvježio pamćenje brojnim zvaničnim dokumentima i novinskim člancima, oni nisu dovoljni da bi se stekla prava slika o spomenutim dešavanjima. Međutim, motiv autora nije ni bio kritičko sagledavanje prošlosti i njena eventualna ocjena, koja bi, dakako, zahtijevala ozbiljniju analizu velikog broja historijskih izvora. Osnovni motiv je bio ispričati jednu zanimljivu životnu priču o čovjeku koji je bio akter i svjedok mnogih događaja koji će biti, ili već jesu, predmet istraživanja prvenstveno historičara, ali i drugih istraživača. Knjiga *Sjećanje za budućnost* sigurno nije prvorazredni historijski izvor, ali zato jeste dobro polazište za buduća istraživanja.

Mirza Džananović

Povodom naučnog skupa *Pjesnik u bjekstvu* Književno djelo Kemala Mahmutefendića

U Tešnju je 18. decembra 2010. godine, u organizaciji Centra za kulturu i obrazovanje, održan znanstveni skup o književnom djelu Kemala Mahmutefendića naslova *Pjesnik u bjekstvu*. Svi radovi s tog skupa objavljeni su u zborniku radova[1]. Sam zbornik koncipiran je kao dvodijelna zbirka vrlo kvalitetnih tekstova: *prvi* dio obuhvata radove sa skupa, a *drugi* je dodatak u kojem se nalaze tekstovi koji su prethodno objavljeni. Izuzetak je tekst Stevana Tontića "Kemal Mahmutefendić u tragikomediji življenja i pjevanja" koji se ovdje objav-ljuje prvi put.

O književnom i životnom djelu Kemala Mahmutefendića na skupu u Tešnju govorili su Ljiljana Šop, Sead Mahmutefendić, Dijana Hadžizukić, Ljiljana Tadić, Tarik Galijašević, Željko Grahovac, Melida Travančić, Vojislav Vujanović, Alija Pirić, Momčilo Spasojević, Ibrahim Kajan, Muhidin Džanko, Mirsad Kunić i Dragan Marijanović. U dodatku su radovi Ranka Sladojevića, Marka Vešovića, Tvrtka Kulenovića, Almira Zalihića, Bojana Bogdanovića, Željka Grahovca i Stevana Tontića.

Kemal Mahmutefendić, prije svega, jeste izuzetna književna i egzistencijalna figura u našoj kulturnoj zbilji. Rođen je u Sarajevu 1942. godine, formatirao se u Konjicu, gdje je završio osnovnu školu i gimanziju, studirao svjetsku književnost u Beogradu. Živi u Zenici. On je slobodni književnik, sasvim predan uranjanju u tajne poetičkog izvorišta i, nadasve, istrajan u komunikativnom odnosu s njima. O tome svjedoče brojne knjige na kojima su generacije odrastale, a posebno *Djetinjstvo pod Vrtaljicom* i *Roman o novčiću*. Izdavačka kuća "Zalihica" iz Sarajeva objavila je njegova izabrana djela u pet tomova. Kemal Mahmutefendić izuzetno je plodan pisac. Njegov spisateljski opus obuhvata desetke knjiga. Knjige koje potpisuje Mahmutefendić: *Putnici* (pjesme u prozi), *Iz pjesama posvećenih Kordeliji* (poezija), *Iz bezdanih usta* (poezija), *Metak u Odesi* (fantastična poema), *Otok* (poezija), *Rasulo mirisa* (poezija), *Repetitorij* (poezija), *Die Tränen meines Volkes* / *Suze moga naroda* (poezija i proza), *Verschlossener Wald* / *Zaključana šuma* (poezija i proza), *Moj put, svijetao i tužan* (poezija), *Putevi, ljudi, grobovi* (putopisi, eseji, zapisi), *Mrtvi* (poezija), *Neretva* (poema), *Pjesme napisane u dvorcu Batthyanny* (poezija), *Genije na smetljištu* (poezija), *Djetinjstvo pod Vrtaljicom* (priče za djecu), *Roman o novčiću* (roman za djecu), *Pogled s Pećine* (roman za djecu), *Pali iz oblaka* (roman za djecu), *Noćni vlakovi* (roman za djecu), *Salih pod orguljama* (priče), *Ispod spuštenih kapaka* (priče), *Priče Gustava Flauberta* (priče), *Wir haben in Österreich gesehen*

[1] *Pjesnik u bjekstvu. Naučni skup o književnom djelu Kemala Mahmutefendića*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2011.

/ *Vidjeli smo se u Austriji* (drama), *Tanz in Spinnennetz* / *Ples u paukovoj mreži* (scenski oratorijum), *Život bez gaća* (aforizmi), *Čovjekoliki ljudi* (aforizmi), *Misli za svaki dan* (aforizmi), *Nova pusta zemlja* (pjesme), *Pjesnik u bjekstvu* (pjesme), *Bestijarijum* (pjesme), *Dan kada smo umrli* (priče).

U svojoj interpretaciji Ljiljana Šop je naglasila da je Mahmutefendić "najčešće glasnogovornik zavičajnog mikorkosmosa, i u okviru njega ne samo njegovih tzv. malih ljudi već i njegove prirode, životinja, predmeta, neumorni pesnik njegovih godišnjih doba, boja, mirisa, voda i šuma, i iznad svega bajkovite i sveprisutne Neretve"[2]. To je sasvim "precizan" stav o mitskom prisustvu Neretve u Mahmutefendićevom poetskom toku – u njemu se čuje šum Neretve i graja djece od Ćuprije i Kazana, Tećije, Tušćice, Santrača do Studenca i Beginog vijera. Naravno Mahmutefendić nije upao u glorificirajuću mitologiju lokalnog ambijenta. On svoj "živopisni Konjic i mitsku Vrtaljicu, svoje opsesivne toponime koji zvuče i znače i kad ih je teško ili nemoguće naći na mapama (Varda, Trešanica, Prkanj, Radava, Zlatrgovina, Repovica, Musala, Pomol, Paklina, Puhale, Ćemer...), i svoju osnovnu nit, životodajnu i snovidu Neretvu koja, uvek ista, a vazda drugačija protiče kroz pejsaž, život i priču, pisac uzdiže na nivo univerzalija i fikcije, snova i mora, zaumlja i večnosti"[3].

Poseban akcent djelu Kemala Mahmutefendića daje interpertacija njegovog brata, također, pisca i profesora Seada Mahmutefendića koji odmjerenom sentencom kazuje da "Kemal Mahmutefendić doživljava svijet i rođenje kao izgnanstvo", da ništa u njegovoj poeziji nije "od ovoga svijeta", da u njegovim pjesmama "nema utjehe, nema nade, nema milosti", da je njegov pjesnički svijet "svijet bez Boga", svijet očajanja i nade.[4] On kazuje da je Kemal pjesnik koji se nalazi onkraj zamki za lakovjerne koji strah od prolaznosti guše apsurdnim klečanjem pred kipovima ljudskog duha, nespremni da prihvate život koji je u njima ili da hrabro i bez patetike gaze pustinjama koje nas okržuju. Domovina pjesnika je izgnanstvo u kojem se on iznova rađa kao ponovni izlazak Sunca i slavi život pjevajući glasovima nerođenih i onih koji su zauvijek otišli. On se pojavljuje kao medij čiju biografiju ne možemo sastaviti na osnovu njegovih pjesama. On je pjesnik iznad privatne sudbine i cinizma konteksta prosječnih, neobrazovanih/poluobrazovanih, neukih i dogmom opčinjenih sudionika tuđih ideologija i provincijalnih hiperbola. Mahmutefendić je stoga gnostički pjesnik.

Doprinos razumijevanju Mahmutefendićevog pjesničkog svijeta daje i Dijana Hadžizukić, s Fakulteta humanističkih nauka Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru, u tekstu "Kroz slike i narativne crtice 'Bestijarijuma' Kemala Mahmut-

---

[2] Ljiljana Šop, "Kemal Mahmutefendić ili: priča o tome kako nema prečih pitanja od naivnih pitanja", u: *Pjesnik u bjekstvu*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2011, str. 13.

[3] Ibid., str. 14.

[4] Sead Mahmutefendić, "Paradoks iliti gnostička svijest izgnanih i odbjeglih u poeziji Kemala Mahmutefendića", *Pjesnik u bjekstvu*, Centra za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2011, str. 29.

efendića". Interpretacijsko upozorenje stoji nad sadržajem *Bestijarijuma* i kazuje nam da priče o životinjskom carstvu, "priče iz zvjerinjaka", možemo razumijeti i kao priče o ljudima. Ljudi su svoj svijet pretvorili u zvjerski svijet. Tako se Mahmutefendić pokazuje kao pjesnik bez iluzija, čija se antropocentrička mitologija raspala u paramparčad i ostavila iza sebe polje čistih pjesničkih formi. To je osnova s koje možemo razumjeti Mahmutefendićevo nadvladavanje patetike kad govori o domovini ili o smrti i najbližima. On se još nada da svijet ne može živjeti bez poezije!

. . .

Kemal Mahmutefendić svakako je izuzetna pjesnička figura u bosanskohercegovačkoj i bošnjačkoj poetskoj knjizi, čovjek s one strane iluzija o životu, ispunjen iskustvom riječi i njome obdaren. Na ovome mjestu treba posebno pohvaliti poduhvat Centra za kulturu i obrazovanje u Tešnju, koji je pokazao osjetilo za pjesničku žicu i kvalitetu Kemala Mahmutefendića te uspio organizirati vrlo kvalitetan znanstveno-književni skup o njegovom radu i životu. O kvalitetu skupa svjedoče njegovi eminentni učesnici. Ovim je, naravno, odano priznanje jednom važnom autoru, stvaraocu, za njegovo višegodišnje književno djelovanje u našoj kulturnoj sferi u kojoj je izgradio vrlo reprezentativno i prepoznatljivo mjesto.

Senadin Lavić

Proslava Dana Bošnjaka Kosova 2011. godine

Najviši bošnjački politički predstavnici su na Kosovu u samo nekoliko dana prije same proslave uspjeli obezbijediti finansijska sredstva za proslavu Dana Bošnjaka ove godine. Postoji tijelo koje se smatra krovnom institucijom nevladinog sektora na Kosovu, u kojem su umrežene većina bošnjačkih NVO-a, Bošnjački savjet Kosova (BSK), koji je preuzeo organizaciju ovogodišnje proslave. Naravno, proslava je s obzirom na kratkoću vremena bila ubrzano organizovana, jer je trebalo pokriti cijelo Kosovo, tako da su NVO-e iz svih regiona pozvane da svojim prijedlozima i idejama pripomognu što boljem obilježavanju ovog dana. Bilo je raznih sportskih i kulturnih aktivnosti širom Kosova, a centralna manifestacija održana je u Prizrenu. Ovoj ceremoniji prisustvovao je premijer Hasim Tači, koji je prisutnima dao do znanja da je bošnjački narod ravnopravan svim drugim narodima na Kosovu i da u svakodnevnom životu, rame uz rame sa većinskim albanskim narodom, učestvuje u izgradnji boljeg Kosova, te poručio predstavnicima iz BiH da očekuje da će i BiH slijediti primjer Crne Gore i Makedonije iz susjedstva, te da će donijeti odluku o priznavanju nezavisnosti Kosova. Tači je na ceremoniju došao u pratnji nekoliko ministara i zamjenika ministara u ime predsjednice Kosova Atifete Jahjaga. Također, u ime Rijaseta BiH, kao i Mešihata Srbije, skupu se obratio Mevlud Dudić, rektor Univerziteta u Novom Pazaru, koji je rekao da Bošnjaci Kosova imaju starijeg brata u Sandžaku i da stariji brat čini sve u svojoj moći da pomogne mlađem, iako i sam ima velikih problema u ostvarivanju svojih prava u borbi za autonomiju. Na skupu je bio prisutan i predsjednik IZ Kosova ef. Naim Trnava, koji je poselamio sve prisutne i čestitao Dan Bošnjaka. U ime Bošnjaka Crne Gore, prisutnima se obratio Samir Agović, predsjedavajući Parlamenta grada Berane. Iz BiH je na proslavu došao savjetnik Bakira Izetbegovića, Edin Ramić, kao i dogradonačelnik grada Srebrenik Nermin Tursić, koji je obišao i Pećki i Dragaški i Prizrenski region, te učestvovao na tribini "Bosna, Bošnjaci, tranzicija i identitet".

Gospodin Tursić je na proslavi u Peći napomenuo da Bošnjaci Sandžaka svoja prava ostvaruju preko Bruxellesa ističući, neophodnost korištenja evropskog pravnog naslijeđa koje putem svoga zakonodavstva ostavlja mogućnost formiranja regije Sandžak s legalnim i legitimnim prestavništvom u Bruxellesa, čime bi se na taj način, prvi put nakon nekoliko desetljeća, došlo do ujedinjenja bošnjačkog bića i historijskog prostora podijeljenog između Srbje i Crne Gore, što bi pratilo "prevazilaženje" političkih i administrativnih granica između dvije države. Također je istakao da taj prostor treba internacionalizirati, preko otvaranja konzularnih predstavništva drugih država, i sjedišta raznih međunarodnih organizacija. U Prizrenu je duhovnoj vlasti poručio da mora da preuzme funkciju korelata političkoj vlasti, a svim Bošnj-

acima Kosova da učvrste svoje jedinstvo putem nacionalne identifikacije, i budu ono što jesu, a nikako ono što im drugi nameću i što bi drugi voljeli da budu.

Ovo je tema koja je, vjerovatno, potrebna više nego ikad, jer su se u narodu već stvorile konfuzije u vezi s geografskim i nacionalnim identitetom i njihovim odrednicama, pa je Tursić govorio s aspekta komplementarnosti ovih dviju kategorija. Naime, napomenuo je da su regionalne i nacionalne odrednice komplementarne i nadopunjujuće, a ni u kom slučaju ikompatibilne i isključujuće, kakvim SANU pokušava – s mnogo uspjeha – da ih prikaže u dijelovima bošnjačke populacije.

Kako je Tursić napomenuo, ovo je, zapravo, osnov za prevazilaženje i rješavanje ovog problema. Prema reakciji slušalaca predavanja, predstavnika akademskih krugova, kao i prisutne publike, moglo se jasno vidjeti da su žedni svježih i temeljnih informacija, tačnije, informacija koje dolaze direktno od predstavnika bosanskih institucija. Očita je želja Bošnjaka s Kosova da se povežu s maticom Bosnom, stoga vjerujem da je više nego neophodno da Vlada BiH, odnosno Bošnjaci iz Bosne učine sve da se oformi neko tijelo, koje bi uspostavilo kontakt s bošnjačkom dijasporom. Tursićev pristup problematici s kojom se dio Bošnjaka susreće, samo je otvorio nove vidike i ukazao na realne potrebe za uskim povezivanjem s maticom Bosnom. Svakako da je i pismo podrške proslavi Dana Bošnjaka Kosova, koje je poslao predsjednik "Preporoda" BiH, prof. dr. Senadin Lavić, također primljeno i popraćeno s oduševljenjem. U obraćanju na svečanoj akademiji, Tursić je napomenuo da je upoznat s problemom nedostatka udžbenika u osnovnim i srednjim školama na bosanskom jeziku i obećao je da će pokušati riješiti taj problem, te da će nastojati zajedno s drugim Bošnjacima dobre volje iz BiH, obezbijediti potrebnu količinu za normalno odvijanje nastave.

Nuhija Tairovci

GODIŠNJAK 2011

IZ "PREPORODOVE" DJELATNOSTI

Izvještaj o radu BZK "Preporod" Sarajevo za 2011. godinu

U ovoj godini Matični odbor Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" svojim planom i programom predvidio je sljedeće sadržaje: Zbor predsjednika općinskih društava za 2011. godinu, štampanje dvanaestog kola edicije "Bošnjačka književnost u 100 knjiga", izdavanje dva redovna časopisa (*Godišnjak BZK "Preporod"* i *Bosnien studies: journal for research of Bosnian thought and culture*), organiziranje dva međunarodna skupa ("Bosanskohercegovačka država i Bošnjaci" i "Čovjek, Bosna i svijet u umjetničkim vidicima Abdulaha Sidrana"), redovni konkurs literarnih i likovnih radova za učenike osnovnih škola na zadatu temu, dodjela stipendija Fonda "Muhsin Rizvić" te izložbe u Galeriji "Preporod".

Zbor predsjednika općinskih društava, koji ima cilj da usklađuje rad općinskih društava "Preporod", ove godine zbog nedostatka finansijskih sredstava nije održan. Međutim, članovi Matičnog odbora to su nastojali nadoknaditi posjetama općinskim društvima u Bosni i Hercegovini. Senadin Lavić, predsjednik, Munib Maglajlić, Šaćir Filandra, Hadžem Hajdarević i Sead Šemsović, članovi Izvršnog odbora, zajedno ili odvojeno prisustvovali su osnivačkim ili reizbornim skupštinama općinskih društava i različitim vrstama programa iz područja kulture. Učinjene su posjete: Bihaću, Bosanskoj Dubici, Bugojnu, Čeliću, Donjem Vakufu, Foči, Glamoču, Goraždu, Gračanici, Kladnju, Konjicu, Mostaru, Prnjavoru, Sanskom Mostu, Tesliću, Tuzli, Višegradu, Vitezu, Zenici i Zvorniku. Tokom godine predsjednik je posjetio i bošnjačke zajednice u Srbiji, Turskoj i Austriji, te prisustvovao kongresu Bosanskohercegovačke dijaspore Sjeverne Amerike (Chicago) i dvadesetogodišnjici obnove "Preporoda" u Hrvatskoj.

Finansijski smo pomogli sljedeća općinska društva: Banju Luku, Bosansku Dubicu, Osmake, Prnjavor, Tomislavgrad, Zenicu, Zvornik kao i društva u Dubrovniku i Prizrenu u ukupnom iznosu od 8.500,00 KM.

Jedanaesto kolo (Omer Novljanin: *Historija Bosne u vrijeme Hekim-oglu Ali-paše.* Ahmed Hadžinesimović: *Hronika događaja*. Jusuf Livnjak: *Putopis s hadža 1615. godine*; Enver Čolaković: *Legenda o Ali-paši*; Feđa Šehović: *Gorak okus duše – Drame*; Husein Bašić: *Tuđe gnijezdo*; Džemaludin Latić: *Mejtaš i vodica*, Amir Brka: *Dovoljno za radost*), koje je 2010. predato u štampu, nije u potpunosti završeno, nije obavljen uvez cijelog odštampanog tiraža i nisu odštampane ovojnice. Dvanaesto kolo je u pripremi. Od drugih naslova vrijedno je spomenuti izdanje knjige *Kultura patriotizma: o vrlinama i porocima jedne ljubavi* Esada Zgodića.

Četvrti broj časopisa *Bosnian studies: journal for research of Bosnian thought and culture (Bosanske studije: časopis za istraživanje bosanske misil i kulture)* pripremljen je za štampu, ali u nedostatku sredstava nismo uspjeli izmiriti obaveze ni prema autorima ni prema prevodiocima. Časopis iz istih razloga nije ni predat u štampu. Nisu izmirene obaveze prema autorima priloga u *Godišnjaku* BZK "Preporod" za prošlu godinu, te je predsjednik BZK "Preporod", Senadin Lavić, donio odluku da se honorari za autore priloga ubuduće neće plaćati.

Naučni skup "Bosanskohercegovačka država i Bošnjaci" održan je 6. marta 2011. godine u Sarajevu. Realizaciju skupa i organizacijske pripreme vodio je Naučni odbor u sljedećem sastavu: Edina Bećirević, Fikret Čaušević, Šaćir Filandra, Husnija Kamberović, Senadin Lavić i Asim Mujkić te Matične službe BZK "Preporod". Skup je bio zamišljen kao otvoreno i kritičko preispitivanje različitih *odnosa* bošnjačke etnonacionalne kolektivnosti, na jednoj, i bosanskohercegovačke državne pluralnosti, na drugoj strani.

Naučni skup bio je organiziran oko sljedećih tematskih pitanja: "Bosna i Hercegovina u stanju koje je nametnuto ratom". Ovo tematsko pitanje razmatrali su: Edina Bećirević (Bosna i Hercegovina): "Sudski proces Radovanu Karadžiću, optuženom za genocid: mogućnost za promjenu stanja nametnutog ratom?", Smail Čekić (Bosna i Hercegovina): "Genocid u Bosni i Hercegovini i Dejtonski sporazum", Nijaz Duraković (Bosna i Hercegovina): "Prilog raspravi o ustavnim promjenama u Bosni Hercegovini", Marko Hoare (Velika Britanija): "Dejtonska Bosna: 'nefunkcionala država'", Rusmir Mahmutćehajić (Bosna i Hercegovina): "Sedam neprevladanih provalija bošnjačkog pitanja", Nena Močnik (Njemačka): "Računajte na nas, trideset godina poslije", Edin Šarčević (Njemačka): "'Dejtonsko zatočeništvo': slučaj ili zakonomjernost. Jedan javnopravni pogled".

Drugo tematsko pitanje: "Bošnjaci u društvenoj, pravnoj, političkoj i ekonomskoj bosanskohercegovačkoj pluralnosti". Ovo tematsko pitanje razmatrali su: Ivo Banac (Hrvatska): "Bošnjaci, komunizam i njegovo nasljeđe", Safet Bandžović: (Bosna i Hercegovina) "Bošnjaci i antifašizam: rezolucije građanske odgovornosti (1941.) i savremenost", Fikret Čaušević (Bosna i Hercegovina): "Ekonomski liberalizam, bosanskohercegovački suverenitet i etnički identitet", Šaćir Filandra (Bosna i Hercegovina): "Kontraverze bošnjačkog nacionalnog razvoja u postsocijalističkom razdoblju" Adnan Jahić, (Bosna i Hercegovina): "Bošnjačka elita u prvoj polovini XX stoljeća – naslijeđe, kontekst, prioriteti, interesi... ", Husnija Kamberović (Bosna i Hercegovina): "Bošnjaci između sekularizma i političkog islama".

Treće tematsko pitanje: "Sinhronijske i dijahronijske povezanosti bosanskohercegovačkih Bošnjaka, Hrvata, Srba, Roma i Jevreja" razmatrali su: Sanela Bašić (Bosna i Hercegovina): "(Dejtonska Bosna i Hercegovina: protivrječnosti postkonfliktne izgradnje mira", Amila Buturović (Kanada): "Šta nam mrtvi govore o živima, a živi o mrtvima? Stara bosanska groblja kao kulturološki tekst", Amra Hadžimuhamedović (Bosna i Hercegovina): "Bosanskohercegovačko kulturno

naslijeđe i Bošnjaci", Senadin Lavić (Bosna i Hercegovina): "Zatvaranje bosanskog uma", Asim Mujkić (Bosna i Hercegovina): "Bosanskohercegovačko građanstvo i bošnjačka do-homogenizacija – godine raspleta", Vahidin Preljević (Bosna i Hercegovina): "Narativi identiteta u kulturnim diskursima u Bosni i Hercegovini".

Četvrto tematsko pitanje s nazivom "Pluralnosti nacionalnih politika u susjednim državama i političkih percepcija bošnjačkog identiteta" razmatrali su: Jasna Bakšić-Muftić (Bosna i Hercegovina): "Iskušenja političkog predstavljanja", Sonja Biserko (Srbija): "Percepcija srpske elite o Dejtonskoj Bosni", Ivan Zvonimir Čičak (Hrvatska): "Bošnjaštvo – zapreka ili poticaj stvaranju bosanskog nacinalnog identiteta", Tarik Kulenović (Hrvatska): "U Sarajevu ustaše, u Zagrebu balije – Bošnjaci u Hrvatskoj", Dževada Šuško (Bosna i Hercegovina): "Percepcija bošnjačkog identiteta na Zapadu".

Peto tematsko pitanje "Predvidljivi svjetski kulturni, politički i ekonomski razvoji (trendovi) s obzirom na moguće položaje bosanskohercegovačke države i bošnjačkog naroda" razmatrali su: Ahmet Hadrović (Bosna i Hercegovina): "Smjernice za opstanak i razvoj Bošnjaka", Mehmedalija Hadžić (Bosna i Hercegovina): "Potrebno je mijenjati preovlađujući mentalitet bosanskih muslimana", Zlatan Meškić (Bosna i Hercegovina): "Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju – obaveze Bosne i Hercegovine i prava njenih građana u Evropskoj uniji", Sulejman Redžić (Bosna i Hercegovina): "Bosna i Hercegovina kao komparativna prednost Evropske unije u procesima globalizacije", Jusuf Žiga (Bosna i Hercegovina): "Kome je potrebna Bosna i Hercegovina kao surogat država? (Implikacije Aneksa 4 Dejtonskog mirovnog ugovora)". Svi dostavljeni referati s ovog naučnog skupa objavljeni su u ovom broju *Godišnjaka* BZK "Preporod".

Od 2007. godine organizirali smo četiri naučna skupa o živim bosanskim književnicima – **Nedžadu Ibrišimoviću**, Irfanu Horozoviću, Tvrtku Kulenoviću i Dževadu Karahasanu. Ovogodišnji naučni skup o bošnjačkim / bosanskohercegovačkim književnicima bio je s temom *Čovjek, Bosna i svijet u umjetničkim vidicima Abdulaha Sidrana*. Naučni skup bio je održan u hotelu "Europa" 22. oktobra 2011. godine. Pluralno djelo Abdulaha Sidrana, vjerovatno najznačajnijeg živućeg bošnjačkog/bosanskohercegovačkog pjesnika, ali i autora s izrazito važnim postignućima i u drugim književnim te izvanknjiževnim žanrovima, trebao se sagledati u perspektivi prvenstveno nauke o književnosti, ali i u okvirima filmologije i teatrologije te filozofije i sociologije s brojnim uspješnim odrazima u svijetu.

Naučni odbor u sastavu: Aida Abadžić-Hodžić, Muhamed Dželilović, Hadžem Hajdarević, Dževad Karahasan, predsjednik, Sanjin Kodrić i Senadin Lavić odlučio je da se skup organizira u dva uža tematska kruga: "Pluralnost umjetničkog djela Abdulaha Sidrana i mogući pristupi njegovu istraživanju i predstavljanju", "Književno djelo Abdulaha Sidrana u izvanknjiževnim medijima".

U prvom krugu učestvovali su: Jasmina Ahmetagić (Srbija): "Empatija u poeziji Abdulaha Sidrana", Muris Bajramović (Bosna i Hercegovina): "Pjesnik i smrt", Silvio

Ferari (Italija): "Bosna, čovjek i svijet u umjetničkim vidicima Abdulaha Sidrana", Sinan Gudžević (Hrvatska): "Status smrti u Sidranovoj lirici", Nikola Petković (Hrvatska): "Trajni prezent, futur prošli: kontramemorija, kontrahistorija, mikrohistorija u Partizanskom Groblju Abdulaha Sidrana" , Nihad Agić (Bosna i Hercegovina): "Jezik i subjekt u poeziji Abdulaha Sidrana", Muharem Bazdulj (Bosna i Hercegovina): "Sidranovo Sarajevo", Piero Del Giudice (Italija): "Narativna poezija Abdulaha Sidrana", Dijana Hadžizukić (Bosna i Hercegovina), "Narativno i lirsko kazivanje Abdulaha Sidrana u romanu 'Potukač'", Hadžem Hajdarević**:** (Bosna i Hercegovina), "Pjesnik, poezija i neliterarni kontekst", Sanjin Kodrić**:** (Bosna i Hercegovina), " 'Sarajevski tekst '– pjesništvo A. Sidrana", Damir Ovčina: (Bosna i Hercegovina), "O čemu Sidran govori kad govori o Bosni".

U drugom panelu učestvovali su: Almir Bašović (Bosna i Hercegovina): "Tipovi komike u Sidranovim dramama", Asaf Džanić (Bosna i Hercegovina): "Scenaristički postupak Abdulaha Sidrana", Muhidin Džanko (Bosna i Hercegovina): "Metodički pristup piscu u nastavi književnosti i bosanskog jezika: Nastavni sat s Abdulahom Sidranom", Vedad Spahić (Bosna i Hercegovina): "Sidranova poetička samoporicanja", Amela Šehović (Bosna i Hercegovina): "Analiza diskursa moći u Sidranovoj drami 'U Zvorniku ja sam ostavio svoje srce'". Tekstovi izlaganja s ovog naučnog skupa bit će objavljeni u tematskom dijelu revije *Odjek.*

Ovim povodom u Kinoteci Bosne i Hercegovine bila su prikazana četiri filma čiji je scenarist Abdulah Sidran. Radi se o sljedećim filmovima: "Sjećaš li se Doli Bel", "Otac na službenom putu", "Kuduz" i "Savršeni krug".

Ovogodišnji, deveti po redu, konkurs "Preporoda" za literarne i likovne radove učenika osnovnih škola u Bosni i Hercegovini imao je temu "Sevdalinka, pjesma koja priča". Bila je to prilika da se među mladima provjeri njihova veza sa sevdalinkom, kao značajnim segmentom naše kulturne baštine. I ove godine stigao je veliki broj literarnih i likovnih radova. Svojim radovima učenici su iskazali visok nivo znanja o sevdalinci i istakli njezin značaj za našu ukupnu kulturnu baštinu. Među prispjelim radovima, što nas je posebno radovalo, bilo je i onih koji su iskazivali kritičke stav prema zbivanjima u društvu, u oblastima kulture i obrazovanja, te o teškom socijalnom položaju. Pristup konkursnoj temi bio je vrlo raznovrstan.

Stručni žiri za izbor najboljih literarnih radova u sastavu: Bisera Alikadić, Mujo Musagić i Alija Musić, i ovoga je puta imao težak zadatak da izabere i nagradi samo jedan manji broj od mnoštva odličnih radova. Jednoglasnom odlukom žiri je nagradio radove sljedećih učesnika: prvu nagradu dobila je Enia Ćosić, učenica VI razreda "Prve osnovne škole" u Bugojnu**.** Drugu nagradu žiri je dodijelio Sari Kljaić, VI^{2} razred "Čevrte osnovne škole" u Mostaru, a treću Naidi Nuhanović, VII^{b} razred "Prve osnovne škole" iz Živinica. Osim prvonagrađenih radova, žiri je predložio da se jedan broj isto tako uspjelih radova objavi u posebnom katalogu, koji je i ove godine trajno zabilježio rezultate konkursa. Izbor najuspješnijih likovnih radova obavio je žiri u sastavu: Mirsada Baljić, Hamzalija Muhić i Mušo Šahman.

Ovaj žiri nagrade je dodijelio sljedećim učesnicima: prvu nagradu dobila je Mevla Begović, učenica VIII[1] razreda "Osnovne škole "Gornji Vakuf" iz Gornjeg Vakufa. Drugu nagradu dobila je Ema Odobašić, učenica VI[a] razreda Osnovne škole "Harmani I" iz Bihaća, a treću ravnopravno dijele Abdulrahman Fazlić, učenik Vb razreda Osnovne škole "Podlugovi" u Podlugovima, općina Ilijaša i Faris Šabotić, učenik VI razreda Osnovne škole "El-Manar", Ilidža.

Za doprinos u realizaciji literarnog dijela konkursa žiri je nagradio sljedeće nastavnice: Mersihu Lovrić, OŠ "Čelić", Čelić, Edinu Ahmetović, OŠ "Sapna", Sapna i Mirsadu Milak, OŠ "Edhem Mulabdić", Zenica.

Za doprinos u realizaciji likovnog dijela konkursa nagrađeni su sljedeći nastavnici: Alija Filan, OŠ "Gornji Vakuf", Gornji Vakuf, Mirza Ibrahimpašić, OŠ "Gornje Prekounje" – (Ripač) Bihać i Almedina Kujundžić-Pijalović, OŠ "Alija Nametak", Sarajevo.

Ove godine Galerija "Preporod" pod rukovodstvom njezine voditeljice Mirsade Baljić, i pored teške finansijske situacije, bilježi sljedeće programske sadržaje. U okviru *Sarajevske zime* u našoj galeriji održana je promocija knjige *Ćakule od kužine* i izložba crnogorskih umjetnika. Potom su uslijedile izložbe: "Mladi umjetnici iz Mostara", akvarela Mirsade Baljić "Mistični ples istoka i zapada", grafika Dragana Cohe iz Beograda, likovnih radova učenika osnovnih škola prijavljenih na konkurs BZK "Preporod" i proglašenje najboljih likovnih i literarnih radova, Škole slikanja Galerije "Preporod", "Tradicionalna nošnja Bošnjaka Kosova", Internacionalna likovna kolonija Goražde u organizaciji "Sarajevske Tribine", 15 istaknutih umjetnika iz Bosne i Hercegovine u Gazi Husrev-begovom Hanikahu u organizaciji Galerije "Preporod", kaligrafija Saeeda Rezaeija iz Tehrana (Iran), u Gazi Husrev-begovom Hanikahu, u organizaciji Galerije "Preporod", karikature Luke Lagatora s Cetinja (Crna Gora), "Internacionalna likovna kolonija Hercegovina 2011. – Počitelj" u Počitelju, grafike Mehmeda Slezovića iz Novog Pazara (Srbija).

Fond "Muhsin Rizvić" pri Matičnom odboru Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" i ove godine raspisao je konkurs za dodjelu finansijske potpore diplomantima, magistrantima i doktorantima iz oblasti bošnjačke književnosti i bosanskog jezika u ukupnom iznosu od 10.000,00 KM. Pravo na dodjelu finansijske potpore stekli su: Tea Polčić, Nehrudin Rebihić, Nudžejma Softić (diplomanti), Halid Bulić, Zenaida Karavdić, Nihada Lubovac, Naida Osmanbegović (magistranti), Alen Kalajdžija, Bernisa Puriš i Selma Raljević (doktoranti). Dodjela stipendija bila je upriličena u prostorijama BZK "Preporod".

U ovoj godini bilježimo i zajedničke aktivnosti četiriju nacionalnih društava: "La Benevolencije", "Napretka", "Prosvjete" i "Preporoda". U vrijeme manifestacije Dani Sarajevskog kantona ova četiri nacionalna društva predstavila su se zajedničkom izložbom s nazivom "Ritual čina 'Zajedno': Izložba slika iz fundusa nacionalnih društava Bosne i Hercegovine". Izložba je bila postavljena u maju mjesecu u Galeriji "Novi hram". Autor izložbe bio je Vojo Vujanović.

Drugi zajednički sadržaj bila je večer folklora naziva "Zaigrajmo zajedno". Tom prilikom "Napredak" iz Kiseljaka, "Preporod" iz Konjica te "Seljo" i "Proleter" iz Sarajeva, koji su predstavljali "La Benevolenciju" i "Prosvjetu", zaigrali su autentične narodne igre s ovih prostora pred prepunom salom Bosanskog kulturnog centra u Sarajevu. S ciljem zbližavanja naših zajednica odlučili smo se predstaviti zajedničkim programima, a potom u drugim gradovima diljem Bosne i Hercegovine.

Ova godina bila je izuzetno finansijski teška za Bošnjačku zajednicu kulture "Preporod". Finansijska sredstva koja su predviđena iz budžeta Federacije Bosne i Hercegovine pristigla su tek na kraju izvještajne godine u iznosu od jedne trećine sredstava, tako da je i realizacija programa rada bila uslovljena raspoloživim sredstvima. I pored finansijskih teškoća, većina planom predviđenih aktivnosti uspješno je realizirana.

Hatidža Duman

Izvještaj predsjednika BZK "Preporod" Sarajevo o boravcima u Turskoj i SAD-u u 2011. godini

Boravak u Republici Turskoj

Predsjednik BZK "Preporod" boravio je u Republici Turskoj od 21. do 26. oktobra. 2011. godine.

U Istanbulu, općina Bajrampaša, 22. oktobra 2011. predsjednik BZK "Preporod" govorio je o perspektivama razvoja bošnjačke kulture i povezivanja bosanskohercegovačke dijaspore s državom Bosnom i Hercegovinom.

U Adapazaru (Sakarya), 23. oktobra 2011., govorio je o bošnjačkoj kulturi na skupu kod Muzafera Güneşa (Musića), predsjednika Federacije kulturnih derneka Bosna i Hercegovina u Turskoj. Dogovorena saradnja na polju kulture i razvijanje projekata povezivanja Bošnjaka u Turskoj i Bosni i Hercegovini.

U Istanbulu, 24. oktobra 2011., održao je predavanje na Boazići univerzitetu kod profesora Ajdina Babune. Predsjednik BZK "Preporod" govorio je o kulturnim procesima među Bošnjacima u dvadesetom stoljeću. O historiji Bosne i Bošnjaka, također, govorio je profesor prof. Smail Čekić.

U Pendiku, azijskom dijelu Istanbula, 24. oktobra 2011., u poslijepodnevnim satima održan je sastanak s Bošnjacima iz kulturnog derneka i njihovim predsjednikom Ademom Gülsunayom Zejnelovićem.

Boravak u SAD-u

U ICC Nortbrook u Chicagu (1810 North Pfingsten Road Chicago, IL 60062), 26. novembra 2011., održana je Konvencija Kongresa Bošnjaka Sjeverne Amerike (KBSA). U pripremi i provođenju programa Konvencije i centralne manifestacije za Dan državnosti BiH učestvovalo je nekoliko institucija, tako da je Konvencija rezultat koordinacije KBSA s Bosansko američkim kulturnim centrom (BACA) u Chicagu, koordinacijom KBSA u državi Illinois i Bosansko američkim Institutom za genocid i edukaciju (BAGI). Gost na tribini *Uloga bosanskohercegovačke dijaspore u izgradnji održive Bosne i Hercegovine* bio je predsjednik BZK "Preporod" dr. Senadin Lavić, koji je izlagao rad naslova *Bosanskohercegovačka država i bosanskohercegovačka dijaspora*. Konvencija je održana u znaku proslave i

svečanog obilježavanja Dana državnosti Bosne i Hercegovine. Na tribini, kojom je moderirao prof. Emir Ramić, bili su brojni gosti među kojima izdvajamo: izaslanike člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine Željka Komšića, generala Željka Kneza, savjetnika za dijasporu, ambasadora Nerkeza Arifhodžića, diplomatskog savjetnika, Eldina Kajevića, generalnog konzula Konzulata Bosne i Hercegovine u Chicagu, Sanju Seferović-Drnovšek, direktoricu BAGI-a, Selenu Seferović, direktoricu Bosansko-američke biblioteke u Chicagu, Sejada Muhića iz Udruženja logoraša St Louis, kao i druge značajne zvanice i goste iz svih dijelova SAD-a i Kanade.

Radni dio tribine nastavljen je uvodnim izlaganjem prof. dr. Senadina Lavića o odnosu države i dijaspore, koji je posebno naglasio historijske činjenice neupitne državnosti BiH. Profesor Lavić je naglasio neophodnost bliske saradnje bosanskohercegovačke dijaspore kroz institucije države kao najbolji način razvijanja Bosne i Hercegovine u svim aspektima života. Dr. Lavić je u svome izlaganju potcrtao važnost i potrebu institucija demokratske države i civilnog društva koje je zasnovano na građanskom, a ne samo na etničkom poretku društva i vladavine u Bosni i Hercegovini.

Osim profesora Lavića, na skupu je vrlo inspirativno i pregnantno govorio prof. Semir Đulić, član UO KBSA i predstavnik KBSA u svjetskom Savezu dijaspore. U svome izlaganju profesor Đulić je naglasio da država Bosna i Hercegovina zahtijeva za sebe samo ono što već imaju i ostale evropske države i njihovi građani. Nastavio je s konstatacijom da su rezultati Aneksa IV Dejtonskog mirovnog sporazuma, odnosno unutrašnje administrativno uređenje BiH po etničkom principu, toliko štetni da znatno umanjuju i sami mirovni značaj Dejtonskog sporazuma, te da je zato potrebno da se takvo stanje promijeni. Profesor Đulić iznio je konkretne smjernice uloge bh. dijaspore kroz: a) ambasadorsko i političko-lobističko djelovanje kroz institucije država u kojima živimo i b) participiranje u političkim, ekonomskim, kulturnim i društvenim dešavanjima u BiH kroz ispunjavanje naše građanske dužnosti.

Potparol KBSA, mr. Hamdija Čustović, u svome obraćanju učesnicima Konvencije izložio je mišljenje da dijaspora u Sjevernoj Americi nije zadovoljna trenutnom političkom i socio-ekonomskom situacijom u BiH, te upozorio da je nužno početi konkretne ustavne reforme kojima bi Bosna i Hercegovina postala građanska država s punom primjenom modernih demokratskih principa jednakopravnosti svih njezinih građana. Također je rekao da razvitak BiH ovisi o promjeni principa glasanja, te demokratizaciji cjelokupnog društva Bosne i Hercegovine.

Zatim se prisutnima obratio predsjednik Upravnog Odbora KBSA (Kongres Bošnjaka Sjeverne Amerike) mr. Haris Alibašić, koji je svoje izlaganje počeo pozdravivši prisutne i osvrnuo se na potrebu većeg anganžmana i aktivizma dijaspore u stvaranju održive države Bosne i Hercegovine. Mr. Alibašić je naglasio da je optimist u smislu budućnosti BiH, unatoč teškoj političkoj i ekonomskoj situaciji u BiH, te konstantnim medijskim i političkim napadima od neprijatelja BiH. Istakao je činjenicu da je Bosna i Hercegovina opstala vijekovima, uprkos svim agresijama i genocidima,

te govorio o svom ličnom iskustvu kao pripadnik Armije RBiH za vrijeme agresije i da je Bosna i Hercegovina opstala tada, i da će opstati zauvijek dok god postoje Bosanci i Hercegovci koji će se brinuti za njenu budućnost, i bit će onakva kakvom je Bosanci i Hercegovci žele, o čemu govori i veliko prisustvo gostiju i aktivista KBSA na Tribini iz svih dijelova SAD-a i Kanade, od Floride do Seattle, WA, New Yorka, St. Louisa, Toronta, Canade, Sjeverne Karoline, Michigana, Wisconsina, i drugih mjesta. Mr. Alibašić je, također, predstavio u kratkim crtama i Deklaraciju koju je pripremio u saradnji s dr. Lavićem i profesorom Emirom Ramićem.

U okviru dijela predviđenog za diskusiju čula su se dodatna izlaganja gostiju, a između ostalih i prezentacija Eldina Elezovića iz New Yorka, Sejada Muhića iz Saint Louisa, Ilijasa Zenkića te drugih gostiju i učesnika Tribine.

Tribina je uveličana svečanim potpisivanjem Protokola o saradnji između Kongresa Bošnjaka Sjeverne Amerike (KBSA) i BZK "Preporod". Dr. Lavić i mr. Alibašić su izrazili zadovoljstvo dosadašnjom saradnjom, te potvrdili da se potpisivanjem Protokola otvaraju vrata za proširenje saradnje na projektima iz oblasti kulture, istraživanja, te drugih potencijala, te da se planira konkretan dugoročni program ovih organizacija u saradnji s bošnjačkim institucijama u BiH, Kanadi, SAD-u i Turskoj. Također se govorilo o budućim planovima otvaranja satelitskih koordinacija (podružnica) BZK "Preporod" u Sjevernoj Americi. Sjedište američkog "Preporoda" trebalo bi biti u Atlanti. Želimo im sretnu i uspješnu budućnost. U vezi s bitnim informacijama sa ove Konvencije pomogao nam je mr. Kemal Hamulić, potparol KBSA.

Chicago 26. novembra 2011.

Polazeći od "Povelje Bošnjaka" usvojene na naučnom skupu "Bošnjaci i Bosna", održanom u Torontu, Kanada, 26. 11. 2010., zatim "Smjernica za održivu budućnost BiH" usvojenih na Okruglom stolu 7. maja. 2011. u Grand Rapidsu, Michigan, te na Tribini pod naslovom "Uloga BiH dijaspore u izgradnji održive Bosne i Hercegovine", održanoj 26.11.2011. u okviru Konvencije Kongresa Bošnjaka Sjeverne Amerike (KBSA) u Chicagu, povodom 25. novembra, Dana državnosti Bosne i Hercegovine (BiH) usvojena je

DEKLARACIJA BOSANSKOHERCEGOVAČKE DIJASPORE

1. O DRŽAVI BOSNI I HERCEGOVINI

1.1. Razvitak demokratske, prosperitetne, jedinstvene, suverene, održive države BiH i njeno kulturno-povijesno pozicioniranje u euro-atlantske intergracije glavni je interes bosanskohercegovačke (bh) dijaspore.

1.2. U svijetu se pojam nacije poklapa s pojmom države. Taj koncept je usvojila internacionalna zajednica, na osnovu njega su zasnovane gotovo sve države u svijetu, a među njima i BiH, te je priznata i primljena kao 177. punopravna članica Ujedinjenih nacija, maja 1992. godine, kao bosanskohercegovačka nacija (država).

1.3. Dejtonski mirovni ugovor (Ugovor) je zaustavio rat u BiH, ali nije trajno riješio pitanja ratnih zločina prema svim građanima RBiH, kao i genocid nad njenim bošnjačkim narodom. Uz to što je prihvatio rezultate dvodržavne agresije na RBiH i genocid nad bošnjačkim narodom, Ugovor je ostavio nedefinirane unutarnje odnose i političku nestabilnost. Državi Bosni i Hercegovini potrebna je bitna promjena politike, političkog mišljenja i zaustavljanje konstantnog negativnog djelovanja iz susjednih država. Ustavni sporazum za BiH je dio Ugovora (Anex IV) i na nezakoniti način je prekršio Ustav Republike BiH. Dejtonski ustav je narušio princip ustavnosti države BiH i bez predviđene procedure suspendirao Ustav RBiH. Ustav internacionalno priznate 177. članice Ujedinjenih nacija može se mijenjati samo po predviđenoj proceduri i mora biti osnova svih pregovora o ustavnim i političkim reformama u BiH.

1.4. Bosanskohercegovačka dijaspora upozorava da se nastavlja velikodržavni ekspanzionizam prema BiH.

1.5. Bosanskohercegovačka dijaspora smatra da su za krizno stanje u BiH, osim antibosanski usmjerenih elemenata koji negiraju njezin suverenitet, teritorijalni integritet i jedinstvo, krivi i odsutnost osjećanja državotvornosti kod određenih bošnjačkih lidera i stranaka, što dokazuje da državi BiH ne trebaju tradicionalni lideri i autoriteti, već institucije demokratske države i civilno društvo. U tim institucijama trebaju sjediti sposobni, obrazovani, odgovorni ljudi koji poštuju princip vladavine zakona.

1.6. Srpski lobi, srbijanski nacionalisti u SAD-a i Kanadi, te u Evropi vode intenzivnu kampanju protiv Bošnjaka i države BiH, kroz negiranje genocida koji je počinjen protiv Bošnjaka, širenjem laži, poluistina, manipuliranjem šire javnosti. U medijima se vodi intenzivna koordinarana akcija srpskih ultranacionalista protiv KBSA te Međunarodnog Instituta za istraživanje genocida iz Kanade (IRGC).

1.7. Bh. dijaspora smatra da predstavnici države BiH trebaju aktivnije da promoviraju interese BiH prema pravnom i političkom sistemu SAD-a i Kanade, da se više angažiraju oko prijema BiH u NATO i Evropsku uniju (EU). KBSA može da koordinira preko partnera lobiranje u ime BiH, ne samo u Americi i Kanadi, nego i u Europskoj uniji. U Bruxellesu je potrebno veće prisustvo Bošnjaka i BiH. Država BiH mora da finansira lobiranje u interesu BiH. Mora se više ulagati u lobiranje i biti prisutniji u medijima u SAD-u i Kanadi. Trebaju se političke, akademske i šire narodne mase pokrenuti zarad narodnih pitanja Bošnjaka.

1.8. Bosanskohercegovački političari su u posljednjih 16 godina u konstantoj defanzivi. Bošnjaci moraju imati konkretan nacionalni, politički plan i program rada koji će aktivno djelovati protiv vanjskih faktora koji destabiliziraju BiH. Konkretnim zadacima i smjernicama Bošnjaka u BiH i dijaspori mogu ojačati centralne insitucije, provesti adekvatnu reformu i konačno stvoriti uvjete za dugoročnu održivost BiH i njezin ulazak u NATO i EU. BiH mora imati jaku centralnu vladu, koja neće biti držana kao talac od bilo kojeg entiteta, s autoritetom da donosi zakone koji zastupaju interese svih konstitutivnih naroda.

2. O AKTIVNOSTIMA BH DIJASPORE

2. 1. Političko, akademsko i medijsko prisustvo i uvezivanje u SAD-u, Kanadi i EU

- Povećati prisustvo kroz politički, obrazovni, pravni angažman u SAD-u i Kanadi. Na federalnom nivou u Kanadi i SAD-u, BiH dijaspora i država

BiH moraju imati jače prisustvo, kroz sastanke i direktne komunikacije s predstavnicima kanadske i američke vlade, administracije, pravnim i političkim organizacijama, sa univerzitetima, akademskim i istraživačkim institucijama.

- Pojačati prisustvo i lobiranje u Evropskoj uniji preko BiH organizacija prisutnih u EU.
- Jačati prisustvo Bošnjaka i države BiH u međunarodnim medijima, kroz intervjue, naučne i stručne radove o agresiji na BiH, genocidu nad Bošnjacima, zastupati interese Bošnjaka u svjetskim medijima, pisanjem i govorima na engleskom, ali ta borba mora biti zasnovana na naučnim činjenicama, sa ili bez podrške od političkih krugova iz BiH.
- Uvezivati probosanske i bošnjačke snage širom svijeta, putem Sporazuma o suradnji. Sve organizacije nemaju isti pristup radu i djelovanju, ali svaka na svoj način može doprinijeti boljoj budućnosti BiH i Bošnjaka ukoliko se nađe zajednički stav.
- Treba povezati i na partnerskim osnovama ujediniti postojeće organizacije, na principima koje je počeo KBSA prije dvije godine, potpisujući protokol o suradnji s Vijećem bh. organizacija u Australiji.

2. 2. Procesuiranje ratnih zločina i ostvarivanje pune odgovornosti za agresiju i genocid

- Insistirati na punoj odgovornosti za počinjene zločine i razaranja u BiH, pokrenuti ponovno tužbu BiH protiv Srbije pred međunarodnim sudovima. Desetine hiljada ljudi je pobijeno, hiljade žena je silovano, stotine hiljada ljudi protjeranao, nastale su stotine koncentracionih logora, spaljena su i porušena naselja, gradovi i kulturno-povijesni spomenici kao znakovi bošnjačkog postojanja širom BiH. Genocid i agresija u BiH traju od aprila/maja 1992. i završavaju se u julu 1995. godine u Srebrenici.
- Ne dozvoliti stavljanje u ravnopravan položaj agresora i žrtve, te ne pristati ni na kakve političke pritiske da se Srbija stavlja u jednak položaj sa stradalim i oštećenim državama iz okruženja.
- Insistirati na procesuiranju svih ratnih zločina, kompenzaciji žrtava agresije, nasilja, genocida i produžetku rada Haškog tribunala, kako bi se sudilo ratnom zločincu Ratku Mladiću.
- Podržati političke, vjerske i pravne institucije Bošnjaka koje se bore za BiH, Bošnjake u dijaspori i BiH.

2. 3. Političko i pravno rješenje za BiH

- Zalagati se na održivom političkom rješenju za BiH, uključujući ukidanje entiteta u BiH – sadašnji sistem entiteta je neodrživ, prvi korak bi trebao biti ukidanje kantona u BiH.
- Ukinuti entitetsko glasanje. Ukinuti sve zakone u BiH i entitetima koji definiraju entitetsko državljanstvo. Državljanstvo BiH mora ostati dovoljno i jedino pravno rješenje za sve građanje BiH, bez obzira u kom entitetu oni bili nastanjeni. Da se na dokumentaciji i obrascima poput JMBG i sl. ukine zahtjev o podacima koji se tiču entitetskog porijekla ili pripadnosti. Garantirati konstitutivnost na čitavom teritoriju BiH.

- Usvojiti Zakon o dijaspori s ukidanjem ili zadovoljavajućom revizijom člana 17. Zakona o državljanstvu.
- Ukinuti uvjet da dokumenti (rodni list sa JMB i potvrda o BiH državljanstvu) ne smiju biti stariji od 6 mjeseci – s obzirom na to da ovaj uvjet uzrokuje gubitak vremena pri podnošenju zahtjeva i omogućava otezanje procedure. U državama demokratskog sistema svaki građanin jednom dobiva po rođenju rodni list koji je za cijeli život važeći kao i državljanstvo. Ukoliko je osoba rođena u državi BiH ili ukoliko su roditelji državljani (jedan ili oba roditelja) BiH uz koje dijete automatski prima državljanstvo, a po punoljetnosti dijeteta od (18 godina) stiče pravo da dobije svoj odvojeni dokument o državljanstvu koji se automatski prepisuje s roditeljeve potvrde o državljanstvu.
- Zaštitili privatnu nepokretnu imovinu. Zabraniti oporezivanje imovine i neobrađenog zemljišta povratnika u RS, jer prognanici bez povratka ne mogu ni obrađivati zemljište.
- Tražiti usvajanje zakona o zabrani i kažnjivosti negiranja genocida nad Bošnjacima i holokausta nad bosanskim Jevrejima. Plemeniti posao koji su počeli bošnjački prvaci (od kojih su mnogi zbog toga završili po Jasenovcu i drugim balkanskim kazamatima) 1941. potpisivanjem "Muslimanske Deklaracije" kojom se usred nacističke okupacije u porobljenoj Evropi prvi put zahtijevala zaštita bh. Jevreja i Roma. Spriječiti sve pokušaje minimizacije kako bosanskojevrejskog, bosanskoromskog te nedavnog bošnjačkog stradanja.

2. 4. Podrška Bošnjacima Sandžaka i Kosova

- Insistirati na konstitutivnosti Bošnjaka u Crnoj Gori, Kosovu i Srbiji i većim pravima, autonomiji i uvezivanju s matičnom domovinom, većoj podršci svim Bošnjacima s Balkana.
- Podržati daljnju regionalizaciju Srbije i jačati rad bošnjačkih institucija i zdravih političkih snaga u Sandžaku.
- Dati punu podršku radu KBSA, Međunarodnom institutu za istraživanje genocida, Kanada (IRGC), Bosanskoameričkom institutu za genocid (BAGI), te Bošnjačko-američkom savjetodavnom vijeću za BiH, treba surađivati s džematima, džematskim odborima, te s IABNA. Ojačati i proširiti suradnju sa Svjetskim Savezom Dijaspore (SSD) i sa Bosanskohercegovačko američkom akademijom nauka i umjetnosti (BHAASA). Bošnjaci i probosanske organizacije moraju imati zajednički stav i povezivati se s postojećim organizacijama kroz zajedničke akcije i suradnju.

3. ZAKLJUČCI O BH DIJASPORI I BOŠNJACIMA

3.1. Bošnjaci jesu žrtva stravične agresije. To je povijesna činjenica i iskustvo. Ali Bošnjaci ne smiju sebe dovesti u poziciju bespomoćne žrtve, već to pretočiti u konkretne moralne i pravne akcije za očuvanje vlastitog bitisanja i očuvanja države BiH, koja je isto tako žrtva spomenutih velikodržavnih ideologija.

3.2. Interes bh. dijaspore je država BiH, s pluralnim društvom koje je zasnovano na vladavini prava i zakona, slobodi građana i naroda, ravnopravnosti Bošnjaka, Srba, Hrvata, Jevreja, Roma i drugih koji u njoj žive.

3.3. Bošnjaci svoj nezavisni, narodni i politički položaj mogu ostvariti jedino u nezavisnoj, suverenoj, jedinstvenoj, demokratskoj državi BiH i otvorenom, slobodnom, civilnom društvu. BiH se nikada nije selila ni cijepala, nego je u kontinuitetu do danas postojala.

3.4. Prioriteti bh. dijaspore su u obrazovanju, društvenom razvoju i euroatlantskim integracijama. Ti procesi će biti zakočeni od antibosanskih snaga koje sasvim otvoreno rade na potkopavanju bosanskohercegovačke državne supstance. Oni opstrukcijama nastoje dovesti do zamora patriotske snage i njihove prijatelje u vezi s odbranom BiH. Bošnjaci s probosanskim Srbima i Hrvatima moraju, pritom, svim raspoloživima sredstvima raditi na jačanju internacionalno priznate države BiH i pokazati da su jaki i odgovorni. Bošnjaci danas moraju iskazati veliku političku mudrost i odgovornost prema BiH.

3.5. Bošnjacima trebaju otvoreni kritički dijalozi i institucije (državne, kulturno-znanstvene, ekonomske, finansijske) koje će doprinositi jačanju države BiH i njihovom općem položaju. Bošnjaci ne mogu opstati u getu neovisno od države BiH. Bosanska nacija mora dobiti opciju pripadnosti svojoj državi.

3.6. Mladi obrazovani Bošnjaci u dijaspori moraju svoje potencijale staviti na raspolaganje zajednicama u kojim žive i dati svoj doprinos ukupnom intelektualnom i duhovnom razvoju Bošnjaka.

3.7. Bošnjaci kao najveći segment bh. dijaspore moraju uvijek biti otvoreni za iskren i konstruktivan dijalog sa svojim susjedima, kao i uskladiti i dogovarati svoje strateške interese s potvrđenim prijateljima u svijetu kao što su SAD, Kanada, Turska, zemlje OIC.

Tekst deklaracije pripremili:

Dr. Senadin Lavić, predsjednik BZK "Preporod"
Profesor Emir Ramić, direktor Instituta za istraživanje genocida iz Kanade (IRGC)
Mr. Haris Alibašić, predsjednik UO Kongresa Bošnjaka Sjeverne Amerike (KBSA)

Senadin Lavić

Izvještaj o radu Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" za 2011. godinu

S povećanjem knjižnog fonda na 13.879 bibliografskih jedinica, Biblioteka Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" suočila se s problemom nedostatka prostora. U 2011. godini najviše smo bili zaokupljeni proširenjem depoa za bibliotečku građu. Djelimično smo riješili taj problem tako što smo proširili magacinski prostor za knjige u jednu manju prostoriju, koju smo okrečili i opremili policama, kupljenim zahvaljujući sredstvima Fondacije za bibliotečku djelatnost. Poslovi krečenja, izrade polica za knjige, smještanje knjiga u novi depo trajali su nekoliko mjeseci. Nakon ovoga proširenja, dobili smo bolje uslove za rad, te smo nastavili s tekućim poslovima: nabavkom, razmjenom, obradom knjiga i drugim aktivnostima.

Nabavka knjiga

U prošloj godini bibliotečki fond obnovili smo sa 612 bibliotečkih jedinica, od kojih smo 160 kupili, a ostalo dobili razmjenom i poklonima. Knjige su nam poklonili naši prijatelji: Amila Škaljić, Muhamed Ćesrija, dr. Jasminko Mulaomerović, prof. dr. Senadin Lavić, dr. Svjetlan Filipović, prof. dr. Rusmir Mahmutćehajić, književnici Amir Brka i Fuad Kovač, dr. Rasim Muratović, Slavistički komitet, Udruženje "Almanah" iz Podgorice, Institut za istoriju, Udruženje "Odjek", Rijaset Islamske zajednice u BiH, Gazi Husrev-begova biblioteka, Pravni fakultet, Orijentalni institut, Zemaljski muzej BiH, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Univerzitet u Sarajevu, Međunarodni forum Bosna, Udruženje ilmijje BiH, Udruženje "Selam" iz Zenice, Fakultet humanističkih nauka iz Mostara, Udruženje "Monos" iz Gračanice, Kulturni centar Islamske Republike Iran, Institut za etnologiju i folkloristiku iz Zagreba, "Preporodova" općinska društva i dr. Od Fondacije za bibliotečku djelatnost primili smo 94 knjige u izdanju bosanskohercegovačkih izdavačkih kuća: "VBZ", "Connectum", "Dobra knjiga", "Buybook", TKD "Šahinpašić", "Synopsis", UG "Majke Srebrenice i Podrinja", "Bosanska riječ", "Svjetlo riječi", "Bookline", Naklada "Zoro", Muzej Hercegovine, "Rabic", "Futur art", Društvo pisaca BiH, Opća biblioteka u Zenici, UG "Dijalog", Slavistički komitet, Majo Dizdar, University press, "Vrijeme", Matica hrvatska, "Tugra", "Libris" i "Svjetlost".

Obrada knjiga

Nove knjige su upisane u inventarsku knjigu, zatim su dobile pečate, te su unesene u kompjuterski katalog. U prošloj godini smo prestali praviti kartice za autorski i stručni katalog na pisaćoj mašini. Kataloške listiće za autorski i stručni katalog sada printamo iz kompjuterskog kataloga, u kojem su knjige katalogizirane i klasificirane prema međunarodnim standardima, a zatim ih smjestimo na odgovarajuće mjesto u abecednom autorskom i stručnom UDK katalogu, koji se redovno dopunjuju novim podacima.

Rad na online katalogu

Redovno unosimo naslove u našu lokalnu kompjutersku bazu, koja se radi u programu File Maker Pro, a zatim tu bazu prilagodimo za našu web stranicu. U 2011. godini smo u kompjuterski katalog unijeli 1. 041 bibliotečki zapis časopisa, novina, listova i drugih publikacija, te ćemo ih abdejtovati u naš online katalog, koji se inače može pretraživati na web adresi: www.preporod.ba

Bibliotečko-informacijske usluge

Prema pravilniku za specijalne biblioteke, knjižni fond su čitaoci koristili samo u čitaonici, a ostale bibliotečko-informacijske usluge davali smo telefonskim putem i elektronskom poštom. U 2011. godini smo imali 170 korisnika: 100 čitalaca je koristilo knjige u čitaonici, a s ostalim korisnicima smo komunicirali telefonskim putem i elektronskom poštom. Upiti su se najčešće odnosili na pretraživanje u online katalogu.

Koordinacija s "Preporodovim" općinskim bibliotekama

Imali smo nekoliko upita u vezi sa smještajem i vođenjem biblioteke u "Preporodovim" općinskim društvima. U ovoj godini knjige smo poklonili "Preporodovom" Općinskom društvu u Tesliću, Udruženju Ljubušaka iz Sarajeva i Narodnoj knjižnici i čitaonici u Sisku, Odjel Caprag. Ovim gestom podržali smo saradnju "Preporoda" iz Zagreba s Narodnom knjižnicom i čitaonicom u Sisku u zajedničkim nastojanjima da se obogati knjižni fond u Odjeljenju Caprag, gdje živi najviše bošnjačkog stanovništva.

Bibliografija "Preporodovih" izdanja

Redovno prikupljamo bibliografske podatke o novim izdanjima "Preporodovih" općinskih društava od 2011. godine. Knjige koje su objavljene u periodu od 1990. do 2010. uvrštene su u *Bibliografiju izdanja BZK "Preporod": 1990-2010.* koju je objavio BZK "Preporod" povodom dvadeset godina od obnove rada "Preporoda".

Rad u Redakciji "Godišnjaka" BZK "Preporod"

Klasifikacija članaka po UDK za "Godišnjak" BZK "Preporod" radi se u Biblioteci Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod", a uporedo obavljamo i tehničke poslove u Redakciji "Godišnjaka". Sarađujemo s Central and Eastern European Online Library iz Frankfurta am Main u vezi s indeksiranjem časopisa "Godišnjak" i "Bosnian Studies" u ovoj online biblioteci, koja se može pretraživati na web adresi: http://www.ceeol.com

Ostale aktivnosti

Pravni fakultet, Katedra za historiju prava i komparativno pravo, iz Sarajeva, organizirao je *Čas sjećanja* na akademika prof. dr. Avdu Sućesku povodom 10. godišnjice njegove smrti. Pošto najvredniji dio naše biblioteke čini upravo biblioteka profesora Avde Sućeske, učestvovala sam na skupu s referatom "Biblioteka i bibliografija akademika prof. dr. Avde Sućeske". Na skupu su, osim glavnog inicijatora ovoga skupa, prof. dr. Mustafe Imamovića, još učestvovali: dr. Behija Zlatar, prof. dr. Enes Pelidija, prof. dr. Fikret Karčić, prof. dr. Dževad Drino i prof. dr. Enes Durmišević.

Isma Kamberović

Aktivnosti općinskih društava BZK “Preporod” u 2011. godini

BZK “Preporod” – Općinsko društvo Banovići

Sa skromnim budžetom od 3500,00 KM na godišnjem nivou nesebičnim trudom i radom nekoliko najaktivnijih članova društva u kalendarskoj 2011. godini uradili smo, između ostalog, sljedeće:

- Nastavili učešće u pripremi jednosatne emisije iz nauke i kulture, koja se već petu godinu realizuje svake sedmice (četvrtkom od 16:00 do 17:00h), putem radija Banovići s kojim imamo izuzetnu saradnju.
- Proveli do sada već dobro uhodani i provjereni projekt saradnje s osnovnim školama s ciljem što uspješnijeg profesionalnog usmjerenja učenika budućih srednjoškolaca pod nazivom “Koju srednju školu a potom i fakultet upisati”.

Naime, 2011. godine smo svim završnim razredima osnovnih škola “Vozuća” i “Ribnica” održali predavanja s ciljem da se učenicima i njihovim roditeljima određene nauke približe i ukaže na potrebna predznanja, sklonosti i nužne pretpostavke da se mogu upisati određene škole, a potom i fakulteti. Također smo kroz ova predavanja obradili teme zapošljavanja, rada u državnim institucijama te rada i studiranja u inozemstvu.

Teme su bile općenito:

- medicina, stomatologija, farmacija: predavač dr. Edin Huskić
- građevina, geodezija, arhitektura: predavač Vehid Kudumović, dipl. inž. geod.
- ekonomija, turizam, trgovina: predavač Senad Hadžić, dipl. eec.
- šumarstvo, poljoprivreda, hortikultura: predavač Enes Modrić, dipl. inž. šum.
- pravo, sociologija, prdagogija: predavač Amira Omerčevuć, školski pedagog

I na kraju je svako od završnih odjeljenja posjetio i banovićki pisac Halid Mehičić s ciljem da učenicima prenese iskustvo o ljepoti pisane riječi i pisanja, ohrabri barem neke od njih da se okušaju kao budući pjesnici, pisci...

Kompletna organizacija navedenih predavanja i posjeta školama je provedena o trošku Općinskoga društva “Preporod” Banovići.

Kao i svake godine, i u 2011. godini smo ostali vjerni u pomoći (ako nismo iz finansijskih razloga mogli biti izdavači) svima koji pišu i pripremaju se za izdavanje svojih prvih ili nekih od svojih knjiga. Ove godine smo pomogli predstavljanje i distribuciju *Žene ratni zločinci* autorice Almire Krupić iz Sarajeva.

Pomogli smo pripremu i organizaciju projekta “Odazivam ti se Allahu, hadž pješke 2012. godine” Senada Hadžića iz Banovića, člana našeg Izvršnog odbora.

Kao rezultat nastavka saradnje s Turskim bataljonom, koji je donator u OŠ "Ribnica", inicirali smo i kandidirali izgradnju malonogometnog igrališta u susjednoj MZ Brezovača.

Iako veoma skromnog godišnjeg budžeta, ostali smo vjerni sada već tradiciji stipendiranja studentske i srednjoškolske omladine, dodijelivši četiri jednokratne nepovratne stipendije u iznosu od 500,00 KM.

Učestvovali smo na svim sastancima i projektima koje je organizirala Zajednica općinskih društava "Preporod" Tuzlanskog kantona.

Predsjednik

Vehid Kudumović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Bijeljina

U 2011. godini u BZK "Preporod" Bijeljina – Janja nastavljene su aktivnosti koje su obilježile i dosadašnji rad. Svakodnevno su bile otvorene dvije kancelarije – u Bijeljini i u Janji, opremljene kompjuterima i potrebnom opremom, a u Bijeljini su, u velikoj sali u istoj zgradi, i stalna postavka izložbe fotografija "Stara Bijeljina i Janja" i biblioteka. U istoj sali je i čitaonica i klub prijatelja "Preporoda". U 2011. godini nastavljena je stalna aktivnost sakupljanja knjiga za biblioteke "Preporoda" u Bijeljini i Janji. Biblioteka u Bijeljini ima blizu 3.000, a u Janji više od 10.000 knjiga.

Jedna od vrlo izraženih aktivnosti jeste i otkrivanje istine o proteklom ratu. Uz obilježavanje godišnjice pokolja civila 2. aprila 1992. godine, BZK "Preporod" je i organizator obilježavanja značajnih datuma iz prošlosti BiH, kao i velike manifestacije "Ljetne večeri" u Janji. Ta je manifestacija i ovoga puta okupila veliki broj građana i ponudila niz sadržaja: od promocije *Bosanskog rječnika* prof. dr. Dževada Jahića i više promocija knjiga, do tribine o kulturnoj baštini, političke tribine Bakira Izetbegovića, medicinske tribine rahmetli dr. Mahmuta Nurkića, člana "Preporoda", pozorišne predstave i koncerata. Ova se manifestacija već ustalila u ljetnim mjesecima i postala jedan od znakova prepoznavanja našeg općinskog društva. Druga važna aktivnost svakako je štampanje knjiga, u čemu su Bošnjaci u Semberiji u velikom zaostatku. Naime, u čitavoj historiji Bijeljine, nijedan Bošnjak koji je ovdje živio nije štampao nijednu knjigu, osim pjesama Mustafe Grabčanovića. I tako je bilo sve do osnivanja BZK "Preporod" Bijeljina – Janja, koje je za osam godina postojanja štampalo 13 knjiga. U 2011. godini izašla su dva romana: *Legenda o bijeloj džamiji* Jusufa Trbića i *Lovac na štakore* Zlatka Dukića. Izlazak iz štampe popraćen je promocijom u Tuzli, a zatim i u Janji.

Polovinom decembra "Preporod" je, u saradnji sa Zavodom za zaštitu i korištenje kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa TK, organizovao veliki naučni skup o kulturnoj baštini Semberije, sa 26 učesnika, poznatih historičara. Skup je održan u sali Skupštine opštine Bijeljina, gdje je obezbijeđen i ručak, a svim učesnicima plaćeni su troškovi. Početkom 2012. godine štampat ćemo poseban zbornik ovih radova, i to će biti pravi poduhvat, posebno značajan za kulturnu historiju Bošnjaka ovoga kraja. U planu je i štampanje još dvije knjige do polovine godine.

Posebne aktivnosti bilježi KUD "Mula Alija Sadiković" iz Janje, koji je formiran u okviru "Preporoda".

Za naše aktivnosti obezbijedili smo gotovo 21.000 KM iz budžeta Skupštine opštine, uz donacije koje su omogućile održavanje naučnog skupa i štampanje knjiga.

Predsjednik

Jusuf Trbić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Brčko

Za brčanski "Preporod" 2011. godina ostat će zapamćena kao period uspješnog, kreativnog i raznovrsnog rada i aktivnosti. Nastavljen je i proširen rad s djecom i omladinom. Brčanski "Preporod" se predstavio u Oslu i Zagrebu, uspostavljena je dobra komunikacija s Ambasadom SAD-a u Sarajevu i dogovoreni konkretni oblici saradnje u 2012. godini. Posebno ističemo kvalitetniju saradnju s nacionalnim kulturnim društvima ("Napredak" i "Prosvjeta") konkretiziranu zajednički realiziranim projektima i aktivnostima.

– 17. 1. – U Brčkom je u organizaciji triju nacionalnih kulturnih društava ("Preporod", "Napredak" i "Prosvjeta"), u prostoru "Napretkovog" doma, organizirana javna rasprava o temi "Kulturna politika u zemljama u tranziciji" . Na skupu su govorili eksperti iz ovih oblasti: dr. Biserka Cvjetičanin iz Instituta za međunarodne odnose Republike Hrvatske i dr. Predrag Cvetičanin iz Centra za empirijske studije kulture Jugoistočne Evrope. Najavljeni dolazak i učešće opravdao je Ibrahim Spahić iz Sarajeva. Razmatrana su pitanja o mjestu kulture u programima Evropske unije, transformaciji gradova i gradskih kulturnih politika u drugoj polovini XX vijeka, primjeri iz svijeta kako se kultura koristi za urbanu regeneraciju, o Agendi 21 za kulturu (koja predstavlja ključni dokument koji regulira kulturnu politiku na lokalnom nivou danas) i o tome kako se praktično radi strategija kulturnog razvoja gradova.

S tog skupa pripremljeni su zaključci i prijedlog za usvajanje Agende 21, koje su ove tri nacionalne kulturne institucije dostavile na adresu gradonačelnika, Skupštine i supervizora. Reakcije na ove zaključke i prijedlog su potpuno izostale,

izuzmemo li razgovor koji je o ovoj temi upriličio supervizor, ambasador Roderick Moore, sredinom godine.

– Na inicijativu Brčaka Fadila Dizdarevića, koji živi i radi u Oslu, a u organizaciji "Preporoda" Norveške, 28. maja je upriličena kulturna večer "Kulturno naslijeđe Brčkog" s koncertom za klavir i violinu mladih Brčanki Jasmine i Dženane Šehanović. Ova aktivnost je dio projekta "Kulturno naslijeđe bosanskohercegovačkih gradova", koju već nekoliko godina uspješno realizira "Preporod" u Norveškoj. Program je realiziran u Kulturnom centru i muzeju u Oslu, a osim izuzetno uspješnog nastupa Jasmine i Dženane Šehanović prisutnima je o dijelu kulturnog naslijeđa Brčkog govorio Ćazim Suljević, predsjednik brčanskog "Preporoda". Ovom kulturnom događaju, osim brojnih bosanskohercegovačkih državljana, prisustvovala je ambasadorica BiH u Oslu Elma Kovačević, brčanski književnik i novinar Uzeir Bukvić i drugi. Sve materijalne troškove organizacije ove kulturne večeri sponzorirao je Fadil Dizdarević, kome pripadaju i najveće zasluge za ukupnu realizaciju ovog nesvakidašnjeg kulturnog događaja.

Predstavljačka djelatnost

Kao i prethodnih godina, brčanski "Preporod" je bio uspješan domaćin i organizator nekoliko promocija kojima su predstavljeni značajni bosanskohercegovački autori i izdavači.

– 24. 2. – Održana je promocija edicije "Dobri Bošnjani" izdavačke kuće "Dobra knjiga" iz Sarajeva. U predstavljanju su učestvovali: prof. dr. Dubravko Lovrenović, Hadžem Hajdarević, književnik, i Izedin Šikalo, predstavnik izdavača.

– U organizaciji Kulturnog društva Bošnjaka "Preporod" Hrvatske u petak, 1. aprila, upriličena je promocija knjige *Bosanskohercegovački roman na kraju XX stoljeća* Alme Denić-Grabić, čiji je izdavač brčanski "Preporod". O knjizi su govorili: mr. Senad Nanić, mr. Ajka Srebreniković, mr. Mevlida Đuvić, te autorica knjige. Promocija je održana u prostorijama Bošnjačke nacionalne zajednice Hrvatske u Zagrebu.

– 30. 4. – Brčanski "Preporod" i Medžlis Islamske zajednice su u zgradi "Islahijeta" organizirali promociju knjige *Brčkom su ubijali dušu* autora Admira Posavljaka. Knjiga sadrži dragocjene dokumente i svjedočenja o početku agresije na Brčko i zločinima iz tog perioda. O knjizi su govorili prof. dr. Mehmed Dedić i mr. Muhamed Mujkić.

– 3. 6. – U prostorijama "Islahijeta" održano je predstavljanje *Rječnika bosanskog jezika* autora Senahida Halilovića, Ismaila Palića i Amele Šehović. U predstavljanju su učestvovali prof. dr. Ismail Palić, dr. Munir Mujić i dr. Adnan Kadrić. Dolazak eminentnih stručnjaka iz Sarajeva iskorišten je i za susret s predstavnicima aktiva nastavnika i profesora bosanskog jezika u brčanskim osnovnim i srednjim školama.

– 10. 11. – Tri nacionalna kulturna društva su u Domu kulture u Brčkom organizirala promociju knjige *Židovi, kršćani, muslimani – podrijetlo i budućnost*

autora Karl-Josefa Kuschela. Predstavljanje ovog kapitalnog djela njemačkog teologa izazvalo je veliko interesiranje brčanske javnosti. U predstavljanju su učestvovali prof. dr. Zorica Kuburić iz Novog Sada, prof. dr. Dino Abazović iz Sarajeva, rabin Jevrejske zajednice u Srbiji Isak Asijel i dr. Drago Bojić iz Sarajeva. Pokrovitelji promocije bili su gradonačelnik Brčko Distrikta BiH Miroslav Gavrić i Hrvatsko narodno vijeće Brčko Distrikt BiH.

– 17. 11. – U zgradi "Islahijeta" u Brčkom upriličena je promocija romana *Jevrejsko groblje* akademika Enesa Karića iz Sarajeva. Promociju su organizirali Medžlis Islamske zajednice i "Preporod" Brčko Distrikta BiH. U predstavljanju su, osim autora, učestvovali: prof. dr. Vedad Spahić i književnik Hadžem Hajdarević.

Izložbe

Galerija u zgradi "Islahijeta" je i ove godine bila mjesto realizacije nekoliko vrijednih izložbi.

– 28. 2. – Povodom 20. godina obnavljanja BZK "Preporod", postavljena je izložba "Mlado stoljeće "Preporoda". Izložbu je postavila i otvorila doc. dr. Aida Abadžić-Hodžić iz Sarajeva. Izlagači pripadaju mlađoj generaciji likovnih umjetnika, asistenata i nastavnika na Akademiji likovnih umjetnosti u Sarajevu u raznolikoj medijskoj zastupljenosti (slika, skulptura, grafika, plakat, fotografija, dizajn knjige, unikatni dizajn...).

– Od 1.do 10. 12. u "Islahijetu" je postavljena izložba ručnih keranih radova Udruženja "Gračaničko keranje". Ova po mnogo čemu jedinstvena izložba privukla je veliku pažnju Brčanki i Brčaka svih deset dana postavke. Izložbu je postavila mr. Azra Bečević-Šarenkapa, konzervator Zemaljskog muzeja Sarajevo. Program otvaranja izložbe ukrasile su i članice ovog udruženja prezentacijom keranja. S predsjednicom udruženja gđom Azeminom Ahmedbegović dogovoren je nastavak saradnje u narednom periodu.

– Galerija u zgradi "Islahijeta" je od 20. decembra do 10. januara bila mjesto postavke prve samostalne izložbe brčanskog profesora i uglednog člana "Preporoda" Idriza Muminovića. Izložbu je postavila Ilahana Ćatić, profesorica likovne kulture iz Tuzle, a otvorio Zejćir Hasić, poznati brčanski književnik, koji trenutno živi i radi u Tuzli.

Rad s mladima

I ove godine je rad s mladima bio bogat, raznovrstan i uspješan.

– S ponosom ističemo uspješno završenu i predstavljenu pozorišnu predstavu *To je propast tvoja* autora Žarka Milenića, brčanskog književnika i prevodioca, koju su izveli članovi "Arlekina". Ovaj dramski tekst govori o najvećim pošastima savremenog društva, narkomaniji i alkoholizmu. Režiju za ovu predstavu potpisuje Rubina Sarajlić, diplomirana glumica iz Brčkog, a u predstavi igraju: Asja Čandić (Ivan), Amina Alagić (baka), Arnela Podbićanin (socijalni radnik), Kristian Bilić

(Stjepan), Medina Zahirović (Ana), Ayla Korajac i Emina Shatri (Marija), Eldin Glinac (diler), Vedad Podbićanin (policajac).

Pretpremijerno i premijerno izvođenje bilo je u Domu kulture u Brčkom 30. septembra i 27. oktobra pred punim dvoranama su dobra najava igranja u Brčkom, festivalima u Smederevu, Bečeju i dr. te gostovanja u Sarajevu i Zagrebu.

– U julu je u "Preporodu" počela s radom sekcija za folklor i ples. Umjetnički voditelji sekcije su ugledni brčanski koreograf Jusuf Saletović, profesor i Alosman Ahmetović, umjetnik. Iskazano je veliko zanimanje svih generacija, pa je tako za samo šest mjeseci rada ova sekcija prerasla u "Ansambl pjesama i igara" BZK "Preporod" Brčko Distrikt BiH, koji danas broji 82 člana, od čega je 47 čanova od 4 do 11 godina, a 35 odraslih. Pripremljene su dvije koreografije i za prve nastupe neophodno je izraditi nošnje, što će biti prioritetan zadatak na početku 2012. godine.

Muzički događaji

– 25. 2. – U zgradi "Islahijeta" mladi brčanski umjetnik Mejdi Sulejmani održao je solistički koncert (električna solo gitara) "Passion and the World Betwee" na kojem je predstavio svoj dosadašnji rad.

– 23. 3. – Održan je koncert klasične muzike (gitara) magistra Elvisa Sivčevića iz Brčkog.

– 20. 4. – U zgradi "Islahijeta", u saradnji s Osnovnom muzičkom školom iz Brčkog, održano je "Veče muzike za flautu i gitaru". Nastupili su učenici klase prof. Gordane Šućur i mr. Elvisa Sivčevića. Program je bio sastavljen od klasičnih, baroknih i savremenih kompozicija.Nastupili su Almina Čaušević (flauta), Lejla Imamović (gitara), Mihaela Tomić (flauta), Đorđe Predojević (gitara), Asmir Habibović (gitara), Asja Čandić (gitara), Aleksandar Herman (gitara), Marija Đurein (gitara), Aleksa Marković (gitara) i Kristijan Jenei (gitara).

– 27. 12. – U Domu kulture u Brčkom upriličen je „Koncert gradske pjesme i romanse "Veče profesionalnih ansambala". Koncert su zajednički organizirali "Preporod", "Prosvjeta" i "Napredak". U programu su učestvovali: Nermina Sinanagić, prof., Aleksandra Lizdek,prof., mr. Elvis Sivčević, Safet Redžić, Fatmir i Mejdi Sulejmani, Mire Golić, Ardin Murguz, Edin Ferhatović, Adi Ibrišbegović i Miralem Šarić, ansambl "Prijatelji" iz Sarajeva te tamburaški orkestar "Slavonac" iz Vinkovaca.

Ostale aktivnosti

– Na ovogodišnji, sedmi po redu, "Marš mira" Srebrenica 2011. iz Brčkog su otišla 143 učesnika. Učesnici su bili različitih generacija. Najmlađi učesnici su Arnel Huremkić i Eldin Smajlović (13), a najstariji Abid Muratović 73 godine. Najveći broj učesnika su učenici i studenti koji prvi put ove godine učestvuju na ovom protestnom pohodu.Vođa puta bio je Salim Adžikić iz Gornjeg Rahića, koji je jedan od Brčaka koji su učestvovali na svim dosadašnjim pohodima u Srebrenicu. I ove godine grupa Brčaka, predvođena Hazimom Musićem, pridružila se grupi koja iz Žepe kreće prema Srebrenici. Aktivnosti na pripremi i učešću Brčaka i ove godine je koor-

dinirala Bošnjačka zajednica kulture "Preporod", a pomoć je pružio Crveni krst Brčko i brojni građani i institucije.

– Povodom 19. godišnjice formiranja Armije Republike Bosne i Hercegovine brčanski "Preporod" je u saradnji s Koordinacijom boračkih udruženja Armije RBiH Brčko Distrikt BiH organizirao promociju dokumentarnog filma "Koliko visoko je nebo" ratnog snimatelja Televizije Sarajevo Sulejmana Mulaomerovića. Projekcije su upriličene u Domu kulture u Brčkom 12. aprila i u Gornjem Rahiću 15. aprila. Projekcijama su prisustvovali snimatelj Mulaomerović, izvršni producent Mirsada Emrić te drugi protagonisti ovog dokumentarnog filma.

– U ovoj godini započete su aktivnosti na prikupljanju historijske građe u vezi s Alijagom Kučukalićem, najvećim brčanskim vakifom i dobrotvorom. U 2012. godini planirano je uređenje njegovog mezara, učenje tevhida i prigodna akademija.

Zgrada "Islahijeta" i ove godine bila je mjesto realizacije raznovrsnih kulturnih sadržaja i svečanosti brojnih udruženja građana i institucija.

Predsjednik

Ćazim Suljević

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Doboj Istok

– "Jedna si jedina" naziv je Svečane akademije koja je, u organizaciji BZK "Preporod" Doboj Istok, održana 27. 2. 2011. godine u sali Doma kulture u Klokotnici, općina Doboj Istok, a u povodu 1. marta, Dana nezavisnosti BiH. Nakon riječi dobrodošlice, prisutnim građanima Doboj Istoka još jedanput je naglašen historijski značaj 1. marta, Dana nezavisnosti BiH. Naravno, prigodnim stihovima koje su govorile članice literarne i dramske sekcije BZK "Preporod" Doboj Istok, krenulo se s kulturno- zabavnim programom. Ono što je ostavilo gorak okus, jeste činjenica da ovom uistinu značajnom događaju nisu prisustvovali prvi ljudi Općine, kao ni općinski vijećnici. Šta nakon takvog nemara prvih ljudi općine Doboj Istok, reći onima u manjem bh. entitetu?

– U prostorijama kluba BZK "Preporod" Općinsko društvo Doboj Istok, 27. 03. 2011. upriličena je promocija CD "Grapska kroz šalu", autora Redže ef. Fehrića. S ciljem čuvanja od zaborava lijepih starih muslimansko-bošnjačkih običaja, adeta i tradicije, nekoliko dana se radilo na snimanju ovog CD-a u ambijentu stare muslimanske porodice, s adekvatnim interijerom sobe (sećija, jambezi, saz, ćilimi, ibrici, kahveno posuđe, mangala itd.) Autor, koji je i član našeg društva, u ulozi djeda, uz kahvu i s čibukom u ruci pričao je naše lijepe, skoro zaboravljene običaje, poučne šale i doskočice, djevojkama, također članicama Društva, odjevenim u narodnu nošnju i s đerđefima u rukama, koje su imale ulogu unuka.

– Na poziv RKUD-a "Darda" iz općine Darda u Hrvatskoj, 16. 4. 2011. godine, naš folklorni ansambl je učestvovao na tradicionalnoj manifestaciji povodom obilježavanja svjetskog Dana Roma. Ono što smatramo vrijednim napomenuti jeste činjenica da je naše društvo bilo jedini učesnik manifestacije, prije svega iz Bosne i Hercegovine, ali i jedini predstavnik muslimansko-bošnjačkih igara, tradicionalnih narodnih nošnji i običaja.

– Na poziv Islamske zajednice Gunja u Hrvatskoj, predvođene imamom Idriz ef. Bešićem, naše društvo je, 6. 5. 2011., u Gunji priredilo cjelovečernji kulturno-zabavni program.

– 4. 5. 1992. godine, samoorganizovane patriote, uglavnom dobrovoljci, dakle, građani Doboj Istoka, pružili su prvi oružani otpor srpsko-crnogorskom agresoru koji je kidisao da preko mosta na rijeci Spreči, uz artiljerijsku i svaku drugu vrstu podrške zauzme teritorij današnje općine Doboj Istok. Namjera mu je bila da zauzimanjem ovih teritorija, načini koridor koji bi povezivao zloglasnu planinu Ozren i Trebavu, te povezao četničke horde s Ozrena sa zločinačkom sabraćom na planini Trebava. Uz neviđenu hrabrost i odlučnost dobrovoljaca, građana Doboj Istoka, mračni plan im je osujećen. Taj događaj, poznatiji kao "Bitka na Suhopoljskom mostu", proglašen je za Dan MZ Klokotnica. Kao i svake, tako i 8. 5. 2011. godine, naše društvo je uz prigodne recitale, podsjećanja na taj, vjerovatno sudbonosni događaj, i ostale kulturne sadržaje, obilježilo godišnjicu "Bitke na suhopoljskom mostu".

– U Dobošnici kod Lukavca, na poziv organizatora smotre folklora, KUD-a "Dobošnica" iz Dobošnice, naš folklorni ansambl je, 28. 5. 2011. godine, učestvovao na ovoj kulturnoj manifestaciji. Ono što je vrijedno naglasiti jeste ideja domaćina da predsjednik svakog kulturnog društva koje je nastupalo na spomenutoj smotri folklora, ispred zgrade JU OŠ u Dobošnici, zasadi po jedno zimzeleno drvo (ariš, jelka, bor).

– Ubrzo nakon učešća na smotri folklora u Dobošnici, naše društvo je dobilo poziv da učestvuje i na tradicionalnoj smotri folklornog stvaralaštva u jednom rudarskom mjestu Dobrnja, koje pripada općini Tuzla. Smotra folklornog stvaralaštva u Dobrnji je održana 18. 6. 2011. godine. Inače, već dugo godina naše društvo ostvaruje kulturnu saradnju s domaćinom smotre "Mladi rudar" Dobrnja.

– Od januara 2011. godine, Društvo je intenzivno vršilo pripreme za održavanje III međunarodne smotre folklornog stvaralaštva u Doboj Istoku, "Spreča 2011." S obzirom na to da je održavanje jedne ovakve manifestacije od međunarodnog značaja, poprimilo tradicionalni karakter, uprkos recesiji i nemaru institucija koje su mogle a nisu pomogle njeno održavanje, krenulo se u njenu pripremu. Naravno, glavna, na prvi pogled nepremostiva prepreka da se sve to realizuje, bio je nedostatak novčanih sredstava. Uz ogromnu ljubav, entuzijazam, želju da se ne prekine tradicija održavanja međunarodne smotre folklora, uspjeli smo, i III međunarodna smotra folklornog stvaralaštva "Spreča 2011" održana je na stadionu NK Doboj Istok "Luke" u Klokotnici, 30. 6. 2011. godine. koju je otvorio pomoćnik ministrice obrazovanja, nauke, kulture i sporta u Vladi TK Zlatko Dukić. Na smotri su nastupili:

Folklorni ansambl BZK "Preporod" Doboj Istok, Gradski folklorni ansambl Maglaj, Folklorni ansambl, "Balkisir universitesi susurluk" – Turska, Universiti folk dance group Canikri – Turska, Multimedijalni centar Tutin – Sandžak – Srbija, KUD "Jahi Hasani" – Gostivar – Makedonija, BKUD "Behar" Maoča – Brčko Distrikt, Folklorni ansambl "Meraklides" – Grčka, Folklorni ansambl "Koderki" – Lovicz – Poljska, folklorni ansambl iz Rumunije, RKUD "Darda" – Hrvatska, KUD "Zelinkovsko oro" – Skoplje – Makedonija, te društva iz BiH, među kojima i KUD "Dobrinja" iz Sarajeva. Ukupno je nastupilo petnaest folklornih ansambala. Ono što je vrijedno napomenuti jeste da su članovi folklornih ansambala iz Poljske i Makedonije, njih sedamdeset i dvoje (72), ostali kao naši gosti i narednih pet dana. Kako zbog nedostatka sredstava, tako i zato što smo smatrali vrijednim, mladi iz Poljske i Makedonije, skupa sa svojim rukovodstvom, tih pet dana su spavali po kućama naših članova i družili se. Skupa s nama u naredna tri dana nastupali su na još tri festivala, i to u Maoči (Brčko), Vučkovcima (Gradačac) i u Maglaju. Da pomognu našem društvu, javilo se i "Udruženje žena Doboj Istoka", čija nam je pomoć oko spremanja, serviranja i dočeka nemalog broja učesnika bila od izuzetno velike koristi. I ovom prilikom im se iskreno zahvaljujemo, kao i upravi NK "Doboj Istok", koja nam je za smotru dala na raspolaganje stadion sa svom pratećom infrastrukturom.

– Zajedno s gostima iz Poljske i Makedonije, naš folklorni ansambl pozvan je od organizatora međunarodne smotre folklora u Maoči, da učestvuje na ovoj prestižnoj kulturnoj manifestaciji, koja je održana 1. 7. 2011. godine. Moramo naglasiti da su najbolji dojam i divljenje kod hiljada prisutnih posjetilaca smotre, svojim atraktivnim koreografijama, brzim umjetničkim igrama, lijepim tradicionalnim nošnjama, muzikom uživo (bubnjevi, zurle, trube i sl.) svojom ljepotom, mladošću i neumornošću, ostavili članovi KUD-a "Jahi Hasani" iz Gostivara u Makedoniji.

– Odmah nakon nastupa na međunarodnoj smotri folklora u Maoči, dakle, 2. 7. 2011. godine, naš folklorni ansambl, skupa s ansamblom iz Poljske i Makedonije, učestvovao je na ovoj međunarodnoj kulturnoj manifestaciji u Vučkovcima kod Gradačca.

– "Kolo na bosanskom ćilimu" naziv je internacionalne smotre folklornog stvaralaštva, koja je održana 3. 7. 2011. u Maglaju, a u organizaciji Gradskog folklornog ansambla, na kojoj je nastupio i naš folklorni ansambl.

– Kao i svake, tako i 2011.godine, u povodu obilježavanja godišnjice osnivanja 109/224 brdske brigade Doboj, (4.7. 1992. – 4.7.2011.), u organizaciji boračkih organizacija općine Doboj Istok, 4.7. 2011. godine, u Domu kulture u Klokotnici upriličena je Svečana akademija kojom prilikom su evocirane uspomene na slavni put 109/224 brigade Doboj, te niz kulturno-sportskih manifestacija. Naravno, zaslužnim borcima, pravnim i fizičkim licima uručena su priznanja za doprinos u toku odbrambeno-oslobodilačkog rata "92-95".

– Na poziv tek osnovanog KUD-a "Osman Alibašić" Brijesnica Mala, naš folklorni ansambl je 16.7. 2011. učestvovao na smotri folklornog stvaralaštva u Brijesnici Maloj.

– Povodom održavanja tradicionalnog nogometnog turnira s nazivom "11 šehida-fudbalskih asova Doboj Istoka", koji je kao i svake godine, u organizaciji NK Doboj Istok, upriličen na stadionu "Luke" u Klokotnici, 23. 7. 2011. godine, a na kom su, između ostalih, nastupili i FK "Sarajevo", NK "Velež" i mnogi drugi fudbalski klubovi iz cijele BiH, bošnjački hor "Ašk" hor BZK "Preporod" Doboj Istok, imao je čast da svojim nastupom otvori, odnosno zatvori ovaj nadaleko poznati memorijalni nogometni turnir.

– Dan nakon otvaranja memorijalnog nogometnog turnira u Klokotnici, dakle, 24. 7. 2011. godine, naš folklorni ansambl se odazvao pozivu HKUD "Mladost" Domaljevac da kao jedino bošnjačko kulturno društvo učrstvuje na tradicionalnoj smotri folklornog stvaralaštva u Domaljevcu, nazvanoj "Domaljevačka tkanica".

– U sklopu tradicionalnih "Ljetnih večeri pod lipama Gračanice" naš folklorni ansambl je na poziv BZK "Preporod" Gračanica, 29. 7. 2011., u sali JU BKC-a u Gračanici, učestvovao u ovoj kulturnoj manifestaciji.

– 13. 8. 2011. godine, dakle u toku mjeseca posta, u prostorijama Društva upriličen je iftar za zvanice i članove BZK "Preporod" Doboj Istok. Ono što smatramo važnim napomenuti, jeste da su, vjerovatno prvi put, oni mlađi članovi, naša tradicionalna jela konzumirali na naš muslimansko-bošnjački tradicionalni način.

– Na poziv MZ Orahovica kod Gračanice, 29. 8. 2011. naš hor ilahija i kasida "Ašk" je svojim nastupom učestvovao na predbajramskom programu u ovom mjestu.

– Isto tako, u povodu Ramazanskog bajrama, naš folklorni ansambl je 30. 8. 2011. učestvovao na bajramskoj akademiji u MZ Babići kod Gračanice.

– Na poziv glavnog urednika kulturno-zabavnog programa OTV Valentino, nekoliko članica našeg hora ilahija i kasida "Ašk": Enida Mujanović, Amra Bratić, Maida Banjić i Amra Banjić, učestvovale su u snimanju bajramskog programa.

– U povodu obilježavanja Ramazanskog bajrama, u organizaciji društva, 31. 8. 2011. godine, u sali Doma kulture u Klokotnici upriličena je bajramska akademija, naziva "Bajrama se miris širi". Pored prigodnih stihova, izvođenja drame *Pred iftar* od dramske sekcije našeg društva, ilahija, kasida, sevdalinke, folklora i saza, brojne posjetioce akademije oduševio je i nastup članova HKUD-a "Mladost" Domaljevac. Bila je ovo uzvratna posjeta naših prijatelja iz Posavine. Naime, predsjednik ovog društva je izrazio želju da HKUD "Mladost" Domaljevac učestvuje, upravo na bajramskoj akademiji. Folklor uz muziku uživo, raskošna narodna nošnja, igre i pjesme članova HKUD-a starije životne dobi, te, manje-više, sličnost njihovog muziciranja i izvođenja izvornog melosa sa našim, doprinijelo je da su naši gosti nagrađeni gromoglasnim aplauzima i pozivima da često budu gosti naše općine u ovakvim i sličnim prilikama.

– U organizaciji našeg društva, u subotu, 10. 9. 2011. godine, u sali Doma kulture u Klokotnici održan je humanitarni koncert za teško oboljelu djevojku Zlatu-Zijadu Čolić iz Kraševa, općina Tešanj, pod nazivom: "Zlati-Zijadi s ljubavlju". Ova 21-godišnjakinja je oboljela od cerebralne paralize i od djetinjstva je vezana za invalidska kolica.

– U Mjesnoj zajednici Stanić Rijeka, koja je jednim dijelom pripala Fedraciji BiH, a drugim, nažalost, manjem bh. entitetu, 17. 9. 2011. naš folklorni ansambl je učestvovao na smotri folklora u ovoj MZ-i koja većim dijelom pripada općini Doboj Istok."

– Na poziv jednog od suorganizatora tradicionalne "Pećke kestenijade", KUD-a "Đerđef" iz Cazina, naše društvo je učestvovalo na nadaleko čuvenoj manifestaciji, koja se održala 7. 10. 2011. godine. Od zaista velikog broja učesnika, našem folklornom ansamblu je ukazana čast da svojim nastupom otvorimo ovu tradicionalnu "Pećku kestenijadu".

– Očito zadovoljni onim što smo im pružili svojim nastupom u programu uživo, koji je upriličen u povodu Ramazanskog bajrama, uredništvo TV kuće "Valentino" zamolilo nas je da naš folklorni ansambl učestvuje u snimanju programa povodom Kurban-bajrama. Tako je naš folklorni ansambl, 26. 10. 2011. godine, svoja umjetnička dostignuća i lijepu bosansku nošnju predstavio brojnim gledaocima širom svijeta. Prvog dana Kurban-bajrama, predsjednik Društva je imao priliku da u direktnom programu OTV "Valentino" predstavi nastanak, dosadašnji rad, kao i planove budućeg rada Društva.

– 28. 10. 2011. godine, u organizaciji Društva, u restoranu "Leptir" u Klokotnici upriličeni su i Peti književni susreti "Kasim Deraković" u Doboj Istoku. Ove književne susrete otvorio je inicijator susreta i predsjednik BZK "Preporod", Ismet Suljić. U sklopu susreta priređen je omaž novinaru i publicisti Ramizu Brkiću, čiji je roman *Na raspeću Gvantanama* ovih dana izašao iz štampe. O rahmetli Kasimu Derakoviću govorili su njegovi prijatelji i savremenici, mr. Fatmir Alispahić i Ramiz Brkić. O književnom opusu Ramiza Brkića govorio je književnik Kemal Ljevaković. U sklopu V književnih susreta promovisan je i roman književnika Rasima Hadžića iz Tuzle. Tokom održavanja susreta članice naše recitatorske sekcije govorile su stihove književnika Kasima Derakovića. Isto tako, u toku održavanja ove književne manifestacije upriličena je i izložba slika člana ULU TK i BZK "Preporod" Doboj Istok, Enesa Imamovića iz Gračanice.

– "Bajrama se miris širi" naziv je Svečane akademije koja je u organizaciji našeg društva upriličena 5.11. 2011. u sali Doma kulture u Klokotnici, a u povodu najvećeg muslimanskog blagdana, Kurban-bajrama. Osim drame "Kurban-bajram", prigodnih recitala u izvedbi članova recitatorsko-dramske sekcije, folkora, ilahija, sevdalinke i saza, na ovoj kulturno-vjerskoj manifestaciji učestvovali su i vokalni ansambl "Doboščanke" iz Dobošnice, KUD "Puračić" iz Puračića i folklorna sekcija "Orahovica" iz Orahovice.

– U organizaciji KUD-a "Gradina" Doboj, 26. 11. 2011. godine, naš folklorni ansambl, članovi recitatorske sekcije i hor ilahija i kasida "Ašk" učestvovao je u obilježavanju nove 1433. Hidžretske godine u Doboju. Osim domaćina i našeg društa, u ovoj manifestaciji učestvovali su i članovi KUD-a "Mladost" Kotorsko.

– TV ekipa emisije "Putopisi" iz Tuzle, predsjedniku Društva je izrazila želju da snimi rad i aktivnost našeg, kako su sami kazali, uistinu, vrijednog kulturnog

društva. Tako je naše društvo, 26. 11. 2011. gotovo cio dan, a prije odlaska u Doboj, provelo u snimanju navedene emisije. Emisija je bila emitovana na TV Vogošća, TV Zenica, TV Sandžak, TV Hajat, BA TV , TV Crna Gora i još nekoliko TV kanala.

– 2. 12. 2011. godine, u sali OV Doboj Istok, upriličena je promocija zbirke pjesama *Nedorečeno* Majde Ovčine, nastavnice bosanskog jezika i književnosti i članice našeg društva, koju je izdao je BZK „Preporod" Doboj Istok. O ovoj, drugoj po redu, zbirci pjesama Majde Ovčine, govorila je gospođa Nadija Osmanhodžić-Mujkić, koja je i sama pjesnikinja, a zaposlena je na Pedagoškom fakultetu u Zenici, na Odsjeku za bosanski jezik i književnost.

– "Vratimo se svom izvoru" naziv je kulturno-zabavne manifestacije koja je održana 29. 12. 2011. u Domu kulture u Klokotnici, a u organizaciji našeg društva. Činjenica da naši, uglavnom mladi članovi, učenici osnovnih i srednjih škola, ali i studenti, pa čak i mladi nastavnici, nisu ili su sasvim malo naučili ko su, šta su, šta je sve ono što pored jezika i pripadnosti svome narodu, čini njihov identitet, utjecala je da upriličimo jednu ovakvu manifestaciju. O našem bošnjačkom identitetu govorili su stručnjaci za ovu oblast.

Predsjednik

Ismet Suljić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Donji Vakuf

Aktivnosti BZK "Preporod" Općinski odbor Donji Vakuf u 2011. godini realizirane su kroz različite sadržaje. Intenzitet aktivnosti je bio različit od mjeseca do mjeseca, tako da su aktivnosti u proljetnim i ljetnim mjesecima bile intenzivnije. Svakako treba naglasiti da je u toku godine najintenzivnija aktivnost ispoljena kroz nastupe hora "Preporod" Donji Vakuf na različitim prigodnim manifestacijama, na različitim lokacijama i povodom različitih prigoda. Naravno, sve su to prilike u vezi s obilježavanjem značajnih datuma, događaja i rođenja ili smrti znamenitih Bošnjaka, te događaja u vezi s bošnjačkim narodom uopće i Bosnom i Hercegovinom kao njihovom jedinom državom. Tako je hor "Preporod" u toku 2011. godine imao 10-ak nastupa u povodu različitih događaja i na različitim mjestima. Treba istaći angažman voditeljice Hora gospođe Aide Cero. Aktivnosti su bile u školama, gdje pokušavamo mlade generacije Bošnjaka i drugih patriota Bosne i Hercegovine usmjeriti na razmišljanje i aktivnosti u pravcu pravilnog odnosa prema vrijednostima bosanskohercegovačkog društva, države i neophodnosti čuvanja tradicije Bošnjaka i Bosne i Hercegovine.

Obilježili smo i sve vjerske praznike Bošnjaka, dolazak ramazana, posebne aktivnosti imali smo u povodu tradicionalne vjersko-kulturne manifestacije Ajvatovica, zatim Dana državnosti BiH, Dana Općine Donji Vakuf.

Saradnja s Domom kulture i KUD-om u Donjem Vakufu, pri čemu se ističe korektan odnos direktora Senada Beganovića, ogleda se u organizaciji zajedničkih manifestacija (književne večeri, izložbe likovnih radova, folklorne priredbe i sl.). Posebno treba istaći da je najveći broj aktivnosti različitih sadržaja realizovan u prostorima Doma kulture i da za to nismo morali platiti nadoknadu za korištenje. Važno je naglasiti da su sve naše aktivnosti stalno pratili novinari Radio Donjeg Vakufa i TV Bugojna i pri tome izvještavali na korektan način.

Najviše sadržaja i aktivnosti ostvareno je u povodu 501. Ajvatovice, koja se svake godine održava u junu. U maju smo imali intenzivne aktivnosti s Medžlisom Islamske zajednice Donji Vakuf i Muftijstvom travničkim u vezi s različitim aktivnostima kulturnog karaktera u povodu najvećeg okupljanja muslimana na tlu Evrope. Sve aktivnosti je, kao i prethodnih godina, koordinirao i besprijekorno vodio muftija travnički mr. Nusret ef. Abdibegović.

Izuzetno mjesto u ovom izvještaju pripada predavanju koje je na poseban način probudilo interese Bošnjaka Donjeg Vakufa i, čini se, bio kapisla za buđenje prigušene pripadnosti svome, svojoj tradiciji, svojoj sadašnjosti, i posebno budućnosti. Naime, u junu smo organizirali predavanje interaktivne prirode, koje je u potpunosti potvrdilo potrebu za ovakvim i sličnim druženjima Bošnjaka intelektualaca. Predavač s temom *Perspektive razvoja Bošnjaka u 21. stoljeću* bio je predsjednik BZK "Preporod" Bosne i Hercegovine prof. dr. Senadin Lavić.

Tom prilikom organizirali smo promociju *Godišnjaka* BZK "Preporod" čiji je promotor bio član Redakcije *Godišnjaka,* gospodin Elvis Fejzić. Moderator je bio predsjednik Općinskog odbora "Preporod" Donji Vakuf mr. Kemal Čolak.

U prepunoj Velikoj dvorani Doma kulture u Donjem Vakufu, uz nastup hora "Preporod" Donji Vakuf pod dirigentskom palicom Aide Cerić, organizirana je promocija monografije *Ajvatovica*.

Izdavač ove izuzetno vrijedne i za Bošnjake korisne monografije je Muftijstvo travničko i Naklada Zoro (Zagreb-Sarajevo). Promotori su bili Nusret ef. Abdibegović, Mulo Hadžić, te predsjednik Općinskog odbora BZK "Preporod" Donji Vakuf, mr. Kemal Čolak. Promociju su aktivno pratili Radio Donji Vakuf i TV Bugojno. Moderatori su bili Dijana Duzić i Amer Čolak, prof.

Predsjednik

Kemal Čolak

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Foča

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Foča održala je ramazansko druženje i iftar u hotelu "Zelengora" u Foči. Iftaru i druženju prisustvovalo je 160 osoba, među kojima su bili i predstavnici BZK "Preporod" Sarajevo: prof. dr. Senadin Lavić, predsjednik, prof. dr. Munib Maglajlić, prof. dr. Šaćir Filandra, doc. dr. Selim Hasović, književnik Hadžem Hajdarević, dr. Murat Đuderija, predsjednik Općine Foča gospodin Lutvo Šukalo, načelnik Općine Foča-Ustikolina gospodin Zijad Kunovac, članovi slovačkog LOT tima stacioniranog u Foči, Enes Čelik dobitnik Zlatnog ljiljana i ef. Faruk, imam Atik-pašine džamije u Foči, koji je učenjem ezana oglasio iftar.

Domaćin iftara, predsjednik BZK „Preporod" Foča Ismet Hotović, zahvalio se na izuzetnom odzivu. Prof. dr. Hasan Balić u kraćem obraćanju je rekao da je "Preporod" i vjera i kultura, i privreda i poljoprivreda, i sport i nada za multikulturalni suživot. On je rekao da taj suživot počinje da se rađa ponovo u Foči, jer Foča nikad nije bila jednonacionalni grad i pozvao književnika Hadžema Hajdarevića da prisutnim izrecituje svoju pjesmu, koju je posvetio iftaru u Foči. Prisutni su s oduševljenjem odslušali pjesmu književnika, koju su nagradili gromoglasnim aplauzom. Navedeni iftar se ne bi mogao održati da nije imao dva donatora, koji su htjeli ostati anonimni, a kojima se BZK "Preporod" neizmjerno zahvaljuje.

BZK "Preporod" Foča i dalje ima isti problem s nedostatkom finansijskih sredstava kao i s poslovnim prostorom.

Predsjednik

Ismet Hotović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Goražde

– 8. 1. 2011. – Predstavnici Srednje škole iz Jablanice, predvođeni direktorom škole Fadilom Leparom, posjetili su BZK "Preporod" Goražde i uručili pomoć koju su sakupili učenici ove škole. Akciju su vodili profesor vjeronauke Edin Nezirić i Sekcija za afirmaciju istinskih vrijednosti koja djeluje u ovoj školi.

– Zamjenik načelnika najveće općine u Turskoj Kečioren – Ankara Rešat Ozčan posjetio Goražde i tom prilikom obišao prijatelje ove velike općine u Goraždu. Posebno je bila značajna posjeta FK "Gazije Goražde" koji se bratimio sa FK "Kečioren Baglum spor" klubom općine Kečioren. Tom prilikom predsjedniku kluba iz Ankare zastavicu FK "Gazije Goražde" uručio kapiten Almer Poturak.

– BZK "Preporod" Goražde u svojim prostorijama organizuje mektebsku nastavu koju pohađa više od 80 djece. Mektebsku nastavu vodi hfz. Alija Rahman, prof.

Mektebska nastava se održava svake subote i nedelje od 8.00 do 12.00 sati. Polaznici mekteba pokazuju veliko znanje, a tome doprinosi stručni rad i velika sposobnost u radu s djecom hfz. Alije Rahmana.

– 7. 3. 2011. – Potpisan protokol o saradnji BZK "Preporod" Goražde i Muftijstva Goražde. Protokol čini sljedeći sadržaj o zajedničkoj aktivnosti:

- podizanje svijesti Bošnjaka o njihovom nacionalnom i vjerskom identitetu;
- promocija i afirmacija pravih vrijednosti kao što su islamski odgoj i obrazovanje, opće obrazovanje, brak i porodični život, promocija dobrih i odvraćanje od loših djela;
- tumačenje islamskih dužnosti;
- razvijanje i jačanje patriotskih osjećaja, te njegovanje vlastite historije, kulture i tradicije;
- analiza djelovanja antiislamskih i antibošnjackih ideologija i organizacija, s ciljem sprečavanja štetnih posljedica njihovog djelovanja;
- utjecaj na organe vlasti u vezi s njihovim djelovanjem koje je od važnosti za potpisnice ovog protokola;
- uspostava prijateljskih veza s organizacijama i ustanovama iz drugih područja Bosne i Hercegovine, kao i iz inozemstva s ciljem saradnje i medusobnog pomaganja;
- saradnja u svim oblastima koje su od interesa za potpisnice protokola, kao i Bošnjake.

– BZK "Preporod" Goražde, zajedno s Muftijstvom goraždanskim, organizuje predavanja svakog petka poslije akšam-namaza u prostorijama BZK "Preporod" Goražde ul. Ferida Dizdarevića br. 21. Predavači su profesori islamskih nauka, imami Muftijstva goraždanskog, hfz. prof. Alija Rahman, prof. Omer Kurtić, prof. Refik Čaušević, prof. Rasim Džafić i muftija goraždanski Hamed Efendić. U toku tri mjeseca održano je 12 predavanja.

– 4. 7. 2011. – Članovi BZK "Preporod" Goražde uručili su jednokartnu novčanu pomoć; paket s hranom i paket sa sanitarijama za pet ugroženih porodica penzionisanih pripadnika Armije BiH u Goraždu.

– 18. 4. 2011. – Predstavnici udruženja "Most-Bro" i IZ-e iz Danske, Faruk Jakić i Ramo Begić, posjetili BZK "Preporod" i uručili donaciju svojih članova – 10.000 pari dječijih čarapa. Prilikom ove posjete dogovorena je buduća saradnja. Čarape su podijeljene svakom djetetu BPK-a Goražde.

– 18. 4. 2011. – BZK "Preporod" Goražde je organizovao kurs tedžvida u svojim prostorijama. Predavač je bio hfz. Alija ef. Rahman imam Kayseri džamije u Goraždu. Kurs je trajao tri mjeseca, koji je pohađalo 15 polaznika. Na kraju su dodijeljene diplome i pokloni polaznicima.

– 20.4. 2011. – BZK "Preporod" Goražde i džamijski odbor Kayseri džamije, predvođen imamom hfz. Alijom ef. Rahmanom, obezbijedili su pakete za džematlije Kayseri džamije. Paketi su bili u vrijednosti od 70 KM.

– 13. 5. 2011. – Dr. Safvet Halilović održao je predavanje u Kayseri džamiji u Goraždu u petak, poslije akšam-namaza, naziva "Grijeh i njegove posljedice". Osim predavanja, dr. Safvet Halilović održao je hutbu u Kayesri džamiji i u toku dana boravio u prostorijama BZK "Preporod" Goražde.

– 25. 5. 2011. – U toku svoje posjete Goraždu BZK "Preporod" je posjetio načelnik Općine Kečioren, najveće općine u Ankari, gospodin Mustafa Ak sa svojim pomoćnicima. Ovo je plod dugogodišnje saradnje BZK "Preporod" i Općine Kečioren iz Ankare.

– 30. 5. 2011. – Mekteb BZK "Preporod" Goražde 2010/2011 god. s mualimom hfz. Alijom Rahmanom organizovan u prostorijama BZK "Preporod" Goražde. Svim polaznicima BZK "Preporod" je obezbijedila po dvije knjige i novčane poklone.

– 9. 6. 2011. – U okviru svoje saradnje s Općinom Kečioren BZK "Preporod" Goražde je snimila dokumentarni film o Goraždu. Film je prikazan na Festivalu dokumentarnog filma u Istanbulu.

– 11. 6. 2011. – HO Yardimeli iz Istanbula je dopremila 50 prehrambenih paketa u vrijednosti od 2500 KM i garderobu u vrijednosti od 15.000 KM. Sve je podijeljeno na prostoru BPK-a Goražde. Ovu pomoć primilo više od 500 osoba.

– 6. 6. 2011. – Završen 5. po redu seminar s nazivom "Upoznaj Allaha dž.š. kroz Njegova uzvišena i lijepa imena", u organizaciji BZK "Preporod" Goražde i Muftijstva goraždanskog u prostorijama BZK "Preporod" Goražde. Seminar je držao prof. Bilal Dervišić. Seminar je trajao pet dana, a pratilo ga je 50 polaznika. Na kraju seminara su podijeljene diplome i nagrade za učesnike seminara u ime BZK "Preporod" Goražde.

– 9. 7. 2011. – BZK "Preporod" Goražde podijelila 100 paketa s prehrambenim namirnicama u vrijednosti od 50 KM koje je obezbijedila HO IHH iz Istanbula. Paketi su podijeljeni mladim članovima BZK "Preporod" Goražde, udruženjima građana iz Goražda kao i povratnicima u Istočnu Bosnu.

– 23. 7. 2011. – Načelnik Općine Kečioner – Ankara Mustafa Ak posjetio FK "Gazije Goražde" i uručio im sportsku opremu za takmičenje u predstojećoj ligi BPK-a. Osim gostiju iz Turske, ovoj svečanosti je prisustvovao i načelnik Općine Goražde Muhamed Ramović i muftija goraždanski Hamed ef. Efendić. Gostima iz Turske su uručene skromne hedije, slike Kayseri džamije urađene u aluminiju, a na poleđini su ispisana imena svih igrača. Vrijednost dobijene opreme je iznad 5000 KM.

– 30. 7. 2011. – Predsjednik džamijskog odbora Senad Čeljo organizovao je zajedno sa BZK "Preporodü Goražde i UG "Penzionisanih vojnika armije BiH" iz Goražda čišćenje džamije u Međurječju u općini Čajniče.

– 4. 8. 2011. – HO Yardimeli i IHH iz Istanbula, zajedno sa BZK "Preporod" Goražde, obezbijedila je ramazanske pakete za postače u Goraždu. stotinu paketa u vrijednosti 70 KM podijeljeni su članovima FK "Gazije Goražde", članovima BZK "Preporod" Goražde, UG "Penzionisanim vojinicima Armije BiH", socijalno ugroženim stanovnicima te povratnicima u Istočnu Bosnu.

– 18. 8. 2011. – Članovi BZK "Preporod" Goražde i članovi UG "Povratak kući" iz Sarajeva podijelili pakete "Ovako" za ugrožene stanovnike Goražda. Podijeljeno je 200 paketa konzervi (pašteta, gulaš, haše, narezak i selame).

– 11. 8. 2011. – Organizovan iftar za FK "Gazije Goražde".

– 18-23. 8. 2011. – Posjeta predsjednika BZK "Preporod" Goražde Općini Kečioren – Ankara i potpisivanje protokola o izgradnji objekata u Goraždu. Potpisan protokol o izgradnji Islamskog centra, sportskog centra i parka u Goraždu. Protokol potpisali načelnik Općine Kečioren, Mustafa Ak, muftija goraždanski Hamed ef. Efendić i načelnik Općine Goražde mr. Muhamed Ramović. Izgradnja ovih objekata je od historijskog značaja za Goražde i njegove stanovnike. Vrijednost investicije se procjenjuje na blizu tri miliona KM. Ova saradnja je plod dugogodišnje saradnje BZK "Preporod" Goražde s predstavnicima Općine Kečioren – Ankara.

– 4. 11. 2011. – Poznati pjevač iz Turske Orhan Čakmak posjetio je Goražde i u okviru svoje posjete podjelio 100 muških košulja članovima FK "Gazije Goraždeü i dao novac za jedan kurban da se zakolje i podijeli stanovnicima Goražda.

– 8.11. 2011. – HO i IHH iz Istanbula je putem BZK "Preporod" Goražde realizovala pomoć goraždanskom narodu u kurbanskom mesu. Ove dvije organizacije su podijelile 80 kurbana težine 5 kg stanovnicima u ulici Slavne Višegradske brigade.

– BZK "Preporod" Goražde obradovala je učenike OŠ "Hasan Turčalo Brzi" u Ilovači poklonima. Svi učenici škole su dobili više pari čarapa, rukavice, kape i pantolone. Ovo je jedna od više pomoći koju realizuje BZK "Preporod" Goražde na prostoru BPK-a Goražde.

– U okviru svojih aktivnosti BZK "Preporod" Goražde je organizovala posjetu dr. Šefika Kurdića, koji je u toku svoje posjete održao hutbu u Kayseri džamiji u Goraždu, a u toku večeri održao predavanje u Kayseri džamiji.

– U okviru svojih aktivnosti BZK "Preporod" Goražde je organizovala posjetu dr. Zuhdije Adilovića, dekana Islamskog fakulteta u Zenici, koji je u toku svoje posjete održao hutbu u Kayseri džamiji u Goraždu, a u toku večeri održao je predavanje u Kayseri džamiji.

Predsjednik

Nedžad Kurtović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gračanica

– Izložba slika i rezbarenih predmeta u Brčko Distriktu, na kojoj su učestvovali članovi "Preporoda" iz Gračanice. Zatim je izložena stara bošnjačka i folklorna nošnja, koje su uradile Refka Čajić i Emina Ibrahimović.

– Za Dan državnosti, 1. marta, organizirana je izložba slika i levhi u BKC-u u Gračanici na kojoj je učestvovalo 11 umjetnika.

– Izložba slika u Tuzli ULUTKA, na kojoj je učestovalo šest umjetnika iz Gračanice.

– Promocija desetog kola *Bošnjačke književnosti u 100 knjiga,* koja je održana u dershani Osman-kapetanove medrese. Promotori su bili: prof. dr. Senadin Lavić, dr. Sanjin Kodrić i gospodin Nehrudin Rebihić.

– Kolektivna izložba slika, levhi i rezbarenih predmeta zatim ručnih radova i folkorne opreme, koja je održana u medresi Kuršumliji, na kojoj je učestovalo 11 slikara i drvorezbar Alija Dervišević.

– Tradicionalna izložba slika pod lipama Gračanice, na kojoj je učestvovalo 10 umjetnika.

– Redovni književni susreti u dershani Osman-kapetanove medrese, na kojoj su učestvovali članovi "Preporoda" i gosti iz Tuzle.

– Promocija knjige *Vukovije* autora Sejfulaha Imamovića iz Tuzle, koja je održana u BKC-u u Gračanici.

– Promocija knjige *Lik i djelo Muhameda Seida Mašića* održana u okviru manifestacije Književni susreti "Muhamed Seid Mašić" u dershani Osman-kapetanove medrese. Promotori su bili: prof. dr. Izet Mašić, prof. dr. Neval Hadžiavdić i književnik Muhidin Pašić iz Tuzle.

– U suorganizaciji sa BKC-om održana likovna kolonija u Gračanici, na kojoj su učestvovali umjetnici iz nekoliko gradova.

– Večer sevdalinke i folklora u velikoj sali BKC-a održana povodom ramazana. Učesnici su bili članovi "Preporoda" iz Doboj – Istoka i članovi društva "Preporod" Gračanica.

– Književni susreti "Muhamed Seid Mašić" održani u maloj sali BKC-a Gračanica, gdje su podijeljene i zahvalnice za učešće u ovoj manifestaciji.

– Izložba slika i levhi ULUTKA u Tuzli, na kojoj je učestvovalo sedam članova "Preporoda" iz Gračanice.

– Promocija knjige *Put spasa* autora Fadila Duranovića održana u maloj sali BKC-a. Promotor je bio Ismet Suljić.

Predsjednica

Refka Čajić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gradačac

U 2011. godini došlo je do odstupanja od planiranih aktivnosti zbog nedostatka finansijskih sredstava, te smo realizirali sljedeće sadržaje:

− U januaru je BZK "Preporod" Gradačac radio na izdavanju i štampanju knjige mr. Esada Sarajlića *Historijski razvoj srednjoškolskog obrazovanja u Gradačcu do 1995. godine.*

− Povodom nastupajućeg praznika 1. marta, Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine, BZK "Preporod" Gradačac u petak, 18. 2. 2011. godine, organizirao je promociju knjige *Dvije strane sreće – kvalitet života obitelji školske djece s intelektualnim onesposobljenjima* autorice doc. dr. Emire Švraka. Promotori su bili doc. dr. sc. Edina Šarić, mr. sc. Berka Klinić, mr. sc. Fadil Imširović, gos. Mirela Golać i književnik Šimo Ešić. U okviru promocije postavljena je izložba ručnih radova štićenika udruženja "Kutak radosti" – Gradačac.

− U sklopu obilježavanja 49. godišnjice postojanja OŠ "Ivan Gorana Kovačić", BZK "Preporod" Gradačac aktivno se uključio i potpomagao realizaciju sadržaja u vezi s Danom škole.

− U okviru obilježavanja 6. aprila, Dana oslobođenja Gradačca, članovi IO BZK "Preporod" učestvovali u aktivnostima u vezi s ovim datumom.

− Upućen pisani tekst kao čestitka za godišnjicu rada i djelovanja Radio Gradačca.

− Iz štampe izašla knjiga Esada Sarajlića *Historijski razvoj srednjoškolskog obrazovanja u Gradačcu do 1995. godine.*

− Članovi IO "Preporod" posjetili "Preporod" u Modriči povodom izložbe slika Mladena Šerića.

− U okviru manifestacije "Gradačački književni susreti 2011" 26. 5. 2011. godine u prostorijama "Preporoda" održana promocija knjige *Autohtone kruške i jabuke*, autora Vahida Beširovića; Promotor je bio prof. dr. Midhat Jašić, a moderator prof. mr. Lejla Kujović-Begović.

− Istog dana u prostorijama "Preporoda" otvorena je izložba slika "Slike i pavte", autora akademskog slikara Zdravka Novaka, promotori su bili Nijaz Alispahić i Atif Kujundžić, moderator prof. Muamera Bistrić.

− Istog dana promocija knjige *Per aspera*, autora Stjepana Zelenike, a promotorica je bila Zorica Barišić.

Organizator promocije bio je HKD "Napredak" Gradačac.

− Iste večri održana je prezentacija projekata: "Znamenitost Gradačca" učesnici: učenici MSŠ "Hasan Kikić" Gradačac.

− U 20:00 sati održana je i Završna književna večer na kojoj su učestvovali: Nijaz Alispahić, Atif Kujundžić, Mirsad Bećirspahić, Zlatko Dukić, Vahid Klopić, Hadžem Hajdarević i Stjepan Zelenika.

− 10. 6. 2011. godine, s početkom u 19:00 sati, održana je promocija knjige *Historijski razvoj srednjoškolskog obrazovanja u Gradačcu do 1995. godine*, autora Esada Sarajlića. Promotori su bili prof. dr. Salih Kulenović i prof. dr. Azra Gazibegović, a moderator Kadira Abdulahović. U muzičkom dijelu programa učestvovali članovi muzičke sekcije "Preporoda": Kadira Mustafić, Jasenko Inkić i Adis Tokić.

− 16. 8. 2011. godine u 19:00 BZK "Preporod", Gradačac organizirao "Otvaranje izložbe slika", autorica Dževada Hećimović-Chriest naša sugrađanka koja živi i radi u Mainhaimu-Njemačka, promotor je bio akademski slikar Zoran Dragičević. Program ilahijama propratila članica "Preporoda" Amela Iskrić, a voditeljica programa Elmedina Palata. Promocija održana u čast ramazana, a prigodne poklone učesnicima dodijelila predsjednica "Preporoda" Kadira Abdulahović.

− Povodom obilježavanja Kurban-bajrama – BZK "Preporod" 7. 11. 2011. godine u 18:30 organizirao: "Bajramsko druženje"; voditelj programa je bila prof. dr. Muamera Bristrić, ašare proučio, Salih ef. Repeša. O značaju Kurban-bajrama govorio mr. Nusret ef. Kurjaković, glavni imam MIZ-Gradačac.

U zabavnom dijelu programa učestvovali su: Dževad Pamuković, Refija Husejnagić, Amela Iskrić, Jusuf Brkić, Muhamed Čosić-Hamulja, Kadira Mustafić, Safet Emić i Husejn-Huso Kadić; Muzička pratnja; Jasenko Inkić, Suad Iskrić i Ferid Kunić; stihove su govorili: Sadeta Subašić, prof. i Benjamin Berberović.

− U decembru 2011. godine planirana promovirano 11. kola edicije *Bošnjačka književnosti u 100 knjiga*.

Predsjednica

Kadira Abdulahović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Ilijaš

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" – Općinsko društvo Ilijaš u izvještajnom periodu realizovalo je većinu aktivnosti predviđenih programom rada za 2011. godinu. Također, važno je istaći i određen broj vanprogramskih aktivnosti koje su uspješno realizovane.

U daljem tekstu dajemo detaljan pregled aktivnosti po oblastima.

Izdavačko-produkcijska djelatnost

U toku 2011. godine, u potpunosti je realizovan izuzetno važan projekt filma "Divlje patke". Snimanjem ovog filma stvorene su pretpostavke za razvoj amaterske kinematografije na području naše općine. Naime, film je promoviran u kinima u nekoliko bosanskohercegovačkih gradova, a izdat je i početni tiraž – 200 primjeraka. Posjeta kino-projekcijama ovog filma bila je na zadovoljavajućem nivou, a pratila ga je značajna medijska kampanja lokalnih radio i TV stanica. Također, u toku 2011. godine izdat je i prvi tiraž CD-a s ilahijama i kasidama hora "Preporod" Ilijaš naziva "Primi noćas dove naše", čiji je izvršni producent Eldin Huseinbegović. Trenutno je u pripremi za izdavanje knjiga mlade autorice Nejre Šehić naziva *Pjesme*

i priče naše Bošnjakinje. Završena je recenzija, lektorisanje, grafičko i likovno opremanje knjige, a slijedi izrada CIP-a, te završne pripreme za štampanje.

Rad sekcije Društva

Od sekcija koje djeluju pri našem općinskom društvu i ove godine najviše aktivnosti imao jer hor "Preporod", koji je i glavni nosilac većine kulturnih manifestacija koje organizira Društvo. Tokom godine formiran je poseban muzički bend pa je samim tim ovaj hor prerastao u ansambl koji svakim danom dobiva nove članove. Ansambl ove godine bilježi značajne nastupe kako u Bosni i Hercegovini, tako i izvan granica domovine. Dva puta, u aprilu i septembru 2011. godine, realizirane su posjete Bošnjačkom kulturnom centru Modling-Beč u Austriji, gdje su upriličeni prigodni koncerti. Upriličeno je nekoliko posjeta Dubrovniku, Zagrebu i Gunji u RH. Na centralnoj manifestaciji obilježavanja Ramazanskog i Kurban-bajrama u Zagrebačkoj džamiji hor "Preporod" je održao prigodan program. U sastavu BZK "Preporod" Ilijaš, ponovo je formiran i folklorni ansambl "Preporod" na čijem jačanju i opremanju se trenutno radi.

Aktivnost biblioteke Društva

Biblioteka BZK "Preporod" Ilijaš osnovana je 2009. godine odlukom Izvršnog odbora Društva. Od tada bilježi stalni porast broja naslova. Knjige i druge publikacije se nabavljaju uglavnom iz sredstava Općinskog društva, prilozima Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" Sarajevo, te prilozima simpatizera i građana. Aktivisti Društva su u maju 2011. godine realizirali promociju knjige *Suza na mezaru* novinara i publiciste Mugdima Galijaševića.

Organizaciona pitanja

U skladu sa Statutom BZK "Preporod" i drugim organizacionim aktima, u 2011. godini, održana je Izborna skupština Društva na kojoj je izabrano novo rukovodstvo: predsjednik i Izvršni odbor. Za predsjednika Društva izabran je Adem Alić. U Izvršni odbor izabrani su sljedeći članovi: Safija Mešetović-Beširević, Tarik Omerhodžić, Adis Duraković, Mustafa Mešetović, Mahir Čutura, Nedim Matoruga, Almir Pušina i Mahir Dević. Članovi odbora su Tarik Omerhodžić, Nedim Matoruga i Mahir Dević naknadno su podnijeli ostavke na članstvo u Izvršnom odboru zbog vršenja javnih funkcija.

Predsjednik

Adem Alić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Kladanj

Općinsko Društvo u Kladnju u posljednjem razdoblju svoga rada učvrstilo je i unaprijedilo pravce djelovanja kao i znatno razmaknulo njegov sadržajni raspon. S tim u vezi je prodor koji je otvorio prostor rada s mladima posredstvom projekata formiranja sekcija u okrilju "Preporoda" kojima se promovira kulturno-historijski identitet Bošnjaka. U izvještajnom periodu Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" – Općinsko društvo Kladanj realizovalo je niz projekata, čiji efekti su neprocjenjivi za našu lokalnu zajednicu, jer se njima prezentiraju bogatstvo i raznolikost tradicije, narodnih običaja BiH, popularizira ideja o potrebi očuvanja i promocije tradicijskih vrijednosti s ciljem aktivnog i konstruktivnog uključivanja mladih ljudi u projekte na tom polju, te pruža primjer mladim ljudima kako da se sopstvenim angažiranjem i promoviranjem tradicije aktivno uključe u društveni i kulturni život.

Na taj način su se planirane aktivnosti odvijale tokom cijele godine. Ovom prilikom ističemo sljedeće aktivnosti:

14.12. 2010. – 22. 1. 2011 – Projekt okupljanja mladih s ciljem poticanja njihove stvaralačke energije i razvijanja umjetničkog duha.

2.2. 2011. – Svečana akademija povodom obilježavanja 17. godišnjice 1. muslimanske podrinjske brigade.

25.2. 2011 – 1. 3. 2011. – Putovanje članova "Preporoda" na poziv Kulturno-sportskog kluba BiH e. v. Neuss – Njemačka.

8.5. 2011. – Učešće u obilježavanju Dana općine Kladanj.

Društvo je učestvovalo u povodu svečanog otvaranja Sindikalne škole PPID-IVUT-a BiH u Srebrenici.

23.7. 2011. – Učešće na "Susretima prijateljstva2 u Olovu.

3.8. 2011. – Učešće na smotri stvaralaštva "Mostovi Balkana" u Prijepolju.

14.8. 2011. – Učešće na smotri folklora "Srebrenik 2011".

1.9. 2011– 4. 9. 2011. – Učešće društva u obilježavanju VKM "Dani Djevojačke pećine"

U saradnji s Općinom Kladanj, pokroviteljem manifestacije, organizovani su sljedeći sadržaji:

Koncert Hora Behram-begove nedrese iz Tuzle u povodu svečanog otvaranja manifestacije.

Drama *Ramiza* u izvedbi Centra za kulturu Plav – Crna Gora.

Koncert na otvorenom "Uz zvuke sevdalinke".

Tradicionalna 8. "Smotra folklora Kladanj 2011" u kojoj su učestvovali:

1) UG "Sunce na dlanu"
2) KUD Doma kulture iz Prijepolja
3) KUD "Plavsko jezero" Plav
4) BZK "Preporod" Kladanj

5) KUD "Zlatan vez" Herceg Novi
6) KUD "Pejo Marković" Lipnica
7) KUD Olovo
8) KUD "Plavsko jezero"

14.10. 2011. – Društvo je organizator tribine "Kulturni procesi kod Bošnjaka u 20. stoljeću" s predsjednikom BZK "Preporod" iz Sarajeva, prof. dr. Senadinom Lavićem.

4.11. 2011. – Društvo je također organiziralo bajramsko veče s nazivom "U susret Bajramu".

28.12. 2011. – Učešće u organizaciji humanitarnog koncerta "Darujmo im ljubav" za djecu s posebnim potrebama sa općine Kladanj.

Društvo je učestvovalo i nosilo aktivnosti u vezi s obilježavanjem značajnih datuma, događaja i rođenja ili smrti značajnijih ličnosti na području općine Kladanj.

"Preporod" iz Kladnja sarađivao je s Matičnim odborom Sarajevo, ZOD TK, općinskim društvima iz sastava zajednice, te organizirao redovne sjednice Izvršnog odbora.

Tokom godine odvijale su se kontinuirano probe i aktivnosti folklornog ansambla, muzičke i dramske sekcije.

Predsjednica

Nevzeta Rustemović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Konjic

U skladu sa svojim programskim ciljevima i sa Statutom BZK "Preporod", Općinsko društvo Konjic svoje je programske ciljeve u 2011. godini realizovalo kroz sljedeće aktivnosti:

– 21.1. – Koncert Armina Muzaferije s gostima: Zejid Šoto i Berin Buturović. Koncert je održan u kino-sali a sav prihod od koncerta namijenjen je u svrhu putovanja na Dječiji festival dječijeg ansambla KUD "Preporod" Konjic u Republiku Tursku.

– 19. 2. – Učešće omladinskog ansambla u programu otvaranja Opće bolnice Konjic.

– 20. 2. – Organizacija seminar za rukovodioce sekcija.

– 25. 2. – Suorganizatori humanitarni koncert za porodice Ćosić, sportska dvorana.

– 25. 2. – U saradnji s "Merhametom" i Islamskom zajednicom uručili poklon pakete porodicama Ćosić u Idbru i Ribićima.

– 25. 2. – Javana tribina "Čija je državna imovina" , na kojoj su uvodničari bili Muharem Cero i Sejfudin Hodžić, a moderator prof. dr. Senadin Lavić.

– 28. 2. – Delegacija "Preporoda" obišla mezarja i spomen-obilježja.

– 1. 3. – Delegacija "Preporoda" na dženazi bivšeg turskog premijera Necmettina Erbakana u Istanbulu.

– 3. 3. – Pružanje tehničke pomoći I OŠ prilikom organizacije Dana škole.

– 21. 3. – Učešće omladinskog ansambla u obilježavanju Dana škole, Srednje škole Konjic.

– 2. 4. – "Zeničko proljeće", sala "Preporoda". Zajednički koncert kulturno-umjetničkih društava iz Konjica, učešće omladinskog ansambla.

– 4. 4. – Tehnička pomoć I OŠ i II OŠ na Festivalu dramskog stvaralaštva.

– 19. 4. – 25. 4. – Učešće dječijeg ansambla na dječijem festivalu, Republika Turska.

– 25. 4. – 30. 4. – Organizacija ekskurzije za studente s Fakulteta humanističkih nauka iz Mostara u Istanbul.

– 6. 5. – "Zaigrajmo zajedno" – koncert četiriju nacionalnih ansambala, BKC Sarajevo.

– 7. 5. – Učešće na 4. međunarodnoj smotri folklornog stvaralaštva u Vitezu.

– 8. 5. – U sklopu manifestacije "Dani Sejfullaha ef. Prohe" prikazan je film "Tradicionalni običaji u BiH" reditelja: Velida Gagule. Film je snimljen u Konjicu, a glumci spomenutog filma su članovi omladinskog ansambla. Film je na festivalu u Turskoj prošle godine osvojio prvo mjesto.

– 5. 6. – Zajednički koncert sa: „Sejfullahom", „Rezonancom", „Neretvom" i „Tamburašima" u povodu Dana Općine Konjic.

– 16. 6. – Pomoć u organizaciji svečane sjdenice O. V. i otvaranja mosta u Čelebićima.

– 22. 6. – Učešće u programu "Putevima pobjede" Mostar, Podveležje.

– 23. 6. – Domaćini međunarodnoj naučnoj konferenciji "Bosna i Herecgovina 1941: Novi pogledi" Organizator: Institut za istoriju Sarajevo, Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta Sarajevo, Odsjek za historiju Fakulteta humanističkih nauka Mostar, Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta Tuzla. 23. juni, Konjic, D-O.

– 27. 6. – Donirani eksponati Zavičajnom muzeju grada Konjica, koji su prikupljani u proteklom periodu.

– 2. 7. – Konjička sehara "Večer izvornih pjesama".

– 21. 7. – Konjička sehara "XI međunardoni festival folklornog stvaralaštva". Trideset društava iz Turske, Egipta, Crne Gore, Makedonije, BiH.

– 22. 7. – "Konjička sehara", "Večer sevdalinke".

– 25. 7. – "Konjička sehara" Koncert KUD-a iz Egipta "Nubijski bubnjevi i egipatski narodni instrumenti", "Egipat u Konjicu". Realizovano u saradnji s ambasadorom BiH u Egiptu, Slobodanom Šojom.

Juli – septembar – Učešće na međunarodnim smotrama folklornog stvaralaštva: Mostar, Blagaj, Podveležje, Jablanica, Hadžići, Travnik, Karaula, Donji Vakuf.

– 9.10. – Organizacija kulturnog programa prilikom otvaranja Kulturnog centra Ümraniye u Fojnici. Učesnici. KUD "Preporod" Konjic i KUD "Neretva" Jablanica.

– 9. 12. – Promocija knjiga *Kameno pero* autorice Merside Sadiković-Osmanbašić i *Kalendarom požutjelih listova bijele starke hode* autora Dine Porovića Pore. Promotor je bio Ibrahim Osmanbašić a moderator Benjamin Mušinović.

U prostorijama "Preporoda" tradicionalno priređujemo prijem za najaktivnijeg člana, najvolontera godine, najuspješnijeg studenta, te na osnovu aktivnosti svake godine na prijedlog "Preporoda" Općina stipendira jednog studenta. Putem ovog projekta stipendira se jedanaest studenata aktivnih članova BZK "Preporod" Konjic. "Preporod", u saradnji s drugim organizacijama i institucijama, učestvuje u obilježavnju značajnih datuma i blagdana. Želimo da istaknemo da imamo dobru saradnju s Islamskom zajednicom u Konjicu, "Merhametom", Općinom Konjic, Narodnim univerzitetom Konjic, Radio televizijom Konjic, srednjim i osnovnim školama u Konjicu, KUU "Sejfullah", HKD "Napredak" Konjic, A. P. "Neretva" Konjic, "Rezonacom" i Savezom sindikata.

Predsjednik

Jasmin Mehanoli

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Mostar

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" – Gradsko društvo Mostar je u 2011. godini nastavila kontinuitet razvoja i jačanja prema dugoročnom programu definisanom 2001. godine.

Prema tom programu, definisani zadaci za ovu godinu su:

1. Materijalno opremanje radi stvaranja mogućnosti za javnu prezentaciju i za pomaganje ostalim društvima i ustanovama koje se bave afirmacijom nacionalne kulture Bošnjaka;
2. Podmlađivanje i organizirana saradnja s osnovnim školama Mostara i Regije;
3. Rješavanje pitanja stabilnijeg načina finansiranja;
4. Profiliranje Društva kao mjesta susretanja i definisanja aktivnosti od važnosti za nacionalni kulturni identitet Bošnjaka;
5. Osim ovih poslova u 2011. godini je održana i Izborna skupština "Preporoda", na kojoj su izabrani novi Izvršni i Nazorni odbor.

Realizacija:

1. Materijalno opremanje s pozornicom, stolicama, te audio i light opremom je u prethodnim godinama zaokruženo, a ove godine smo to dopunili nabavkom video topa i dopunom snage ozvučenja.

Kad se tome doda podatak da smo, u saradnji s Medžlisom IZ Mostar na duži rok riješili pitanje prostorija, onda možemo zaključiti da smo stvorili dobre preduslove za rad.

2. Saradnja sa 12 osnovnih škola iz Mostara postala je tako intenzivna da se učenici tih škola smatraju podmlatkom "Preporoda". Ovako dobra saradnja je rezultat tradicionalne dvomjesečne menifestacija "Bajramske radosti", koja se smatra zajedničkim programom škola i "Preporoda". U 2011. god. je s radom počeo i hor "Preporoda" sastavljen od učenika osnovnih škola iz Mostara.
3. Pitanje stabilnog finansiranja je ostalo neriješeno, a razlozi su poznati, a oni su sljedeći:
   – Odnos Grada prema institucijama kulture je toliko negativan, da je to postalo općepoznato u cijeloj državi.
   – Grad tretira "Preporod" kao bilo koje tek formirano udruženje građana, a ne kao nacionalnu kulturnu zajednicu sa stogodišnjom tradicijom.
   – Jedina materijalna pomoć grada "Preporodu" je jedna grantovska intervencija godišnje, a koja se odnosi na godišnji "Preporodov" Ramazanski koncert.
4. Prošle godine je osmišljen plan drugačijeg pozicioniranja "Preporoda" kao zajednice gdje se susreću i profiliraju bošnjački kulturni interesi. Ovogodišnjim rezultatom nismo nikako zadovoljni, a najveći razlog neuspjeha tog projekta je ostanak bez redovne materijalne potpore poslije eliminisanja "Preporoda" s budžeta Grada. U 2012. godini namjeravamo taj projekt reafirmirati.
5. Dana 11.11. 2011. god. održana je izborna skupština "Preporoda" Mostar na kojoj je usvojen izvještaj o radu za protekli period, izvještaj Nadzornog odbora i obavljen izbor novog Izvršnog i Nadzornog odbora,

U novi Izvršni odbor izabrani su:

1. Damir Sadović, advokat – predsjednik,
2. Ramiz Jelovac, predsjednik Skupštine HNK – član,
3. Bakir Krpo, direktor Mostarske gimnazije – član
4. Dr. Elvira Ćemalović, prof. na Fakultetu humanističkih nauka – član,
5. Džafer Alić, teolog – član

Konkretni programi, realizirani u 2011. godini:

I muzički programi:

– 29. 4. Koncert u sastavu manifestacije "Dani mevluda i zikra – 2011" u Blagaju.

– 27. 8. "Preporodov" ramazanski koncert. Ovaj muzički događaj je jedan od kvalitetnijih priredbi ove vrste u BiH na kome nastupaju gosti i raznih krajeva BiH, i to je najveći muzički događaj ove vrste u Mostaru i Hercegovini.

– 5. 09. – 1.11. tradicionalna kulturna manifestacija "Bajramske radosti" u kojoj dva mjeseca intenzivno učestvuju učenici 12 osnovnih škola iz Mostara koje nastavu izvode po Federalnom nastavnom planu i programu. Manifestacija ima literarni, likovni i muzički dio i vrlo motivirajući nagradni fond.

– 4.11. Bajramski koncert, koji je bio finalna priredba u okviru manifestacije "Bajramske radosti". Program koncerta su realizirali učenici osnovnih škola Mostara.

II Izdavački projekti:

– 22. 1. – Izdata i promovirana knjiga *Od zlata jabuka* autora Nusreta Omerike.

– 25. 4. – Izdata i promovirana knjiga dr. Salke Špage *Reforme školstva i pedagoške ideje u BiH u periodu 1878-1918. godine.*

– 8.12. – Izdata i promovirana knjiga neobjavljenih i manje poznatih tekstova Huseina Husage Ćišića s naslovom *Bošnjačke teme.*

III Ostali događaji i aktivnosti:

"Preporod" Mostar je u toku 2011. godine bio suorganizator i sponzor na gotovo svim događajima bitnim za kulturu, tradiciju i pamćenje Bošnjaka u Mostaru, Čapljini, Stocu, Livnu, a radi se o ukupno 96 datuma i događaja u 28 mjesta.

Sponzorirali smo sve aktivnosti u organizaciji Medžlisa IZ Mostar, Livno, Čapljina, Stolac, Univerziteta "Džemal Bijedić" Mostar, Folklornog društva "Kolo dubravsk", KUD "Blagaj" na priredbama u Blagaju i u Dubrovniku itd.

"Preporod" je, također, bio sponzor i suorganizator na obilježavanju značajnih događaja iz perioda odbrambeno-oslobodilačkog rata u Mostaru, Podveležju, Bijelom Polju i Dubravskoj visoravni.

Predsjednik

Damir Sadović

BZK "Preporod"– Općinsko društvo Novi Travnik

Društvo je svoje aktivnosti u 2011. godini usmjerilo na promociju svojih objavljenih publikacija, zaštitu kulturno-historijskog naslijeđa i rad folklorne sekcije.

– 30. marta, promocija zbirki poezije *Ožiljci* Dobrice Milutinović-Ćulafić i *Stampedo* Alise Maličević u osnovnim i srednjoj školi novotravničke općine.

– 18. aprila – 21. juna, urađena prva faza obnove Stare džamije u Šenkovićima.

– 6. – 25. maja, čišćenje i konzerviranje nekropole stećaka "Opara" sa konzervatorima Zemaljskog muzeja BiH iz Sarajeva.

– 16. – 19. maja, očistili smo okoliš nekropola stećaka „Bistro" i „Zagrlje".

– 20. – 23. maja, očistili smo nekropole stećaka „Maculje".

– 20. maja, učešće folklorne sekcije na ispraćaju maturanata Srednje škole iz Novog Travnika.

– 27. maja, dočekan projektni tim Općine Novi Travnik na platou Rostovo i napravljen projekt za izmještanje puta iz nekropole „Maculje".

– 6. juna, učešće na smotri folklora u Doboj-Istoku povodom Dana MZ Stanić Rijeka.

– 9. juna, učešće na smotri folklora u Opari, općina Novi Travnik.

– 12. juna, učešće na priredbi "Novi Travnik, grad mladosti u sevdahu i radosti" koja je upriličena povodom Dana općine.

– 16. juna, učešće na smotri folklora u Mehurićima, općina Travnik.

– 24. juna, učešće na svečanoj manifestaciji povodom pobjede nad fašizmom, na Rostovu, općina Novi Travnik.

– 29. juna, organiziran je foto-safari za učenike osnovnih i srednje škole novotravničke općine u okviru projekta „Promocija novotravničke kulture" pod generalnim pokroviteljstvom "BH Telecoma".

– 29. jula, učešće na završnoj svečanosti Novotravničana „Reunion".

– 10. septembra, učešće na smotri folklora u Karauli.

– 23. i 24. septembra, završno čišćenje i konzerviranje nekropole stećaka „Maculje".

– 10. oktobra, promocija knjige *Sjećanje za budućnost* Ezhera Arnautovića.

– 24. oktobra, učešće na smotri folklora u Doboju.

– 1. – 7. decembra, Konkurs povodom 19. godišnjice osnivanja 308. Slavne brdske brigade s nazivom „Ne damo ih zaboravu".

Predsjednik

Enver Veletovac

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Osmaci

Početkom godine održana je izvještajno-izborna skupština BZK "Preporod" – Općinsko društvo Osmaci, na kojoj je nakon usvajanja izvještaja izvršen izbor podmlađenog rukovodstva, predvođenog Samirom Karićem. U nastavku skupštine usvojen je program rada Društva za 2011. godinu, u kojem je značajan dio aktivnosti u vezi sa stavljanjem u funkciju novoizgrađenog društvenog objekta u Šeheru, s prostorijama za biblioteku, salom za održavanje priredbi, internet salom i drugim prostorijama za društvene aktivnosti.

U toku 2011. godine Društvo je nastavilo s kontinuitetom održavanja manifestacija koje je ustanovilo i koje provodi od svog osnivanja, uz organizovanje i novih sadržaja.

Tako je početkom godine, u Sarajevu, Zenici i Tuzli realizovana akcija prikupljanja knjiga za otvaranje biblioteke u povratničkom naselju Šeher kod Osmaka, nakon koje je sakupljeno više od 4.000 knjiga. Danas, u biblioteci koja je još u pripremi, nalazi se više od 6.000 knjiga.

U junu je održana tradicionalna manifestacija posvećena stradanju Bošnjaka Gornje Spreče u protekloj agresiji na Bosnu i Hercegovinu. Ova godišnjica se tradicionalno održava krajem maja i početkom juna, u znak sjećanja na početak progona Bošnjaka ovog područja. U 2011. godini, ova manifestacija je održana pod motom: 19 godina šutnje.

Ovogodišnja manifestacija "Dani povratka, tradicije i kulturnog naslijeđa Bošnjaka Gornje Spreče", protekla je u znaku obilježavanja 15. godišnjice prvog povratka Bošnjaka na području sjeveroistočne Bosne. Manifestacija se sastojala od više kulturnih i sportskih sadržaja (turniri u malom fudbalu i tradicionalnim narodnim vještinama), a centralni dio bila je svečana akademija u Mahali, na kojoj su evocirana sjećanja na prve dane povratka i dodijeljena priznanja najzaslužnijima.

U saradnji s drugim bošnjačkim institucijama i uz pomoć resornih ministarstava za pitanja izbjeglica završene su aktivnosti na izgradnji društvenog objekta u Šeheru, u kojem je predviđena i biblioteka, kao i sjedište Općinskog društva.

Općinsko društvo "Preporod" Osmaci, uz podršku Osnovne škole Memići, ove godine ustanovilo je manifestaciju "Dječiji dan", koja je održana 23. decembra 2011. godine, s ciljem afirmacije stvaralaštva mladih. Manifestacija je održana u Kulturno-sportskom centru u Šeheru, a otpočela je prisjećanjem na lik i djelo rahmetli Nedžada Ibrišimovića, jednog od najboljih pisaca u historiji naše zemlje. Potom je o važnosti čitanja, ali i pisanja knjiga, govorio književnik Mehmed Đedović. Učenicima i drugim gostima, o historiji naselja na području općine Osmaci, govorio je Dževad Tosunbegović. Upriličeni su i nastupi dramske, recitatorske i muzičke sekcije Osnovne škole Memići.

Vođene su i aktivnosti na popisu, utvrđivanju stanja i zaštiti kulturno-historijskih spomenika na širem području, u okviru kojeg je u saradnji s Općinskim društvom "Preporod" BiH Zvornik vođene aktivnosti na istraživanju i publikovanju građe o prošlosti zvorničkog Podrinja i Gornje Spreče. Kao rezultat ovih aktivnosti izašla je iz štampe knjiga *Snagovo i okolina kroz vijekove autora* Dževada Tosunbegovića.

I pored nedostatka finansijskih sredstava, nastavljene su aktivnosti na izdavanju trećeg broja časopisa *Šeherdžik*, koji se bavi istraživanjem kulturne historije Bošnjaka Gornje Spreče, čiji izlazak iz štampe je planiran za početak 2012. godine.

Predsjednik

Samir Karić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Prnjavor

U prošloj godini uradili smo sljedeće: registrovali smo Društvo kod nadležnih organa, zatim smo od Vakufske direkcije iz Sarajeva iznajmili prostorije stare imamske

kuće u Konjuhovcima, koja je bila u devastiranom stanju. Nekoliko mjeseci smo proveli u prikupljanju sredstava i adaptaciji prostorija. Zatim smo obezbijedili namještaj za dvije kancelarije i nabavili računar. Sve ovo smo isfinansirali donacijama dobrih ljudi.

Održali smo dvije tribine. Prva je bila "Etnogeneza i postanak Bošnjaka", a predavač je bio prof. dr. Ibrahim Pašić. Druga tribina je bila "Bosna i Bošnjaci za vrijeme turske vladavine", a predavač je bio dr. Aladin Husić.

Dalje je "Preporod" organizovao gostovanje sva tri KUD-a u općini Sapna, zatim dva gostovanja u Kalesiji. "Preporod" je bio jedan od organizatora dolaska KUD-ova iz Sapne i Kalesije u Lišnju. Omladina Konjuhovaca, s nazivom "Zelena akcija Preporoda", uredila je prilaze i šadrvan na vodi Stubanj. Formirali smo hor "Preporoda", koji se uspješno predstavio na nekoliko nastupa. "Preporod" je organizovao da jedna grupa djece KUD-a "Hafiz Osman Ćejvan" gostuje u Istanbulu, a za Ramazanski bajram je, s KUD-om "Hafiz Osman Ćejvan", uspješno gostovao kod Bošnjaka u Salzburgu, gdje smo vrlo toplo primljeni i ugošćeni, a treba napomenuti da su nam snosili i troškove prevoza.

Organizovali smo "Bošnjačku akademiju" povodom Kurban-bajrama. Akademija je ocijenjena veoma pozitivno zbog masovnosti (blizu 1500 posjetilaca).

Donijeli smo odluku o osnivanju biblioteke i ovim putem pozivam sve članove Skupštine, a preko njih sve Bošnjake koji imaju u svojim vitrinama knjiga na koje je pala prašina da nam iste poklone.

Jedna stvar koju smo željeli i želimo da ostvarimo a nismo uspjeli, jeste imali smo namjeru i pokušavali da sve bošnjačke organizacije koje se bave kulturom i sportom pozovemo i privolimo da zajednički radimo, jer kad nas je više i kad smo složni, možemo napraviti puno više. Naravno, došla je do izražaja naša sebičnost, vrlo usko i fragmentarno razmišljanje. Duboko vjerujem da ćemo naći načina da to riješimo.

Donijeli smo odluku o izdavanju godišnjeg biltena "Preporod" sa svim rezultatima rada. Međutim, iako smo napisali i pripremili određeni materijal, nismo ga štampali zbog toga što KUD-ovi iz Mravivce i Lišnje, iako su zamoljeni, nisu ustupili nikakve izvještaje o svom radu. Razlog ne znamo. Prolongirali smo štampanje biltena do ove Skupštine, da bismo čuli razmišljanja i zaključke članova Skupštine, koji su istovremeno ili predsjednici ili članovi KUD-ova. I na kraju "Preporod" je pokušao organizovati posjetu Memorijalnom centru "Potočari – Srebrenica", ali smo imali veoma mali broj zainteresovanih osoba, te smo odustali od te namjere.

Predsjednik

Jusuf Latifović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Sanski Most

BZK "Preporod" Sanski Most u 2011. godini je i pored novčanih teškoća, uspio djelimično realizirati zacrtane programe. Problem finansiranja iz općinskog budžeta Sanski Most je ove godine doveo u pitanje djelatnost "Preporoda" zbog potpunog uskraćivanja sredstava. Godine 2010. dobili smo 1500.00 KM. Svake godine se prije usvajanja budžeta uredno dostavlja Plan programa rada i finansijska potraživanja. Godine 2010. su sredstva prebačena posredstvom općinske organizacije za kulturu "Kult Media", što je, prema našem mišljenju, netransparentno i čak dijelom nezakonito zbog dvostrukog oporezivanja, na što smo, također, reagirali prigovorom.

Za 2012. godinu poslali smo ponovo Program rada i finansijska potraživanja, učestvovali smo i na javnoj raspravi o pitanju budžeta i nismo sigurni kako će se odnosi na toj relaciji uskladiti. Zakazali smo i sastanak s načelnikom Općine Sanski Most. O pitanju nastalih problema koji ugrožavaju rad sanskog "Preporoda" očekujemo pomoć Glavnog odbora BZK "Preporod". BZK "Preporod" je osnivač Gradskog hora, čija aktivnost je prekinuta zbog finansijskih sredstava.

Programe BZK "Preporod" Sanski Most realizirali smo u saradnji s Medžlisom Islamske zajednice i Narodnom bibliotekom Sanski Most.

Januar: Književni petak – Lokalno književno stvaralaštvo

Februar: Učešće u realizaciji programa povodom obilježavanja smrti generala Mehmeda Alagića

Mart: 1. mart – Dan nezavisnosti BiH, učešće u programu Svečane akademije

April: 2. april – Međunarodni dan dječije knjige i autorskih prava – suorganizacija

Maj: Književni petak – poetsko muzički program

16. 5. 2011. – Godišnja skupština BZK "Preporod" Sanski Most

Juni: Dani rijeke Sane – učešće u programu u gradovima na obali Sane

Učešće u programu obilježavanja 17. VKB brigade Armije BiH

Juli: Ljetni sajam knjige – suorganizacija

Promocije knjiga Zilhada Ključanina, Kadife Murajčić, Mersada Rajića

Koncert sevdalinke – Samka Seferović

Ljeto na Sani – Izložba pasa tornjaka – suorganizacija

August: Književni petak – lokalno književno stvaralaštvo

Septembar: Druženje sa sanskim učenicima – suorganizacija

Oktobar: Mjesec knjige – Književni program uz učešće gostiju pisaca: Kemal Mahmutefendić i Muhidin Šarić

Novembar: Promocija romana *Kozara remake* Avdo Halilović – suorganizacija

Decembar: Promocija knjiga: *Kameno pero* Mersida Sadiković Osmanbašić i *Kalendarom požutjelih listova bijele starke hode* Dino Porović, pisci iz Sarajeva – suorganizacija

Predsjednik

Amir Talić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Sapna

BZK "Preporod" OD Sapna se i u 2011. godini susretalo s većinom onih problema s kojima se susretalo i ranije, a oni su uglavnom finansijske prirode. Do polovine kalendarske godine radilo se sa sredstvima koja su preostala iz 2010. godine te sa sredstvima koja su pristigla iz Budžeta Općine Sapna.

Prvi od događaja u čijoj je organizaciji ovo općinsko društvo učestvovalo jest saradnja s KUD-om "Merak" pri organizaciji manifestacije "Djeca pjevaju sevdalinke" povodom Dana Općine Sapna u martu 2011. godine.

U maju je u sali Općinskog vijeća Sapna upriličena promocija knjige *Zvornik – historijska monografija* autora Alije Uzunovića.

I ove godine, kao i prethodnih, BZK "Preporod" OD Sapna se pridružilo organizaciji manifestacije Kaimijini dani. U Sapni je tom prigodom izvršena promocija romana profesora Enesa Karića *Jevrejsko groblje*. Prije promocije upriličen je prijem gostiju u kabinetu načelnika Općine Sapna, a goste je dočekao predsjedavajući Općinskog vijeća Sapna, Ćamil Ahmetović.

Uz pomoć privrednika s područja općine Sapna i ove godine je provedeno popularno Druženje na otvorenom na poligonu ispred Osnovne škole Sapna. Upriličeno je ukupno devet druženja, izuzetno posjećenih.

U saradnji s Medžlisom Islamske zajednice Zvornik-Sapna i KUD-om "Merak" krajem jula upriličena je i Predramazanska akademija, nakon koje je nastavljeno sa narodnim veseljem. S istim institucijama upriličene su i akademije s prigodnim kulturno-umjetničkim programom povodom Ramazanskog i Kurban-bajrama, kao i prilikom obilježavanja Dana državnosti Bosne i Hercegovine i dočeka Nove hidžretske godine.

JU MSŠ Sapna je organizator manifestacije "Dan jabuke i pekmeza", a BZK "Preporod" se kao sponzor ovoj manifestaciji pridružio i ove godine. Također, sponzoriran je i Festival folklora koji je u organizaciji KUD-a "Merak". "Preporod" se pridružio i sponzoriranju izdavanja prvog CD-a ilahija i kasida, koji je izdao Hor Medžlisa Islamske zajednice Zvornik-Sapna.

BZK "Preporod" je dva puta prezentirao dokumentarne filmove Kemala Durakovića o ljudima koji su svoj život dali za slobodu u proteklom ratu u Bosni i Hercegovini, a koji su sa ovih prostora. U oktobru je prikazan film *Štrako*, a u decembru film *Izviđač*.

BZK "Preporod" je, također, ostvario saradnju i s Međunarodnim forumom solidarnosti – EMAUS koji trenutno provodi projekt *Smanjenje ugroženosti mladih u ruralnim područjima.*

BZK "Preporod" je i ove godine nabavljao knjige kada se za to ukazala prilika, a dio tih knjiga odvojen je i za biblioteke JU MSŠ Sapna i OŠ Sapna.

Pred kraj godine, tačnije 27. 12. 2011., održana je Skupština BZK "Preporod" OD Sapna na kojoj su, između ostalog, izabrani novi Izvršni odbor, Nadzorni odbor i Sud časti.

Izabran je Izvršni odbor BZK "Preporod" OD Sapna u sljedećem sastavu: Muhamed Omerović, predsjednik; Mirnes Gušić, zamjenik predsjednika; Mirzet Bećirović, član; Munir Kahrimanović, član; Salih Omerović, član; Senad Muhamedbegović, član; i Mirhat Mujčinović, član.

Izabran je Nadzorni odbor BZK "Preporod" OD Sapna u sljedećem sastavu: Jusuf Omerović, Hasan Omerović, Jusuf Gušić, Fahrudin Delić i Ramo Bećirović.

Izabran je Sud časti BZK "Preporod" OD Sapna u sljedećem sastavu: Nurija Čikarić, Juso Jusić, Mina Sejdić, Avdija Tabaković i Sadija Mustafić.

BZK "Preporod" OD Sapna je i u 2011. godini uspjelo barem djelimično poboljšati kulturni život u Sapni. Mnogo toga realizirano je u saradnji s drugim institucijama, što predstavlja svojevrsnu olakšicu i jednima i drugima, a od uspostavljenih novih partnerskih odnosa i onih postojećih svakako treba spomenuti općinu Sapna, KUD Merak, Medžlis Islamske zajednice Zvornik-Sapna, MSŠ Sapna, Osnovnu školu Sapna, Međunarodni forum solidarnosti – EMAUS i naravno privrednike, koji uvijek pokazuju razumijevanje za rad BZK "Preporod" OD Sapna.

Predsjednik

Munir Kahrimanović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Srebrenik

Januar

– U saradnji sa BZK "Preporod" Općinskim društvom u Srebreniku, predstavnici nevladinog sektora "AGDA štab" i "Pozitivna igra" iz Sarajeva, predstavili su projekt "Produkcija tradicionalnog fashion i modernog koncepta", u kome su, osim srebreničkog "Preporoda", učestvali predstavnici još šest gradova s prostora Bosne i Hercegovine. U drugom dijelu projekta uključio se i HKD "Napredak" Špionica. Treba istaći činjenicu, da su u periodu 2011. godine, spomenute organizacije sa svojim urađenim kreacijama predstavljene putem internacionalnih izložbi u državama regije, te u Bruxellesu.

– Priprema za održavanje okruglog stola o temi "Povelja iz 1333. godine i njen značaj za državu Bosnu i Hercegovinu"

Februar

8. 2. – U povodu manifestacije "Dani povelje", koja se održava svake godine u Srebreniku, BZK "Preporod" iz Srebrenika, kako u ranijim periodima, tako i u 2011. godini, aktivno je učestvovao i organizirao okrugli sto o temi: "Povelja iz 1333. godine i njen značaj za državu Bosnu i Hercegovinu". Osim brojne domaće publike i predstavnika političke vlasti s kantonalnog i lokalnog nivoa, na manifestaciji su

bili prisutni i gosti iz Republike Hrvatske: veleposlanik Republike Hrvatske u Bosni i Hercegovini Tonči Staničić i konzul Republike Hrvatske Josip Juras. Prisutnim gostima iz države i inozemstva svojim radovima predstavili su se Amira Turbić-Hadžagić, Edin Mutapčić i Nermin Tursić.

– Priprema na organiziranju obilježavanja Dana državnosti Bosne i Hercegovine.

Mart

– 1. 3. 2011. – U povodu obilježavanja Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine, BZK "Preporod" Srebrenik je svojim sugrađanima upriličio promociju knjige autora Adamira Jerkovića, *Sjećanje na Aliju Izetbegovića*, s promotorima prof. dr. Omerom Ibrahimagićem i mr. Nerminom Tursićem.

April

– Na Sjednici Izvršnog odbora aktivirala se priprema za doček predstavnika AGDA ŠTAB-a iz Sarajeva, te učešća u realizaciji projekta "Produkcija Inovativnog tradicionalnog Fashion i modnog koncepta".

Maj

– 13. 5. – BZK "Preporod" Srebrenik, bio je domaćin susreta učesnika projekta "Produkcija inovativnog tradicionalnog fashion i modnog koncepta", gdje su svi prisutni mogli uživati u izuzetnoj promociji prelijepog Srebrenika, posebno "Stare Kule", koja je ujedno bila i zborno mjesto susreta.

– 14. 5. – U prostorijama BZK "Preporod" Srebrenik, održana je prezentacija prototipova, gdje su prisutni članovi projekta uz razmjenu mišljenja, diskutirali o idejnim rješenjima, dizajnu te efikasnoj razradi i izradi samih kreacija.

– Pripremne aktivnosti za snimanje CD-a sevdalinki izvođača Pave Anića iz Republike Hrvatske. Naime, ovaj projekt je nastao kao plod saradnje između BZK "Preporod" Srebrenik i BNZ Hrvatske, koja je počela posjetom BZK "Preporod" Srebrenik posjetom gradu Petrinji u Hrvatskoj u decembru 2010. godine. Na obostrano zadovoljstvo, Izvršni odbor je ocjenio da je spomenuti projekt dodatno ojačao most saradnje između ove dvije organizacije.

Juni

– Završen projekt snimanja CD-a sa bosanskohercegovačkih sevdalinki, izvođača Pave Anića, u studiju MUSIC Vik, Srebrenik, u organizaciji BZK "Preporod" Srebrenik, za muzičko tržište Republike Hrvatske. Projektu dodatnu dimeziju daje činjenica što je spomenuti izvođač sevdalinki u potpunosti slijep.

– Priprema aktivnosti za učešće u internacionalnoj manifestaciji "Žetva 2011", koja se održava u Subotici (Srbija), u Vinkovcima (Hrvatska) i Bosni i Hercegovini u mjestu Donji Hrgovi.

Juli

– 2. 6. – BZK "Preporod" Srebrenik je učestvovao na manifestaciji "Žetva 2011", u Subotici, koja je imala dodatni naziv 101 kosac za 101-u godinu tradicije žetve u Subotici

– 9. 6. – BZK "Preporod" Srebrenik je s istim članovima i aktivnostima učestvovao manifestaciji "Žetva 2011.", Vinkovcima (Hrvatska)

–16. 6. – U okviru internacionalne manifestacije "Žetva 2011" BZK "Preporod" Srebrenik, aktivno je učestvovao u organizaciji i realizaciji spomenute manifestacije u mjestu Gornji Hrgovi, općina Srebrenik.

– 11. 6. – Povodom Dana sjećanja na genocid u Srebrenici, u saradnji s Arhivom TK, upriličena je izložba fotografija stradanja srebreničkih žrtava genocida. Izložba je ostala otvorena do kraja mjeseca.

– U prepunoj kino sali Doma kulture Srebrenik, održana je tribina o temi "Genocid u Srebrenici, patnje i posljedice". O stradanjima i posljedicama, građanima općine Srebrenik govorili su predstavnici Arhiva TK i predsjednik BZK "Preporod" Srebrenik mr. Nermin Tursić.

– U sklopu istih aktivnosti, upriličena je i promocija romana autora Fadila Duranovića *Sutra je novi dan*. Roman se bavi tematikom srebreničke tragedije.

– Priprema za manifestaciju "Veče saza i sevdaha, Srebrenik 2011."

August

– 7. 8. – U sklopu manifestacije "OGUS 2011" održano je "Veče saza i sevdaha", u organizaciji BZK "Preporod" Srebrenik, koji je na otvorenoj pozornici ispred srebreničkog Doma kulture, uspio okupiti i srebreničkoj publici predstaviti 10 bh. sazlija. Velikom broju okupljenih ljubitelja saza i tradicionalne bosanske sevdalinke predstavili su se Jusuf Brkić, Enes Imamović, Mehmed Šiljić, Miralem Selimović, Suad Džanić, Osman Suljkanović, Murat Vrabac, Ahmet Hogić, Rajko Simeunović i dr. Hašim Muharemović. Kao specijalni gosti nastupili su Adela Turkić i Muhamed Mujkanović koji su, uz pratnju na sazu Miralema Selimovića, izveli nekoliko bosanskih sevdalinki.

Septembar

– 28. i 29. 9. – Predsjednik BZK "Preporod" Srebrenik Nermin Tursić posjetio je Bošnjake Kosova u povodu Dana Bošnjaka Kosova. Treba istaći da je u prizrenskom Domu kulture 28. septembra 2011. godine upriličena prigodna manifestacija, kojoj su prisustvovali najviši bošnjački politički predstavnici s Kosova, koju je organizirao Bošnjački Savjet Kosova (BSK), kao krovna institucija Nevladinog sektora na Kosovu, u kojem su umrežene većina bošnjačkih NVO-a. U sklopu manifestacije, održana su razna sportska i kulturna dešavanja širom Kosova, a centralna manifestacija je bila u Prizrenu. Prilikom posjete Republici Kosovo, Nermin Tursić je kao predavač učestvovao na tribini "Bosna, Bošnjaci, tranzicija i identitet".

– BZK "Preporod" Srebrenik je, u saradnji s osnovnim i srednjom školom s područja općine Srebrenik, pokrenuo projekt prikupljanja knjiga i nastavnih pomagala za učenike Kosova koji izvode nastavu na bosanskom jeziku, pod nazivom "Jedan učenik, jedan udžbenik". Tom prilikom, prikupljen je veliki broj udžbenika koji će olakšati izvođenje nastave kod bošnjačkih učenika u Republici Kosovo.

Oktobar

– U saradnji sa HKD "Napredak" Špionica, BZK "Preporod" Srebrenik je učestvovao u organizaciji manifestacije "Dani kruha i plodova zemlje". Kroz ovu aktivnost, potvrđena je odlična saradnja spomenutih organizacija.

– Priprema za ponovnu posjetu Republici Kosovo s namjerom potpisivanja Memoranduma o kulturnoj suradnji.

– Priprema Izvršnog odbora BZK "Preporod" Srebrenik, za obilježavanje Dana državnosti Bosne i Hercegovine.

Novembar

– 25. 11. – U saradnji s općinskim strukturama vlasti, BZK "Preporod" Srebrenik učestvovao je u organizaciji Svečane sjednice Općinskog vijeća Općine Srebrenik, povodom Dana državnosti Bosne i Hercegovine.

– 25. 11. – U sklopu posjete ZOD "Preporod" TK Republici Kosovo, predsjednik BZK "Preporod" Srebrenik Nermin Tursić, zajedno s predsjednicom ZOD "Preporod" TK Azrom Gazibegović, potpredsjednicima Jasnom Hadžiselimović i Sakibom Aljićem, posjetio je Republiku Kosovo s ciljem potpisivanja Memoranduma o kulturnoj saradnji između ZOD "Preporod" TK i Bošnjačkog Savjeta Kosova (BSK), čiji se sadržaj odnosi na pojačanu suradnju i institucionalizaciju u procesu saradnje spomenutih kulturnih institucija.

Decembar

– Sjednica Izvršnog odbora BZK "Preporod" Srebrenik s ciljem pregleda i ocjene realiziranih aktivnosti u 2011. godini.

– Priprema za redovnu i izbornu skupštinu BZK "Preporod" Srebrenik

Predsjednik

Nermin Tursić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Teočak

Realizovane aktivnosti BZK "Preporod" – Općinsko društvo Teočak u 2011. godine:

Manifestacije:

− Kulturno-umjetnički program povodom obilježavanja 28. februara, Dana dječijih prava, u organizaciji JU OŠ "Teočak".

− Kulturno-umjetnički program povodom obilježavanja 26. marta, Bitke za Bilaliće.

− Kulturno-umjetnički program povodom obilježavanja 20. maja, 78 godina JU OŠ "Teoočak".

− Kulturno-umjetnički program povodom obilježavanja 17. juna, Teočanskog trešnjareva.

− Kulturno-umjetnički progam povodom obilježavanja 22. jula, Teočanski dani otpora.

Tribine:

− Prvi mart, Dan nezavisnosti Bosne i Hercegovine, tribina naziva "Bosna i Hercegovina nakon Dejtona".

− Tribina, 31. august, povodom Ramazanskog bajrama, naziva "Značaj ramazana i Bajrama".

− Tribina, 16. septembra, povodom Dana 225. Slavne brigade Hajrudin Mešić, naziva "Lik i djelo Hajrudina Mešića".

− Tribina, 25. novembra, povodom Dana državnosti Bosne i Hercegovine i Hidžretske nove godine, naziva "Značaj države i vjere".

Posjete:

− 5. 1. − Posjeta TV1 i "Preporodu";

− 9. 1. − Posjeta dobitnika najvećih ratnih priznanja "Zlatni ljiljan";

− 13. 1. − Posjeta nekadašnjih boraca 255. Slavne brdske brigade porijeklom iz Bijeljine;

− 28. 2-4. 3. − Posjeta Policijske uprave Teočak i seminar MUP-a;

− 8. 6. − Posjeta Udruženja šehidskih porodica i poginulih boraca;

− 1. 10. − Posjeta nevladine organizacije EMMAUS i uspostavljanje saradnje;

− 7. 12. − Posjeta premijera TK u sklopu radne posjete Općini Teočak;

Gostovanja:

− 11. 5. − "Preporodov" folklor na manifestaciji Kantonalno narodno stvaralaštvo u Kreki;

− 2. 7. − "Preporodov" folklor na smorti folklora u Bukinju;

−17. 9. − "Preporodov" folklor na prvoj regionalnoj smotri folklora u Sapni;

− 26. 11. − Članovi "Preporoda*"* na seminaru u Srebrenici u organizaciji nevladnih organizacija EMMAUS;

Sportska takmičenja

− 23. 5. − "Preporodova" fudbalska ekipa na turniru povodom obilježavanja dana MZ Bilalići-Uzanovići;

− 30. 8. − "Preporodova" fudbalska ekipa na turniru u Zvorniku povodom Ramazanskog bajrama;

− 30. 10. − Memorijalni turnir "Hajrudin Mešić";

Humanitarne akcije

−15. 6. − Prikupljanje i uručivanje životnih namirnica socijalno ugroženoj porodici Zarkić na Tursunovom brdu;

Izložbe

− 19. 7. − Izložba slika akademskog slikara Enesa Handžića s motivima Teočaka;

Predsjednik

Munever Džuzdanović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Tuzla

Program rada Općinskog društva BZK "Preporod" Tuzla zasniva se na osnovnim programskim zadacima i ciljevima BZK "Preporod" BiH usklađenim s osnovnim zadacima Društva utvrđenim Statutom.

BZK "Preporod" OD Tuzla ove godine je navršilo dvadeset godina rada i djelovanja te u tom tonu svoju aktivnost je ostvarivalo u raznim oblicima kulture i umjetnosti, javnim manifestacijama, naučnim tribinama, promocijama i drugim segmentima Društva.

U svečanoj atmosferi godišnjice, slijedi kontinuitet trajanja, godišnji plan i program Društva i podružnice, rad Društva prilagođen je sociokulturnim potrebama trenutka, kadrovskim potencijalima i javnim kulturnim interesima lokalnih zajednica.

Zbog nedostatka finansijskih sredstava došlo je do odstupanja od planiranog programa pa se rad OD Tuzla bazira na planu sljedećih segmenata Društva:

15. januar

– Upriličeno druženje svih članova BZK "Preporod" podružnica Gornja Tuzla u Društvenom domu, gdje su se članovi muzičke sekcije predstavili sa svojim izvedbama.

26. januar

Promocija zbirke *Smijalica* autorice Mirele Avdagić. Promotori su bili Jasna Hadžiselimović i Marica Petrović.

1. mart

Održana Svečana sjednica u povodu 1. Marta, Dana nezavisnosti BiH, koja je upriličena u prostorijama Općinskog društva "Preporod" u Gornjoj Tuzli.

28. mart

U kabinetu premijera Tuzlanskog kantona održan sastanak o temi: "Općedruštveni i materijalni položaj BZK 'Preporod' na nivou Tuzlanskog kantona". Sastanku su prisustvovali premijer TK Sead Čaušević i ministrica za obrazovanje nauku kulturu i sport u Vladi Tuzlanskog kantona Nađa Avdibašić-Vukadinović.

9. juli

Promocija knjige *Putevi spasa* Fadila Duranovića u Domu kulture u Srebreniku. Promotori su bili Jasna Hadžiselimović i Hasan Džafić, književnik.

16. juli

Povodom dana Mjesne zajednice Gornja Tuzla u organizaciji BZK "Preporod" podružnica Gornja Tuzla postavljena je izložba fotografija Zejnila Šljivića naziva "Fotografije Gornje Tuzle".

30. august

U prostorijama BZK "Preporod" OD Tuzla upriličen bajramski prijem s izuzetnom posjetom mladih članova OD Tuzla.

12. septembar

Obilježena dvadesetogodišnjica rada i djelovanja BZK "Preporod" OD Tuzla, mala sala BKC Tuzla kojom prilikom su uručene zahvalnice istaknutim članovima BZK "Preporod" OD Tuzla i u sklopu koje je održana promocija Zbornika radova o temi *Migraciju na tlu Balkana sa osvrtom na Bosnu i Hercegovinu* s promotorima: prof. dr. Abid Đozić, prof. dr. Sead Selimović i prof. dr. Izet Šabotić, te otvorena izložba "Kosovo" KUD Prizren i izložba ostvarenja s kolonije Vršani i kolonije Toplice.

13. septembar

U prostorijama BZK "Preporod" OD Tuzla upriličen prijem za zamjenika ministra za zajednice i povrat pri vladi Kosova gosp. Husnije Beškovića i članova KUD "Prizren" sa članovima Izvršnog odbora i Savjeta BZK "Preporod" OD Tuzla i ZOD-a BZK "Preporod" TK te prijem u prostorijama Islamske zajednice Medžlisa Tuzla.

24. i 25. septembar

Ova već tradicionalna likovna kolonija ove godine je ustanovljena kao prva etno-kolonija u našoj zemlji "Vršani 2011". Koloniju je otvorio književnik Nijaz Alispahić, domaćini kolonije prof. Fikret Jahić i prof. dr. Izet Šabotić istakli su važnost redefinisanja kulturne historije Vršana. Za kulturno-zabavni program pobrinulo se KUD "Gornja Tuzla" te učenici OŠ Tušanj. U sklopu održavanja kolonije inicirano je renoviranje mekteba u kojem je poslije 33 godine prvi put proučen tevhid i klanjan podne-namaz. Učesnici ove kolonije, između ostalih, bili su: Fikret Ibričić, Sejfulah Imamović, Munib Imamović, Fadil Hajić, Fikret Jahić i Izet Paloš. Kolonija je postala tradicionalna i prepoznatljiva, čime je ostvaren njen cilj.

24. i 25. oktobar

Povodom promocije Zbornika radova – *Bošnjačka pismohrana*, Bošnjačke nacionalne zajednice Hrvatske, organizovana je posjeta Zagrebu te istim povodom upriličen prijem kod gradonačelnika grada Zagreba Milana Bandića.

28. okotobar

OD BZK "Preporod" Tuzla posjetilo pete književne susrete "Kasim Deraković" koje je organizovalo OD BZK "Preporod" Doboj Istok, i tom prilikom je predsjednica OD BZK "Preporod" Tuzla mr. sci Jasna Hadžiselimović održala prigodnu besjedu.

29. oktobra

Održana Treća redovna skupština Zajednice općinskih društava BZK "Preporod" TK na kojoj je OD BZK "Preporod" Tuzla aktivno učestvovalo i delegiralo tri

člana Skupštine. Za predsjednika ZOD-a BZK "Preporod" TK izabrana je Azra Gazibegović, prof.

Istog dana posjetili smo OD BZK "Preporod" Gračanica, gdje su održani književni susreti "Muhamed Mašić" na kojim je promovisana knjiga o liku i djelu rahmetli Muhameda Mašića.

6. novembar

U prostorijama OD "Preporod" Tuzla upriličeno je bajramski prijem povodom Kurban-bajrama.

25. novembar

Održana svečana sjednica povodom Dana državnosti BiH, koja je upriličena u prostorijama OD BZK "Preporod" Tuzla, poslije koje je delegacija, koju su sačinjavali mr. Jasna Hadžiselimović. Azra Gazibegović, prof, dipl. inž. Sakib Aljić i mr. Nermin Tursić, otputovala u posjetu Bošnjačkoj zajednici na Kosovu. Održana je tribina "Sto godina bošnjačke državnosti" u Prizrenu, na kojoj su učestvovali članovi delegacije.

Članovi Podružnice BZK "Preporod" OD Tuzla učestvovali na manifestaciji organiziranoj u Društvenom domu UG Tuzla povodom "Dana državnosti BiH" s prigodnim referatom Jasmine Ikinić.

10. decembar

U Domu kulture u Tešnju održan okrugli sto "Život i djelo Omera Pobrića", na kome je učestvovala mr. Jasna Hadžiselimović.

Predsjednica

Jasna Hadžiselimović

BZK "Preporod"– Općinsko društvo Vitez

Plan aktivnosti Općinskog društva BZK "Preporod" Vitez definisan je i usvojen na sjednici Upravnog odbora, održanoj početkom januara 2011. godine Kao osnovne aktivnosti izdvojene su sljedeće:

– Organizacija kulturno-zabavne manifestacije "Večer s prijateljima" (januar 2011)

– Cjelovečernji koncert u Gornjoj Tuzli (kao gosti KUD-a "Gornja Tuzla" iz Tuzle)

– Organizacija 4. Međunarodne smotre folklornog stvaralaštva – Vitez 2011. (u okviru Dana općine Vitez)

– Učešće u obilježavanju državnih praznika (Dan nezavisnosti, Dan državnosti i Međunarodni praznik rada)

– Organizacija kulturno-zabavnih manifestacija u sklopu obilježavanja vjerskih praznika (Ramazanski i Kurban-bajram)
– Organizacija ili učešće na minimalno dvije promocije knjige
– Gostovanje folklornog ansambla u Austriji
– Gostovanje folklornog ansambla u Sloveniji
– Učešće na Međunarodnoj smotri folklora u Ključu
– Učešće na Međunarodnoj smotri folklora "Konjička sehara" u Konjicu
– Učešće na Smotri folkora u Karauli, Travnik
– Organizacija kulturno-zabavne manifestacije "Sevdah u Vitezu"

Također kao zadatak postavljena je i nabavka određenih materijalno-tehničkih sredstava od kojih se kao prioriteti izdvajaju:
– Nabavka kompleta tradicionalnih nošnji za potrebe folklornog ansambla
– Nabavka miksete za potrebe sekcija Društva
– Nabavka adekvatne odjeće i obuće za članove sekcija
– Nabavka fax aparata

Ovakav prilično ambiciozan plan postavljen je u skladu s rezultatima iz prethodnih godina i trebao je biti osnova za djelovanje Društva u 2011. godine.

Normalno, sve nabrojane aktivnosti i zadaci uslovljeni su finansijskim sredstvima kojima bi Društvo raspolagalo. Određeni projekti nisu mogli biti realizovani bez finansijskog učešća članova, odnosno njihovih roditelja pa se rukovodstvo BZK "Preporod" Vitez zahvaljuje prvenstveno roditeljima naših članova, ali i svim drugima koji su doprinijeli da se planirane aktivnosti i ostvare.

Određene aktivnosti i zadaci iz navedenog plana nisu realizovani iz objektivnih razloga, prvenstveno zbog finansijskih mogućnosti Društva, dok su neke aktivnosti prolongirane za 2012. godinu.

Za 2011., koja je bila vrlo uspješna za BZK "Preporod" Vitez, potrebno je izdvojiti dva realizovana gostovanja Društva u Austriju, tačnije u gradove Innsbruck i Graz. Prilikom ovih gostovanja učvršćene su od ranije uspostavljene veze s bosanskim društvima koja djeluju i rade u Austriji, a radi se o SKUD "Zlatni ljiljan" iz Innsbrucka i BKUD "Biser" Graz. Na ovaj način BZK "Preporod" Vitez uveo je novi koncept povezivanja Bošnjaka i Bosanaca iz dijaspore s domovinom.

Također, vrlo bitno je izdvojiti učešće Društva u velikom broju humanitarnih projekata kako u matičnoj općini, tako i širom BiH, gdje smo svojim angažmanom omogućili prikupljanje neophodne finansijske pomoći za teško oboljele osobe.

Kao i ranije, nastavljena je praksa edukacije naših koreografa, pa smo učestvovali na dva vrlo kvalitetna seminara za koreografe i umjetničke rukovodioce, koji su održani u Donjem Vakufu.

BZK "Preporod" Vitez je u 2011. organizovao ili bio učesnik na 50 manifestacija na području općine Vitez, Bosne i Hercegovine i inozemstva. U nastavku slijedi pregled svih aktivnosti u 2011. godini.

Pregled manifestacija održanih na području općine Vitez

– Kulturno-zabavna manifestacija "Večer s prijateljima" (organizator BZK "Preporod" Vitez) – 15.1. 2011. godine.

– Humanitarni koncert za Amela Muslimovića (učesnici) – 23. 2. 2011.

– Kulturno-zabavna manifestacija "Moja jedina domovina je Bosna i Hercegovina" (organizator BZK "Preporod" Vitez) – 1. 3. 2011.

– Javna tribina "Perspektive razvoja BiH i Bošnjaka" (organizator BZK "Preporod" Vitez) – 15. 4. 2011.

– Otvorenje šehidske česme MZ Sadovače, općina Vitez (učesnici) – 8. 5. 2011.

– Obilježavanje godišnjice 1. dobrovoljačkog odreda Kruščica, Vitez (učesnici) – 21. 5. 2011.

– Humanitarni koncert za Hajrudina Krehića (organizator BZK "Preporod" Vitez) – 25. 5. 2011.

– Promocija knjige *48 sati pepela*, autora mr. Muniba Kajmovića – 10. 6. 2011.

– Kulturno-zabavna manifestacija "U susret ramazanu" (učesnici) – 29. 7. 2011.

– Kulturno-zabavna manifestacija "4. Međunarodna smotra folklora – Vitez 2011" (organizator BZK "Preporod" Vitez – 7. 5. 2011.

– Kulturno-zabavna manifestacija "Bajramsko sijelo" Kruščica, Vitez (organizator BZK "Preporod" Vitez) – 1. 9. 2011.

– Otvorenje šehidske sobe u Kruščici, Vitez (učesnici) – 18. 9. 2011.

– Otvorenje šehidskog obilježja u MZ Večeriska, Vitez (učesnici)

– Kulturno-zabavna manifestacija "Bajramsko sijelo" Preočica, Vitez (organizator BZK "Preporod" Vitez) – 7. 11. 2011.

– Obilježavanje godišnjice 325 bbr. Vitez (učesnici) – 2.12. 2011.

– Obilježavanje Dana OŠ "Vitez" Vitez (učesnici) – 26. 4. 2011.

Pregled gostovanja BZK "Preporod" Vitez u 2011. godini

– Cjelovečernji koncert u Gornjoj Tuzli – 29. 1. 2011.

– Gostovanje u Pritoki, Bihać – 26. 2. 2011.

– Posjeta predstavnika Društva u Grazu – 29. 1. 2011.

– Seminar za koreografe i umjetničke rukovodioce u Donjem Vakufu – 12. i 13. 3. 2011.

– Humanitarni kocert za Adnana Hodžića u Busovači – 19. 3. 2011.

– Posjeta predstavnika Društva KUD-u "DEM" Ljubljana, Slovenija – 2. 4. 2011.

– Posjeta predstavnika Društva ŠKUD-u "Safir" Ljubljana, Slovenija – 1. 4. 2011.

– Posjeta predstavnika Društva SKUD-u "Zlatni ljiljan" Inssbruck, Austrija – 2. 2. 2011.

– Cjelovečernji koncert u Inssbrucku, Austrija – 9. i 10. 4. 2011.

– Smotra folklora u Ključu – 14. 5. 2011.

– Cjelovečernji koncert u Grazu, Austrija – 21. i 22. 5. 2011.

– Humanitarni kocert za Amira Osmančevića u Nemili – 4. 6. 2011.

– Humanitarni koncert za Mulku Spahić u Bosanskom Petrovcu – 9. 6. 2011.
– Smotra folklora u Bugojnu – 23. 6. 2011.
– Ispraćaj konjanika na Ajvatovicu u Karauli – 24. 6. 2011.
– Smotra folklora u Višnjevu, Travnik – 4. 7. 2011.
– Marš mira za Srebrenicu – 7. 7. 2011.
– Smotra folklora u Opari, Novi Travnik – 9. 7. 2011.
– Međunarodna smotra folklora u Konjicu – 21. 7. 2011.
– Obilježavanje dana borbe protiv fašizma na Pavlovici, Novi Travnik – 24. 7. 2011.
– Smotra folklora u Busovači – 23. 7. 2011.
– Smotra folklora u Maloj Brijesnici – 16. 7. 2011.
– Dječija smotra folklora u Gornjem Rahiću, Brčko – 27. 8. 2011.
– Smotra folklora u Čeliću – 3. 9. 2011.
– Smotra folklora u Karauli, Travnik – 10. 9. 2011.
– Dan oslobođenja Općine Bosanski Petrovac – 14. 9. 2011.
– Smotra folklora u Donjem Vakufu – 14. 9. 2011.
– Smotra folklora u Stanić Rijeci – 24. 9. 2011.
– Seminar za koreografe i umjetničke rukovodioce u Donjem Vakufu - 15. i 16.10. 2011.
– Smotra folklora u Žepču – 15.10. 2011.
– Gostovanje u Gornjoj Tuzli – 29.10. 2011.
– Promocija knjige *48 sati pepela* autor mr. Muniba Kajmovića u Zenici – 1.12. 2011.
– Cjelovečernji koncert u Cazinu – 25. 12. 2011.
– Gostovanje u Ključu – 26.12. 2011.

BZK "Preporod" Vitez čvrsto stoji u opredjeljenju nastavka i unapređivanja svog rada kroz promociju tradicionalnih vrijednosti, ali i očuvanju istih. Kroz rad naših sekcija i u budućem periodu trudit ćemo se da i dalje budemo jedan od najvažnijih segmenata kulturno-zabavnog života na području općine Vitez.

Predsjednik

Fejzulah Bešo

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Zenica

Januar

08.01. – Učešće predsjednice i sekretara BZK "Preporod" na Božićnom prijemu u Sokolskom domu u organizaciji SPKD "Prosvjeta", Srpskog građanskog društva i Pravoslavne crkve.

3.01. – U domu "Preporoda" održan kolažni kulturno-umjetnički program u organizaciji UG "Naša djeca" i BZK "Preporod". U programu su učestvovali članovi UG "Naša djeca" Zenica i članovi Kluba mladih "Grcy" Donja Gračanica. Program je imao humanitarni karakter u sklopu akcije "Zeničko srce" za pomoć u liječenju Kenana Kremića.

Februar

11.02. – Koncert orkestara "Tribute Balašević" Zenica održan u Domu kulture Žepče. Organizator je bilo Udruženje "Istok-Orijent" Zenica, a BZK "Preporod" partner.

23.02. – Održana promocija knjige *Skovana od vremena* pjesnikinje Amire Šabić-Langić, rođene u Rijeci, sada nastanjene u Travniku. Suočena s teškom bolešću svoje osjećaje i misli piše na blogovima, iz kojih su kasnije prikupljene pjesme koje se nalaze u ovoj zbirci, prvom objavljenom djelu autorice. Poromotori knjige bili su: književnica Sejida Čehajić, Faruk Kadrić-sekretar BZK "Preporod" i autorica. Promocija je održana u domu "Preporoda", a organizovana je u saradnji s Općom bibliotekom u Zenici.

Ostale aktivnosti

03.02. – Održan sastanak s voditeljima sekcija na kojem su analizirani rezultati i iskustva u realizaciji programa aktivnosti u 2010. godini, te razmatran okvirni program za 2011. godinu.

Urađen godišnji obračun Društva za 2010. godinu i dostavljen Matičnom odboru BZK "Preporod" Sarajevo.

Mart

05.03. – Priređen kolažni program u Kazneno-popravnom zavodu Zenica. U programu učestvovali članovi sekcija "Preporoda" (folklorni anasambl, hor, narodni orkestar, vokalni solisti, recitatori). Također, u programu su učestvovali i članovi muzičke sekcije Kazneno-popravnog zavoda Zenica. Program je održan u sklopu saradnje s Upravom KPZ Zenica, a povodom Dana nezavisnosti BiH.

11.03. – U velikoj sali "Preporoda" održan svečani kulturno-umjetnički program učenika OŠ "Musa Ćazim Ćatić" povodom Dana škole. BZK "Prepoord" je bila partner u organizaciji programa.

Ostale aktivnosti

28.03. – U Matičnom odboru BZK "Preporod" u Sarajevu članovi rukovodstva BZK "Preporod" (predsjednica Amna Sofić, sekretar Faruk Kadrić i predsjednik Nadzornog odbora Enver Talić) prisustvovali sastanku u vezi s primjenom propisa o fiskalizaciji u pojedinim općinskim društvima. Sastankom je rukovodio Senaid Lavić, predsjednik BZK "Preporod" BiH.

April

02.04. – U okviru 16. međunarodne kulturne manifestacije "Zeničko proljeće" u domu "Preporoda" održan kolažni program općine Konjic naziva "Žubor Neretve u vašoj avliji". U programu učestvovali: VA "Rezonanca", Konjički tamburaši, BZK "Preporod", vokalna grupa "Sejfulah" i AP "Neretva".

15.04. – Folklorni ansambl BZK "Preporod" učestvovao u kulturno-umjetničkom programu posvećenom obilježavanju 15. aprila – Dana Armije RBiH i Dana 2. pješadijskog (rendžerskog) puka Oružanih snaga BiH. Program je održan u zeničkoj kasarani i imao je važnost državne centralne manifestacije. Manifestaciji su prisustvovale brojne zvanice svih nivoa vlasti u Bosni i Hercegovini, među kojima i Bakir Izetbegović, član Predsjedništva BiH, Nermin Nikšić, premijer FBiH, Selmo Cikotić, ministar odbrane BiH, i generalpukovnik Miladin Milojčić, načelnik Zajedničkog štaba Oružanih snaga BiH.

22.04. – U domu "Preporoda" održan svečani program povodom obilježavanja 50. godišnjice postojanja i djelovanja Planinarskog društva "Željezara" Zenica. BZK "Preporod" je bila organizator kulturno-umjetničkog programa u kojem su učestvovali članovi "Preporoda" i KUD "Plamen" Zenica. Ovom prigodom "Preporodu" je dodijeljena zahvalnica za dugogodišnju uspješnu saradnju sa PD "Željezara" Zenica.

26.04. – U domu "Preporoda" održan svečani kulturno-umjetnički program povodom Dana OŠ "Meša Selimović" u okviru kojeg su se predstavile sekcije učenike ove škole.

Maj

09.05. – U Gradskoj areni Zenica održana Centralna manifestacija obilježavanja 9. maja – Dana zlatnih ljiljana BiH, Dana pobjede nad fašizmom i Dana Evrope. BZK "Preporod" je bila organizator kulturno-umjetničkog programa u kojem su nastupili: Nusreta Kobić, Jadranka Tepić, Amra Isaković, Sabina Kulenović, ansambl "Bosnia folk" i dječiji hor obdaništa "Pinokio" Zenica. Svojim prisustvom manifestaciju su uveličali Bakir Izetbegović i Željko Komšić, članovi Predsjedništva BiH, te Nermin Nikšić, premijer FBiH, i drugi brojni zvaničnici.

18.05. – Održana manifestacija obilježavanja 19. godišnjice Prve brigade Zenica-303 viteške brigade i Željezarskog bataljona Armije RBiH. Manifestacija je održana u kompleksu Spomen-obilježja poginulim borcima Armije RBiH-radnicima "Željezare" Zenica. U sklopu ove manifestacije BZK "Preporod" je bila organizator kulturno-umjetničkog programa.

19.05. – Povodom Dana škole u domu "Preporoda" održan kulturno-umjetnički program učenika OŠ "Vladimir Nazor".

24.05. – U organizaciji BZK "Preporod" i Opće biblioteke održana promocija knjige *Rat za mali Teheran* autora Mustafe Muće Bešlagića iz Tešnja. Promotori su bili: dr. Džemal Najetović, mr. Sakib Kurtić i autor knjige. Dijelove iz knjige kazivao je Muharem Osmić, doajen bh glumišta. Moderator promocije bio je Faruk Kadrić. Promocija je održana u domu "Preporoda" i bila je u znaku obilježavanja 20. godišnjice obnoviteljskog rada BZK "Preporod".

26.05. – U povodu sjećanja na Muhameda Seida Serdarevića i povodom 20. godišnjice obnoviteljskog rada BZK "Preporod" održana izložba slika Abdulaha Hodžića naziva "Poruke kroz slike". Promotori izložbe su bili: Midhat Kasap, Amna Sofić, Faruk Kadrić i autor. Izložbu je otvorila Zahida Šišić. Štampan je i katalog slika u izdanju BZK "Preporod".

27.05. – U domu "Preporoda" održana promocija udžbenika za učenike osnovnih škola u organizaciji izdavačke kuće "Klett" Sarajevo.

28.05. – U sklopu obilježavanja godišnjica svih zeničkih brigada i drugih jedinica na Smetovima održana manifestacija pod geslom "Majski zov slobode". BZK "Preporod" je bila organizator kulturno-umjetničkog programa u kojem su nastupili: članovi hora "Preporoda"; KUD "Donja Gračanica"; Sabina Kulenović, glumica BNP; orkestar "Rima bend" i vokalni solisti Nusreta Kobić i Omer Kadrić.

Ostale aktivnosti

11.05. – Na inicijativu BZK "Preporod" održan sastanak s predsjednicima nacionalnih društava (HKD "Napredak", SPKD "Prosvjeta", BZK "Preporod") o temi održavanja zajedničkog kulturno-umjetničkog programa povodom obilježavanja 20. godišnjice obnoviteljskog rata nacionalnih društava u Zenici.

12.05. – Održana sjednica Upravnog odbora BZK "Preporod".

U izdanju BZK "Preporod" iz štampe izišla knjiga *Pjevajmo domovinu* – zbirka literarnih i likovnih radova učenika zeničkih osnovnih škola odabranih s konkursa o temi: "Moja domovina".

Juni

01.06. – U domu "Preporoda" održan kulturno-zabavni program naziva "Sretno mali maturanti" u izvođenju djece iz zeničkog obdaništa "Sindibad".

06.06. – Priređena Prva samostalna izložba slika Gite Taneja (Geeta Taneja) naziva "Perception of India". Autorica na simboličan način priziva sjećanja na svoju domovinu, prikazujući sav koloristički svijet njenog djetinstva i zemlje u kojoj je odrasla. Slike su bogate motivima prirode iz Indije, motivima budizma, te motivima žene i čovjeka. U okviru izložbe promovirana je i knjiga Gite Taneja *Svjetska historija od renesanse do kraja hladnog rata*. Promotori su bili: Amna Sofić, Midhat Kasap i autorica. Moderator je bio Faruk Kadrić, a izložbu je otvorila Zahida Šišić. Izložba je priređena u domu "Preporoda" a bila je otvorena do 14.06. 2011. godine.

08.06. – U galeriji "Mak" Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti BiH u Sarajevu otvorena Treća samostalna izložba slika Amne Sofić naziva "Aliter" (lat.-na drugi način, drugačije). Kao prateći sadržaj ove manifestacije bila je izložba ručnih radova članova "Preporodove" sekcije za rukotvorine. Učesnici u promociji su bili: Medhija Maglajlić, direktorica Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti BiH, prof. dr. Senadin Lavić, predsjednik BZK "Preporod" BiH, Nejira Serdarević i Amna Sofić. Moderator je bio Faruk Kadrić. Izložba je bila otvorena do 13. 06. 2011. godine i bila je u znaku obilježavanja 20. godišnjice obnoviteljskog rada BZK "Preporod".

17.06. – U okviru projekta "Zvornik – kapija Bosne" održana izložba slika i promocija knjiga članova BZK "Preporod" Zvornik. U prvom dijelu programa priređena je promocija knjige "Zvornik" autora Alije Uzunovića, a promotori su bili: prof. Hazim Karić i Mehmed Pargan, urednik izdanja i direktor izdavačke kuće "Bosanska medijska grupa". Amer Redžić, predsjednik BZK "Preporod" Zvornik,

predstavio je "Preporodovo" izdavaštvo kroz dvije knjige: *Kamenica i Glodi* i *Snagovo i okolina kroz vijekove* mr. Dževada Tosunbegovića. U drugom dijelu ove manifestacije zeničkoj publici su se predstavili slikari iz Zvornika: Ilhana Ćatić i Hariz Grahić. Predstavljene su, također, i slike rahmetli Mehmeda Đihića, poznatog zvorničkog slikara. Prezentaciju izložbe obavila je Ilhana Ćatić, akademska slikarka. Moderator programa bio je Faruk Kadrić. Predsjednici "Preporoda" Zenice i Zvornika razmijenili su međusbno poklone. Projekt je realizovan povodom 20. godišnjice obnoviteljskog rada BZK "Preporod" Zenica.

18. i 19.06. – Članovi Likovnog kruga "Preporoda": Amira-Emina Pašalić, Meliha Družić, Mediha Selman, Mirsada Čajlaković i Amna Sofić učestvovali su na Likovnoj koloniji naziva "Klik Džafići 2011" koja je održana u Džafićima kod Kalesije. Na koloniji je učestvovalo 50-ak slikara. Osim likovnih umjetnika iz Zenice, Sarajeva, Tuzle, Gračanice, Banovića, Zvornika, Osmaka, Srebrenika, Čelića i Kalesije, učesnici kolonije su bili i Gita Taneja (Geeta Taneja) iz Indije i Isak Ćorić iz Malog Zvornika (Srbija), te je kolonija imala i međunarodni karakter. Za vrijeme trajanja kolonije upriličene su i promocije knjiga *Leksikon tradicionalnih bosanskih termina* Sejfulaha Imamovića i *Školstvo u Zenici i njenoj okolini* mr. Mirsade Čajlaković. Uspješni organizatori kolonije bili su BZK "Preporod" Kalesija i JU BKC "Alija Izetbegović" Kalesija.

22.06. – U domu "Preporoda", povodom obilježavanja 20. godišnjice obnoviteljskog rada, upriličena promocija publikacije: *Godišnjak* BZK "Preporod" za 2010. godinu. BiH. Promotori su bili: prof.dr. Senadin Lavić, predsjednik BZK "Preporod" BiH, prof. dr. Esad Zgodić, glavni urednik *Godišnjaka* i prof. dr. Šaćir Filandra. Ulogu moderatora imao je Faruk Kadrić.

26.06. – Na otvorenom prostoru ispred RK "Bosna" održan je zajednički kulturno-umjetnički program zeničkih nacionalnih društava (BZK "Preporod", HKD "Napredak" i SKPD "Prosvjeta"). Nacionalna društva su se predstavila sa po dvadesetak minuta svog programa. HKD "Napredak" je nastupilo sa ženskom i muškom izvornom skupinom, te dječijom folklornom skupinom pod vodstvom Željka Ćalića. BZK "Preporod" se predstavio folklornim ansamblom, koreograf Nazif Džidić, te vokalnim solistima: Lamija Šišić, Alija Šehić, Sanela Gadžun i Đenis Terzić a uz pratnju narodnog orkestra pod vodstvom Halida Kobića. Za SPKD "Prosvjeta" nastupali su vokalni i instrumentalni solisti: Smiljana Tucaković, orkestar Ćire Aranđelovića i omladinski ansambl akustičnih gitara. Voditeljica programa bila je Nejira Serdarević, a reditelj Faruk Kadrić. Ovaj zajednički program upriličen je u povodu 20 godina obnoviteljskog rada zeničkih nacionalnih društava.

28.06. – U povodu 20 godina obnoviteljskog rada, zenička nacionalna društva priredila su likovnu izložbu naziva "Zajedno". Ova postavka otvorena je u Galeriji Muzeja grada Zenice. Na otvaranju izložbe obratili su se Amna Sofić, predsjednica "Preporoda", Miro Janjušić, predsjednik "Prosvjete", i Adnadin Jašarević, direktor Muzeja. Na izložbi se predstavilo deset autora "Preporodovog" Likovnog kruga

(Amira-Emina Pašalić, Meliha Družić, Mediha Selman, Abdulah Hodžić, Amna Sofić, Mirsada Čajlaković, Muhamed Begić, Gita Taneja, Lejla Spahić, Midhat Kasap). SPKD "Prosvjeta" se predstavila likovnim radovima mladih koji djeluju u Likovnoj sekciji, koju vodi Đurđica Mirković, i slikama akademskog slikara Tomislava Perazića. HKD "Napredak" je izložilo slike Dragana Gačnika, člana Društva likovnih umjetnika ZE-DO kantona.

Juli

29.07. – U okviru vjersko-kulturne manifestacije "Lastavica" – 2011. koju organizuje Muftiluk zenički, u selu Arnauti BZK "Preporod" je priredila kulturno-umjetnički program naziva "Priča o Bosni". U programu su nastupili članovi "Preporodovih" sekcija: folklorni ansambl, koreograf Nazif Džidić, narodni orkestar pod vodstvom Halida Kobića, te vokalni solisti Sanela Gadžun, Sindi Ćorić, Osman Najetović i Senad Alić. Prigodne poetske tekstove o Bosni kazivao je i program vodio Faruk Kadrić.

29.07. – Hor "Preporoda" učestvovao u programu vjersko-kulturne manifestacije "U susret Ramazanu", koji su organizovali Udruženje za mlade "Izvor mladosti" i Asocijacija mladih SDA Vitez, a u saradnji s Medžlisom IZ Vitez. U programu su, također, učestvovali: KUD "Mladost Ozimice" Žepče, BZK "Preporod" Vitez, BZK "Preporod" Busovača i Omladinski hor Zenica kao specijalni gost programa. Učesnicima manifestacije obratio se mr. Nusret ef. Abdibegović, muftija travnički. Program je održan pred brojnom publikom u Sportskoj dvorani Vitez.

30.07.- U sportskoj dvorani Tešanj ansambl "Istok Orijent" održao je predramazanski koncert naziva "U susret Ramazanu". U programu su učestvovali horovi BZK "Preporod" Zenica i "Preporod" Žepče, kao i vokalni sastav "El-Munsidin" iz Željeznog Polja. Solisti su bili: Afan Smajlović, Amela Čančar, Dženis Terzić, Sandro Pejić, Berina Spahić, Armina Turušlić i Ajna Hasanbegović (Zenica), zatim Salem Hurić (Sarajevo), te Semin Smajlović (Žepče). Orkestrom i horovima je dirigovao prof. Nedim Talić. Organizator koncerta bilo je Udruženje žena "Naša porodica" iz Tešnja.

27. 07. – U Domu kulture Maglaj priređena likovna izložba Indijke Gite Taneje. Izložba su organizovali Dom kulture Maglaj i BZK "Preporod" Zenica.

Tokom jula, u okviru projekta "Ljeto u biblioteci", Opća biblioteka Zenica u saradnji sa BZK "Preporod" organizovala je "Školu rock`n rolla". Rad škole odvijao se u domu "Preporoda".

Ostale aktivnosti

BZK "Preporod" se uključila u organizaciju priprema za odlazak Zeničanki i Zeničana na Marš mira-Srebrenica – 2011. kroz pružanje administrativnih i tehničkih usluga Općinskom odboru za obilježavanje značajnih datuma iz perioda 1992-1995. godine, koji već petu godinu organizuje kolektivni odlazak na "Marš mira – Srebrenica".

BZK "Preporod" Teslić poklonjeno 30 knjiga, a u okviru akcije za formiranje biblioteke u ovom općinskom društvu.

Urađen polugodišnji obračun društva u 2011. godini i dostavljen Matičnom odboru BZK "Preporod" Sarajevo.

August

08.08. – U domu "Preporoda" održan tradicionalni iftar za žene iz javnog, političkog i kulturnog života grada i ZE-DO kantona. Po već ustaljenom običaju pozvane žene su same pripremale i donosile neko od slanih ili slatkih jela, tako da je ova manifestacija bila svojevrsna prezentacija i promocija bosanskih jela. Na iftaru je bilo 47 žena. Nakon iftara djevojke iz Medžlisa IZ Zenica izvele su prigodne ilahije i kaside.

15.08. – Udruženje građana za afirmaciju humanih ideja "AHI" Zenica, u partnerstvu sa BZK "Preporod", organizovalo je iftar u humanitarne svrhe za pomoć Adviji Šabanović, samohranoj majci petero djece iz Stranjana. Prikupljena sredstva poslužit će za kupovinu ogrjeva i prehrambenih namirnica za ovu porodicu.

22.08. – U prostorijama doma "Preporoda" izvršena podjela bajramskih paketa namijenjenih porodicama s niskim primanjima. Podjelu paketa organizovao je Medžlis IZ Zenica u saradnji sa BZK "Preporod".

30.08. – Nakon klanjanja bajram-namaza u Staroj čaršiji priređeno bajramsko druženje uz prigodan muzički program. U ugostiteljskim objektima u Staroj čaršiji posluživala se besplatna kafa, dok su članice folklornog ansambla "Preporoda" na prigodnim štandovima građanima nudile sokove i kolače, koje su donirali zeničke firme i pojedinci. Muzički program su izveli narodni orkestar i solisti BZK "Preporod". Ova manifestacija naišla je na jako dobar prijem kod građana. Organizator bajramskog druženja bila je BZK "Preporod" u saradnji s Medžlisom IZ Zenica.

31.08. – U organizaciji BZK "Preporod", Bosanskog narodnog pozorišta i Udruženja muzičkih pedagoga ZE-DO kantona u Bosanskom narodnom pozorištu održan je tradicionalni Bajramski koncert. Učestvovali su: Ansambl "Istok-Orijent" pod vodstvom prof. Nedima Talića, Kamerni simfonijski orkestar i Kamerni mješoviti hor Zenica pod dirigentskom palicom prof. Tanise Mustafić, te vokalni solisti BZK "Preporod".

Septembar

01.09. – U Domu kulture u Žepču održan Bajramski koncert u organizaciji Medžlisa IZ Žepče i BZK "Preporod" Žepče. U programu su učestvovali: ansambl "Istok-Orijent" pod vodstvom prof. Nedima Talića, hor BZK "Preporod" Žepče i solisti BZK "Preporod" Zenica.

20.09. – U Zenici održan sastanak s predsjednicima općinskih društava BZK "Preporod" iz Žepča, Zavidovića i Zenice o temi iniciranja osnivanja Zajednice općinskih društava BZK "Preporod" ZE-DO kantona. Predsjednici iz navedenih općina prihvatili su inicijativu, a sa inicijativom su se saglasili i predsjednici iz Kaknja i Breze, koji iz opravdanih razloga nisu bili u mogućnosti prisustvovati

sastanku. Na sastanku su dogovorene aktivnosti i rokovi u vezi s donošenjem odluka o udruživanju u Zajednicu, zatim izrade Statuta Zajednice, kao i ostalih radnji predviđenih Statutom BZK "Preporod" BiH. Zaključeno je da se ove aktivnosti završe do 4.10. 2011. godine.

Ostale aktivnosti

U okviru dramske sekcije počela realizacija novog projekta naziva: "Čardak penje beže Ljubovića" u režiji Sabine Kulenović, glumice BNP i stručnog voditelja dramske sekcije.

Oktobar

08.10. – U domu "Preporoda" održan humanitarni koncert za dvomjesečnu bebu Eminu Nadžak, a u organizaciji Udruženja mladih "Stara čaršija". U programu su učestvovali: ansambl "Bosnia Folk", KUD "Đulistan" Nemila, KUD "Kula" Vranduk, Dunja Fazlić, Azur Dervišagić, Emelin Fetić, Hajrudin Jaganjac, Sanela Rušidović, Amra Isaković. BZK "Preporod" je bila suorganizator koncerta.

03.10. – U okviru obilježavanja Dječije nedjelje u domu "Preporoda" održan okrugli sto o temi: "Pravo na školovanje". Učesnici: učenici zeničkih osnovnih škola, profesori s Islamskog pedagoškog fakulteta, pedagozi osnovnih škola i predstavnici Općine. Organizator okruglog stola bio je Aktiv pedagoga zeničkih osnovnih škola u partnerstvu sa BZK "Preporod".

13.10. – Održana promocija knjige *Prisjećanja* autora Hasana Šestića u izdanju BZK "Preporod" Zenica. Promotori knjige su bili: književnica Sejida Ćehajić, prof. Husein Serdarević, prof. Midhat Kasap i Faruk Kadrić. Odlomke iz knjige kazivali su Lejla Imamović, unuka Hasana Šestića, i Faruk Kadrić. Promocija je bila u znaku obilježavanja 20. godišnjice obnoviteljskog rada BZK "Preporod" Zenica, a održana je u domu "Preporoda".

23.10. – Udruženje "Bruno Gröning" – zenički krug prijatelja u domu "Preporoda" održalo projekciju filmova i predavanja.

Ostale aktivnosti

03.10. – U domu "Preporoda" održan sastanak u vezi s aktivnostima za formiranje Zajednice općinskih društava BZK "Preporod" ZE-DO kantona. Sastanku su prisustvovali predsjednici i predstavnici općinskih društava: Kakanj, Žepče, Zavidovići, Breza i Zenica. Odluke o udruživanju u Zajednicu donijela su općinska društva Kakanj, Zavidovići i Breza, dok će Žepče i Zenica odluke donijeti do kraja oktobra 2011. godine. Nacrt Statuta je ocijenjen kao zadovoljavajući sa stanovišta usklađenosti s Ustavom i Statutom BZK "Preporod" BiH. Sugerisano je da se u Statutu Zajednice ugradi odredba o osnivačima Zajednice kao i mogućnost pristupanja novih općinskih društava BZK "Preporod" iz ZE-DO kantona. Održavanje Skupštine Zajednice planira je za novembar-decembar 2011. godine, a pripremne aktivnosti za sazivanje Skupštinu obavit će Općinsko društvo Zenica, gdje je predviđeno i sjedište Zajednice.

Tokom oktobra održani su sastanci Organizacionog tima i Takmičarske komisije 15. jubilarnog Bajramskog malonogometnog turnira "Zeničkih mahala", te obavljeno prijavljivanje ekipa za učešće na turniru.

Novembar

07.11. – U domu "Preporoda" održan svečani Bajramski prijem za zvanice iz javnog, političkog, kulturnog i sportskog života Općine i ZE-DO kantona, te predstavnike svih konfesija. Zvanicama su se obratili Amna Sofić, predsjednica BZK "Preporod", i hfz. Enes ef. Beganović, zastupnik Glavnog imama Medžlisa IZ Zenica. Prigodan kulturno-umjetnički program izveli su članovi hora "Preporoda".

07.11. – U dvorani "Bilmišće" obavljeno svečano otvaranje 15. jubilarnog Bajramskog malonogometnog turnira "Zeničkih mahala". Učesnicima turnira pozdravnim riječima obratili su se Amna Sofić, predsjednica BZK "Preporod", i Husejin Smajlović, načelnik Općine, koji je proglasio turnir otvorenim. Na turnir se prijavilo 50 ekipa s približno 500 takmičara, pretežno omladine. Prvi dio turnira (utakmice po grupama i eliminacije) održan je u dvorani "Bilmišće" tokom pet dana trajanja (07., 08., 09., 10. i 12. novembra).

07.11. – U Bosanskom narodnom pozorištu održan Bajramski koncert sevdalinke naziva "Miris bosanskog bajrama" u izvođenju zeničkih estradnih izvođača (Osman Jaganjac-Hari, Nusreta Kobić, dr. Izedin Fazlagić-Dino, Omer Kadrić, Samir Zukić-Cober, Zerina Čolak, orkestar "Rima bend", Amer Šehić, solist na harmonici). BZK "Preporod" je bila suorganizator ovog koncerta.

09.11. – Obdanište "Sindibad" u partnerstvu sa BZK "Preporod" organizovalo u domu "Preporoda" prigodan dječiji bajramski program.

10.11. – BZK "Preporod" učestvovao u organizaciji smotre "ZE folklora" koja je održana na trgu Alije Izetbegovića, a u okviru OPEN-S sajma organske hrane.

10.11. – U okviru obilježavanja 20. godišnjice obnoviteljskog rada BZK "Preporod", održana Izložba slika u znak sjećanja na zeničkog slikara Hasana Begičevića. Za ovu priliku iz njegovog bogatog slikarskog opusa izloženo je oko 30 slika (akvareli i ulje na platnu) s motivima bh. gradova, a svoje rodne Zenice posebno. O liku i likovnom stvaralaštvu Hasana Begičevića na otvaranju izložbe govorili su: Abdulah Hodžić, Amna Sofić, ak. slikar Muhamed Bajramović i Faruk Kadrić. Izložbu je otvorio Muhamed Begagić, istaknuti član "Preporoda". Izložba je bila otvorena do 20.11.2011. godine.

13.11. – U gradskoj areni Zenica održan završni dio 15. jubilarnog Bajramskog turnira "Zeničkih mahala". Tokom turnira, koji je trajao šest dana, odigrano je više od 70 utakmica, a utakmice je posmatralo blizu 5000 gledalaca. Pobjednik turnira je ekipa "Sarajevska 36", drugo mjesto je osvojila ekipa "Travnička", dok je treća bila ekipa "Goraždanska 84". Za naboljeg igrača turnira proglašen je Admir Zukan iz "Goraždanske 84", dok je najbolji golman Mirnes Duraković iz "Sarajevske 36". Najbolji strijelac je Seldin Zatagić iz "Goraždanske 84". Priznanje za fer plej pripalo je ekipi "Šerići".

13.11. – Udruženje "Bruno Gröning" – zenički krug prijatelja održalo je u domu "Preporoda" projekciju filmova i predavanja.

17.11. – U kasarni Oružanih snaga BiH Zenica obilježena 19. godišnjica Sedme muslimanske viteške brigade Armije RBiH. Organizator manifestacije bio je

Općinski odbora za obilježavanje značajnih datuma odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995 u partnerstvu sa BZK "Preporod".

24.11. – Povodom obilježavanja 25. novembra – Dana državnosti BiH, u domu "Preporoda" održana prigodna manifestacija. U okviru programa održano je tribina o temi: Državnopravni kontinuitet BiH u svjetlu ZAVNOBiH-a. Predavač je bio prof. Hikmet Krkalić. Učesnike manifestacije je u ime Općinskog odbora Saveza antifašista i boraca NOR-a pozdravio Mile Kovačević. Prigodne recitale o domovini kazivali su učenici OŠ "Musa Ćazim Ćatić": Fatma Awad, Mehmed Fetić, Emina Šehić, Anisa i Merisa Šinković, Azra Hafizović i Belma Mašić. Muzički dio programa izveli su učenici Osnovne muzičke škole: Amina Softić-flauta, David Adžić – gitara i Armin Smriko – klarinet. Moderator je bio Faruk Kadrić. Organizator manifestacije bio je Općinski odbor Saveza antifašista i boraca NOR-a, a suorganizatori BZK "Preporod" i Općinski odbor za obilježavanje značajnih datuma.

29.11. – U domu "Preporoda" premjerno izvedena dramska predstava "Čardak penje beže Ljuboviću", koja je rađena prema motivima istoimene narodne pjesme. Scenarij i režiju predstave uradila je Sabina Kulenović, glumica Bosanskog narodnog pozorišta i stručni voditelj Dramske sekcije "Preporoda". Uloge u predstavi ostvarili su članovi Dramske sekcije "Preporoda": Edbir Šarić, Nejira Serdarević, Mirza Husetić, Ajna Šarić, Fatima Mašić, Hikmet Trako, Džemka Karalić, Ajša Isaković, Sedžida Beganović-Isaković i Midhat Horić. Predstava je izvedena povodom obilježavanja 20. godišnjice obnoviteljskog rada BZK "Preporod" Zenica.

Ostale aktivnosti:

03.11. – Održana sjednica Upravnog odbora BZK "Preporod".

05.11. – Obavljeno žrijebanje za grupnu fazu takmičenja u okviru 15. jubilarnog Bajramskog malonogometnog turnira Zeničkih mahala".

Decembar

01.12. – U Čitaonici Opće biblioteke u Zenici održana je promocija knjige *48 sati pepela* Muniba Kajmovića. U promociji su učestvovali: Faik Uzunović, Remzija Šiljak, Jasmin Ganić, Faruk Kadrić i autor Munib Kajmović. Dijelove iz knjige kazivao je Mujo Trako student iz Viteza. Promocija je održana povodom obilježavanja 01. decembra – Dana osnivanja Trećeg korpusa Armije RBiH. Organizatori su bili: BZK "Preporod", Opća biblioteka u Zenici i Općinski odbor za obilježavanje značajnih datuma odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995. godine.

10.12. – Delegacija BZK "Preporod" (Amna Sofić-predsjednica, Faruk Kadrić-sekretar, Nejira Serdarević, voditeljica Sekcije za rukotvorine, i Semir Sofić, voditelj multimedijalne sekcije) prisustvovala je manifestaciji "V smotra foklora" koja je održana u Dubrovniku. Posjeta je uslijedila na osnovu poziva organizatora manifestacije, BZK "Preporod" Dubrovnik. Manifestaciju je odlikovala dobra organizacija i uspješna prezentacija bošnjačke kulture, tradicije i običaja. Tokom posjete, naša delegacija je vodila korisne razgovore s Izetom Spahovićem, predsjednikom BZK "Preporod" Dubrovnik, o aktivnostima i djelovanju Bošnjaka i

"Preporoda" u Dubrovniku kao i o mogućim oblicima saradnje između "Preporoda" Dubrovnika i Zenice. Dogovoreno je da se razmijene informacije, sugestije i prijedlozi o oblicima i sadržajima saradnje u 2012. godini.

13.12. – U domu "Preporoda" u Zenici održana Osnivačka skupština Zajednice općinskih društava BZK "Preporod" u ZE-DO kantonu. Za predsjednika Zajednice izabran je Nedim Talić iz Općinskog društva Zenica.

14.12. – Održana tribina o temi: "Razgovori o Bosni". Predavač je bio prof. dr. Jusuf Mulić. Tribina je održana na Islamskom pedagoškom fakultetu u Zenici. Organizatori su bili: Opća biblioteka u Zenici, Islamski pedagoški fakultet i BZK "Preporod".

17.12. – U okviru IV Božićnog malonogometnog turnira zeničkih župa, malonogometna ekipa BZK "Preporod" odigrala revijalnu utakmicu s ekipom SPKD "Prosvjeta" Zenica. Turnir se održavao u sali Katoličkog školskog centra "Sveti Pavao" Zenica.

26.12. – Predstavnici BZK "Preporod" (Amna Sofić i Faruk Kadrić) prisustvovali tradicionalnom božićnom prijemu koji je održan u Hrvatskom domu "Kralj Tomislav". Domaćini prijema su bili HKD "Napredak" Zenica i zeničke katoličke župe.

26.12. – U večernjim satima u domu "Preporoda" održano druženje članova svih sekcija "Preporoda". U prigodnom obraćanju, predsjednica Amna Sofić osvrnula se na rezultate "Preporoda" ostvarene u 2011. godini i svim sekcijama uputila zahvalnost na dosadašnjem radu, te čestitala Novu godinu. Druženje su upotpunili članovi muzičkog ansambla "Preporoda".

Predsjednica

Amna Sofić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Živinice

Početkom 2011. godine, predsjednik Društva je zajedno s članovima Izvršnog odbora podnio pismene izvještaje o radu za 2010. godinu kako organima Društva, tako i ostalim pravnim subjektima: Općina Živinice, ZOD "Preporod" TK, Vladi Tuzlanskog kantona i BZK "Preporod" BiH.

Druga likovna kolonija "Toplice 2011"

"Preporod" Živinice je krajem aprila i početkom maja donio odluku da se održi druga likovna kolonija u Toplicama kod Živinca. Na koloniju su pozvani slikari iz Crne Gore (N. Pazar), Mostara, Konjica, Sarajeva, Tuzle, Banovića, Kalesije, Lukavca, Gračanice i Živinica. Na poziv su se odazvala 24 slikara. Likovna kolonija se održala 27., 28. i 29. maja 2011. godine u Toplicama, izletničkom mjestu koje je

od Živinica udaljeno osam kilometara. Svim učesnicima je obezbijeđen smještaj u hotelu "Toplica", hrana, piće i prevoz. Koloniju je otvorio načelnik Općine Živinica, Hasan Muratović. Otvaranju kolonije je prethodio kulturno-zabavni program na kojem se nastupila plesna grupa iz OŠ "Višća", vokali Ilma i Emina Mahmutbegović i dramski glamac Murat Hasanagić. Nakon trodnevnog rada, slikari su uradili 42 kvalitetne slike, koje su komisijski pregledane, procijenjene, obilježene i predate OD "Preporod" Živinice. Ova likovna kolonija ima međunarodni karakter, jer su na njoj učestvovala tri slikara iz Crne Gore.

Izložba slika u BKC-u u Živinicama

U junu 2011. godine, tačnije 18., 19. i 20. 6., "Preporod" Živinice je napravio izložbu slika s prve i druge kolonije "Toplic". Izložba je bila javnog karaktera i održana je u izložbenom paviljonu BKC-a Živinice, a posvećena je bila danu Općine Živinica.

Izložba slika u BKC-u u Tuzli

Povodom svečanosti 20 godina postojanja OD "Preporod" iz Tuzle, upriličena je, također, izložba slika u BKC-u Tuzla, na kojoj su izložene slike iz Živinica.

Predaja slika Općini Živinice

Nakon održanih izložbi slika, "Preporod" Živinice je imao obavezu da izdvoji 16 jednako kvalitetnih slika koje pripadaju Općini Živinice. Naime, aplicirajući u Općini Živinice projektom održavanja kolonije, dogovoreno je da 40% od ukupno urađenih slika pripadne Općini. Sve slike su uredno predate načelniku i šefovima službi koje su isti uredno evidentirali, oplemenili (uokvirili) i izložili po zidovima svoje institucije.

Donacija slika za izgradnju Doma za djecu s posebnim potrebama

Izvršni odbor OD "Preporod" na sjednici održanoj 8. 9. 2011. godine je donio odluku da se 20 slika donira organizaciji "Vrati mi osmijeh", koja radi na prikupljanju sredstava za izgradnju Doma za djecu s posebnim potrebama u Živinicama. Prema dogovoru, organizacija "Vrati mi osmijeh" slike može prodati po tržišnoj cijeni ili poklanjati velikim donatorima, a sve u svrhu izgradnje dječijeg doma za djecu s posebnim potrebama. Slike su predate organizaciji "Vrati mi osmijeh", 29. 10. 2011. godine, u prostorijama "Preporoda".

– OD "Preporod" Živinice je 23. 11. 2011. godine organizovao promociju knjige *Lovac na štakore*. Autor knjige je Zlatko Dukić, a promotor je glumac Irfan Kasumović. Izdavač je BZK "Preporod" BiH. Promocija je održana u velikoj sali Općinskog vijeća u Živinicama.

– OD "Preporod" Živinice je izdavač knjige naziva *Kad lipe zamirišu*. Promocija knjige je održana 2. 12. 2011. godine u prepunoj sali Općinskog vijeća Živinice. Autor knjige je Redžo Butković, koji je član Izvršnog odbora OD "Preporod" Živinice, promotor knjige je bio Zlatko Dukić, pomoćnik ministra za kulturu i sport TK.

– Predsjednik OD "Preporod" Živinice, Sakib Aljić je u svojstvu zamjenika predsjednika ZOD "Preporod" Tuzlanskog kantona posjetio "Preporod" u Zagrebu i 25. novembra Prizren. Delegaciju su činili Azra Gazibegović, Jasna Hadžiselimović, Nermin Tursun i Sakib Aljić. U Prizrenu smo održali javnu tribinu u Sali Općine Prizren, zatim obilazili znamenita mjesta, naselja i sela s bošnjačkim življem. U Prizrenu je potpisan sporazum – memorandum o međusobnoj kulturnoj, obrazovnoj i drugoj saradnji između ZOD "Preporod" Tuzlanskog kantona i bošnjačkih društava u Prizrenu i Peći. Prvi konkretan projekt je pomoć učenicima srednjih škola koji uče prema planu i programu iz Federacije BiH. Naime, obećali smo prikupiti što više knjiga iz srednjih škola za potrebe djece Kosova. OD "Preporod" Živinice je sakupio približno 200 knjiga i dalje radi na projektu i priprema njihov transport za Prizren.

– OD "Preporod" Živinice je u toku 2011. godine održao četiri sjednice Izvršnog odbora kojima su uglavnom prisustvovali svi članovi.

Sve aktivnosti održavanja likovne kolonije, izložbi slika, predaje slika općini, donacije slika za izgradnju Doma za djecu s posebnim potrebama, promocije knjiga je medijski propraćeno putem TV – Živinica i TV TK.

Predsjednik

Sakib Aljić

BZK "Preporod" – Zajednica općinskih društava Tuzlanskog kantona

U toku 2011. godine BZK "Preporod" – Zajednica općinskih društava Tuzlanskog kantona ostvarila je raznovrsne aktivnosti u skladu s Programom rada, koji se zasniva na osnovnim programskim zadacima i ciljevima BZK "Preporod" ZOD TK usklađenim s osnovnim zadacima Zajednice utvrđenih Statutom.

Promocije

ZOD "Preporod" TK je izdavač i organizator promocije Zbornika radova *Migracija na prostoru Jugoistočne Evrope s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*.

Predsjednica BZK "Preporod" TK učestvovala je u promociji knjige *Historijski razvoj srednjoškolskog obrazovanja u Gradačcu do 1995.* autora Esada Sarajlića koja je održana u BZK "Preporod" OD Gradačac.

Sjednice IO i Savjeta BZK „Preporod" ZOD TK održane su:

8. februara; 1. marta obilježen Dan nezavisnosti i održana sjednica IO i Savjeta; 9. maja; 15. jula; 24. augusta; 15. decembra; 25. novembra održana sjednica u povodu Dana državnosti; 26. decembra;

Kontakti i saradnja

Predsjednica i zamjenici su prisustvovali manifestacijama općinskih društava u 2011. godini od kojih će spomenuti samo neke:

− Promocija knjige *Život i djelo Muhameda Mašića* autora Izeta Mašića, održana u Gračanici;

− Obilježavanje 20 godine rada Općinskog društva BZK "Preporod" Tuzla;

− Obilježavanje likovnih kolonija "Vršani" u organizaciji BZK "Preporod" OD Tuzla i likovna kolonija "Toplice" Općinskih društava Tuzla i Živinice;

− Izložba likovnih radova s kolonijama "Vršani" i "Toplice" općinskih društava Tuzla i Živinice u povodu 20 godina rada Općinskog društva BZK "Preporod" Tuzla;

− Tradicionalni doček Barjama u prostorijama i organizacija BZK "Preporod" OD Tuzla;

− Književni susreti "Kasim Deraković" u organizaciji BZK "Preporod" OD Doboj Istok;

− Tokom cijele godine vođene su aktivnosti na realizaciji projekta "Migracije na prostoru Jugoistočne Evrope s posebnim osvrtom na BiH za što je BZK "Preporod" ZOD TK organizirala Koordinacioni odbor. U 2011. godini održali smo II Kongres o temi "Migracije na prostoru Jugoistočne Evrope s posebnim osvrtom na BiH", zatim je odštampan Zbornik radova o istoj temi i upriličena promocija Zbornika.

− U 2011. godini, u toku ramazana, u ime BZK "Preporod" ZOD TK je upriličila iftar za članove IO i Savjeta.

− U organizaciji BZK "Preporod" ZOD TK upriličena je posjeta Zagrebu predsjednika oćinskih društava Tuzla i Živinice i predsjednice ZOD-a, gdje smo prisustvovali promociji Zbronika radova XVII simpozija *Bošnjačka pismohrana* – Časopis Bošnjačke nacionalne zajednice za grad Zagreb i tom prilikom priređena je izložba nacionalnih nošnji, rukotvorina i fotografija KUD "Mladi talenti" iz Prizrena – Kosovo, održana u organizaciji Nacionalne zajednice Bošnjaka u Hrvatskoj – Zagreb.

− Na inicijativu predsjednika KUD "Mladi talenti" iz Prizrena Sadija Bajre došlo do realizacije posjete članova ovog društva u Tuzlu. Posjetu je činilo 10 članova, među kojima je bio i pomoćnik ministra. Posjeta je trajala dva dana, a finansiranje ove posjete pored BZK "Preporod" ZOD TK, pomogli su Islamska zajednica i "Merhamet", za šta su jako zahvalni članovi BZK "Preporod".

− Članovi KUD "Mladi talenti" iz Prizrena imali su vrlo uspješnu i posjećenu izložbu ručnih radova nacionalne narodne nošnje, rukotvorina i fotografija u BKC u Tuzli koja je trajala dva dana, a organizator je bio BZK "Preporod" ZOD TK.

− U organizaciji BZK "Preporod" ZOD TK posjetili smo Bošnjake, na njihov poziv, u Peći i Prizrenu, gdje smo održali tribinu o temi Državnost Bosne i Hercegovine. Izlagači su bili predsjednica ZOD-a, Azra Gazibegović, predsjednica OD Tuzla, Jasna Hadžiselimović, predsjednici BZK "Preporod" iz Srebrenika Nermin Tursić i BZK "Preporod" iz Živinica, Sakib Aljić. Prilikom ove posjete dogovoreno je potpisivanje Sporazuma o međunarodnoj saradnji i akciji prikupljanja

srednjoškolskih udžbenika "Jedan učenik – jedna knjiga" koja je u toku. Finansijsku realizaciju ove saradnje pomogao je "Merhamet" Tuzla.

− Posjeta Matičnom odboru u Sarajevu, našem predsjedniku BZK "Preporod" Senadinu Laviću u organizaciji ZOD-a upriličena je sa predsjednicima OD Tuzla i Živinice, te ZOD-a, u vezi sa daljim radom i opstankom u teškoj ekonomskoj situaciji BZK "Preporod" s Tuzlanskog kantona.

− BZK "Preporod" ZOD TK poslije četverogodišnjeg rada održala je Izvještajnu i Izbornu skupštinu u BKC Tuzla uz prigodan kulturno-umjetnički program na kojoj je ponovo za predsjednicu BZK "Preporod" ZOD TK izabrana Azra Gazibegović.

− BZK "Preporod" ZOD TK kao gost učestvovao gotovo na svim javnim manifestacijama Tuzle i Tuzlanskog kantona te dao doprinos kulturnom i javnom životu lokalne zajednice.

− U toku je izrada izvještaja o aktivnostima općinskih društava i Zajednice općinskih društava Tuzlanskog kantona za 2011. godinu, kao i finansijskih izvještaja o utrošenim sredstvima za 2011. godinu.

Također su u izradi i okvirni programi rada za 2012. godinu općinskih društava i Zajednice TK s prijedlogom finansijskih sredstava za realizaciju okvirnih programa.

Predsjednica će obaviti razgovore s predstavnicima Skupštine TK i Ministarstva o finansiranju BZK "Preporod" na području Tuzlanskog kantona za 2012. godinu.

Napominjemo da smo imali veoma dobru saradnju s elektronskim i printanim medijima, te smo više puta gostovali u TV kućama Tuzlanskog kantona.

Predsjednica

Azra Gazibegović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Zvornik

BZK "Preporod" – OD Zvornik je u 2011. godini učestvovao u brojnim kulturnim sadržajima na području općine Zvornik, ali i cijelog Podrinja. U ovom izvještaju navest ćemo najvažnije.

BZK "Preporod" – OD Zvornik u 2011. godinu ulazi s novom knjigom koju izdaje krajem 2010. godine pod nazivom *Snagovo i okolina kroz vjekove* autora mr. Dževada Tosunbegovića. Ovo je bila druga knjiga koju izdaje naše općinsko društvo.

Početkom 2011. godine raspisan je natječaj za najbolji literarni rad povodom nastupajućeg Dana nezavisnosti BiH, 1. marta 2011. god., s temom "Domovino moja". Na adresu "Preporoda" do kraja natječaja pristiglo je 30 radova iz svih dijelova Podrinja. Nagradu za najbolji rad osvojio je učenik povratnik Mersudin Hasanović iz naselja Šetići kod Zvornika, koji je napisao pjesmu *Domovino moja.*

Najbolji literarni rad je pročitan 1. marta na svečanosti koju je organizirala Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" u prostorijama Islamskog centra u Zvorniku pred više od stotinu okupljenih građana koji su uživali u ovoj svečanosti.

Odmah potom su uslijedile zajedničke pripreme za obilježavanje "Dana otpora 8. april Zvornik 1992-2011". Glavni nosilac aktivnosti obilježavanja ovog datuma je Udruženje demobilisanih boraca ARBiH opštine Zvornik. "Preporod" je učestvovao kao suorganizator ove manifestacije kojom se obilježava prvi organizovani otpor agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Početkom maja otpočelo se pripreme za organizaciju kulturno-vjerske manifestacije "Kaimijini Dani Zvornik 2011", paralelno s ovom organizacijom otpočele su i pripreme za obilježavanje stradanja Bošnjaka Zvornika u proljeće 1992. godine.

Uz saradnju s Medžlisom Islamske zajednice Zvornik, Udruženjem porodica nestalih i zarobljenih osoba opštine Zvornik, Udruženjem demobilisanih boraca ARBiH, BZK "Preporod" je učestvovao u obilježavanju stradanja Bošnjaka Zvornika 1992. godine. Program obilježavanja je trajao 15 dana, a obilažena su mjesta gdje su se desili masovni zločini, mjesta masovnih grobnica, strijeljanja i mučenja civila širom Zvornika. Kolektivna dženaza ubijenim Zvorničanima 1992. godine klanjana je na zajedničkom mezarju 1. juna 2011. godine. Obilježavanje stradanja završeno je 3. juna u Liplju, gdje je obilježeno oslobađanje koncentracionog logora u kojem je bilo zatočeno približno 400 civila iz mjesta Liplje i okolnih sela. Na ovom obilježavanju pred gotovo 500 ljudi promovisana je knjiga *Snagovo i okolina*, a BZK "Preporod" je organizovao promociju.

Odmah potom počela je najvažnija kulturna manifestacija Bošnjaka u manjem entitetu "Kaimijini Dani Zvornik 2011". BZK "Preporod" je kao i prethodnih godina suorganizator ove manifestacije zajedno s Medžlisom IZ Zvornik. Manifestacija je trajala pet dana na području cijele općine Zvornik i općine Sapna.

Organizovana je promocija knjige *Snagovo i okolina kroz vjekove* u mjestu Snagovo pred mještanima ovog naselja, a nešto kasnije i u centru Zvornika u prostorijama Islamskog centra.

Promocija BZK "Preporod" Zvornik u Zenici održana je u saradnji s općinskim društvom BZK "Preporod" Zenica. Na promociji su predstavljena izdanja BZK "Preporod" Zvornik, knjige Monografija *Kamenica i Glodi*, i *Snagovo i okolina kroz vijekove*, kao i radovi naših aktivnih slikara Ilhane Ćatić i Hariza Grahića, te i radovi rahmetli Mehmeda Đihića.

Nastavljena je uspješna saradnja s humanitarnom organizacijom "Budućnost" koja stipendira djecu jetime iz Podrinja.

BZK "Preporod" OD Zvornik preuzima ulogu nosioca aktivnosti za knjigovodstvene usluge naših općinskih društava u cijelim entitetu. Prvi krug je uspješno i završen.

Prije početka ramazana izvršena je promocija *Rječnika bosanskog jezika* u Zvorniku, autora Dževada Jahića. Prije promocije knjige, u Zvorniku je promovisano

posljednje kolo *Bošnjačke književnosti u 100 knjiga*, a jedan od promotora knjige bio je i predsjednik BZK "Preporod" BiH dr. Senadin Lavić. Na ovim promocijama prisustvovalo otprilike stotinu građana.

Za vrijeme ramazana "Preporod" je uspješno organizovao iftar za prijatelje kulturno-sportske manifestacije "Bajramski turnir u malom nogometu".

Saradnjom s Udruženjem "Prosvijetitelj-Mualim" oformljena je sekcija u naselju Križevići. Polaznici ove sekcije imat će priliku da vježbaju svoje tijelo i duh, kroz nogomet i dodatno obrazovanje o svom kulturološko-nacionalnom identitetu na jedan zabavno-edukativan način. Sekcija broji 55 polaznika, od čega je 40 polaznika uzrasta od 1. do 9. razreda osnovne škole, a petnaest srednjoškolskog i starijeg uzrasta. Trenutno je oformljena samo nogometna sekcija. Postoji potreba za formiranjem i ženske sekcije, nažalost, to ne dozvoljavaju sredstva kojima raspolaže naše općinsko društvo.

Posljednjeg dana augusta i prvog dana septembra održana je peta kulturno-sportska manifestacija „Bajramski turnir u malom nogometu Zvornik 2011", koja tradicionalno počinje drugog dana Ramazanskog bajrama. Poslije obilaska šehidskog mezarja predstavnika ekipa, počeo je program otvaranja. Manifestaciju je otvorio dr. Senadin Lavić, koji nas je posjetio zajedno s dr. Munibom Maglajlićem. Našu tradicionalnu manifestaciju posjetilo je više hiljada ljudi, prema našim procjenama bizu pet hiljada. Osim sportskog dijela, učestvovali su horovi, kulturno-umjetnička društva, plesne grupe, ali i estradne zvijezde Ferid Avdić i Eldin Huseinbegović.

Prvi put je organizovana i svečanost povodom Dana državnosti BiH 25. novembra u Zvorniku.

Nažalost, brojne aktivnoste koje smo planirali na početku godine nismo uspjeli realizovati zbog ograničenih finansijskih sredstava. Iz općinskog budžeta smo dobili samo jednu tranšu u iznosu od 2.000 KM, što je nedovoljno za osnovne režije koje plaćamo, a kamoli za Likovnu koloniju koju želimo organizovati i koju ćemo, nadam se, uspjeti realizirati do kraja godine. Sve naše aktivnosti su odlično medijski popraćene od lokalnih medija, a obilježavanje Dana nezavisnosti u Zvorniku bila je vijest i za centralne dnevnike javnih emitera. Uz skroman budžet realizirali smo sve navedene aktivnosti.

Predsjednik

Amer Redžić

Adresar općinskih društava BZK "Preporod"

1. Općinsko društvo Banovići
Alije Izetbegovića 65
Predsjednik: Vehid Kudumović
Tel/Fax: 070/217-885
Mob: 061/737-886
vehid.kudumovic@hotmail.com
75290 BANOVIĆI

2. Općinsko društvo Banjaluka
Gorana Radulovića Bimbe 7
Tel: 051/251-343
78000 BANJALUKA

3. Općinsko društvo Bihać
Mali Lug
Predsjednik: Smail Kličić
Mob: 061/479-451
Fax: 037/226-084
77000 BIHAĆ

4. Općinsko društvo Bijeljina/Janja
Kozaračka 5
Predsjednik: Jusuf Trbić
Tel/fax: 055 / 204-258
065 / 787-032
preporodbn@yahoo.de
76300 BIJELJINA

5. Općinsko društvo Bosanska Dubica
U. S. Stepanović bb
Predsjednik: Anisa Krivdić
Mob: 061/981-272
Tel/Fax: 052/417-400
Sekretar: Admir Melić
Mob: 062/ 152-371
admir_melic@hotmail.com
79240 BOSANSKA DUBICA

6. Općinsko društvo Bosanska Gradiška
Partizanska 6
Predsjednik: Ejub Biščević
Tel/fax: 051/815-317
78400 BOSANSKA GRADIŠKA

7. Općinsko društvo Bosanska Krupa
Dom kulture
Trg Avde Ćuka bb
Tel: 037/471-693
77240 BOSANSKA KRUPA

8. Općinsko društvo Bosanski Novi
Meše Selimovića 1
Predsjednik: Kasim Falan
Tel: 052/751-593
Tel: 065/592-821
Dom Urije
BOSANSKI NOVI
79220

9. Općinsko društvo Bratunac
Predsjednik: Elvir Hodžić
hodzicelvir@yahoo.com
Zgrada Medžlisa Islamske zajednice
Ulica Drinska bb
75420 BRATUNAC

10. Općinsko društvo
Brčko Distrikt BiH
Ulica Islahijjet 3
Predsjednik: Ćazim Suljević
Tel: 049/230-120
Fax: 049/230-121
Mob: 061/344-946
preporodbrcko@gmail.com
761120 BRČKO Distrikt BiH
www.preporod-brcko.ba

11. Općinsko društvo Breza
Alije Izetbegovića bb
Predsjednik: Fikret Herco
Tel/Fax: 032/784-596 (O. Š.)
Mob: 061/783-260
josebreza@gmail.com
71370 BREZA

12. Općinsko društvo Bugojno
Sultan Ahmedova 71
Predsjednik: Muamer Terzić
Mob: 062 / 581-676
mterzic@bih.net.ba
70230 BUGOJNO
www.bugojno.org /preporod/

13. Općinsko društvo Busovača
Kaćuni bb
Predsjednica: Ferida Karić
Tel/Fax: 030/590-143
Mob: 061/361-031
ferida_karic@hotmail.com
BUSOVAČA
72264

14. Općinsko društvo Bužim
505. Viteške 24
Predsjednik: Sead Emrić
Tel: 037/419-500
Mob 061/851-369
emric.s@bih.net.ba
77245 BUŽIM

15. Općinsko društvo Cazin
Indire Pjanić 27
Predsjednik: Selim Toromanović
77220 CAZIN

16. Općinsko društvo Čelić
Alije Izetbegovića bb
Predsjednik: Mersad Tanjić
Tel/Fax: 035/668-121
Mob: 061/665-009
mersed.tanjic@humci.net
75246 ČELIĆ

17. Općinsko društvo Doboj Istok
Klokotnica b. b.
Predsjednik: Ismet Suljić
Tel: 035/720-189
Mob: 061/654-702
suljicismet9@gmail.com
74207 DOBOJ ISTOK

18. Općinsko društvo Donji Vakuf
770. Slavne brigade 18
Predsjednik: Kemal Čolak
Tel/Fax: 030/205-596
Mob: 061/132-119
kemal.colak@promo.ba
70220 DONJI VAKUF

19. KDB "Preporod" Dubrovnik
Obala pape Ivana Pavla 35
Predsjednik: Izet Spahović
izet.spahovic@du.t.com.hr
Mob. 095/908-5477
20 000 DUBROVNIK
Hrvatska

20. Općinsko društvo Foča
Paunci bb
Predsjednik: Ismet Hotović
Fax: 058/ 238-003
Mob: 062/978-205; 062/417-244
bzkpreporod@yahoo.com
73300 FOČA

21. Općinsko društvo Fojnica
Numanagića 2
Predsjednik: Salko Hurko
71270 FOJNICA

22. Općinsko društvo Glamoč
Ive Lole Ribara 1
Predsjednik: Amel Saltaga
063/881-029
Te/Faxl: 034/272-465
80230 GLAMOČ

23. Općinsko društvo Goražde
Ferida Dizdarevića 21
Predsjednik: Nedžad Kurtović
Tel/Fax: 038/220-926
Mob: 061/331-302
preporodgz@hotmail.com
73000 GORAŽDE

24. Općinsko društvo Gornji Vakuf
Gradska bb
Predsjednik: Alija Filan
Predsjednik: 061/768 818
Tel/fax: 030/265 053
preporod.gv@gmail.com
70240 GORNJI VAKUF
www.preporod-gv.ba

25. Općinsko društvo Gračanica
111 Gračaničke brigade bb
Predsjednica: Refija Čajić
Tel: 035/702-070
Mob: 061/305-621
refka@mail.com
75320 GRAČANICA

26. Općinsko društvo Gradačac
Husein-kapetana Gradaščevića 96
Predsjednica: Kadira Abdulahović
Tel/Fax: 035/816-138
prep.grd@bih.net.ba
76250 GRADAČAC

27. Općinsko društvo Hadžići
Hadželi 185
Predsjednica: Zehra Musto
Mob: 061/377-100
zmustoo@yahoo.com
71240 HADŽIĆI

28. Općinsko društvo Ilijaš
I. F. Jukića 2
Predsjednik: Adem Alić
Mob: 062/345-215
adem555alic@hotmail.com
71380 ILIJAŠ
www.preporod-ilijas.ba

29. Općinsko društvo Jablanica
Branilaca grada bb
Predsjednik: Resul Čilić
Tel: 036/753-333
Mob: 062/345-378
resul_c@hotmail.com
88420 JABLANICA

30. Općinsko društvo Jajce
Šamića mahala 4
Predsjednik: Samir Džafer
Tel: 030/656-137
Mob: 061/286-678
samirdza@gmail.com
70101 JAJCE

31. Općinsko društvo Kakanj
RMK "Kakanj"
Predsjednik: Nazif Hrustić
Tel/Fax: 032/553-971
Mob: 061/477-910
hrustic.n@live.com
nazif.hr@gmail.com
Sekretar: Nevzet Kovačević
Mob: 061/421-983
72240 KAKANJ

32. Općinsko društvo Kalesija
Žrtava genocida 1
Predsjednik: Nermin Bukvar
Tel/Fax: 035/631-881
Mob: 061/635-561
nerminbukvar@gmail.com
75260 KALESIJA

33. Općinsko društvo Kiseljak
Đure Đakovića bb
Predsjednik: Munir Mujić
Tel/Fax: 030/594-005 (Medžlis IZ)
Mob: 06/1349-305
71250 KISELJAK

34. Općinsko društvo Kladanj
Kladanjskih brigada 2
Predsjednica: Nevzeta Rustemović
Tel/Fax: 035/621-150
Mob: 061/553-473
75280 KLADANJ
www.preporodkladanj.com.ba

35. Općinsko društvo Ključ
Trg Alije Izetbegovića 1
Predsjednik: Ibrahim Kapetanović
Tel/Fax: 037/661-116
78280 KLJUČ

36. Općinsko društvo Konjic
Varda bb, Narodni univerzitet
Predsjednik: Jasmin Mehanoli
Tel: 036/735-031
Fax: 036/735-030
062/172-386
preporodkonjic@yahoo.com
88400 KONJIC

37. Općinsko društvo Kotor-Varoš
Svetozara Miletića 30
Predsjednik: Nerim Abdić
78220 KOTOR VAROŠ

38. Općinsko društvo Kupres
Kralja Tomislava 7
Predsjednik: Safet Pilić
Tel/Fax: 034/275-017
Mob: 063/349-328
88320 KUPRES

39. Općinsko društvo Livno
Kalajdžinica bb
Predsjednik: Sead Hadžijahić
Mob: 063/164-496
Tel/Fax: 034/200-634
sead.hadzijahic@te.net.ba
80101 LIVNO

40. Općinsko društvo Lukavac
Dom kulture
75300 LUKAVAC

41. Općinsko društvo Modriča
J. Raškovića bb
Predsjednik: Husein Huseljić
Tel/Fax: 053/811-472
Mob: 0627584-884
74480 MODRIČA

42. Općinsko društvo Mostar
Mala tepa 3/1
Predsjednik: Damir Sadović
Tel: 036/552-537
Mob: 061/175-270
Sekretar: Kasim Mušinović
061/891-139
kasimmusinovic@hotmail.com
88000 MOSTAR

43. Općinsko društvo Novi Travnik
Mehmeda Spahe bb
Predsjednik: Enver Veletovac
Mob: 061/751-566
Tel: 030/525-064
e.veletovac@bih.net.ba
72290 NOVI TRAVNIK

44. Općinsko društvo Odžak
Predsjednik: Mujan Duran
Tel/Fax: 031/761-029 (Općina)
063/341-042
mujan.duran@tel.net.ba
76290 ODŽAK

45. Općinsko društvo Orašje
Četrnaesta 5
Predsjednik: Husein Hadžispahić
Tel: 031/712-400
Fax: 031/ 712-833
76270 ORAŠJE

46. Općinsko društvo Osmaci
Mahala bb
Predsjednik: Samir Karić
Mob: 061/344-318
karic.samir@gmail.com
75406 OSMACI

47. Općinsko društvo
Paprača-Šekovići
Predsjednik: Sejfudin Ferhatbegović
Mob: 065/060-839
75453 PAPRAČA-ŠEKOVIĆI

48. Općinsko društvo
Prijedor Kozarac
Predsjednik: Sabiha Turkanović
79101 PRIJEDOR

49. Općinsko društvo Prnjavor
Predsjednik: Jusuf Latifović
preporodprnjavor@gmail.com

50. Općinsko društvo Prozor-Rama
Kralja Tomislava 35
Predsjednik: Almir Muminović
Mob. 061/894-604
muminovicalmir@yahoo.com
88440 PROZOR

51. Općinsko društvo Sanski Most
Banjalučka bb
Predsjednik: Amir Talić
Tel: 037/684-018; 037/689-126
Mob: 061/137-457
amirtalic@yahoo.com
79260 SANSKI MOST

52. Općinsko društvo Sapna
Ulica 206. Viteške brigade bb
Predsjednik: Munir Kahrimanović
Mob: 061/179-816
preporod.sapna@yahoo.com
75411 SAPNA

53. Općinsko društvo Split
Trg Republike 4/3
Predsjednik: Ibrahim Duraković
21000 SPLIT
Hrvatska

54. Općinsko društvo Srebrenik
Dom kulture
Predsjednik: Nermin Tursić
Tel/fax 035/643-243
Mob: 061/345-471
nermint_007@hotmail.com
75350 SREBRENIK

55. Općinsko društvo Srebrenica
Crni Guber bb
Predsjednica: Fija Avdić
fiija_avdic@hotmail.com
preporod.srebrenica@gmail.com
Mob: 061/406-530
75430 SREBRENICA

56. Općinsko društvo Stolac
Vlatka Mačeka 13a
Predsjednik: Mensud Medar
Tel/kuća: 036/854-029
Mob: 061/935-539
88360 STOLAC

57. Općinsko društvo Teočak
Centar bb
Predsjednik: Munever Džuzdanović
061/658-883
preporod_teocak@hotmail.com
75414 TEOČAK
www.preporod.teocak.ba

58. Općinsko društvo Teslić
Krajiška bb
Predsjednik: Aldin Sivić
Tel.: 053/430-510
065/758-899
preporod.teslic1@gmail.com
sivic_aldin@yahoo.de
74270 TESLIĆ

59. Općinsko društvo Tomislavgrad
Mijata Tomića bb
Predsjednik: Senad Džanković
Tel: 063/344-665
80240 TOMISLAVGRAD

60. Općinsko društvo Travnik
Bosanska 119
Predsjednica: Amra Lolić
Tel: 030/541-092
Mob: 061/340-458
lolic@bih.net.ba
divan@bih.net.ba
72240 TRAVNIK
www.preporodtravnik.ba

61. Općinsko društvo Tuzla
Turalibegova 20/2
Predsjednica: Jasna Hadžiselimović
Tel/Fax: 035/257-479
Mob: 061/632-082
75000 TUZLA

62. Općinsko društvo Velika Kladuša
Mahmuta Zulića 29
Predsjednik: Sakib Selimović
Tel/Fax: 037/770-208
061/613-609
sakib.selimovic@hotmail.com
77230 VELIKA KLADUŠA

63. Općinsko društvo Visoko
Jalija 29
Predsjednik: Najrudin Zilić
Tel/Fax: 032/736-267
71300 VISOKO

64. Općinsko društvo Vitez
OD "Behar"
Predsjednik: Fejzulah Bešo
Tel/Fax: 030/521-007
bzkpreporodvitez@yahoo.com
Branilaca Starog Viteza bb
72251 VITEZ

65. Općinsko društvo Vlasenica
Svetosavska bb
Predsjednik: Sakib Zubović
Tel/Fax: 056/734-830
Mob: 061/135-206
sakibzubovic@hotmail.com
75440 VLASENICA

66. Općinsko društvo Vogošća
Jošanička 66
Predsjednik: Selman Selhanović
Tel: 432-235
71320 VOGOŠĆA

67. KDBH "Preporod" Zagreb
Ilica 35
Predsjednik: Senad Nanić
Tel/Fax: 00385 (0)1483-3635
kdbhpreporod@kdbhpreporod.hr
10 000
ZAGREB
Hrvatska
www. kdbhpreporod.hr

68. Zajednica Općinskih društava Bosansko-podrinjskog kantona
Ferida Dizdarevića 42
73000 GORAŽDE

69. Zajednica Općinskih društava Tuzlanskog kantona
Turalibegova 20/2
Predsjednica: Azra Gazibegović
Mob: 061/859-325
Tel: 035/257-479
75000 TUZLA

70. Općinsko društvo Zavidovići
Ćumurana bb
Predsjednik: Samir Hasičić
Tel/Fax: 032/868-310
Mob: 061/754-572
samky-has@hotmail.com
72220 ZAVIDOVIĆI

71. Općinsko društvo Zenica
Ulica Armije R BiH 1
Predsjednica: Amna Sofić
Mob: 061/754-450
Tel: 032/463-291
Fax: 032/401-718
amnas@bih.net.ba
preporod.zenica@gmail.com
72000 ZENICA
www.preporodzenica.weebly.com

72. Općinsko društvo Zvornik
Svetog Save 119
Predsjednik: Amer Redžić
Tel/Fax: 056/215-757
Mob: 061/731-373
E-mail:
bzk.preporod.zvornik@gmail.com
amer_redzic@yahoo.com
75410 ZVORNIK
www.preporod-zvornik.org

73. Općinsko društvo Žepče
Prva
Predsjednik: Suvad Hadžić
Tel/Fax: 032/881-282
Mob: 061/075-913
suvad 1969@yahoo.com
72230 ŽEPČE

74. Općinsko društvo Živinice
Alije Izetbegovića 20
Predsjednik: Sakib Aljić
Tel.(kućni): 035/774-933
Mob: 062/ 976-308
asakib@tk.kim.ba
75270 ŽIVINICE

GODIŠNJAK 2011

BOŠNJAČKI MERHUMI (2011) _____

UDK 929 (497.6=163.43*)

Sudionici naše povijesti − umrli u 2011. godini

Isma Kamberović
BZK "Preporod", Sarajevo

Ovaj članak obrađuje naše savremenike, istaknute Bošnjake, koji su napustili ovaj svijet u 2011. godini. Iza sebe su ostavili tragove po kojima smo ih pronašli. Tražili smo ih u književnosti, etnologiji, prirodnim naukama, muzeologiji, pravu, pozorištu, novinarstvu, historiji, arhitekturi, jeziku, medicini, poljoprivrednim naukama i slikarstvu. Biografsko-bibliografski smo obradili njihov život i stručno djelo, a njihovi karakteri, dobri ili loši, neka žive u sjećanjima njihovih porodica, prijatelja i poznanika.

Ključne riječi: Bošnjaci, Fuad Balić, Meho Baraković, Ahmed Čolić, Almaz Dautbegović, Faik Dizdarević, Ibrahim Festić, Nasko Frndić, Fadil Hadžić, Nedžad Ibrišimović, Ibrahim Karabegović, Nedžad Kurto, Muhamed Nuhić, Mahmud Nurkić, Asim Peco, Mustafa Resulović, Fuad Šišić, Samir Tahirović, Refik Telalbašić, Midhat Usčuplić i Mehmed Zaimović.

Jedino u šta smo sigurni na ovom svijetu jeste smrt. Niko ne zna kada će doći, niti ko je na redu za odlazak, ali ona uvijek posjeti nekoga od nas. Mi i pored te spoznaje, nastavljamo sa životom, a svi nastoje što kvalitetnije ispuniti svoj život. Jedni kvalitet života mjere ovozemaljskim provodima, a drugi nastoje činiti dobra djela i uraditi nešto korisno u svojoj struci. Ove istaknute ličnosti, koje smo ovdje izdvojili, uradile su puno u književnosti, etnologiji, prirodnim naukama, muzeologiji, pravu, pozorištu, novinarstvu, historiji, arhitekturi, jeziku, medicini, poljoprivrednim naukama i slikarstvu. Vjerujemo da su na bolji svijet pozvani: Fuad Balić, Meho Baraković, Ahmed Čolić, Almaz Dautbegović, Faik Dizdarević, Ibrahim Festić, Nasko Frndić, Fadil Hadžić, Nedžad Ibrišimović, Ibrahim Karabegović, Nedžad Kurto, Muhamed Nuhić, Mahmud Nurkić, Asim Peco, Mustafa Resulović, Fuad Šišić, Samir Tahirović, Refik Telalbašić, Midhat Usčuplić i Mehmed Zaimović. Njihova dobra djela, koja će im sigurno biti vodiči na onom svijetu, pronašli smo i obradili u tekstu koji slijedi, a njihovi karakteri i naravi, dobri ili loši, ostat će u sjećanju njihovih porodica, prijatelja i poznanika.

BALIĆ, Fuad (1934-2011)

Publicist, istaknuti kulturni i javni radnik i predsjednik BZK "Preporod" u Banjoj Luci, Fuad Balić, rođen je 27. 3. 1934. godine u Prijedoru. Osnovnu i srednju školu završio u Banjoj Luci. Diplomirao je 1962. godine na Odsjeku za jugoslavenske književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Bio je zaposlen u Arhivu Bosanske krajine, zatim je obavljao funkciju direktora Doma kulture u Banjoj Luci od 1964. do 1974. godine. Funkciju direktora Narodne i univerzitetske biblioteke u Banjoj Luci obavljao je deset godina, od 1974. do 1984. godine. Jedan je od osnivača kulturne manifestacije „Kočićev zbor", rukovodilac Društva prijatelja banjalučkih starina, manifestacije „Vezeni most", a posebno se aktivirao na restauraciji banjalučke tvrđave „Kastel" nakon zemljotresa. Bio je generalni sekretar Univerziteta u Banjoj Luci od 1984. do 1992., kada je penzioniran i kao izbjeglica proveo je osam godina u Njemačkoj. Godine 2000. vratio se u Banju Luku, gdje se uključio u rad Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" kao njen predsjednik, i na tim poslovima oživljavanja kulturnog života Bošnjaka, povratnika, smrt ga je i zatekla. Pokrenuo je Ediciju "Bošnjačka kulturna baština u Banjaluci" pri "Preporodu" u kojoj je do sada izdato 15 svezaka. Bavio se publicističkim, kulturnim i književnim radom. Pisao je poeziju i prozu. Objavio je zbirku pripovijedaka *Kad je Igor bio mali,* 2002.; roman *Blaupunkt*, 2006. i prigodan katalog *Stoljeće "Preporoda" u Banjoj Luci*, 2004. godine.

Umro je 21. 8. 2011. godine u 77. godini života u Banjoj Luci.

BARAKOVIĆ, Meho (1945-2011)

Književnik Meho Baraković rođen je 2. 5. 1945. godine u Banjoj Luci, gdje su mu roditelji živjeli nakon progona iz Trebinja za vrijeme Drugog svjetskog rata. Rano se preselio u Trebinje, gdje je završio osnovnu i srednju školu. Na Pedagoškoj akademiji u Dubrovniku, studirao je književnost. Bio je zaposlen u RO "Agrokop" u Trebinju. Pjesme je objavljivao u različitim književnim časopisima, listovima i novinama. Bio je veoma talentiran pjesnik, te je u 27. godini života objavio prvu zbirku poezije *Azil*, u izdanju „Veselina Masleše", 1972. godine. Kasnije je uslijedio izlazak ostalih knjiga poezije, svake druge-treće godine, sa sljedećim redoslijedom: *Dvoje* (s R. Antonijevićem), 1974; *Osipanje*, Trebinje: Autorsko izdanje, 1976; *Nebeska studen*, Požega: Književno društvo Razvigor, 1979; *Di fronte a Ragusa il mare*, Napoli: La Sfinge, 1983; *Opšta mjesta*, Nikšić: Univerzitetska riječ, 1986; *Zemno srodstvo*, Mostar: Udruženje književnika BiH, podružnica za Hercegovinu, 1988; Ovaj idilični život pjesnika, koji je pisao i redovno objavljivao poeziju, grubo je prekinuo brutalni rat koji je počeo 1992. i koji je istjerao pjesnika i njegovu porodicu u doživotno izbjeglištvo. U njegovoj porodici se historija ponovila, istjeran je iz Trebinja kao i njegovi roditelji 1941. godine. Prvo utočište našao je u hotelu

u Plavu u Crnoj Gori, gdje je u zbjegu došao s grupom izbjeglica iz Trebinja. Tu je, naravno, nastavio pisati, gdje su njegovo pisanje inspirirale ratne strahote, tuga i mučan izbjeglički život. U Crnoj Gori je objavio sljedeće naslove: *Između Plava i zaborava*, Titograd, 1994; *Homo balkanicus*, Podgorica: Crnogorsko društvo nezavisnih književnika, 1995; Svoj izbjeglički život nastavio je u Švedskoj, gdje se naselio krajem 1995. godine. Za vrijeme boravka u Švedskoj, nastavio je pisati, pa je objavio sljedeće knjige: *En expatrierad persons legitimation*, Bollnäs: Pencinar, 1998; *I Bollnäs faller snö*, Bollnäs: Pencinar, 1998; *Nikada nećeš razumjeti zašto sam zaljubljen u Mostar*, Orebro, 2000; *Stockholm iznutra i druge pjesme*, Lukavac: "Kujundžić", 2005; *Göteborg ili ko bi rekao da je to moguće*, Göteborg: Broarna, 2007; Nekoliko njegovih knjiga prevedeno je na italijanski i švedski jezik.

Bio je član Društva pisaca Bosne i Hercegovine, Saveza pisaca Švedske i Udruženja bošnjačkih pisaca skandinavskih zemalja.

Nakon dugogodišnjeg izbjeglištva i lutanja po svijetu, smiraj je, ipak, našao u svojoj domovini.

Umro je 14. 9. 2011. godine u 66. godini života u Göterborgu, a ukopan je u Trebinju.

ČOLIĆ, Ahmed (1943-2011)

Profesor Prirodno-matematičkog fakulteta u Tuzli, Ahmed Čolić, rođen je 22. 6. 1943. godine u Vlasenici. Osnovno obrazovanje završio je u Vlasenici, a srednje u Goraždu. Diplomirao je na Prirodno-matematičkom fakultetu u Beogradu. Nakon diplomiranja, radio je kao profesor fizike u srednjim školama u Goraždu, Velikoj Plani i Tuzli. Magistrirao je na Prirodno-matematičkom fakultetu u Beogradu 1977. godine, gdje je odbranio i doktorsku disertaciju 1984. godine. Funkciju direktora Pedagoškog zavoda u Tuzli, obavljao je od 1992. do 1995. godine. Izabran je za profesora fizike na Prirodno-matematičkom fakultetu u Tuzli 1995. godine, a predavao je i na Rudarsko-geološko-građevinskom fakultetu.

Objavio je sljedeće udžbenike za osnovnu, srednju školu i fakultet: *Odabrani zadaci iz fizike za osnovnu školu,* (s K. Imamovićem), Sarajevo: Drugari, 1992; *Odabrani zadaci za osnovnu školu: redovna nastava: 6. 7. i 8. razred*, (s H. Muratović), Sarajevo: Tuzla: Behram-begova medresa, 1997; *Zadaci iz opšte hemije: za studente RGF*-a, (s S. Mićević), Tuzla: Rudarsko-geološko-građevinski fakultet, 1996; *Fizika: za 1. razred srednjih stručnih škola*, Sarajevo: Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, 1997; *Fizika: za 1. razred srednjih stručnih škola,* (s H. Smailhodžićem i K. Imamovićem), Sarajevo: Svjetlost, 2000.; *Odabrani zadaci iz fizike: za 3. i 4. razred gimnazije*, Tuzla: Harfo-Graf, 2000.; *Fizika za 1. razred srednjih škola*, Tuzla: Harfo-Graf, 2001.

Bavio se istraživanjem tekstova o srednjovjekovnim rukopisima iz matematike, astronomije i fizike, i srednjovjekovnim fizičarima, astronomima i matematičarima, te je zahvaljujući dobrom znanju ruskog jezika preveo knjigu *Zapad na Istoku*, koja sadrži *Knjigu o vagi mudrosti* Al-Hazinija i *Prepisku* Ibn Sine i Al-Birunija, Tuzla: Print Com, 2007.

Bio je član Društva matematičara, fizičara i astronoma, Šahovskog saveza TPK, pokreta "Nauka mladima" i Stranke demokratske akcije u Tuzli.

Umro je 17. 8. 2011. godine u 68. godini života u Tuzli.

DAUTBEGOVIĆ, Almaz (1930-2011)

Direktor Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Almaz Dautbegović, rođen je 15. 2. 1930. godine u Doboju. Osnovno i srednje obrazovanje završio je u rodnom mjestu. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu, na Odsjeku za historiju u Zagrebu 1954. godine. Stekavši zvanje profesora historije, zaposlio se u Srednjoj školi u Doboju, a obavljao je i dužnost direktora Doma kulture. Godine 1973. imenovan je za pomoćnika u Republičkom sektoru za obrazovanje, nauku i kulturu u Sarajevu. Radeći na tom radnom mjestu, prikupio je građu o kulturnom životu u Bosni i Hercegovini, zajedno sa saradnicima, i objavio u knjizi *Kulturni život u opštinama Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: „Veselin Masleša", 1974. Zatim je imenovan za direktora Zemaljskog muzeja u Sarajevu, gdje je u tri mandata vršio funkciju direktora, od 1980. do 1992. godine. Penzioniran je krajem 1992. godine. Za vrijeme dugogodišnjeg vođenja Zemaljskog muzeja, realizirao je veoma značajne projekte. Najznačajniji projekt je proslava stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja 1988. godine. Za tu prigodu objavljena je *Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine: 1888-1988*, čiji je bio odgovorni urednik, a autor je i priloga o radu Zemaljskog muzeja tokom sto godina rada. Radove je objavio u sljedećim časopisima i listovima: *Odjek*, *Bibliotekarstvo*, *Prosvjetni list*, *Službeni list SRBiH* i dr.

Umro je 24. 10. 2011. godine u 81. godini života u Sarajevu.

DIZDAREVIĆ, Faik (1929-2011)

Novinar i diplomat, Faik Dizdarević, rođen je 25. 5. 1929. godine u Fojnici. Bio je učenik u osnovnoj školi, kada je počeo Drugi svjetski rat. Slijedeći šestericu starije braće, priključio se Narodnooslobodilačkoj borbi, u kojoj je teško ranjen. Inače, u Narodnooslobodilačkoj borbi su mu poginula tri brata. Nakon rata, završava doškolovanje, te Visoku novinarsku školu u Parizu. Karijeru je počeo kao novinar agencije Tanjug, zatim je bio dopisnik iz Kaira. Obavljao je funkciju direktora Radio-televizije Sarajevo, te generalnog sekretara Jugoslovenske radio-televizije. Dužnost

jugoslavenskog ambasadora obavljao je u Alžiru, Iranu i Španiji. U Madridu je bio ambasador SFRJ od 1989. do 1992. godine. Početkom agresije na Bosnu i Hercegovinu, iskazao je lojalnost Bosni i Hercegovini, te je morao napustiti ambasadorsko mjesto i otići u Pariz, gdje mu je bila supruga, koja je inače Francuskinja. S kćerkom je u Parizu je osnovao Asocijaciju "Sarajevo", koja je širila istinu o pravom ratu u Bosni i Hercegovini. Svojim diplomatskim vezama i poznanstvima razotkrivao je brojne srbijanske podvale i spletke, te otvarao oči brojnim Francuzima, koji su se kretali u tom kulturnom krugu.

Objavio je niz članaka o stanju na Bliskom i Srednjem istoku. Preveo je knjigu sa francuskog jezika Antoine de Saint-Exupery, *Mali princ*, Sarajevo: Svjetlost, 1958. godine, koja je doživjela nekoliko izdanja.

Bio je član Republičkog odbora SUBNOR-a, te član Asocijacije Krug '99.

Odlikovan je brojnim nagradama i priznanjima, od kojih izdvajamo Nagradu za novinarsko životno djelo "Veselin Masleša".

Umro je 19. 12. 2011. godine u 82. godini života u Lionu u Francuskoj.

FESTIĆ, Ibrahim (1939-2011)

Redovni profesor Pravnog fakulteta u Sarajevu, Ibrahim Festić, rođen je 2. 5. 1939. godine u Hadžićima. Srednju školu završio je u Visokom. Diplomirao je na Pravnom fakultetu u Sarajevu 1961. godine, gdje je, nakon tri godine, izabran za asistenta na predmetu Upravno pravo. Na Pravnom fakultetu u Beogradu magistrirao je 1966. godine. Doktorsku disertaciju *Odnos organa uprave prema predstavničkim i političkim izvršnim organima u skupštinskom sistemu vladavine s posebnim osvrtom na Jugoslaviju*, odbranio je 1969. godine na Pravnom fakultetu u Sarajevu. Prošao je izbor u sva nastavna zvanja od docenta (1971), preko vanrednog (1976) do izbora u zvanje redovnog profesora (1981). Objavio je sljedeće knjige: *Uprava, vlast, zakonitost*, Sarajevo: Svjetlost, 1982; *Raspodjela zakonodavne nadležnosti između federacije i federalnih jedinica: studija*, Sarajevo: Pravni fakultet, 2003; *Organi uprave u skupštinskom sistemu vladavine: studija slučaja SFRJ*, Sarajevo: Pravni fakultet, 2003; *Uprava, vlast, zakonitost*, Sarajevo: Pravni fakultet, 2004; *Ogledi o pravu i upravi*, Sarajevo: Pravni fakultet, 2004; *Rat, mir i pravo u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Pravni fakultet, 2004; Autor je udžbenika: *Upravno pravo*, Sarajevo: Pravni fakultet, 1974; *Upravno pravo*, (s M. Kamarićem), Sarajevo: Pravni fakultet, 1997.

Funkciju prodekana Pravnog fakulteta obavljao je u dva mandata: od 1972. do 1976. godine, zatim je bio dekan od 1990. do 1992. godine. Predsjednik Savjeta Fakulteta bio je od 1982. do 1984. godine, te predsjednik Upravnog odbora Fakulteta.

Sarađivao je s BZK "Preporod" u Sarajevu, te je bio član Suda časti.

Umro je 23. 5. 2011. godine u 72. godini života, a pokopan je na mezarju u Faletićima.

FRNDIĆ, Nazif Nasko (1920-2011)

Književnik Nazif Nasko Frndić, rođen je 3. 4. 1920. u Zenici. Osnovno obrazovanje završio je u rodnom gradu, a Šerijatsku gimnaziju u Sarajevu. Poslije srednje škole, zbog rata, nije odmah mogao studirati, već je završio u zatvoru. Nakon završetka rata, upisao je Filozofski fakultet u Zagrebu na kojem je diplomirao 1953. godine. Prvo se zaposlio u listu „Borba“, gdje je uređivao kulturnu rubriku. Godine 1960. prelazi u Izdavačko preduzeće „Zora“, u kojem je proveo najveći dio svoje karijere. Sarađivao je sa zagrebačkim bošnjačkim udruženjima „Preporod” i Bošnjačkom nacionalnom zajednicom za grad Zagreb i Zagrebačku županiju. Bavio se bošnjačkom usmenom književnošću, te je priredio knjigu *Muslimanske junačke pjesme*, Zagreb: Stvarnost, 1969. i *Narodni humor i mudrost Muslimana: iz narodnog blaga Muslimana Bosne i Hercegovine*, Zagreb: Stvarnost, 1972. Ove dvije knjige su pripremane u isto vrijeme kada i *Biserje* Alije Isakovića, i predstavljaju prve odvažne korake priznavanja bošnjačke književnosti. Knjigu pjesama *Mostovi* objavio je 1975. godine. Kasnije je objavio knjigu drama, pjesama i eseja: *Dvije drame iz prošlosti Bosne: (Krvava sablja Omer-paše Latasa i Alibegovo pismo Europi i Americi),* Zagreb: KDBH „Preporod“, 2005; *Čudovita Bosna: pjesme,* Zagreb: KDBH „Preporod“, 2008; *Prožimanja: eseji iz bošnjačke i hrvatske književnosti*, Zagreb: Bošnjačka nacionalna zajednica za grad Zagreb i Zagrebačku županiju, 2009; Napisao je veliki broj pozorišnih kritika, eseja iz bošnjačke i hrvatske književnosti te usmene književnosti, koji su objavljeni u sljedećim listovima i časopisima: *Telegram*, *Oko*, *Republika*, *Forum*, *Mogućnosti* i dr.

Bio je član Društva hrvatskih književnika, KDBH „Preporod” i Bošnjačke nacionalne zajednice.

Umro je 31. 5. 2011. godine u 91. godini života u Zagrebu.

HADŽIĆ, Fadil (1922-2011)

Književnik, slikar, filmski reditelj, novinar, Fadil Hadžić rođen je 23. 4. 1922. godine u Bileći. Osnovnu školu završio je u Bosanskom Brodu, gdje se njegova porodica preselila zbog službe. Srednju tehničku školu završio je u Sarajevu. Diplomirao je na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Za vrijeme studiranja stanovao je u konviktu “Narodne uzdanice” u Zagrebu. Bavio se novinarstvom, te je bio karikaturist lista *Kerempuh*, čiji je glavni urednik postao 1946. godine. Osnivač je mnogih listova, kazališta i manifestacija. Njegova kreativna sposobnost i pokretačka energija ostavila je dubok trag u kulturi, književnosti i umjetnosti, te samo možemo, fascinirani njegovim impresivnim stvaralačkim opusom, navesti sljedeće reference: godine 1949. osnovao je “Kerempuhovo vedro kazalište“, i počeo s izradom prvog crtanog filma kod nas. Kasnije pokreće kazalište “Komedija”

u kojem je izvedeno njegovo prvo dramsko djelo *Dosadna komedija*. Godine 1953. postao je glavni urednik lista *Vjesnik u srijedu.* Pokretač je i glavni urednik lista za kulturu i umjetnost *Telegram.* Kao režiser snimio je prvi igrani dugometražni film *Abeceda straha,* i time počeo veoma uspješnu režisersku karijeru. Godine 1964. pokrenuo je satiričko kazalište "Jazavac", čiji je bio dugogodišnji direktor. List za kulturu i umjetnost *Oko* pokrenuo je 1973. godine. Ostavio je vrijedna djela iz književnosti, slikarstva i filma. Napisao je 55 komedija, koje su izvođene u mnogim pozorištima. Izdvojit ćemo neke naslove iz književnosti: *Pet ludih sinova*, Zagreb: Znanje, 1975; *Bijela vrana u crnim rukavicama: humoreske i satire*, Zagreb: Znanje, 1982; *Gospoda i drugovi: komedije*, Zagreb: Znanje, 1985; *Nove komedije*, Sarajevo: Svjetlost, 1990; *Crveni mozak: satiričko-fantastični roman*, Zagreb: V. B. Z, 1997; *Konvertit*, Zagreb: V. B. Z. 2000. i dr.

Slikarski opus broji blizu 1000 radova koji se nalaze u galerijama ili u privatnom vlasništvu. Priredio je petnaestak samostalnih izložbi u sljedećim gradovima: Zagrebu, Karlovcu, Bihaću, Rovinju, Poreču i dr. S kolektivnim izložbama gostovao je u Rovinju, Zagrebu, Banjoj Luci, Tuzli, Osijeku, New Yorku, i dr. Najčešći motivi njegovih slika su pejzaži, apstraktni oblici i žena. Svoj odnos prema slici dočarao je rečenicom: "Za slikara je slika ljubavnica u koju se vječno sumnja". Objavljena je likovna monografija Fadila Hadžića u izdanju V. B. Z. iz Zagreba, 2000. godine.

Režirao je 14 igranih, dugometražnih i dokumentarnih filmova, za koje je nagrađen s više filmskih nagrada za režiju i scenarij. Navest ćemo neke naslove: "Službeni položaj", "Desant na Drvar", "Sarajevski atentat", "Konjuh planinom" i dr.

Kao nekadašnji pitomac konvikta "Narodna uzdanica" u Zagrebu, dao je svoj doprinos radu Kulturnog društva „Preporod", koji je pravni nasljednik nekadašnjih kulturnih društava "Gajret" i "Narodna uzdanica". Bio je član Redakcije časopisa „Behar", koji izdaje „Preporod" u Zagrebu od 1992. godine.

Dobitnik je nekoliko nagrada i priznanja: Nagrada grada Zagreba (1975), Nagrada „Vladimir Nazor" za životno djelo (1985), Nagrada "Dubravko Dujšin" za kazališnu djelatnost (1988), te niz filmskih nagrada i priznanja.

Umro je 3. 1. 2011. godine u 89. godini života u Zagrebu.

IBRIŠIMOVIĆ, Nedžad (1940-2011)

Književnik i likovni umjetnik, Nedžad Ibrišimović, rođen je 20. 10. 1940. godine u Sarajevu. Osnovnu školu završio je u Žepču, gdje je živio s majkom, nakon njene ponovne udaje. Srednju školu primijenjenih umjetnosti završio je u Sarajevu. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, na Odsjeku za filozofiju, 1977. godine. Radio je kao nastavnik u školama u Žepču i Goraždu, zatim je obavljao uredničke poslove u listovima *Naši dani*, *Oslobođenje* i dr. Pošto je stanovao u sarajevskom naselju Dobrinja, za vrijeme rata 1992-1995. organizirao je rad Kulturnog

društva Bošnjaka „Preporod" u tom blokiranom naselju, gdje su održavana različita predavanja, tribine, književne večeri, promocije i izložbe, čime se nastojalo podići moral napaćenom stanovništvu. U dva mandata vršio je funkciju predsjednika Društva pisaca Bosne i Hercegovine (1993-2001), te je bio glavni urednik književnog časopisa *Život*. Okušao se u različitim književnim žanrovima: pričama, novelama, dramama, romanima i pjesmama. Izdvajamo sljedeća njegova objavljena djela: *Ugursuz*, Sarajevo: Svjetlost, 1968; *Karabeg*, Sarajevo: Svjetlost, 1971; *Živo i mrtvo*, Sarajevo: Svjetlost, 1978; *Zmaj od Bosne*, Sarajevo: Svjetlost, 1980; *Bog si ove hefte*, Sarajevo: Svjetlost, 1980; *Šamili i Tubakovi*; *Ugursuz*; *Karabeg*, Sarajevo: Svjetlost, 1984/85; *Nakaza i vila*, Sarajevo: Svjetlost, 1986; *Drame*, Sarajevo: Svjetlost, 1988; *Kuća bez vrata i druge priče*, Sarajevo: Svjetlost, 1989; *Braća i veziri*, Sarajevo: "Veselin Masleša", 1989; *Dva dana u Al'Akaru: (izmišljena pripovijest),* Sarajevo: Biblioteka Ključanin, 1991; *Zambaci moje duše*, Sarajevo: KDM „Preporod" Dobrinja, 1994; *Knjiga Adema Kahrimana napisana Nedžadom Ibrišimovićem Bosancem*, Sarajevo: Ljiljan, 1994; *Ruhani i šejtani inspiracija*, Sarajevo: Bosanska knjiga, 1996; *Bosna je ćilimom zastrta*, Sarajevo: Međunarodni centar za mir, 1996; *Karabeg: priča, roman, drama*, Sarajevo: El-Kalem, 1996; *Žurno ispričao Šamilov mlađi sin*, Sarajevo: Svjetlost, 1997; *Woland u Sarajevu*, Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2000; *Nakaza i vila: sedamdeset sedam priča*, Sarajevo: Civitas, 2004; *Izabrana djela* u 10 knjiga, Sarajevo: Svjetlost, 2005; *Vječnik*, Sarajevo: Svjetlostkomerc, 2005; *El-Hidrova knjiga*, Sarajevo: Autorsko izdanje, 2011. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine objavila je prijevod *Vječnika* na engleski jezik, *Eternee* (translated by Ahmed and Lejla Ananda), Sarajevo: ANUBiH, 2010.

BZK „Preporod" je 2007. godine priredio naučni skup posvećen književnom djelu Nedžada Ibrišimovića „Vječnik: književni likovi besmrtnika" na kojem je učestvovao veliki broj književnih kritičara, a radovi sa skupa objavljeni su u reviji *Odjek*.

Osim talenta za književnost, imao je dar i za slikanje, vajanje i stvaranje neobičnih likovnih formi. Priredio je desetak samostalnih izložbi u Sarajevu u galerijama: Doma mladih, „Leonardu", Domu pisaca, „Paleti", „Gabrijel", „Preporod" i dr.

Bio je član Akademije nauka i umetnosti Bosne i Hercegovine, član Društva pisaca Bosne i Hercegovine, član PEN centra, član Udruženja likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine, član Savjeta Bošnjačke zajednice kulture „Preporod" , član nedavno osnovane Bošnjačke akademije nauka, i dr.

Dobitnik je brojnih nagrada i priznanja: Šestoaprilska nagrada grada Sarajeva, Nagrada „Skender Kulenović", Nagrada „Veselin Masleša", Nagrada izdavačke kuće „Svjetlost", Nagrada „Hasan Kaimija", Nagrada BZK „Preporod", Nagrada Društva izdavača Bosne i Hercegovine, i dr.

Umro je 15. 9. 2011. godine u 71. godini života, a pokopan je u haremu Ferhadije džamije u Sarajevu.

KARABEGOVIĆ, Ibrahim (1931-2011)

Redovni profesor Filozofskog fakulteta, direktor Instituta za historiju, Ibrahim Karabegović, rođen je 5. 6. 1931. godine u Modriči. Osnovnu i srednju školu pohađao je u nekoliko mjesta: Modriči, Banjoj Luci, Derventi i Doboju. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu na Odsjeku za historiju u Sarajevu 1956. godine. Nakon diplomiranja, radio je kao profesor u srednjoj školi u Modriči. Godine 1963. prelazi u Institut za historiju u Sarajevu. Magistrirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1965. godine. Boravio je na stručnom usavršavanju u SR Njemačkoj i Holandiji 1973. godine. Doktorsku disertaciju *Reformizam u radničkom pokretu u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata (1919-1941)* odbranio je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1976. godine. Funkciju direktora Instituta za istoriju obavljao je u dva mandata, od 1978. do 1987. i 1998. do 2002. godine. Tokom 15 godina vođenja Instituta, pokazao je izuzetnu organizacijsku sposobnost i umijeće komuniciranja sa zaposlenim. Bio je urednik historijskog časopisa *Prilozi*, koji izdaje Institut za istoriju. Ratne 1994. godine, izabran je za redovnog profesora na Filozofskom fakultetu na Odsjeku za historiju. Uporedo je 1998. godine ponovo izabran za direktora Instituta za istoriju u Sarajevu. Penzioniran je 2002. godine u 70. godini života. Objavio je sljedeće autorske knjige: *Radnički pokret Bosne i Hercegovine između revolucionarne i reformističke orijentacije: (1909-1929)*, Sarajevo: Svjetlost, 1973; *Reformistički pravac u radničkom pokretu Bosne i Hercegovine 1919-1941. godine*, Sarajevo: Svjetlost, 1979; te priredio sljedeće publikacije: *Ivan Krndelj: građa za monografiju* (s A. Hadžirovićem i A. Ramljakom), Sarajevo: Institut za istoriju, 1977; *Mitar Trifunović Učo: građa za monografiju* (s A. Hadžirovićem i I. Stanićem), Sarajevo: Institut za istoriju, 1983; *Podgrmeč u narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji: 1941-1945.: zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Bosanskoj Krupi, 10, 11. i 12. decembra 1979. godine*, Sarajevo: Institut za istoriju, 1985; *Modriča sa okolinom u prošlosti*, Modriča, 1986; Učestvovao je na brojnim naučnim skupovima i konferencijama, te izdvajamo nekoliko zbornika u kojima je objavio radove: *Počeci socijalističke štampe na Balkanu: međunarodni naučni skup posvećen stogodišnjici izlaska "Radenika",* Beograd: Jugoslovenski institut za novinarstvo, 1974; *Četvrta i Peta konferencija KPJ za Bosnu i Hercegovinu u istorijskom razvitku revolucionarnog pokreta: 1938-1941.: zbornik radova sa naučnog savjetovanja održanog u Mostaru 5. i 6. oktobra 1978. godine*, Sarajevo: Institut za istoriju, 1980; *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine*, 1, Sarajevo: Institut za istoriju, 1990; *Zbornik radova povodom 75. godišnjice života akademika Envera Redžića*, Sarajevo: ANUBiH, 1990; *Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine: (1945-1982): (Sarajevo, 11. i 12. II 1982)*, Sarajevo: ANUBiH, 1983; *Sefarad '92: zbornik radova: Sarajevo, 11. 09. − 14. 09. '92*, Sarajevo: Institut za istoriju, 1995; *Bosna i Bošnjaci: državnopravni razvitak Bosne i Hercegovine i bošnjačkomuslimanski narod*, Sarajevo: Press centar ARBiH, 1995*; Bosanska Posavina − dio cjelovite Bosne i Hercegovine:*

(zbornik radova sa Okruglog stola održanog 24. 11. 1994. godine u Sarajevu), Sarajevo: Sabor Bosanske Posavine: Institut za istoriju, 1997; *Prilozi historiji Sarajeva: radovi sa znanstvenog simpozija održanog 19. do 21. marta 1993. godine*, Sarajevo: Institut za istoriju: Orijentalni institut, 1997; *Naučni skup Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNOBiH-a, Sarajevo, 23. i 24. novembar 2003*., Sarajevo: ANUBiH, 2007;

Bio je predsjednik Društva historičara Bosne i Hercegovine i član Odbora za istorijske nauke pri Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

Za svoj naučni doprinos historiografiji Bosne i Hercegovine nagrađen je sa Dvadesetsedmojulskom nagradom i Nagradom „Veselin Masleša".

Umro je 28. 8. 2011. godine u 80. godini života, a pokopan je na Grličića brdu u Sarajevu.

KURTO, Nedžad (1945-2011)

Redovni profesor Arhitektonskog fakulteta, Nedžad Kurto, rođen je 4. 1. 1945. godine u Sarajevu. Osnovno i srednje obrazovanje završio je u rodnom gradu. Diplomirao je na Arhitektonskom fakultetu u Sarajevu 1968. godine. Kao profesor zaposlio se u Srednjoj tehničkoj školi u Sarajevu. Godine 1972. izabran je za asistenta na Arhitektonskom fakultetu u Sarajevu. Postdiplomski studij završio je na Bouwcentrum International Education u Rotterdamu, a magistrirao je s temom *Transformacije urbanog tkiva − istorijske jezgre,* na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu, 1977. godine. Doktorsku disertaciju *Arhitektura secesije u Sarajevu* odbranio je na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu 1988. godine. Na Arhitektonskom fakultetu prošao je izbor u sva naučna zvanja od docenta, preko vanrednog, do redovnog profesora.

Objavio je sljedeće autorske knjige: *Sarajevo: 1462-1992*, Sarajevo: Oko, 1997; *Arhitektura Bosne i Hercegovine: razvoj bosanskog stila*, Sarajevo: Sarajevo Publishing, 1998; Priredio je publikaciju *Univerzitet u Sarajevu: 1949-1994*, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, 1995; Radove je objavio u sljedećim publikacijama: *Stanje kulturnog blaga Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: VKBI, 1995; *Urbano biće Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Institut za istoriju: Međunarodni centar za mir, 1996; *Prilozi historiji Sarajeva: radovi sa znanstvenog simpozija održanog 19. do 21. marta 1993. godine*, Sarajevo: Institut za istoriju: Orijentalni institut, 1997; *Funkcionalna, socijalna i urbana transformacija, obnova i razvoj grada Sarajeva*, Sarajevo: Društvo urbanista BiH, 1997; *Ivan Štraus: arhitekt*, Sarajevo: ANU BiH, 2002. i dr.

S profesorom Husrefom Redžićem koautor je veoma važnih projekata konzervacije i restauracije kulturnih objekata kao što su: *Restauracija velikih i malih trgovki u sarajevskoj čaršiji* (1975), *Projekt restauracije Morića hana i adaptacije za novu namjenu* (1975), *Projekt enterijera Morića hana* (1976), *Projekt enterijera „Bosna folklora" u Trgovkama u sarajevskoj čaršiji*, *Projekt rasvjete za sarajevsku čaršiju*

(1978). Uradio je veliki broj projekata iz arhitekture s Husrefom Redžićem: Idejni projekt interijera jednog dijela Doma milicije u Sarajevu (1974), Idejni projekt zgrade "Unigradnje" u Titovoj ulici u Sarajevu (1977), Projekt uređenja čaršije u Foči, Regulacioni plan čaršije u Đakovici, a zaslužan je i za nove osvježavajuće fasade na zgradama iz austrougarskog perioda pred "Olimpijadu" i dr.

Nakon rata bio je uključen kao stručnjak u mnoge projekte na obnovi Sarajeva: obnova Vijećnice, Muzičkog paviljona i dr.

Obavljao je funkciju dekana na Arhitektonskom fakultetu u Sarajevu, prorektora na Sarajevskom univerzitetu (1993/94−1994/95), i predsjednika Vijeća Kongresa bošnjačkih intelektualaca.

Dobitnik je Šestoaprilske nagrade grada Sarajeva i niza drugih stručnih nagrada i priznanja.

Umro je 30. 9. 2011. u 66. godini života u Sarajevu.

NUHIĆ, Muhamed (1928-2011)

Redovni profesor Fakulteta političkih nauka, Muhamed Nuhić, rođen je 8. 1. 1928. godine u Lukavcu. Završio je Behram-begovu medresu u Tuzli. Visoku školu političkih nauka završio je u Beogradu. Radio je kao učitelj u Srebrenici, zatim se počeo baviti novinarstvom, te je sarađivao s različitim listovima u Beogradu i Sarajevu. Zaposlio se na Radio Sarajevu, gdje je kasnije postao glavni urednik, zatim je uređivao list *Komunist*, a obavljao je i dužnost urednika na TVSA. Na Fakultetu političkih nauka radio kao saradnik od 1974. godine, gdje je držao nastavu na predmetima Teorija informacija i Komunikologija. Doktorsku disertaciju *Samoupravni sistem informisanja u SFRJ* odbranio je 1980. godine na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Objavio je sljedeće autorske knjige: *Sloboda štampe i njeno ostvarivanje u društvenim uslovima u Jugoslaviji*, Beograd: Institut za novinarstvo, 1964; *Sistem informisanja u SFRJ*, Sarajevo: Svjetlost, 1981; *Informacija kakvu radnici žele*, Sarajevo: RTV Sarajevo, 1983; *Riječ, slika i zločin*, Sarajevo: Press centar ARBiH, 1994; *Komuniciranje: od pećinskog crteža do žive slike*, Sarajevo: Fakultet političkih nauka, 1996; *Javna riječ i odgovornost: prava i dužnosti subjekata u javnoj komunikaciji*, Tuzla: Filozofski fakultet, 1999; *Komuniciranje: od pećinskog čovjeka do interneta*, Sarajevo: Fakultet političkih nauka, 2000; *Učitelj: snovi, nade, sumnje*, Sarajevo: Autorsko izdanje, 2002; *Traganje za istinom: izbor novinarskih i publicističkih radova objavljenih u vremenu od 1992. do 2000*, Sarajevo: Promocult, 2004.

Bio je član Udruženja novinara BiH i Hrvatskog komunikološkog društva.

Odlikovan je sljedećim nagradama: Ordenom zasluga za narod drugog reda, Ordenom rada sa zlatnim vijencem, Ordenom bratstva i jedinstva sa srebrnim zracima, Ordenom Republike sa srebrnim vijencem i dr.

Umro je 8. 1. 2011. godine, na svoj 83. rođendan u Sarajevu.

NURKIĆ, Mahmud (1943-2011)

Redovni profesor Medicinskog fakulteta u Tuzli, Mahmud Nurkić, rođen je 8.4. 1943. godine u Janji. Nakon završenog osnovnog i srednjeg obrazovanja, diplomirao je na Medicinskom fakultetu u Sarajevu 1967. godine. Vratio se u Janju i zaposlio u Domu zdravlja, gdje je bio šef od 1969. do 1972. godine. U Beogradu je specijalizirao medicinu rada 1975. godine. Radio je kao načelnik Službe medicine rada u Medicinskom centru u Bijeljini. Godine 1979. zaposlio se kao asistent u Zavodu za mikrobiologiju u Tuzli, gdje je kasnije dugo godina bio šef. Odbranio je magistarski rad *Higijenski uslovi rada i uticaj benzena na zdravstveno stanje radnika u obućarskoj industriji „Zenit" Bijeljina,* na Medicinskom fakultetu u Beogradu 1975. godine. Specijalizaciju iz mikrobiologije obavio je na Institutu za mikrobiologiju u Ljubljani 1982. godine. Odbranio je doktorsku disertaciju *Mogućnost kultivisanja mycobacterium tuberculosis na novoj selektivnoj podlozi* odbranio je na Medicinskom fakultetu u Tuzli 1995. godine. Prošao je izbor u sva nastavna zvanja od docenta (1995), preko vanrednog (2001), do redovnog profesora (2006). Umirovljen je 2008. godine u 65. godini života.

Objavio je sljedeće knjige: *Imunološki rječnik*, (s H. Mujagić), Tuzla: Medicinski fakultet, 2001; *Mikobakterije: klinički značaj*, (s M. Hukić, E. Jusufović), Tuzla: Univerzitet, 2003; *Opšta mikrobiologija*, (s S. Hodžić), Tuzla: Harfo-graf, 2009; *Janja i Janjarci kroz istoriju*, Tuzla: BZK „Preporod", 2010.

Objavio je više od 100 stručnih i naučnih radova u medicinskim časopisima i zbornicima.

Bavio se i politikom, te je bio poslanik u Parlamentu BiH (1994-1996) i Parlamentu FBiH do 1996. godine.

Umro je 17. 11. 2011. u 68. godini života, a pokopan je u rodnoj Janji.

PECO, Asim (1927-2011)

Redovni profesor Filološkog fakulteta u Beogradu, Asim Peco, rođen je 24. 5. 1927. godine u Ortiješu kod Mostara. Osnovnu i srednju školu završio je na Buni i Mostaru. Diplomirao je na Višoj pedagoškoj školi u Sarajevu 1950. godine, (dvogodišnje školovanje), a zatim je završio treću i četvrtu godinu na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1952. godine 1957. zaposlio se kao asistent na Katedri za južnoslovenske jezike i opštu lingvistiku, Filološkog fakulteta u Beogradu. Odbranio je doktorsku disertaciju *Govor istočne Hercegovine* na istoimenom fakultetu. Prošao je izbor u sva nastavna zvanja, od docenta preko vanrednog do redovnog profesora.

Objavio je sljedeće autorske knjige: *Govor istočne Hercegovine*, Beograd: SANU, 1964; *Jezik naš svagdašnji*, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1969*; Ikavskošćakavski govori zapadne Bosne,* Sarajevo: ANUBiH, 1975; *Ikavskošćakavski*

govori zapadne Hercegovine, Sarajevo: ANUBiH, 1986; *Turcizmi u Vukovim rječnicima*, Beograd: „Vuk Karadžić“, 1987; *Iz jezičke teorije i prakse*, Beograd: Naučna knjiga, 1987; *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*, Beograd: Naučna knjiga, 1971; *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Beograd: Naučna knjiga, 1989; *Do Vuka i od Vuka − našim jezičkim stazama*, Nikšić: Univerzitetska riječ, 1990; *Književni jezik i narodni govori*, Mostar: Prva književna komuna, 1990; *Vukovim jezičkim stazama*, Valjevo: „Milić Rakić“, 1990; *Mikrotoponimija Podveležja*, Sarajevo: ANUBiH, 1990; *Akcenti i dužine u srpskohrvatskom jeziku*, Beograd: Naučna knjiga, 1991; *Pisci i njihov jezik*, Beograd: Prosveta, 1995; *Iz života naših reči*, Beograd: Prosveta, 1996; *Jezičkim stazama Desanske Maksimović*, Beograd: Prosveta, 1990; *Sa našeg jezičkog podnebesja*, Beograd: Prosveta, 1999; *Izabrana djela*, 6 knjiga, Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 2007;

Bio je član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i Crnogorske akademije nauka i umjetnosti.

Odlikovan je s nekoliko nagrada: “14. februar“, “Veselin Masleša” i “Vukova nagrada“.

Umro je 7. 12. 2011. godine u 84. godini života u Beogradu.

RESULOVIĆ, Mustafa (1924-2011)

Novinar i publicist, Mustafa Resulović, rođen je 12. 5. 1924. godine u Trebinju. Nakon završetka osnovne i početka srednje škole, dočekao ga je rat, koji je prekinuo sve njegove snove. Od početka je bio uključen u Narodnooslobodilačku borbu (1941-1945), te je nekoliko puta bio ranjen. Italijanske okupacione vlasti su ga zbog antifašističkog djelovanja osudile na osam godina zatvora. Zatvorsku kaznu je počeo služiti u Šibeniku 1943. godine, a zatim je prebačen u zatvor u Zemun, gdje je doživio savezničko bombardiranje 16. i 17. aprila 1944. godine. Preživjele logoraše iz tog logora prebacili su u Beograd, odakle je pobjegao i onda se skrivao u selu Vrčin. Kasnije se priključio jedinicama Narodnooslobodilačke vojske, koje su oslobodile Beograd. Za svoje zasluge u toj borbi odlikovan je Poveljom oslobodioca Beograda, a u aprilu 1945. godine teško je ranjen i izgubio je oko. Iz ratnih strahota izašao je kao ratni vojni invalid, te je ratne posljedice osjećao čitav život. Bio je urednik lista *Tehnika i znanje* od 1949. godine. Diplomirao je na Pravnom fakultetu u Sarajevu 1952. godine. Zatim je radio kao urednik na Radio Sarajevu od 1951. do 1964. godine. Kao stalni dopisnik Jugoslovenske radio-televizije iz Alžira proveo je tri godine i to od 1964. do 1967. godine. Nakon povratka iz Alžira, radio je kao urednik Spoljnopolitičke redakcije na RTV Sarajevo do 1972. godine, kada je penzioniran u 48. godini života.

Za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu od 1992. do 1995. godine, dao je doprinos borbi protiv agresora na svoj način. Naime, pisao je komentare o ratu u BiH,

te ih objavljivao na esperantu na programu Radio-Sarajeva u noćnim terminima. Italijan Đirolamo Lučeta je sve te emisije slušao, snimao, umnožavao i slao ih svim esperanto klubovima širom Evrope i svijeta. Kasnije je objavljen izbor priloga iz tih emisija u knjizi *Spite al cio Bosnio* (Uprkos svemu, Bosna), Sarajevo: ELBiH, Esperanto-Ligo de Bosnio kaj Hercegovino, 1997.

Objavio je sljedeće publikacije: *Jubilej i kriza Ujedinjenih nacija*, Sarajevo: VKBI, 1995, te zbirku članaka koje je objavio u periodici, *Pišem, dakle postojim*, Sarajevo: Autorsko izdanje, 2010; preveo je knjigu Ernesta Petriča sa slovenskog jezika, *Pravo na samoopredjeljenje: posebna studija: Palestina*, Sarajevo: VKBI, 1996.

Dobitnik je Ordena za hrabrost za učešće u NOR-u i Povelje borcu oslobodiocu Beograda.

Umro je 19. 5. 2011. godine u 87. godini života u Sarajevu.

ŠIŠIĆ, Fuad (1939-2011)

Redovni profesor Medicinskog fakulteta, Fakulteta zdravstvenih studija, direktor Klinike za vaskularnu hirurgiju, direktor Instituta za naučnoistraživački rad i razvoj KCU-a Sarajevo, Fuad Šišić, rođen je 9. 3. 1939. godine u Sarajevu. Nakon završetka osnovnog i srednjeg obrazovanja, diplomirao je na Medicinskom fakultetu u Sarajevu 1963. godine. Zaposlio se kao ljekar opće prakse u Domu zdravlja u Sarajevu. Godine 1967. prelazi u Vojnu bolnicu, gdje je bio šef Odjela vaskularne hirurgije Hirurškog odjeljenja. Završio je nekoliko specijalizacija i edukacija: boravio je na VMA u Beogradu (1971), na Klinici za grudnu i vaskularnu hirurgiju „Rebro" u Zagrebu (1972), na Klinici za kardiovaskularnu hirurgiju u Ljubljani, te u New Yorku i Washingtonu (1992). Sva usvojena znanja brzo je primijenio u praksi, te je uveo Seldinger angiografiju i spleno-portografiju, vaskularnu hirurgiju u kliničku praksu, te radikalnu limfadenektomiju kod malignoma urotrakta. Magistrirao je na Medicinskom fakultetu u Sarajevu 1976. godine. Odbranio je doktorsku disertaciju *Značaj kolateralne cirkulacije u procjeni indikacije za rekonstruktivnu intervenciju u II stadiju arterijske insuficijencije, atrosklerotične etiologije femoro-poplitealne lokalizacije* 1978. godine na Medicinskom fakultetu u Sarajevu. Prošao je izbor u sva nastavna zvanja istovremeno na Medicinskom fakultetu u Sarajevu i VMA u Beogradu. Za docenta je izabran 1979., vanrednog 1993., a redovni profesor postao je 1998. godine. Godine 1986. izabran je za docenta na VMA u Beogradu, a vanredni profesor postao je 1991. godine. Početkom agresije i raspadom JNA, prešao je u Klinički centar Univerziteta u Sarajevu 1992. godine. Osnovao je Kliniku za vaskularnu hirurgiju, čiji je bio dugogodišnji direktor. Godine 1994. imenovan je za direktora Instituta za naučnoistraživački rad i razvoj KCUS-a. Nakon rata, boravio je na edukaciji u medicinskim ustanovama: u Parizu (1997), Holandiji (1998), Bonnu (1998) i Kairu (1999).

Pokrenuo je izdavanje medicinskog časopisa *Medicinski žurnal* i *Info bilten* KCUS-a.

Objavio je sljedeće knjige: *Principi ratne hirurške doktrine*, (sa saradnicima), Sarajevo: Avicena, 1993; *Povrjede krvnih sudova i njihovo liječenje u odbrambenom ratu Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Svjetlost, 1995; *Ratna hirurgija: za studente medicine i stomatologije*, (sa saradnicima), Sarajevo: Institut za naučnoistraživački rad i razvoj KCUS, 2001; *Beskrvno liječenje: zašto i kako*, (sa saradnicima), Sarajevo: Institut za naučnoistraživački rad i razvoj KCUS, 2003; *Vodič za istraživački rad u zdravstvu i medicini*, (sa saradnicima), Sarajevo: Institut za naučnoistraživački rad i razvoj KCUS, 2011.

Stručne i naučne radove objavio je u medicinskim časopisima i zbornicima radova: *Medicinski bilten*, *Acta hirurgia Iugoslavia*, *Medicinski arhiv*, *Medicinski žurnal*, i dr.

Bio je urednik grupe za medicinu *Bošnjačkog biografskog leksikona* koji se pripremao pri BZK „Preporod“, za koji je enciklopedijski obradio više od 15 osoba iz oblasti zdravstva.

Bio je član Sabora ljekara i Udruženja hirurga, poslanik u Kantonalnoj skupštini Sarajevo (1996-1998), te počasni član Ljekarske komore Kantona Sarajevo.

Dobitnik je Ordena sa srebrenim mačevima, Ordena rada sa srebrenim vijencem i Prvomajske nagrade.

Umro je 6. 6. 2011. godine u 72. godini života u Sarajevu.

TAHIROVIĆ, Samir (1971-2011)

Književnik i bibliotekar Samir Tahirović, rođen je 24. 9. 1971. godine u Jajcu. Osnovno i srednje obrazovanje završio je u Donjem Vakufu i Bugojnu. Studirao je na Odsjeku za jezike na Univerzitetu “Džemal Bijedić” u Mostaru. Bio je zaposlen kao novinar na RTV Donji Vakuf, a zatim kao bibliotekar u Gradskoj biblioteci u Donjem Vakufu. Na početku agresije na Bosnu i Hercegovinu, uključio se u njenu odbranu. Kako je krenulo mi u ovoj rubrici o merhumima, svake godine, imamo po jednog mladog borca pjesnika, kojem je rat uništio planove, a ostavio samo snove. Objavio je sljedeće knjige poezije: *Promjene*, Mostar: Društvo pisaca BiH, Podružnica Mostar, 2000; *Kuća na četiri vode*, Donji Vakuf, 2006; te knjigu pripovijedaka *Bilo jednom...,*Donji Vakuf: BZK “Preporod“, 2008; Objavio je pjesme u ratnoj zbirci poezije koja je dobila naslov upravo po njegovoj pjesmi: *Kako se kalio narod*, Bugojno: Ratno predsjedništvo Donjeg Vakufa, 1994. i u zborniku radova pjesnika Donjeg Vakufa *Izobilje zbilje*, Mostar: Društvo pisaca BiH, Podružnica HNK, 2002.

Sarađivao je sa sljedećim listovima i časopisima: *Preporod*, *Novi horizonti*, *Jutarnje novine*, *Divan*, *Most*, *Godišnjak* BZK “Preporod” iz Bugojna i dr.

Umro je 29. 10. 2011. u 40. godini života, a pokopan je u Donjem Vakufu.

TELALBAŠIĆ, Refik (1932-2011)

Redovni profesor Poljoprivrednog fakulteta u Sarajevu, Refik Telalbašić, rođen je 8. 11. 1932. godine u Bačkom Petrovcu. Osnovno školovanje završio je u Sarajevu, a srednje u Derventi. Diplomirao je na Poljoprivrednom fakultetu u Sarajevu 1958. godine, a na istom fakultetu je primljen u radni odnos na mjesto asistenta na predmetu Stočarstvo 1961. godine. Doktorsku disertaciju *Kretanje koeficijenta srodstva u gojidbenoj izgradnji bosanskog brdskog konja* odbranio je 1965. godine. Prošao je izbor u sva nastavna zvanja od docenta (1971), preko vanrednog (1976), do redovnog profesora (1981). Bio je šef Odsjeka za stočarstvo od 1986. do 1992. godine, a funkciju dekana obavljao je od 1994. do 1997. godine.

Objavio je sljedeće knjige: *Kretanje koeficijenta srodstva u gojidbenoj izgradnji bosanskog brdskog konja,* Sarajevo: Poljoprivredni fakultet, 1967.; *Bosanski brdski konj* (s E. Žigom), Sarajevo: „Šahinpašić", 2008.; *Borički arapski konj*, (s E. Žigom i A. Rahmanović), Sarajevo: „Šahinpašić", 2008; *Matična knjiga bosanskog brdskog konja ergelskog uzgoja*, (s E. Žigom i A. Rahmanović), Sarajevo: „Šahinpašić", 2011.

Bio je član Komisije za unapređivanje konjogojstva pri Republičkom komitetu za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu. Bio je član Evropske zootehničke federacije u Komisiji za konjogojstvo.

Odlikovan je Ordenom rada sa zlatnim vijencem, Spomen-plaketom grada Sarajeva i dr.

Umro je 29. 10. 2011. godine u 79. godini života u Sarajevu.

USČUPLIĆ, Midhat (1933-2011)

Redovni profesor Šumarskog fakulteta u Sarajevu, akademik Midhat Usčuplić, rođen je 15. 5. 1933. godine u Tuzli. Nakon osnovne i srednje škole, diplomirao je na Šumarskom fakultetu u Sarajevu 1958. godine. Na istom fakultetu je ubrzo primljen za asistenta. Doktorsku disertaciju odbranio je na Šumarskom fakultetu u Beogradu 1965. godine. Prošao je izbor u sva nastavna zvanja od docenta (1965), preko vanrednog (1970), do redovnog profesora (1976). Zvanje profesora emeritusa stekao je 2002. godine. Boravio je na stručnom usavršavanju na univerzitetu u Londonu u 1968/69 godini. Uža oblast njegovog interesiranja je fitopatolgija, o kojoj je objavio brojne stručne radove. Predavao je predmete Fitopatologija i Integralna zaštita šuma. Objavio je sljedeće publikacije: *Najvažnije bolesti šumskog bilja u rasadnicima i kulturama*, (s M. Krstićem), Sarajevo: Univerzitet, 1964; *Gljive*, Sarajevo: Centar društvenih djelatnosti Univerziteta, 1984; *Patologija šumskog i ukrasnog drveća*, Sarajevo: Šumarski fakultet, 1996; *Svijet gljiva*, Sarajevo: ANUBiH, 2004.

Obavljao je dužnost dekana u dva mandata: 1974/76 i 1986/1988. Bio je gostujući profesor na univerzitetima u Švicarskoj i Španiji. Dopisni član Akademije nauka i umjetnosti BiH postao je 2002, a redovni 2008. godine.

Odlikovan je Ordenom rada sa zlatnim vijencem, Zlatnom plaketom grada Sarajeva, te brojnim poveljama stručnih ustanova.

Umro je 12. 8. 2011. godine u 78. godini života u Sarajevu.

ZAIMOVIĆ, Mehmed (1938-2011)

Slikar, akademik, Mehmed Zaimović, rođen je 26. 8. 1938. godine u Tuzli. Nakon završetka osnovnog i srednjeg obrazovanja, završio je Školu za primijenjenu umjetnost 1960. godine. Rano je počeo izlagati svoje likovne radove, tako da je prije 30. godine života imao nekoliko samostalnih izložbi. Sređenog i mirnog života, prepuštao se svojoj životnoj preokupaciji − slikanju. Za njega je slikati značilo živjeti. Svaka vrsta umjetnosti, bilo pisanje ili slikanje, traži jednu vrstu izoliranosti. Vrijedna djela nastaju u potpunoj samoći, predanosti i tišini. Umjetnici se povuku u svoj svijet tišine, prepuštaju se ideji, inspiraciji, preispitivanju, eksperimentiranju, a prije svega radu. Živeći takvim životom, pronašao se u tri oblasti likovnog izražavanja: crtežu, grafici i uljnom slikarstvu. Govoreći o svojim slikama, laicima je objasnio da on ne slika ono što vidi, nego ono što osjeća. Za slikarstvo je osim oštrog oka potrebna i emocija. Njegovi ornamenti, geometrijske figure, mozaici, kada se duže gledaju, posjeduju snažnu energiju koja nas može prenijeti u drugi, nepoznati svijet. Ostavljaju snažan utisak koji se ne zaboravlja, već se o njemu dugo razmišlja. Njegove slike ne nude samo apstraktne sadržaje, već posjeduju vidljive znakove i simbole. Na njegovim slikama prevladavaju oker, zelena i smeđa boja. Za Ediciju *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*, koju izdaje BZK „Preporod“, dizajnirao je veoma uspjele omote u smeđim nijansama, sa elementima bosanskog folklora. Organizirao je veliki broj samostalnih izložbi, od kojih ćemo navesti samo nekoliko inozemnih: Beograd (1967), Pariz (1970), Beč (1970), Danska (1971), Ljubljana (1972), Novi Sad (1972), Split (1974) i dr. Učestvovao je na više od 400 kolektivnih izložbi, koje su organizirane u zemlji i inozemstvu. Njegove izložbe pratili su štampani katalozi, od kojih ćemo navesti nekoliko:

Slike i crteži = Paintings and drawings: 1992-1996, Sarajevo: Fond otvoreno društvo Soros, 1997; *Izložba slika: 1990-1999*, Gradačac: BZK “Preporod“, 1999; *Ulja, gvaševi, crteži*, Bihać: Gradska galerija, 2002; *Crteži: 1961-2001*, Sarajevo: ANUBiH, 2003; *Rani radovi na papiru: ni na kraju, ni na početku*, Sarajevo: MESS: BZK „Preporod“, 2008; *Mogući retrospectrum*, Sarajevo: Umjetnička galerija, 2009; *Mali format: 1995-2010*, Sarajevo: Galerija „Roman Petrović“, 2010. i dr. *Monografiju o Mehmedu Zaimoviću* priredila je Meliha Husedžinović, a izdavači su Kult B i Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine, 2002.

Funkciju predsjednika Udruženja likovnih umjetnika obavljao je 1986. i 1996. godine.

Bio je član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Udruženja likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine, član Savjeta BZK „Preporod“.

Dobitnik je mnogih nagrada i priznanja, od kojih ćemo spomenuti samo nekoliko:

Šestoaprilska nagrada grada Sarajeva (1972), Nagrada “Premio Michetti” na međunarodnoj izložbi u Italiji (1973), Prva nagrada na VII bijenalu mladih u Rijeci (1974),) i dr.

Umro je 30. 9. 2011. godine u 73. godini života u Sarajevu.

ALL WHO TOOK PART IN OUR HISTORY – DEAD IN 2011

Isma Kamberović

Summary

Our contemporaries, prominent Bosniaks who died in 2011 are the theme of this paper. They left their traces by that we find behind them. We have been looking for them in literature, ethnology, natural sciences, museology, law, theatre, journalism, history, architecture, language, medicine, agricultural sciences and painting. Their life and work are presented in biographic-bibliographic way, and their characters, good or bad, are left to live in memories of their families, friends and acquaintances.

Key words: Bosniaks, Fuad Balić, Meho Baraković, Ahmed Čolić, Almaz Dautbegović, Faik Dizdarević, Ibrahim Festić, Nasko Frndić, Fadil Hadžić, Nedžad Ibrišimović, Ibrahim Karabegović, Nedžad Kurto, Muhamed Nuhić, Mahmud Nurkić, Asim Peco, Mustafa Resulović, Fuad Šišić, Samir Tahirović, Refik Telalbašić, Midhat Usčuplić i Mehmed Zaimović.

Autori

Abadžić-Hodžić, dr. Aida, Filozofski fakultet, Sarajevo
Bakić, Sarina, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
Banac, dr. Ivo, Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska
Bandžović, dr. Safet, Institut za istoriju, Sarajevo
Bašić, dr. Sanela, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
Begović-Sokolija, mr. Ena, Filozofski fakultet, Sarajevo
Buljubašić, mr. Belma, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
Čamo, dr. Merima, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
Ćemalović-Dilberović, dr. Elvira, Fakultet humanističkih nauka, Mostar
Duman, Hatidža, BZK "Preporod", Sarajevo
Duraković, dr. Jasna, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
Duraković, dr. Nijaz, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
Džananović, Mirza, student, Filozofski fakultet, Sarajevo
Efendić, Nirha, Zemaljski muzej BiH
Fejzić-Čengić, dr. Fahira, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
Hadrović, dr. Ahmet, Arhitektonski fakultet, Sarajevo
Hadžić, Mehmedalija, Rijaset Islamske zajednice BiH, Sarajevo
Hoare, dr. Marko Attila, Faculty of Arts and Social Sciences Kingston University, London
Jahić, dr. Adnan, Filozofski fakultet, Tuzla
Kalajdžija, mr. Alen, Fakultet humanističkih nauka, Mostar
Kamberović, Isma, BZK "Preporod", Sarajevo
Kujundžić, Atif, književnik, Lukavac
Kurtović, dr. Esad, Filozofski fakultet, Sarajevo
Lavić, dr. Senadin, Fakultet političkih nauka i BZK "Preporod" Sarajevo
Mahmutćehajić, dr. Rusmir, Međunarodni Forum „Bosna", Sarajevo
Mahmutefendić, Sead, književnik, Sarajevo
Močnik, Nena, Berlin, Njemačka
Mujkić, dr. Asim, Fakultet političkih nauka, Sarajevo

Omerbašić, Nurija, Institut za mir i suživot civilizacija, Sarajevo
Pelidija, dr. Enes, Filozofski fakultet, Sarajevo
Rebihić, Nehrudin, profesor bosanskog jezika i književnosti
Sidran, Abdulah, književnik, Sarajevo
Šarčević, dr. Edin, Pravni fakultet, Leipzig
Šehić, dr. Zijad, Filozofski fakultet, Sarajevo
Šemsović, mr. Sead, Filozofski fakultet, Sarajevo
Šuško, mr. Dževada, International University of Sarajevo
Tairovci, Nuhija, Prizren, Kosovo
Travančić, Melida, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj
Zubčević, mr. Asim, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo
Žiga, dr. Jusuf, Fakultet političkih nauka, Sarajevo

UPUTE AUTORIMA

Rukopisi koji se nude za objavljivanje u *Godišnjaku BZK "Preporod"* trebaju biti novi, neobjavljeni tekstovi. Potrebno ih je dostaviti u printanoj i elektronskoj verziji. Tekst mora biti u MS Wordu, font Times New Roman, veličina 12, prored 1, 5. Tekst u fusnotama i bilješkama treba biti veličine 10, sa proredom single (jednostruki). Veličina rukopisa ne treba prelaziti jedan autorski tabak (15 stranica). Rukopise čitaju i recenziraju glavni urednik i članovi Redakcije, te oni odlučuju hoće li se tekst objaviti ili ne.

Uz rukopis je potrebno poslati sljedeće podatke:

1. Naslov rada
2. Prezime i ime autora
3. Naziv institucije u kojoj je autor zaposlen
4. Adresa i e-mail
5. Sažetak sa ključnim riječima na bosanskom jeziku
6. Bilješke
8. Literatura

Literatura koja se navodi u tekstu treba slijediti sljedeći model navođenja:

– za knjige koje su djelo jednog autora:

Smailagić, Nerkez: *Politička vizija Dantea Aligijerija*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1964.

– za zbornike ili druge publikacije kolektivnog autora:

Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka: zbornik radova. Sarajevo: Institut za istoriju, 2009.

– za članke u časopisima ili drugim prublikacijama:

Rebronja, Nadija: "Priče o Božijim poslanicima u podtekstu romana "Derviš i smrt" Meše Selimovića". *Godišnjak BZK "Preporod"*, God. 8 (2008), str. 211-233.

Radove slati na sljedeću adresu:

BZK "Preporod"
(za Redakciju "Godišnjaka")
Branilaca Sarajeva 30
71000 Sarajevo
E-mail: preporod@bih.net.ba

Bošnjačka zajednica kulture „Preporod” Sarajevo

Adresa
Branilaca Sarajeva 30
71000 Sarajevo
Tel./Fax.: 226-511; 215-665;
Web: www.preporod.ba
E-mail: preporod@bih.net.ba

Štampa
.....

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo
061.22
316.734

GODIŠNJAK BZK “Preporod” / (glavni urednik Esad Zgodić). - God. 1 (2001) - . - Sarajevo: Bošnjačka zajednica kulture “Preporod“. - 24 cm.

ISSN 1512-8180

552/Godišnjak 2011

??????????????????

??????????????????

??????????????????

??????????????????

??????????????????

??????????????????

??????????????????

??????????????????

??????????????????